ISSN 1512-8180

GODIŠNJAK

BZK PREPOROD

GODINA X
Sarajevo 2010.

SADRŽAJ

UVODNIK

Senadin LAVIĆ: *Dvadeset godina od Obnoviteljske skupštine BZK "Preporod"* ... 7

POLITIKA I DRUŠTVO

Esad ZGODIĆ: *Ustavni patriotizam za Bosnu i Hercegovinu* 13
Omer IBRAHIMAGIĆ: *Bosna i Hercegovina je nacionalna država Bosanaca* 26
Rusmir MAHMUTĆEHAJIĆ: *O tumačenjima bosanskog trajanja*..... 39
Hasan BALIĆ: *Fočanska kataklizma*..... 59
Sanja SPAHIĆ: *Jezička situacija u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini* 65
Jasminko MULAOMEROVIĆ: *Lokalni razvoj i speleoturizam u Bosni i Hercegovini*..... 80
Senad HASANAGIĆ: *Tendencije poricanja, minimiziranja i prikrivanja osmanske tolerancije* 87

GODIŠNJICE

Stogodišnjice rođenja Skendera Kulenovića (1910-1978-2010) i Meše Selimovića (1910-1982-2010)
Osamdesetpetogodišnjica rođenja Derviša Sušića (1925-1990-2010)
Osamdesetogodišnjica rođenja Muhsina Rizvića (1930-1994-2010)
Sedamdesetogodišnjica rođenja Nijaza Alispahića (1940)
Stodesetogodišnjica časopisa "Behar"
Stogodišnjica časopisa "Muallim"
Stogodišnjica časopisa "Pregled"

Enver KAZAZ: *Etika sjećanja – Kulenovićeva "Ponornica" kao novohistorijski kulturološki roman* 111
Enver KAZAZ: *Sjećanja kao dokumentarni okvir političke parabole u "Dervišu i smrti" i "Tvrđavi" Meše Selimovića*..... 123
Sanjin KODRIĆ: *Kanonska vrijednost kao živa tradicija: Književno djelo M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića*..... 137

Muhidin DŽANKO: *Muhsin Rizvić (1930-1994) (Povodom 80 godina od rođenja)* 144
Muhidin DŽANKO: *Derviš i priča ispisana srcem (Povodom 70. godišnjice rođenja Nijaza Alispahića)* 147
Muhidin DŽANKO: *Uz 110. obljetnicu časopisa "Behar" (Prinos tipologiji i povijesti bošnjačke književne periodike u 20. stoljeću)* 158
Zehra ALISPAHIĆ: *Časopis koji svjedoči višestoljetno organizirano i institucionalno djelovanje Islamske zajednice u BiH (U povodu 100 godina od prvog broja časopisa "Muallim"*. 161
Senadin LAVIĆ: *Stotinu godina univerzitetskog časopisa "Pregled"* 164

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

Dževad DRINO: *Societas rimskog prava u bosanskom srednjovjekovnom pravu*..... 169

KNJIŽEVNI PRILOZI

Emsura HAMZIĆ: *Pjesme* 183
Mujo MUSAGIĆ: *A Srebrenice nije bilo* 187
Ferida DURAKOVIĆ: *Pjesme* 190
Atif KUJUNDŽIĆ: *Škola kreativnog pisanja* 198
Zilhad KLJUČANIN: *Filduz* 202
Amir TALIĆ: *Kalatuša*. 209
Faruk ŠEHIĆ: *1992., Nulta godina*..... 213
Mehmed ĐEDOVIĆ: *Idu ćele*... 216

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

Đenana BUTUROVIĆ, Lada BUTUROVIĆ: *Bosanski krajišnici-graničari u memoriji i trajanju*..... 227
Mirsad KUNIĆ: *Mustaj-beg Lički – kralj Artur krajiške epike* 253
Adnan KADRIĆ: *Smrt Alije Đerzeleza i Alije Torlaka u poeziji na osmanskom turskom jeziku*..... 272
Alen KALAJDŽIJA: *Utjecaj usmene epske formule na jezički izraz sevdalinke*.. 289
Emina MEMIJA: *Pouka u alhamijadu* 309
Vedad SPAHIĆ: *Kulturno-povijesni kontekst bosanske alhamijado književnosti* . 314

ČITANJE "DRUGOG"

Tarik ĆUŠIĆ: *Ideološke dimenzije "Gorskog vijenca"* 321

Alisa KADRIĆ: *Sumatraizam kao poetičko razumijevanje svijeta u djelima Miloša Crnjanskog*. 327

Nermana MEHMEDAGIĆ: *Ženska strana svijeta u književnom djelu Borisava Stankovića*. 338

Nehrudin REBIHIĆ: *Transformacija mitske svijesti u poeziji Vaska Pope i drami Siniše Kovačevića*. 350

PRIJEVODI

Poezija Bošnjaka Sandžaka na orijentalnim jezicima: (izbor) (priređivač Sead Šemsović) 365

Ahmed Vali NOVOPAZARAC (preveo Adnan Kadrić)..... 365

Ahmed GURBI (preveo Redžep Škrijelj). 368

Ahmed Hatem BJELOPOLJAC (preveli Mirza Sarajkić, Sabaheta Gačanin) 370

Paul GARDE: *Mitovi i riječi* (odlomak) (prevela Lada Buturović). 374

PRIKAZI I OSVRTI

Nedžad IBRIŠIMOVIĆ: *Najzad veliki roman bošnjačke književnosti* (Halid Kadrić: *Dugo svitanje*). 389

Fadila Nura HAVER: *Čekajući Dobroga da ga u dobro uvede* (Amir Talić: *Vraća se kući bosanski kralj*, Bosanska riječ, Tuzla, 2006; *Trojanski konj*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2010.). 393

Fahira FEJZIĆ-ČENGIĆ: *Dobri ljudi u sebi ujedinjuju Istok i Zapad* [Safiye Erol: *Tvrđava u srcu* (Džigerdelen), Connectum, 2009.]..... 403

Zehra ALISPAHIĆ: *Perzijsko-bosanski rječnik – leksikografski poduhvat i novi most među kulturama perzijskog i južnoslavenskog govornog područja*. 407

Fahira FEJZIĆ-ČENGIĆ: *Žena bez tajne je kao vaza bez dna* (Rusmir Mahmutćehajić: *Tajna Hasanaginice*, Buybook, Sarajevo, 2010.)... 409

Lamija HADŽIOSMANOVIĆ: *Bogatstvo je u davanju* (Majo Dizdar: *Sarajevski vakifi i njihovi vakufi 1462-2001: od Isa-bega Ishakovića i Gazi Husrev-bega do Adil-bega Zulfikarpašića*). 413

Ismet BUŠATLIĆ: *Dobri duh i zlatno pero Maje Dizdara* (Majo Dizdar: *Sarajevski vakifi i njihovi vakufi 1462-2001: od Isa-bega Ishakovića i Gazi Husrev-bega do Adil-bega Zulfikarpašića*). 418

Enes PELIDIJA: Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg*, Orijentalni institut, Sarajevo, 2010. 420

Osman SUŠIĆ: Zlatko Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu 1878-1945. Doba utemeljenja*. Zagreb: Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", 2007. 624. str. 424

Amir DURANOVIĆ: Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini u vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*. 427

Mustafa SEFO: *Jedna životna ispovijest* (Omer Behmen, *Na dnu dna*, Sarajevo, 2006.)..... 433

Hamza KARČIĆ: *Na Istoku nešto novo* [Philip H. Gordon, Omer Taspinar*: Winning Turkey. How America, Europe, and Turkey can revive a fading partnership* (*Pridobiti Tursku: kako Amerika, Evropa i Turska mogu obnoviti oslabljeno partnerstvo*). Brookings Institution Press, 2008.]..... 436

Mirsad KUNIĆ: *Pjevači i njihove priče u XXI stoljeću: naslijeđe Milmana Parryja i Alberta Lorda – veliki međunarodni simpozij o Parryjevoj zbirci na Harvardu*..... 438

Jasenko KAROVIĆ: *Fluidni svijet Zygmunta Baumana*. 441

IZ „PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Hatidža DUMAN: *Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2010. godinu*. 453

DOKUMENTI: Predsjednik BZK "Preporod", članovi Izvršnog odbora, Matičnog odbora, Savjeta, Nadzornog odbora i Suda časti koji su izabrani na 11. skupštini BZK "Preporod" 2010. godine. 458

Isma KAMBEROVIĆ: *Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2010. godinu*. 461

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2010. godini 464

Adresar općinskih društava BZK "Preporod"..... 538

BOŠNJAČKI MERHUMI (2010)

Isma KAMBEROVIĆ: *Sudionici naše povijesti – umrli u 2010. godini* 547

Autori priloga..... 565

Upute autorima..... 567

Uvodnik

Senadin Lavić

Dvadeset godina od Obnoviteljske skupštine BZK "Preporod"*

Poštovane dame i cijenjena gospodo,
dragi gosti, prijatelji i članovi "Preporoda"

Prošlo je dvadeset godina od Obnoviteljske skupštine "Preporoda", koja je održana 5. oktobra 1990. godine u Sarajevu. Od tada do danas "Preporod" je postao prepoznatljiva institucija bošnjačke kulture koja po sadržaju i formi ne može biti reducirana na jedan ekskluzivan element, a kroz koji bi se isključivo iskazivalo bošnjačko narodno biće. Svi pokušaji da se cjelina bošnjačkog povijesnog djelovanja u dvadesetom stoljeću reducira na jednu dimenziju i da se bošnjački narod getoizira nisu uspjeli. Bošnjaci danas iskazuju pluralizam u kulturi, a nju shvatamo kao prepoznatljivo djelovanje koje u vremenu i prostoru ostavlja tragove jednog naroda. Bošnjaci u kulturnom djelovanju svjedoče da se ne mogu svesti na neku partikularnu formu religijske, političke, ideološke, znanstvene ili umjetničke naravi, već da sve to kao cjelina, koja se plodonosno prožima, daje prepoznatljiv povijesni lik.

Prvi važan doprinos "Preporoda" u proteklih dvadeset godina djelovanja jeste u *čuvanju pluralnih formi u kulturi bošnjačkog naroda*. O tome svjedoče knjige i časopisi, znanstveni radovi i naučni skupovi, odnosno književni, leksikografski, znanstveno-istraživački, umjetnički, scenski, organizacijski, orijentirajuće-predviđajući i drugi doprinosi na koje s ponosom ukazujemo...

Druga bitna uloga "Preporoda", koja se prepoznaje u proteklih dvadeset godina, jeste *kulturna borba protiv izolacionizma, getoizacije ili isključenosti* te *razvijanje kulture konvergencije*. U "Preporodu" je iskazana svijest da je sadržaj boš-

* Govor predsjednika BZK "Preporod", prof. dr. Senadina Lavića na Svečanoj akademiji, koja je održana 17. 12. 2010. godine u Bošnjačkom institutu u Sarajevu, povodom dvadesetogodišnjice obnove "Preporoda".

njačke kulture nemoguće poimati i misliti bez odnosa prema drugim kulturnim tvorevinama. Zapravo, kulturno prožimanje je ono na čemu počiva čovječanstvo – to je jedan od osnovih oblika funkcioniranja kultura. Vjerujemo da je "clash of civilisations" samo jedna nesretna konstrukcija koja se neće ostvariti. Ako različite kulture ne mogu postojati i prožimati se, onda nije moguće ni čovječanstvo.

Treći akcent o djelovanju "Preporoda" stavljen je na razvijanje *kulture mira*. Kultura je ljudsko područje slobodne konstrukcije. O kulturi ne bi trebalo da govore etnoklerikalni lideri i vojni stratezi, jer oni kulturu preobražavaju u polje neprijateljstva i barbarskog obračuna. A onda to više nije kulturno djelovanje, već nasilje i militarizam. "Preporod" je, evo, već dvadeset godina vjesnik i zagovaratelj kulture mira na južnoslavenskim prostorima, a prije svega u državi Bosni i Hercegovini.

Ono na što još treba da ukažemo jeste da je "Preporod" jedan od puteva *bošnjačkog traganja za slobodom i dostojanstvom*. Kulturno ispoljavanje jednog naroda pokazuje kako taj narod misli svijet, kako prezentira sebe u svijetu kroz znanost, književnost, umjetnost te kako doživljava njegove sadržaje. Poslije genocida u Srebrenici, Podrinju, Krajini, poslije ovoga posljednjeg genocida nad nama, srušene su mnoge zablude, ogoljen je i dezavuiran velikosrpski projekt. Postgenocidna egzistencija bošnjačkog naroda nužno vodi autorefleksiji. Nastupilo je suočavanje sa sobom. Izrasta mišljenje o vlastitom stanju i mišljenje o vlastitoj budućnosti. "Preporod" je institucija koja otvara puteve prema budućnosti uz zadaću očuvanja zasada bošnjačke kulture tokom minulih stoljeća.

Ponosimo se djelovanjem "Preporoda" 1993. godine, kada je ova institucija jasno kazala da ne pristaje na etnonacionalnu podjelu Bosne i Hercegovine. "Preporod" je ove godine, također, bio protiv "etničkih saborovanja" koja poništavaju institucije države Bosne i Hercegovine te probleme Bošnjaka svode na etničko predstavljanje, pri čemu se zanemaruju pitanja države i nacionalnih, tj. državnih interesa.

S ponosom se danas sjećamo imena ljudi iz naše prošlosti, od kojih neke navodimo u simboličkom značenju: Safvet-beg Bašagić, Mula Mustafa Bašeskija, Husein Bašić, Šefik Bešlagić, Semka Bertok-Sokolović, Džemal Bijedić, Abdulah Bošnjak, Džemaludin Čaušević, Adem Čejvan, Bato Čengić, Enver Čolaković, Husein Ćišić, Umihana Čuvidina, Mirza Delibašić, Rejhan Demirdžić, Mehmedalija Mak Dizdar, Emir Dragulj, Ali Fehmi Džabić, Zulfikar Zuko Džumhur, Mustafa Ejubović (znan kao Šejh Jujo), Asim Ferhatović, Gazi Husrev-beg, Husein Gradaščević, Bahrija Nuri Hadžić, Osman Nuri Hadžić, Salih Sidki Muvekit Hadžihuseinović, Muhamed Hadžijahić, Hivzija Hasandedić, Ahmed-paša Hercegović, Mehdin Hodžić, Sandalj Hranić, Alija Isaković, Isa-beg Ishaković, Safet Isović, Alija Izetbegović, Mehmed Kapetanović Ljubušak, Tvrtko I Kotromanić, Hamdija Kreševljaković, Safet Krupić, Hajrudin Krvavac, Alija Kučukalić, Skender Kulenović, Kulin ban, Ibrahim Ljubović, Ibrahim Maglajlić, Avdo Međedović, Fuad Muhić, Ismet Mujezinović, Edhem Mulabdić, Ahmed Muradbegović, Izet Nanić, Hamza Orlović, Fadila Ožegović, Avdo Palić, Safet

Pašalić, Himzo Polovina, Hamdija Pozderac, Kasim Prohić, Atif Purivatra, Muhsin Rizvić, Nafija Sarajlić, Mehmed Meša Selimović, Behaudin Selmanović, Nerkez Smailagić, Mehmed Spaho, Ćamil Sijarić, Habiba Stočević Rizvanbegović, Avdo Sućeska, Derviš Sušić, Ali-beg Šabanagić (poznat kao Ali-paša Gusinjski), Hazim Šabanović, Hiba Šerbić-Ramadanović, Arif Tanović, Ismet Ico Voljevica, Safet Zajko, Ševala Zildžić-Iblizović, Adil-beg Zulfikarpašić... Ovim, zapravo, nastojimo izbjeći historijsko samoljublje, egoizam savremenosti, njenu umišljenost da je samo ona bitna ili da samo mi današnji jesmo vrijedni. Ali, da li mi uopće držimo do svojih ljudi?

Bošnjačkom narodu danas su potrebni racionalizacija, demokratizacija i sloboda. Smatramo da je suvišan spor između tzv. "vjerske" i tzv. "svjetovne" inteligencije. Ova i druge naše jalove podijeljenosti nanose nenadoknadive štete Bošnjacima i drže nas u stanju povijesne raspolućenosti. Bošnjaci se danas moraju orijentirati na stjecanje znanja. S druge strane, brojni su oni koji danas u našem društvu imaju moć i vlast, a koji kulturnu djelatnost shvataju površno, prije svega, mislimo na sistem obrazovanja koji doživljavaju kao potrošnju. "Preporod" nastoji razviti svijest u zajednici da je obrazovanje ljudi osnovna proizvodna djelatnost današnjeg vremena širom razvijenog svijeta. Imamo veliku priliku da znanost bitno usmjerava naš društveni život, da znanje bude stožer naše kulturne djelatnosti i da na osnovu znanja vodimo naš kolektivni i pojedinačni sadržaj egzistencije.

I na kraju.

Smatramo da "Preporod" jeste i da treba ostati bošnjačka institucija kulture, vakuf generacija Bošnjaka koji su odvažni, požrtvovani i spremni da se odriču za opće dobro. Oni čine hizmet svome narodu. Odbacujemo sve vrste razdora, oholost feudalne bajke, plemićke ispraznosti koje iznutra cijepaju bošnjački narod, regionalizam i uskogrudost, eshatološka bespuća i epistemičku nedoraslost. Na početku 21. stoljeća mi smo po *nacionalnosti* ili *pripadnosti državi* bosanskohercegovački građani koji se zovu Bosanci (neki kažu Bosanci i Hercegovci); naše *narodno ime* je Bošnjaci – to je naše *etničko* određenje među drugim narodima svijeta; po vjeri smo ono što jesmo – *muslimani*. A kao stari evropski narod svoju budućnost vidimo u izgradnji zajednice slobodnih evropskih naroda. Evo nas tu!

Hvala■

GODIŠNJAK 2010

POLITIKA I DRUŠTVO

UDK 342.1 (497.6): 172.15
342.4 (497.6): 172.15
323.22 (497.6)

Ustavni patriotizam za Bosnu i Hercegovinu

Esad Zgodić
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Problematizirajući tezu da je Bosna i Hercegovina država bez patriotizma, tekst u sublimiranim i kritičkim uvidima predstavlja različite, tako ih autor naziva, tipove odnosa spram patriotskog ethosa u političkom javnom mnijenju postratne Bosne i Hercegovine. U njih uvrštava i pledoaje za nekonvencionalni, i u javnosti nedovoljno objašnjeni, projekt ustavnog patriotizma za Bosnu i Hercegovinu. U kritičkom diskursu ukazuje se kako na hendikepe ove zamisli tako i na ono što u njoj može biti inspirativno i orijentirajuće.

Ključne riječi: antipatriotizam, kultura patriotizma, običajni patriotizam, ustavni patriotizam, Bosna i Hercegovina

Uvod

U savremenim političkim kulturama evroatlanskih država figuriraju složene *kontroverze u vezi s patriotizmom*. U njima *pitanje patriotizma* nije ne samo *anahornizirano* nego je, naprotiv, *stavljeno* u *žižu* javne politike i njenih relevantnih aktera – državne vlasti, političkih partija, medija, vjerskih zajednica, znanosti, kulture i njihovih institucija, organizacija civilnog društva, i sl. Posebno *uočljivo* figurira, kroz različite interpretativne diskurse, *pitanje patriotizma* u *postsocijalističkim zemljama*: i u njima se shvata kao društvena, kulturna i politička vrijednost, ideološki *upotrebni entitet* i konfliktno kontroverzni aktualitet. No, ne namjeravamo se upuštati – jer ona ne ulazi u naše tematske i spoznajne aspiracije – u raspravu o *kulturama patriotizma* u *postsocijalističkom svijetu*: zadovoljit ćemo se *sublimiranim uvidima* u *tretman patriotskog ethosa* u političkom javnom mnijenju *postratne*, *postsocijalističke* i *djetonske* Bosne i Hercegovine.

Ima, naravno, *taj tretman* iza sebe svoju *noviju historiju*: počeo se oblikovati u vrijeme pojave te nakon izborne pobjede i političkog trijumfa monoetničkih i nacionalističkih partija, a svoje ekstremne izraze – i u unutar apologija bosanskog patriotizma i u ideologiji i praksama njegovog zločinačkog poricanja i razaranja – zadobio je, nakon 1992. godine, u doba ratova protiv Bosne i Hercegovine. Nećemo se, međutim, *baviti* rekonstrukcijom *te historije,* mada ćemo, razumljivo, imati na umu da je *postratni* status kulture patriotizma u Bosni i Hercegovini – njena posljedica i – budući da *ta historija* suštinski *još uvijek*, dakle, i u mirnodopskom kontekstu, traje – njeno *ovovremeno djelo* i njen *živi ovovremeni izraz*.

Država bez patriotizma. U tekstu s naslovom *Država bez patriota* "...uvodnik 'Frankfurter Algemeine Zeitunga' upozorava da je Bosna i Hercegovina, uprkos rezultatima koji su u njoj postignuti tokom sedam posljednjih godina, još uvijek 'država koju odbija značajan dio njenog stanovništva. ...Dva od tri konstitutivna naroda Bosne i Hercegovine, međutim, osjećaju državu u kojoj žive još uvijek kao nešto nametnuto. Njihovi interesi, ili ono što njihove političke vođe prodaju kao interese, suprotni su interesima zajedničke države', tvrdi uvodničar, koji dodaje da je to razlog situaciji u kojoj je 'primat zajedničke države nad entitetima i dalje samo na papiru'. Tak kada se to promijeni, država može funkcionirati, kaže 'Frankfurter Algemeine Zeitung'. 'Bosni i Hercegovini ne nedostaje samo patriotizam njenih građana, nego i sredstava da se prihvati svojih zadataka'." (Bucalo, 2002.)

Da li, međutim, i u kojoj mjeri, *zaista* Bosna jest *država bez patriotizma*? Da li je to *stanje*, ako postoji, nešto *prirodno*, spontano, iskonsko, naslijeđeno, historijski ukorijenjeno, proizvod *vjekovnih averzija* spram Bosne, ili je, pak, nešto što je *politički isfabricirano*, što je kroz angažmane *nacionalističkih entokratija* i *teritorijalnih nacionalizama* vještački stvarano i stvoreno, pa se, otuda – s abdikacijom ili marginalizacijom socijalnih snaga, ideologija i politika unutarbosanskog antipatriotizma – može promijeniti, preformatirati i vratititi u *stanje* koje podrazmijeva da *građanstvo* – i to bez obzira na svoje nacionalne pripadnosti, ali i *uz njih* i *s njima* u njihovoj punoj slobodi – kao nešto *normalno* posjeduje, uživa i afirmira svoj bosanskohercegovački patriotizam? Ko, dakle, s kakvim, javnim ili mimikriranim, ciljevima, s kakvim demagogijama i indoktrinacijama, i s kakvim *metodama javnog* i *tajnog* djelovanja – *radi* na minimalizaciji, obezvrjeđivanju, falsificirajućem tumačenju, ideološkim zloupotrebama ili destrukciji *već postojećih* patriotskih opredjeljenja, osjećanja, stavova i volja kao i na *onemogućavanju* socijalizacije *nadolazećih generacija* u duhu *bosanskog državnog patriotizma*: i to su, između ostaloga, pitanja koja iritiraju i motiviraju kritičke refleksije o patriotizmu. U toj *motivaciji* sudjeluje i naš uvid u *nekoliko* figurirajućih *tipova odnosa* spram bosanskohercegovačkog patriotizma. O kakvim je *odnosima*, zapravo, riječ?

Primitivni antipatriotizam. U Bosni i Hercegovini figurira jedan *tipski odnos* – govorimo o *tipskom odnosu,* budući da nije riječ o ekscentričnostima ili usamljenim incidentalnostima nego o jednom *osviještenom nacionalističkom izrazu antibosanske politike* koja ima svoje ideologe, *vlastodržačke* i *opozicione* protagoniste, medijske promotore i zaluđene sljedbenike – spram patrotizma koji ćemo označiti kao *primitivni antipatriotizam*, odnosno kao *vulgarno*, *iracionalno* i *neprirodno poricanje smisla* Bosne i Hercegovine *kao države i bosanskohercegovačkog patriotizma kao kulturne, moralne i političke vrijednosti*. Paradigmatične formulacije *ovog tipa odnosa* nalazimo, naprimjer, kod Milorada Dodika: "Premijer Republike Srpske Milorad Dodik izjavio je danas u Banjoj Luci da je BiH 'kočnica razvoju RS-a', te ponovio da 'nema osjećaj za bosanski patriotizam kao što to **neko pokušava nametnuti** sve vrijeme'. '**Kakav bosanski patriotizam i Kulin ban?** Ovdje postoje realni politički odnosi koji će se poštovati ili ne. Ima i druga istorija, nije samo istorija Kulina bana. Na kraju krajeva, on i **nije bio predstavnik naroda koji se sada poziva na njega**', kazao je, između ostalog, Dodik." (Prema novinskoj agenciji FENA, 30. august 2007.) Izazvala su, i provociraju, njegova permanentna – ona se, zapravo, neprestano ponavljaju u formi retoričkih iskaza i u praktičnim činovima – *odricanja* od *bosanskog patriotizma* ljutnje i ogorčenosti unutar građanstva koje prihvata i njeguje kulturu *bosanskohercegovačkog patriotizma*.

No, zar *ima razloga* za takva osjećanja, zar i *liberalno pojmljena prava na različite svjetonazore* u sebe ne uključuju i prava na *poricanje smisla* bosanskog patriotizma? Zar, dakle, ukoliko nećemo prihvatiti politiku *oktroiranja vrijednosti*, odnosno *totalitarnu politiku* nametanja patriotizma kao *obavezne vrijednosti*, ljudi ne smiju *uživati* u prolibertanskom *politeizmu odanosti* ili *pluralizmu vrijednosti* pa, s tim uživanjem, javno deklarirati i *bosanski antipatrotizam*? Naravno, ukoliko hoćemo promišljati i procjenjivati, respektirajući tu *vrstu politeizma,* odgovor na postavljena pitanja može biti – *pozitivan*. No, sporno je nešto drugo: izriče i publicira Dodik ona *citirana* stajališta kao javna ličnost, a ne kao privatna građanska osoba, dakle, izriče ih i popularizira kao predsjednik *Nezvisnih socijaldemokrata* i *premijer* jednog *entiteta* u Bosni i Hercegovini. U ovom slučaju *bosanski antipatriotizam* ne pripada *slobodi privatnih svjetonazora*: naprotiv, on je u *Dodikovom liku* postao relevatna *javna stvar*, postao je, i to je ono *najgore*, i sastavni do *službene politike* entiteta kojim upravlja, to je neka vrsta *službene ideologije* s kojom se indoktrinira svijest i oblikuju političke preferencije bosanskih Srba.

I s njom hoće kod njih formatirati i održavati *odnos distance* spram državne egzistencije Bosne i Hercegovine. Jer u patološkim predstavama, iracionalnim željama te umobolnim htijenjima i ovoga *postratnog nacionalizma* ta je država, navodno, samo nešto iznuđeno, artificijelno, privremeno i *tranzitno* na, navodno, *historijski nužnom*, odnosno *nesprječivom* putu ka – opsesivno žuđenom – osamostaljenju i konačnom ujedinjenju sa Srbijom pa, otuda, i ne dolazi u obzir nikakva politika koja bi *radila* na *supstancijalnoj identifikaciji bosanskih Srba* s

Bosnom i Hercegovinom kao državom. A u tom kontekstu, s takvim *satusom* i s takvim *aspiracijama*, nije *bosanski antipatrotizam* nešto prema čemu bi *građanstvo* moglo biti *ravnodušno*: otuda su razumljiva reaktivna negodovanja, razumljiv je i *bijes* u replikama na Dodikov oholi, prkosni, ali, svakako – akcentirajmo to – i *neprirodni antipatriotizam*. A *neprirodan* je, artificijelan je utoliko što se s njim vrši nasilno *samoiskorjenjivanje* s *bosanskog tla* kome i on, htio to, ili ne, potječući iz njega, do kraja pripada.

Ostavimo po strani *intimne frustracije* i *psihološke traume* koje dolaze sa *samoiskorjenjivanjem*: ovdje su važne *javne dimenzije* njegovog retoričkog i praktičnog *antipatriotizma*. S njima se, zapravo, otvorilo *niz pitanja* u vezi s fenomenom patriotizma: tu su, naprimjer, pitanja o patriotizmu kao *privatnoj stvari* i patriotizmu kao *javnoj stvari*, o značenju i smislu politike *oktroiranja* patriotizma, i, uopće, o *statusu* patriotizma i antipatriotizma u multinacionalnim državama, i sl. Prema tome, *relevancija antipatriotizma* kao *javne stvari* i *iritacije* koje produciraju Dodikova stajališta, stajališta s kojima poriče *osobnu* i, navodno, *općesrpsku naklonost bosanskohercegovačkom patriotizmu*: to, zapravo, ne može *probosansku svijest*, svijest koja je kritički i emancipatorski orijentirana, ostaviti – ravnodušnom.

Podvostručavanje. Figuriraju, međutim, i pokušaji, nazovimo to tako, *otuđivanja* i *razvodnjavanja bošnjačkih osjećanja patriotizma*. Pokazuju se ti pokušaji u povremeno deklariranim i publiciranim *htijenjima* obnavljanja nostalgija prema *historijskoj Turskoj*, vezivanja dijela bošnjačkog identiteta za tradiciju Osmanske carevine, mentalnog iskorjenjivanja s bosanskog tla i *naknadnog inkorporiranja* u jednu *imaginaciju* kakva je sada, u retrospektivi, *Osmanska imperija*. Paradigmatične *primjere* tih *vezivanja* kao *metode* oblikovanja *podvostručenog identiteta* i *podijeljenje lojalnosti*, odnosno *raspršivanja* bošnjačkog patriotizma kao bosanskog patriotizma nalazimo u stanovištima koja tvrde – a te tvrdnje nisu ništa eksecentrično nego se osviješteno i revnosno publiciraju i propagiraju – da Bošnjaci *jesu Turci*, i to, navodno, jesu po svom *povijesnom sjećanju*, po *povijesnom određenju*, po običajnom i vjerskom identitetu, odnosno po *islamu* koji su Bošnjacima *Turci donijeli*, i sl.

Kada se, međutim, narod *raspolućuje* i *iskorjenjuje* – i to je implikacija tih *vezivanja* – ni odnos prema vlastitoj državi on ne može definirati na *nepodijeljen* način. Nije tada taj odnos jednoznačan, razgovjetan i homogen, u sebi je podvojen, podvostručen, razapet, u njemu egzistiraju dvije paralelne ali nespojivi *struje* osjećanja, doživljaja i misli: i u Bosni i u *historijskoj Turskoj*, u jedoj stvarno, a u drugoj u mašti, valja prebivati pa se tako *nepotrebno*, u vještačkim konstrukcijama, do kraja iracionalno, oblikuje još jedan *teret* koji se *svaljuje na narodna pleća* – teret *izmišljenog*, odnosno *dvostrukog* identiteta. Kažemo *izmišljenog* jer u *stvarnosti*, prema našem mišljenju, apsolutna većina Bošnjaka *nema problema* s vlastitim nacionalnim identitetom, niti u odnosu spram Bosne ima kod njih bilo što kolebljivo, nesigurno, predomišljajuće i konfuzno: nemaju – niti za njima

imaju bilo kakvu potrebu – ni *dvije domovine* ili *dvije države*, ni *dva osjećaja patriotizma*, patriotizam je, zapravo, kod njih, tako je bilo u novijoj historiji, tako je i u ovom vremenu, *jedan*, *nedvosmislen* i *jednoznačan* – to je *bosanskohercegovački patriotizam*.

Nije, dakle, *problem patriotizma* nikakav *unutarnacionalni problem* Bošnjaka, odnosno nije *alarmantni problem* koji bi s bolno traumatičnim implikacijama figurirao unutar *stvarne* bošnjačke nacionalne svijesti i državne samosvijesti. Izgleda, zapravo, da se *patriotizam kao problem* pojavljuje samo u *uskim* bošnjačkim *vjersko-intelektualnim* krugovima. No, kako oni, ti *krugovi*, razumljivo, nisu bez relevancije u oblikovanju nacionalne svijesti i javnog života u Bosni i Hercegovini, to se i kroz njihove angažmane pokazuje *živa aktuelnost* rasprava o značenju i smislu patriotizma i u *bošnjačkom kontekstu*, a s tim, onda, i u Bosni i Hercegovini.

Kritički otklon. U bosanskohercegovačkoj javnosti figurira još jedna zanimljiva *percepcija patriotizma*. Paradigmatično može se ona naći, naprimjer, kod bosanskohercegovačkog pjesnika Nenada Veličkovića: ”Sad sam uvjeren da je patriotizam ono čime se ispiru mozgovi ... A kojoj Bosni ja težim? Ne znam. Oslobođenoj patriotizma. Bosni u kojoj ne bi bilo suverenih i konstitutivnih naroda nego suverenih pojedinaca. Bosni u kojoj bi obrazovanje bilo takvo da u nekoliko narednih generacija ovo o čemu govorim bude moguće.“ (Vadanjel, 2008) Što eksplicitno, a što imanentno, u ovom je stajalištu sadržano nekoliko uvida. Prije svega, uvid u zbilje *manipulativnih upotreba patriotizma* – a, dodajmo, ideološka upotreba patriotizma kao sredstva *ispiranja mozgova* i, uopće, kao *metode naciokratskog upravljanja nacionalnim percepcijama* samo je jedan od vidova tih manipulacija – i u tome *ništa nije sporno*. Zaista, kada se vidi *ko* se sve, s kakvom *motivacijom*, u ime *kakvih* sve *prljavih ciljeva*, i s *kakvim* sve patološkim namjerama *poziva na patriotizam,* onda može da *navre osjećanje gađenja* i pri samoj *pomisli* da se u govoru koji *drži do sebe – upotrebljava ova riječ*. To osjećanje *odvratnosti*, nastalo i uobličeno u *kontekstu* percepcija *mračnih strana patriotizma*, još je intenzivnije kada se, u aranžmanima vlasti, i, svakako, uz agresivne angažmane njenih ideoloških aparata, od ljudi traži da svakodnevno, i to u svim prilikama i u svim segmentima njihove socijalne egzistencije, po mogućnosti i u transu, *javno deklariraju* i praktično demonstriraju *vlastiti patriotizam*. Stoji, međutim, sada pitanje: da li s *prljavom vodom* – sa zbiljama onih manipulacija i pervertiranja – valja iz *korita* racionalnog dikursa izbaciti i *samu diskusiju* o nečemu tako *uprljanom*, dakle, o porijeklu, karakteru, praksama i smislu patriotizma u bosanskohercegovačkom kontekstu?

S druge strane, tu je, svakako, i važan uvid da patriotizam u vladajućim konvencionalnim predstavama pripada *kolektivističkom* vokabularu i *kolektivističkim* ideologijama i politikama. Nije onda slučajno što *svijest* koja slijedi personalističku aksiologiju i individualističku etiku – a i sami recipiramo tu aksiologiju i tu etiku – protestira i odbacuje patriotizam kao formu tegobnog, sumornog i pro-

tudemokratskog *kolektivizma*: htjeti Bosnu *oslobođenu od patriotizma* u ovom kontekstu, reći ćemo to tako, znači htjeti Bosnu koja se *emancipira* od presija i praksi bilo kakve *sociokratije* ili *naciokratije*. I, istovremeno, s tim htijenjem, ta je *svijest preokupirana afirmacijom* pojedinca kao pojedinca, individue kao individue, osobe kao osobe. Ovo *htijenje* i ova *preokupacija* pripadaju, prema našem mišljenju, *temeljnom diskursu* unutar kojeg treba da se kreću kritičke i emancipatorski orijentirane refleksije o patriotizmu uopće i, naravno, o patriotizmu u Bosni i Hercegovini.

Za kulturu patriotizma. U bosanskohercegovačkom javnom životu figuriraju, naravno, i stanovišta koja tretiraju *patriotizam kao vrijednost*. Ona se kreću unutar onoga što možemo nazvati *običajni patriotizam*: a to znači da se kreću unutar konvencionalnih određenja patriotizma kao *prirodne ljubavi* i samorazumljive *moralne dužnosti*. Uz *svjetovnu inteligenciju* i *teološka inteligencija* zastupa ovakvo shvatanje patriotizma. Teološka shvatanja patriotizma, i u svojim deskriptivnim, i u svojim normativnim dimenzijama, kao i *svjetovna shvatanja* unutar znanosti o društvu, naprimjer, unutar filozofije, politologije, sociologije politike, socijalne i političke psihologije, kreću se unutar recepcije ključnih komponenti *običajnog patriotizma*. Samo što ona sada tim komponentama daju i *dodatno utemeljenje* u *božanskoj volji* i u *autoritetu teološkog socijalnog nauka*: patriotizam jeste – sada se tako poima – *vjerska vrlina* i *sveta dužnost*. Prema tome, i unutar *teoloških pogleda na patriotizam* daje se kulturi patriotizma religijska, odnosno teološka *potpora* pa se, s njom, patriotizam uopće, i bosanskohercegovački patriotizam posebno, svrstava u krug pozitivnih etičkih vrijednosti, a ne poroka, i društveno poželjnih normativiteta. (O teološkim shvatanjima patriotizma vidjeti, naprimjer, u: Šagi, 1995; Veljan, 2000; Aničić, 2007; Milojkov, 2008; Dobrača, 2005; Handžić, 1999.)

No, mi ćemo ostati unutar *svjetovnog diskursa* i ilustrirati stanovišta koja, krećući se unutar *običajnog patriotizma*, plediraju kulturu bosanskohercegovačkog patriotizma – kao društvenu vrijednost. U jednom od njih, naprimjer, kaže se: "Patriotizam je, ustvari, ljubav prema domovini, otadžbini, djedovini – prema roditeljima, obitelji ... prema užem zavičaju, prema životnom prostoru grupe, naroda, nacije. Čovjeku je prirođeno da voli sve to, da čini djela koja će to unapređivati, da to brani od napada... Patriotizam je faktor kojem treba zahvaliti opstojnost mnogih ljudi, naroda, nacija i njihovih zajednica." (Nuhić, 2006: 321) A Rusmir Mahmutćehajić patriotizam shvata kao "...osjećanje veze s precima i potomcima, te ljubav prema njima, ljubav prema otadžbini ili domovini." (Mahmutćehajić, 2002: 204) Uključivanje *odnosa prema precima* i *potomcima* u pojam patriotizma nije uobičajeno, ali ovdje omogućava da se uvedu *dvije ključne dimenzije* patriotizma: otkriva ono *historijsko utemeljenje identiteta* i nosi u sebi *budućnosnu perspektivu*. S jedne strane, patriotizam jeste "... osjećanje identiteta, znanja šta neko jeste pa, prema tome, i raspolaganje odgovorom na pitanje o tom otkud se dolazi; potom, to je djelomično osjećanje pripadanja, koje nije posve

jednako bivanju; i, naposlijetku, to je osjećanje lojalnosti nekoj skupini koja to uzvraća.“ (Mahmutćehajić, *ibid*.: 204) A ono *osjećanje i znanje identiteta,* ustvari, sadrži u sebi egzistenciju nesmetane *ljubavi* prema *domu* i *zavičaju*: “I država i svijet imaju privlačnost i smisao uz uvjet da ne poriču i ne razaraju dom i zavičaj. A sve to je u današnjem bosanskom vidiku upitno. ... Vladajuće političko mišljenje je ponizilo i poreklo blagosti i nježnosti doma i zavičaja. Politika je postala oholo i bahato govorenje o ispraznim pojavama iz kojih su iscijeđeni i posljednji sadržaji života i daha doma i zavičaja, te uspomene na pretke i nade u potomke.“. (Mahmutćehajić, *ibid*.: 211)

No, ne ostaje se u svijetu *korijena* i *temelja*, jer čovjek “...je biće sadašnjosti koje zna svoju prošlost, ali vazda izmiče iz njezine tamnice okrenutošću prema budućnosti.“ (Mahmutćehajić, *ibid*: 211) Otuda, s druge strane, kao odgovor na *tribalistička* pervertiranja identiteta, na stanje “...preovlađujućih ružnoća i omraza ...“ (Mahmutćehajić, *ibid*.: 207) i protubosansku politiku destrukcije, patriotizam jeste “... vizija bosanske budućnosti i rad za njezino ozbiljenje ...“ kako bi Bosna postala “...ono što će većina ljudi voljeti i za šta će biti spremni ustrajno raditi, te za to trošiti svoju energiju ...“. (Mahmutćehajić, *ibid*.: 207) Prema tome, u sadržinskom i funkcionalnom smislu *bosanski patriotizam* se vidi kao odgovor na nacionalističke destrukcije i kao politička aksiologija koja može participirati u obnovi i očuvanju Bosne i Hercegovine kao društva i države. Tako će, naprimjer, filozof Arif Tanović – govoreći o nevladinoj organizaciji *Srpsko građansko vijeće* – pisati kako bosanskohercegovački patriotizam jeste i *slobodarska* “... borba za nedjeljivu, demokratsku i suverenu Bosnu i Hercegovinu ....“. (Tanović, 2005: 195), Patriotizam jeste – demonstriralo se to i u kontekstu borbe s *agresorskim barbarizmom*, a u njoj svojim djelatnostima sudjelovalo je i spomenuto *Vijeće* – oblik, ovo su Tanovićevi izrazi, i djelo *građanske solidarnosti*, potvrda i izraz *moralno-intelektualnog integriteta*, patriotizam jeste i *moralna hrabrost*, *politička zrelost* i *demokratska opredijeljenost*. (Tanović, *ibid*.: 198) Posebno se insistira na *etičkoj sadržini* patriotizma kao vrijednosti. Ukoliko, zapravo, hoće biti *vizija bolje bosanske budućnosti*, odnosno, ukoliko treba “...da bude okrenutost prema budućnosti u kojoj će biti prevladane sadašnje podijeljenosti i napetosti ...” (Mahmutćehajić, 2002.: 207), bosanski patriotizam ne može nositi sobom nikakvu *ideologiju tribalizma*, homogenizacije, unifikacije i protupersonalizma. Naprotiv, bosanskohercegovački patriotizam mora da čuva i bosanski svijet *različitosti* te afirmira *etiku personalizma*, odnosno, reći ćemo to tako, etiku koja na *tron vrijednosti* postavlja vrijednost ljudi kao pojedinaca, individua, osoba. Otuda se i može kazati: “Tek s pojedincem koji svoje pripadanje ili nepripadanje bira na osnovi tog da je izvorno i konačno sam a da je između te dvije sigurnosti sudionik svog roda, zajednice, društva i svijeta moguće je govoriti o uključenosti u zajednicu koja ima neograničenu etičku zasnovanost. Nijedan pojedinac ne može biti rođen bez svrhe. Ali, ta njegova izvorna svrha može biti onesviještena, zaboravljena ili spriječena. Tribalizam je najopakiji oblik preinačenja tog zaborava o izvornoj svrsi ljudske stvorenosti i njezinog pretvaranja u nasilje upravo prema njoj.” (Mahmutćehajić, *ibid*.: 207)

Sa svojom *etičkom sadržinom* bosanski patriotizam hoće, i njemu ona treba, *postojanu državu*. No, riječ je, recimo to tako, o *etičkoj državi*: to je država "...koja se ne može uzdići iznad etičke odgovornosti pojedinca i neporecivosti ljudskih prava u ukupnosti društva i politike." (Mahmutćehajić, *ibid*.: 208) Patriotizam spram takve države čuvao bi *ljudsku slobodu*, a "...sloboda pojedinca ne može biti u službi ničeg osim potpunosti ... njoj su potčinjene sve politike i s njima povezana društvena i državna ustrojstva. A tome ne mogu služiti sadašnje ideologizirane i teritorijalizirane nacije, partije i vojske." (Mahmutćehajić, *ibid*.: 208) Bosanski patriotizam za koji se zalaže Mahmutćehajić jeste, dakle, patriotizam s kojim i "...u kojem bosanskim biva imenovano okupljanje raznolikosti radi njihovog usaglašavanja u normalnom društvu i državi koja se ne može uzdići iznad interesa i potreba svojih građana vidljivih u slici bolje budućnosti. A takva slika je, budući da sabire dobro i ljepotu, privlačna, te, prema tome, odrediteljica onog stanja pojedinca koje se može imenovati bosanskim patriotizmom." (Mahmutćehajić, *ibid*.: 219)

Ustavni patriotizam za BiH. Uočimo i izdvojimo još jedan *tip odnosa* spram patriotizma: njegovo figuriranje, mada uzgredno ili marginalno, sa svoje strane, demonstrira kako se, i u kojem se sve smislu, može *aktualizirati pitanje patriotizma* u *postratnoj* Bosni i Hercegovini. Riječ je o tome da se povremeno u akademskoj i medijskoj javnosti – prodemokratskoj javnosti unutar koje se, inače, smatra da je *državni patriotizma* vrijednost, a građanska kultura patriotizma nešto poželjno – publiciraju stanovišta po kojima je u *dejtonskoj* Bosni i Hercegovini nepohodno, umjesto zlotvorne samogetoizirajuće etnopolitike i etnonacionalističkog nacionalizma, među građanima promovirati kulturu i politiku *ustavnog patriotizma* te *raditi* na izgradnji društvene svijesti, socijalnih, pravnih i političkih odnosa prema njegovim načelima. Upravo se *odsustvo ustavnog patriotizma* smatra jednim od izvorišta neprestane reprodukcije nacionalnih antagonizama, secesionističkih politika i *nedovoljne patriotske privrženosti* dijela stanovištva Bosni i Hercegovini kao državi. Potreban je, dakle, Bosni i Hercegovini ustavni patriotizam: on je, navodno, *spasonosni* odgovor na različite vidove ugrožavanja teritorijalne cjelovitosti i državnog suvereniteta Bosne i Hercegovine kao i *realnih šansi* za prograđansku integraciju njenog društva. Zato se građani, tu i tamo, u aranžmanu pojedinih intelektualaca ili novinara, pozivaju na političko prihvatanje koncepta ustavnog patriotizma i njegovu praktičnu objektivaciju.

Zanimljivo je, međutim, kako se *oni* koji zagovaraju ustavni patriotizam za Bosnu i Hercegovinu *ne upuštaju u objašnjenja* ovog shvatanja patriotizma: ostaju na razini formalnih, retoričkih i deklarativnih poziva pa se čini da, prihvatajući, po *čuvenju*, jednu *ideju* koja se, inače, prvobitno oblikovala unutar intelektualnih krugova u Njemačkoj, i koja im se čini *proevrpskom* i *promodernom*, ne znaju *o čemu se*, zapravo, tu, kad je riječ o ustavnom patriotizmu uopće, i, posebno, o *zamišljenom* ustavnom patriotizmu za BiH – *radi*. S druge strane, možda se pozivi na ustavni patriotizam za Bosnu i Hercegovinu recipiraju i *pod utjecajem*

prolibertanskih intelektualnih krugova u Srbiji koji *zagovaraju* koncept *ustavnog patriotizma Srbije*. Zaparavo, nakon osvajačkih ratova koje su Srbija i Crna Gora vodile na prostorima Jugoslavije i čudovišnih zločina koji su počinjeni u aranžanima njihovih režima i njegovih sljedbenika, pojavili su se srpski autori koji, imajući u vidu strahotne stvarnosti tih ratova, predlažu da Srbija prihvati ideju, etiku, politiku i pravnu kulturu ustavnog patriotizma. (Uz, naprimjer, Nenada Dimitrijevića /šire o njegovom shvatanju ustavnog patriotizma vidjeti i u: Dimitrijević, 2000; 2007./ jedan od srpskih autora koji oblikuje i publicira taj prijedlog jeste i Milan Podunavac, 2003.)

Neovisno od toga da li se i pod kojim se utjecajima – to, uostalom, i nije ono najbitnije – prihvata i propagira koncepcija ustavnog patriotizma za Bosnu i Hercegovinu, važno je to što se u javnosti, kao što smo rekli, *ne upušta u elaboraciju njenih temeljnih postavki.* Ni mi se ne možemo upuštati u širu elaboraciju tih *postavki*, ali ukazat ćemo na nekoliko *važnih aspekata* političke teorije ustavnog patriotizma: koji omogućuju da prepoznamo ono *suštinsko* ustavnog patriotizma.

Prema Habermasovom mišljenju, teorija ustavnog patriotizma oslanja se na šire historijske procesa. O kakvim je, zapravo, *procesima riječ*? Ideja, zamisao i koncept ustavnog patriotizma mogu da nastanu "...tek nakon što su se kultura i državna politika jače međusobno diferencirale nego u nacionalnoj državi staroga kova. ... apstraktno postali patriotizam ... se više ne odnosi na konkretnu cjelinu neke nacije, nego na apstraktne postupke i načela. Ovi su usmjereni na uvjete zajedničkoga života i komuniciranja među različitim, ravnopravno supostojećim životnim oblicima – i unutra i prema vani." (Habermas, 2001: 133) I u drugim shvatanjima ustavnog patriotizma govori se o *patriotizmu spram načela*: polazi se od temeljnog stajališta da ustavni patritiozam "...označava ideju da politička privrženost treba da počiva na normama, vrednostima i, indirektnije, procedurama liberalno demokratskog uređenja. Drukčije rečeno, za političku lojalnost nije prvenstveno zaslužna ni nacionalna kultura, kako neki zastupnici liberalnog nacionalizma tvrde, ni 'svetska zajednica ljudi', kako to proističe iz pojma kosmopolitizma koji zastupa, naprimjer, Marta Nusbaum. Ustavni patriotizam nudi viziju koja se razlikuje i od nacionalizma i od kosmopolitizma." (Müller, 2008: 83. O pogledima ovog autora na ustavni patriotizam vidjeti i u: Müller, 2004; 2008, a; 2010.) Uz to, unutar *koncepta ustavnog patriotizma* od presudne je važnosti pojam *samoreferentnog ustava*: "...ustav kao najviši pravni akt, treba da bude uspostavljen kao svoja sopstvena referenca. Reč je o ideji tzv. samoreferentnog ustava. To je ustav koji sadrži sve demokratske principe i aranžmane kao i "tipičan" demokratski ustav: katalog osnovnih prava, mehanizme ograničenja vlasti, uključujući i mehanizme njene kontrole od građana (izbori, djelovanje javnog mnijenja, itd.). Razlika u odnosu na "standardne" demokratske ustave sastoji se u tome što se ovaj samoreferentni akt ne legitimira nekom eksternom (spoljnom) utemeljujućom instancom kao što su narod, nacija ili država; te pošto nije izveden iz nekog odredivog eksternog izvora, on ne može biti ni delegitimiran aktiviranjem takvog izvora. Samoreferentni ustav se, prema Habermasu, legitimira

pozivanjem na sopstvenu moralnost. Unutrašnja moralnost ustava sastoji se od liberalno-demokratskih principa jednake slobode i vladavine prava, shvaćenih na poseban način – kao univerzalistički principi. To su "vrednosti i principi koji zahtevaju, neograničeno važenje i koji su apsolutno nadređeni demokratskim institucijama i procesima ... Politika dokazuje svoj demokratski karakter vernošću 'poretku vrednosti' koji sam stoji izvan dometa demokratskog procesa". (Mirović, 2007: 530) Prema Habermasovom shvatanju ustavnog patriotizma "...građani treba da interiorizuju taj ustavni vrednosni poredak kao jezgro sopstvenog identiteta i, takođe, da razumeju i prihvate političke aranžmane kao nužnu institucionalizaciju i proceduralizaciju tog istog vrednosnog poretka. Na taj način, građani ne bi uspostavljali svoj individualni identitet i lojalnost političkoj zajednici kao rezultatu svoje puke ukorenjenosti u određenu pretpolitičku grupu, ili kao poizvod istorijske slučajnosti, već bi to bio jedan postkonvencionalni ja-identitet koji bi otelotvoravao univerzalne političke principe zapisane u ustavu." (Mirović, *ibid*.: 531) U *sublimiranom rezimeu* Habermasovog poimanja ustavnog patriotizma može se reći "...da se njegova diskurzivna interpretacija samoreferentnog ustava i na njemu zasnovanog specifičnog tipa patriotizma zasniva na davanju apsolutnog primata principu jednake slobode za sve, uz poštovanje kontekstualno određenih partikularnih datosti, tako da se zajednica učini smislenom i univerzalno prihvatljivom, a što zahteva da ustavna pravila koja regulišu ove odnose moraju da budu apstraktna i, time, jednako primenljiva na sve." (Mirović, *ibid*.: 534)

Kada, imajući u vidu prethodne uvide, *znamo* što koncepcijski jeste ustavni patriotizam, što su njegove suštinske komponente i političke svrhe te da je, ustvari, što je i najvažnije, riječ o jednoj *idealno normativnoj*, a nedeskriptivnoj, nepozitivističkoj i neoperativnoj, *zamisli*, onda bi protagonosti ove *ideje* u Bosni i Hercegovini trebali odgovoriti i na pitanje: spram kojeg bi ustava, *osim Dejtonskog ustava*, građani mogli *gajiti* ustavni patriotizam, zaslužuje li, uz to, *Dejtonski ustav* Bosne i Hercegovine *patriotsku odanost*, ili bi, nasuprot tome, prije bilo *patriotski* raditi na njegovoj *sporazumnoj* a radikalnoj reviziji ili, čak, potpunoj zamjeni novim ustavom? Ne bi li, zapravo, patriotska privrženost *tom ustavu* – a imajući u vidu njegovo porijeklo, njegove primarne *promirotvorne* funkcije kao i *sve ono* što je s njim sankcionirano te legalizirano kao rezultat agresije i što je s njim u *državno*, odnosno *teritorijalno uređenje* i *politički režim* instalirano kao nedemokratsko i protulibertansko – bila privrženost *ratnim plijenovima* protagonista ratova protiv Bosne i Hercegovine kao države. A na njoj se, toj privrženosti, ne može, osim u nužno privremenom i prisilno pragmatičnom smislu, insistirati, ona je suštinski nemoguća, iracionalna i nehumana, poriče htijenja pravde, prava, slobode i ljudskog dostojanstva. I još nešto: prepoznajući *usamljene* bosanske apele u kojima se hoće, sugerira i pledira *kao vrijednost* ustavni patriotizma za Bosnu i Hercegovinu, a pozivajući se na jednu izjavu Mustafe Cerića objavljenu 2006. godine u Njemačkoj, Jean-Werner Müller će pisati kako se ustavni patriotizam predlaže "...i kao oblik pripadanja u duboko podjeljenim poratnim društvima: na primer, vođa bosanskih Muslimana eksplicitno je pozvao na sve-

bosanski ustavni patriotizam – neobična ideja, reklo bi se, s obzirom na to da čak i najoptimističniji posmatrači prilika na Balkanu priznaju da je bosanski ustav komplikovano, 'konsocijalno' pravno čudovište koje zamrzava živa ljudska bića u njihovim navodno jedinstvenim 'etničkim identitetima' (ili, ako hoćete, 'identitetima iz građanskog rata')." (Müller, 2010: 11) Zar se, dakle, od građana može tražiti da prihvate, grade i prakticiraju ustavni patriotizam kao patriotizam prema takvom *čudovišnom Dejtonskom ustavu?*

U svakom slučaju, recimo kako se *u našoj javnosti*, i to s *retoričkim*, a nepojašnjenim, *pozivanjem* građana na prihvatanje ustavnog patriotizma kao, navodno, jedinog racionalnog *sadržaja* i *oblika* patriotizma spram Bosne i Hercegovine kao države, u najmanju ruku, i nehotimice, *produciraju konfuzije* te, vjerujemo, *dobroćudne iluzije*. Jer, prema našem mišljenju, *koncepcije ustavnog patriotizma* – i onda kad su osmišljene kao *rješenje* za nacionalne i, posebno, multinacionalne države, i onda kada se zamišljaju kao projekti s kojima je moguće *raditi* na perfektuiranju Evropske unije – pripadaju *svijetu idealpolitike*: one jesu *radikalno apstraktne teorijske konstrukcije*, intelektualno inovirajuće, odvažne i *maštovite građevine* te, uz to, i *idealnonormativne* vizije *lijepih duša moralpolitike* nekorespondentne s historijskim stvarnostima i realnim historijskim perspektivama nacija, nacionalnih identiteta, nacionalizama, država-nacija, i sl.

S druge strane, imamo u vidu kako se unutar *kultura običajnog patriotizma* smatra se da iz *ljudske prirode* i, još više, iz, navodno, historijski *neprevazivljive,* u stvarnosti *magično privlačne* – a u društvenim zbiljama uveliko mistificirane – *prirode nacije* te njenih *multifunkcionalnih socijalnih*, *političkih i psiholoških svrha* proizlazi patriotizam, pa, zato, patriotizam shvaćen kao ljubav, briga, ponos, moralna dužnost i politička obaveza *pripada konkretnoj naciji* i *njenoj državi* s njihovim, često, imaginarnim ili iracionalnim, tradicijama, uključivši i *sramne tradicije zlotvorenja*. Naravno, napomenimo to, one se često u kolektivnim nacionalnim uobraziljama i fantazmagorijama konformističkog patriotizma ne percipiraju tako, naprotiv, te se *tradicije* ideološki prerađuju i transformiraju u, navodne, izraze i neupitne dokaze zadivljujućih nacionalnih pregnuća, ekskluzivne nacionalne misije, časti, slave i historijske veličine nacije.

I sada se može, u odnosu na *običajni patriotizam*, uočiti *novum* teorija ustavnog patriotizma: *ustavni patriotizam* kao *patriotizam spram slobode* podrazumijeva da *politička privrženost građana* racionalno, dakle, bez velikih i zaludujućih strasti, bez začaravajućeg političkog fanatizma, nacionalnih historijskih imaginarija ili servilnog pozivanja na sakraliziranu naciju, *treba da pripada* ustavno definiranim normama, vrijednostima i procedurama na kojima počiva *dinamičko oblikovanje* zajedničkog života građana – i to svih građana bez obzira na njihove individualne identitete i grupne (vjerske, kulturne, ideološke, rasne, etničke ili nacionalne) pripadnosti – unutar liberalnog i, istovremeno, demokratskog poretka ili ustroja savremenih država.

Imajući u vidu ove *suštinske diferencije* između *običajnog* i političkih teorija *ustavnog patriotizma*, kažimo: ono što iz koncepcija ustavnog patriotizma

možemo, kao inspiraciju i orijentir, *preuzeti* jeste njihova, što implicitna, a što eksplicitna, *zamisao* da se na teorijskoj razini patriotizam *oslobodi zlotvornih iracionalizma,* što ih u historijskim praksama producira *običajni patriotizam* sa svojim psihoafektivnim, moralističkim, religijskim i ideološkim sadržajima kao i sa svojim sakralizacijama i mistifikacijama nacionalnih historija, nacija, nacionalnih identiteta, država i njihovih tvorevina. Sa stanovišta te *zamisli* možemo koncepte ustavnog patriotizma shvatiti i kao jedan od *vrijednih oblika racionalne kritike običajnog patriotizma*■

LITERATURA:

Aničić, Miljenko: "Nacionalizam u svjetlu socijalnog nauka Crkve", *Crkva u svijetu*, br. 2, 2007.

Bucalo, Elvir: Bosna - država bez patriota, VOANews.com, 17. 07. 2002.

Dimitrijević, Nenad: "Stojeći na ruševinama: Kako obnoviti plemenski entitet", u: Hodge, Carole, Grbin, Mladen, uredili, *Evropa i nacionaliozam, Nacionalni identitet naspram nacionalnoj netrpeljivosti, Međunarodni simpozij, Korčula, 21.-28. 9. 1998*, Zagreb: Durieux, 2000.

Dimitrijević, Nenad: *Ustavna demokratija shvaćena kontekstualno*, Beograd: Fabrika knjiga, 2007.

Dobrača, Kasim: "Nacionalizam i patriotizam u islamu", u: Dautović, Ferid (2005), *Kasim ef. Dobrača – Život i djelo*, Sarajevo: El-Kale; Medžlis Islamske zajednice Sarajevo, 2005.

Handžić, Mehmed: "Patriotizam, narodnost i nacionalizam sa islamskog gledišta", u: *Izbrana djela Mehmeda Handžića*, Knjiga 3. Sarajevo: Ogledalo, 1999.

Mahmutćehajić, Rusmi: *Subotnji zapisi, S političkih razmeđa*, Sarajevo: Buybook, 2002.

Milojkov, Aleksandar: "Ljubavlju pobediti krizu patriotizma i identiteta", iz teksta objavljenom u listu *Pravoslavni misionar*, preuzeto iz: *Pismo Televizije Vojvodine*, 30. oktobar 2008.

Mirović, Aleksandra: "Habermasov koncept konstitucionalnog patriotizma", *Politička revija*, br. 2-4, 2007.

Müller, Jan-Werner. "Ustavni patriotizam – evropska dužnost?", *Treći program Hrvatskog radija,* br. 67/68, 2004.

Müller, Jan-Werner: "Ustavni patriotizam: oblik političke lojalnosti u nacionalnim državama i Evropskoj uniji", *Reč*, br. 76, 2008.

Müller, Jan-Werner: "Nacije bez svojstava? Ka teoriji ustavnog patriotizma", *Reč*, br. 76, 2008.

Müller, Jean-Werner: *Ustavni patriotizam*, Beograd: Fabrika knjiga, 2010.

Nuhić, Muhamed: "Globalizacija: suverenitet – patriotizam i kultura u tokovima globalizacije (ili) globalizacija – za i protiv", *Godišnjak Fakulteta političkih nauka, 2006.*

Podunavac, Milan: "Put Srbije ka normalnoj državi", *Republika*, br. 318-319, 2003.

Šagi, Bono Zvonimir: "Crkva i nacionalno pitanje, Relgiozne i nacionalne vrijednosti", *Bogoslovska smotra*, 3-4, 1995.

Tanović, Arif: *U zbilji vremena, Humanistički pogledi*, Sarajevo: Internacionalna liga humanista, 2005.

Vadanjel, Radenko: "Patriotizmom se ispiru mozgovi", intervju s Nenadom Veličkovićem, *Glas Istre*, 2008.www. glasistre.hr.

Veljan, Velimir: "Patriotizam i nacionalizam – ljubav prema domovini i naciji", *Bosna franciskana*, br. 13, 2000.

CONSTITUTIONAL PATRIOTISM FOR BOSNIA AND HERZEGOVINA

Esad Zgodić

Summary

Exploring the theory that Bosnia and Herzegovina is the state without patriotism, in sublimated and critical insights, the paper is, according to the author, the set of different types of relationships opposite patriotic ethos in political public opinion of post-war Bosnia and Herzegovina. In those types, the author includes plea for unconventional, and in public, insufficiently explained project of constitutional patriotism for Bosnia and Herzegovina. In critical discourse it is indicated both to disadvantage of this idea, and to the matter which can be inspiration and orientation in it.

Key words: anti-patriotism, culture of patriotism, customary patriotism, constitutional patriotism, Bosina and Hercegovina

UDK 342.15 (497.6)

Bosna i Hercegovina je nacionalna država Bosanaca

Višestoljetno osporavanje teritorijalnog integriteta Bosne i Hercegovine i političkog i kulturnog identiteta Bosanaca od susjednih država

Omer Ibrahimagić
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Autor u radu tvrdi da se Bosni i Hercegovini već stoljećima – zbog njene historijske neplemenske narodnosne pripadnosti i multikonfesionalne strukture njenog stanovništva – osporava teritorijalni integritet te, uz to, i politički i kulturni identitet Bosanaca – od njenih susjeda – kao nosilaca građanskog suvereniteta. Naime, u autorovom uvidu Bosna od početka svoje srednjovjekovne državne egzistencije nije bila plemenska već građanska država. Bosna je, ustvari, nacionalna država Bosanaca. U Bosni i Hercegovini žive Hrvati, Srbi i Bošnjaci koji, zajedno s nacionalnim manjinama, čine političku naciju građana (državljana) Bosanaca međunarodnopravno priznate nezavisne i suverene države Bosne i Hercegovine. S tim u vezi, autor smatra da tu historijski utvrđenu činjenicu treba unijeti u Ustav Bosne i Hercegovine, što će doprinijeti političkoj stabilnosti Bosne – države Bosanaca – na putu ka Evropskoj uniji.

Ključne riječi: država Bosna i Hercegovina, Bosanci, teritorijalni integritet

Bosna i Hercegovina se stoljećima zbog svoje historijske neplemenske narodnosne pripadnosti, a multikonfesionalne strukture njenog stanovništva, nalazi u procijepu osporavanja od susjeda svog teritorijalnog integriteta i političkog i kulturnog identiteta Bosanaca kao nosilaca građanskog suvereniteta, mada historičarka Nada Klaić, u svome djelu *Srednjovjekovna Bosna*, meritorno tvrdi: "Bosanska država je među svojim susjedima najstarija"[1]. U istom djelu ona navodi podatak da je prostor ranosrednjovjekovne Bosne naseljavala "slavenska

1 Nada Klaić, str. 5.

bezimena masa" koja se stavlja pod vrhovnu avarsku vlast, što bi mogao biti i odgovor na pitanje zašto na bosanskom području nema nijednog slavenskog plemenskog imena, po kome bi ona bila plemenska država, kao Hrvatska i Srbija. Po tome Bosna od početka svoje srednjovjekovne državne egzistencije nije bila plemenska već građanska država. Savremeni historičari iz te činjenice izvode zaključke da su se Slaveni kao masa nepoznatih plemena na tom području počeli teritorijalno organizirati po zatečenim većim ili manjim geografskim cjelinama, a nesumnjivo su u tom procesu teritorijalizacije poštivali i neke ranije historijske okvire. Time bi se mogla objasniti i često upotrebljavana sintagma "bosanske zemlje", pod kojom su se pored Bosne, koja je geografski obuhvatala gornji tok rijeke Bosne i njene istočne dijelove, podrazumijevale Usora, Soli, Donji kraji, Zapadne strane (Završje ili Tropolje), Hum, Podrinje i Primorje.[2]

Poznati istraživač srednjovjekovne Bosne dr. Ćiro Truhelka u svome djelu *Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka*, u dijelu o društvenim odnosima, piše: "Za vrijeme bosanske neodvisnosti dijelilo se je bosansko državno ustrojstvo, komu je na čelu prvobitno bio ban a kasnije kralj, u dva, jedno od drugog strogo odijeljena stališa, u plemstvo i narod.

Narod, koji se je, kad se je o njemu kao predstavniku narodnosti govorilo, nazivao ukratko 'Bošnjani', sastojao se skoro od samih kmetova ili kmetića, a ovi su od gospodara dobivali u nasljedno pravo zemljište na obragjivanje.
Na najnižem stepenu ljudskog društva u Bosni za srednjega vijeka bili su robovi. Oni su bili gospodarevo vlasništvo..."[3] Dakle, nigdje ni riječi o nekom plemenu, nigdje nema ni Srba ni Hrvata u srednjovjekovnoj Bosni prije Turaka, kao njenog naroda. Narod su bili samo Bošnjani, a pošto nisu bili nikakvo pleme, naziv su dobili po imenu svoje države Bosne.

Ovdje ću preskočiti elaboriranje pretenzija bosanskih susjeda prema državnoj teritoriji srednjovjekovne Bosne u vrijeme nekoliko stoljeća njene državne egzistencije i negiranje njenog postojanja kao države od velikosrpskih i velikohrvatskih historiografa, tvrdeći da je Bosna u predtursko doba bila hrvatska, odnosno srpska zemlja i da su u njoj bili ili samo Srbi ili samo Hrvati, zavisno od toga jesu li te tvrdnje dolazile iz Beograda ili Zagreba. Mislim da se Nada Klaić s njima savršeno dobro obračunala u svojoj knjizi *Srednjovjekovna Bosna*, osloncem na izvore koji nisu bili obojeni nacionalnim bojama i ko želi saznati širu elaboraciju tog pitanja, neka pročita njenu knjigu.

Radije bih svoju pažnju usmjerio na osporavanje u posljednjih dviju stotina godina, ali samo lapidarno, toliko da ukažem na taj problem koji opterećuje i današnju Bosnu i Hercegovinu, kao nezavisnu i suverenu državu, članicu UN-a, zbog čega ne može da normalno funkcionira opterećena starim mitovima o hrvatskoj ili srpskoj Bosni, kojim se manipulira bosanskim Srbima i bosanskim Hrvatima od Srbije i Hrvatske u ostvarivanju svojih političkih ciljeva.

---

2 Isto, str. 22-23, 50-51.

3 Ćiro Truhelka, str. 92-93.

Osmanlije su kao osvajači 1463. godine pokorili srednjovjekovnu bosansku državu, donijeli novu vjeru islam umjesto nestajuće tzv. bosanske vjere, odnosno Crkve bosanske zasnovane na manihejstvu i arijanstvu, dozvolivši slobodno ispovijedanje zatečenih pravoslavne i katoličke vjere, a početkom 16. stoljeća dozvolila je Jevrejima protjeranim iz Španije da se nasele u Bosni. Turci, osvajači Bosne iz leksičkih razloga umjesto riječi "Bošnjanin", kako su se njeni stanovnici ranije nazivali, ostavili su nam u narednih 500 godina u upotrebi riječ "Bošnjak", koja se odnosila na narod Bosne neovisno o pripadnosti vjeri, da li bili muslimani, katolici ili pravoslavci ("... ime Bošnjak je staro ime, turcizirani oblik imena Bošnjanin koje odavnina označava čovjeka iz Bosne").[4] Svi su, dakle, bili Bošnjaci. U Bosni nije bilo Srba i Hrvata, ne samo u srednjovjekovnoj Bosni već i u periodu Osmanske uprave u Bosni. Popis domaćinstava Osmanlije su vršile po vjerskoj pripadnosti. Svi su narodnosno, dakle, bili Bošnjaci. Ni Njegošu nije bilo nepoznato da su stanovnici Bosne sebe nazivali Bošnjacima, a i drugi su ih tako nazivali. U *Gorskom vijencu*, kada Mletački dužd pita gosta iz Crne Gore, ima ovaj stih: "zapita me za naše susjede, za Bošnjake i za Arbanase".[5]

Još za vrijeme Osmanske uprave u Bosni, Srbija je zajedno sa Crnom Gorom imala teritorijalne i nacionalne pretenzije prema Bosni, sa željom da se nakon turskog povlačenja iz Bosne, ona prisajedini Srbiji. O tome 1844. godine Garašanin piše u svome *Načertaniju*. On polazi od historijske činjenice da narod Bosne čine Bošnjaci svih triju vjera: muslimani, pravoslavci i katolici. Dakle, nema Hrvata i Srba u Bosni, samo ima Bošnjaka. Garašanin piše: "... najglavnije bi trebalo za ideju sojedninjenja Bosne sa Srbijom zadobiti (bosanske fratre)... osim toga mogla bi se kao treći stepen štampati kratka i obšta narodna istorija Bosne u kojoj ne bi se smela izostaviti slava i imena nekih muhamedanskoj veri prešavši Bošnjaka... Na istočnog veroispovedenija (pravoslavnih – O.I.) Bošnjaka veći upliv imati neće biti za Srbiju težak zadatak. Više predostrožnosti i vnimanija na protiv toga iziskuje to, da se katolički Bošnjaci zadobijedu. Na čelu ovih stoje franjevački fratri."[6]

Garašanin je u svome *Načertaniju* upozorio Srbiju da ona svojom politikom prema Bosni nju mora uvjeriti "da je ona prirodna pokrovitelljica sviju turski Slavena i da na čedu samo onda kad ona dužnost ovu na sebe uzme, ostali Slaveni njoj pravo to ustupiti da ona u imenu njihovom nešto kaže i čini. Ako bi Srbija svojim sosjedima taj nesrećni i zli primjer davala da ona samo na sebe misli, a za nevolju i napredak ostali ne bi marila, nego bi to ravnodušno smatrala, to bi onda jamačno i ovi samo njenom primjeru sledovali, ne bi je slušali, i tako bi umesto sloge i jedinstva nastupilo nepoverenje, zavist i nesreća".[77]

4 Mensur Seferović, str.114.

5 Njegoš, str. 106.

6 Garašanin, str. 75.

7 Isto, str. 74.

Kao što se zna, Srbija je upravo suprotno postupila od Garašaninovog savjeta. Ona je odabrala put koji je trasirao lingvist Vuk Stefanović Karadžić "Srbi svi i svuda" iz njegovog *Kovčežića za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona.*[8] Karadžić je u ovome svome djelu sve Slavene katolike imenovao Srbima; slavenske muslimane Srbija je protjerala iz Srbije, izvršivši nad njima zločin genocida, imenujući ih Turcima. Srbija zajedno sa Crnom Gorom nikada nije priznavala pravoslavne Bošnjake, muslimane Bošnjake i katolike Bošnjake u Bosni kao zasebnu etničku zajednicu triju vjera; sve ih je smatrala Srbima tri vjerozakona: grčkog, rimskog i turskog, kako su to naučavali Dositej Obradović i Vuk St. Karadžić. Pravoslavne Bošnjake otpočela je preobražavati iz bošnjačke narodnosti u Srbe, a nije prezala ni od toga da i muslimane Bošnjake nacionalizira u Srbe. List "Srpska reč", koji je izlazio u Sarajevu 1924., pisao je: "nacionaliziranje Muslimana za nas Srbe jedno (je) od najvažnijih pitanja unutrašnje politike. To je i važno državno pitanje. Srbiziranjem muslimana mi ne samo što dobivamo milion čuvara otadžbine, nego i rješavamo jedno važno hrvatsko pitanje. Sada... treba sva muslimanska Bosna da plamti u Srbizmu".[9]

Prema projektu "Homogena Srbija" iz 1941. godine Stevana Moljevića, cilj je: "Srbi moraju imati hegemoniju na Balkanu, a da imaju hegemoniju na Balkanu, moraju prethodno imati hegemoniju u Jugoslaviji... a moći će to učiniti samo ako budu okupljeni u homogenoj Srbiji i u okviru Jugoslavije koju će zadahnuti svojim duhom i dati joj svoj pečat".[10]

A kojim to metodama Srbi imaju namjeru ostvariti sadržano je u *Instrukcijama* Draže Mihajlovića, četničkog vođe 1941.-1945. godine: "2.) Stvoriti veliku Jugoslaviju i u njoj veliku Srbiju, etnički čistu u granicama Srbije-Crne Gore-Bosne i Hercegovine-Srema-Banata i Bačke...4.) Čišćenje državne teritorije od svih narodnih manjina i ne-nacionalnih elemenata. 5.) Stvoriti neposredne zajedničke granice između Srbije i Crne Gore, kao i Srbije i Slovenačke čišćenjem Sandžaka od Muslimanskog življa i Bosne od Muslimanskog i Hrvatskog življa".[11] Ponavljanje istog scenarija početkom devedesetih godina XX stoljeća dovelo je do agresije Srbije i Crne Gore na Bosnu i Hercegovinu 1992.-1995., koja je u međuvremenu bila priznata kao nezavisna i suverena država od međunarodne zajednice.

Da Srbija ne misli prestati s osporavanjem Bosne i Hercegovine ni poslije, Dejtonskim sporazumom uspostavljenog mira i diplomatskih odnosa između dviju država, govori izjava Vojislava Koštunice da na Republiku Srpsku u Bosni i Hercegovini gleda kao na "dio porodice koja nam je draga, bliska, privremeno odvojena, ali uvijek naša i u našem srcu".[12]

---

8 Vuk St. Karadžić, str. 81-89.

9 *Takvim za 2000*., Fadil Ademović, str. 224.

10 Stanko Žuljić, u *Izvori velikosrpske agresije*, str. 147.

11 Isto

12 Vojislav Koštunica, *Dnevni avaz*, 10. 9. 2002.

Isto ili slično osporavanje teritorijalnog integriteta Bosne i Hercegovine i nepriznavanje političkog nacionalnog identiteta Bosanaca postoji i od Hrvatske. Ante Starčević, autor je sintagme, koju je preuzeo i ustaški pokret Ante Pavelića, da su bosanski muslimani Hrvati, štaviše "da su cvijeće hrvatskog naroda". To im je trebalo da bi opravdali svoj projekt velike Hrvatske s Bosnom i Hercegovinom i granicom na Drini. Oni su taj projekt realizirali u vrijeme Drugog svjetskog rata u službi Hitlera i Musolinija stvaranjem paradržavne tvorevine tzv. Nezavisne države Hrvatske u čijem sastavu je bila Bosna i Hercegovina, koja međunarodnopravno nikada nije bila priznata.

Kao što su Srbija i Crna Gora ratom ponovili 1992.-1995. svoje teritorijalne pretenzije prema BiH iz 1941. godine, to je isto učinila i Hrvatska. Historija im nije bila dovoljno učiteljica života.

Nasuprot iskazu profesorice Nade Klaić da je bosanska država među svojim susjedima najstarija, njen bivši student Franjo Tuđman američkom ambasadoru Zimmermannu 14. januara 1992. godine tvrdio je suprotno: "Bosna nije stara država kako Hrvatska". Mora da Tuđman, historičar po obrazovanju, nije bio dobro savladao gradivo svoje profesorice. U nastavku razgovora Tuđman je Warrena Zimmermanna ubjeđivao da BiH treba podijeliti između Srbije i Hrvatske: "Neka Milošević uzme veći dio, ionako ga kontrolira. Mi ćemo se zadovoljiti s manje od 50%. Spremni smo Muslimanima ostaviti mali dio oko Sarajeva. To im se neće svidjeti, ali stabilan Balkan moguć je jedino ako se promijeni Bosanska granica, pa što god Muslimani o tome mislili. Pa nisu te granice svete. Bosna nije stara država kako Hrvatska".[13]

Na pitanje novinarke "Slobodne Dalmacije" Olge Ramljak, na prijemu krajem 1991. godine: "Kako će se stvaranje srpskih pokrajina (SAO – O.I.) u BiH odraziti na Hrvatsku", Tuđman je odgovorio: "U hrvatskom je interesu da se taj problem riješi na naravan način, na način kako je bila riješena Banovina (1939-O.I.) Pri tome bi mogao ostati dio "zemljice Bosne", gdje bi Muslimani imali većinu i ta bi država Bosna mogla biti tampon između Hrvatske i Srbije. Time bi ujedno nestala kolonijalna tvorevina BiH".[14]

Ovom prilikom navest ću još nekoliko citata negacije Bosne i njenog političkog naroda Bosanaca. Krunoslav Draganović i Dominik Mandić u knjizi *Herceg-Bosna* i *Hrvatska* pišu: "Bez Bosne i Hercegovine hrvatska država bila bi prostorno unakažena i gotovo prekinuta, ne bi imala pravog jedinstva ni zaokruženosti. Hrvatska bez Herceg-Bosne, kako je jedanput mudro rekao Ante Radić, ideolog HSS-a, bila bi slična jednoj polovini kruha kojemu je izrezana sredina i ostala samo vanjska kora". Tuđman tome nadodaje: "Bosna nije nacija, nema ni prava ni povijest nacije. Nacija je zemlja, ali je i rasa i krv, a takozvanu Bosnu naseljava nekoliko rasa i krvi. Kako bi neki iz te miješane i nečiste etničke situa-

13 Warren Zimmermann, str. 213-214.

14 Branka Magaš i Ivo Žanić, str. 119-120.

cije htjeli oblikovati cjelinu. Ne, gospodo, ne! Bosna mora nestati".[15] Tuđman je bio od početka srpske i crnogorske agresije na BiH protiv cjelovite BiH i držao se dogovora s Miloševićem da je dijeli, što se vidi i iz razgovora s vodstvom bosanskih Hrvata. On kaže "...sa cjelovitom Bosnom mi bi izgubili Bosnu, u potpunosti, čitava Bosna bila bi protiv nas. Ali, na ovaj način mi ćemo imati, slušajte, granice hrvatske države kakve možda nikada u povijesti nismo imali... pa ne bi se oni (HVO) mogli održati da im nismo pomagali, jasno. A, imamo i sa Abdićem sporazum, da, ako dođe do razlaza, odnosno kada dođe do razlaza, da ta zapadna Bosna je sastavni dio Hrvatske".[16]

Kad je riječ o hrvatiziranju Bošnjaka katolika, treba poći od Prvog hrvatskog katoličkog kongresa, održanog u Zagrebu od 3. do 5. septembra 1900. godine. On je promovirao *vjerski koncept hrvatske nacije***.** Sarajevski nadbiskup Josip Štadler promovirao je tada jednu od svojih osnovnih teza – da su "bosanskohercegovački katolici nacionalni Hrvati. Mi smo jedno i drugo", rekao je on tada. Historičar Dubravko Lovrenović,[17] kritički razmatrajući taj događaj, smatra da je od tada "... bosansko katoličanstvo osmanske epohe (1463-1878) stradalo kao nehrvatski (remetilački) faktor, a bosansko srednjevjekovlje, koliko u crkvenim toliko u izvancrkvenim krugovima, podvrgnuto je postupku mitske kroatizacije. Kako tada, tako i danas". Razlog stvaranju crkvenog koncepta hrvatske nacije (integralnog hrvatstva), koje će obuhvatiti i bosanskohercegovačke katolike, Josip Štadler je objelodanio tek trećeg dana na svečanom banketu. On je tada izrekao svoju ključnu političku misao koja će postati idejom vodiljom integralnog katoličkog hrvatstva: "Želim da se što prije Bosna i Hercegovina sjedini s materom zemljom", podrazumijevajući pod tim Hrvatsku. Na ovu njegovu izjavu uslijedio je prigovor austrougarskog katoličkog cara. Taj prigovor – kojeg li paradoksa – nakon 110 godina aktuelan je i danas. Dubravko Lovrenović duhovito primjećuje: "Razlika nije samo u tome što više nema cara, nego nema gotovo nikoga da prigovori".[18]

Nacionalno hrvatstvo konfesionalne naravi u tom vremenu (austrougarske uprave Bosnom i Hercegovinom) slijedilo je trag politike i rezultiralo je njegovom implementacijom na tlo orijentalnog bosanskog katoličanstva. Rat u Bosni i Hercegovini (1992-1995) na ovaj proces integracije bosanskih katolika u Hrvate stavio je (još jednu) tačku. Trijumfirao je, sa svim svojim pogubnim posljedicama. Katolički kongres iz 1900. štadlerovski pastirski mentalitet stjerivanja bh. Hrvata pod skute „matere" Hrvatske, doveo je do toga, prema nepotpunim podacima kardinala Vinka Puljića, da od blizu 820.000 katolika u BiH prije rata danas u BiH ima otprilike 450.000 katolika. Otkud Hrvatima, pita se prof. Lovrenović, kad je već riječ o BiH kao njihovoj "rodnoj grudi", kako je definira kardinal Puljić – rezervna domovina? Duhovito primjećuje Dubravko Lovrenović: "kao da

15 Bernard Hanry Levy

16 Tuđman, *Dani*, 15. 11. 2002. godine.

17 Dubravko Lovrenović, *Oslobođenje*, *Pogledi*, 20. februar 2010.

18 Isto.

je domovina automobilska guma pa kad otkaže jedna zamijeni se drugom".[19] Slijedom tih događaja nastale su i "naučne" teorije o hrvatskoj Bosni i Hercegovini prije Turaka i hrvatskim vladarima srednjovjekovne bosanske države, zanemarujući objektivne historijske analize Nade Klaić, pa sve do danas. Bilo je potrebno Bošnjake katolike kroatizirati da Bosna ne bi imala svoju autohtonu i autentičnu političku naciju Bošnjake, da bi je se lakše moglo pripojiti "materi" Hrvatskoj.

Taj isti postupak, ali ne tako javno i institucionalno, prema uputama Ilije Garašanina u njegovom *Načertaniju* iz 1844. godine, uradila je Srbija s Bošnjacima pravoslavcima "da se preobraženje Bošnjaka istočnog vjeroispovjedenija tako čini kako bi ono samo služilo kao priugotovlenije za ono opšte sojedninjenje sviju Srba i provincija ujedno".[20] Praktični dio posla obavila je Srpska pravoslavna crkva na terenu rukovođena sintagmom Jovana Cvijića koji je Bosnu nazvao "srcem srpstva", proklamirajući integralno srpstvo, podređujući tome i Bošnjake pravoslavne u Bosni. Tu politiku je potkraj XX stoljeća Milošević sažeo u rečenici: "Srpski narod će živjeti u jednoj državi". Teorija integralne srpske nacije srpstvo svodi na političku religiju, što je dovelo do toga da su se mnogi bosanski Srbi poslije ovog rata raselili širom Zemlje da ne učestvuju u tome. Međutim, do danas se među bosanskim Srbima nije našao intelektualac dostojan toga zvanja da svojim sunarodnicima objasni da je njihova domovina Bosna i Hercegovina, a ne Srbija, kao što je to briljantno uradio prof. dr. Dubravko Lovrenović u svome sjajnom eseju "Stoljeće hrvatskih lutanja poznatim putevima", objavljenom u "Oslobođenju", "Pogledi", od 20. februara/veljače 2010. godine i Prikazu zbornika radova "Hrvati u BiH: ustavni položaj, kulturni razvoj i nacionalni identitet".[21]

Naziv "Bošnjaci" kao narodno obilježje stanovnika Bosne i Hercegovine sve tri konfesionalne zajednice: muslimana, pravoslavnih i katolika, formalno se zadržao do kraja austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, posebno u vojnim strukturama, u četiri bošnjačke vojne regimente, koje su učestvovale u Prvom svjetskom ratu, dok su se u političkim strukturama zadržali nazivi po vjerskoj pripadnosti (Bosanski sabor), a u političkim strankama su kod pravoslavnih i katolika već dobili nacionalna obilježja Srba i Hrvata, a muslimani su radije zadržali obilježja po vjerskoj pripadnosti da bi se oduprli nacionaliziranju u Srbe i Hrvate, računajući da im se bošnjaštvo podrazumijeva, jer žive u Bosni, reinkarnirajući ga kao svoj etnicitet, tek 1993. godine, kada je zaprijetila opasnost od njihovog nestanka kao naroda i nestanka Bosne kao njihove domovine.

Zanimljivo je, da su se i u doba Austro-Ugarske i Kraljevine Jugoslavije, kada je riječ o popisu stanovništva, stanovnici popisivali po vjerskoj, a ne nacionalnoj pripadnosti. Prvi popis po nacionalnosti u BiH izvršen je tek 1948. godine, u vrijeme komunističkog režima, kada su se definitivno, koristeći se blagodatima međunarodnih standarda o ljudskim pravima, Bošnjaci pravoslavni opredijelili

19 Isto.

20 Garašanin, str. 74.

21 Dubravko Lovrenović, *Oslobođenje*, *Pogledi,* 15. maj/svibanj 2010.

da po narodnosti budu Srbi, a Bošnjaci katolici da po narodnosti budu Hrvati. Muslimani nisu htjeli da se nacionalno određuju ni kao Srbi ni kao Hrvati, jer su ih smatrali vjerskim katoličkim i pravoslavnim nacionalitetima. Ostali su vjerni bošnjaštvu, koga nije bilo na popisnim listama. "Jugoslovenski list" od 20/VII 1935. objavio je izvode iz "Katoličkog tjednika" u kojima se tvrdi "da je katolicizam kod Hrvata i Slovenaca narodna vjera baš kao i pravoslavna kod Srba".[22] Pred kraj turske uprave i u vrijeme Kalajevog upravljanja Bosnom, Bošnjaci pravoslavni i katolici, pod utjecajem njihove crkve i velikosrpske i velikohrvatske nacionalističke politike suprotstavili su se ideji integralnog bošnjaštva kao narodnosnog određenja stanovnika Bosne i Hercegovine.

Upravo iz razloga što Bosna nije bila plemenska država u srednjem vijeku, kao što su to bile Srbija i Hrvatska, naziv njenog naroda je mijenjan s historijskim promjenama upravljača Bosnom i Hercegovinom, ali uvijek zadržavajući u samom imenu naroda supstancijalne elemente iz naziva srednjovjekovne države Bosne. Naziv "Bošnjani" bio je uobičajen za srednjovjekovnu državu Bosnu, naziv "Bošnjak" se zadržao u osmansko i austrougarsko doba, s tim što je pod utjecajem nacionalističke politike iz Srbije i Hrvatske, počelo pravoslavno bošnjaštvo preobražavati se po Garašaninu u srpstvo, a katoličko bošnjaštvo po Štadleru u hrvatstvo. Institucijama Srpske pravoslavne crkve i Katoličkoj crkvi u Hrvata dodijeljena je uloga toga preobražavanja na terenu stvaranjem crkvenog koncepta nacije: katolici = Hrvati, pravoslavni = Srbi, vršeći tako asimilaciju, ne samo pravoslavnih i katoličkih Bošnjaka u Srbe i Hrvate već i nacionalnih manjina katoličke vjere u Hrvate (npr. Talijana, Austrijanaca, Čeha, Slovaka, Mađara i dr.), odnosno u Srbe (npr. Makedonaca, Bugara, Rumuna, Grka, Jermena, Karavlaha i sl.). Taj proces se odvijao unutar obiju crkava, a ispoljavao se u nazivu nacionalnih obrazovnih i vaspitnih ustanova, kulturnih društava, nazivu političkih stranaka, nazivu jezika, ali ne još i u vojnim i političkim strukturama vlasti. Bosanski sabor 1910. godine obrazovan je na konfesionalnom principu, kao što je i posljednji austrogarski popis stanovništva, izvršen 1910. godine, bio popis prema vjerskoj pripadnosti.

Muslimani koji su, također, bili Bošnjaci, zajedno s pravoslavcima i katolicima Bošnjacima, s obzirom na to da su trpjeli pritisak nacionaliziranja u Srbe i Hrvate, na prelazu iz XIX u XX vijek, u svojoj borbi za vjersku i prosvjetnu autonomiju potencirali su svoju pripadnost islamu da bi očuvali svoj islamski identitet, ali se nikada nisu vezali za Tursku kao svoju maticu, kao što su pravoslavni i katolici, mada su bili autohtoni narod Bosne, vezali se za Srbiju, odnosno za Hrvatsku, kao svoju maticu. Muslimani su uvijek smatrali Bosnu svojom maticom, svojom historijskom domovinom, i onda kada je bila u sastavu Osmanske i Austro-Ugarske carevine, ali i obiju kraljevina SHS i Jugoslavije. Tome svjedoči Autonomni pokret Husein-kapetana Gradaščevića 1831. godine i odnos bh. komunista koji su

22 Džemaludin Čaušević, str. 1-2.

prije Drugog svjetskog rata svoj organ nazvali Pokrajinski komitet KPJ za Bosnu i Hercegovinu.

Treći naziv naroda koji je zaživio na tlu Bosne i Hercegovine poslije Prvog svjetskog rata je "Bosanci". To je naziv koji, također, proizlazi iz naziva njihove domovine Bosne. U doba austrougarske uprave Bosna je dobila dvoimeni naziv "Bosna i Hercegovina" sasvim slučajno iz naziva dviju provincija koje su u Berlinskom ugovoru iz 1878. godine navedene kao provincije "Bosna" i "Hercegovina" u koje treba da uđe Austro-Ugarska s mandatom Berlinskog kongresa, namjesto Turske, čiji je sultan zadržao formalni suverenitet nad Bosnom do aneksije 1908. godine. Kada kažem da je taj naziv slučajan, onda mislim na propust turske diplomatije koja nije insistirala kod redigovanja sadržaja Ugovora iz 1878. godine na službenom nazivu koji je Bosna tada imala po osnovu turske uredbe iz novembra 1864. godine o organizaciji "Vilajeta Bosna", u kome je Hercegovina jedan od njenih sandžaka. Da je Ugovorom rečeno da Austro-Ugarska dobija mandat u Vilajetu Bosna, a ne u provincijama "Bosni" i "Hercegovini", Bosna bi i tada i danas zadržala svoje historijsko ime "Bosna" iz doba srednjovjekovne Bosne i doba osmanske uprave u Bosni.

Pošto stanovnici Bosne nikada nisu pripadali nekom slavenskom plemenu po kome bi se nazivali, već po Bosni, svojoj domovini, smatram da su nazivi "Bošnjani", "Bošnjaci" i "Bosanci" sinonimi i da označavaju stanovnike Bosne, građane Bosne, politički suveren narod Bosne, neovisno od toga što su to u srednjem vijeku bili pripadnici Crkve bosanske, Crkve katoličke i Crkve pravoslavne, a u osmanskom dobu muslimani, pravoslavci i katolici, svi su oni bili u datom historijskom vremenu i Bošnjani i Bošnjaci, a danas su Bosanci, politički suverena građanska, a ne plemenska nacija Bosne, od kojih je u međuvremenu moderna politička historija Bosne i Hercegovine napravila tri etničke zajednice, od katolika – Hrvate, od pravoslavnih – Srbe i od muslimana – Bošnjake. Toj modernoj političkoj građanskoj naciji Bosanaca pripadaju i brojne nacionalne manjine. Ako pođemo od tih historijskih činjenica, danas u svijetu se stavlja znak jednakosti između naziva države i političke nacije njenih građana: Francuska = Francuzi, Španija = Španjolci, Belgija = Belgijanci, Švicarska = Švicarci, Bosna i Hercegovina = Bosanci i Hercegovci, s tim što bi trebalo Bosni i Hercegovini vratiti njeno historijsko ime Bosna, pa bi naziv njene nacije bio samo Bosanci. Ako u Belgiji, Valonci = katolici (govore francuskim jezikom) i Flandrijci = protestanti (govore holandskim jezikom) mogu biti politička nacija Belgijanci, kako piše u njihovom Ustavu, zašto u Bosni katolici – Hrvati, pravoslavni – Srbi i muslimani – Bošnjaci koji govorimo istim jezikom, ne bi mogli biti politička državljanska nacija Bosanci i to upisati u Ustav Bosne i Hercegovine. Kao što je Belgija nacionalna država Belgijanaca, zašto Bosna i Hercegovina ne bi bila nacionalna država Bosanaca. Ali za taj obrat u nacionalnoj i državnoj politici, sve tri etničke zajednice trebaju se okrenuti prema svojoj državi Bosni i Hercegovini, kao svojoj jedinoj domovini, i ne smatrati svojom materom Tursku, Hrvatsku i Srbiju. Tek tada bi Bosna bila mirna i dovoljno komotna, ne samo za ova tri naroda u Bosni: Hrvate, Srbe i Bošnjake, već i za sve nacionalne manjine koje žive u njoj.

Mi smo u bliskoj historiji bili blizu ostvarenja toga cilja. Prvi put u novijoj historiji Bosne i Hercegovine pod političkim narodom Bosne i Hercegovine se spominju Bosanci i Hercegovci u jednom političkom dokumentu. To je Proglas AVNOJ-a od 27. novembra 1942. godine s njegovog Prvog zasjedanja u Bihaću, upućen "Braći svih narodnosti i vjera"! Svakom narodu posebno (Hrvatima, Slovencima, Muslimanima, Crnogorcima, Makedoncima i Srbima). U dijelu u kome se obraća Muslimanima, u drugom pasusu, Proglas se posebno obraća "Bosancima i Hercegovcima": "Bosanci i Hercegovci samo ujedinjeni i složni... možete sebi ostvariti jednu ljepšu i zajedničku budućnost... vama svima i Srbima i Hrvatima i Muslimanima potrebna je iskrena i bratska saradnja da bi Bosna i Hercegovina kao jedinica... mogla napredovati na zadovoljstvo svih bez razlike na vjeru i stranku". Dakle, Proglas ne kaže "na vjeru i narod", već na "vjeru i stranku". Proglas ne identificira vjeru i narod, već razlikuje vjeru i političku stranku, misleći da su "Bosanci i Hercegovci" u različitim političkim strankama, ne prema vjerskoj pripadnosti, već prema političkom ubjeđenju. Proglas ne zaboravlja činjenicu da "Bosance i Hercegovce" kao suverenu političku naciju građana čine Srbi, Hrvati i Bošnjaci (tada Muslimani). Zato i apeluje na potrebu njihovog političkog jedinstva i sloge ako misle ostvariti ljepšu i zajedničku budućnost. Preduslov zato je "iskrena i bratska saradnja" da bi Bosna i Hercegovina kao jedinica (politički entitet, koji će svoju državnost obnoviti godinu kasnije, 25. novembra 1943. godine) mogla napredovati na zadovoljstvo svih "bez razlike na vjeru i stranku".[23]

Međutim, u pripremama za Prvo zasjedanje ZAVNOBiH-a, visoki funkcioneri KPJ iz Srbije i Crne Gore osporavali su da BiH bude federalna jedinica buduće federativne Jugoslavije, već da bude pokrajina Srbije, s čime se nisu slagali funkcioneri KPJ iz Hrvatske, koji su htjeli da BiH bude pokrajina Hrvatske. Kada je riječ o Bosancima, i Srbi i Hrvati i Muslimani iz vrha KPJ za Bosnu i Hercegovinu zalagali su se da Bosna i Hercegovina treba da bude federalna jedinica (država) kao i Srbija, Hrvatska, Slovenija, Makedonija i Crna Gora, što je i usvojeno. Međutim, greška je napravljena u sadržaju Rezolucije Prvog zasjedanja ZAVNOBiH-a, donesene 25/26. novembra 1943. godine, što se Bosna i Hercegovina ne definira više, kao u Proglasu AVNOJ-a iz 1942. godine, kao politička jedinica "Bosanaca i Hercegovaca", već da ona nije samo srpska ili samo hrvatska ili samo muslimanska, nego da je i srpska i hrvatska i muslimanska. To su nacionalisti 49 godina kasnije (1992-1995) razumjeli da je ona po onoj staroj njihovoj shemi samo srpska ili samo hrvatska i odlučili da je podijele, jer muslimane, suprotno Ustavu SFRJ, nisu priznavali kao zasebnu narodnost, već samo kao vjersku skupinu, i da nemaju pravo na državu, zato što nemaju svoj etnicitet. Pošto prema njima nema "Bosanaca i Hercegovaca" kao suverene političke nacije, nema ni Bosne i Hercegovine kao samostalne nezavisne i suverene države, što je bio i motiv da Srbija, Crna Gora i Hrvatska na nju izvrše agresiju (1992-1995),

23 Vidi u prilogu prve knjige *Politički sistem Bosne i Hercegovine* Omera Ibrahimagića, 2008. godine, Sarajevo.

da muslimanski narod genocidom i raseljavanjem eliminiraju kao političkog činioca, a Bosni i Hercegovini ponište njeno međunarodno priznanje kao suverene i nezavisne države podjelom između sebe.

Otuda osporavanje teritorijalnog integriteta i suvereniteta Bosne i Hercegovine ide ruku pod ruku osporavanju političkog nacionalnog identiteta "Bosanaca i Hercegovaca" kao političkog naroda i nosioca državnog suvereniteta Bosne i Hercegovine. Zato je potrebno da Bosna i Hercegovina ima svoj politički narod Bosance[24], koji će činiti etnički Hrvati katolici, etnički Srbi pravoslavci i etnički Bošnjaci muslimani, razumije se s nacionalnim manjinama koji će svi skupa biti suverena politička nacija građana (državljana) Bosne i Hercegovine koju će svi zajedno smatrati svojom jedinom domovinom i svi zajedno braniti njen teritorijalni integritet, državni suverenitet, političku nezavisnost i međunarodnopravni subjektivitet od nasrtaja njenih susjeda Srbije, Crne Gore i Hrvatske. Tako će i Bosna i Hercegovina konačno postati država nacija multikulturalnog društva, kao što su to danas Belgija, Švicarska, Malezija, Španija, Rusija, Amerika, Velika Britanija i dr. Bosna i Hercegovina kao članica UN-a je jedina država koja nema imena svoga političkog naroda koji se sastoji od triju etničkih zajednica: Bošnjaka, Srba i Hrvata. Historijski je opravdano da se taj politički narod naziva Bosanci.

Da zaključim: Bosna je nacionalna država Bosanaca. U posljednjih više od stotinu pedeset godina historija je ognjem i mačem razriješila bosanski Gordijev čvor. U skladu s međunarodnim standardima o ljudskim pravima i o pravu na narodnosno samoopredjeljenje u Bosni i Hercegovini žive Hrvati, Srbi i Bošnjaci, koji zajedno s nacionalnim manjinama čine političku naciju građana (državljana) Bosanaca međunarodnopravno priznate nezavisne i suverene države Bosne i Hercegovine. Samo tu historijski utvrđenu činjenicu treba unijeti u Ustav Bosne i Hercegovine i imat ćemo mirnu Bosnu, državu Bosanaca na putu ka Evropskoj uniji■

24 U kojoj mjeri je to osporavanje od Srbije i Hrvatske kao drogom opilo bosanske Srbe i Hrvate, da ne razaznaju etničku od državne pripadnosti, najbolje govori nedavna izjava Milorada Dodika: "Rođen sam kao Srbin, 12. marta 1959. godine, ovdje u Banjoj Luci. Ali, to nije ona Bosna od prije rata, ovo je neka druga Bosna. A s ovakvom Bosnom ja se ne identifikujem... Meni kada neko kaže: Gdje si, Bosanac, za mene je to uvreda... Ne može se nama Srbima nametnuti ni bosanski jezik, jer mi govorimo srpski jezik". (*Dnevni avaz*, 31. 12. 2010. i 1. 1. 2011. u razgovoru sa Šišić Almedinom). Dodik ovdje nije iskren, on insinuira, on zavodi druge da mu povjeruju na riječ. Zašto nije rekao kada i koja institucija ili ličnost je pokušala Srbima u BiH nametnuti bosanski jezik ili osporiti da bosanski Srbin ne bude etnički Srbin. Takav njegov govor je primjer kako se zavodi, vrši politička manipulacija riječima neupućenog puka.

LITERATURA:

1. Nada Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, Eminex, Zagreb, 1994.
2. Ćiro Truhelka, "Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka", *Glasnik Zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini*, januar-mart 1901., Sarajevo.
3. Mensur Seferović, *Vojska za jedno ljeto*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1999.
4. Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, "Svjetlost", Sarajevo, 1989.
5. Ilija Garašanin, „Načertanije", u zborniku radova: *Izvori velikosrpske agresije*, August Cesarec-Školska knjiga, Zagreb, 1991.
6. Vuk Stefanović Karadžić, *Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, u zborniku radova: *Izvori velikosrpske agresije*, A. Cesarec – Školska knjiga, Zagreb, 1991.
7. Dr. Fadil Ademović, "Položaj muslimana-Bošnjaka u periodu između dva svjetska rata (1918-1941)", *Takvim za 2000. godinu*, Sarajevo.
8. Stevan Moljević, "Homogena Srbija", Stanko Žiljić u zborniku: *Izvori velikosrpske agresije*, Cesarec - Školska knjiga, Zagreb, 1991.
9. *Dnevni avaz*, 10. 9. 2002. godine.
10. Warren Zimmermann, *Izvori jedne katastrofe*, Globus-Znanje, Zagreb, 1997. godine.
11. Branka Magaš i Ivo Žanić, *Rat u BiH 1991-1995.*, Naklada Jesenski, Turk i Dani, Zagreb-Sarajevo, 1999.
12. Bernard Hanry Levy, *Ljiljani i pepeo-Dnevnik pisca u Bosanskom ratu*, Sarajevo.
13. "Stenogram razgovora sa rukovodstvom bosanskih Hrvata u Zagrebu 6. novembra 1993. godine", *Dani*, 15. 11. 2002. godine.
14. Dubravko Lovrenović, "Stoljeće hrvatskih lutanja poznatim putevima-godina 1900. godina 2010"., *Oslobođenje*, *Pogledi*, 20. februar/veljača 2010. godine, Sarajevo.
15. Dubravko Lovrenović, "Prikaz zbornika radova "Hrvati u BiH: ustavni položaj, kulturni razvoj i nacionalni identitet, Centar za demokraciju *i* pravo "Mika Tripalo", Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2010.", *Oslobođenje*, *Pogledi*, 15. maj/svibanj 2010. Sarajevo.
16. Džemaludin Čaušević, "Nacija i vjera", *Novi Behar*, Sarajevo 1935. godine, Broj 1-3, str. 1-2, ponovo štampan u knjizi Šaćira Filandre *Bošnjaci i moderna*, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, 1996.
17. Omer Ibrahimagić, *Politički sistem Bosne i Hercegovine*, knjiga 1., Sarajevo, 2008. godine.
18. Milorad Dodik, razgovor sa Almedinom Šišić, *Dnevni avaz*, 31. 12. 2010. i 1. 1. 2011. godine, str. 8-9.

BOSNIA AND HERZEGOVINA IS A NATIONAL STATE OF BOSNIANS

Omer Ibrahimagić

Summary

The author of the paper claims that in Bosnia and Herzegovina for centuries – because of its historical, non-tribal nationality and malty-confessional structure of its population – denied territorial identity, in addition, political and cultural identity of Bosnians from its neighbours – as the provider of civil sovereignty.

Specifically, as author claims, Bosnia was not tribal but a civic state, since the beginning of its medieval state existence. Bosnia is, in fact, the national state of Bosnians.

In Bosnia and Herzegovina live Croats, Serbs and Bosniaks who, together with national minorities make up the political nation of citizens (nationals) – Bosnians, citizens of internationally recognized independent and sovereign state of Bosnia and Herzegovina.

In this regard, the author believes that the historically established fact should be entered in Constitution of Bosnia and Herzegovina, which will contribute to political stability of Bosnia – the state of Bosnians – on the road towards European Union.

Key words: State of Bosnia and Herzegovina, Bosnians, territorial integrity

UDK 11

O tumačenjima bosanskog trajanja

Rusmir Mahmutćehajić
Međunarodni forum "Bosna", Sarajevo

U studiji *O tumačenjima bosanskog trajanja* istraživana su pitanja o konstruiranju ideologijskih historija kao okvira nametanja takozvanog diskontinuiteta u životu Bošnjaka. Teorijska osnova ovog istraživanja su postmoderna predstavljanja ili nova znanstvena otkrića perenijalne tradicije i perenijalne filozofije. Ideologijske konstrukcije historija su redovito u funkciji političkih programa. Zato one isključuju odnose prema tradicijskoj ontologiji, kozmologiji, antropologiji i psihologiji. Pretpostavka razumijevanja tih suprotstavljanih slika svijeta je usvajanje prava na dva vidika jezika simbola i značenja – jedan moderni i drugi tradicijski. Usvajanje te pretpostavke otklanja tiraniju apsolutiziranog stanovišta o historiji kao neupitnoj istini.

Ključne riječi: perenijalna tradicija, bosanski krstjani, bosanski muslimani, tumačenja historija, sveto naslijeđe

Proslov

Svijet je savršena obznana Stvoriteljeve volje. Sve u nebesima, na zemlji i među njima je u potpunome skladu, ali to ne može obuhvatiti nijedna pojava u postojanju niti ono u cijelosti. Ni čovjek, kao sabiruća pojava postojanja, ne može nijednim od svojih stanja obuhvatiti jednost počela u kojoj iščezava dvojina, pa tako i razlika. Savršenost odnosa Stvoritelja prema svem stvaranju ne znači da čovjek, kao suma tog, doseže savršenost u svome odnosu sa sobom, svijetom i Bogom. Neprekinutost u silaznome pokazanju ne znači to isto u čovjekovom nastojanju da uzlazi iz svoje nizine prema svojoj najvišoj mogućnosti.

Stvaranje je neprekinuti tok. Ni u jednome času ono ne prestaje, pa slijedi nužnost njegovog neprestanog obnavljanja. Svrha tog trajanja je u Jastvu. Da bi čovjek otkrio tu svrhu, nije mu dovoljan vanjski svijet. Ljudsko jastvo obuhvata

i razlog i svrhu stvaranja. Potpuna iskrenost u jastvu znači priznanje da čovjeku pripadaju nered i nepostojanje obreda, a to znači i neusmjerenost i neritam, te da ih jedino Bog preinačuje u poredak, obred i ritam. Otkrivanje neizmjernog svijeta jastva s njegovim nebom, zemljom i svim pojavama među njima pretpostavlja poredak ili obred. To povezivanje jastva i Jastva je svjedočenjem da nema jastva do Jastva.

U cjelini ljudskosti uključena je i volja preko koje je čovjekova svijest u ukupnosti svijeta i naspram nje. Samo postojanje njegove volje nameće njenu usklađenost ili njeno mirenje u odnosu na Volju i njeno protivljenje ili njen otpor Volji. Usklađenost ili mirenje znači uključenost u poredak jastva i obzorja. Protivljenje ili otpor znači poricanje poretka jastva i obzorja kao danih. Poredak svijeta je, prema tome, neodvojiv od volje u ljudskome jastvu.

Obred je način čovjekovog uključivanja u opći poredak svijeta. Tim uključivanjem čovjek se usmjerava prema prostorima i vremenskim granicama, pa ih opaža i priznaje radi održavanja i prelaženja. Nijedno iskustvo ostajanja, prelaženja ili vraćanja ne zaustavlja čovjeka. Iskrenost ili časovito iskustvo izdvajanja iz poretka ne dokida ritam svijeta. Svako se neposredno iskustvo obznanjuje u pamćenju ili želji koje uokviruju jastvo, društvo, kozmos i onostranost.

Jednost obznanjuje sebe u dvojini, a to znači u protjecanju i mnoštvu. Ako to objavljenje bude izrečeno u prvoj dvojini, Hval-Djeva, te njihovoj prisutnosti u svem mnoštvu obznanjenja Riječi kao Sina i kao Knjige, obred nije moguć bez odnosa prema slušanju, govorenju, pisanju i čitanju.

U bosanskome trajanju prisutni su Evanđelje i Kur'an kao presudno važni sadržaji različitih obreda. Tim su knjigama određene uloge mjesta i značenja slušanja, govorenja, pisanja i čitanja objave u obredu. Time se poredak sveg postojanja uspostavlja u jastvu. Objava Kur'ana potvrđuje Evanđelje, pa je nemoguće prihvatanje posljednjeg mimo prethodnog. Ta dva govora obznanjuju na dva različita načina svoje isto Počelo ili jednog Objavitelja.

Kao stvoreno biće, pa tako i uvjetno, čovjek zaboravlja da nema volje do Volje, pa mu se u tome od jednog do drugog časa svijet ruši, gubeći svoju uređenost. U sjećanju mu se ponovo vraća. Obred je okvir i sredstvo tog vraćanja. Njime je čovjek usmjeravan prema Svetom radi ponovnog povezivanja s njime.

Poredak ukupnog postojanja čovjek sabire u svome građenju, i to svjedočenjem da je svako njegovo obredno djelovanje određeno vezom s Krajnjim. Mihrab je okvir tog obrednog usmjeravanja radi slušanja i govorenja. U njemu se usmjereni čovjek pokazuje kao pisanje i čitanje. Nema obreda koji na neki način ne uključuje Knjigu. Nema, jer je slušana, pamćena, govorena, pisana i čitana knjiga način uključivanja u poredak svijeta, ali tako da slušatelj, pamtitelj, govornik, pisar i čitatelj povezuje sebe i svijet s Jednim kao izvorom i ušćem cijelog poretka.

Poredak svijeta je stalno pred granicom na kojoj se zbiva obrat mrtvog u živo i živog u mrtvo. Iskustvo smrti nameće i održava obred. U tome obredu obnavljano je podsjećanje o jastvu i svijetu, koji se spuštaju i uzlaze. Kada god je živi čovjek

suočen sa smrću drugog, obred mu se pokazuje kao način suprotstavljanja spuštanju jastva na nižu razinu od one na kojoj živi. I više od tog. Obredi opremanja, ispraćanja, ukopavanja, žaljenje umrlog i održavanje njegovog greba su iskazivanje uvjerenja da ni smrt ne znači konačno uniženje. Takvo značenje je moguće otkriti u različitim odnosima prema mrtvim i njihovim grebovima.

Obred je vazda između svoja dva omeđenja – nauka koji ga potiče i opskrbljuje značenjem, na jednoj; te vrline, s poniznošću i darežljivošću kao njenim iskazima, koja ga svjedoči, na drugoj strani. U slučaju bosanskog trajanja nauka, obreda i vrline koji su obuhvaćeni različitim objavama, moguća su tumačenja prema kojima su različitosti rasute i povezive, ali i tumačenja prema kojima su one sabrane i objedinjene.

Ova knjiga je nastavak razmatranja o svetim tekstovima i obredima, u najširem smislu, te njihovim različitim pokazanjima u bosanskom trajanju.[1] Razmatranja se oslanjaju na dvije prethodne knjige – *Hval i djeva: Vječnost u vjesničkim otkrivanjima* i *Hval i djeva: O trajanju i prekidu*.

Stanovišta

Kada se govori o bosanskim krstjanima i njihovoj Crkvi te bosanskim muslimanima i širokom rasponu njihovog nikada neustrojenog ustrojstva, neosporivo je da su to dvije svete tradicije koje su spregnute tako da je prva u velikoj mjeri svoje trajanje nastavila u drugoj. "U velikoj mjeri" znači da je u muslimanskome svjedočenju jednosti, vjesništva i povratka poznata i priznata suština krstjanskog svjedočenja o istom. I obrnuto, u krstjanskom svjedočenju poznata i priznata je počelna istost tog u muslimanskome.

Za iznijetu tvrdnju ima toliko očitih dokaza da su oni za nacionalne ideologije postali fetiš: očito i neosporivo mora biti pokrivano i nijekano do njegovog potpunog uništenja. Tako su jasno vidljive pojave postale zabranjene u svijesti i znanju osporavatelja.[2] A kada god podsjeća na njih ili ih pokazuje, njegova prisutnost za "historičarska učiteljstva" postaje neprihvatljiva i neizdržljiva.

---

1 Tekst je dio knjige *Hval i Djeva: Sabiranje rasutog* koja će biti objavljena do kraja 2011. godine.

2 U historijskom uobličavanju "nacionalnih ideologija" u Bosni tokom devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća religijskim pripadanjima dodijeljeni su moderni sadržaji preko kojih je tradicijska intelektualnost pervertirana u fantaziju poretka razvijanog u uzročno-posljedičnom slijedu odozdol prema gore ili iz prošlosti prema budućnosti. U svakome "hrvatstvu" i "srpstvu" muslimanstvo je predstavljano kao prekid i kao nametanje na taj tok. U takvome gledanju riječ je o psihološkom preslikavanju osjećanja krivice za usvajanje ili uključivanje u ideologijsku sliku nacije kao osviještenog naroda prema obrascima koji su izvorno uspostavljeni i upravljani izvan Bosne. "Krivica muslimana" je odbrana razlomljenog ega u nastojanjima racionaliziranja nacionalnoga pripadanja. U takvoj slici svi kulturni oblici koji ukazuju na neprekinutost muslimanskog intelektualnog trajanja u kršćanskome muslimanstvu i muslimanskome kršćanstvu postaju fetiš. Taj način ponašanja uzrokuje ograđivanje dijelova života i njihovo zatvaranje za druge iz neposrednog okruženja s kojima postoje česti i vrlo razvijeni odnosi drugarstva i prijateljstva, na jednoj,

Netom iznijeta tvrdnja o neprekinutoj povezanosti bosanskih krstjana i bosanskih muslimana nije ni na koji način upitna kada se u obzir uzme suštinska jednost svih svetih predaja. Jedna istina se oduvijek objavljuje u različitim jezicima i putem različitih simbola, ali vazda s jednakim značenjima. Ta objava traje ili iščezava u različitim naslijeđima, nikada ne gubeći svoju izvornu jednost. Njeni vanjski ili egzoterički oblici mogu biti različiti i neshvatljivi čitavim naraštajima svojih nasljednika. Ali ta neshvatljivost vanjskih oblika različitih objavljenja perenijalne predaje nikada ne dokida njihova značenja.

Jastvo svakog čovjeka je oblikovano u jeziku, značenjima i simbolima, tako da ga nikada nije moguće poistovijetiti s bilo kojim drugim od svih jastava. Ako su pređene te granice njegovog uobličenja, iza njih, pa tako i ispred njih, jeste univerzalni čovjek prema kojem su usmjerena sva pojedinačna jastva koja su u svakome od svojih stanja njegov znak. Sve što konkretni čovjek može govoriti odražava i njegovu pojedinačnu ograničenost i njegovu povezanost s univerzalnim čovjekom. Nema govorenja koje nije određeno prvom konkretnošću kao određujućim stanovištem govornika. Kada govornik pretpostavi mogućnost isključenja svoje ljudske konkretnosti, pa umjesto nje usvoji neku općenitost iza koje se nastoji skriti, to je moguće nazvati njegovom konstrukcijom.

Govorenje o čovjeku koji nastoji preći granice ograničenog, koji traži stanovište-ne-stanovišta, u okviru takve konstrukcije nužno svodi taj odnos na zatvoreni svijet znanosti i historije. Takav svijet postoji samo u ideologijskim konstrukcijama, a to znači u poremećaju uzajamnosti jastva, svijeta i Boga. Poremećaj o kojem je tu riječ uključuje razdvajanje zamišljanja i onog što je zamišljano ili slike i onog što ona predstavlja. Tako je čovjek u mogućnosti da zamišljeno usvoji kao sebi dovoljno.

Nema ničeg *a priori* spornog u ideologijskim konstrukcijama. U njima pojedinci i skupine grade svoje slike svijeta. A svijet ne može biti sveden ni na jednu od neizbrojivog mnoštva svojih slika. Nastojanje da svijet bude uhvaćen u neku od tih slika slično je težnji da more bude uhvaćeno u ribarsku mrežu. Sporno i opasno je kada sudionik i zagovornik neke od tih slika usvaja njenu nadmoć nad drugim, pa je nastoji nametnuti korištenjem moći koje su mu na raspolaganju.

U svim mržnjama i progonjenjima drugih ljudi moguće je prepoznati apsolutiziranje jedne slike svijeta kao jedine. A sama istina jednosti Boga čini nužnim mnoštvo njenih pokazanja, pri čemu ništa uvjetno, a to znači nijedan čovjek i nijedno tumačenje slike svijeta, ne može zamijeniti istinu, iako je ona prisutna u svakoj pojavi. Priznanje tog je način čovjekovog obistinjenja. Svako ljudsko jastvo je uobličeno u odnosu sa sobom, svim drugim ljudima, svijetom i Bogom. Nema uobličenja koje u dva časa ostaje jednako. Odnos pojedinačnog jastva sa

te nepovjerenja i odbojnosti, na drugoj strani. Fetiš kontinuiteta tih drugih prožima najintimnije mišljenje pojedinaca s istim razlomljenim egom. To stanje jastva Freud određuje kao raskoljenje ega. (Vidjeti: Freud, "The Splitting of the Ego in the Process of Defence")

svim drugim – sa sobom, ostalim ljudima i svijetom, sa svime što je unutar spoznatljivih granica i domislivo izvan njih – jeste poput neprestanog protjecanja.

Čovjeku se može činiti da njegova zapamćena iskustva, stečena znanja i domišljanja onog što se može zbiti nude zakonitost tog toka. Predstavljanje pojava u mjerljivome vremenu i odnosima količina nudi taj opći zakon prema kojem svijet dolazi odnekud i nekamo odlazi. Taj zakon toka može biti usvojen kao posve neovisan o jastvu promatrača. Njegova neovisnost pretpostavlja potpuno isključenje jastva. To je pretpostavka koja je temeljni kamen moderne znanosti i njome prožetog zamišljanja historije.

Ako je ta pretpostavka dovedena u pitanje ili odbačena, i znanost i historija postaju neodržive. Ako nema znanja mimo ljudskog jastva, ako je odbačeno isključenje jastva kao početka i kraja svakog saznavanja, moguća su različita stanovišta o svijetu i njegovoj historiji. Prema drugome stanovištu, apsolutiziranje zakona koji upravlja svijetom isključuje čovjekovu otvorenost prema vječnosti. I više od tog. Sve što nije moguće zatvoriti u granice mjerljivoga svijeta ne može biti, prema takvoj postavci, ni saznato.

Krstjani i muslimani

Prikazivanje odnosa bosanskih krstjana i bosanskih muslimana kao historijskog prekida uobličeno je u ideologijsku sliku koja se nameće kao neupitna. Svako takvo nametanje ima fetiš ili tabu koji ga dovodi u pitanje.

Na slici 1. (*vidi na sljedećoj strani*) prikazana je ta ideologijska konstrukcija bosanske historije. U njoj su posve razdvojeni "kršćanski" i "muslimanski" tokovi. U ta dva odvojena vidika "drugi" je stalno na granici promatrača, ali nikada i ničim istovjetan s njime. Razlike su presudnije što su manje. Uloga i nauka i obreda je održavanje tih malih razlika. U bosanskome slučaju te su razlike često začudne: u različitim oblicima imena – Adam i Adem, Abraham i Ibrahim, Mojsije i Musa, David i Davud, Isus i Isa, naprimjer – osjećane su, a nerijetko i predstavljane različite osobe, pa su na osnovi toga građene odvojene i nepovezane slike Tradicije.

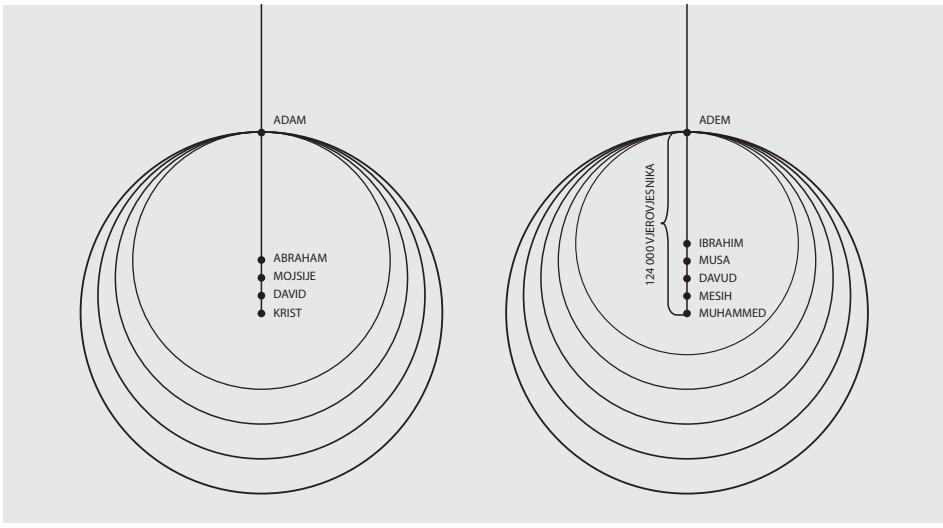

Slika 1.
Razdvojena trajanja

Historijsko trajanje koje je imenovano kao "bosansko krstjanstvo" odvojeno je od "bosanskog muslimanstva". To je *credo* preovlađujućih historiografskih pristupa tim pojavama. U skladu s njima potrebno je izgraditi opise krstjanskog i muslimanskog trajanja kao različite, tako da sve krstjansko bude ne-muslimansko i sve muslimansko ne-krstjansko. To nije moguće postići preko sadržaja u nauku, obredu i vrlini krstjanstva i muslimanstva, pa je nužno poticati razilaženja u jeziku i oblicima obreda. I više od tog. Budući da mjerljive pojave, a to znači upravo predmet historije koja slijedi obrasce znanosti o prirodi kao svoje uzore, jasno upućuju na neprekinutost, tvrdnju o prekinutosti historijskog toka u kojem bosanski muslimani nasljeđuju bosanske krstjane moguće je pravdati jedino u fetišizmu i šizofreničnom egu.

Kada je razlika i uobličena, u čijem građenju sudjeluju dvije ideologijski suprotstavljene strane, ostaju prisutnosti jednakih sadržaja na obje strane. Ta prisutnost biva određena kao mračna i nejasna, nepovrediva i tabu, pa se prema njoj odnosi kao prema fetišu. To su preklapajuća trajanja u kojima dvije razlučene zajednice imaju ponešto zajedničko u obredima ili zajedničke sakralne prostore i dijelove sakralnih kalendara, kako je prikazano na slici 2.

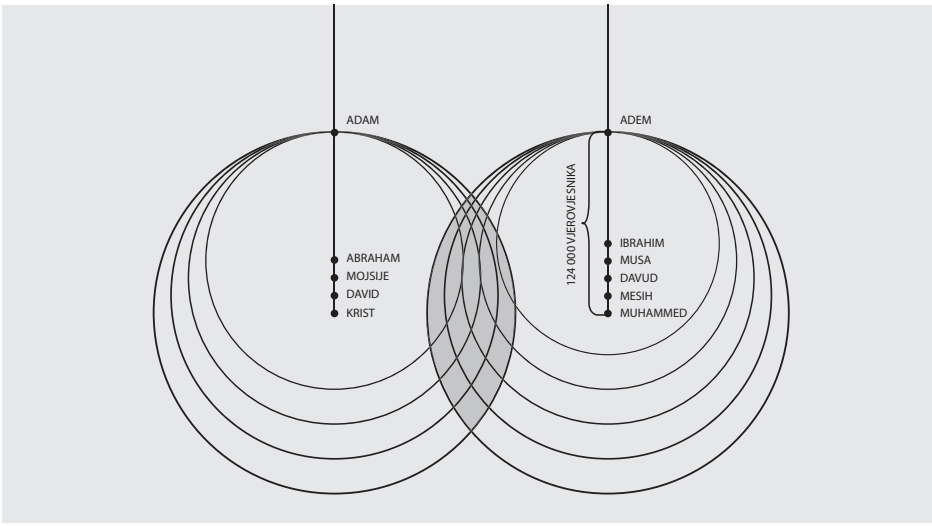

Slika 2.
Preklapajuća trajanja

Gledanja na sadržaje kulture, historije i života koji su i kršćanski i muslimanski pokazuju se kao naročito upitni i teški za historijska tumačenja. Kada se neki od historičara i odluči da ih tumači, najčešće ih predstavlja kao ostatke prethodnog trajanja u novom, kao sinkretizam, ili kao pseudomuslimanstvo u kršćanstvu ili pseudokršćanstvo u muslimanstvu.[3] Nijedno od tih tumačenja ne zadovoljava prisutnost tih pojava u živome trajanju uz svijest sudionika u njemu.

3 Pojava "kršćanskih sadržaja" u muslimanskoj kulturi tumačena je, uglavnom, kao dokaz o izvornom kršćanstvu koje su muslimani voljno ili pod prisilom ostavili. Ti su "kršćanski sadržaji" tumačeni kao nepatvoreni i primordijalni temelj "kršćanskog trajanja" kojem su "muslimanski sadržaji" dodati ili nametnuti izvana, pa ga remete ili prekidaju. Takva se tumačenja, naprimjer, mogu naći u sljedećim djelima: Ćatić, *Božić kod muslimana (Prozor u Bosni)*; Đorđević, *Preislamski ostaci među jugoslavenskim muslimanima*; Filipović, *Uskrs kod muslimana*; Hasluck, *Christianity and Islam under the Sultans*; Džaja, *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine*; Zirojević, *Islamizacija na južnoslovenskom prostoru: Dvoverje*. Ključna pretpostavka takvog tumačenja je opredmećenje *islama* u "islam" kao vremenski i prostorno ograničenu pojavu. Tako je porečen najvažniji sadržaj tog svetog predanja čiji su sudionici oni "koji vjeruju u ovo što je spušteno tebi i ono što je spušteno prije tebe" (Kur'an, 2:4). Narav tog tumačenja pokazuje njegova neprihvatljivost za iste pisce u slučaju odnosa kršćanstva i jevrejstva. Kada god je primijenjena na odnos kršćanstva i jevrejstva, ta matrica je pokazana kao antijevrejstvo. Valjalo bi istaknuti da se u takvim tumačenjima "diskontinuitet" konstituira kao ideologijsko svođenje historijskih pojava na njihova utjelovljenja prema zadanim ciljevima građenja nacije i nacionalne države. Friedrich S. Krauss piše 1886. godine o toj pluralnosti u bosanskome trajanju: "Na deblu južnoslavenstva tri su se kalama pridržala: muhamedovske vjere jedan, kršćanske dva. Trista godina cvala je muhamedovska vjera u južnih slavena ko u nikoga naroda indogermanskoga; sada preoteše mah sljedbe dvije kršćanske, muhamedovska stala malaksati." (Krauss, "Riječ", viii–ix) Ta slika triju grana iz jednoga stabla u Džajinim je tumačenjima postala nemoguća konstrukcija: grana muslimanskog trajanja nema nikakvu vezu sa stablom.

Za muslimane nema ničeg ni tuđeg ni pozajmljenog u spomenutome trajanju. Nema, jer knjiga koju oni prihvataju kao Objavu od Boga preko vjesnika Hvala priznaje i jamči Knjige koje joj historijski prethode. Značenje pojma "historijski" tu je sasvim uvjetno i upitno. Iako su objave različite i vazda u prostoru i vremenu, njihov Objavitelj je vazda isti i On je srijeda svake prave tradicije. Uvođenje je povezivanje s Njime, ali tako da svaka pojava u svijetu postane viđena kao Njegov znak u Njegovom carstvu.

Kad se ovdje kaže "za muslimane", naznačena je mogućnost i prisutnost takvog tumačenja u toj ljudskoj zajednici. Nijedno od takvih tumačenja ne iscrpljuje sve mogućnosti naukovnih stanovišta koja su predstavljiva kao "muslimanska". U takvoj predstavi ljudskog trajanja nema prekida u prisutnosti jednog i istog odnosa Boga i čovjeka i njenim različitim objavljenjima od Adema do Muhammeda, kao Božijih vjesnika koji na različite načine objavljuju jednu istinu, kako je naznačeno na slici 3. Svjedočenje da nema boga do Boga i da je Hval (*Muhammad*) Njegov Poslani, nije odvojivo od prihvatanja Učenja (*Qur'an*) kao Božije Riječi. Ta je riječ uputa onima "koji vjeruju u ovo što je spušteno tebi i ono što je spušteno prije tebe"[4].

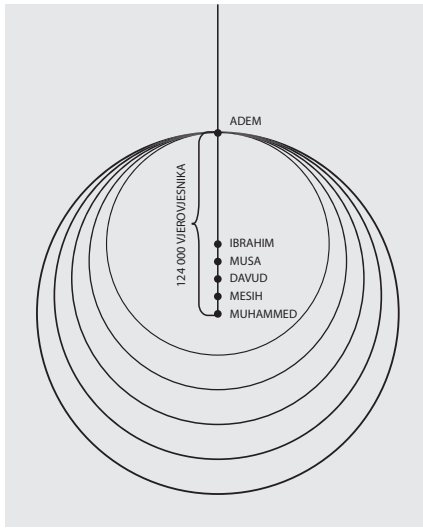

Slika 3.
Uključiva trajanja

U svakom dosljedno izvedenom metafizičkom vidiku Jedan je prvo obznanjenje i prva potvrda Suštine. Dvojina je prvo obznanjenje i prva potvrda Jednog. To što je obznanjeno kao dvojina ima zbilju samo u odnosu s Jednim. Ono može biti nazvano i prvim poslanjem. Ali, to prvo poslanje je razlučeno u svoju prima-

4 Kur'an, 2:4.

teljsku i davateljsku stranu, u muško i žensko. Odnos po-stojećeg i Stojećeg kao Jednog proteže se kroz sve razine Bića.

Kada je to protezanje sabrano u ljudskosti pokazanoj u mnoštvu ljudi razlučenih u jezike i narode, vremena i krajeve te obrede i putove, moguće je govoriti o vjesništvu prve dvojine ili prvog po-stojanja svakome od tih naroda. To vjesništvo obuhvata sve vjesnike kojima je počelo savršena i prva dvojina – Poslani kojeg oni poznaju i pomažu kao svoju najvišu mogućnost. Historijska pokazanja tog vjesništva i njegovog počela su stotinu dvadeset i četiri tisuće vjesnika. Ako bilo koji od njih bude uzet izdvojeno od ostalih, stanovište promatrača je ograničeno. A vjesnik je veza pojedinačnog čovjeka i Jednog. Taj Jedan je "stjecište" svih vjesnika.

Na slikama 1., 2. i 3. središte pripada Kristu ili Muhammedu. U oba vidika, i kršćanskom i muslimanskom, put prema Bogu nije moguć mimo Krista. U slučaju muslimanske razlike u odnosu na kršćansku kristologiju Krist i Muhammed su najbliži, pa je svjedočenje jednosti Boga, koje izražava tvrdnja "nema boga do Boga", neodvojivo od svjedočenja da je *Muhammad* (Hval) Njegov poslani. Zato je muslimanu posve shvatljiva predaja primljena od vjesnika Muhammeda:

> Onoga koji kaže: "Svjedočim da nema boga do Boga, Jednog, nema druga Njemu, da je Hval [*Muhammad*] Njegov rob i Njegov poslani, da je Pomazani [*Hristos*] Božiji rob i sin Njegove robinje i Njegova Riječ koju je dostavio Merjemi i Duh od Njega, i da je vrt istina i da je vatra istina" – njega će Bog uvesti u vrt kroz neka od osam njegovih vrata.[5]

Rasprave

O Mesihu Isau kršćani raspravljaju s Jevrejima kroz cijelu svoju povijest. U tim raspravama kršćani nastoje dokazati da su svi razlozi za prihvatanje Mesiha Isaa u jevrejskom svetom naslijeđu. Ti dokazi ostaju, međutim, neuvjerljivi za sve one Jevreje koji u svojoj tradiciji nalaze sve što je potrebno za izbavljenje ili ozbiljenje ljudskog pojedinačnog i skupnog bivanja.

To što kršćanski sudionici tih rasprava smatraju dokazima nije, prema takvome gledanju, prihvatljivo kada istu logiku u odnosu s njima koriste muslimani. Svoje razloge svjedočenja Muhammeda muslimani nalaze u svim prethodnim objavama, uključujući tu i Toru i Psalme i Evanđelja. Iz tog ne slijedi zaključak da oni imaju pravo ikome nametati to svoje svjedočenje. Naprotiv, iz njihovog svjedočenja da nema boga do Boga i da je Muhammed Njegov rob i Njegov poslani te da je Bog preko Muhammeda objavio Kur'an slijedi i svjedočenje da su Jevreji i kršćani, uz uvjet da vjeruju u Boga i sudnji dan, izbavljeni kako su to i

5 Muslim, 1:21–22.

muslimani, uz taj isti uvjet. Izbavljenje ili obistinjenje znači u tome slučaju dosegnuće najviše ljudske mogućnosti u povratku jednom i jedinom Bogu.

Kada neki kršćanin smatra da su Jevreji i muslimani *a priori* isključeni iz izbavljenja, ili kada to smatra neki musliman u svome odnosu prema Jevrejima i kršćanima, ili neki Jevrej u odnosu prema kršćanima i muslimanima, oni će razloge za svoje stanovište tražiti svugdje. Glavni cilj u tim osporavanjima bit će ključni sadržaj svjedočenja drugog. Osporavanje muslimana uključuje, otvoreno ili prikriveno, građenje ili nijekanje Muhammeda i svega što je s njim u vezi. Kada to čini Konstantin Ćiril, on kaže: "Ako je Muhammed prorok, kako možemo vjerovati Danielu? On je, naime, rekao: 'Nakon Krista prestat će svako viđenje i proročanstvo.' A on se javio nakon Krista, pa kako može biti prorok? Ako njega proglasimo prorokom, onda moramo odbaciti Daniela."[6]

Konstantin Ćiril taj svoj zaključak protiv Muhammeda izvodi iz sljedeće opomene koju iznosi vjesnik Daniel: "Sedamdeset je sedmica određeno tvom narodu i tvom svetom gradu da se dokrajči opačina, da se stavi pečat grijehu, da se zadovolji za bezakonje, da se uvede vječna pravednost, da se stavi pečat viđenju i vjesnicima, da se pomaže Sveti nad svetima."[7]

Shvatljivo je Ćirilovo viđenje navještenja Pomazanog u tome kazivanju Daniela. Ništa manje nije shvatljivo kada u tim riječima njihov muslimanski tumač vidi navještenje Hvala. Potvrda za njihovo takvo viđenje je Ćirilova tvrdnja o okončanju vjesništva s Pomazanim. Vjesnik Jahja zna za Pomazanog kao izašlog u njegovome vremenu i u Izraelu iz kojeg dolaze njih obojica. Na pitanja svećenika i Levita on odgovara da nije ni Pomazani ni Ilija, niti "onaj vjesnik".[8]

Vjesnik Elijas je već bio u Izraelu i on je iz Jakubova potomstva. Pomazani je izašao kao posljednji u tome potomstvu. Poruke o izlasku "onog vjesnika" kojeg očekuju kada je Pomazani već izašao valja tražiti na drugim mjestima u objavljenim knjigama. Ako su viđenje i vjesništvo zapečaćeni, a "onaj vjesnik" nije izašao, onda je jasno da on neće izaći među Izraelićanima. Da je tako, moguće je pročitati u Božijim Riječima Musau: "Ja ću im podići vjesnika između njihove braće, sličnog tebi, i Moje ću riječi staviti u njegova usta."[9]

Da "onaj vjesnik" o kojem pitaju svećenici i Leviti nije od Izraelićana, jasno je vidljivo iz Tevrata gdje Bog kaže: "I ne ustade više nijedan vjesnik u Israilu sličan Musau, kojeg je Gospod znao Licem u lice."[10] I to da su Ismailićani braća Izraelićana, jasno je vidljivo iz iste knjige.[11] O tome vjesniku – podignutom od Ismailićana, braće Izraelićana, za kojeg prema izričitom svjedočenju zna vjesnik

6 *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija*, 63–64.

7 Daniel, 9:24.

8 Vidjeti Ivan, 1:19–25.

9 Ponovljeni zakon, 18:18.

10 Isto, 34:10.

11 Vidjeti: Postanak, 25:18.

Jahja, savremenik Mesiha Isaa – zna i kazuje on, Mesih Isa. U tome njegovom svjedočenju on je Parakletos, Sveti Duh, Duh Istine.[12]

U sedamdeset sedmica Danielovog navještenja moguće je, prema muslimanskom tumačenju, sračunati tačno vrijeme izlaska Hvala.

Pripadati nekoj od vjesničkih predaja znači imati određenog vjesnika i njegovu knjigu u središtu jastva ili na najvišoj uzvisini prema kojoj se čovjek uspinje. Ključno je pitanje: Kako pripadati određenom vjesniku s uključivanjem jedne i iste suštine koju obznanjuju svi vjesnici i sve knjige?

Inicijacija i ezoterizam

O bosanskim krstjanima i njihovoj Crkvi raspravljano je preko historijskih izvora ili ostataka njihove egzoteričke prisutnosti.[13] O njihovoj inicijatičkoj i ezoteričkoj naravi gotovo svi istraživači šute, iako su njihovo javljanje, trajanje i "nestajanje" neobjašnjivi bez uzimanja u obzir upravo onih sadržaja njihovog naslijeđa koji upućuju na takvu narav njihovog krstjanstva i njihove crkvenosti.[14]

Čak i ime "Crkva bosanska" upućuje na mogućnost da iza njega stoji neki drukčiji poredak od obično pretpostavljanog, ne religijskog već inicijatičkog, jer sve što se odnosi na povezanosti različitih tradicija, neprekinutosti o kojima se ovdje govori, nužno pripada inicijatičkom ili ezoteričkom području. René

12 Kršćansko poistovjećenje tog obećanja Svetog Duha, Duha Istine Parekleta s čudom Pedesetnice (grč. *Pentecost*) ne znači da se ono ne može odnositi također i prije svega na Hvala. Sveti iskazi mogu imati brojna značenja. Frithjof Schuon o tome kaže: "Da je Muhammed lažni vjesnik, nema nijednog razloga zašto Krist ne bi govorio o njemu onako kako govori o Antikristu; ali, ako je Muhammed istinski vjesnik, odjeljci koji se odnose na Parakleta moraju se neizbježno ticati njega – ne isključivo, ali prvenstveno – jer je nezamislivo da Krist, kada govori o budućnosti, prešuti pojavu takve veličine." (Schuon, *The Transcendent Unity of Religions*, 116)

13 O tome vidjeti u sljedećim knjigama: Ćošković, *Crkva bosanska u XV stoljeću*; Šanjek, *Fenomen "krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni i Humu*; isti, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima*; isti, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*; Fine, *The Bosnian Church*; Šidak, *Studije o "crkvi bosanskoj" i bogumilstvu*; Loos, *Dualist Heresy in the Middle Ages*; Ćirković, *Istorija srednjovekovne bosanske države*; Mandić, *Bogumilska crkva bosanskih krstjana*.

14 Da je Crkva bosanska bila inicijatička organizacija bosanskih krstjana jasno pokazuje potpuna skrivenost njihovog obreda i uvođenja na svim razinama. Iako je poznata vanjska strana njihovog ustrojstva kojeg su sačinjavali krstjani i krstijanice, starci, gosti i djed, moguće je reći da nikakvo znanje danas nije dostupno o postupcima uvođenja i promicanja na časti i položaje od najnižeg do najvišeg. Crkva bosanska je davala ključni okvir ili posvećenost bosanskoj banskoj i kraljevskoj vlasti. Moguće je govoriti o te dvije strane jedne cjeline kao nižim i višim tajnama inicijatičkog ustrojstva, kako je to bilo u svim dosljedno izvedenim tradicijskim porecima. (O odnosu posvećujućeg autoriteta i posvećene vlasti vidjeti više u: Guénon, *Prespectives on Initiation*, naročito u poglavljima "The greater & Lesser Mysteries" i "Sacerdotal & Royal Initation".) Kada je u drugoj polovini petnaestoga stoljeća bosanski kralj Tomaš nastojao iskoristiti svoju moć da nasilno premjesti duhovni izvor svoje vlasti od Crkve bosanske na Crkvu rimokatoličku, nastao je razorni potres u cijelom društvu u kojem je njegovo kraljevstvo propalo.

Guénon o tome piše: "Ezoterizam, bio on religijski ili ne bio, nikada ne ide mimo tradicijskog oblika kojem strogo pripada. To što nadlazi te granice ne može pripadati nekoj 'crkvi' kao takvoj; crkva može jedino služiti kao njegova vanjska 'potpora'."[15]

Nema nikakve sumnje da su Crkva bosanska i kraljevstvo bosansko bili povezani, i to tako da je crkvena podrška omogućavala bansko/kraljevsko trajanje. Zato je moguće govoriti o nekim od sadržaja egzoteričkog ustrojstva te Crkve, jer su ona nužno ostavljala tragove u historiji. O ezoteričkom ustrojstvu te Crkve nema historijskih tragova. Nije poznato kako su u nju uvođeni njeni vjernici da bi postali krstjani niti kako su ti uvedeni postajali strojnici, a to znači starci i gosti, niti kako je neko od njih postajao djed, duhovni prvak te Crkve.

Kada navedena podrška postane predmet historije, njena tumačenja u vidiku znanosti isključuju živog promatrača: što je više znanosti, manje je živog sudionika ili promatrača. Tako izgrađena slika, shvaćena kao odvojena od onog koji je gradi, nudi se kao zbiljna i neosporiva. Pojedinačna i društvena zbilja onih koji tu sliku grade i nasljeđuju uglavnom je zanemarena.

Gotovo svim "historijskim" prikazima bosanskih krstjana priznato je njihovo krstjanstvo, pri čemu se podrazumijeva da to znači potpunu odvojenost od muslimanstva. Takva slika je, valja naglasiti, jedan od mogućih vidika historije. Nije ga moguće opravdati ni stanovištem koje uvažava muslimansku savremenost niti stanovištem koje je odredljivo kao krstjansko.

U tim gledanjima koja isključuju inicijatičku narav bosanskog krstjanina sve pojave u muslimanskom naslijeđu, koje svjedoče neprekinutost, postaju za historičara fetiš. Značenja Mekke i Jerusalema koja Mesiha Isaa dovode u neraskidivu vezu s vjesnikom Muhammedom bivaju odlučno i strasno poricana. Prisutnost djeve Merjeme i njenog Sina u objavi Hvalu je ustrajno prešućivana. Pomazanje knjigom koju Hvalu snosi Sveti Duh, Duh Istine za koje su bosanske krstjane okrivljivali, a koje bosanski muslimani čuvaju i danas, jeste prešućivano.

Prisutnost istih simbola na stećcima i nišanima je zanemarivano i prezirano. Čuvanje starog krstjanskog kalendara u muslimanskim blagovanjima – Jurjevdana, Petrovdana, Ilindana, Miholjdana i drugih – previđeno je i zaobilaženo u gotovo svim govorenjima u Bosni. Okupljanja živih i mrtvih na mjestima koja su uključena u sveti zemljovid nikada nisu priznata, iako su njihova trajanja neprekinuta.

Budu li uzeti najvažniji obredi kojima muslimani potvrđuju svoje svjedočenje da nema boga do Boga i da je Hval Božiji poslani – klanjanje, davanje milostinje, pošćenje i ophodnja Kuće u dolini Bekka – odredljivi su usporedni oblici u predanjima koja u svome središtu imaju Pomazanog kao vezu svijeta i onog što ga nadlazi, te čovjeka i jednosti kao njegove nestvorene i nestvorljive srijede. Odredljivi su i isti sadržaji u drugim predanjima, uz uvjet da bude priznato njiho-

15 Guénon, *Fundamental Symbols*, 27.

vo transcendentno počelo iz kojeg istječu kao svog izvora ili u koji se stiču kao "mjestu" svoga povratka.

Klanjanjem čovjek pokazuje i svoju odvojenost od jednosti, što je njegovo postojanje, i težnju da izađe iz nje ili da se vrati svojoj izvornoj i krajnjoj najvišoj mogućnosti. Čovjek je neprestano u osjećanju razdvojenosti jastva i svijeta, svijeta i onog što je iza njega te tijela kao nižeg i svijesti kao više. Uz to, on je i stalno u potrebi da objedini tu razlučenost u cjelinu. Njegovo klanjanje je i priznanje i poricanje razdvojenosti. Tako je i s druga dva sadržaja obreda, milostinjom i postom. Njima čovjek ukazuje na istodobnost davanja i primanja, pri čemu je samo Bog i potpuni Davatelj i Primatelj.

Ophodnjom Kuće, znaka nizine i središta u vanjskome svijetu, čovjek otkriva okomicu svog jastva od najniže nizine do najljepše uzvisine. Ništa od toga nije posljedica domišljanja. U najviša značenja obreda čovjek može biti uveden. Obredi nisu uvođenja. Oni služe usmjeravanju čovjeka prema cilju koji je i posve blizak i posve daleko od svake ljudske smještenosti u prostor i vrijeme. Nijednog nije moguće svesti na predmet u odnosu na kojeg bi čovjek bio isključeni i zanemarljivi promatrač.

Očiti dokazi

U svakom kršćanskom naslijeđu, pa tako i onom bosanskih krstjana, moguće je jasno vidjeti drukčiju objavu onog što je muslimanska uključenost u svjedočenje jednosti Boga, vjesništva Hvala i povratka Bogu radi suđenja. To je mogućnost čitanja Knjige koju je Bog objavio preko Pomazanog, čitanja koje je određeno stanovištem muslimanskog svjedočenja o Bogu i Hvalu. Takvo stanovište je izvorna mogućnost čovjeka. Bez njeg kao otvorenosti i slobode jastva nije moguće govoriti o nalaženju ili ozbiljenju čovjeka u njegovoj izvornoj savršenosti.

Radi prikaza takvog vidika prisutnosti kršćanskih sadržaja u muslimanskome stanovištu, kao različitih oblika obznanjenja istine, ovdje će biti navedeno devet oblika te uzajamnosti.

Prvi, jednost Boga je neosporiv sadržaj i svakog kršćanskog i svakog muslimanskog stanovišta. Nema jednostavnog odgovora na pitanje o Troje – Bogu/Ocu, Sinu/Vjesniku i Svetome Duhu.[16] Odgovor na to pitanje kako je to Troje povezano, a kako razdvojeno, dan je u teško izbrojivome mnoštvu kristologija, i kršćanskih i muslimanskih. Niko u svome tumačenju ne može posezati za isklju-

16 Nema govorenja o Bogu koje nije simboličko. To znači da i svaki jezik u svome odnosu s Bogom simbolički usmjerava govornika i slušatelja. Otac i majka su ključni simboli preko kojih je moguće naznačiti odnose čovjeka i Boga. O ocu i majci kao simbolima preko kojih se u tradiciji govori o Bogu vidjeti, s obzirom na muslimansko i kršćansko sveto naslijeđe, u: Roberts, "God as Father-Mother, and More". O načinima usporedivosti ključnih priziva u muslimanskoj i kršćanskoj tradiciji, *Basmalah* i *In Nomine* – "U ime Boga, Milosnoga Premilosnoga!" i "U ime Oca i Sina i Svetoga Duha!" – vidjeti u: Lings, *A Sufi Saint of the Twentieth Century*, 150.

čivim pravom na istinitost svoje kristologije a protiv istinitosti tuđe. Na pitanje da li je Bog Treći od Dvojice ili od Trojice dani su različiti odgovori. Svaki od njih postoji, ipak, u jastvu primatelja. A jastvo je uvjetno i s uvjetnim stanovištem.

Drugi, Hval kao najviša mogućnost u ozbiljenju ljudskosti nije odvojiv od bilo kojeg jastva. On ne može ovisiti o svjedočenju ili poricanju nekog pojedinca. Zato neko imenovanje opredjeljenja "muslimanskim" ili "kršćanskim" ne isključuje tu najvišu ljudsku mogućnost. Spor može biti o njenom imenovanju, ali nikako o njenoj obuhvatnosti ili presudnosti. Bog kao Hvaljeni i čovjek kao Hval su u odnosu preko hvaljenja. Pristajanjem da je samo Bog dostojan hvaljenja čovjek se ozbiljuje u povratku Njemu. Na tome putu povratka ljudsko jastvo slijedi u sebi Hvala kao lijepog primjera i pečata svake savršenosti. Nijedno stanje u tome slijeđenju ne može biti poistovijećeno sa savršenošću Hvala kao stalnog vodiča.

Treći, poslanost Pomazanog je Božija riječ. O pitanju stvorenosti ili nestvorenosti te riječi otvorene su brojne mogućnosti tumačenja za svako jastvo. Kada se o toj riječi govori sa stanovišta tih različitih mogućnosti, nijedno postignuće ne može biti potpuno i dovoljno. U tome je razlog za štićenje ljudske otvorenosti ili slobode u odnosu s Bogom kao neusporedivim i dalekim, ali i sličnim i bliskim.

Četvrti, Djevica je prema saglasnom govorenju i kršćana i muslimana primateljica Svetoga Duha, Duha Istine i Riječi koju objedinjuje osoba Pomazanog i njegov govor. Kao takvi i ona i on su čisti, nikada dotaknuti bilo čime što odvraća od Boga. O njima kao takvim svjedoči Hval, prema Objavi koju mu na srce snosi Sveti Duh, Duh Istine. Učenje je Riječ koja mu je tako snijeta. Jedino žensko ime spomeno u toj Riječi je Merjema. Tako je Hval primatelj riječi koja je neodvojiva od Merjeme, kako je to i s Pomazanim kao drugim oblikom te iste Riječi.

Peti, Pomazani svjedoči i navješćuje Parakletosa. Niko danas s pouzdanjem ne može reći šta ta grčka riječ prevodi iz izvornog govora Pomazanog na aramejskom jeziku. To njegovo svjedočenje je u vremenu, ali i izvan njega. Ovisno o stanovištu čovjeka koji to svjedočenje prima, ono može, ali i ne mora, značiti navještenje i one historijske pojave koju muslimani prepoznaju kao izlazak očekivanog i stalno prisutnog Hvala u historiji i najvišoj ljudskoj mogućnosti. Muslimani nude u svome svjedočenju mnoštvo razloga za takvo prevođenje imena *Parakletos*.

Šesti, Hval je odlučan svjedok Pomazanog kao čistog i njemu najbližeg. Sve što je o njemu rečeno, u muslimanskome svjedočenju i priznavanju, ponuđeno je u vidiku koji je u Riječi spuštenoj Hvalu preko Svetog Duha, Duha Istine kazao niko drugi do Bog. Ta riječ potvrđuje i jamči, prema takvome svjedočenju, Knjigu koja je kazivanje Pomazanog.

Sedmi, Pomazani je Riječ koju je Bog spustio Merjemi i stavio pred sve ljude kao njezinoga sina. Učenje je Riječ koju je Bog spustio preko Svetoga Duha, Duha Istine na srce Hvala. Ta dva različita oblika jedne Riječi, objavljena preko Djeve i Hvala, jesu posve ujedinjena u svojoj suštini ili jednosti koja ih objavljuje. Kao najbliži među svim ljudima, Pomazani i Hval su nezaobilazni na putu čovjekovog povratka, nalaženja ili ozbiljenja u savršenoj ili najvišoj mogućnosti jastva.

Osmi, muslimani, kršćani i Jevreji su saglasni da je Toru i Psalme objavio Bog. Različita su uobličenja te saglasnosti, ali nijedno od njih ne isključuje priznanje Boga kao njihovog Objavitelja. Muslimani i kršćani su saglasni da je Bog objavio, uz Toru i Psalme, i Evanđelje. Kršćani i Jevreji nisu saglasni s muslimanima da je Bog objavio Učenje. Te saglasnosti i nesaglasnosti određuju različita stanovišta unutar svake od tih zajednica. Za muslimane je prihvatanje Učenja neodvojivo od potvrđivanja Tore, Psalama i Evanđelja, pa tako i njihovih sadržaja. Iz tog prihvatanja slijede različita muslimanska tumačenja knjiga svog, ali istodobno i kršćanskog i jevrejskog naslijeđa.

Deveti, Pomazani kaže da nije došao radi Mira već radi Rata. Ali, on odbacuje sablju, navješćujući tako dolazak Očekivanog radi kojeg je i on došao. Hval veli da je došao sa sabljom, ali radi Mira, obraćajući se Onome Koji Ga je poslao: "Moj Bože, Ti si Mir i Mir je od Tebe!"[17]

U trajanju

Svaki od tih devet odabranih sadržaja može biti prepoznat u različitim oblicima današnje kulture bosanskih muslimana. Tako ti oblici, kao i brojni drugi, naznačuju "gramatička pravila" koja upravljaju sadržajima kulture onako kako upravljaju "govornim iskazima", kako to određuje Edmund Leach:

U tome što slijedi uzet ću da su svi različiti negovorni sadržaji kulture, kao što su stilovi odijevanja, seoskog poretka, arhitekture, pokućstva, ishrane, kuhanja, glazbe, tjelesnih kretnji, držanja tijela i tako dalje, organizirani u oblikovanim sastavima tako da uključe kodiranu obavijest na način koji odgovara glasovima, riječima i rečenicama prirodnog jezika. Zato uzimam da govorenje o gramatič-

17 Muslim, 1:292. Ako je odnos Pomazanog i Hvala razmotren s obzirom na njihovu vezu s Bogom kao Mirom, jasno je da njihovo bivanje mirnim i miriteljem postaje ključ za shvatanje i odnosa među njima. U muslimansko (miriteljsko) svjedočenje Hvala uključeno je i svjedočenje Pomazanog. To je tako, jer su njih dvojica, prema svjedočenju Hvala, najbliži jedan drugome u ovome i budućem svijetu. Odnos prema njima kao "dvojici najbližih" je odnos prema Bogu i veza s Njime. Za muslimana/miritelja tu vezu ne posreduju ni crkva, ni svećenik, ni vlast, niti sakramenti koji su s njima u vezi. Ništa iz ruke drugog čovjeka, ma ko on bio, ni voda ni hljeb, ne uvjetuju tu vezu čovjeka i Boga. Potčinjavanje toj ruci za miritelja znači uzimanje svećenika i monaha za bogove. (Vidjeti Kur'an, 9:31) Nema nikakvih opravdanja za odustajanje od robovanja Jednome Bogu. Kada je prisiljen da se potčini nositelju moći i odrekne svog javnog svjedočenja jednosti Boga i poslanosti Hvala, od miritelja se očekuje da ne zastre i ne ošteti srijedu svoga jastva. Kada su ljubav prema Bogu i slijeđenje Hvala utajeni, oni su i tada odnos s Njime: "Na onima koji skrivaju Boga, nakon što su vjerovali – izuzimajući one koji su prisiljeni, pa su im srca još smirena u vjeri – a kojima su grudi proširene u skrivanju, bit će Božiji gnjev i teška ih kazna čeka." (Kur'an, 16:106) Ni poreci ni ustanove ne mogu zamijeniti tu perenijalnu mogućnost čovjekove uključenosti u svjedočenje jednosti Boga, poslanosti Hvala i povratka svega Bogu. Znanje o tome ne može ovisti ni o kakvoj vanjskoj vlasti.

kim pravilima koja upravljaju nošenjem odjeće ima upravo toliko smisla koliko i govorenje o gramatičkim pravilima koja upravljaju govornim iskazima.[18]

Svi ključni simboli kršćanskog i muslimanskog naslijeđa su jednaki. Njihova značenjska polja su različita s obzirom na podrške koje usvajaju njihovi promatrači. Kakve god bile te podrške u ustrojstvima i obredima, naukovnim tumačenjima i pridruženim moćima, oni nikada ne mogu isključiti inicijatičku ili ezoteričku srijedu, ili Jednog Koji Sebe objavljuje u različitim govorenjima.

Pored svih različitosti koje može imati u svom sinhronijskom i dijahronijskom pokazanju, koliko god bila odvojena od svoje sakralne jezgre, kultura se nikada ne preobličava tako da u njoj bude izgubljena svaka veza čovjekovog mogućeg stanja i nalaženja, otkrivanja, ozbiljenja ili izbavljenja. Gdje god bio, koliko god duboko sišao u tminu, čovjek nikada ne može izaći iz neograničene obuhvatnosti Božije milosti i znanja, kako On kaže preko Hvala u Učenju: "Moja milost obuhvata sve."[19] I On kaže: "Bog obuhvata sve u znanju."[20]

Najnižu nizinu ili najveću udaljenost od Boga simbolizira dno Doline. Na tome dnu Bog podiže Hvala kao svoj najveći znak, kao prvog od miritelja da bi bio vodič ljudima na putu uzlaženja do njihove najljepše uspravnosti na kojoj i radi koje su stvoreni.

Hval svojim uzlaženjem od najniže nizine ili dna Doline do najljepše uspravnosti ili vrha Brda pokazuje svakom čovjeku tu mogućnost u njegovom životu. Mesih Isa kazuje to isto, ali s naglašavanjem da je to uzlaženje bezuvjetno iz greba i smrti i suprotno običnom ljudskom mišljenju zatvorenom u svijet mnoštva. Govoreći o njegovom stradanju te ljudskim tumačenjima, Bog objavljuje: "Ipak ga oni nisu ubili, niti su ga oni raspeli, samo im je prikazana sličnost tome. (...) i doista ga oni nisu ubili – ne doista. Bog ga je podigao Sebi. Bog je Moćni, Mudri."[21]

Mogućnost uzlaženja od najniže nizine do najljepše uspravnosti je zajamčena ljudskom prirodom. To je Božiji Duh u ljudskome jastvu, izvorna prisega Bogu kao Gospodu i prihvatanje ponude povjerenja te prisega svih vjesnika Bogu da svjedoče Hvala. To je istina ljudske srijede. Nju ništa ne može uništiti. Nalaženje ili ozbiljenje nje je dosezanje moćne ćudi Hvala kao najljepšeg primjera i svijetleće lampe. Ta mogućnost je ljudska, pa ne ovisi ni o mjestu ni o vremenu, ni o roditeljima ni o jeziku, te ni o predanju niti o društvu.

Svaki narod je, načelno govoreći, narod Knjige. A narodi su različitih rasa i jezika, te prostora i mjesta. Kada je riječ o Merjeminome sinu, njegov maternji jezik je aramejski, a njegovo sveto naslijeđe je prvenstveno hebrejsko. Sve što je on govorio sačuvano je prvo u grčkom prijevodu odakle je prenijeto u prijevode

18 Leach, *Culture and Communication*, 10.

19 Kur'an, 7:156.

20 Isto, 65:12.

21 Isto, 4:157, 158.

na jezike drugih naroda. Tako su preko tog svetog naslijeđa i Slaveni uključeni u narode Knjige.

Bosna je i danas zemlja više kristologija. Iz njenoga kulturnog trajanja nije moguće isključiti ni jevrejske ni kršćanske niti muslimanske Objave i tumačenja o Pomazanom kao ozbiljenju ljudskog očekivanja savršenog ishoda zemaljske patnje. Da bi te kristologije bile izvedene u raz-govor među njihovim svjedocima, nužno je priznanje i uobličenje različitih jezika koji im odgovaraju. Ti jezici su prevedivi jedan na drugi, pri čemu prijevod prenosi ili prima dio onog što je prisutno u različitim sudionicima raz-govora.

Jedna Riječ u mnoštvu jezika

Bog je Svoju Riječ spustio preko Svetog Duha, Duha Istine na srce Hvala. Ta je Riječ ljudima kazana na arapskome jeziku: "Doista je on objava Gospoda svih svjetova, koju je na tvoje srce snio Duh Istine, da budeš jedan od opominjatelja, na jasnome arapskom jeziku."[22]

Ta Riječ je objavljena svim ljudima, što znači u otvorenosti da bude učena na svim jezicima. Različitost jezika je jedan od Božijih znakova[23], pa bi prednost jednog u odnosu na drugi jezik značila i prednost jednog naroda u odnosu na drugi. A Božija milost sve obuhvata[24], u Njega je najbolji onaj koji je Njega najsvjesniji[25]. Nijedno ljudsko stanje ne poništava ni obuhvatnost Božije milosti niti mogućnosti dosezanja dobra preko svijesti. U tome je nepovredivo dostojanstvo svakog jastva, kako On kaže: "Zato smo Israilovoj djeci propisali da ko god ubije neko jastvo, ne da osveti neko ubijeno jastvo, niti radi pokvarenosti učinjene na zemlji, bit će kao da je ubio sve ljude. A ko god dade život nekom jastvu, bit će kao da je dao život svim ljudima."[26]

Svaki ubijeni je teret ubice. Samo u povratku Bogu, u kažnjavanju i nagrađivanju, mogu biti razriješena sva prava i dugovi, i to bez ostataka. To je smisao odgovaranja pred Bogom za svaki trun učinjenog dobra i za svaki trun učinjenog zla.[27]

Knjige bosanskih krstjana su njihova veza s najljepšom ljudskom uspravnošću na koju ih podsjeća Bog preko Svog Odabranog. To da su te knjige postale njihovo blago nakon više prijevoda ne znači da su oni bili manje "prave vjere apostolske"[28] od bilo kojeg drugog naroda Knjige. Onako kako Evanđelje živi u

22 Isto, 26:192–95.

23 Vidjeti Kur'an, 30:22.

24 Isto, 7:156.

25 Isto, 49:13.

26 Kur'an, 5:32.

27 Vidjeti Kur'an, 99:7–8.

28 Vidjeti: Šanjek, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, 135 i

njima i njihovome jeziku, tako su oni i njihov jezik otvoreni za primanje Hvala i Učenja koje im Bog objavljuje. Pomazani i Hval svjedoče jedan za drugog, a Radosna vijest (*Evangelion*) i Učenje (*Qur'an*) su dvije knjige koje ljudima objavljuje jedan Bog. Za ljude koji svjedoče njihovu takvu objavljenost i jedna i druga nude neizbrojivo mnoštvo dokaza svojih razloga i potpora svojim kazivanjima.

Bog ljudima pokazuje Svoje znakove u obzorjima i njima samim da bi shvatili da je On Istina.[29] Cijelo postojanje, pa tako i sve što je u njemu, je stvoreno s istinom.[30] Priznanje te stvorenosti je čovjekov dug. S tim priznanjem svog duga svemu u obzorjima i svome jastvu čovjek ozbiljuje svoje pravo da se vrati Bogu, i to u punome zadovoljstvu Boga njime i njega Bogom.[31] Taj i takav povratak je usrećenost. Na tome putu vraćanja ili dosezanja sreće svi znakovi u obzorjima i jastvu napominju tu mogućnost ili Hvala kao moćnu ćud. Ništa u historiji ne može biti poistovjećeno s tim ciljem. Kada god to bude učinjeno, kada god cilj postane određen ili zatvoren, čovjekovo jastvo je pokriveno i zamračeno. Padanje ničice napominje poništavanje svakog dostignuća jastva radi onog što je za njeg pripremljeno na višoj razini. Ta viša razina ničim nije određena. Povratak je Bogu Koji ničemu nije sličan■

BIBLIOGRAFIJA

Arberry, Arthur J., *The Koran Interpreted*, London: George Allen & Unwin, 1980.

Ćatić, Alija, "Božić kod muslimana (Prozor u Bosni)", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, 26 (1928): 379–380.

Ćirković, Sima, *Istorija srednjovekovne bosanske države,* Beograd: Srpska književna zadruga, 1964.

Ćošković, Pejo, *Crkva bosanska u XV. stoljeću*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2005.

Ćošković, Pejo, "Bosanski krstjani u očima svojih kršćanskih suvremenika", *Nastava povijesti*, 3/4 (1988): 183–191.

Džaja, Srećko M., *Konfesionalnost i nacionalnost Bosne i Hercegovine: Predemancipacijsko razdoblje 1463. – 1804.*, prev. Ladislav Z. Fišić, Mostar: Ziral, 1999.

179. U raspravama o bosanskim krstjanima od početka je uključeno pitanje o njihovoj ortodoksnosti ili heretičnosti. Kako je to bilo u slučaju svih kršćanskih i drugih sljedbi, njihovi članovi su sebe smatrali "pravovjernim". Krivovjerni su mogli biti samo u očima drugih koji su sebe smatrali pravovjernima. Bosanski krstjani svoju vjeru određuju kao "pravu", "našu", "didovu", "bosansku" i "Božiju". Ta i druga njihova gledanja na "vjeru koju vjeruju" su posve drukčija u očima drugih pripadanja. Njihovi su ih katolički savremenici nazivali "nevjernicima", "krivovjercima", "bosanskim krivovjercima", "Bosancima", "manihejima", "patarenima", "nestorijancima" i "jakobitima", a pravoslavni "babunima", "bogumilima" i "kudugerima". O tome vidjeti više u: Ćošković, "Bosanski krstjani u očima svojih kršćanskih suvremenika", 183–91.

29 Vidjeti Kur'an, 41:53.

30 Isto, 15:85.

31 Isto, 89:27–30.

Đorđević, Tihomir R., "Preislamski ostaci među jugoslavenskim muslimanima", *Naš narodni život*, Beograd: Izdavačka knjižarnica Gece Kona, 1932, 1–6.

Filipović, Milenko S., "Uskrs kod muslimana", *Hrišćansko delo*, 4/2 (1938): 128–131.

Fine, John, *The Bosnian Church: A New Interpretation,* Boudler: East European Quaterly, 1975.Freud, Sigmund, "Splitting of the Ego in the Process of Defence", u: Strachey, *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 271–278.Guénon, René, *Perspectives on Initiation*, prev. Henry D. Fohr, Ghent, N.Y.: Sophia Perennis, 2001.

Fine, John, *Fundamental Symbols: The Universal Language of Sacred Science*, prev. Alvin Moore, Jnr, Cambridge: Quinta Essentia, 1995.

Hasluck, William Frederick, *Christianity and Islam under the Sultans*, Connecticut: Martino Pub, 2006.

Krauss, Friedrich S., "Riječ", u: isti, *Smajlagić Meho*, vii–xv.

Krauss, Friedrich S., *Smajlagić Meho: Pjesan naših Muhamedovaca*, Dubrovnik: Knjižarnica D. Pretner, 1886.

Leach, Edmund, *Culture and Communication: The Logic by which Symbols are connected*, Cambridge: Cambridge University Press, 1976.

Lings, Martin, *A Sufi Saint of the Twentieth Century: Shaikh Ahmad al-'Alawī: His Spiritual Heritage and Legacy*, Cambridge: The Islamic Texts Society, 1993.

Loos, Milan, *Dualist Heresy in the Middle Ages*, Prague: Academia, 1974.

Mandić, Dominik, *Bogomilska crkva bosanskih krstjana*, Chicago: The Croatian Historical Institute, 1962.

Muslim, Imam, *Sahih Muslim,* 1–4, prev. 'Abdul Hamid Siddiqi, Riyadh: International Islamic Publishing House, s.a.

Roberts, Nancy, "God as Father-Mother, and More", *The Muslim World*, 99 (2009): 102–123.

Strachey, James i Anna Freud, ur., *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, 1–23, London: Hogarth Press, 1938.

Šanjek, Franjo, ur., *Fenomen "krstjani" u srednjovjekovnoj Bosni i Humu: zbornik radova*, Sarajevo/Zagreb: Institut za istoriju/Hrvatski institut za povijest, 2005.

Šanjek, Franjo, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13.-15.st.),* Zagreb: Barbat, 2003.

Šanjek, Franjo,, *Bosansko-humski krstjani i katarsko-dualistički pokret u srednjem vijeku*, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1975.

Zirojević, Olga, *Islamizacija na južnoslovenskom prostoru: Dvoverje*, Beograd: Srpski genealoški centar, 2003.

Žitja Konstantina Ćirila i Metodija, prev. Josip Bratulić, Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1998.

ON INTERPRETATIONS OF THE BOSNIAN CONTINUITY

Rusmir Mahmutćehajić

Summary

This paper on "Interpretations of Bosnian Continuity" deals with issues related to the construction of ideological histories as frameworks for the imposition of so-called discontinuities in Bosniak life and history. This research is theoretically grounded in the post-modern presentation and new scientific discoveries of the perennial tradition and perennial philosophy. Ideological constructions of history are normally designed to serve political programmes. This is why they dismiss from consideration traditional ontology, cosmology, anthropology, and psychology. In order to understand these opposed world-views, one must first master two different approaches to the language of symbols and semantics – one modern, the other traditional. Mastering this precondition removes the tyranny of a totalizing approach to history as undisputed truth.

Key words: perenijal tradition, Bosnian Christians, Bosnian Muslims, interpretations of histories, sacred heritage.

UDK 341.322.5 (497.6 Foča) “1992/1995”
341.485 (497.6 Foča) “1992/1995”

Fočanska kataklizma

Hasan Balić
Pravni fakultet, Sarajevo

Fočanska kataklizma nije prirodna pojava. Nju su izazvali ljudi. Zbog toga je ona u slučaju Foče društvena pojava. Dogodila se u ratu 1992.-1995., kada su vojska i policija bosanskih Srba iz Foče protjerali i pobili sve ne Srbe. Foča je prema popisu stanovništva iz 1991. godine imala 49.513 stanovnika. Od toga bilo je 20.898 ili 51,6% Muslimana – Bošnjaka, 18 339 ili 45,3% bili su Srbi, Hrvata, Jevreja i Slovenaca i ostalih bilo je 104 ili 0,3%. U gradu Foči u ratu 1992.-1995. ostao je samo jedan Bošnjak – Nedžad Nečko Njuhović sa suprugom Srpkinjom i dvoje djece. Godine 1993. Srbi su predjenuli ime Foči u Srbinje. Nosilac tih aktivnosti bio je prof. dr. Vojislav Maksimović s Univerziteta u Sarajevu. Nakon završetka rata Ustavni sud Bosne i Hercegovine donio je Odluku kojom je općini i gradu vraćeno ime Foča. U Foči su Srbi porušili sve džamije bilo ih je 17. Među njima Aladžu koja je bila pod zaštitom UNESCO-a i Turhan Emin-begovu džamiju najstariju na Balkanu. Danas u gradu Foči živi 19 bošnjačkih porodica. Nakon 18 godina rodilo se prvo bošnjačko dijete. Postoji Zajednica bošnjačke kulture “Preporod”, čiji je predsjednik Ismet Hotović.

Ključne riječi: fočanska kataklizma, Foča, Srbinje, Vojislav Maksimović, Auschwitz, “Preporod”, patrijarh Pavle i Biljana Plavšić u Foči, umiranje i rađanje civilizacije u Foči

1. Kako je od Foče nastalo Srbinje

U “Evropskim novinama” od 27. januara 1994. godine na strani 18 objavljen je tekst “Podsjeća na robovanje” prof. dr. Vojislava Maksimovića, koji je kasnije promoviran u akademika Akademije nauke RS.
U tome tekstu autor Vojislav Maksimović konstatira:

"Iako je postojeće ime (Foča) prilično staro i etimološki sadrži naše korijene, u adaptivnom izgovoru ono je poprimilo oblik TURSKOG IMENA, koje tim dodatnim značenjem sigurno iritira nas Srbe, pošto nas to podsjeća na vijekove ropstva, pod stranim islamskim ugnjetačima. Umjesto toga, on je predložio novo ime 'Srbinje', bazirano na korijenu 'Srbin', pošto ono u svom korijenu sadrži riječ koja ističe naše nacionalno ime i bit. U ovome ratu borci iz Foče i iz lokalnog regiona bili su pravi branitelji srpstva i pravoslavlja. Stoga, oni su zaslužili da glavni grad njihove oblasti i cijele oblasti nosi ime sa nedvosmislenim nacionalnim obilježjem. Ime Srbinje oblikovano je kompletno u duhu srpskog jezika. Ono se ističe poretkom, fonetskom lakoćom i šarmom."

Napisao je i objavio pjesmu

SRBINJE

Ime ti samo sve kazuje, Srbinje,
A neki to još ne znaju i ne primaju,
Kada se jednom odvoje od svog maloumlja,
Oprosti za sve zablude novi grade,
Tvoje temelje davno su udarili naši preci,
Mi smo ti samo pravo ime nadjenuti.

Razdvojili smo tako svjetlo od pomrčine,
Iznad naših glava i tvojih obrisa,
Prostire se široko i vedro nebo.
U svakoj našoj noći svetli uštap
Od onih koji su ovdje vječno bili
I samo smo Srpske mu odredili.

(1993.)

A prije toga šta se dogodilo?
Dogodila se fočanska kataklizma.

Šta je fočanska kataklizma?

To je vrijeme kada je prestao da živi jedan grad. Kada je u njemu muslimanska, islamska civilizacija i bošnjačka kultura i sve što nije srpsko prestalo da postoji. To je vrijeme kada su kršćanska Evropa i kontraverzna Amerika otišle daleko ispod donjeg praga etičkih vrijednosti. Ništa od toga nije se dogodila slučajno niti kao posljedica poremećaja prirodnih sila. Fočansku kataklizmu proizvele su ljudske sile. Zbog toga je ona u "fočanskom slučaju" – društvena pojava. To je osnov za pojedinačnu krivičnu odgovornost. Ali i više od toga. Naučnik i publi-

cist Novak Kilibarda priznao je genocid. Konstatirao je da je promjena imena Foča u Srbinje historijski genocid.[1]

Prije nego što je postala Srbinje Foča je bila pitom prelijepi grad na ušću Ćehotine u Drinu, puna ljudi, puna mladosti – Srba, Muslimana, pa nešto i Hrvata, Slovenaca, Jevreja i ostalih.

Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, općina Foča prostirala na 2.70.... km^2 površine. Na tom prostoru živjela su ukupno 49.513 stanovnika. Od toga 20.898 ili 51,6% bili su Bošnjaci, 18.339 ili 45,3% bili su Srbi, Hrvata i ostalih je bilo 104 ili 0,3%. Nakon što je obustavljen rat, 14. decembra 1995., u Foči je preživio samo jedan Bošnjak – Nedžad Nečko Njuhović, bogat mlad čovjek sa suprugom Srpkinjom i dvoje djece. Svi drugi Bošnjaci iz grada su protjerani i poubijani. Među njima su moj najmlađi brat Džemal Balić i šura Šefik Omerbašić. Ubijeno je više od 20 članova mojih rođaka, a više od stotinu mojih prijatelja i komšija.

Moja porodica u Foči je stara duže od 500 godina. Ja sam tamo bio prvi sudija Bošnjak, moj brat Husein bio je profesor matematike i fizike, Džemal ekonomist, moja supruga službenik, Huseinova profesor hemije, Džemalova domaćica.

Imali smo sve i pet kuća. Sve je to do temelja popaljeno i srušeno.

Sedamanaest godina nakon što je zaustavljen rat, u gradu se u junu 2010. rodilo prvo dijete. Roditelji su mu u Foču došli kao vjerski dužnosnici u 2008. godini.

U gradu Foči danas živi ukupno 19 porodica s jednim ili dva člana. Svi su penzioneri ili žive od socijalne pomoći. Ima ih ukupno 35. Obnovljena je i džamija na Musluku.

Foča je udaljena od Sarajeva 75 km. Ali nas Bošnjake za ovih 18 godina nije posjetio niti jedan visoki dužnosnik iz reda bošnjačkog naroda, izuzev Sulejmana Tihića, na predizbornom skupu SDA-u julu 2010. godine. To ukazuje da je fočanska kataklizma dio velikosrpskog i evropskog projekta.

Zbog toga je razumno postaviti pitanje.

Je li razumno baviti se Fočom?

Nadobudni i "sumnjivi" intelektualci iz reda Bošnjaka i bošnjačke politike imaju odgovor od koga bi im bilo kao grijeh okrenuti se na drugu stranu. Oni dalje od Begove džamije ne vide, i ne idu. Čak! Ne znaju da su prije Begove džamije sagrađene džamije u Foči. I prije nego što je islam došao u Sarajevo, on je postajao u Foči. Donijeli su ga Osman, sin Jusufov, Hasan, sin Osmanov, Omer, sin Ibrahimov, Bojadžija i sin ključarev.

1 Jovan Kilibarda: "Avaz"; 21. mart. 2000.

Aušvic (Auschwitz) – Srbinje
Oswelum i Foča – sličnosti i razlike

Prije nego što su mu nacisti dali ime Auschwitz, to mjesto na sjeveru Poljske zvalo se na poljskom jeziku OSWIECIM (Osvelim). To je komad surove i neplodne zemlje između rijeke Sole i Vistue. Klima je bila vlažna i nezdrava. Sve je to prije nego je postao logor smrti djelovalo deprimirajuće. U logor su dovođeni Jevreji, Sloveni i Romi. Tu su ubijani. Stražari oko logora i u logoru bili su nacisti. Upravnik logora bio je 39-godišnji kapetan Rudolf Hoes (Hes). Osuđen je u Nünbergu 1946. na smrt vješanjem. Kazna je izvršena.

Prije nego što je promijenila ime u Srbinje, Foča je bila prelijep multikulturalni grad na ušću Ćehotine u Drinu.

U tom gradu postojao je Kazneno-popravni dom Foča, u kom su izdržavali kazne osuđenici s prostora RBiH, a i širih prostora SFRJ.

U aprilu 1992. godine vojska i policija bosanskih Srba pretvorila ga je u koncentracioni logor za ne-Srbe i neposlušne Srbe. Ne zna se tačan broj lica koji je prošao kroz logor. Prema nekim izvještajima, bilo je blizu 9.000, ubijeno je približno 1.800 zatvorenika. Jedan od upravnika logora bio je nastavnik matematike Milorad Krnojevac, kojeg je Haški tribunal osudio na 15 godina zatvora. Kaznu je izdržao i vratio se u Foču, gdje živi s porodicom.

Patrijah Pavle i prof. dr. Biljana Plavšić u Foči 1992. godine
I tužba pred prvim Pariskim sudom

Prije, u vrijeme, i poslije kada su protjerani i poubijani ne-Srbi u Foči, porušeni svi materijalni tragovi islamske civilizacije i bošnjačke kulture, u Foči su boravili patrijarh Pavle i Biljana Plavšić. O tome je prof. dr. Mirko Džaković iz Beograda na Tribini "Forum Bosna", održanoj u Sarajevu 13. decembra 2008. godine, kazao sljedeće:

"Moralni svijet bio je uznemiren zbog zločina u Foči i prisustva patrijarha Pavla i Biljane Plavšić na mjestu zločina, gdje je ubijeno toliko ljudi i gdje su porušeni svi tragovi jedne civilizacije pa i onih poput Aladža džamije, koja je bila pod zaštitom UNESCO-a".

Srpska pravoslavna crkva tužila je Francusku zbog navodne neistine pred Prvim pariskim sudom. Na Sudu su se pojavili svjedoci Pol Gardi i Ivan Đuričić. Tužbu je zastupao zapoadnohercegovački episkop Aleksej. Sud je odbio tužbu Srpske pravoslavne crkve.

A evo šta su u Foči uradili samo na vjerskim i kulturnim dobrima islama i Bošnjaka:

Mjesta na kojima su porušeni vjerski objekti u gradu:

– lokacija Sultan Bajazidove džamije,

– lokacija Atik Ali-pašine džamije,
– lokacija Hasan-pašine džamije,
– lokacija Memi-šeh begove džamije,
– lokacija Mumin-begove džamije,
– lokacija Kadi Osman ef. džamije,
– lokacija Hadži Seferove džamije,
– lokacija Hadži Mustafine džamije,
– lokacija Šejh Pirijine džamije,
– lokacija Dev Sulejman-begove džamije,
– lokacija Ali Čohodareve džamije,
– lokacija Mustafa-paše Kukavice džamije,
– lokacija mekteba u Susješnu,
– lokacija mekteba u Čohodar Mahali,
– lokacija mekteba u Aladža Mahali,
– lokacija mekteba u Musluku,
– lokacija mekteba "Šareni Mejtef"
– tekija Bajazit Babina u Foči,
– 8 dućana, 3 magaze, han i upravne zgrade Islamske zajednice

U naseljima oko grada:
– lokacija Turhan Emin-begove džamije u Ustikolini – najstarija na Balkanu (sagrađena 852. godine po Hidžri ili 1448.-1449. godine),
– lokacija džamije u Slatini,
– lokacija džamije u Godijenu,
– lokacija džamije u Vikoču,
– lokacija džamije u Bastasima,
– lokacija džamije u Šadićima,
– lokacija džamije u Jeleču,
– lokacija džamije u Izbišnu,
– lokacija džamije u Dročinama,
– mekteb u Bastasima,
– mekteb u Popovom polju,
– mekteb u Godijenu,
– kuće u kojima su stanovali imami, a čije prizemlje je korišteno kao učionica za vjersku pouku. Takvih kuća je bilo 12 na području općine Foča.

Danas u Foči postoji Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Foča. Smještena je u privatnoj kući Ismeta Hotovića u mjestu Paunci u Republici Srpskoj. Ismet je predsjednik Zajednice, a članovi su ugledni profesori, doktori nauka i mladi akademski obrazovni ljudi, đaci i studenti, koji ne gube nadu da će se jednog dana obnoviti multikulturalna Foča. Zahvaljujući njima, Ustavni sud BiH donio je Odluku kojom je Foči vraćeno staro ime. Naziv Srbinje je prošlost koga nikada nije prihvatio ni najveći broj gradskih Srba.[2] ■

CATACLYSM OF TOWN FOČA

Hasan Balić

Summary

Cataclysm of town Foča is not natural phenomenon. It was caused by people. That is the reason why it is a social issue in case of town Foča. It happened during the war 1992-1995 when the army and police of Bosnian Serbs expelled and killed all non-Serbs from this town. According to census in 1991, Foča had 49.513 citizens. From that number, there was 20.898 or 51,6 % Muslims – Bosniaks, 18.339 or 45,3 % Serbs, and 104 or 0,3 % were Croats, Jews, Slovenians and others. In town Foča, during the war 1992-1995 has left only one Bosniak – Nedžad Nećko Njuhović with his wife, of Serb nationality and two children. In 1993 Serbs changed the name of town Foča into the new name - Srbinje. Holder of those activities was prof. Dr Vojislav Maksimović from the University of Sarajevo. After the end of war, the Constitutional Court of Bosnia and Herzegovina has brought the Decision to return the name of Foča for the municipality and the town. In town Foča, the Serbs have demolished all mosques – the number of them was 17. Among that, they demolished the Aladža mosque that was under the UNESCO protection and Turhan Emin-bay mosque, the oldest one in the Balkans. Today, in town Foča has lived 19 Bosniaks families. After 18 years, the first Bosniak child was born. There are the Association of Bosniaks culture „Preporod" with its president Mr Ismet Hotović

Key words: Cataclysm of town Foča, Foča, Srbinje, Vojislav Maksimović, Auschwitz, Preporod, Patriarch Pavle and Biljana Plavšić in town Foča, dying and birth giving of civilization in town Foča

2 Predsjednik Udruženja Fočaka koji je dao inicijativu za Tužbu bio je Halim Brajlović.

UDK 81'272 (497.6)
811.163.43*

Jezička situacija u postdejtonskoj Bosni i Hercegovini

Sanja Spahić,
Ljubljana

Ovaj rad bavi se jezikom u Bosni i Hercegovini koji je danas više nego ikad pod utjecajem nacionalnih politika koje se provode unutar same države. Autorica razmatra i uspoređuje teoretične pretpostavke te realno stanje jezičke situacije u BiH i moguća rješenja, koja bi doprinijela boljoj osnovi utemeljenja funkcionalne države Bosne i Hercegovine, gdje je među ostalim političkim problemima jezik bh. populacije jedan od vrlo značajnih faktora. Autorica na kraju predstavlja rezultate istraživanja, koje obuhvata odnos spram jezika u BiH među građanima Sarajeva, Banje Luke, Mostara i bh. građana koji danas žive u tuđini. Cilj ovog rada nije da nanovo otkriva nastale probleme, već da istakne neke poglede i mišljenja o mogućim rješenjima.

Ključne riječi: bosanski jezik, nacionalni jezik, nacionalna politika, namjenska diferencijacija

Uvod

"Jezik je ona ključna dimenzija Bosne i Hercegovine, po kojoj je ova zemlja jedinstvenija od svih drugih zemalja sa zajedničkom jezično-govornom supstancom. No, rezultati rata i ideologijska apsolutizacija nacionalne kulture od BiH su napravili čudnu jezičnu kreaturu. Pri tomu čak nije najveći paradoks trostruko imenovanje jezika: bosanski, hrvatski, srpski, jer je neosporivo političko pravo da svatko jezik kojim govori zove svojim narodnim imenom. Također, u Bosni mora biti upravo sveto pravo na jezičnu nijansu, u kojoj se prirodno razlikujemo

ali i prepoznajemo. Sporna je, međutim, tendencija političko-jezičnih inžinjera, svrstanih u etničko-partijske tabore, da nasilnim intervencijama u tijelo jezika proizvode umjetne razlike. Sporna je etnička ideologizacija jezika, koja se tako uvodi, čemu obilno doprinose službena rješenja u školstvu, javnoj upotrebi jezika itd."[1]

Jezik u Bosni i Hercegovini je tema o kojoj su se svrstavale razne polemike među samim stručnjacima, pa i među običnim ljudima. Mnogi zagovaraju postojanje bosanskog jezika te to postojanje argumentiraju historijskim dokazima, dok opet drugi uopće ne priznaju bosanski jezik i govore kako nikada nije ni postojao. No, u krajnjem slučaju uvijek je politika bila ta koja je određivala koji jezik postoji a koji ne. U slučaju BiH riječ je o nacionalnoj politici koja svako svoje djelo čini, po učestalom principu, "u svrhu vitalnih nacionalnih interesa".

Sada, u postdejtonskoj BiH, vladaju zbunjenost i haos koji su nastali uslijed političkog, vjerskog a posljedično i nacionalističkog manipuliranja ljudima, koji su danas više nego ikada prije podijeljeni u tri nacionalno-vjerske korpuse: bosanski Hrvati – katolici, bosanski Srbi – pravoslavci te Bošnjaci – muslimani. Dakle, tri naroda, odnosno tri samosvoje cjeline, koje su u Ustavu Bosne i Hercegovine zapisane kao tri konstitutivna naroda od kojih svak traži svoja prava, pa tako i pravo na svoj jezik. Kao službeni jezici unutar BiH u upotrebi su bosanski, hrvatski i srpski jezik.

Multietnični i multikonfesionalni, u Ustavu nominirani kao "Ostali" kojih, uprkos proskripciji (posebno kod Bošnjaka/muslimana) od svih tzv. konstitutivnih naroda, u BiH još ima nekoliko stotina hiljada[2], nemaju ravnopravnog određenja imena svog jezika.

Tu želimo ustanoviti da li se radi o istom jeziku ili su to tri posebna jezika. Teško je sa sigurnošću tvrditi jedno ili drugo, jer o tom pitanju imaju i jezikoslovci puno poteškoća, zbog kojih ne mogu doći do usaglašenog rješenja.

Jezici naroda Bosne i Hercegovine

Za vrijeme SFRJ u Bosni i Hercegovini je bila od 1970. pa nadalje promovirana sintagma bosanskohercegovački standardnojezički izraz koja "je trebala pokazati sveobuhvatnost i otvorenost norme, ali i osobenost jezika u BiH u okviru tadašnjeg hrvatskosrpskog/srpskohrvatskog jezika".[3]

Iako je prošlo već neko vrijeme otkako srpskohrvatski jezik više ne postoji, ostao je zakorijenjen u ljudskoj svijesti i mnogi ga još smatraju svojim maternjim jezikom, odnosno jezikom kojim govore u svakodnevnom životu. I dan-danas

1 Uvodnik feljtona "Jezik kojim govorimo", koji je izašao u sedam dijelova u Nezavisnom magazinu *Dani* u Sarajevu, tokom 1999. godine.

2 Les cahiers demografiques, 4/2007., Strasbourg.

3 Katnić-Bakaršić, 2009., str. 73.

ljudi pitaju "da li govoriš srpskohrvatski" ili "kako se ono kaže na srpskohrvatskom".

Činjenica je da je taj komponovani jezik bio osmišljen da bi spojio teritorij bivše Jugoslavije, kao jedan jezik kojim govore svi stanovnici federativnih država. Da bi Jugoslavija zaista bila država u kojoj će prevladati princip "bratstva i jedinstva", onda bi jezičko jedinstvo bio jedan od temelja za održavanje etničkog jedinstva diljem Jugoslavije (Greenberg: 2004, str. 16).[4] Dakle, ovaj jezik bio je plod čistog političkog inžinjeringa s ciljem jezičke unifikacije određenog teritorija.

Nakon raspada Jugoslavije na njenom području pojavio se separatistički nacionalizam, koji je u ime naroda težio ka uništavanju svega "jugoslavenskog"[5]. Zahtjevi za promjenama u nazivu jezika počinju jačati od 1991. godine, kada Bošnjaci svoj jezik nazivaju bosanskim i počinju raditi na njegovoj standardizaciji, dok bh. Hrvati odlučno traže pravo da svoj jezik zvanično nazovu hrvatskim, a bh. Srbi srpskim.[6] Svaki narod htio je istaknuti svoju posebnost i različitost od ostalih u svim pogledima, pa tako i na području jezika. Radi se o namjenskoj diferencijaciji koja je predvođena nacionalnom politikom.

Dakle, savremenu jezičku situaciju u Bosni i Hercegovini odredile su nacionalne politike, što u našoj situaciji nije bilo nužno, ali u praksi nije niti neobično (Vajzović, 2000: 357), budući:

a. *da jezičke grupe (kao kolektivi određeni jezikom kojim se služe) mogu korelirati ne samo s nacionalnim nego i s različitim drukčije određenim društvenim grupama (etničkim, državnim, regionalnim, političkim, konfesionalnim itd.) i pritom se s njima mogu, ali i ne moraju podudarati* (Bugarski u Vajzović, 2006: 357).
b. *...da je jezik, u gotovo svim definicijama naznačen kao jedan od određujućih (iako ne i neizostavnih) elemenata nacije i da je slobodna upotreba maternjeg jezika, posebno u našim uslovima, jedna od najbitnijih pretpostavki ostvarivanja nacionalne ravnopravnosti.* (Šipka u Vajzović, 2006: 357).

Vajzović kaže da u BiH govorimo o *naciokratskim tendencijama u jeziku*, koje se u literaturi tumače kao "glasno djelovanje nacionalne inteligencije na raspirivanju međunacionalnih strasti putem jezika" i to tako:

---

4 Greenberg u nastavku citira Dževada Jahića: "Četiri nacionalne tradicije (hrvatske, srpske, bosanske i crnogorske) uklopile su se u jedan, stoga, istina, elastičan idiom, ne zbog toga što je to bila težnja društvenih snaga koje su na taj jezik uticale već prije svega zbog toga što je to istorija sklopila i što je baš takav idiom njeno genetsko ishodište." Dževad Jahić, *Jezik, nacija, nacionalizam*, Sarajevo, "Oslobođenje", 1990.

5 Marjan Horvat u časopisu *Mladina* napisao je članak pod nazivom "Novi jezikovni babilon na Balkanu"; *Mladina*, 6. novembar 2009., br. 44, Ljubljana.

6 Katnić-Bakaršić, 2009., str. 74.

1. da se u jeziku negira ili iz jezika protjeruje sve ono što, prema mišljenju naciokrata, ne odgovara vlastitoj naciji,
2. da se po svaku cijenu iznalaze i veličaju sve nacionalno markirane posebnosti,
3. da se, lingvistički neselektivno, rehabilituju one forme koje su u minulim vremenima nosile prepoznatljiv pečat nacionalnog i slično.
4. da se insistiranjem na jezičkom separatizmu, na izdvajanju zasebnih jezika po svaku cijenu, opravda ne samo međunacionalno distanciranje već i eventualno teritorijalno "prestrojavanje", pa i potpuno razgraničavanje.[7]

Drugim riječima, Vajzović dalje objašnjava "da jezički naciokratizam podrazumijeva nastojanje grupa ili pojedinaca, koji su obično s nečije strane delegirani odnosno ovlašteni, a može biti i samozvani, najčešće ideološko-politički pokretani, da određenim jezičkim pitanjima prilaze sa nacionalnih pozicija i to samo u onom pravcu koji trenutno odgovara njihovoj naciji i njihovim vlastitim interesima".[8]

Među ljudima oduvijek postoji dobro poznata podjela: *mi* i *oni*.

U tom kontekstu Vajzović govori o najefikasnijem i najčešćem već isprobanom receptu: "MI smo ugroženi, a ugrožavaju nas ONI koji zabranjuju, ignorišu, svojataju, otimaju naše i(li) istovremeno nam nameću svoje. Dakako, nikad ne ugrožavamo MI već su uvijek takvi ONI. Dodaje i kako je značajno i 'moderno' insistirati na međusobnim razlikama, tvrdeći kako ništa zajedničko nije moguće – ni jezik, ni škole, ni razredi, ni zakoni, ni institucije, ni mediji ni prostor itd."[9]

Nietzscheova teorija malih razlika

Segregacija je u jin-jangovskom (božanskom ili drugačije shvaćenom) stvaranju ljudskog roda imanentna čovjeku. Bilo koji identitet (a čovjek i grupe imaju više njih) ne možemo ni stvoriti, osim na osnovi različitosti/razlika od drugih i drugačijih. Isto je i s fudbalskim navijačima kao i s pripadnicima najrazličitijih skupina/udruženja, a najosjetljivije je sa nacio-vjerskom i etničkom identifikacijom. Uvijek je riječ o rivalitetima i konfliktima, gdje jedni hoće biti dominantni nad drugima. To se izražava u svakodnevnoj već spomenutoj paradigmi "MI i ONI". Mi, naravno dobri i Oni, naravno loši. Kad je riječ o stvarno različitim rasama, narodima, jezicima, tu je (uz sve probleme konfrontacije) stvar jasna; različitost je očita.

7 Vajzović: "Navrat-nanos norma", koji je dio spomenutog feljtona, *Dani*, br. 131.

8 Isto.

9 Isto.

Međutim, kada su razlike male, onda se one napuhuju i konflikt zna poprimiti mnogo žešće i vatrenije emocije. Onda se te razlike napuhuju, vještački proizvode, a najčešće ostaju na nivou različite ikonografije, jezičke formulacije/denominacije (naciogemi, ideologemi, religiogemi i sl.[10]) i temelje na principu emocija i vjerovanja u njih, bez realnog pokrića.[11]

Ukoliko bismo zajapurene protivnike s malim razlikama pitali da vam racionalno objasne svoju posebnost i različitost od hiperbolirano postavljenih različitih, dobili bismo veoma malo racionalnih i validnih (o znanstvenim da i ne govorimo) argumenata. No, fiktivne razlike (što je povijest pokazala), ako se indoktrinacijom, širenjem predrasuda i njegovanim neznanjem ustoliče, mogu biti pokretači i najgorih zlodjela.

U društvima gdje je homogenost data, postaje problem kako stvoriti razlike – čak i razlike koje nam izgledaju tako jednostavne kao što su one između muškaraca i žena (Monaghan i Just, 2003: 91). Pošto se etničke grupe uvijek određuju naspram drugih, sama je činjenica različitosti ono što je često važnije od ičeg drugog (Monaghan i Just, 2003: 95).

Varijeteti istog jezika

Ranko Bugarski, lingvist iz Beograda, u intervjuu za splitski "Feral Tribune" istaknuo je da "na lingvističko-komunikacijskom planu nema nikakve sumnje da su hrvatski, srpski, bosanski i crnogorski jedan jezik" te da su "razlike među ovim jezicima jako male: procentualno gledano, ti jezici koriste 90 odsto istog jezičkog fonda".12 Dodao je da su i glasovni sistem, morfologija i sintaksa vrlo slični, te se može reći da se u sve četiri države govori isti jezik. Bugarski kaže "da se veliki stepen sličnosti ogleda, na primer, u činjenici da prosječno ili nisko obrazovani stanovnici ovih prostora koji govore srpski, hrvatski ili bosanski jezik, jako dobro međusobno komuniciraju i razumiju jedni druge bez poteškoća". Prema njegovoj ocjeni se osamostaljivanjem država i njihovih nacionalnih jezika javila potreba da svaki od njih dokaže da je različit od drugih. Ali, realne jezične činjenice govore da ljudi u dnevnoj komunikaciji govore jedan isti jezik i uglavnom se prema njihovom govoru ne može odrediti njihova nacionalnost, dodaje Bugarski.

Prema riječima Bugarskog, kada biste danas u Sarajevu na ulici slušali razgovor trojice mladića od kojih je jedan Hrvat, drugi Srbin a treći Bošnjak, teško da biste mogli shvatiti da govore različitim jezicima. Ali kada biste ih pitali kojim jezikom govore, oni bi vjerovatno odgovorili da govore 'naški' ili bi u smislu duhovitog komentara rekli da govore hrvatski, srpski i bosanski.

10 Vidi B. Spahić, 1985. in 2001.

11 Vidi B. Spahić, 2001.; 62/63.

12 Ranko Bugarski u intervjuu za splitski *Feral Tribune*, 6. septembar 2007., br. 1144.

Ivo Pranjković, ugledni hrvatski jezikoslovac, u intervjuu za časopis "Slobodna Dalmacija" kaže da su na standardološkoj razini, hrvatski, srpski, bosanski, pa i crnogorski jezik različiti varijeteti, ali istoga jezika[13], te da se na čisto lingvističkoj razini, odnosno na genetskoj razini, na tipološkoj razini, radi o jednom jeziku.

Sa tim je saglasan i profesor Midhat Riđanović koji kaže da "ko god tvrdi da su u pitanju četiri različita jezika ili je gluh ili ćaknut, ili – što je gore nego biti gluh i ćaknut – ekstremni nacionalista".[14] Riđanović također piše kako "nekim ljudima smeta ime 'bosanski' jer, kažu oni, tako svoj jezik zovu bosanski muslimani pa je to nepošteno prema ostalim stanovnicima ove zemlje"[15] i podsjeća sve koji tako misle da je pridjev *bosanski* izveden od imenice *Bosna* i da se može dovesti u vezu i sa imenicom *Bosanac*. Ali, kako kaže, ni Bosanac nije pripadnik nijedne nacije – "jer takva nacija ne postoji najviše zato što ne odgovara političarima: ona bi drastično smanjila broj ministarskih fotelja, tj. prilika za pljačku naroda".

Orwellovski novogovor

Novogovor, izvire iz engleske riječi Newspeak (new + speak), što znači namjernu upotrebu dvosmislenih termina od vladnih službenika s ciljem utjecanja na javno mnijenje. Ovaj izraz prvi je upotrijebio George Orwell u svojoj knjizi *1984.*[16]

Na sličan način su se u ex-YU republikama nakon rata krenule kampanje post festum mijenjanja jezika i određenih riječi, kako bi se svaki jezik što više distancirao, odnosno što više razlikovao od do tada zajedničkog jezika (srpskohrvatskog) a i od zajedničkog identiteta. Tako su počeli "komponovati" i nanovo izmišljati riječi ili ih pak izvlačiti iz starih rječnika, koji su već davno pali u zaborav.

Kao primjer možemo navesti hrvatsku riječ *dalekovidnica*. U HRT-ovoj emisiji "Po ure torture", koja se emitirala prije nekoliko godina, novinarke su otišle na ulicu i ispitivale ljude da li znaju šta ta riječ znači. Nijedan od ispitanika nije tačno znao o čemu se radi, ali su svi po nekoj logici zaključili da se radi o lovskoj kućici iz koje se daleko vidi.

Uzimajući u obzir neke od navedenih pretpostavki, iz njih možemo izvući sljedeće zaključke:

1. *Postoje svi povijesni, jezičko-iskustveni i politički uvijeti za kontinuirano postojanje bosanskog, kao oficijelnog državnog jezika međunarodno priznate države Bosne i Hercegovine (na bazi referenduma 1992. godine – za samostalnu BiH se izjasnilo 64% njenih žitelja).*

13 Ivo Pranjković u intervjuu za časopis *Slobodna Dalmacija*, 7. februar 2006.

14 Riđanović, 2009., str. 21.

15 Isto, str. 26.

16 Vidi N. Chomsky, 2001.

2. Bosanski, srpski i hrvatski jezik su zapravo jedan jezik.
Bez obzira na različitu denominaciju jezika u BiH, što je više posljedica preovladalih nacionalno-vjerskih koncepata 1990., pretočenih i zvaničnu politiku, svi žitelji BiH, bar na nivou svakodnevne (de facto, d' en bas) komunikacije se međusobno apsolutno razumiju, pa čak i sa žiteljima u širem "srpskohrvatskom/hrvatskosrpskom" prostoru ex Jugoslavije. Daleko je veća jezička razlika u dijalektima Dalmacije i Hrvatskog zagorja, Vojvodine i južne Srbije, te Krasa i Prekmurja!? (...)

Metod tipskog uzora/paradigme u vidu mogućih rješenja

Istraživanje jezika naroda u BiH sa stanovišta komuniciranja značajno je i zanimljivo s obzirom na konfesionalni i kulturološki, a docnije i etnički mozaik ovog prostora (Nuhić, 2000: 74). Dodatni značaj ovom pitanju daje i činjenica da se na osnovu jezika koji je upotrebljavan u raznim historijskim dokumentima, kojim su pisane razne knjige, crkvene najviše, jezik imenuje čas jednim, čas drugim, čas trećim imenom, ovisno o vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti i stepenu naučne nepristranosti istraživača (Nuhić, 2000: 74). Ali, ima dokumenata i istraživača koji dokazuju da jezik kojim se u Bosni i Hercegovini govori od najstarijih vremena, nije ni jedan, ni drugi, već svoj – bosanski (Nuhić, 2000: 74).

Tokom proučavanja današnje uistinu kompleksne i kontradiktorne jezičke situacije u BiH te pronalaženja najoptimalnijih modaliteta njenog rješavanja, upotrijebili smo Weberov *metod tipskog uzora*, odnosno metod analogije i komparativne analize postojećih i za BiH mogućih rješenja.

1. Švicarski model

Švicarska je država u kojoj žive četiri različita etniteta, koji objektivno govore četiri različita jezika; radi se o švicarskim Nijemcima, švicarskim Francuzima, švicarskim Italijanima i o najstarijoj malobrojnoj grupi Retoromana. Nijedna od nabrojanih etno-nacionalnih grupa ne predstavlja nacionalnu manjinu, sve su one konstitutivni narodi koji tvore populaciju švicarske države te državotvorno predstavljaju švicarsku naciju. Svi govore svoj maternji etno-nacionalni jezik, a svi su jezici jednakopravni državni jezici.

Prema ovom modelu ili paradigmi, s možda nešto boljom teritorijalnom (re) organizacijom Bosne i Hercegovine, stvar je više nego moguća. Neka svako svoj jezik imenuje svojim profiliranim/samosvjesnim etno-nacionalnim imenom i neka poštuje njegovu standardizaciju iz matičnih nacionalnih država i neka su službeni jezici u BiH hrvatski, srpski i bosanski, s tim što bi u tom slučaju (*vis en vis* proporcionalnosti i još prisutnih nacionalnih tenzija) bilo logičnije da se jezik Bošnjaka definira kao "bošnjački jezik". Bosanski jezik kojim u državi BiH

govore jedino najbrojniji Bošnjaci, osim supremacijskih konotacija, donosi još jedan problem, jer i sam naziv države koji pojam Bosanac izjednačava s pojmom Hercegovac implicira da postoji i hercegovski jezik (...).

Švicarski model potvrđen je u brojnim državama, koje nemaju naziv jezika koji bi bio proporcionalan nazivu države i nacije, npr. Amerikanci u SAD-u, Australci, Novozelanđani, a svi oni govore engleski jezik, Kanađani engleski i francuski jezik, Crnogorci govore srpski itd. Tako ni u BiH ne bi trebalo biti problema o tom pitanju.

2. Belgijski model

Belgijska paradigma bi, osim jezičke politike (uz mnoge druge slične primjere) BiH više pomogla u redefiniranju (što je u nenaučno baziranoj praksi vjerovatno teško ostvariti, ali nije i nemoguće) imena države. Iako u Belgiji žive holandsko-germanski Flamanci i francusko-romanski Valonci, gdje su oba jezika ravnopravna i oba u upotrebi, država se (kao zajednički imenitelj populacije) zove Belgija i svi žitelji su u smislu politički definirane nacije (posebno prema vani) Belgijanci. Kroz svoju cijelu povijest, koja datira od 8. stoljeća (banovina Bosna)[17], današnja BiH se u daleko većem periodu zvala Bosna; od banovine, kraljevine, ejaleta, vilajeta, pašaluka[18]. Hercegovina (kroz najveći dio svoje „slavenske“ prošlosti) se duže zvala Zemlja Pavlovića, Humska zemlja, Zahumlje i bila je najduže pokrajina u vazalnom odnosu ili u sastavu bosanske srednjovjekovne države.

Sve do separatističkih tendencija humskog kneza Stjepana Vukčića Kosače (Bosanac, rođen u do danas postojećem selu Kosače, između Goražda i Foče), potpomognutim Mađarskim dvorom, dobivši mađarsku titulu Hercoga (vojvode). Potom se Zahumlje (mađarskom inicijativom) počinje zvati Hercegovina (Vojvodina). Turci u kasnijim teritorijalnim prestrukturiranjima (zbog svoga lakšega vladanja) cjelovitu i već okrnjenu Bosansku kraljevinu/na početku ejalet (gube od Venecijanaca veći dio obale, a kasnije od Austrougara i osvojenu Slavoniju-Sklaviniju) dijele na bosanski, hercegovački i sandžački pašaluk, što, bez Sandžaka i Austrougari nazivaju Bosna i Hercegovina[19].

Taj naziv je ostao i danas. Međutim, u identitetsko-nacionalnim previranjima, hercegovački Hrvati pojmam Hercegovac izjednačavaju sa pojmom katolik-Hrvat, a pojam Bosna vide isključivo s „tursko-islamskim“ predznakom, prezirući na svojevrstan način i bosanske katolike-Hrvate, koji su politikom HDZ-a zamijenjeni za Kninske Srbe iz Hrvatske. Za razliku od Bosne i Bosanaca, Hercegovina nikada nije bila samostalna ni banovina niti država, a i sam Herceg Stjepan

17 Vidi E. Imamović, *Stablo bosanskih vladajućih dinastija*, 2008.

18 Vidi M. Vego, 1985.

19 Vidi N. Klaić, *Srednjovjekovna Bosna*, 1986.

(vazal bosanskog dvora i otac zadnje *bosanske* kraljice Katarine) bio je pretendent za bosanski kraljevski prijestol[20].

Nisu li samo ove činjenice razlog da se ozbiljnije promisli o vraćanju bosanskoj državi njenog pravog imena – Bosna?!

U svojim katoličkim pohodima, Vatikan je, *poštujući postojanje banovine* Bosne već u XI stoljeću osnovao dijacezu Franjevaca Bosne (*ne BiH ili Hercegovine, a još manje Hrvatske!)* srebrene s prijestolnicom u Stonu, da zaštite (uz dominantnost državne Crkve bosanske, koja je za vatikan bila heretička) postojeći katolički živalj i da djeluju prozelitski, jer je Bosna bila definirana kao *terra misionis*-područje koje misionarski treba katolicizirati[21]. Kasnije je, opet poštujući povijesnu i realnu državnost bosanske države, Vatikan osnovao i Nadbiskupiju vrhbosansku (ne vrhherceg-bosansku, hercegovačku, odnosno hrvatsku ili srpsku). To se poštuje do danas. Nije li i papa Pavle II Vojtila odao priznanje bh. državi, poslijeratnim dolaskom u Sarajevo i rukujući se s legalnim predsjednikom samostalne BiH – Izetbegovićem?

Nikada niti jedan hrvatski ili srpski vladar nije nominalno i zvanično priznato nosio prefiks „vladar Bosne“, dok je bosanski kralj Tvrtko I (u 14. stoljeću) zvanično (i od Vatikana priznato) bio kralj Bosne (što je podrazumijevalo i Zahumlje-Hercegovinu), Dalmacije i Srbije, a car Lazar i carica Milica postaju njegovi vazali, umanjujući titule u kneza i kneginju.

Bosna ima pisane tragove o svome plemstvu [22], ima evanđelja Crkve bosanskih kristajana na autohtonom pismu *bosančici* (ne hrvatici/croatici ili srbici), ima knjige, zapise, ljekaruše-medicinske knjige i godišnjake franjevaca Bosne srebrene na bosančici ili latinično pisanom bosanskom jeziku. Zašto bi se taj jezik u predtursko, tursko (dugo vremena bosansko plemstvo govorilo bosanskim jezikom i pisalo na bosančici) i poslije tursko doba, a i danas zvao drugačije nego bosanski? Čak je i Kallay (kao guverner Austro-Ugarske u BiH) predlagao da se žitelji zovu Bošnjani/bošnjaci, katoličke, muhamedove i pravoslavne vjere. No, projekt je propao izbijanjem Prvog svjetskog rata, nakon kojeg dolazi na vidjelo prvo velikosrpska, a onda i velikohrvatska politika na području BiH.

Ukoliko bi se BiH vratilo povijesno ime (za šta ima još nebrojeno argumenata), onda bi se u državotvornom nacionalnom (političkom) poimanju njeni žitelji mogli komotno na višem nivou zvati Bosanci, a bili bi etnički/nacionalno bh. Hrvati, bh. Srbi i bh. Bošnjaci, što bi multietničke i multikonfesionalne Bosance posebno učinilo ravnopravnim[23].

---

20 Vidi B. Spahić, 2006. in 2008.

21 Vidi M. Vego, 1985. ter N. Klaić, 1986.

22 Uporedi Imamović, Vego, Klaić, *Fojnički Grbovnik*, *Hvalov zbornik*.

23 Vidi B. Spahić, 2006. in 2008.

Hrvaški/slovenski/srpski model jezičke politike

Stičući uvid u geografski oblik današnje Hrvatske, vidljivo je da je i ona (kao mnoge druge države) nastala kao austrougarska vojna krajina u odbrani Evrope od Turaka. Što znači da je naknadno, više kao nagradu, negoli osvajanjima, dobila neka slavensko-govoreća područja, koja joj nisu prije pripadala. Konačnim pridobivanjem južnog primorja i Dalmacije do Zadra tek po Prvom svjetskom ratu, a Istre tek nakon Drugog svjetskog rata, Hrvatska se suočila s veoma kompleksnom (daleko većom negoli Bosna prije i danas) jezičkom situacijom; izvorni zagorski i podravski jezik je i danas ekavski i ima niz specifičnosti u govornom vokabularu. U Istri se, uz italijanski/istrijanski i uz mnogo slovenizama (još od Karantanije do Rijeke) govorio čakavski naglasak, prisutan i do danas, osim Istre i na otocima Kvarnera. U Dalmaciji se govorio ikavski, koji je naseljavanjem (bježanjem pred Turcima) došao iz Bosne (u vrijeme rimskih osvajanja Ilirika, Dalmacija je podrazumijevala gotovo cijelu današnju BiH – od Une do Drine i od Save do mora. U Bosni je do srpskohrvatskih konvencija i standardizacija hrvatskog i srpskog jezika te tzv. "bosanskog izraza" u tom sh/hs jeziku[24], dakle do uvođenja ijekavske varijante bila dominantna ikavica, a kroz cijelu povijest nikada prisutna ekavica, osim kasnijih ekavskih doseljenika.

Hrvatska je (kao i Slovenija i Srbija, koja je odustala od izvornog srpskog ijekavskog standarda – *Zakonik* Carstva Dušanovog na ijekavskom) jednostavno državnom politikom uvela ijekavsku standardizaciju hrvatskog jezika, za koju su se prije Vuka Karadžića borili bosanski franjevci fra Matija Divković i fra Nikola Lašvanin[25]. Standardizacija hrvatskog, slovenskog i srpskog jezika do danas nije iskorijenila lokalne dijalekte, koji se bar nekoliko puta manje međusobno razumiju od svih Bosanaca i Hercegovaca međusobno i u okružnom miljeu izvan granica BiH.

Dakle, uvođenje bosanskog kao zvaničnog jezika države Bosne (i Hercegovine) bilo bi najmanje pet puta bezbolniji po lokalne dijalekte u BiH, gdje je došlo do gotovo potpunog izjednačenja. No, to se ne uklapa u vanbosanske nacionalne programe, koji su, brišući historiju Bosne, njegovanim neznanjem i neprosvijećenošću običnih ljudi, te nepostojanjem bosanske državotvorne svijesti, podobro uspjeli udaljiti sve tri konfesije-nacije od svoje autohtone autentičnosti i napraviti ih surogatima (denaturaliziranim karikaturama autentičnog sadržaja) i primarno vjerski profiliranim poslušnicima vanjskih centara vjerske i političke moći. Sve uz nepostojanje unutarbosanskog integrirajućeg i autohtonog programa, čiji bi zagovornici prije bili multietnični i Bošnjaci, ali kada ovi zadnji ne bi primarno insistirali na islamu i pripadništvu „islamskoj naciji od Indokine do Peloponeza, zanemarujući istogovoreće krščanske i bezbožne bh. sunarodnjake, sa kojima bi skupa svoju domovinu BiH pretvorili u funkcionalnu državu, koja bi temeljila

24 Vidi Vajzović, 2008.

25 Uporedi Vego, 1985. i Ćurić, 1983.

na suverenitetu GRAĐANA, a ne vjersko-nacionalnih stada dirigovanih izvana nauštrb svoje matične domovine[26].

Anketa

Sve ovdje izložene teze i pretpostavke poslužile su kao ishodište za upitnik kojim smo htjeli provjeriti među običnim ljudima kakav odnos imaju spram jezika uopće, a naročito odnos spram bosanskog jezika. Istraživanje smo proveli u obliku ankete koja je obuhvatila 100 ispitanika, i to iz Sarajeva, Banje Luke, Mostara te državljana BiH koji sada žive u tuđini.

Prvo što treba napomenuti jeste da se radi o prilično malom uzorku ispitanih ljudi, što može u velikoj mjeri utjecati na vjerodostojnost, odnosno validnost rezultata. Ali, ipak su upravo rezultati uvelike pokazali na određene misaone šablone koji su prisutni u pojedinim regijama unutar BiH, a iz toga možemo zaključiti da se rezultati ne bi dosta razlikovali ako bi se radilo o većem uzorku. Za opširnije istraživanje svakako bi trebalo puno više vremena i sredstava.

Zaključna razmatranja do kojih smo došli pokazala su sljedeće:

1. Bilo direktno, bilo indirektno, 58% ispitanika svih nacija i sa tri pretežno nacionalno bojena područja BiH te Bosanci i Hercegovci koji žive u tuđini, tvrdi da u potpunosti razumije pripadnike drugih nacija, dok ih 42% kaže da ne razumiju, ali je iz njihovih argumenata razvidno da se radi o veoma malim razlikama i da je to nerazumijevanje više u vezi s nekim lokalnim frazama i izrazima, dakle, riječima koje nisu u općoj upotrebi. To se, naravno, događa svugdje u svijetu, jer svaka određena regija ima svoje narječje i posebnosti u jeziku. Dovoljno nam govori i podatak da čak 94% svih ispitanika misli kako ne treba prevoditi iz jednog jezika u druga dva. Njih 20% čak tvrdi da je, ustvari, riječ o istom ili vrlo sličnom jeziku. Gotovo 70% svih ispitanika kaže kako se ova tri jezika međusobno uopće ne razlikuju. Time smo potvrdili tezu da se međusobno komuniciranje u svakodnevnom životu odvija potpuno normalno i da se jezik stavlja u fokus politike, opterećene zakasnjelim nacionalnim koagulacijama i anahronim romantičarsko-nacionalnim politikama.

Dobar primjer međusobnog razumijevanja stanovnika bivše Jugoslavije je i makedonski reality show "Toa sum jas, To sam ja, To sem jaz", u kojem je sudjelovalo 12 mladih ljudi, po dva iz svake bivše republike. U kući su zajedno proveli tri mjeseca, svako od njih govorio je svojim jezikom, a komunikacija je djelovala bez većih problema. Najčešće su se našli nerazumljeni Slovenci i Makedonci, ali se i tu radilo samo o nekoliko riječi, a ne o potpunom nerazumijevanju.

2. Rezultati upitnika su, također, nedvosmisleno pokazali validnost Nietzscheove teorije malih razlika, gdje se u ex post standardizaciji i Orwelovoj "novogovorizaciji" i kroz jezik želi instrumentalizirati politika nacionalnih razlika

26 Vidi B. Spahić, 2001., 2000.

i nacionalnih programa, s konačnim ciljem negacije bosanskog jezika, a time dovođenjem u pitanje i opstojnosti države BiH. Uprkos povijesnim i znanstvenim činjenicama, znatan dio (većina) pripadnika bh. Hrvata ili Srba tvrdi da bosanski jezik nikada nije ni postojao, ne postoji, niti ima šansu da opstane i da je u krajnjem slučaju izmišljen, uprkos tome da priznaju pravo Bošnjacima na nacionalno opredjeljenje i na svoj jezik, ali je markantno da 25% smatra da bi se trebao zvati bošnjački, a ne bosanski. Skladno tome 76% ispitanika iz Mostara i Hercegovine te 100% ispitanika iz Banje Luke i Republike Srpske ne priznaje bosanski jezik kao nacionalni jezik u BiH.

3. Markantno je da je jezička istost ili sličnost omogućavala i omogućava sporazumijevanje iseljenim Bosancima i Hercegovcima u susjednim državama i da im, npr., ništa (ili manje) ne smeta da jezik kojim se služe nazivaju hrvatskim ako žive u Hrvatskoj, odnosno srpskim ako žive u Srbiji. Ali, patriotski osjećaj se često povećava življenjem u tuđini, pa veći dio ispitanika, koji žive izvan BiH i priznaje BiH i zagovara bosanski jezik kao jezik suverene države, koja bi se trebala zvati Bosna. No, u većem broju slučajeva, riječ je o intelektualcima s fakultetskom izobrazbom, koji, dakle, bolje poznaju historiju bosanske države.

4. Nacionalni mentalitet nije izostao ni u ovoj anketi. Tako se ispitanici iz Mostara, odnosno Hercegovine u čak 92% izjašnjavaju za Hrvate koji govore hrvatskim jezikom i smatraju ga svojim maternjim jezikom, dok tek 8% sebe smatra za Bošnjake koji govore bosanskim jezikom. Rezultati iz Banje Luke, odnosno RS-a pokazuju sličnu sliku. 64% ispitanika izjasnilo se da su Srbi i da govore srpskim jezikom, dok 24% ispitanika još smatra srpskohrvatski jezik svojim maternjim jezikom. Ispitanici iz tuđine pak u 43% smatraju da u BiH postoji samo jedan jezik bez obzira kako ga zvali. U Sarajevu i srednjoj Bosni 52% ispitanika smatra bosanski za svoj maternji jezik, 42% kaže da je sve to isti jezik, a 6% još smatraju srpskohrvatski za svoj maternji jezik.

5. Tokom ispitivanja kod mnogih ispitanika moglo se osjetiti da im je bilo neugodno. Mnogi su komentirali da je glupo postavljati takva pitanja "jer je situacija u Bosni i Hercegovini ionako toliko kompliciranа da je bilo koji problem teško ili čak nemoguće riješiti". Većina njih se uznemirila, jer im je dosta nacionalnih opredjeljenja kada su u pitanju svakodnevne stvari kao što je jezik. Njihovo mišljenje je da bi trebalo Ministarstvo zajedno sa znanstevnim stručnjacima riješiti ovaj problem da time prekinu previranja etnonacionalne elite i da uvedu u sve državne institucije jedan jezik. Otprilike 15% ispitanika misli kako je ovaj problem definitivno nemoguće riješiti pa zato uopće ne razmišljaju o tome.

Zanimljivo je da većina ispitanika iz Banje Luke i RS-a kaže kako bi najbolje rješenje bilo da se ponovo uvede srpskohrvatski jezik, dok neki smatraju kako bi trebalo uvesti neki strani jezik, npr. engleski, kao službeni jezik■

Zaključak

Polemike o priznavanju bosanskog jezika traju već dugo vremena, a najaktuelnije je ovo pitanje ponovno postalo nakon osamostaljivanja Bosne i Hercegovine 1991. godine. Činjenica je da će se BiH prije ili kasnije morati ujediniti, i to po principu jedna država, jedan predsjednik, jedan zvanični, nacionalni, odnosno državni jezik.

Očito ovakva situacija unutar BiH, u kojoj vladaju haos, zbunjenost, nerazumijevanje i netolerancija, veoma odgovara mnogim trenutnim moćnicima, a i Međunarodnoj zajednici koja je sve ovo mogla već davno privesti kraju.

Zato je nužno da bez suprotstavljajućih stranih političkih uplitanja bosanskohercegovački lingvisti i stručnjaci za jezik (javnim zagovaranjem i iniciranjem ZNANSTVENE rasprave) iniciraju što brže znanstveno i funkcionalno rješavanje standardizacije državnog (politički shvaćeno nacionalnog) jezika u BiH te njegovih nomenklatura, nominacija i sl.

Od ponuđenih paradigmi (iako su prihvatljive i švicarska te belgijska) za BiH najpraktičnija, a pogotovo najlogičnija i najlakša, bila bi hrvatska, srpska i slovenska; standardizacija i nominacija bosanskog kao zvaničnog državnog i književnog jezika, uz uvažavanje etničkog opredjeljenja naziva i svakodnevne upotrebe jezika različitih etno-nacionalnih segmenata u BiH. Bosanski jezik zadovoljio bi i interese "Ostalih", kojih nema malo.

Jezik je samo jedna društvena sfera, koju smo ovdje pokušali analizirati, ali treba imati u vidu da o jeziku ne možemo govoriti isključivo u okvirima same lingvistike (kao ni o bilo kojoj drugoj nauci unutar same sebe), već ga moramo smjestiti u okvir društva te svih procesa koji se odvijaju unutar njega. Dakle, pristup svakom društvenom fenomenu treba biti multidisciplinaran i mora obuhvatati sve moguće uglove. Naizgled jednostavno, pitanje jezika u BiH sve je prije nego to. Kako se bližimo evropskim integracijama, pred nama je težak zadatak ispunjavanja svakojakih zahtjeva i propisa, pa ćemo kad-tad morati riješiti i jezičko pitanje, već zbog nas samih, a kakav će biti ishod, vidjet ćemo tek u nadolazećim godinama■

LITERATURA

Bugarski, R. : "Svaki je naški 90 posto *vaški*", razgovarao Bojan Munjin, *Feral Tribune*, br. 1144, 6. rujna 2007, Split

Chomsky, N. : *Propaganda, mediji, politika*. Beograd: Clio, 2001.

Ćurić, B. : *Lietopis Bosanski*. Sarajevo: *ZM BiH*, 1981.

Fojnički grbovnik, Sarajevo, Svjetlost, 1984.

Greenberg, Robert D.: *Language and Identity in the Balkans*, Oxford University Press Inc., New York, 2004.

Horvat Marjan: "Novi jezikovni babilon na Balkanu", *Mladina*, 6. novembar 2009, br. 44, Ljubljana

Hvalov zbornik, Sarajevo, Svjetlost, 1984.

Imamović, E. : *Stablo bosanskih vladajućih dinastija*, Sarajevo, Paleta, 2008.

Katnić-Bakaršić, M. : "Bosanskohercegovačka sociolingvistička previranja:Jezična situacija u Bosni i Hercegovini nakon *1991", Med stvarnostjo in politiko*, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2009.

Klaić, N.: *Srednjovjekovna Bosna*, Rijeka, "Otokar Keršovani", 1984.

Monaghan, J. i Just P.: *Socijalna i kulturna antropologija*, Sarajevo, TKD Šahinpašić, 2003.

Nuhić, M. : *Komuniciranje od pećinskog crteža do interneta*, Sarajevo, Studentska štamparija Univerziteta u Sarajevu, FPN, 2000.

Pranjković, I.: "Srpski, bosanski i hrvatski su isti jezik", razgovarala Vesna Laušić, *Slobodna Dalmacija*, 7. 2. 2006, (http://arhiv.slobodnadalmacija.hr/20060207/kultura01.asp)

Riđanović, M. : *O bosanskom jeziku, o propadanju Bosne, i ... o vama*, Sarajevo, Studio Zalihica, 2009.

Spahić, B. : *Strategija savremene propaganda*, Sarajevo, ID Oslobođenje, 1985.

Spahić, B. : *Izazovi političkog marketinga*, Sarajevo, Compact, 2000.

Spahić, B. : *Nacionalni anti-marketing ex Yu i bh naroda*, Sarajevo, VKBI, 2001.

Spahić, B. : "BiH na razkrižju budućnosti", Sarajevo, *Godišnjak FPN, 2008.*

Vego, M.: *Postanak srednjovjekovne bosanske države*, Sarajevo, ZM BiH, 1985.

Vajzović H. : "Navrat-nanos norma", *Dani*, br. 131, 3. 12. 1999.

Vajzović H.: "Jezik i nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini – identitet jezika i determinante jezičkih identiteta"*,* Sarajevo, *Godišnjak FPN, 2006.*

Vajzović, H. : *Jezik i nacionalni identiteti*, Sarajevo, Fakultet političkih nauka, 2008.

LINGUISTIC ISSUES IN POST-DAYTON BOSNIA AND HERZEGOVINA

Sanja Spahić

Summary

This essay is about linguistic situation in Bosnia and Herzegovina which is now more than ever under the influence of nationalistic politics that is being actuated within the state itself. The author is examining and comparing theoretical premises and the actual state of the linguistic situation in B&H and the possible solutions which would contribute to a better foundation of establishing a functional state of Bosnia and Herzegovina, where the language of Bosnian population represents one of the most important factors among other political problems.

In the end the author presents the results of a survey which she conducted among the citizens of Bosnia and Herzegovina who live in Sarajevo, Banja Luka, Mostar and among those who today live abroad.

The purpose of this essay is not to rediscover all the problems, but to introduce some views and opinions about possible solutions.

Keywords: Bosnian language, national language, national politics, differentiation on purpose

UDK 338.48: 551.4 (497.6)

Lokalni razvoj i speleoturizam u Bosni i Hercegovini*

Jasminko Mulaomerović
Fakultet poslovne ekonomije,
Sveučilište / Univerzitet "Vitez", Travnik

U Bosni i Hercegovini je registrovano više od 4.000 speleoloških objekata. Mnogi od njih su pećine koje karakteriziraju značajne estetske ili kulturne vrijednosti, ali su kao turistički potencijal prepoznate samo dvije-tri (Vjetrenica, Srednja Bijambarska pećina, Banja Stijena), ali ni one, zbog politike razvoja, nisu postale značajne turističke destinacije. Sadašnji problem siromaštva, nejednakosti i nezaposlenosti u lokalnim zajednicama traži nove politike lokalnog ekonomskog razvoja utemeljene na novim teorijama lokalnog ekonomskog razvoja. Okvir za rješenje treba tražiti u punoj valorizaciji svih prirodnih, ljudskih i infrastrukturnih potencijala svake lokalne zajednice. Jedan od takvih potencijala su pećine u 15 općina (Hadžići, Velika Kladuša, Teslić, Trnovo, Foča, Kladanj, Ilijaš, Ravno, Drvar, Bosansko Grahovo, Pale, Prača, Šipovo, Stolac, Sanski Most).

Ključne riječi: speleoturizam, lokalni razvoj, Bosna i Hercegovina

Lokalni ekonomski razvoj u Bosni i Hercegovini posljednje dvije decenije oblikovao se kao rezultat tranzicije društvenog, ekonomskog i političkog sistema, formiranja države Bosne i Hercegovine, teritorijalne organizacije utemeljene na Ustavu i Vašingtonskom sporazumu, ratnih razaranja 1992.–95., destrukcije stanovništva i lokalne ekonomije, destrukcije infrastrukture, presijecanja tokova stanovništva, kapitala, angažmana međunarodne zajednice (UNDP, EC, Delegacija EC u BiH, USAID, GTZ, SIDA i drugi), međunarodnih programa

* Rad predstavlja dio cjeline doktorske disertacije koja je s naslovom *Determinante i efekti speleoturizma na razvoj nerazvijenih područja* odbranjena na doktorskom programu *Krasoslovje* na Univerzitetu Nova Gorica (Slovenija) 2009. godine.

i projekata podrške lokalnom ekonomskom razvoju Bosne i Hercegovine, angažmana entitetskih saveza lokalnih zajednica (općina i gradova).

Blizu petine stanovništva u lokalnim zajednicama živi ispod linije siromaštva, a još trećina na najmanji potres na tržištu može biti gurnuta ispod te linije. Stopa nezaposlenosti, mjerena na temelju evidencija biroâ za zapošljavanje i zavodâ za statistiku, prelazi 40 procenata. Prema tome, više od 40 posto radne snage nije aktivno, odnosno njegov potencijal je neiskorišten. Problem siromaštva, nejednakosti i nezaposlenosti u lokalnim zajednicama traži nove politike lokalnog ekonomskog razvoja utemeljene na novim teorijama lokalnog ekonomskog razvoja. Okvir za rješenje treba tražiti u punoj valorizaciji svih prirodnih, ljudskih i infrastrukturnih potencijala svake lokalne zajednice. Iskustva pokazuju da to može biti rješenje.

Tehnike lokalnog ekonomskog razvoja mogu dati brze i efikasne rezultate u vezi s problemom nezaposlenosti i siromaštva. Specifičnost lokalnog ekonomskog razvoja je i u tome što lokalne zajednice mogu brže i fleksibilnije da reagiraju na promjene. Lokalni ekonomski razvoj je veoma uspješan instrument za ekonomsku tranziciju.

Koraci za valorizaciju uočene poslovne mogućnosti, za valorizaciju potencijala speleološkog turizma su: uspostavljanje referata ili službe u lokalnoj zajednici koja bi preuzela obavezu razvoja potencijala u turističku atrakciju, uspostavljanja prijateljskog poslovnog okruženja za razvoj speleoturizma, uspostavljanje partnerstva između privatnog i javnog sektora u razvoju speleoturizma, revidiranje ili razvijanje postupaka i procedura u vezi s registracijom onih koji bi se bavili speleoturizmom i svih regulativa u vezi s njihovim poslovnim turističkim aktivnostima, uspostavljanje politike jednakih mogućnosti koja osigurava svima da ispune svoje potencijale, priprema ekonomskog pregleda lokalne zajednice, razvijanje strategije integrirajućeg i inkluzivnog lokalnog ekonomskog razvoja i inkorporiranje speleoturizma u nju.

Od instrumenata koji stoje na raspolaganju za lokalni ekonomski razvoj, a samim tim i za razvoj speleoturizama, posebno su interesantni i korisni: instrumenti za povećanje pristupa lokalno raspoloživim finansijskim sredstvima, instrumenti za podršku razvoju mikro, obiteljskih i malih poduzeća, instrumenti za izgradnju lokalne infrastrukture koja podržava turističku aktivnost, instrumenti za razvoj ljudskog potencijala i edukativne aktivnosti. Posebnu pažnju treba podrška kreiranju i prezentiranju projekta lokalnog ekonomskog razvoja, projekta razvoja speleoturizma u lokalnoj zajednici, disperziji informacija te stvaranju i jačanju svijesti o mogućnostima i vrijednostima razvoja speleoturizma.

Identificirane pećine koje bi mogle biti predmet turističke valorizacije (Mulaomerović, 2000; Mulaomerović, 2007; Mulaomerović & Osmanković, 2007, 2008; Osmanković, Mulaomerović & Bičakčić, 2006), odnosno općine koje bi mogle speleoturizam inkorporirati u svoj lokalni razvoj su:

1. Općina Hadžići (pećina Megara) (Mulaomerović, 2001),
2. Općina Velika Kladuša (pećina Hukavica) (Osmanković & Mulaomerović, 2000–2001),
3. Općina Teslić (pećina Rastuša),
4. Općina Trnovo (pećina Klokočevica) (Mulaomerović, 2001),
5. Općine Trnovo – Foča (pećina Ledenjača),
6. Općina Kladanj (Djevojačka pećina) (Osmanković & Mulaomerović 1998),
7. Općina Ilijaš (pećine na Bijambarama) (Mulaomerović & Osmanković, 2009),
8. Općina Ravno (pećina Vjetrenica),
9. Općine Drvar – Bosansko Grahovo (pećina Ledenica),
10. Općina Drvar (Titova pećina),
11. Općina Pale (pećina Orlovača),
12. Općina Prača (Mračna pećina),
13. Općine Šipovo – Kupres (Vaganska pećina),
14. Općina Stolac (pećina Badanj),
15. Općina Sanski Most (pećina Hrustovača) (Mulaomerović, 2000–2001).

Generalno, sve navedene općine karakterizira ispotprosječan nivo ekonomske razvijenosti, natprosječan nivo nezaposlenosti (tabela 1), neiskorišteni prirodni resursi, ispotprosječan nivo infrastrukturne povezanosti, ispotprosječan kvalitet urbane i komunalne opremljenosti, demografska struktura koju karakterizira starenje, depopulacija i migracije.

Općina	GDP pc FBiH 100	Stopa nezaposlenosti
Hadžići	99	62
Trnovo	39	64
Ilijaš	38	72
Pale	164	...
Prača	41	61
Foča	150	...
Kladanj	53	57
Teslić	72	...
Velika Kladuša	58	62
Sanski Most	54	49
Drvar	33	48
Šipovo	97	35
Kupres	101	...
Ravno	57	39
Stolac	46	72

Tabela 1. Pregled razvijenosti općina

Izvor: Zavod za programiranje Federacije BiH, Sarajevo, 2008.

Deset od petnaest općina na čijoj teritoriji su identificirane potencijalne turističke pećine ima nivo razvijenosti niži od 75 posto bosanskohercegovačkog prosjeka razvijenosti mjerenog ukupnim domaćim proizvodom po stanovniku. Pet općina ima manje od 50 posto prosječne razvijenosti. Pet općina ima iznad ili prosječan nivo ekonomske razvijenosti. Zbog toga se naglašavaju efekti turizma, odnosno speleoturizma, na brži razvoj nedovoljno razvijenih područja, kao i njegov multiplikativni efekt na lokalni razvoj.

Procjena potencijala i efekata razvoja speleoturizma na lokalni ekonomski razvoj temelji se na dostupnim podacima o ukupnom domaćem proizvodu po stanovniku, broju zaposlenih, broju nezaposlenih, broju stanovnika, stopi zaposlenosti, stopi nezaposlenosti, broju turista u općini i/ili kantonu, broju učenika osnovnih i srednjih škola u općini i/ili kantonu, broju studenta u općini i/ili kantonu, visini plaća, nivou razvijenosti, kao i na tendencijama.

Zajednička karakteristika najvećeg broja općina na čijoj teritoriju su potencijalne tustičke pećine je ispotprosječna razvijenost ili nerazvijenost, visoka nezaposlenost, depopulacija, loša saobraćajna i proizvodna infrastrukturna te komunalna i urbana opremljenost.

U najmanje razvijenim općinama Kantona Sarajevo (Trnovo, Ilijaš i Hadžići) identificirane su potencijalne turističke pećine Megara, Bijambare i Klokočevica.

Lokalne zajednice na čijoj teritoriji su evidentirane potencijalne turističke pećine s nivoom ekonomske razvijenosti nižim od tri četvrtine federalnog prosjeka ekonomske razvijenosti mjerenog visinom ukupnog domaćeg proizvoda po stanovniku imaju gotovo 204.000 stanovnika i približno 23.000 radnih mjesta. Potencijalno tržište za razvoj speleoturizma komponirano od turista koji su pokazali interes za ova područja, studenata i učenika, istraživača može se procijeniti na blizu 573.000 posjetilaca. Kao potencijal za kreiranje potražnje za ovim vidom turizma može se uzeti ukupna školska i studentska populacija, kao i turisti koji posjećuju Bosnu i Hercegovinu i koji su pokazali interes za njenu turističku ponudu (tabela 2).

Bosna i Hercegovina	**Tendencija**	
Učenici osnovnih škola	Smanjenja	380.686
Učenici srednjih škola	Smanjenja	160.497
Studenti	Rasta	104.280
Turisti	Rasta	583.742

Tabela 2. Okvirni speleoturistički potencijali Bosne i Hercegovine

Izvor: Podaci o obrazovanju za BiH preuzeti 15. oktobra 2008. sa http://bhas.ba/ARHIVA/2008/SAO/ EDU/1.pdf; Podaci o broju turista preuzeti 15. oktobra 2008 sa http://bhas.ba/Arhiva/2007/Saopcenja/Turizam/turizam_A_07.pdf.

S obzirom na trendove u turističkoj potrošnji, kod analize potencijalnog tržišta za navedene objekte u preliminarnu analizu bi se mogli uzeti i podaci o turističkoj atraktivnosti, mjerenoj brojem turista kontaktnih područja, Hrvatske i Crne Gore. Prema podacima državnih zavoda za statistiku ovih zemalja, 2007. godine registrirano je više od 11 miliona turista: Hrvatska više od 10 miliona i Crna Gora blizu 1,1 milion (Anon., 2008k; Anon., 2008j).

Prema dostupnim podacima, riječ je o potencijalu od gotovo 1,2 miliona posjetilaca u prvom krugu izvan samih lokalnih zajednica, odnosno od blizu 11 miliona u drugom krugu, krugu neposrednog regionalnog okruženja (slika 1). Kako od ovog potencijala kreirati tržište za speleoturiste, kako njima ovladati i kako njime dominirati?

Lokalne zajednice u Bosni i Hercegovini imaju priliku da podignu zavjesu sa svojih prirodnih vrijednosti, pa i s pećina, i tako otvore prostor za razvoj speleoturizma. To je mogućnost kojom bi se ovaj, za sada, nevidljivi ekonomski potencijal učinio vidljivim i kroz turizam ekonomski valorizirao. Mogla bi to biti vrata ka budućnosti, ka razvoju lokalnih zajednica. To zahtijeva novo razmišljanje, praćenje promjene navika i novih razvojnih paradigmi u lokalnom razvoju. Kreatori razvoja u kojem speleoturizam može imati određenu razvojnu ulogu su poduzetnici, javni sektor, lokalna vlada, biznis i civilni sektor. Veliki broj kreatora pretpostavlja određenu fleksibilnost, drugačiji odnos prema veličini, razmjerama, praktičnim pitanjima, koordinaciji, brendiranju pećina i lokalne zajednice, kao i organiziranje. Platformu napretka speleoturizma u bosanskohercegovačkim lokalnim zajednicama određuje isključivo pogled naprijed, razvijanje novih ekološki, ekonomski, socijalno i humano osjetljivih platformi razvoja. Bitna komponenta je pristup znanju, informacijama, tehnologijama, sredstvima, institucijama, programima, projektima i tržištu. Osim prirodnih i drugih vrijednosti bosanskohercegovačkih pećina, veoma bitni su i mitovi, priče, bajke i emocije kojima speleoturizam mora biti veoma vješto protkan.

Speleoturizam kao komponenta lokalnog razvoja podrazumijeva reinvenciju vlasti, posebno lokalne vlasti (čija moć je u nastajanju i/ili jačanju), viziju promjene, ali ne i fantaziju (što je u periodu od kraja rata naovamo bio čest slučaj). Lokalna zajednica treba u svoju viziju inkorporirati speleoturizam tako da i ona, lokalna zajednica i pećina, čiji razvoj se valorizira budu uočljive. Obrazovanje u tome ima naročit značaj. Lokalna zajednica mora prihvatiti da se sve mijenja, da se tržište budućnosti oblikuje, te da je potrebno uključiti se u taj proces, prihvatiti proaktivnu ulogu (pa čak i liderstvo), fleksibilnost, vrednovanje inovacija i informacija, otvorenost i kooperaciju (Ohmae, 2007).

Promišljanje ekonomske valorizacije pećine kroz turističku eksploataciju treba da pomogne lokalnoj zajednici da viziju i maštu transformiraju u lokalni razvoj utemeljen na novim pristupima razvoja. Lokalne zajednice bi trebale razumjeti, kreirati, prenijeti i plasirati pećine kao naročitu turističku vrijednost. Bitno je identificiranje tržišnih mogućnosti i razvijanje ciljane vrijednosti ponude kako bi se generirala nova energija lokalnog razvoja■

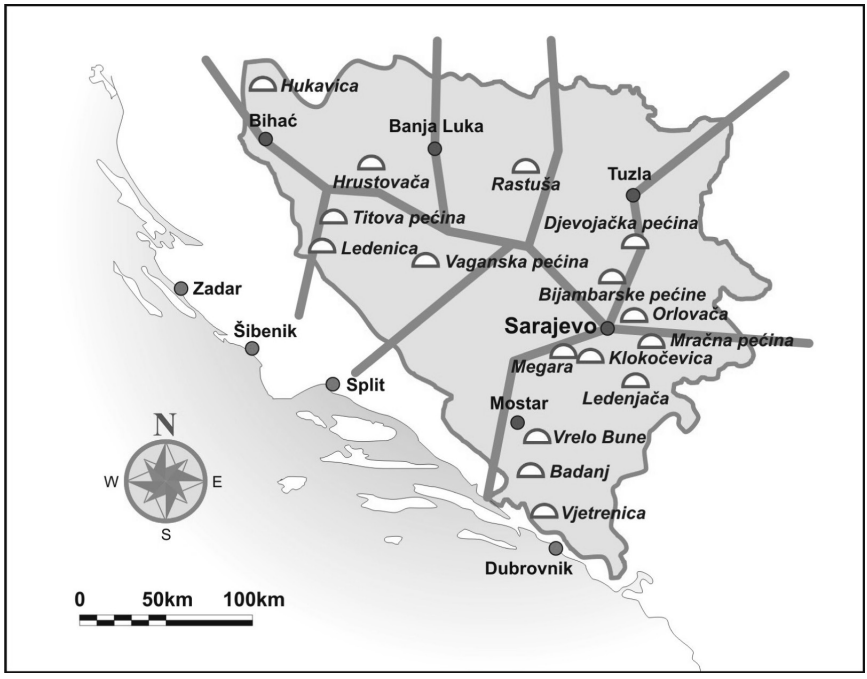

Slika 1.
Položaj potencijalnih turističkih pećina u odnosu na mrežu glavnih puteva.

LITERATURA

Anon., *Statističke informacije 2008*., Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 121 str., Zagreb, 2008.

Anon., *Statistički godišnjak 2008*., Zavod za statistiku Crne Gore – MONSTAT, 340 str., Podgorica, 2008.

Mulaomerović, J., "Turistički potencijal speleoloških objekata". *Fondeko svijet*, 3, 7, 14, Sarajevo, 2000.

Mulaomerović, J., "Speleološka istraživanja nekoliko potencijalnih turističkih pećina u okolini Sanskog Mosta". *Naš krš*, 33-34, 155-166, Sarajevo, 2000-2001.

Mulaomerović, J., "Mogućnosti pećinskog turizma na području Sarajeva". U: *Strategija razvoja turizma grada–kantona Sarajevo*. Ekonomski institut, 19 + X str., Sarajevo, 2001.

Mulaomerović, J., "Turistički potencijali SRC Sebešić". U: *Studija potencijalne opravdanosti daljeg nastavka rada na realizaciji ideje izgradnje Sportsko-rekretivnog centra Sebešić*, Ekonomski institut, 54-56, Sarajevo, 2007.

Mulaomerović, J. & Osmanković, J., Bosanskohercegovačke pećine kao baza turističkog i regionalnog razvoja. U: *Zbornik radova Međunarodna konferencija "Turističke mogućnosti Jadranskog zaleđa"*, Mostar, 2.-4. travnja / aprila 2008., str. 201-209, Sarajevo, 2008.

Mulaomerović, J. & Osmanković, J., "Planning for the future – Learning from the past – Case of tourist complex Bijambare, Bosnia and Herzegovina", U: *4th International Scientific Conference "Planning for the Future – Learning from the Past: Contemporary Developments in Tourism, Travel & Hospitality", University of the Aegean, Rhodes Island, Greece 3–5 April 2009*.

Ohmae, K., *Nova globalna pozornica – Izazovi i prilike u svijetu bez granica*. MATE d.o.o., 284 str., Zagreb, 2007.

Osmanković, J. & Mulaomerović, J., "Neki aspekti valorizacije pećina u kontekstu implementacije filozofije održivog razvoja: Some aspects of the valorization of caves in contextof implementation of sustainable development philosophy". *Naš krš*, XVIII, 31, 95–110, Sarajevo, 1998.

Osmanković, J. & Mulaomerović, J., "Pećina "Hukavica" u općini Velika Kladuša – preliminarna ekonomska valorizacija: Razvojna šansa ili zabluda". *Naš krš*, XX–XXI, 33–34, 133–153, Sarajevo, 2000-2001.

Osmanković, J. & Mulaomerović, J., "Speleoturizam kao komponenta ruralnog turizma – slučaj BiH". U: *Prvi Hrvatski kongres ruralnog turizma "Perspektive ruralnog turizma",* Hvar, 17. – 21. listopad 2007.

Osmanković, J., Mulaomerović, J. & Bičakčić, N., "The Caves of Bosnia and Herzegovina as a Basis for Tourism and Regional Development". U: *International Conference on Regional and Urban Modeling*, Brussels, Free University of Brussels, 1-2 June 2006, online: http://www.ecomod.org/files/ papers /1268.doc

LOCAL DEVELOPMENT AND SPELEOTOURISM IN BOSNIA AND HERZEGOVINA

Jasminko Mulaomerović

Summary

There are over 4,000 recorded caves and potholes in Bosnia and Herzegovina. Many of the caves are of considerable aesthetic or cultural value, but only two or three are potential tourist attractions (Vjetrenica, the Main Bijambara cave, Banja Stijena). Development policy, however, means that even these have yet to become major tourist destinations. The problems of poverty, inequality and unemployment in our local communities demand a new local economic development policy based on new local economic development theories. The framework for a solution is the proper recognition of all the natural, human and infrastructural potential of every local community. Among these are the caves in fifteen municipalities (Hadžići, Velika Kladuša, Teslić, Trnovo, Foča, Kladanj, Ilijaš, Ravno, Drvar, Bosansko Grahovo, Pale, Prača, Šipovo, Stolac, and Sanski Most).

Key words: speleotourism, local development, Bosnia and Herzegovina

UDK 316.647.5 (=512.161)
32.019.51 (=512.161)

Tendencije poricanja, minimiziranja Pi prikrivanja osmanske tolerancije

Senad Hasanagić
Skupština HNK, Mostar

Malo je naroda prikazano u negativnom svjetlu poput Turaka. Ovakvo prikazivanje bilo je prisutno u narodnim predanjima, pisanim djelima, literaturi. Ponekad je ovo izražavano u vidu čistog rasizma. Sve to je olakšavalo neobjektivan prikaz osmanske tolerancije kao sastavnog dijela osmanskog prava i funkcioniranja vlasti u naučnim djelima i radovima. To dovodi u nauci do poricanja i prikrivanja osmanske tolerancije od zanačajnog broja autora. U posljednje vrijeme ovakav odnos se od pojedinih krugova otvoreno iskazuje, čak i kroz zahtjeve za neizlaganje ili mijenjanje originalnih dokumenata koji dokazuju osmansku toleranciju.

Ključne riječi: osmanska tolerancija, tendencije, poricanje, prikrivanje, dokumenti, cenzure

Uvod

Kad govorimo o osmanskoj toleranciji, treba imati u vidu njene islamske pravne osnove i karakteristične manifestacije, kao što su obezbjeđivanje nemuslimanskim podanicima, posebno sljedbenicima knjige (kršćanima i Jevrejima), osnovnih ljudskih prava, slobode vjere, prihvata u drugim zemljama progonjenih vjerskih i etničkih grupa, posjedovanja, popravke i izgradnje nemuslimanskih bogomolja, učešća u osmanskoj upravi, sudova nemuslimanskih zajednica i određene pravosudne autonomije.[1] Poricanje, minimiziranje i prikri-

1 O osnovama i manifestacijama osmanske tolerancije više pogledati – Senad Hasanagić, *Pojam, osnove i manifestacije osmanske tolerancije – magistarski rad*, biblioteka Pravnog fakulteta u Zenici.

vanje ove tolerancije odnosi se na poricanje, minimiziranje i prikrivanje ovih manifestacija i njihovih osnova, te na prikazivanje Osmanlija (tj. "Turaka") u svjetlu koje je nespojivo s ovim manifestacijama.

Prvo što upada u oči kad se čitaju analize vladavine Osmanske države, jeste različitost i ponekad potpuna oprečnost mišljenja koja ukazuje ne to da postoje tendencije da tu državu pokažu u najgorem svjetlu, da nemuslimanske podanike predstave kao žrtve mračne tiranije i netolerancije. Halil İnalcık u vezi s ovim kaže:

"Kada se piše historija jednog naroda ili države, uvriježeni imidž u svjetskom javnom mnijenju, prijateljstvo i neprijateljstvo, političke ideologije i nova kulturna usmjerenja istinu deformišu, preuveličavaju ili je blate. Ovo je neizbježna sudbina. Iz ovog ugla osmanska historija je najviše deformisana i jednostrano tumačena."[2]

Iz ovakvih stavova i na naučnom polju su povodom određenih pitanja, posebno pitanja koja se dotiču osmanske tolerancije, proizašli pogledi za koje bismo mogli reći da nemaju veze jedni s drugima. Kada se čitaju razni autori, koji bi trebali biti nepristrasni, jer ne pripadaju turskom ili muslimanskom kulturno-historijskom krugu, moglo bi se pomisliti da ne pišu o istom pitanju. Očito je da su uzroci ovakvog stanja predubjeđenja stečena na ranije istaknutoj tendenciji poricanja pozitivnih strana Osmanlija i nastojanje da se negativnom pristupu daju što je više moguće "naučne" osnove.

U posljednjim godinama uočeni su vrlo zabrinjavajući i ozbiljni pokušaji lažiranja osmanske historije, koji idu toliko daleko da se na otvoren način negiraju i pokušavaju izmijeniti originalni dokumenti iz osmanskih arhiva, pa čak i spriječti njihovo javno izlaganje. Isticanje ovih tendencija, koje se javljaju u raznim oblicima, potrebno je zbog toga što formiranje takvog odnosa prema Osmanlijama priprema teren za naučan prikaz koji će zbog već stvorenog negativnog predubjeđenja biti lako prihvaćen, bez potrebe za kritičkim naučnim preispitivanjem.

Osmanska tolerancija se potpuno zasnivala na islamskom šerijatskom pravnom poretku. Kroz duge vijekove vladavine Osmanlije su prema svojim nemuslimanskim podanicima postupali neuporedivo tolerantnije nego što je osmansko okruženje postupalo prema drugom i drugačijem. Tu leži osnovni razlog poricanja, minimiziranja i prikrivanja osmanske tolerancije. Priznati istinu značilo bi priznati Osmanlijama i njihovom pravu koje se zasnivalo na njihovoj vjeri pozitivne osobine, a to bi istovremeno nalagalo priznanje sopstvenog nedostatka u pitanju toleranacije u istom historijskom periodu. Negativan opis Osmanlija gotovo na svim poljima poput predanja, umjetničkih djela i književnosti rezultirao je pripremanjem terena za jednostran naučni prikaz Osmanlija i njihove vladavine. Zbog toga je neophodno izvršiti analizu ovakvih prikazivanja Osmanlija, odnosno "Turaka", te utvrditi kako se ovo odražava na naučni pristup pitanju osmanske tolerancije.

2 Halil İnalcık, Osmanlı'nın 700. Yılı, "COGİTO"nun "Osmanlılar Özel Sayısı"ndan alınmıştır http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501210

Ovakvi negativni generalni stavovi su u različitim zemljama modificirani prema potrebama različitih perioda i njihovih vjersko-političkih silnica. Predsjednik Udruženja za vladavinu prava u Turskoj, advokat A. Erdem Akyüz, prenio je objašnjenje profesora Istanbulskog univerziteta njemačkog porijekla Fritza Naumarka koje je on dao jednom studentu na pitanje zašto Evropa ne voli Turke:

"Želim vrlo iskreno priznati da Evropa ne voli Turke i da nije ni moguće da ih voli. Već stoljećima crkva je neprijateljstvo prema islamu i Turcima ubacila u samo tkivo kršćana. Što se tiče razloga, ne voli vas zato što ste muslimani. Ali, na stranu fraza o laicizmu, nastavila bi da na vas gleda kao na neprijatelje i da postanete kršćani. Vi to ne primjećujete, ali oni primjećuju; da se iz historije izbace Turci, historije ne bi ni bilo. Kad bi osmanski arhivi u potpunosti izašli na svjetlo dana, trebalo bi iznova napisati današnju historiju. Bili ste tržište Evrope, sada ste počeli da od Evrope pravite svoje tržište. Najmanje 400 godina ste nam jahali na leđima i za vratom. Seldžuci su Anadoliju, a Osmanlije srednju Evropu i Balkan pretvorili u groblje za križarsku vojsku. Crkva bljuje mržnju prema vama. Razlozi za ovo su prethodno navedeni. Oni koji vas nisu uspjeli pobijediti oružjem počeli su vas dijeliti unutar vas samih. U momentu kad se vi vraćate svom istinskom identitetu ruši se blagostanje i civilizacija Evrope. Vi ste historijski neprijatelji Evrope i uvijek ćete ostati njeni neprijatelji."[3]

Vjerovatno nijedan narod na svijetu u historiji nije opisan s toliko negativnih predrasuda, kao što su opisani Turci. Ni za jedan narod u svjetskim razmjerama nije izrečeno toliko pogrdnih naziva i napisano toliko zastrašujućih opisa. U njemačkim zapisima iz osmanskog razdoblja se može pročitati i ovo:

"Pod kapom nebeskom od Turaka nema nižih, nasilnijih i bezobraznijih čudovišta; oni ne gledajući na dob i spol nemilosrdno sijeku i mlade i stare i čupaju nerođenu djecu iz trbuha trudnih majki."[4]

Čuveni argentinski pisac Jorge Luis Borges naglašavao je da je Evropa sistematski stvarala negativnu sliku o njima:

"Po njemu Evropa je stvaralac lošeg imidža Turaka. Nesumnjivo, Evropa je imala najveću ulogu u nastanku i okoštavanju turskog imidža i nije zanemarila korištenje ovog imidža kao propagandnog elementa u okviru svoje politike. Za vrijeme dugog putovanju s kraja na kraj Mediterana turski imidž, ukrašavan pričama koje su se dodavale često doživljavajući preobrazbe, baciće sjeme jedne kontinentalne bolesti koje je Giovanni Ricci ocijenio kao *ossessione turca* (turska opsesija)."[5]

Ova opsesija je išla dotle da je praški biskup naredio da zvona gradske crkve zvone svakog petka, kako bi podsjećala na bolnu pobjedu Turaka nad hrišćanima (osvajanje Istanbula). Nakon što su Turci odbačeni od Beča 1683. godine zvonilo se redovno kao znak zahvalnosti što je turska opasnost prošla, ali se ovom zvo-

3 A. Erdem Akyüz, *Naumark'tan Şerefsizlere*, (digi hukuk), 03.01.2007., www.digimedya.com

4 Kumrular, Özlem, *Türk Korkusu*, Istanbul, 2008., str.182.

5 Isto, str. 39.

njavom ta opasnost stalno održavala u svijesti ljudi. Sredinom 15. stoljeća održavana je misa "contra turcas". Dubinu i snagu ove opsesije u kojoj su Turci prikazivani kao neljudska čudovišta pokazuje i podatak da je u 16. stoljeću u Evropi štampano blizu 2.500 publikacija o krvožednim Turcima. U periodu od 1480. do 1610. godine o turskoj opasnosti je štampano dva puta više publikacija nego o otkriću američkog kontinenta. Bečki biskup Fabri, koji je u 16. stoljeću izjavljivao da Turci sijeku i stare i mlade, muškarce i žene i vade djecu iz majčinih utroba, Turke je upotrebljavao čak i u kritici opijanja. Upozoravao je da se pijanica koja ne može stajati ni na svojim nogama ne može boriti protiv trijeznih Turaka.[6]
Primijećeno je da je postojala izvjesna razlika u pogledu na Osmanlije onih koji su bili u direktnom sukobljavanju s njima i onih koji to nisu bili. Marija Todorova ističe da su Mleci i Habsburzi bili u direktnom sukobu s Osmanlijama, dok Francuzi nisu. To je dovelo do toga da se među Francuzima o Turcima mogla naći i koja pozitivna riječ.[7] Međutim, Halil Inalcık naglašava da su Venecijanci (Mleci) koji su bolje poznavali Turke imali pravičnije sudove o njima. [8]
O situaciji kakva je vladala na balkanskim prostorima u smislu generalnog odnosa prema svemu što se odnosi na Osmanlije možemo se osloniti na ono što je ostalo zapisano od osoba koje su putovale Balkanom i uočile kakve je dimnezije poprimilo ovo plansko ocrnjivanje. Božidar Jezernik i samim naslovom svog djela *Zemlja u kojoj je sve naopako* želi da istakne kako se nastoji prikazati osmanski period vladavine na Balkanu. On prenosi zapažanja od nekoliko autora:

"Među Crnogorcima je najomiljeniji oblik politiziranja bilo obasipanje Turaka sa uvrjedama i nijedan drugi predmet razgovora im nije izazivao veću radost... Tako se vremenom ljubav prema slobodi pretvorila u golu mržnju prema Turcima, odnosno, kako je zapisala Durhamova: 'Sloboda za većinu balkanskih hrišćana znači slobodu ubijanja muslimana i oduzimanje njihove svojine'... Posljednje naročito važi za Crnu Goru gdje je neprijateljstvo prema Turcima bilo 'prava državna religija'."[9]

Jezernik prenosi i zapažanja u vezi sa Srbijom:

"Sigurno nije slučajno da se upravo u 19. stoljeću u srpskim državama razvila ideja o divljacima koji su bili izazivači sveg zla. Kao što se sjećala engleska putnica, 'Turci' su bili krivi za sve, čak i za to što se izgubio njen kišobran... Jasno je da su im, također, pripisivali sve što je bilo naopako ili oštećeno u ckvama."[10]
Ovakvi klišei su doveli do ustaljivanja krvoločne etike prema kojoj je ubijanje Turaka i onih koji su s njima identificirani čin vrijedan svake hvale. S tim u vezi,

6 Ingmar Karlsson, The Turks as a Threat and Europe's "Other", "Turkey, Sweden and EU Experiance nad Expectations", Report by Swedish Institute for Europian Policy Studies, April 2006., str. 6.

7 Marija Todorova, *Imaginarni Balkan*, Beograd, 2006., str.164-165.

8 Kumrular, Özlem, *Türk Korkusu*, Istanbul, 2008.,str. 20.

9 Jezernik, Božidar, *Zemlja u kojoj je sve naopako*, Sarajevo, 2000., str.143.

10 Isto, str. 143.

Jezernik prenosi od Durhamove, koja je bila jedna od najboljih poznavalaca odnosa na Balkanu na početku 20. stoljeća:

"Naučila sam šta je etika ubijanja koja je u Makedoniji jednostavna: 'Ako musliman ubije muslimana, utoliko bolje. Ako hrišćanin ubije hrišćanina, bolje je ne govoriti o tome jer ljudi to ne bi shvatili; ako hrišćanin ubije muslimana, to je sveti i pravedni čin, ako musliman ubije hrišćanina to je krvoločnost o kojoj hitno treba obavijestiti sve novine'." Tokom svog boravka na Kosovu je ista autorica, slično kao ranije u Makedoniji "zaključila da je bila ispitana metoda napraviti masakr i zatim pozvati Evropu u pomoć."[11]

Koliko su krvoločni stavovi prema Turcima bili usađeni čak i u dječiju svijest, zapisala je grčka putnica Demetra Vaka, putujući Balkanom početkom 20. stoljeća. Osmogodišnji dječak je njenom bratu ovako objasnio zašto postoje koze:

"Na svijetu postoje žene koje rađaju muškarce, i muškarci koji ubijaju Turke; oni koji ne rade ni jedno, ni drugo, su koze. Imam osam godina i još nisam ubio Turčina, ali sam barem nosio hranu kroz njihove redove muškarcima koji su ih ubijali."[12]

Rasistički odnos prema Turcima je iskazivan i od najviših državnih funkcionera koji su iznosili stavove koji bi se danas na osnovu bosanskohercegovačkih iskustava odmah mogli okarakterizirati kao zagovaranje etničkog čišćenja i genocida. Takvi su i stavovi engleskog premijera Gladstonea poznatog po svojoj upornoj kampanji protiv Osmanlija. On je često ponavljao:

"Turci su neljudski uzorak čovječanstva. Radi dugovječnosti naše civilizacije moramo ih potjerati nazad u azijske stepe, ili ih uništiti u Anadoliji."[13]

1) Nacionalističke tendencije, narodna predanja

Ove tendencije su na Balkanu najviše izražene kroz narodne predaje te nacionalistička stremljenja određenih krugova naroda koji su živjeli pod osmanskom vlašću da taj period vladavine što više ocrne i pripreme ove narode da u okviru svojih nacionalističkih programa s mržnjom unište sve što liči i podsjeća na osmanski period. Samo tako se može objasniti rušenje džamija i drugih objekata na način i u broju kako je to učinjeno u posljednjem ratu u Bosni i Hercegovini. Prikazivanje Osmanlija na polju književnosti i umjetnosti kao okrutnih barbara koji se teško mogu nazvati ljudskim bićima dio je i priprema istog prikaza na naučnom polju koji je lakše prihvatan kao naučan u atmosferi koju su pripremile narodne predaje, knjige, pozorišne predstave i opere. Bilal Eryılmaz, pišući o

11 Isto, str. 33.

12 Jezernik, Božidar, *Zemlja u kojoj je sve naopako*, Sarajevo, 2000., str. 24.

13 Süleyman, Kocabaş, *Hindistan Yolu ve Petrol Uğruna Yapılanlar, Türkiye ve İnglitere*, 1.b., İstanbul, 1985., str. 231.

nacionalističkim stremljenjima i uvriježenim predrasudama prema Turcima, posebno naglašava:

"Nacionalističke struje su učinile velike napore da unište simpatije nemuslimana prema onom što je osmansko. Evropske države koje je zahvatila panika zbog osmanskog napredovanja na Balkanu, optužujući Osmanlije za barbarstvo od ovih optužbi su napravile dio svog folklora i kulture."[14]

Primijećeno je da su u ovakve tendencije na Balkanu posebno bile prisutne u vrijeme dok je vladala službena marksisitička ideologija udružena s naslijeđenim nacionalističkim stavovima, izrazito kritičnim prema osmanskom periodu. U vezi s takvim stavovima, Halil Inalcik izvlači ovakav zaključak:

"Osmanska uprava je radila na tome da otvoreno pokaže da je uvijek zaštitinik raje, da štiti raju od lokalnog nasilja. U 15. stoljeću koje obiluje dokumentima nalazimo jasne izraze ovoga. Mora da osmanska uprava koja je oživjela režim centralističke imperije širokim seljačkim masama na Balkanu nije izgledala kao režim strašnog pritiska i izrabljivanja, kako su to opisali nacionalistički i marksistički balkanski historičari. Lakoća i tempo širenja Osmanlija na Balkanu, nepopularnost plemstva naspram Osmanlija može se objasniti samo prihvatanjem ove istine."[15]

U pogledu aktivnosti usmjerenih na to da se radi sopstvenih nacionalističkih stremljenja i ciljeva sve što se može povezati s Osmanlijama predstavi na najcrnji mogući način, treba naglasiti i napade na islam koji je bio temelj uređenja Osmanske države. Prevelika želja da se sve islamsko, a time i osmansko prikaže negativnim neke renomirane naučnike tjera da napišu tvrdnje koje zaista nemaju nikakve veze s osmanskom tolerancijom koja podrazumijeva na islamskim osnovama uređen odnos Osmanlija prema nemuslimanskim podanicima. Između ostalog, piše se i ovo:

"Islam zabranjuje versku toleranciju i prema šerijatskom islamskom pravu za muslimana koji napusti islam sledi isključivo smrtna kazna."[16]

Zaista nije jasno kakve veze u smislu islamske tolerancije ima smrtna kazna za napuštanje islamske vjere s odnosom prema nemuslimanima zasnovanom na kur'anskim ajetima, Medinskoj povelji, ahdnamama, fermanima, beratima, te slobodnim ispovijedanjem vjere, što karakteriše islamska društva, a time i osmansko. Broj onih koji su u islamskim društvima napustili islam je tako zanemarljivo mali da ga niko nikad ni spomenuo nije. Međutim, stiče se utisak da se traži bilo kakva veza koja bi stvorila neku negativnu predstavu o islamskoj, a time i osmanskoj toleranciji.

---

14 Güler, Eren, (editor) - Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Farklılıklara ve Höşgörüye Kavramsal bir Yaklaşım*, Osmanlı 4 – Toplum, Ankara, 1999.

15 Halil İnalcık, *Osmanlı Imperatorluğn'da Kültür ve Teşkilat*, www.ulkuocaklari.org.tr/uh/egitim/kultur51.htm

16 Jevtić, Miroljub, *Poreklo Albanaca* (3), Islam zabranjuje versku toleranciju, www.arhiva.glasjavnosti.co.yu/arhiva/2001/03/29/srpski/F01032801.shtml

Tendencije poricanja, minimiziranja i prikrivanja osmanske tolerancije

Među narodnim predajama u kojima se djela koja se mogu ubrojati u izraze tolerancije nastoje prikazati u sasvim drugačijem svjetlu, koje ih pretvara u djela nasilja i barbarstva, radi primjera, treba istaći dvije. Prvi primjer je u vezi s Mostarom i izgradnjom stare pravoslavne crkve. Pravoslavci su tražili da na temeljima stare podignu novu crkvu. Hivzija Hasandedić navodi:

"Na to je sultan izdao, 1833. godine, ferman za izgradnju nove crkve onovremenom vladici Josifu. Crkva je sagrađena 1834. a otvorena 1835. godine."[17]

Dakle, radi se, u osnovi, o tolerantnom postupku sultana koji dozvoljava izgradnju crkve. Međutim, u Mostaru i okolici se još spominje predaja po kojoj su Srbi tražili od sultana dozvolu za izgradnju crkve, na što im je sultan zulumćar rekao da mogu napraviti crkvu, ali da ne smije biti veća od jedne kravlje kože. Na to su se Srbi dosjetili kako da doskoče ovom sultanskom zulumu, te su izrezali kožu na vrlo tanke opute i okolčili tim oputama temelje crkve u njenim postojećim dimenzijama. Tako se dozvola za izgradnju crkve pretvori u akt najgoreg silničkog iživljavanja. Ista ova bajka prisutna je i prenosi se i danas u Mostaru, a u vezi s izgradnjom katoličke crkve:

"Fra Petar Bakula netom što je sagradio crkvu sv. Stjepana Prvomučenika u Gorici 1856/59. dolazi u Mostar graditi velebnu crkvu

Pamti se da je na upit mostarskih Turaka:

Kolika će biti velika ta vaša nova bogomolja?

Koliko zanosi volujska koža!" odgovorio je kao s nokta.

Turci se zgledaše i Bakulinim su odgovorom bili zadovoljni. Kad je došlo vrijeme da se crkva zatemelja, kad su na dodijeljenom zemljištu bile ćate (pisari), turska komisija i mnogi znatiželjnici, stiže i fra Petar. Pod rukom je uz nacrte crkve nosio i jednu motku i na njoj namotanu volovsku kožu, ali iskrojenu i upredenu u "oputu". Turci, jer su već pristali na dimenzije o kojima im je fra Petar govorio, nisu imali kuda. Tako je crkva uistinu za one povijesne prilike bila velika..."[18]

Karakterističan je i slučaj u vezi s pravoslavnom crkvom u Pašincu u blizini Prijedora. U vijesti od 5. 8. 2008. godine spominje se sljedeće predanje:

"Prema legendi, gradnju tog pravoslavnog hrama na svom imanju dozvolio je lično paša po kojem je Pašinac dobio ime. Legenda tvrdi da se taj paša, čije ime nije poznato, smilovao na vjernike i rekao im da mogu da izgrade vjerski objekat, ali ako crkvu sazidaju za samo jedan dan. Nije, kažu, paša vjerovao da će to ljudi moći da urade, ali crkva je na tom mjestu nikla ipak za samo jedan dan."[19]

Dakle, spominje se da je neki paša dao da se izgradi crkva na njegovom zemljištu. Ovo je sigurno svake hvale vrijedan čin tolerancije. Međutim, dodaje se da je taj paša postavio uslov da se crkva izgradi za samo jedan dan, što svakako

17 Hasandedić, Hivzija, *Spomenici kulture turskog doba u Mostaru*, Mostar, 2005., str. 75.

18 www.franjevci-mostar.info/KRATKA%20POVIJEST%20CRKVE%20I%2...

19 Dinka Kovačević, "Usred noći zvona sama zazvonila", www.nezavisne.com/vijesti.php?vijesti=26823&meni=2

izraz krajnje neljudske sprdnje s pravoslavnim vjernicima. Tako se jedan čin tolerancije za dolazeće naraštaje pretvara u djelo koje svakako treba izazvati mržnju prema mrskim pašama, a time i begovima, vezirima i drugim "Turcima".

2) Pisanje sveštenstva o Osmanlijama

U pisanju sveštenih lica negativizam prema Turcima, tačnije prema Osmanlijama i njihovim muslimanskim podanicima, kreće se od čistog horora do generalnog naučnog nepriznavanja bilo kakve pozitivne osmanske strane. Također je uočljiv fenomen "Čuda Božijeg", zahvaljujući kojem su nemuslimani opstali u pod osmanskom vlašću. Za spomenuti horor i njegov utjecaj na umjetničku sferu dovoljan je ovaj primjer:

"Sveštenik XV stoljeća Enuntius ovaj portret je upotpunio sa drugom rečenicom: Nabijaju ljude na kolac, čine zulum, pale, kuhaju, vješaju, dave u krvi božije svete ljude kako njihovim interesima odgovara." Strašni imidž nije ostao samo na pisanju. Gravura Erharda Schöna ide korak dalje, prikazujući na turskom pazaru nuđenje na prodaju golih kršćanskih zarobljenica i napola presječene djece."[20] Poznato je da je vizantijski uglednik Notaris prije osvajanja Istanbula izjavio da bi u gradu radije gledao turski turban, nego latinsku mitru. Dakle, poznavalac prilika onog doba, svjedok događaja, osoba koja dobro poznaje osobine strana koje žele da preuzmu vlast u Bizanitiji bira Turke, jer je dobro upoznat s njihovom tolerancijom. Međutim, poslije mnogo vremena, u 20. stoljeću raznim "snoviđenjima", "ukazanjima" i "nadahnućima" opća slika i pogledi se drastično mijenjaju. Može se reći da se u pogledu na Osmanlije ova slika uvijek mijenja kad se od objektivnih analiza, zabilježenih svedočanstava i dokumenata pređe na snoviđenja i ukazanja. Tako Živorad Lazić u žitiju igumana Danila Jovanovića navodi kako se ovome u snu ukazao ktitor razorenog manastira na čijim su temeljima Srbi podigli Hilandar i o navedenoj Notarisovoj "zahvaljujući božjem šapatu koji nije glas" rekao mu sljedeće:

"Zbog tih reči je Luka Notaris ostao nepokajani grešnik i vavek će se kuhati u ključaloj smoli..."[21]

Notaris je znao da će Osmanlije kad uđu u Konstantinopolj postupiti tolerantno. Njegova saznanja su bila ispravna i Fatih je patrijarhu ukazao počast i proglasio ga časnim duhovnim vođom pravoslavnih podanika. U 20. stoljeću je u mnogim vjerskim krugovima ovo historijsko pamćenje očito namjerno izbrisano i sve se promijenilo "zahvaljujući božjem šapatu koji nije glas".

Fra Nikola Lašvanin u svom *Ljetopisu* osvajanje Bosne od sultana Mehmeda Fatiha sredinom 18. stoljeća piše da su tada "silovane časne gospođe, obešćašćene djevice, poklani časni starci, nevina djeca nogama pogažena, oskvrnjene

20 Kumrular, Özlem, *Türk Korkusu*, Istanbul, 2008., str. 182.

21 Živorad Lazarević, *Hilandar cvet božji*, (s. a.), Čakovec, str. 130.

bogoštovne zgrade, vatrom nagrđeni oltari, posvećeni muževi ili mačem pobijeni ili osramoćeni".[22] Naravno, za ovakve tvrdnje se ne navode izvori. Nedosatak pouzdanih izvora ne smeta fra Martinu Mikuliću da kasnije o ovom osvajanju Bosne piše kako "vjerujemo da su i ovdje agresori počinili jednak pokolj kao što su ga ognjem i mačem, nasiljem i strahotama počinili u Carigradu."[23] Što se tiče "vjerovanja" da su se u Bosni desile strahote kao i u Carigradu, treba podsjetiti da se u Carigradu nisu desile strahote, da je katolička zajednica od sultana Mehmeda Fatiha dobila ahdnamu sličnu onoj koju je deset godina kasnije dao bosanskim franjevcima. Što se tiče obeščašćenja djevica, časnih gospođa i gaženja nogama nevine dječice, treba ponoviti opis Fatihovog ulaska u Aya Sofiju i njegovo postupanje od Agostina Petrusija:

"Patrijarh, sveštenici i narod su svoj jad i brigu izrazili suzama i jaucima i pali mu pred noge. Sultan je pokretom ruke pokazao da želi da prestanu i rekao im ovo: 'Atanasios, tebi govorim, obraćam se i onima pored tebe i narodu. Od danas se ne bojte moje ljutnje, pa čak, ne bojte se smrti ili ropstva'. Okrenuo se pašama i sandžakbezima i rekao: 'Spriječite sve vojnike i sve sa položajem u mojoj vojsci da ubijaju, zarobljavaju i neprijateljski se ponašaju prema stanovnicima grada, ženama i djeci. Ako neko prekrši moju zapovijed biće ubijen'. Kasnije je rekao da svako ide svojoj kući."[24]

De Martine prenosi od Pharanzesa ovakve opise osmanskog osvajanja Istanbula i Aya Sofije:

"Osmanlije, koje su samilosnim očima gledali jauke i zapomaganja monahinja, majki odvojenih od djece i djece odvojene od majki, žalili su zbog ovog tužnog prizora. U historiji je pouzdano da su Osmanlije umjesto prolijevanja krivi izabrali milostivo postupanje, prostor Aya Sofije nije uprljan ni jednim ubistvom, ni jednim prolijevanjem krvi."[25]

Sasvim je jasno da sultan Mehmed Fatih nije imao nikakvog razloga da odstupi od principa kojima se rukovodio u osvajanjima i da u Bosni učini ono što mu pripisuju spomenuti sveštenici. I u Bosni su važila pravila emana i drugih odredbi ratnog islamskog prava. Po istim principima se odnosilo prema stanovništvu, bogomoljama, djevicama, gospođama, djeci, starcima, sveštenicima.

U zapisima sveštenika tipičan je primjer koji se odnosi na grad Sivas u Turskoj i grob Sv. Vlahe, zaštitnika Dubrovnika. Ivo Banac u svojoj knjizi "Acta Turcarum" opisuje svoju potragu i pronalaženje groba Sv. Vlahe. On iz djela *Sveti Vlaho biskup i mučenik od Sevasta* koje je 1871. godine objavio kanonik Stijepo Skurla prenosi sljedeće:

---

22 Nikola Lašvanin, *Ljetopis*, Sarajevo, Zagreb, 2003., str. 249.

23 Fra Martin Mikulić, *Hercegovina 1903*., *Šematizam franjevačke provincije*, Mostar, 2003., str. 21.

24 Akgündüz Ahmet, Said Öztürk, Yaşar Baş, Kiliseden Müzeye Ayasofya Camii, İstanbul, 2006., str. 122. – Kod autora fusnota 24, Agostino Petrusi, *Istanbul'un Fethi*, Istanbul, 2004., str. 261-262

25 De Martine, Alfonso, *Osmanlı tarihi*, çev. Serhat Bayram, İstanbul, 1991.,str. 266.

"Na Sevastu, živa se ipak svegj uzdrži časna uspomena svečeva groba, koji ne samo odmetnici [armenski monofiziti], dali i sami nevjernici osobitim čašćenjem poštuju. S toga premda varvarska bijest sve podloži pod guozgje i oganj, i razori do svečeva hrama koji pokrivaše taj veliki spomenik, uzdrži se ipak neoskvrljeno ovo velecjenjeno i sveto mjesto". Banac u nastavku prenosi od ovog kanonika da se svečev grob nalazi u bašči jednog muhamedanca po imenu Bakir-Oglua, ispod jedne sobe, te da je 1736., ili 1746. poglavar muslimanske obitelji, koja je posjedovala grob, želio uništiti svetište i prostor upotrijebiti za druge potrebe, ali mu se "svetac prikaza i prijetnjom zabrani tako svetogrdno djelo". Od Skurle se prenosi i da Turci sveca u njihovom jeziku zovu Bogaz evliasi – svetac od grla – "jer ozdravi ono dijete komu bijaše zasjela u grlu kost od ribe."[26]

Ovo je tipična situacija sa svetinjama kršćana i tipičan prikaz te situacije od onih koji ne žele priznati osmansku toleranciju. Dakle, kroz duga stoljeća Turci su u Sivasu sačuvali grob Sv. Vlahe, što, mora se priznati, predstavlja akt tolerancije koji zaslužuje pohvalu, posebno od onih kojima taj grob tako puno znači. Priznaje se da je grob sačuvan, ali se dodaje da je sve drugo izloženo gvožđu i ognju turske barbarske obijesti. Turci poštuju ovaj grob kao nešto što je kršćanima sveto. Poštuju i ličnost Sv. Vlahe. Grob je sa zemljištem na kojem se nalazi došao u posjed jednog Turčina koji ga nije htio uništiti. Međutim, u kanonikovom opisu se ovaj turski barbarin jednom zaletio da uništi grob, ali mu se svetac namah ukazao i zaprijetio mu, nakon čega se Turčin, valjda na smrt preplašen, predomislio. Želi se poručiti da bi nevjernički barbarin bez izuzetne kršćanske duhovne snage pokojnog sveca, te njegovog ukazivanja i upozorenja sigurno uništio grob. Tako se jedan akt tolerancije u suštini opisima, natuknicama i dodacima pretvara u zlu kob kršćanskog sveca koji među nevjerničkim barbarima samo čudima poput ukazanja može sačuvati mjesto na kojem počiva.

Da bi se sačuvale svetinje, nisu trebala čuda i ukazivanja. Sama činjenica da se na teriotoriji današnje Turske nalaze za kršćanstvo izuzetno važne crkva Sv. Thekle u Silifku, crkva Ivana Evangeliste u Seldžuku i njegov grob, grob Sv. Nikole, kuća Djevica Marija u Efesu, crkva Sv. Petra, jedna od prve četiri crkve svijeta s kuća u kojoj je živio, te između ostalih, sedam Azijskih crkava, najbolje svjedoči da je kroz duga stoljeća osmanske vladavine jedino čudo bila njihova tolerancija koja je štitila ove svetinje, uprkos od dugih prema njima i njihovim svetinjama iskazane potpune netolerancije.

Ovakav odnos dijela svećenika prema Osmanlijama proteže se u kontinuitetu do danas. Želja da se osmanska tolerancija porekne ili minimizira tjera autore sa zavidnim naučnim renomeom i opusom da iznose tvrdnje i viđenja koja nemaju naučno uporište i suprotna su viđenjima svih objektivnijih autora. Jedan primjer za ovo je pogled na Sarajevo za vrijeme osmanske vlasti. Sarajevo je kroz duga stoljeća osmanske vladavine upravo zahvaljujući osmanskoj tolerancije u odnosu na druge evropske prijestolnice bio izuzetno multikonfesionalan, multietničan i

26 Banac, Ivo, *Acta turcarum*, Zagreb, 2006., str. 10-11,

tolerantan grad. Naravno da se mogu naći i negativni primjeri, ali osnova odnosa prema nemuslimanima je dokazana i zabilježeno bila tolerantna. Međutim, o položaju katoličkog stanovništva u ovom periodu od svećenika iznosi se i ovakva tvrdnja:

"Tu su katolici... predvođeni nekolicinom fratara čudom Božjim, živeći svoju vjeru, nadživjeli tursko Sarajevo. I tek što su provirili na horizont slobode posredstvom Berlinskog kongresa taj stoljećima očekivani horizont se brzo naoblačio. Kad Sarajevo gledam iz Hercegovine vidim zbjegove vlastitih predaka, nedaće vlastitih korijena pred turskim zulumima."[27]

Prema ovakvim stavovima, vjerske skupine i bogomolje pod osmanskom vlašću nisu preživjele i ispovijedale svoju vjeru u svojim bogomoljama zahvaljujući ahdnamama i fermanima, generalnoj slobodi ispovijedanja vjere i neželjom muslimana da ih kroz duga stoljeća eliminišu s određenog područja, nego su opstali samo zahvaljujući pravom Božijem čudu i raznim ukazanjima.

3. Književni i umjetnički izražaj

Na Balkanu posebnu priču predstavljaju pojedina omiljena književna djela koja su uvrštena u obaveznu školsku literaturu, a u kojima se sve što je osmanlijsko predstavlja na vrlo ružan i negativan način usmjeren na raspaljivanje mržnje prema njima. Tu svakako spadaju Njegošev *Gorski vijenac*, te Mažuranićevo djelo *Smrt Smail-age Čengića* u kojem barbarski aga iz čiste zabave izbija oči ljudima i muči raju na svakojaki zločest način. Kroz literaturu učenici u školama uče i pamte, između ostalog, i ove dijelove Njegoševog *Gorskog vijenca* koji se odnose na one koji su za osmanskog perioda primili islam, a koje su identificirali s Turcima:

"Bog vas kleo pogani izrodi, što će turska vjera među nama" (stih 73,74) ; "Nekršću se gore usmrdjele" (stih 284) ; "Odža riče na ravnom Cetinju" (stih 287) ; "Udri za krst za obraz junački" (stih 668) ; "Da krstimo vodom ali krvlju" (stih 671) ; "Kako smrde ove poturice" (stih 1242).

Dakle, poruke koje bi danas u svakoj normalnoj sredini odmah bile proglašene najgorom vrstom uvrede i klerofašizmom s genocidnim tendencijama na pojedinim balkanskim prostorima još predstavljaju obaveznu literaturu, preporučene vrijednosti i primjer slobodarskog duha. Ovakvi stavovi prema Turcima i onima koji su s njima identificirani, a to su uglavnom balkanski muslimani, predstavljali su i predstavljat će prepreku za objektivno i naučno valorizirano posmaranje osmanske vladavine, posebno njihove tolerancije.

27 Smajić, Ramiza, „Prikazi", *Prilozi*, 32, Sarajevo, 2003, str. 370., www. iis.unsa.ba./prilozi/32/32_prikaz_samajic.htm

Ante Nazor prenosi izraze koje su hrvatski humanisti, djelujući u osmansko vrijeme, u svojim pismima upotrebljavali pri opisivanju Osmanlija, želeći nagnati evropske kršćanske krugove na pružanje pomoći:

"Kao temeljna značajka govora hrvatskih humanista može se istaknuti njihovo obraćanje Europi za brzu i efikasnu pomoć, jer se zbog neprestanih osmanlijskih provala Hrvatska našla u jadnom stanju… Analizirajući sadržaj spomenutih govora i pisama može se reći da su Osmanlije u njima prikazane izrazito negativno. Za njih se kaže da su: 'mrski rod' (genus invisum), 'krivovjerna gomila' (perfida turba), 'neprijateljski narod' (gens inimica), 'gadna gomila' (foeda turba), 'podmukli Turčin' (perfidus Turcus), 'bijesan neprijatelj' (furens hostis), 'strašan neprijatelj' (dirus hostis), 'bezbožan neprijatelj' (impius hostis), te 'opaka neman', 'grozna, grabežljiva zvijer', 'nezasitna zmija', 'okrutan narod'; a osmanlijski vojnici navedeni su kao 'vrlo okrutne i strašne zvijeri', 'zlikovci', 'užasno divlji' i 'strahovito bijesni neprijatelji', 'bezbožna rulja' itd."[28]

Umjetnički izražaj Juraja Šižgorića sam po sebi predstavlja dovoljan primjer za odnos prema Turcima:

"...Pleme svim ljudima mrsko na čitavoj kugli zemaljskoj
Bio je Turaka taj kleti i podmukli rod
Onom Muhameda zakonu kletom,
Odan Koranu je svom, vjeruje u njega sav...
Ali od krmeta ta gadnija je rulja sva"[29]

U Evropi se na poljima umjetnosti također primjećuje negativna konstanta prisutna do danas. Tako u pozorišnim predstavama imamo ovakav primjer iz 17. stoljeća:

"Mehmed Osvajač, koji je zapravo bio kosmopolitski, sofisiticirani, multilingvističan renesansni princ, umjesto toga u francuskom pozorišnom komadu iz 1612, koji je opisao njegovu majku kako pije krv žrtava portretisan je kao okrutni, brutalni tiranin."[30] O čuvenom opisu nabijanja na kolac iz Andrićevog djela *Na drini ćuprija* Michael A. Sells piše:

"Sam prizor savršeno odgovara onom žanru hrišćanske književnosti koja navodi patnje i mučeništvo Isusovo... Praksu nabijanja na kolac kao kaznu onima što su se suprotstavljali sili srpski i hrvatski nacionalisti su izokrenuli u simbol turske izopačenosti, usprkos činjenici da je ova kazna u ono vrijeme bila uobičajena u i u kršćanskoj Austriji i drugdje u Evropi... Ironično je da je najpoznatiji

28 Nazor, Ante, *Strahovito divlji, podmukli, najodvratniji neprijatelj: Opis Osmanlija u "protuturskim" govorima i pjesmama*, www.zrs-kp.si/EN/Zaloznistvo/acta/Acta15_2007_1/nazor

29 Darko Novaković, *Hrvatski latinisti* (Juraj Šižgorić – *Elegija o pustošenju šibenskog polja*), Zagreb, 1997., str. 34.

30 Donald Quataert, *The Ottoman Empire 1700–1922*, www.scribd.com/doc/3666166/The-Ottoman-Empire-17001922-Donald-Quataert, 8.

nabijač na kolac svih vremena bio knez Vlad, koji je vladao Vlaškom u petnaestom stoljeću (kasnije preobražen u grofa Drakulu), čije su žrtve bili domaći buntovnici i Turci."[31]

Ni mješavina političkog pamfleta udružena s pornografijom, koja je prodavana kao likovni i i književni izražaj, nije odoljela da "Turke" prikazuje na najgori mogući način. Tako su bečki majstor erotskog crteža Gottfried Sieben u saradnji sa C.W. Sternom 1909. godine izdali knjigu *Balkangreuel* (Užasi Balkana) u kojoj raspaljivanje mašte bečke gospode obezbjeđuju na osnovu priče i crteža koji prikazuju silovanja u Bosni nevinih kršćanki od okrutnih i razvratnih Turaka. Evropom su godinama kružile razglednice s prizorima iz ove knjige. Koautor knjige *Žena na otomanskom Balkanu* orijentalist Irvin Cemil Schick u vezi sa knjigom *Užasi Balkana naglašava*:

"Predstavljanje muslimana kao seksualnih zlostavljača nije ništa novo. Ta praksa datira još iz srednjeg vijeka... Stereotipi koji su nastajali iz nečijih erotskih maštarija o Balkanu sigurno su zaživjeli među ljudima i te priče o turskim zločincima koji siluju hrišćanske djevice sigurno su negdje ostale u kolektivnom pamćenju. Bojim se da su oni imali uticaja na sukobe u bivšoj Jugoslaviji devedesetih godina prošlog vijeka..."[32]

Sigurno je da su ovakvi stereotipi namijenjeni bečkim pohotnocima imali utjecaja na stvaranje i naučnih radova, a i svijesti koja je bila u stanju izvršiti silovanja više desetaka hiljada muslimanki u posljednjem ratu u Bosni i Hercegovini, te da su dali svoj doprinos generalnom odnosu prema Turcima i njihovom prikazivanju na svim poljima. Ono što najviše zabrinjava i ukazuje da se ovakav odnos nastavlja danas čak i kroz vrlo perfidno trovanje dječijih duša pokazuju vrhunska književna djela pisana za djecu i čitana u svim dijelovima svijeta. Tako je pisac John Ronald Revel Tolkien, prema čijem je djelu na filmsko platno prenesen čuveni *Gospodar prstenova*, u djelu *Pisma Deda Mraza* za datum napada ružne i zle vojske na ostatak dobrog i plemenitog svijeta odredio 1453. godinu, čime se više nego očigledno asocira na godinu osvajanja Istanbula od sultana Mehmeda Fatiha. Dakle, očekivati je da kad djeca koja čitaju ovo djelo kasnije u bilo kojoj prilici čuju ili pročitaju bilo šta što je vezi s 1453. godinom, da će im se u podsvijesti i svijesti odmah javljati negativne asocijacije povezane sa strašnom i zlom vojskom koja napada ostatak svijeta.[33] Također, Tolkien u samom djelu *Gospodar prstenova* predstavlja geografsku kartu prema kojoj se, kad se uporedi sa stvarnom geografskom kartom, zla zemlja nalazi otprilike tamo gdje je smještena Turska.

31 Michael A. Sells, *Iznevjereni most*, Sarajevo, 2002., str. 71.

32 Emir, Hodžić, "Erotske maštarije o Balkanu", *Slobodna Bosna*, 02. 04. 2009., broj 646, str. 62.

33 www.birgun.net, Çevirmenin kaygısı nelere kadar, 30/12/2006

4. Obrazovanje, udžbenici

Iz današnjeg vremena na polju dječijeg obrazovanja zastrašujući je primjer iz Poljske u kojoj se u jednom udžbeniku matematike postavlja zadatak u kojem učenici trebaju riješiti kako s jedne lađe trebaju u more pobacati sve muslimane Turke, a da pritom ne bace niti jednog kršćanina, tako da smrt u talasima nađu samo Turci. Na ovaj grozni i potpuno nepotrebni primjer ukazao je jedan poljski katolički sedmičnik, a Ministarstvo obrazovanja se ograđuje tvrdnjom da ovaj udženik ne spada u službene udžbenike u školama "i da nema mogućnosti intervenirati".[34] Dakle, udžbenik ostaje da u dječije duše usađuje najcrnji mogući fašizam. Naravno, ovako obrazovanoj djeci može se podastrijeti bilo kakav udžbenik ili naučno djelo koje prikazuje "Turke" u negativnom svjetlu i poriče bilo kakvu njihovu toleranciju, a da oni od njih koji kasnije postanu autori raznih dijela o Osmanlijama ne nađu za shodno da ovakve udžbenike i djela objektivno naučno preispitaju.

Očigledan primjer nacionalističkih falsifikata u obrazovanju iznosi Kicikis u svom djelu *Osmanlijsko carstvo*:

"Čista legenda, na kojoj se u 19. veku zasnovala *Megale Idea* (Velika ideja) grčkog nacionalizma, jeste ono što se naziva *krypto scholeio* (tajna škola). Po ovom nacionalističkom mitu, koji su učila sva grčka djeca, od osnovne škole, u Osmanlijskom carstvu je učenje grčkog jezika i grčke kulture bilo zabranjeno, te su zbog toga grčka djeca krišom, često i noću odlazila kod monaha ili sveštenika koji ih je učio grčkom jeziku i narodnoj tradiciji, rizikujući tako svoj život. Ovaj mit se zasniva isključivo na pesmama, umetničkim delima i lažnim 'muzejima tajne škole (krypto scholeio)', koji su napisani, naslikani ili organizovani, tek posle grčkog rata za nezavisnost 1821. godine... U stvari, prva grčka obrazovna ustanova, posle zauzimanja Konstantinopolja, bila je 'Patrijaršijska škola', koju je 1454. godine osnovao ekumenski patrijarh... Počev od sredine 16. veka razvoj grčkih škola u Carstvu imao je veliki značaj..."[35] Udžbenici za studente su, također, korišteni da se Osmanlije i elementi njihove države prikažu na najgori mogući način. To se čini tako što se među suhoparne činjenice o osmanskoj upravi ubaci poneki opis preuzet od nekog "autoriteta" i tako studentima pošalje poruka o Turcima i onima koji su s njima identificirani. Tako su u općoj historiji države i prava janjičari prikazani i ovako:

"Sir E. Grecses, jedan od istoričara osmanlijskih Turaka ovako opisuje janjičare: odsječeni od sviju i bez ikakve veze sa zavičajem, familijom i rodbinom, imajući dobre plate i svakojake povlastice, mnogo prilika za odlikovanja i nagrađivanja, kao i za zadovoljenje jakih senzualnih i niskih strasti svoje životinjske

34 www.dnevni-list.ba/index.php?option=com_content&view=article&id=1748:osnovci-ue...u-moru-daviti-turke...

35 Kicikis, Dimitri, *Osmanlijsko carstvo*, Beograd, 1999.,str.70.

prirode... ova vojnička zadruga postaje najjače i najžešće oružje sultanovog vlastoljublja, koje je besavjesni fanatizam, pokretan najprepredenijim državničkim lukavstvom ikada mogao izmisliti."[36]

Vjerovatno nijedna elitna vojska neke države nije udžbenički ovako predstavljena. Kakve veze s naukom i janjičarima ima "zadovoljavanje jakih senzualnih strasti njihove životinjske prirode", zašto je njihova priroda životinjska i zašto bi u naučnom ruhu to bilo oružje sultanovog fanatizma koji je usput nesavjestan i pokretan najprepredenijim lukavstvom, to vjerovatno znaju samo sir Grecses i autori koji ga citiraju. Teško je razumijeti, naprimjer, zašto bi postavljenje Genadiosa za poglavara pravoslavnog milleta u činu paše i izdavanje ahdname katoličkoj đenovljanskoj zajednici u Istanbulu, te deset godina kasnije franjevcima u Bosni, bilo izraz vlastoljublja i nesavjesnog fanatizma, pokretanog najprepredenijim lukavsvom sultana Mehmeda Fatiha.

5. Tendencije prikrivanja osmanske tolerancije u nauci

Za primjer "naučnog" pristupa Osmanlijama možemo navesti sljedeće:

"Iztkowitz je pokazao dubinu Gibbovog rasizma, ukazavši kako je Gibb 'opadanje' Osmanskog carstva doveo u vezu sa prestankom dovođenja janjičara na vodeće vojno-administrativne položaje u Carstvu, dvorskih vojnih robova hrišćanskog porijekla, i njihovom zamjenom sa rođenim muslimanima. Ergo, da bi država bila uspješna moraju je voditi hrišćani, makar islamizirani, jer su muslimani lišeni vojno-administrativnog dara."[37]

Ovakvi stavovi u smislu rasističkog odnosa predstavljaju blažu varijantu. Oštrija rasistička varijanta priziva istrebljenje manje vrijednih rasa. Ovo pokazuje John Artur Evans, čija se djela koriste i kao naučni izvori, a koji u svom djelu "Through Bosnia and Herzegovina during the insurrection in 1875 by foot". Jezernik prenosi da je Evansa zbunjivala "previše nametljiva gostoprimljivost" tih ljudi. Radi se o Bošnjacima koji su oduvijek njegovali tradiciju gostoljubivosti i "komšiluka". Evans se osjećao vrlo nelagodno kad su ga oslovljavali s "brate":

"U tim ilirskim zemljama su me često oslovljavali sa 'brate' i Bošnjaci su poznati po tome da stranca nazivaju 'šija' – susjed. Meni, koji ovo pišem se desilo da mi je svaki barbar kojeg sam sreo, rekao, da je on (man) i brat. Vjerujem u postojanje manje vrijednih rasa i rado bi vidio da one budu istrijebljene."[38]

Poseban slučaj predstavlja Charles Darwin, koji je svojom teorijom evolucije postao naučna ikona na čiju nedodirljivost i danas paze gotovo u čitavom svijetu. Njegov rasizam najgore vrste je ono što je manje poznato u njegovoj misli i što je direktno upereno prvenstveno prema Turcima, ali i ostalim neevropskim rasama

36 Samardžić, Đorđo, *Opšta istorija države i prava*, Sarajevo, 1967., str. 249.

37 Nenad, Filipović, v. *Slobodna Bosna*, 07. 09. 2006., str. 48.

38 Jezernik, Božidar, *Zemlja u kojoj je sve naopako*, Sarajevo, 2000., str. 31.

i narodima. Prikrivanje ove dimenzije njegove teorije evolucije je, vjerovatno, urađeno da bi se prihvatanje ove teorije olakšalo među rasama i narodima koje je Darwin smatrao "nižim i nedovršenim" i samim tim manje vrijednim na evolucijskoj ljestvici. Za njega su upravo Turci primjer za "nazadne rase". U pismu koje je W. Grahamu uputio 3. jula 1881. godine, Darwin ističe sljedeće:

"Mogu dokazati da je borba koja se oslanja na prirodnu selekciju napretku civilizacije obezbijedila i obezbjeđuje mnogo više koristi nego što mislite. Zamislite, u koliki su rizik pali evropski narodi prije nekoliko stoljeća kada su Turci zauzeli Evropu, a koliko nam je danas više smiješno ovo osvajanje Evrope od Turaka. Civilizovane rase poznate kao evropske pobijedile su tursko barbarstvo. Kad pogledam u ne tako daleku budućnost svijeta, vidim da će većina ovakvih vrsta nižih rasa biti eliminirana (uništena) od visokih civilizovanih rasa."[39]

Ovakav duboki rasizam je drugima olakšavao da osmansku toleranciju u naučnim djelima poreknu ili prikriju, ili da je, ako je u nekom primjeru neporeciva, minimiziraju. Tako su čitav period osmanske vladavine mogli prikazati kao vladavinu barbarstva koja je zaslužila da bude eliminirana. Najzad, oni kojima ne odgovara historijska istina nastoje da dokumenti koji jasno pokazuju da njihova verzija historije nije tačna ne ugledaju svjetlost dana. Tipičan primjer je "Sumarni popis sandžaka Bosna" iz 1468/69. godine koji pokazuje konfesionalnu, socijalnu i ekonomsku strukturu Bosne neposredno nakon osmanskog osvajanja. Mnogima nije odgovarala historijska istina koja pobija njihove stavove "protkane nacionalizmom i klerikalizmom", zbog čega je ovaj defter dugo čekao na objavljivanje. Defter je važan i sa stanovišta osmanske tolerancije, jer pokazuje da je proces prihvatanja islama bio veoma spor, tako da nije moglo biti govora o prisilnoj islamizaciji. Zatim, defter pokazuje da je bilo mnogo onih koji su predali bosanske tvrđave Osmanlijama, mnogo više od poznatog slučaja vojvode Radaka i predaje Bobovca. Ove predaje utvrda ukazuju na aman i istimalet kao na vjerskim odredbama zasnovani osmanski pristup, te na činjenicu da su domaći elementi bili svjesni da se radi o tolerantnom i milostivom osvajaču koji će im dopustiti da nastave živjeti u svojoj vjeri.[40] Ahmet Aličić ističe:

"Ovaj defter je trebao biti objavljen prije, najmanje, četrdeset godina... Reći ću samo toliko, da je on bio skrivan od pojedinih historičara, kao neprocjenjivi dragulj, više od deset godina. Za neke je bio opasnost za dotadašnju historiografiju, jer se njime jedino može utvrđivati istina..."[41]

---

39 Darwin'in Turk Dusmanligi, www.darwinizmdini.com/darwinturk.html - Uzeto od: Francis Darwin, The Life and Letters of Charles Darwin, Vol. I, 1888. New York:D. Appleton and Company, str. 285-286.

40 Aman je institucija islamskog ratnog prava koja predviđa poziv na predaju uz uslov poštođivanja druge strane, njenog vlasništva i bogomolja; Istimalet je bila osmanska taktika koja se sastojala u tome da se na teritorijama koje se namjeravaju osvojiti lokalno stanovništvo privuče na svoju stranu i da se pridobije njegova naklonost, čime se olakšavalo samo osvajanje.

41 Aličić, Ahmet, S., *Sumarni popis sandžaka Bosna iz 1468/69. godine*, Mostar, 2008., str. XV

Tendencije poricanja, minimiziranja i prikrivanja osmanske tolerancije

U posljednjih nekoliko godina se kod nekih vrlo značajnih svjetskih organizacija uočila tendencija da se miješaju u prezentiranje originalnih dokumenata nastojeći da iz njima znanih razloga zabranjuju izlaganje nekih originalnih dokumenata, iz osmanskih arhiva, pa čak, mada zvuči nevjerovatno, da traže da se neki originalni dokumenti izmijene. Ovo neshvatljivo i nedopustivo ponašanje se više ne želi ni prikriti. To je pokušaj uvođenja cenzure historijskih fakata koji je sam po sebi za nauku vrlo opasan. Izostanak žestokih i odlučnih reakcija na ovakvo ponašanja polako može stvoriti situaciju u kojoj naučna istina više neće biti važna. To bi moglo stvoriti podjelu među naučnicima za koju neće važiti argumenti i omogućiti političke utjecaje na nauku koji će biti rukovođeni interesima pojedinih zemalja i krugova, a ne pouzdanim izvorima. Poznat je slučaj iz 2006. godine, kada je Republika Turska planirala da u Parizu priredi izložbu dokumenata iz osmanskih arhiva. U Pariz je radi izlaganja od Generalne direkcije državnih arhiva Turske poslano 50 dokumenata. Predstavnici jedne renomirane svjetske organizacije su od tih 50 tražili da se 5 dokumenata ne izlaže, a za 2 dokumenta su tražili da im se sadržaj izmijeni. Dokumenti čije se izlaganje nastoji spriječiti, i oni čiji se sadržaj ne sviđa pojedinim "stručnjacima" svjetske organizacije uglavnom predstavljaju izraze osmanske tolerancije, njihove spremnosti da prihvate drugog i drugačijeg, te pokazuju da je mnogim strancima status podanika osmanske države bio draži od statusa stranca koji su uživali. Kao takvi, ni po kom osnovu nisu diskriminirajući, ne prikazuju nasilnička ponašanja niti vrijeđaju bilo koga, a ipak nisu dobro došli. Zašto? Prema vijestima objavljenim u medijima, nakon što Ankara i Pariz nisu mogli doći do dogovora izložba koja je trebala biti održana u Parizu je otkazana.[42]

Sve to pokazuje da mnogi svjetski zvanični krugovi još nastoje da prikriju neporeciv karakter Osmanske države kao neodvojivog dijela islamskog naslijeđa, a koja je zahvaljujući tome toleranciju imala u svojim temeljima. Ovakvi pokušaji predstavljaju izrugivanje nauci i pokazuju koliko je, s ciljem historijske istine, važno naglašavati i analizirati osmansku toleranciju kao primjer koji bi trebalo i danas stalno isticati svim krugovima i grupacijama koje svoju ideologiju na otvoren ili prikriven način zasnivaju na isključivosti i sukobima s pripadnicima drugih vjerskih, etničkih ili rasnih grupa. Ozbiljnost slučaja cenzure prezentiran u spomenutoj vijesti koju je prenijela većina turskih medija ukazuje da bi bez pravovremenog reagiranja na širem nivou mogla nastati situacija u kojoj bi ovakvi događaji postali česta pojava. Zbog toga je potrebno istaći karakter dokumenata čije izlaganje nije poželjno, odnosno čiji se sadržaj želi izmijeniti, jer sve ukazuje da ovakvi nasrtaji na dokaze koji ukazuju na istinu neće prestati:

Dokumenti čije se izlaganje željelo spriječiti:

42 Ali Aydın, Osmanlı arşivine Unesco sansürü, www.haber7.com/haber.php?haber_id=163179

a. Peticija jermenskih službenika i trgovaca

Jedan dio Jermena je bio uključen u događaje kojima se htjela izazvati anarhija. Peticija pokazuje da najveći dio Jermena nije podržavao ove akcije i da žele da budu odani podanici Osmanske države. 1889 / BOA.Y.PRK.AZJ.18-13

b. Pismo pokajanja vođa Jermenskog komiteta

Mi kao jermenski narod smo svjedoci da osmanlijski padišasi izuzetno ljubazno i milostivo postupaju prema Jermenima, kao i prema drugim narodima. I onako od davnina između islama i jermenskog naroda postoje prijateljske veze. Uprkos lažima pojedinih defetista, mi nećemo izbjegavati odano služenje Osmanskoj državi, pošto je biti državljanin Osmanske države za nas pitanje časti. 1898 / BOA.A.DVN.NMH 34/2_4

c) Pismo na jermenskom jeziku

U ovom pismu vođe Jermenskog komiteta izjavljuju da se kaju zbog počinjenog i od Osmanske države traže utočište. 1898. A.DVN.NMH34/2_3

d) Poduzimanje mjera za sprečavanje nemira u Srbiji

Nalog knjazu srpskog naroda Mihailu Obrenoviću je: čuo sam da su, u situaciji kad srpski narod koji se sastoji od mojih odanih podanika živi po zakonima u izobilju i miru, pojedini probisvijeti, da bi pokvarili ovaj mir, organizovali grupe, te da su se ponašali u suprotnosti sa zakonom i među narodom širili glasine. Za ovaj slučaj sam zadužio bivšeg defterdara Musu Safvetija i dao mu potrebni novac. U skladu s tanzimatskim zakonima, da bi se obezbijedio javni red i mir, dobro proučivši ove neprikladnosti zaustavite sve glasine. Budite krajne pažljivi i izbjegavajte aktivnosti koje su u suprotonosti s mojim fermanom. 1840 / BOA. Mühimme Defteri 254, hüküm 104)

e) Dodjeljivanje plaće članovima Senata Srbije i nekim uglednicima koji su tražili utočište (azil) u Osmanskoj državi

Članovi srpskog senata i još neke osobe nisu više mogli podnositi postupke Miloša prema njima i zatražili su utočište u Osmanskoj državi. Najprije dolaze dva člana senata kojima se odredila plaća od 2.500 kuruša. Osmorici osoba koji poslije dolaze, za plaću i nabavku robe odredilo se ukupno 10.000 kuruša. 1869 / BAO I.Hariciye 19331.)

Dokumenti u kojima su potcrtani dijelovi čija se izmjena želi:

1. Upisi u tahrir deftere Jevreja koji su nakon što su protjerani iz Španije i Portugala našli utočište u Osmanskoj državi i smješteni u Edirnama. 1519. / BOA, Tahrir Defteri 77, s.39-41)

2. Pomoć koja će se pružiti mađarskom kralju Rakočiju kao prijatelju Osmanske države u teškoj situaciji u kojoj se našao naspram Austrije. Mađarski kralj Rakoči je, žaleći se na nasilje Austrije, od Osmanske države tražio pomoć za sebe i mađarski narod, kao što je pomoć pružana i njegovim precima. BOA /Name-i Humayun Defteri 6, s.379-380

Dokument čija se izmjena tražila, ali se od toga odustalo

– Prihvatanje državljanstva Osmanske države od stanovnika Poljskog sela (Polonezköyü)

Stanovnici Polonezköya, koje je ranije bilo ubilježeno kao posjed poljskog princa Čartorskog i koje je administrativno vezano za Beykoz, nakon proglašenja Tanzimata su potpuno odustali od statusa stranaca i prihvatili podaništvo Osmanske države. Navodi se da će se onima koji još nemaju lične dokumente iste izdati. Od Direkcije za javnu sigurnost će se obezbijediti red i mir i oni će redovno plaćati predviđene poreze. Određuje se da će im se oprostiti porezi koje su ostali dužni iz prošlog perioda. 1911 / BOA.DH.SN.THR 18/62_1"

***

Historija Osmanske države i Osmanlija, tj."Turaka" je u znatnom broju narodnih predaja, zapisima vjerskih lica i literaturi prikazivana na najgori mogući način. U Evropi je i danas u pojedinim krugovima raširena ovakva predstava i generalni negativni odnos. Ovaj kroz historiju formirani odnos je poprimio takve dimenzije da ga karakteriziraju i kao kao kontinentalnu bolest, odnosno "otomansku opsesiju". Pisanje o Osmanlijama bilo je opterećeno čak i rasističkim stavovima pretočenim u "nauku". Tako su se historijski uspjesi "Turaka" mogli prikazivati kao zasluga njihovih podanika nemuslimanskog porijekla, a oni sami su se na osnovu naučnih teorija o višim i nižim rasama mogli prikazivati kao niži barbari, daleko od bilo kakvih pozitivnih osobina i zasluga, pa tako i od tolerancije.

Na ovaj način je stvorena vrlo negativna opća predstava koja je olakšavala i negativan neobjektivni naučni prikaz koji poriče, minimizira ili prikriva osmansku toleranciju, njene osnove i karakteristične manifestacije. To je posebno prisutno na Balkanu u djelima nastalim nakon formiranja nacionalnih država i u komunističkom periodu. Negativni prikaz, nespojiv s postojanjem bilo kakve tolerancije kod Osmanlija, prisutan je u udžbenicima i naučnim radovima. Sve ovo je dovelo i do otvorenih pokušaja prikrivanja i lažiranja originalne arhivske građe koja pouzdano pokazuje stanje u Osmanskoj državi i njen odnos prema nemuslimanskim podanicima. Zbog toga je potrebno ukazivati na ove pojave i sprečavati ih. To se može učiniti jedino objektivnim i na pouzdanim izvorima zasnovanim naučnim pristupom■

TENDENCIES OF DENIAL, MINIMIZING AND COVER-UP OF OTTOMAN TOLERANCE

Senad Hasanagić

Summary

There are only a few of nations shown in negative light, such as the Turks. This view was present in folk traditions, writings, literature.

Sometimes, this is expressed in terms of pure racism. All this had been relieved un-objective view of Ottoman tolerance as an integral part of Ottoman law and functioning of government in scientific writings and works. In science, that leads to denial and cover-up of Ottoman tolerance by a significant number of authors. Recently, such relation has been openly stated by certain scientific circles, even through requests for non-presentation or changing of original documents that proved the Ottoman tolerance.

Key words: Ottoman tolerance, tendencies, denial, covering, documents, censorship

GODIŠNJICE

Stogodišnjice rođenja
Skendera Kulenovića (1910-1978-2010)
i Meše Selimovića (1910-1982-2010)

><

Osamdesetpetogodišnjica rođenja Derviša Sušića
(1925-1990-2010)

><

Osamdesetogodišnjica rođenja Muhsina Rizvića
(1930-1994-2010)

><

Sedamdesetogodišnjica rođenja Nijaza Alispahića (1940)

><

Stodesetogodišnjica časopisa "Behar"

><

Stogodišnjica časopisa "Muallim"

><

Stogodišnjica časopisa "Pregled"

UDK 821.163.43*.09
929 Kulenović, S.

Etika sjećanja – Kulenovićeva *Ponornica* kao novohistorijski kulturološki roman

Enver Kazaz
Filozofski fakultet, Sarajevo

Zasnivajući roman *Ponornica* kao ispovijest naratora Muhameda, u čiju osnovu smješta priču utemeljenu na obrascima porodične, Kulenović uspijeva u skladu s modernističkim istraživanjem granica žanra ostvariti polifonijski roman u kojem se kombinira nekoliko romanesknih žanrovskih obrazaca: novohistorijskog kulturloškog romana, porodične hronike, društvenog romana, psihološkog romana ličnosti itd. Istodobno s time njegov narator, krećući se u postuliranju priče na skali od autodijegetskog do metadijegetskog, razvija sistem sjećanja i prisjećanja kao forme etičkog preispitivanja prelomnog trenutka u svome životu, davnoj mladalačkoj odluci da se pasivno postavi prema rasulu svoje patrijarhalne porodice. Takav narator vrši promjenu filozofije vremena i povijesti u romanu, da bi lineranom konceptu vremena suprotstavio prustovsku projekciju subjektivnog, tj. vremena egzistencije, a monumentalističkoj analističku filozofiju povijesti. Prošlost na toj osnovi postoji u naratorovoj priči kao neprestana unutrašnja sadašnjost, a iz pozicije pasivnog kritičkog intelektualca, narator analitički razmatra kulturološki hijatus nastao u procesu evropeizacije BiH nakon što je austrougarska vlast smijenila osmansku. Kulturološki hijatus se u Kulenovićevom romanu ukazuje kao topos tvorbe čitavog niza novih identiteta, da bi se svaki od njih na skali od individualnog do kolektivnog ukazao kao stalni proces i performans, lukačevski shvaćen nikad završeni identitet. Tako se u Kulenovićevom romanu sukob individue i svake vrste kolektivne norme otkriva i kao sukob kultrnoidentitarnih koncepcija i procedura u kojima tradicijski model patrocentrične i religocentrične kulture zamjenju modernistička antropocentrična kultura.

Ključne riječi: Skender Kulenović, *Ponornic*a, narativna ispovijest, kulturalni hijatus, romaneskna hibridizacija, identitet, etičko preispitivanje, novohistorijski kulturološki roman

Kulenovićev roman *Ponornica* ostvaren je u obliku porodične hronike i ispovijesti njegovog naratora Muhameda, koji se njome, poput pripovjedača u Kovačevim *Vratima od utrobe,* pokušava lišiti svega ranjivog u sebi i kroz naslage vremena doprijeti do zbivanja iz mladosti, kako bi razmotrio njihovu moralnu i egzistencijalnu dimenziju i preispitao svoje mladalačke odluke. Ova dvojnost naratorove priče, u kojoj uporedo teku etičko preispitivanje vlastitih postupaka i analitički zahvat u sadržinu povijesti i kulture, omogućuje prekoračenje tradicionalnih žanrovskih granica u romanu, a *Ponornica* se nepovratno udaljava i od klasične romaneskne ispovijesti i od obrasca porodične hronike, postajući polifonijskom romanesknom strukturom. Polifoničnost ovog romana, međutim, nije omogućena samo razbijanjem hroničarskog, ekstradijegetskog naratora koji je distanciran od zbilje što je predočava u priči, nego i činjenicom da je on u sebe usisao narativne postupke karakteristične za historijski, društveni, psihološki roman ličnosti itd. Ako je na planu naracije transformirao hroničarski tip iskaza, Kulenović je na planu romanesknog žanra preoblikovao brojne narativne obrasce, udaljavajući se na način modernističkog poetičkog istraživanja romanesknih žanrovskih granica od svake formalne zadatosti, da bi ostvario roman modernističke kombinacije i hibridizacije različitih žanrovskih obrazaca.

U kružnoj kompoziciji romana u kojoj starac Muhamed iz tačke sadašnjosti, ponukan davnim Senijinim pismom kao dokumentarnim izvorom i motivacionim pokretačem svoje ispovijesti, odmotava vrpcu sjećanja na davnu bosansku mladost, Kulenović izvandijegetskog preobražava u autodijegetskog naratora, a potom i u metadijegetskog. Pripadajući zbilji koju predočava u romanu, Muhamed gubi neutralnost hroničara prema zbivanjima o kojima priča, pa se njegovo pričanje o svojoj mladosti i porodičnoj prošlosti pretvara i u ispovijedanje o vlastitom životu i traumi pri donošenju mladalačkih odluka. Potom se ispovijednoj liniji priče pridodaju obrasci etičke rasprave, sociološke i kulturološke analize, te emocionalno nabijenog pripovijedanja o neminovnom povijesnom udesu čitavog jednog društvenog obrasca u procesu raspadanja, da bi sve to bilo natkriljeno esejističkim diskursom o metafizičkom zasnovu čovjekove sudbine i neminovnosti njegovog poraza u varljivim povijesnim tokovima. To znači da je Kulenović hroničarsko notiranje događaja pretočio u psihološki nabijeno sjećanje kao etičko preispitivanje vlastitih odluka, te, na diskursu različitih oblika analize zasnovano, predočavanje trenutka loma patrijarhalne kulture i begovske klase, ali i tradicionalnog modela društva u Bosni, uslovljenog dolaskom novog osvjača/kolonizatora, Austro-Ugraske, i njegovog modela društva u drugoj polovini 19. stoljeća, nakon što je onaj raniji, Osmansko carstvo, zahvaćen dezintegracijom morao otići.

Međutim, ovo predočavanje povijesnog loma kroz sjećanje kao vlastito etičko preispitivanje pretvara se i u ispovijest o prostornosti ljudske duše. Prelaskom s hroničarskog pripovijedanja na analitičko predočavanje povijesnih događaja, a potom i na ispovijedanje, Kulenović je, zapravo, ostvario i prelom klasičnog historijskog u novohistorijski roman kulturološkog tipa. I to onaj model kulturo-

loškog romana koji prošla zbivanja analitički motri i procjenjuje iz nove epistemološke i civilizacijske pozicije, pri čemu je u centru pažnje trenutak loma starog kulturološkog modela, a novi se tek začinje bez šanse da se u skoroj budućnosti i definitivno uobliči. To je vrlo važan aspekt Kulenovićeve *Ponornice*, jer on podrazumijeva i promjenu filozofije povijesti, koja nije više samo ona velika, ničeanski shvaćena monumentalistička povijest, nego arhivarska, analistička u kojoj se velikoj priči suprotstavlja ona mala iz podnožja društvene vertikale i u kojoj kultura potiskuje političku diktiranost povijesnog lanca zbivanja.

Istodobno s tim mijenja se i filozofija vremena u romanu, a Kulenovićev narator tzv. objektivno vrijeme iz tradicionalnog romana pretače u prustovsku projekciju subjektivnog vremena, što se ne razvija unutar uzročno-posljedičnog, linearnog toka, nego se pretvara u simbolički prostor u kojem se vremenski sadržaji pretaču u psihološke, u širinu i dubinu sjećanja, pounutrujući vanjska zbivanja i pretvarajući ih u psihološke i mentalne slike. To pounutrenje povijesti i vremena na koncu rezultira činjenicom da Kulenović na bazi promjene filozofije vremena i povijesti vrši prustovsku analizu kulturološkog i povijesnog hijatusa u koji su zapali njegovi junaci, tragajući za odgovorom na pitanje kako taj zijev i ta praznina djeluju na ljudsku psihu i um, kakva je suma njihovih učinaka na čovjekovu unutrašnjost.

Otud je Kulenović jedan od onih romansijera koji je izvršio personalizaciju povijesti, pitajući se o njenom etičkom aspektu i antropološkoj sadržini, da bi potpuno redefinirao uvjerenje tradicionalnog historijskog romana o čovjeku kao aktivističkom povijesnom subjektu. Kulenovićev junak, međutim, nije tek puki objekt povijesti, niti samo njen pasivni svjedok, nego mu se prošlost neprestano vraća u slikama, u drami svijesti i savjesti, postajući njegovom egzistencijalnom ponornicom.

Na toj osnovi ona tačka sadašnjosti iz okvirne kompozicije romana, njegov sižejni početak i kraj, nije i tačka početka i kraja romaneskne fabule kao zbira događaja u romanu. Ta tačka sadašnjosti zbog logike prema kojoj je prošlost postala naratorovom egzistencijalnom ponornicom podudara se sa svakom vremenskom tačkom iz prošlosti, da bi ova postala neprestana unutrašnja sadašnjost. Podudarnost prošlosti s unutrašnjom sadašnjošću podrazumijeva i činjenicu da Muhamed iznosi ispovijest o prustovski zaustavljenom, unutrašnjem, psihološkom vremenu koje poput filmski zaleđenog kadra u svojoj nepomičnosti, kao kakva etička muka i mora, te moralno opterećenje stoji u Muhamedovoj svijesti, a sve to treba etički pročistiti i stići do katraze u činu pisanja.

Starac Muhamed, koji se, u kairskom svođenju računa sa samim sobom dok promatra staračke pjege na rukama kao pouzdan znak skore, nadolazeće smrti, sjeća svoje mladosti, početka studija na "Al Ahzaru" i prvog studentskog raspusta, ustvari, preispituje prijelomni trenutak vlastitog života koliko i prijelomni trenutak života porodice, razmatrajući pritom etičku pozadinu i jednog i drugog. Zato *Ponornica* jest prustovsko sjećanje i prisjećanje, ali i moralna vivisekcija

sebe bivšeg, porodice, klase, društvene zajednice u cjelini, da bi se iznad svega toga postavilo pitanje o metafizičkom planu ljudske egzistencije.

U tminama prošlosti i onom zaustavljenom vremenu mladosti Muhamed pokušava naći odgovore na pitanja: zar je sve baš tako moralo biti, da li povijesni lanac zbivanja ima altrenativu, je li moguća mnoštvenost povijesnih alternativa, ili su povijesna zbivanja podložna isključivo zakonima neminovnosti. U podlozi njegovog sjećanja kao etičkog preispitivanja stoji, dakle, analistička filozofija povijesti, pri čemu izranja temeljna moralna dilema – da li je svojom akcijom mogao usmjeravati prošle događaje, ili nije, jesu li oni baš onakvi kakvi su ostali u njegovom sjećanju, ili imaju neki drugi smisao i značenje, te da li čovjek uhvaćen u povijesne dileme postaje proces, a njegov identitet ponorna protočnost, stalna hajdegerovska promjena u vremenitosti bitka i procesualnosti jezika kao njegovog staništa.

Upravo zato je i uvod u roman, onaj požutjeli komad papira na kojemu je ispisano Senijino pismo, obilježen baš problematiziranjem smisla Muhamedove mladalačke pasivnosti u odnosu prema povijesnim silama koje i iznutra i izvana dezintegriraju njegovu porodicu. Jer, zarad njegove pasivnosti, ostao je neuslišen Senijin vapaj, i ljudski i ljubavni, Muhamedu za pomoć, stoga što hoće, u skladu s patrocentričnom kulturnom normom i moralom, da je *udaju bez njenog pristanka,* protivno njenoj volji, a ona *nema drugog prijatelja osim Boga i njega, Muhameda, a oba joj daleko.* Na drugoj strani, i to pismo donosi stav što će ga Muhamed u mladosti prihvatiti kao vlastito životno načelo. *Eto ih tamo,* reći će Senija u pismu za Muhamedove amidže koji hoće da dijele imanje i na toj osnovi rasture begovsku porodičnu zajednicu i s njom usklađenu kulturnu i moralnu normu, da bi takvim stavom i ona i on opravdali vlastitu pasivnost i nemoć da usmjeravaju zbivanja koja će usloviti raspad Muhamedove porodice i ukupne tradicionalne patrocentrične zajednice. Ali, dok je Senijina nemoć rezlutat androcentrizma patrijarhalne kulture, Muhamedova dolazi iz gerontocentričnosti hijerarhije i strukture autoriteta na kojima se zasniva patrijarhalna porodica. Zato iskaz: *Eto ih tamo* odražava saznanje i jednog i drugog o vlastitoj nemoći da se bilo šta promijeni u haotičnom lancu zbivanja, nemoći uslovljenoj pozicijom koju zauzimaju unutar zajednice. Senija je žena, uz to mlada, djevojka prispjela za udaju, a Muhamed, tek stasali mladić koji je odlukom da napusti vjerski studij i upiše, protivno djedovoj volji, onaj laički načinio prvi korak u odbijanju pokornosti patrocentričnom autoritetu i ličnom ispadanju iz zajednice. I jedno i drugo, pak, svojom pasivnošću ne produžavaju tradicijsko pokoravanje autoritarnoj moći kulture i zajednice u cjelini, nego zauzimaju pasivnu, kritičku i promatračku poziciju, pri čemu Senija strada, a Muhamed u očiglednoj svađi s patrocentričnim konceptom života ostaje na margini zajednice i iz svoje, vlastitom voljom odabrane, autsajderske pozicije zasniva proces individualizacije, raskidajući, baš pasivnim stavom, na radikalan način s tradicionalnom kulturološkom normom.

Pasivnost na toj osnovi postaje svjesno odabrano načelo borbe za individualizaciju unutar autoritarne patrijarhalne kulture, za razliku od radikalne akcije

njegovih amidža koji ne posjeduju svijest o individualnoj odgovornosti i pravu u zajednici, nego se svaki od njih nastoji postaviti za novog patrijarhalnog autoriteta unutar vlastite porodice kao mikropatrijarhalne zajednice. Zato njihov zahtjev za podjelu imanja nije ništa drugo do ulazak u proces razvlašćenja centralnog patrijarhalnog autoriteta – djeda, da bi na mjesto jednog i jedinog patrocentričnog autoriteta došlo njih nekoliko. A to znači da njihova pobuna protiv djeda nije uslovljena principom raspada kulturne i moralne, već socioekonomske norme.

Na toj razlici između Senije, Memnune, Muhameda i njegovog brata, ili Tahir-bega, s jedne, i amidža, s druge strane, izbija čitav niz međugeneracijskih razlika u rasulu patrijarhalne zajednice, pa se ona u svojoj tradicionalnoj strukturi ne može održati pred navalom novih socioekonomskih, kulturnih, etičkih, generacijskih, spolnih, rodnih, klasnih i niza drugih identiteta. Hijatus između tradicionalne, feudalne, patrocentrične civilizacije i nove koja se uspostavlja u procesu evropeizacije kao modernizacije tradicionalne osmanske Bosne nakon Austro-Ugarske aneksije i okupacije – postaje, dakle, mjestom tvorbe čitave skale novih identiteta.

Starac Muhamed, koji motri i prosuđuje sebe bivšeg u kontekstu porodične drame nije nepopustljivi, etički radikalan sudac koji iz neke transcendentalno zasnovane etičke perspektive mjeri sistem krivica. Njegovo moralno stajalište obilježeno je tipičnim modernističkim skepticizmom i relativizmom koji kunderijanski insistiraju na moralnom relativizmu, što osporava svaki oblik autoritarnosti i donosi svijest o čovjekovoj nemoći pred apodiktičnim zahtjevima institucija sistema. Ako je kultura prostor altiserovski shvaćenih identifikacija koje zazivaju subjekte da zauzmu odgovarajuće, društveno poželjne pozicije prema simboličkom imaginariju koji oblikuje i inidvidualne i kolektivne identitete, onda je Muhamedov stav o pasivnosti, zapravo, odbijanje jednog modela kulture, s krhkom nadom da će drugi koji dolazi s novim osvajačem/kolonizatorom donijeti humaniji poredak vrijednosti. Otud je u Muhamedovoj priči Bosna i njena deosmanizacija kao depatrijarhalizacija i defeudalizacija viđena u formi kulturološkog i prostornog i temporalnog homibabinskog limesa, gdje se evropeiziranje ne promatra kao kulturološko koloniziranje, nego je ono izjednačeno s nizom emancipatorskih gesti, i to ne jedino izvana, već i iznutra, a iznutra zasigurno na radikalniji način.

Otud se *Ponornica* ulančava u veliku temu bosanskohercegovačke književnosti koju detektira Alojz Schmaus u predgovoru čuvenoj Kršićevoj antologiji bosanskih pripovjedača, i koju određuje kao *sukob starog i novog reda stvari.*[1] Ali, dok su pripovjedači, ispisujući priče biografskog i kulturološkog narativa, prikazivali taj sukob kao sudar individue s kolektivnom normom, pri čemu individua u očiglednoj svađi sa životom, kako bi rekao Franck O`Conor, odlazi na kulturalnu, socijalnu i egzistencijalnu marginu, Kulenović u *Ponornici* govori i iz središta stvari, iz kolektivnog centra kojemu se Muhamed približva, da bi

1 Isp. Jovan Kršić: *Sa strana zamagljenih,* Sarajevo, 1928.

svjedočio o njegovoj drami, a istodobno i s margine, iz pozicije individue koja je odbacila pokoravanje patrijarhalnom autoritarnom središtu.

Iz ovog proizlazi i naredna važna osobina Kulenovićevog romana. Muhamed kao okularni, neposredni svjedok zbivanja, a onda i njihov komentator i analitičar s vremenske distance, svoju ispovijest organizira na dvostruk način. Ona je istodobno i kazivanje i prikazivanje, pričanje i dramsko predstavljanje, a roman se razvija, između ostalog, i na principu dramskog predstavljanja sukoba koji je čas vani, u samoj događajnoj niti, a čas unutra u psihološkom raspolućivanju likova. Na toj osnovi *Ponornica* se približava uzusima drame, a zbivanja u priči odvijaju se na nekoliko scenskih prostora: u Muhamedovoj kući, u lovu i na sijelu poslije njega, u neninoj avliji, na sijelu poslije džume u džamiji, u gostima kod kmeta Todina, u čaršijskom hotelu, na konjskim utrkama itd. Dramskost *Ponornice*, međutim, nije ostvarena samo na ovoj razini. Ona se zaokružuje dramom pisanja kao etičkog preispitivanja sebe i sadašnjeg i bivšeg, ali i ukupnih događaja u romanu, pri čemu narator preispituje i etička stajališta svih drugih učesnika drame porodičnog rasula.

Stoga ovaj roman izjednačava sam čin pisanja s činom priskrbljivanja smisla egzistencije, čime se on približiva egzistencijalističkom stavu o stvaranju kao toposu spasa egzistencije pred njenim apsurdnim propadanjem u nepojamno Ništa. U drami pisanja kao osmišljavanja egzistencije Kulenovićev narator nije blizak samo Kovačevom iz *Vrata od utrobe,* nego i Selimovićevom iz *Derviša* po stavu da je pisanje kao samoispitivanje istodobno i katarktički čin kojim se nadvladava granica smrti. Selimovićev i Kulenovićev narator pišu da bi *ostao njihov zapis o njima, zapisana muka razgovora u svođenju računa sa samima sobom, s dalekom nadom da će se naći neko rješenje u kukama slova i bjelini hartije što čeka kao izazov.* To je, ustvari, kamijevski čin i njegovo poimanje stvaranja kao sizifskog posla, koji je u sebe unaprijed uračunao apsurd, ali se baš činom pisanja i jedan i drugi narator apsurdu suprotstavljaju. Time oni objektivnom vremenu i njegovom neumitnom proticanju ne suprotstavljaju samo prustovsku projekciju psihološkog, odnosno vremena egzistencije, nego i esencijalističku projekciju vječnosti umjetničkog čina u kojem se egzistencija spašava od neumitne prolaznosti i apsurda. Drukčije rečeno, i Muhamed i Nurudin, s dva različita etička kraja, prvi iz drame svijesti i savjesti zato što je kao intelektualac ostao pasivan prema zbivanjima u svojoj zajednici, a drugi zato što se nakon drame uma i emocije upustio u dramu akcije koja ga je dehumanizirala, činom pisanja nastoje se samospoznati i nadvladati zadatost povijesnog i kulturološkog identiteta te ostvariti u *kukama slova* transtemporalnost umjetnosti.

Tu se i dolazi do višestrukosti značenja naslovne metafore romana. *Ponornica* je lično vrijeme egzistencije, igra zaborava i sjećanja, onog zabranjenog što se frojdovski potiskuje i odlazi u podsvijest, da bi ponorno šiknulo u svijesti nakon što se odigrao proces njegove simbolizacije. Tako je to metafora protočnosti ličnog identiteta koji se ne samo mijenja, nego i prividno gubi u igri izviranja i poniranja i svijesti i podsvijesti, sjećanja i potiskivanja, promjene identifikacijskih

struktura, ličnih uvjerenja i simboličkih imaginarija koji se prihvataju ili odbijaju. Individua pritom nije obilježena jedino ponornom protočnošću egzistencije, nego i igrom svijesti koja vrši selekciju sjećanja. A Muhamed se u toj dimenziji unekoliko približava naratoru Desničinog romana *Proljeća Ivana Galeba,* pri čemu je vrlo važno imati u vidu i bitnu razliku među njima. Desničin narator, naime, dok leži na bolničkom krevetu, suočavajući se s krajem života, odmotava lanac sjećanja i mišljenja u asocijativnoj igri koja se razvija kao tok svijesti. Kulenovićev narator se ne prepušta toku svijesti u igri asocijativnog lanca mišljenja, nego vrši odabir iz sjećanja po logici koju mu nameće čin stvaranja, metadijegetska razina njegovog pozicioniranja u romanu, ali i on kao Ivan Galeb subjektivizira sve što obuhvata njegov pogled i sve pounutruje. Tako se otkriva novo značenje ponornice: to objektivna stvarnost i vrijeme poniru u svijest, preoblikuju se u njoj, frojdovski se simboliziraju i destiliraju radom svijesti i podsvijesti, da bi šiknuli u poredak priče i pričanja. A potom se naslovna metafora pojavljuje i u značenju protočnosti identiteta zajednice čije energije poniru da bi se obnovile i izvirale, jer se simboličke vrijednosti jedna prema drugoj dramski napeto pozicioniraju, pa neprestano poniru i izviru u dijalektkički napetom procesu promjene kolektivnog identiteta. Ali, ponornica je i metafora povijesnih i transpovijesnih eneregija, onih energija koja prelaze vremenske granice, u jednom vremenu nestanu sa scene, poniru u slojeve kolektivnog sistema zaborava i zabrana, a onda u drugom izviru da bi smijenile vladajući poredak vrijednosti. Tako ponornica kao metafora povijesti određuje igru nestajanja i nastajanja, stvaranja i razaranja.

U višestrukost značenja naslovne metafore položena je i višestrukost kodova Muhamedove ispovijesti. Okvirna kompozicija daje joj lični ton i boju, a priča se lepezasto širi prema društvenoj sceni, pri čemu se razvija nekoliko sukoba u romanu. Prvi je sukob između različitih kolektivnih identifikacija, gdje se jedan kolektivitet izjednačuje s *našom carevinom koja je otišla*, a druga dva s *njihovom koja dolazi*, a u *korijenu joj se već zajezerilo sjeme raspada,* da bi te identifikacije bile pojačane onim vjerskim, a cijeli sukob dobija tragično finale i ironično groteskni komentar na konjskim utrkama na kojima će kolektiviteti kao simboličke redukcije religija i *carevina pouzjati svoje konje* i krenuti u apsurdnu igru novih pobjeda i novih poraza. Druga linija sukoba jest međugeneracijska. Mlađi autoritarni muškarci/očevi žele skinuti s trona onog najstarijeg, djeda, a međugeneracijska borba nije ništa drugo do nastojanje da se zaposjedne vladarsko autoritarno mjesto u okviru patrijarhalne porodice. Naredni sukob bazira se na zahtjevima treće generacije, mladih koji su raskrstili s patrijarhalnim normama, ali ne mogu u kulturalnom hijatusu steći pravo na autonomno odlučivanje o vlastitom egzistencijalnom pravu. Taj sukob u kojem individua kida fromovski shvaćene primarne veze s kolektivom najrasprostranjeniji je u romanu. Njime roman i počinje, jer je Muhamed već u Kairu prekoračio preko autoritativne djedove naredbe da studira teološki fakultet i odlučio se za onaj svjetovni – arheologiju, a *Ponornica* je neka vrsta romaneskne arheološke iskopine presudnog momenta u egzistenciji kolektiva, koliko i presudnog momenta u ličnom životu. Potom se u

taj sukob uključuju Senija, Memnuna, Tahirbeg, Muhamedov brat i sestra, nena, da bi se on profilirao i kao sukob između patrocentrične muškosti i ženskog i ženstvenog koncepta identiteta u kojem marginalizirani rodni i spolni identitet nastoji decentrirati muško kulturno središte.

A to znači da je Kulenović napisao roman o procesu identitarnih decentriranja i klizanja u času kad se monolitni, autoritarno centriran identitet patrijarhata razgradio. Međugeneracijski, spolni, rodni, klasni, obrazovni i čitav niz drugih identitarnih sukoba u zajednici, međutim, nisu predstavljeni s etički radikalnog, nego iz ugla saosjećajnog stajališta etičkog relativizma. Jer, Muhamedov pogled dolazi iz središta kulturalne krize. Njome roman i počinje, a djed i muftija kao centralni patrijarhalni autoriteti nisu više u mogućnosti nametnuti volju zajednici. Emancipatorska gesta u kulturi razvlastila ih je, pa Muhamedov pogled na njih otkriva da su to nemoćni starci, ispali iz vremena, arhaizirani, a nekadašnji centralni patrijarhalni autoriteti otkrivaju se tek kao nemoćni starci koji dotrajavaju svoje živote i kojima u tome treba pružiti utjehu. Kriza patrijarhalne kulture tako demaskira svakog učesnika drame njenog raspada. Do nje dolazi stoga što je život zajednice zbog povijesnih mijena promijenio sadržaje, a sačuvao stare forme koje su se petrificirale, nemoćne da se transformiraju i prilagode novim kulturalnim procesima. Zato se patrijarhalna zajednica raspada i na psihološkom, i na etičkom, i na ekonomskom planu, a individua otrgnuta od svjetovnog i vjerskog patrijarhalnog središta otkriva vlastitu, ali i moralnu napuklinu zajednice u cjelini. Ta se napuklina manifestira koliko u muftijinom pijanstvu (*Do ahmedije se pije, a poslije krije,* komentira ovu situaciju Vepar, jedan od najradikalnijih zagovornika hedonističke, potjelešnjene muškocentrične kulturne norme) na sijelu poslije lova toliko i u čitavom nizu drugih linija polifonijski postulirane radnje romana.

Muhamedovu ispovijest presudno određuju saznanje o pogubnosti etički radikalnog stava i svijest o ograničenosti ljudskih moći, te spoznaja da svakom individuom i zajednicom u cjelini upravljaju istodobno tamna, mutna strast (Tu dimenziju Muhamed će okvalificirati stavom prema kojem je muški begovski kolektivitet *sito-pijana sirovina* čiji život prolazi u *izležavanju po šljivicima i čekanju večernjeg akšamluka* u *praiskonskoj medvjeđoj prijesnosti što po ledinama tutnji i reve)* i svjetlo ljudske dobrote, logika pobune, ali ne i revolucionarne destrukcije, načelo zauzimanja pasivne pozicije prema krizi zajednice, ali i princip njene destrukcije. Zato se smjena jednog osvajača drugim i iz nje proizašla deosmanizacija i evropeizacija BiH i predočava kroz fokus krize kulture i s njom usklađenog procesa promjene individualnih i kolektivnih identiteta. Kulenović stoga kulturološki hijatus nastao dolaskom novog osvajača promatra s distance koja podrazumijeva njegovu analizu ne samo iz nove epistemološke i civilizacijske pozicije, nego krizu kulture analizira i iz moralne i psihološke ravni, da bi je otkrio i kao krizu čas radikalnog, čas postupnog preoblikovanja identiteta. Zato Muhamed u procesima dezintegriranja jednog i uspostavljanja novog kulturalnog identiteta uočava nekoliko osnovnih tendencija identitarnih mijena:

– deosmanizaciju kao sistem promjene modela kolektivnih idenitifikacija i s njima usklađenih identiteta;

– osmanonostalgiju kao izvor za identifikacijske autokolonizatorske geste begovatocentričnog kolektiva;

– austrofilstvo kao model kolektivnih identifikacija i uspostavljanja autokolonizatorskih gesti neislamskih kolektivnih identiteta u BiH;

– depatrijarhalizaciju kao kulturalni okvir u kojem se rađa široka lepeza novih generacijskih, rodnih, spolnih, klasnih i drugih identitarnih formi;

– deheroizaciju kulture usklađenu s njenom deepizacijom i demaskulinizacijom;

– rudimentarne forme ginocentričnog kulturnog pogleda kao uvjet za oblikovanje novih formi ženskog i ženstvenog, odnosno novih formi feminalnosti u oblikovanju rodnog i spolnog identiteta;

– individualizaciju u okviru kolektivne normativnosti patrijarhalnog kulturalnog identiteta, pri čemu indvidua, više-manje, otvoreno dolazi u sukob s kolektivnom normom;

– akulturaciju kao prostor novih oblika međukulturalne komunikacije i razmjene te redefiniranja postojećih kulturalnih identiteta unutar novog kulturalnog komunikacijskog polja;

– defeudalizaciju u kojoj se begovska klasa raspada za račun mogućnosti da se uspostave novi klasni identiteti;[2]

– panteizaciju kulturalnog polja koja delegitimira monoteističku definiranost kulture;

– dehijerarhizaciju kulture za račun novih oblika horizontalno uspostavljenih mikrokulturnih zajednica (ženske, generacijske itd.);

– hibridizaciju i dijalektičku napetost u formiranju novih identiteta;

– procesualnost svake vrste identiteta i esencijalistički pojmljene ljudske egzistencije.

Ovim procesima uspostavalja se prostorna i vremenska dimenzija kulturalnog hijatusa kao homibabinskog limesa i hibrida, a svaki se kolektivni identitet namjesto svoje monocentrične strukturiranosti otkriva u policentričnoj procesualnosti u kojoj je dinamičnost antropocentrične kulture moderne zamijenila statične

2 Nove interpretacije Kulenovićevog romana, utemeljene na postratnim, tranzicijskim bošnjačkocentričnim i osmanskonostalgičnim ideologemama, nastoje sa stajališta neobegovske kulturne fantazme interpretirati ovaj roman, istučići njegovu čulnu potencu, harmoniju i prezrelost formi tradicionalne bošnjačkoislamske kulture, čime se ovaj roman, kao čitav niz drugih Kulenovićevih djela, radikalno reinterpretira u odnosu na onaj model interpretacije karakterističan za esencijalističku kritiku nastajalu u doba SFRJ. Takve interpretacije na bazi arhaizacije novobošnjačkog kulturnog i sociopolitičkog identiteta repatrijarhaliziraju Kulenovićev roman, svodeći ga na osmanskonostalgičnu i patrijarhalno nostalgičnu priču, maskirajući se pritom konceptom transvremenih esencijalnosti na kojem se tobože utemeljuje naratorova priča u romanu.

kulturne forme tradicije. Drukčije rečeno, ako je patrocentrična tradicija održana na autoritarnoj vertikali od zemnog do nebeskog, depatrijarhalizirane forme moderne kulture koje nastaju u kulturološkom hijatusu, utemeljuje se na horizontalnim antropocentričnim nizovima, pri čemu je doveden u pitanje religiocentrični i bogocentrični koncept kulture i s njom usklađen pojam čovjekovog identiteta. Dakle, ako se na razini sukoba između individualnog zahtjeva i kolektivne norme dogodio pad patrocentričnog autoriteta, na razini Muhamedovog ili Tahirbegovog pitanja o transcendentalnoj postuliranosti etike dolazi do razvlašćenja one kulturalne norme koja se može označiti kao religio i bogocentrična. Upravo zato se namjesto romantično-nostalgičnog fokusa iz tradicionalnog romana u Kulenovićevom zasniva kritički fokus pasivnog intelektualca koji rezonira nad povijesnim procesima i kulturalnim promjenama, te metafizičkom zasnovu ljudske egzistencije. Stoga se i može reći da u romanu ključni momenat uspostavljanja antropocentričnog pogleda na čovjekov metafizički, povijesni, kulturološki i svaki drugi identitet dolazi s Tahirbegovom raspravom o etičkim implikacijama Jovanove slike: "Sve je ovo naslikano iz ovnujske glave! Njemu je čovjek nevin i za sva zla na svijetu kriva je neka slijepa sila, nebo, Bog, kojim najedanput padne u pamet da se prolome i da sruče na nas svoj bijes u vidu poplava, požara, ratova, boleština i svih drugih nesreća! A nama ne preostaje ništa drugo nego da buljimo u to kao ovnovi i dušu da predamo ptici, koja ima krila pa može da uzleti u nekakav svijet van sveg tog rusvaja (...)

Islam je došao do jednog panteizma, ali taj panteizam je nedonošče! Nije po islamu Bog negdje gore, u nebesima, u nekakvom svom nedohvatnom čardaku, odakle ravna svijetom, svojom tvorevinom i kroz svoj božanski durbin vidi sve što se u njemu dešava, bilježeći u svoj tefter sva naša dobra i zla djela. Spustivši, dakle, Boga na zemlju, islam je pronašao savršenije računovodstvo i policiju! Ima, doduše, tumača Kur`ana koji tvrde da je Bog u svemu, izbija iz svega kao dah iz nas i plamen iz fitilja, i da je sve u Bogu kao kruška u turšiji. Ali čim stvar prenesu na glavnu etičku poledicu, ovi drugi padaju gore na ispitu nego prvi. Moraju i oni da je podupru štakom slobodne volje koju je Bog dao čovjeku (opet spasavaju tog svog Boga), jer inače bi morali priznati da bi Bog, koji je u svemu, dakle čuči i u zločinu, mogao, prema tome, u utrobi zločina da bude ljekovita trava, a on to neće, nego hoće da bude zločina droga. Nedonošče ostaje nedonošče. Sve je to luk i voda, najdublji je pogled u onog jadnog Čifuta staklara.[3] Sve što postoji je bog, i bog je sve što postoji, kako nam se već sviđa da kažemo. Taj svebog niti je dobar ni zao, on je tvorac-tvorevina koja tvori smo sebe iza sama sebe, i sve što u tom samotvorenju nastaje, pa i etički problem, nastaje iz ovog svijeta i rješava se u njemu. Štake naše dosadašnje logike odslužile su svoje, naša psihologija obajatila je i obuđavila. Stare utvrde kule našeg načina mišljenja i osjećanja ruše se, a nove koje danas naš um i mašta, kao tvorevina tog samotvorenja, grade

3 Kulenović, očito, misli na Spinozu, čijom će filozofijom biti obilježeno njegovo ukupno djelo.

u oblacima opet se moraju spustiti na zemlju, napraviti na tlu ovog svijeta i od njegove građe, jer svijeta van ovog nema."[4]

Pad religiocentričnog patrijarhata tako se otkriva i kao redefinicija čovjekove odgovornosti. Ona prema Tahirbegu ne dolazi izvana, ni iz kakve transcendencije, nego mora nići iz čovjekove odgovornosti pred povijesnim lancem zbivanja. Namjesto religiocentričnog pasivizma okrenutog vječnosti, Tahirbeg zagovara etički aktivizam u vremenu. Međutim, taj izazov ostat će nesulišen, a pasivni pobunjenici protiv patrijarhalne kulture postat će na koncu marginalci bez šanse da promijene kolektivno stanje. Tako se granica između tradicije i moderne u kojoj se čovjek lukačevski susreo sa svojim stalno procesualnim nikad završenim identitetom otkriva na pozadini ove Tahirbegove rasprave i kao granica na kojoj otpočinje pad religiocentrične, monoteističke definiranosti etičke norme. No, kao i na svakoj vremenskoj, ali prostornoj granici jedan identitet se sasvim ne završava, da bi otpočelo potpuno postojanje drugog, nego se u procesima akulturacije oni miješaju i hibridiziraju. Junaci zahvaćeni procesom individualizacije, odnosno pripadnici treće generacije uhvaćeni u zamku kulturološkog hijatusa što ga tematizira Kulenovićev roman na koncu iz marginalaca postaju neka vrsta unutrašnjih otpadnika, čak unutrašnjih drugih, čija kritika zajednice omogućuje da se u njoj zasnuje policentrični hibridni kolektivni identitet s unutrašnjom dijalektičkom napetošću i stalnom borbom među različitim grupnim, generacijskim, rodnim, spolnim i drugim identitetima. Drugim riječima, Muhamedova ispovijest i njegovo preispitivanje vlastite moralne pozicije u odnosu na dramu rasula patrocentrične begovske porodice, pretačući se priču o povijesnom obratu s kulturološkom analizom u svome postamentu, realizira se kao govor kritičkog intelektualca koji uspijeva načiniti saosjećajnu distancu u odnosu na kolektiv. Takva distanca i omogućuje redefiniciju kolektivnog identiteta – on se više ne može održati kao monocentričan, organski cjelovit, biosocijalan, a kao stalni proces i performans uvučen u hajdegerovsku vremenitost bitka, opisan metaforom ponornice, on se u Muhamedovoj ispovijesti i pounutruje, postajući njegovom opsesijom pred izvjesnošću nadolazeće smrti■

(Referat podnesen na naučnom skupu posvećenom stogodišnjici rođenja S. Kulenovića, a koji je održan koncem 2010. godine na Akademiji nauka i umjetnosti BiH u Sarajevu)

4 Skender Kulenović, *Ponornica,* Svjetlost, Tuzla, 2010., str. 93-94

ETHICS OF REMEMBERING - KULENOVIC'S *UNDERGROUND STEAM* AS NEW-HISTORICAL AND CULTURAL NOVEL

Enver Kazaz

Summary

Founding the novel *Underground steam* on confession of narrator Muhamed, whose basis is placed in a story established on patterns of family, Kulenović has managed, according to modern research of genre boundaries, to create polyphonic novel combining several novelistic genre patterns: new-historical cultural novel, family chronicle, social novel, psychological novel of personality, etc. At the same time, with it, his narrator, moving the story on scale from autodiegetic to metadiegetic, has developed the system of memories and remembering as a form of ethic investigation of critical moment in his life, former youthful decision to be passive towards the falling apart of his patriarchal family. Such narrator has made a change of philosophy of time and history in novel, in order to oppose the Prust's projection of subjectivity to linear concept of time, i.e. the time of existence, and analytic philosophy of history to monumentality. The past exists on that base in narrator's story as a constant inner present, and from the point of passive critical intellectual, the narrator analytically considered cultural hiatus emerged in the process of Europeanization of Bosnia and Herzegovina, after Austro-Hungarian rule relieved the Ottomans. Cultural hiatus in Kulenović's novel indicates as a topos of establishing of varieties of new identities, to show each of them on scale of individual to collective as a constant process and performance, according to Lukač, understood as never-ending identity. Consequently, in Kulenović's novel the conflict of cultural corresponds the concepts and procedures in which the traditional model patro-centric and religio-centric culture, has been replaced by modern anthropocentric culture.

Key words: Skender Kulenović, *Underground steam,* narrative confession, cultural hiatus, novelistic hybridization, identity, ethic reconsideration, new-historical cultural novel

UDK 821.163.43*.09
929 Selimović, M.: 394.46

Sjećanja kao dokumentarni okvir političke parabole u *Dervišu i smrti* i *Tvrđavi* Meše Selimovića

Enver Kazaz
Filozofski fakultet, Sarajevo

Sjećanja Meše Selimovića dovedena u vezu s njegova dva glavna romana, *Dervišem i smrti* i *Tvrđavom,* ukazuju na model modernističkog transponiranja elemenata piščeve biografije u autobiografske, ispovijedne iskaze naratora oba romana. Na toj osnovi autobiografski diskurs *Sjećanja* omogućuje ne samo da se uvidi postupak romaneskne transpozicije kao model upisivanja autorovog biografskog i ukupnog društvenog iskustva u romane kao političke parabole i alegorijski zasnovanu njihovu naraciju, nego i da se uoči mogućnost da se univerzalistički koncipirane ove romaneskne priče promatraju u kontekstu subverzivnog djelovanja prema poretku titoizma. To rezultira mogućnošću dekonstrukcije esencijalističkog tipa kritike Selimovićevih romana, ali i novim osmatranjem granice u interliterarnoj južnoslavenskoj zajednici između modernističkog političkog romana, sa skeptičnim stavom prema vladajućoj ideologiji, i onog postmodernističkog koji će u odnosu na ideologiju postat će disidentski. Propitivanje smisla revolucije i ideje revolucionarnosti uopće iz modernističkog postat će u postmodernističkom distopijski pogled na revoluciju i svaku ideju revolucionarnog preobražaja društva. Istodobno, mehanizmi povezivanja Nurudinovog i Šabinog autobiografskog iskaza s autobiografskim iskazima samog romansijera u *Sjećanjima* otkrivaju mnogostruku funkciju upisivanja piščeve biografije u političke parabole svojih romana. *Sjećanja*, pak, u kontekstu u kojem su objavljena pokazuju tijesne veze s dokumentarističkim, fakcijsko-fikcijskim autobiografskim iskazima Kiševih priča i romana, te Pekićevih *Godina koje su pojeli skakavci,* ali i Kovačevih i Zupanovih romana. Istodobno s tim ona ukazuju na ketmansku prirodu esencijalističke kritike u doba SFRJ koja je u svojim intrepretacijama Selimovićevih romana ukidala njihovu subverzivnost prema titoizmu, reproducirajući soc-marksističku ideologiju i titoistički model političke diktature. Esencijalistička interpretacija *Derviša* i *Tvrđave* prebacila se preko granice sloma titoizma/socijalizma, pa u postkonfliktnom

društvenom kontekstu reproducira u srbocentričnoj i bošnjačkocentričnoj interpretaciji ovih romana nacionalističku ideologiju.

Ključne riječi: Meša Selimović, *Derviš i smrt*, *Tvrđava*, *Sjećanja*, modernistički skepticizam, politička parabola, autobiografija, biografija, esencijalistička kritika, postmodernistički i modernistički politički roman, titoizam, nacionalizam, modernistička transpozicija, ideologija, subverzija.

1. Modernistički postupak upisivanja biografije u romaneskne političke parabole

U *Dervišu* i *Tvrđavi* Selimović slijedi, ali i sintetizira modelativni tok modernističkog političkog romana interliterarne južnoslavenske zajednice. Međutim, za razliku od drugih romansijera, on će u *Sjećanjima*, obrazlažući svoju poetiku i dajući nacrt za interpretaciju svojih romanesknih struktura, prizemljiti njihove povijesno-političke parabole, vezati ih za referentni okvir NOB-a i titoističke Jugoslavije i ukazati na činjenicu da im je polazni motivacioni izvor položen u njegovu biografiju. *Sjećanja* na taj način postaju ne samo dokumentarnom osnovom ovih piščevih djela već i njihovom asocijativno-semantičkom i interpretativnom nadopunom, pri čemu autopoetička razmišljanja daju mogućnost da se tadašnje esencijalističke interpretacije i *Derviša* i *Tvrđave* revidiraju i nadograde. Međutim, *Sjećanja* nisu utjecala na stajališta tadašnje akademske kritike, a niko nikad nije naslonio Selimovićeve romane na ono što je sam pisac, za moj ukus možda i previše, napisao o njima. Temeljno pitanje: jesu li ona promijenila interpretaciju romana, dobija jednostavan odgovor – ne, nisu. Ali čitalačka publika dobila je mogućnost da potpuno drugačije tumači i *Tvrđavu* i *Derviša* u odnosu na vladajuću, kanonsku, normativnu akademsku interpretaciju.

U *Sjećanjima* Selimović je opisao svoje ratno i revolucionarno iskustvo i pripadnost komunističkom pokretu, ističući činjenicu da je čak sedmero članova njegove uže porodice bilo izravno uključeno u partizanski pokret. Nadalje, ova knjiga sadrži precizan opis piščeve poratne biografije i njegov sukob s različitim oblicima jugoslavenske dogmatske političke prakse. U autobiografskoj ispovijesti, bez gotovo bilo kakvog naknadnog trijumfa nad protivnicima, Selimović precizno iznosi razloge zbog kojih je morao napustiti Sarajevo i preseliti se u Beograd, način na koji je udaljen s Filozofskog fakulteta u Sarajevu i kako je živio bez posla u ovom gradu te modele njegovog izoliranja od čitave sredine koja ga je tretirala kao partijskog otpadnika. Istodobno, pisac opisuje i svoj razvod, te osudu od partijskih aparatčika, koji su mu pripisivali izdaju krutog partijskog morala i komunističkih načela zarad ženidbe sa ženom iz tzv. građanskog staleža. A potom oslikava i način na koji je isključen iz Saveza komunista SFRJ, da bi u tragički intoniranoj ispovijesti opisao okolnosti u kojima je od partijskih moćnika 1944. godine u Tuzli osuđen i strijeljan njegov nevini brat Šefkija. Taj će događaj

biti osnovnim motivacionim pokretačem za pisanje *Derviša,* baš kao što će se niz drugih zbivanja iz piščevog života preliti u romanesknu fikciju, bilo u *Dervišu i smrti,* bilo *Tvrđavi,* ili nekom drugom Selimovićevom djelu.

Samjeravanjem *Sjećanja* s dva glavna Selimovićeva djela nužno se dolazi do zaključka da se piščevo egzistencijalno iskustvo u znatnoj mjeri prelilo u njih, te da ona, bez obzira na njihovo hronotopsko postavljanje u povijest, nose mnogo od piščeve biografije. Ta nota oba ova djela vodi ka stavu da ona iznose osobenu gamu piščevog životnog iskustva, pa su *Sjećanja* kao njihova svojevrsna dokumentarna osnova višestruko važna za nova tumačenja i *Derviša* i *Tvrđave*. Zapravo, bez njih nije na valjan način ni moguća dekonstrukcija esencijalističkog modela interpretacije Selimovićevog opusa, a ona bacaju dodatno svjetlo i na ukupan model modernističke političke književnosti, tj. fikcija o totalitarizmu, kako politički roman određuje Nikola Kovač.[1]

Već na početku *Sjećanja* Selimović ističe da je važan razlog za njihovo pisanje sadržan u namjeri da se zapisivanjem *otarasi svog privatnog života,* kako mu on ne bi *smetao u književnom radu.* Potom dodaje: "Oslobodivši se pritiska vlastitih privatnih doživljaja, koji izgledaju mnogo značajniji dok nisu fiksirani, pa slobodno sjećanje na njih brodi neusmjereno kroz našu svijest, poput oblaka i sna, prepličući se ili mimoilazeći, kao sjenke ili prijetnja ili konkurencija, s mišlju kojoj pokušavamo da posvetimo punu pažnju, ostaće u meni slobodan prostor za književno oblikovanje nekog zamišljenog, mogućeg događaja, očišćenog tereta od životne doslovnosti. To je, naravno, neriješen teoretski spor o suštini oblikovane slike svijeta: 'malo je biti samo ja'. Za literaturu nema značaja moje golo iskustvo samo po sebi, ono je samo mogući oblik života koji mi omogućava neophodnu identifikaciju s drugim ljudima, s mnogim zamišljenim likovima i njihovim postupcima. Tako sve postaje moje, na jedan poseban način, i tuđe, po mogućnosti svačije. Ali je mnogo važniji oblik doživljavanja putem *unutrašnjeg iskustva,* aktiviranjem potisnutih misli i osjećanja iz oblasti nesvjesnog: to je mogući izvor identifikacije s ogromnim brojem ljudskih postupaka, jer smo, naravno, u toku svog života potisnuli u sferu nesvjesnog i podsvjesnog velik broj zabranjenih misli. One su bogat fond za razumijevanje svega ljudskog, ako naše kočnice i predrasude dozvole da postanu svjesne, da se oslobode mnogobrojnih hipoetka koje ih drže u tami naše podsvijesti"[2]

U citiranim riječima sadržana je, naravno, srž modernističke poetike: lično iskustvo može biti podloga za transpoziciju u priču, tj. u dijegetički univerzum unutar kojeg ono neprestano transcendira kako bi postalo općim, transpovijesnim iskustvom, omogućujući, Selimović naglašava, "identifikaciju s drugim ljudima, sa mnogim zamišljenim likovima i njihovim postupcima". Od ličnog do općeg, *svačijeg,* kaže Selimović, kreće se postupak transponovanja biografije u političku parabolu, pri čemu mimetička doslovnost oba Selimovićeva glavna

1 Isp. Nikola Kovač, *Politički roman*, Sarajevo, 2005.

2 Meša Selimović: *Sjećanja,* Beograd-Sarajevo, 1990., str. 10.

romana, postaje podlogom za gradnju višeslojne slike sudara pojedinca i sistema u kojem je pojedinac unaprijed na gubitku. Taj postupak u kojem se lično pretače u opće Selimoviću je nužan da bi transcendirao ne samo likove i njihove egzistencijalne situacije, nego i vremena, političke sisteme, kulture, pa njegovi romani klize duž povijesne ose da bi ukrstili prošlost, sadašnjost i budućnost, poštujući ono što u svom eseju *Tradicija i individualni talenat* naglašava i T. S. Elliot.[3] Naime, stav prema kojemu svako vrijeme nosi nešto od ukupnog vremena, te da jedna od osnovnih težnji modernizma jeste upravo to da na osi vremena dođe do transvremenih, odnosno svevremenih slika. Isti je slučaj i s konceptom prostora u modernističkom političkom romanu. I prostor se postupkom simbolizacije, alegorizacije, parabolizacije ili na neki drugi način pretače u sveprostor, odnosno transprostornu dimenziju ljudske egzistencije. Spajanjem alegorijskog s paraboličkim iskazom o političkom prezentu, Selimović se pridružuje magistralnom toku svjetskog političkog romana, gdje su u prvom planu svakako Kafka i njegovo djelo, Orwel sa svojim romanima *Životinjska farma* i *1984,* Bulgakov i njegov roman *Majstor i Margarita* itd.

Insistirajući, pak, na unutrašnjem iskustvu, odnosno na oblasti nesvjesnog i podsvjesnog, Selimović se zalaže za frojdovski postupak simbolizacije u kreativnom činu u kojem ono potisnuto, zabranjeno izbija na vidjelo, uključuje se u sferu simboličkog da bi postalo podlogom za "razumijevanje svega ljudskog". Ustvari, radi se o konstruiranju konkretnih univerzalija koje svaku ljudsku situaciju univerzaliziraju, pri čemu je književni tekst, ili umjetnički svijet znak koji u univerzalno usisava konkretno, dok mu je konkretno nezamislivo bez spajanja s univerzalnim.

Zapravo, citiranim ulomkom pisac obrazlaže osnovnu teorijsku podlogu na kojoj je razvio oba svoja romana koji upisuju njegovo životno iskustvo u tekst političke parabole. *Derviš* i *Tvrđava* nose u svojim fabularnim osnovama mnogo šta od piščeve biografije. Oba romana kazuju priču o povratniku iz rata koji, opterećen traumatskim ratnim iskustvom, ne može da se snađe u kompliciranom, višestruko zamaskiranom miru, koji je, kako naglašava narator *Tišina,* trećeg Selimovićevog romana koji se bavi temom povratnika iz rata, *nepoštena borba, kao među ljudima*, dok je rat *poštena borba, kao među životinjama.* Svijet mira, više puta je to implicitno naglašeno u *Sjećanjima* je višestruko zamaskirana međusobna borba političkih moćnika koji nastoje ostvariti apsolutnu kontrolu društvenog polja. Nadalje, oba romana destiliraju Selimovićevu biografiju. *Derviš* to čini temeljnim sukobom u romanu – istragom Ahmeda Nurudina o smrti nevinog brata, gdje se uspostavlja paralela između Nurudinovog brata Haruna i Selimovićevog brata Šefkije. *Tvrđava*, pak, oslikava politički sukob između Ahmeta Šabe i licemjernih političkih moćnika okupljenih oko Duhotine, pri čemu Šabo biva ponižen, pretučen, a potom ostaje bez posla, da bi ga politička moć nastojala potpuno isključiti iz društvene zajednice. Šabin slučaj razvija asocijativnu paralelu sa Se-

3 Isp. Tomas S. Eliot, *Izabrani tekstovi*, Beograd, 1963.

limovićevim ostajanjem bez posla i načinima na koji pisac biva marginaliziran, stigmatiziran, označen kao politički nepodoban nakon toga, te načinom njegovog isključenja iz Partije poslije ženidbe s Darkom.

Egzistencijalne situacije oba autodijegetička naratora u romanima kao osobenim autobiografskim ispovijestima grade snažnu paralelu sa Selimovićevim političkim i ukupnim društvenim iskustvom. Transponirajući to iskustvo u složenu romanesknu priču, Selimović ga "ohlađuje" odmicanjem u povijest, u doba osmanske Bosne, pokazujući da svaki politički sistem postupa prema podanicima na sličan ili identičan način te da vrši fukoovski shvaćen nadzor nad njima i provodi proces kažnjavanja.

Međutim, Selimovićeva biografija nije samo na toj osnovi upisana u podlogu teksta političke parabole. Daleko više i bolje vidi se u pitanjima koja pokreću oba romana da su piščevo iskustvo povrijeđenog brata, odnosno pojedinca izloženog teroru sistema podloga za njihove slojevite priče. Pišući u *Sjećanjima* o *Dervišu,* i sam Selimović to naglašava: "Osnova idejne zamisli romana i jedina sličnost moga života i romana ležala je u pitanju: šta sam ja poslije te osude, ožalošćeni i ozlojeđeni brat ili nesigurni, neuvjereni član partije. (U romanu to je izloženo ovako: `Šta sam ja sad? Zakržljali brat ili nesigurni derviš? Jesam li izgubio ljudsku ljubav ili sam oštetito čvrstinu vjere, izgubivši tako sve?...jesam li izgubio ljudski lik ili vjeru? ili oboje?`) Tako je u žižu romana došao sukob ličnog osjećanja i političkog uvjerenja."[4]

Tu bi, zapravo, bila sadržana i srž modernističkog postupka univerzalizacije kojim se autorova biografija upisuje u podlogu političke parabole. Jasno je da ovakvo pitanje na gotovo identičan način kao Nurudin mogu postaviti i Antigona i Hamlet, a da je ono prepokrilo čitavu književnost dvadesetog vijeka koja se uhvatila u koštac s društvima zasnovanim na političkom teroru. No, ako se u Selimovićeve junake koncipirane kao alegorijsko-paraboličke figure upisuju brojni junaci svjetske političke književnosti, onda je naredno važno pitanje: gdje i na koji način je u romanima osporen metarazinski sistem jugoslavenskog socijalističkog političkog terora.

U *Dervišu* se komunistička ideologija i sistem utopija paraboličkі prenose na kuransku dogmatsku podlogu, dok u *Tvrđavi* takve podloge nema, ali Šabina ispovijest preko studenta Ramiza uvodi, na osnovu prerađenih stajališta hamzevijskog derviškog reda o političkom organiziranju zajednice vjernika, političku raspravu o mogućnosti organiziranja države bez hijerarhijskog lanca vlasti. Ta rasprava direktno osporava bilo kakvu mogućnost konstituiranja ideološkog i političkog centra koji bi za sebe mogao prisvojiti moć represivnog državnog aparata. Oba romana, dakle, vode raspravu s ideološkom i utopijskom razinom jugoslavenskog socijalizma, ali suštinski nadilaze i tu ravan, upuštajući se u pitanje odnosa pojedinca i svakog političkog sistema osnovanog na dogmatskom umu koji se održava na sili i nasilju, na praksi spletki, ucjena i intriga kao uvodu

4 Meša Selimović, *Sjećanja,* Beograd-Sarajevo, 1990., str. 176.

u montirane političke procese u kojima institucije vlasti i ukupan državni aparat satiru pojedinca.

U tom smislu i sam Selimović u povodu *Derviša* potcrtava: "Zašto sam otišao u istoriju? Možda i zato što sam se plašio direktne faktografske silovitosti teme i privatne omeđenosti koje bi me opet mogla povući u neželjeno afektivno reagovanje. A ja sam želio da izvučem njen univerzalni smisao."[5]

Ako je historija podloga za univerzalizaciju i ako je narativni postupak na kojem se zasniva univerzalizacija autobiografije u priči ostvaren alegorizacijom i parabolizacijom, onda je pitanje konstituiranja romanesknih struktura vrlo zanimljivo.

Derviš je organiziran kao autobiografska ispovijest njegovog autodijegetičkog naratora koji se neprestance izmeće u metadijegetičku instancu pripovijedanja. *Tvrđava* je narativno konstruirana na sličan način. Ahmet Šabo se ispovijeda neprestano skrećući pažnju na činjenicu da svoju ispovijest organizira kao roman. Oba autodijegetička naratora ostvaruju svoju ispovijest na bazi autobiografskog pisma i oba naratora ispovijest dramatiziraju ukazujući kroz promjenu fokusa iz kojeg promatraju vanjska zbivanja da se njihov identitet mijenja s promjenom okolnosti u kojim se zatiču.

Te promjene u *Dervišu* mrskaju Nurudinov identitet, da bi ga na koncu dehumanizirale, dok Šabo pokušava ostati *vedar i moralno čist od početka do kraja priče,* kako naglašava i Selimović, pišući u *Sjećanjima* o *Tvrđavi*. Nurudin je pritom derviš koji prolazi nekoliko tačaka svoje identitarne promjene: bezuvjetnog dogmatika koji pada u stanje sumnje, pa potom povrijeđenog brata, a onda čovjeka koji se pokušava pobuniti protiv sistema, istodobno s tim i čovjeka koji zapada u stanje mržnje, zatim vlastodršca koji manipulira društvenim sistemom i izdaje svog najboljeg prijatelja, a onda i žrtve u žrvnju vlasti. Sve te identitarne tačke natkriljuje identitet pripovjedača koji *piše zapis svoj o sebi, zapisanu muku razgovora sa samim sobom*, s dalekom nadom da će se *naći neko rješenje kad račun bude sveden, ako bude* u procesu pisanja kao samooptuživanja, samoisljeđivanja i suđenja, pokušavajući da se tokom ispisivanja vlastite ispovijesti samospozna kao *čudo koje nastaje* i *koje se mijenja*, a onda da spozna i zakonitosti svijeta u stalnoj promjeni u kojoj se zatiče. Pritom, jedino što transcendira njegovu egzistencijalnu situaciju jeste pisanje samo, pismo koje ostaje kao *zapis moj o meni*, nadvladavajući *besmisao i smrti i života*. Tu, u toj tački identitarnih mijena i skrivena je Nurudinova moralizatorska gesta. Naime, on svojom ispoviješću nastoji moralizirati društvenu scenu i stvoriti uvjete za društvenu katarzu.

Promjene vanjskih okolnosti mijenjaju i Šabu. Njegov idenitet na početku romana određen je traumatičnim ratnim iskustvom i traumom čovjeka bez porodice koja je umrla za vrijeme kuge dok je on bio na ratištu. Taj se identitet mijenja u nekog ko preko ljubavi s Tijanom pokušava da oformi svoju privatnu tvrđavu autonomnu u odnosu na tvrđavu društvene zajednice i sistema državne vlasti. Iz te

5 Ibd., str. 177

identitarne tačke Šabo zapada u identitet čovjeka koji je ponižen od vlastodržačke klike, da bi postao njenom žrtvom. Žrtva, međutim, ne pristaje na tu poziciju i mijenja svoj identitet u nekog ko je posredno u svom djelovanju, a neposredno u sistemu mišljenja ustao protiv vlasti. No, biti protiv vlasti ne znači za Šabu i pristati na ideju revolucionarne pobune, kao student Ramiz, ili zasnovati autonoman sistem socijalne zajednice, kao Šehaga Sočo i Osman Vuk. Šabo ostaje na sredokraći između toga dvoga, kamijevski ne pristajući na manihejsku matricu političkog mišljenja i djelovanja.

Oba romana Selimović hronotopski smješta u Bosnu osmanskog doba, pažljivo birajući vrijeme koje omeđuje njihovu priču. Nurdinova drama smještena je u postgradaščevićevsku Bosnu u kojoj se širi teror nad domaćim stanovništvom koje se priključilo Gradaščevićevoj pobuni [6] protiv modernizacijskih reformi u Osmanskom carstvu. To se vrijeme ne naglašava direktno, nego posredno, Hasanovim iskazom da otkupljuje imanja u Posavini i vraća ih bosanskoj sirotinji kako bi ublažio njihove nevolje pod okrutnom Latasovom vlašću. *Tvrđava* svoju radnju smješta u Sarajevo nakon vojnog poraza u Hoćinskoj bici, pri čemu je važno imati u vidu prodor renesansnih tendencija u tadašnju Bosnu i pojavu različitih derviških redova koji izravno ili neizravno kritiziraju sistem vlasti. Smještanjem radnje oba romana u ovakve povijesne kontekste Selimović želi podsjetiti svog izerovski zamišljenog čitatelja na politički teror kao suštinu povijesti. Oba romana otud i govore o drami pojedinca u postratnom društvu, pri čemu *Derviš* kao roman o drami uma, psihe i akcije njegovog naratora to čini posredno, slikajući bezočni hijerarhijski poredak vlasti koji je princip pravde zamijenio principom sile, spletke, intrige i montiranog procesa nad nevinim žrtvama. *Tvrđava*, pak, u posthoćinskoj Bosni daje panoramičniju društvenu sliku od *Derviša*. Ona slika panoramu društvenih klanova čijoj borbi za vlast svjedoči Ahmet Šabo iz pozicije marginalca koji se od represivnog sistema brani tvrđavom svoje ljubavi s Tijanom te tvrđavom svog etičkog i intelektualnog stava. Nurudinova drama je po svemu unutra, u drami uma koji se bori da sačuva osnove dogme na kojoj se temeljio njegov egzistencijalni smisao. Njegovu dramu motivira lična pozlijeđenost, ubistvo nevinog brata Haruna koji je slučajnim sticajem okolnosti doznao ono što nikako nije smio: da vlastodršci prvo ubijaju, a tek potom montiraju optužnicu. U tu dramu uliva se Selimovićev biografski podatak bez ostatka, ali tako da biva vješto transponiran.

---

6 Husein-kapetan Gradaščević pokrenuo je 1831. godine veliku pobunu protiv reformi u Osmanskom carstvu zbog kojih je vojni red kojemu je pripadao ostao bez privilegija. U novobošnjačkoj historiografiji ta je pobuna protumačena kao borba za autonomiju Bosne i Bošnjaka u Otomanskom carstvu, a Gradaščević uzdignut na mitsku razinu figure praoca moderne bošnjačke nacije i Zmaja od Bosne, te postavljen na pijedestal velikog nacionalnog heroja. Slamanje pobune trajalo je, prema nekim historiografima, sve sve do 1850., iako je nakon početnih vojnih uspjeha Gradaščevićeva vojska poražena 1832. godine u velikoj bici u blizini Sarajeva. Slutanov namjesnik Omer-paša Latas na krvav način proveo je osvetu nad Gradaščevićevim pristalicama, izvršivši neku vrstu elitocida u tadašnjoj Bosni.

Evo kako to objašnjava sam pisac u *Sjećanjima*: "Krajem 1944. godine, strijeljan je u Tuzli moj najstariji brat, partizan, oficir komande Tuzlanskog vojnog područja, presudom vojnog suda III korpusa. (Imena ne navodim, iako ih, naravno, znam; oni ne znaju, ili se ne sjećaju šta su učinili mome bratu i meni, uvjerio sam se u to nedavno kad mi je jedan od njih pružio ruku a ja je nisam prihvatio, i on je začuđeno pitao neke moje prijatelje zašto se to ljutim na njega?) Na afišama izlijepljenim po gradu pisalo je da je Šefkija Selimović osuđen na smrt strijeljanjem zato što je iz magazina GUND-a (Glavne uprave narodnih dobara) uzeo krevet, ormar, stolicu i još neke sitinice, a tako stroga presuda je donesena, piše na objavi, zato što je okrivljeni iz poznate partizanske porodice. Tako se naša porodična privrženost revoluciji i naša zanesenost okrenula protiv nas i pretvorila nas u žrtve. A taj okrivljeni, moj brat, kome su ustaše odnijeli sve stvari iz stana, očekivao je svoju ženu koja je slučajno ostala živa u koncentracionom logoru i trebalo je da se vrati kući".[7]

A baš ovaj podatak i način na koji Selimović u *Sjećanima* povezuje slučaj strijeljanja svoga brata s pričom iz *Derviša* bacaju važno svjetlo na kontekstualnu situaciju koju roman dohvaća svojom političkom parabolom i alegorijskim tipom iskaza. Strašna tragedija koja je pogodila čitavu porodicu slomit će se baš na autoru *Derviša* i *Tvrđave.* Jer, nepotkupljivo iskreno, veoma bolno Selimović u *Sjećanjima* odmotova vlastita osjećanja nakon saznanja o strijeljanju brata povezujući ih direktno s pričom iz svog glavnog romana: "Kad sam čuo da je Šefkija strijeljan, doživio sam šok. Ležao sam nemoćan da išta shvatim i neprestano plakao. Nakon nekoliko dana nakon toga došao mi je šofer UDB-e[8] koji je moga brata odvezao na strijeljanje, i donio mi poruku mrtvog čovjeka. Šefkija je bio miran pred strijeljanje; rekao je – pozdravi Mešu, reci mu da sam nevin. Ja sam znao da je nevin, ni sudije nisu tvrdile drukčije. Šofer nije smio da mi kaže gdje je sahranjen, pa ni danas ne znam gdje mu je grob. Taj nevjerovatan, slijepi, maloumni čin bio je prekretnica u životu svih članova moje porodice: svi smo osjetili da su se desile stvari koje nikad nismo mogli očekivati. I nije riječ o smrti nekog od nas, na to smo bili spremni, sedmoro nas je bilo u revoluciji, već o tako užasnoj nepravdi, bez razloga i bez smisla..."[9]

Na ovaj način Selimović značenjski spaja svoja dva djela, pri čemu dokumentarno autobiografsko pismo *Sjećanja* postaje naknadno objašnjenje romana, čak nacrt za njegovu neobiografsku interpretaciju. Ali *Sjećanja* direktno potvrđuju da je piščevo iskustvo gubitka brata bilo impuls za oblikovanja fiktivnog autobiografskog iskaza *Derviševog* naratora*,* pa se nužno na toj osnovi politička parabola prizemljuje. Piščeva biografija koja se uliva u atobiografski diskurs romana veže

7 Meša Selimović, *Sjećanja*, Beograd-Sarajevo, 1990, str. 170.

8 Radi se o veoma moćnoj represivnoj policijskoj strukturi koju je profilirao Titov režim koja se na najužasnije načine obračunavala s Titovim neistomišljenicima i sa svakim onim ko je na bilo koji način proglašen sumnjivim od režima.

9 Meša Selimović, nav. djelo, str. 171.

njegove univerzalističke semantičke potence za konkretan prostor i vrijeme – politički radikalizam Titovog režima. *Sjećanja* tjeraju čitatelja na kontekstualističko čitanje romana, na ono čitanje što ga traži Frederic Jameson, obrazlažući tezu o romanu kao društveno simboličkom činu i političkom nesvjesnom u književnosti. Autorova biografija stoga uređuje semantičke kodove političke parabole, i to ne samo u *Dervišu* nego i u *Tvrđavi.* To je onaj momenat u recepciji koji u potrazi za ko-tekstualnom situacijom djela potcrtavaju neobiografizam i novi historizam, insistirajući na umjetničkom tekstu kao znaku koji se ulančava u diskurzivni poredak date društvene zajednice. Činjenice da biografijom prizemljuje svoju univerzalističku političku parabolu svjestan je i sam pisac. Zato on paraboličkom i alegorijskom iskazu romana pridružuje svoje iskustvo kao polazni impuls za njegovu priču, povezujući svoje s Nurudinovim stanjem i u skladu s tim jedan s drugim društvenim terorom. Dvije drame uma nakon ubistva nevinog brata, Mešina i Nurudinova, spajaju se u *Sjećanjima,* te u skladu s tim i dvije društvene prakse zasnovane na političkom teroru.

Evo kako to obrazlaže sam pisac: "A sutradan, jedan jedini dan kad sam čuo za bratovljevu pogibiju, pet-šest dana poslije strijeljanja trebalo je da održim neko predavanje, već ranije najavljeno plakatima. Nisam ga otkazao. Ne znam šta sam i kako sam govorio, ali sam govorio. I eto, baš to pokušavam da zaboravim, da sam *htio* da govorim, da sam *mogao,* da sam imao snage da govorim, da se nisam kao čovjek, kao brat pobunio protiv te neprirodne obaveze koju sam sebi nametnuo... Patio sam kao nikad u životu, a pokušavao sam da ostanem u kolotečini koju sam smatrao jedinom mogućom, jedino ljudskom... Možda sam se plašio da raskinem sa sobom onakvim kakvim me stvorila revolucija, možda me vukla inercija: kako ću raskopati sebe cijelog? Možda sam mislio da nemam prava u tolikim smrtima svoj gubitak uzimati kao razlog da napustim revoluciju koja je postala smisao i suština moga postojanja. Ne mogu ništa određeno da kažem, ali sam možda pokušavao da sebe ranjenog i njega izgubljenog izmirim sa revolucijom koja jede svoju djecu. I eto pokušao sam da idem istim putem... ali time ništa nisam riješio, bivalo mi je sve teže, ono predavanje je postalo moja mora, moj užas, i ni do danas se nisam oslobodio mučnog osjećanja na tu čudnu krivicu. Platio sam tu neshvatljivu zaluđenost teškim mukama docnijeg, sve težeg raskola sa sobom bivšim.[10]

2. Sjećanja *u kontekstu političke literature i subverzije ideološki normirane esencijalističke kritike*

Ako je svaki tekst, kako kaže R. Williams, *kolanje društvenih energija*, onda je važno imati na umu da *Sjećanja* izlaze četiri godine nakon *Tvrđave* i deset poslije *Derviša,* 1976. godine u Beogradu. Tada je na sceni interliterarne juž-

10 Ibid. str. 172.

noslavenske zajednice već uveliko nastupio Kišev po-etički dokumentarizam, a više od dvadest godina je prošlo od slučaja "Milovan Đilas", koji je demaskirao Titov diktatorski model vlasti. Sistem, dakle, nije više mogao kontrolirati kreativni um, a njegov model nadzora raspao se pred oštrinom političkih narativa koje na društvenu scenu donosi Kiševa književna generacija. Iste godine kad i Mešina *Sjećanja* u Beogradu izlazi Kiševa *Grobnica za Borisa Davidoviča,* a dvije godine kasnije *Čas anatomije*, polemička knjiga kojom je Kiš raskrinkao ketmansku prirodu jugoslavenske esencijalistički utemeljene akademske kritike. Te godine Mirko Kovač u *Vratima od utrobe* razračunao se s titoističkom interpretacijom razlaza sa Staljinom 1948. godine i golootočkom prirodom režima. Uporedne tablice političke književnosti pokazale bi da u *kolanju društvenih energija* režim nije uspio sačuvati niti jedan svoj metanrativ. Pa, ipak, u književnoj naraciji o staljinističkom i titoističkom teroru, politička književnost u tadašnjoj Jugoslaviji nije titoizmu ponudila neku altrenativnu ideološku konfiguraciju. Ona je dosljedno ostajala na narativnoj figuri pojednica koji u svom zahtjevu za slobodom postaje žrtvom sistema. Kritika koja je narativne figure trebala prevoditi u poredak društvenih diskursa, dakle i u ideološki raster, ostajala u granicama esencijalističke intrepretacije, da bi se ispostavilo kako su to granice miloševski shvaćenog ketmanskog, zarobljenog uma. Jednostavnije rečeno, *Sjećanja* nisu potakla niti jednog akademskog ili ma kojeg drugog kritičara da izvrši dekonstrukciju vladajućeg modela interpretacije. Iako je Đilas u *Novoj klasi* i *Anatomiji jednog morala* još pedesetih godina dao teorijske osnove za dekonstrukciju dogmatskog titoističkog/komunističkog uma i njegovih utopijskih fantazmi, te time i mogućnost kritici da iskoristi te ili neke druge liberalnije stavove za polazišta u borbi za redefiniciju društvene diskurzivne prakse i dekonstrukciju moći koja ju kontrolira.

Sjećanja su stoga višestruko važna knjiga. Ona autobiografskim iskazom romansijera koji je višestruko nagrađivan prokazuju logiku totalitarnog režima koji se, bez samokritičke katarze, izmeće u projekt tzv. liberalnog, odnosno socijalizma s *humanim licem,* kako su se voljeli kvalificirati jugoslavenski komunisti. Istodobno s tim, ona svjedoče o tome kako se jedna velika spisateljska figura mučno oslobođala *sebe bivšeg,* razarajući komunistički mit o kontinuiranoj revoluciji, jer ona je već odavno počela, kako ističe i sam Selimović, *jesti svoju djecu,* da bi u kiševoj *Grobnici* postala *krmačom koja jede svoj okot.* Ali, *Sjećanja*, bez obzira na sve njihovo akademsko prešućivanje, nisu ostala bez utjecaja na tumačenje Selimovićevih romana. U aspektu onoga što Niklas Luhman naziva kvalitativnom lektirom, smatrajući da je ona omogućila pojavu individue na horizontu evropske kulture, individue koja u činu recepcije više ne polaže račun pred bilo kakvim kolektivitetom i društvenim autoritetom, stječući autorefencijsku svijest, *Sjećanja* spadaju u jednu od najvažnijih autobiografskih knjiga objavljenih za vrijeme Titove Jugoslavije.

Naslonjena na Selimovićeve političke romane, ali i ukupnu političku književnost, ona su svoje semantičke potencijale realizirala u privatnim čitanjima.

U tom domenu ona su bitnije preobrazila društvenu svijest i model interpretacije književnosti[11] od ukupne akademske kritike.

Ako se, pak, pažljivije osmotri kontekst njihovog pojavljivanja u književnoj praksi, onda je moguće konstatirati da *Sjećanja* lome poetičku granicu između tzv. visokog modernizma, odnosno modernističkog skepticizma i postmodernizma. U njima su se, naime, fiktivne autobiografije naratora *Tvrđave* i *Derviša* asocijativno, a u nekim elementima i izravno, pretočile u fakciju piščeve autobiografije. Kao dokumentarna nadopuna dvaju glavnih Selimovićevih romana, ona su njihove višeslojne modernistički koncipirane alegorijsko-parabolički ustrojene romaneskne svjetove ne samo prizemljila, nego im dala referentni okvir piščevog političkog iskustva i referentni okvir titoistčkog režima. Njihova fakcionalnost otud uspostavlja tijesne veze sa fakcijsko-fiktivnim biografijama Kiševih junaka u *Grobnici za Borisa Davidoviča,* baš kao i tijesne veze s fakcijski ustrojenim autobiografskim narativom Pekićevih *Godina koje su pojeli skakavci,* odnosno s dokumentaristički organiziranim autobiografskim narativom Kovačevog naratora *Vrata od utorbe,* čiji se biografski podaci preko metatekstualnih elemenata romana povezuju s biografijom aktuelnog autora, te s autobiografskim narativom romana *Levitan* Vitomila Zaupana.

Na granici između modernističkog skepticizma i postmodernističkog dokumentarizma, *Sjećanja* se priključuju, dakle, postmodernističkom etičkom i antropološkom angažmanu pisaca kakvi su Pekić, Kiš, Kovač, Zupan. Ako su u njihovim djelima autobiografije i biografije junaka/naratora postale osnovom za distopijski pogled na revoluciju i revolucionarni utopizam, ako se autobiografsko svjedočenje ili, pak, svjedočenje o tuđoj biografiji shvati kao dokumentaristički iskaz o teroru sistema nad pojedincem, onda *Sjećanja* koja svjedoče koliko o piščevoj biografiji, toliko i o modelu upisivanja piščeve biografije u autobiografski iskaz naratora *Derviša,* odnosno ispovijedni iskaz naratora *Tvrđave*, ukazuju na mogućnost da se iznova razmotri poetička granica između modernističke i postmodernističke političke književnosti na prostoru interliterarne južnoslavenske zajednice. Ako je začetak političke književnosti na južnoslavenskom kulturnom prostoru položen u komediju *Dundo Maroje* Marina Držića, koja subverzivno djeluje prema dubrovačkoj vlasteli, i onih *trideset ludih nakaza što vladaju Dubrovnikom*, a koje Držić spominje u svom pismu Mletačkom duždu, jasnim postaje da su osnovni narativi političke književnosti na južnoslavenskom prostoru autobiografija prenesena u parabolu, odnosno alegoriju. To se posvjedočuje i na

11 Tom stavu mogu pridodati i vlastito, ali i generacijsko iskustvo. Tokom gimnazijskog školovanja naš profesor književnosti nije na časovima povezivao *Sjećanja* i *Derviša*, ali neprestano je učenike upućivao na Selimovićevu autobiografiju. Prislanjajući jednu knjigu na drugu, naše tadašnje rasprave kasnih sedamdesetih godina prizemljivale su Selimovićevu parabolu iz *Derviša* u naš društveni kontekst. Roman koji je ušao u lektiru, postajući kanonskim djelom interliterarne južnoslavenske zajednice, postizao je svoju punu subverziju baš na taj način. Ono što se nije smjelo govoriti javno, dobijalo je još veću privlačnost, jer je ulazilo u sferu zabranjenog, pobunjeničkog diskursa.

primjeru romana *Alamut* slovenskog pisca Vladimira Bartola, koji će uoči Drugog svjetskog rata objaviti ovaj roman kao parabolu o hitlerizmu, a u okvir te parabole stat će svaki totalitarni režim zasnovan na dogmatskom umu. Autobiografski, odnosno biografski narativ kao osnov alegorijsko-paraboličkih svjetova književnih djela, dakle, položen je u tradiciju političke književnosti u interliterarnoj južnoslavenskoj zajednici. Postmodernizam će, ukidajući paraboličnо-alegorijski diskurs, autobiografiju i biografiju pretočiti u dokumentaristički i pseudodokumentaristički narativni postupak. Selimovićeva *Sjećanja,* pak, skinula su maske parabolizacije i alegorizacije sa njegovih romana *Derviš i smrt* i *Tvrđava.* A to znači da su ona predosjetila veliku promjenu poetičkih paradigmi. Drukčije rečeno, nakon što su Andrić, Selimović, Novak, Marinković i drugi modernistički romansijeri subverzivno djelovali svojim modernističkim naracijama prema titoističkom političkom umu, Kiš, Pekić, Kovač, Zupan, pa i Dubravka Ugrešić će modernističku subverziju prevesti i postmodernistički otpor i disidentstvo.

Ali, nisu li u tom smislu *Sjećanja* subverziju *Derviša* i *Tvrđave* također prevele u disidentski diskurs utemeljen na piščevoj autobiografiji. Na koncu, nisu li i ona demaskirala onodobno esencijalističku akademsku kritiku koja narativne figure nije smjela prevoditi u ideologijsku borbu unutar društvene diskurzivne prakse. Nije li moguće na osnovu toga postaviti pitanje o odgovornosti kritike za neuspjelu liberalizaciju diskurzivne prakse u titoizmu i postitoističkom periodu Socijalističke federativne republike Jugoslavije. Nije li esencijalistička kritika svojim univerzaliziranjem književnosti i podržavanjem ideje njene autonomije napravila, što bi rekao Vaclav Havel, Berlinski zid između književnosti i politike, pervertirajući ideju autonomije književnosti. Nije li ona, nadalje, omogućila politici da stekne autonomiju u odnosu na književnost. Bez šansi da se oslobodi svojih postulata o imanentnoj interpretaciji, ona je politički diskurs prihvatila kao svoju metarazinu koju nije smjela dovesti u pitanje, a ideologiju kao raster unutar kojeg se kretala. Titoizam i soc-marksizam postali su njeno transcendentalno označeno, a svaka polemika nije mogla biti drugačije tretirana do sukob u okviru istog ideološkog polja. Drugačije rečeno, njena dvostruka transmigracija unutar puleovskog koncepta saživljavanja kritičara i teksta, gdje jednom transmigrira jezik kritike u jezik poezije, a drugi put u interpretaciji kao susretu lijepih duša kritičareva u dušu pjesnika, bila je zapravo transmigracija odgovornosti u kojoj je kritičareva odgovornosti za slobodu unutar društvenog diskurzivnog polja transmigrirala u odgovornost ideologije za tu slobodu.

Nasuprot ovoj kritici, ona nacionalistički postulirana, ona koja je slijedila Ćosić-Araličin model nacionalnog kvazihistorijskog romana, kojemu je cilj da s nacionalističkog stajališta revidira komunističku interpretaciju povijesti, dovela je društvenu diskurzivnu praksu u situaciju da jedina ideološka alternativa titoizmu-socmarksizmu postane krvoločni nacionalizam. Iz te manihejske matrice esencijalistička kritika se izmakla, prepuštajući totalitarnim ideologijama nacionalizma i titoizma ekskluzivno pravo da se jedino one bore za prevlast u tumačenje individualne i kolektivne slobode na društvenoj sceni. Pobjednik je krvavo

rastočio bivšu zajedničku državu, a esencijalistička kritika se prebacila preko te krvave granice, vjerujući da govori velike istine liotarovski shvaćenih metanaracija moderne: hermenautike smisla, teleologije duha i emancipacije čovječanstva. Nespremna da vidi kako je to uvjerenje vodi u situaciju da, izdizanjem književnosti u iluziju da ona govori isključivo o univerzalnim i vječnim kategorijama ljudske egzistencije, svoj predmet pretvara u neku vrstu pseudoreligije, esencijalistička kritika danas, baš kao nekada titoističke, posredno ili neposredno podržava nacionalističke interpretacije Selimovićevih djela, boreći se da se on čita kao bošnjački, odnosno srpski pisac. Opet smo na terenu kritike koja umiče etičkoj i društvenoj odgovornosti. I opet će *Sjećanja* u doba prevlasti nacionalističke ideologije ostati u domenu privatnih čitanja, bez šanse da ospore kanonske, školske interpretacije *Derviša* i *Tvrđave,* mada baš takva privatna čitanja delegitimiraju koliko one srbocentrično postulirane, toliko i one bošnjačkocentrične.

Romani koji su subverzivnošću svojih priča upereni prema svakom obliku ideološke dogme i dogmatskom uma, u nacionalističkoj kritici bivaju čitani kao romani koji taj um i takvu ideologiju afirmiraju. A baš *Sjećanja* subverziraju takav kritički metod i kritičara kao ideologa koji u svojim interpretacijama reproducira vladajuću ideološku dogmu■

(Odlomak iz referata podnesenog na naučnom skupu posvećenom stogodišnjici rođenja Meše Selimovića, a koji je održan na pariškom Univerzitetu "Sorbona" koncem 2010. godine)

REMEMBERINGS AS DOCUMANTARY FRAMEWORK OF POLITICAL PARABLE IN *DERVISH AND THE DEATH* AND *THE FORTRESS* BY MEŠA SELIMOVIĆ

Enver Kazaz

Summary

If we connect Meša Selimović's *Memoirs* (*Sjećanja*) to his two main novels (*Derviš i smrt* and *Tvrđava*), what transpires is a modernist model of the transposition of some elements of the author's biography into the autobiographical, confessional narratives of the two novels' narrators. On this basis the discourse of *Sjećanja* allows us not only to observe the device of the novelistic transposition as the model of the inscription of the author's biographical and social experience into the novels' political parable and allegorical narration, but also to see that behind the novels' concept of offering a universal human story perhaps lies a subversive critique of Tito's regime. This allows the possibility of the deconstruction of the essentialist type of criticism of Selimović's opus, as well as of establishing a new type of distinction (within the South Slav interliterary community) between the

modernist political novel (which is sceptical towards the ruling ideology) and the postmodern one (which takes up a dissident position in relation to it). The questioning of the revolution and its purpose and meaning, as well as the very idea of it, in the modernist novel, in the postmodern one becomes a distopian view of the revolution and of every idea of revolutionary change. At the same time, connecting Nurudin's and Šabo's fictional autobiographical narration with Selimović's own autobiographical narration in *Sjećanja* reveals the full plurality of functions of the inscription of the author's biography into political parables in his novels. *Sjećanja*, in the context of their publication, reveal close relations with the documentaristic, fictional/factional autobiographical narratives in Kiš's short stories and novels, Pekić's *Godine koje su pojeli skakavci,* as well as Kovač's and Zupan's novels. They also reveal how the essentialist interpretations of Selimović's work in the Socialist Yugoslavia swept aside its subversiveness towards Titoism, and simply reproduced Socialist-Marxist ideology and the Titoist model of political dictatorship. Essentialist interpretations of the two main Selimović's novels survived the end of Titoism and socialism, and in these post-conflict times they re-enact nationalistic ideologies in Serbocentric and Bosniakocentric readings of these novels.

Keywords: Meša Selimović, *Dervish and the death, The Fortress,* modernist scepticism, political parable, autobiography, biography, essentialist criticism, postmodern and modernist political novel, Titoism, nationalism, modernist transposition, ideology.

UDK 821.163.43*.09: 394.46

Kanonska vrijednost kao živa tradicija: Književno djelo M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića*

Sanjin Kodrić
Filozofski Fakultet, Sarajevo

1.

Stogodišnjice rođenja Meše Selimovića (Tuzla, 1910. – Beograd, 1982.) i Skendera Kulenovića (Bosanski Petrovac, 1910. – Beograd, 1978.), baš kao i osamdesetpetogodišnjica rođenja Derviša Sušića (Vlasenica, 1925. – Sarajevo, 1990.), jesu istinski važni jubilarni trenuci prisjećanja čitave jedne književnosti i kulture, pa su, otud, i one tačke književno-kulturalne sadašnjosti iz kojih se, pogledom unatrag, otvara mogućnost i za retrospektivni, književnohistorijski usmjeren osvrt na cjelinu književnog rada ovih triju pisaca – danas, istina, ostvaren tek na prigodan, svečarski način. Tad, ukupno i Selimovićevo, i Kulenovićevo, i Sušićevo književno djelo ukazuje se, prije svega, kao nesporna kanonska vrijednost kako bošnjačke, tako i ukupne bosanskohercegovačke književnosti, ali i cjeline (srednjo)južnoslavenske interliterarne zajednice uopće, pri čemu su pozicije književnih opusa ovih triju autora unutar ovdašnjeg književnog kanona najmanje dvostruko određene: i njihovim neupitnim imanentnim literarno-estetskim vrijednostima, ali – što, također, treba uzeti u obzir i posebno elaborirati – i književnohistorijski definiranim njihovim ulogama u procesima institucionaliziranja te kanoniziranja domaće književne prakse te njezine povijesti.

Svoje prestižne i, vrlo vjerovatno, najizrazitije pozicije u ukupnosti domaćeg književnog kanona književni opusi M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića

* Tekst predstavlja uvodno plenarno izlaganje na Međunarodnoj naučnoj konferenciji *Sarajevski filološki susreti I: Kanonska vrijednost kao živa tradicija (M. Selimović, S. Kulenović i D. Sušić)*, organizatori: Bosansko filološko društvo i Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 9. i 10. 12. 2010.

duguju, pritom, u prvom redu činjenici da književni rad svakog od ovih triju autora na važan, iako ne i uvijek isti način obilježava ono što su savremeni povijesnorazvojni procesi i pojave i bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti kao cjeline: u samim svojim počecima, uoči, tokom ili neposredno nakon Drugog svjetskog rata, u tad karakterističnom maniru Selimović, Kulenović i Sušić najčešće tek suučestvuju u povijesnorazvojnim procesima i pojavama ovih dviju literatura, dok u svojim zrelim fazama, svojim "jakim pozicijama", književni opusi svakog ovih triju pisaca presudno određuje i bošnjačku i bosanskohercegovačku književnost, baš kao i južnoslavensku književnu praksu uopće, pri čemu domaću književnost uvode – ili su u stanju uvesti – u još šire, evropske i svjetske književne okvire, a što nije, dakle, slučaj samo kod M. Selimovića, u širem kontekstu vjerovatno najpoznatijeg autora iz ovog izrazito važnog ovdašnjeg književnog niza. Ovakvo što, uostalom, bit će i jedan od razloga i za, između ostalog, to da, naročito počev od sedamdesetih godina 20. st., odnosno od, naime, vremena početaka pune afirmacije ideje i bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti, književno djelo svakog od ovih triju pisaca – zajedno s književnim radom drugih ovdašnjih kanonski istaknutih autora, kakvi su još i, prije svih, Ivo Andrić te Mak Dizdar – postane i jedan od važnih argumenata u korist ideje zvaničnog priznavanja i institucionalnog etabliranja najprije bosanskohercegovačke, a potom i bošnjačke književnosti kao takve, a što je, konačno, dodatna osnova na kojoj se temelji izrazito visoka kanonska vrijednost i Selimovićevog, i Kulenovićevog, i Sušićevog književnog djela. U takvoj situaciji, književni rad M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića zadobiva važnost i sam po sebi, ali i po tome što osobenom "povratnom spregom" osvjetljava gotovo cjelokupnu dotad uglavnom marginaliziranu i sve donedavno čak i vlastitog imena lišenu bošnjačku te bosanskohercegovačku književno-kulturalnu povijest, zbog čega visoki položaj književnih opusa ovih triju autora unutar i bošnjačkog i bosanskohercegovačkog književnog kanona i jeste određen kako njihovim imanentnim literarno-estetskim vrijednostima, tako i književnohistorijski definiranim njihovim ulogama u procesima institucionaliziranja te kanoniziranja domaće književne prakse te njezine povijesti. Otud, konačno, Selimovićevo, Kulenovićevo i Sušićevo književno djelo, zajedno s književnim djelom drugih izrazitih kanonskih autora ovdašnje književne prakse, predstavlja i neka od ključnih mjesta imanentnog konstituiranja literarnih identiteta bošnjačke te bosanskohercegovačke književnosti, ali je i bitan medij kulturalnog konstruiranja kolektivnih identiteta zajednice(a) koje(ih) se najneposrednije tiče. A sve ovo zajedno književni rad i M. Selimovića, i S. Kulenovića, i D. Sušića čini, pored svega drugog, i osobenom *živom tradicijom*, i to kako bošnjačkom, tako i bosanskohercegovačkom, baš kao i južnoslavenskom te još širom, a što, međutim, nipošto ne podrazumijeva mitski nedodirljiv niti bilo kakav drugi sakrosanktni položaj bilo kojeg od ovih triju pisaca i njegovog djela, već naprotiv – baš kao i nužna otvorenost, neisključivost i višestrukost bilo bošnjačkog, bilo bosanskohercegovačkog književnog kanona, na čemu uvijek treba insistirati – neminovno poziva na *dijalog* umjesto monologa, na *polifoniju* umjesto monofonije, odnosno na *pluralnost* umjesto singularnosti.

2.

Sagledan zajedno, kao cjelina, književni rad M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića ostvaruje se u okvirima svih značajnih poetičkih i povijesnorazvojnih procesa i pojava u savremenoj bošnjačkoj i bosanskohercegovačkoj književnosti, odnosno onoj nakon Drugog svjetskog rata – *socrealizma*, u čijem su znaku, naime, književni počeci ili rane razvojne faze ovih triju autora, preko i za književno djelo sva tri ova pisca i za bošnjačku te bosanskohercegovačku književnost kao cjelinu prekretno važnog *poratnog predmodernizma*, pa do *poratnog modernizma*, naročito onog *egzistencijalističkog tipa*, kad se i Selimović, i Kulenović, i Sušić do kraja realiziraju kao pisci izrazite književne snage, a književna praksa kojoj po prirodi stvari pripadaju doživljava svoje prve posebno značajne, a nerijetko i ključne vrhunce, koje će, pritom, bitno oblikovati upravo i književni rad ovog izuzetnog književnog trojca. Zahvaljujući ovakvom čemu, M. Selimović, S. Kulenović i D. Sušić u savremenoj bošnjačkoj te bosanskohercegovačkoj književnosti javljaju se, dakle, kao upravo oni njihovi autori koji s vremenom sve više i, na koncu, do kraja presudno određuju dinamiku cjeline semiosfera ovih dviju literatura, na ovaj način ključno oblikujući ono što je naročita „unutrašnja", imanentna povijest i bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti uopće u savremenom, poratnom dobu, uz istovremenu pojavu značajnih ostvarenja i u književnom djelu drugih istaknutih autora ovog vremena, poput, prije svih, M. Dizdara (također kanonski nezaobilaznog autora čiju ćemo četrdesetogodišnjicu smrti inače obilježiti naredne, 2011. godine).

U smislu ove naročite razvojne dinamike i položaja ova tri istaknuta autora unutar književnopovijesnih procesa i pojava o kojima je riječ, na prvi pogled svojevrstan izuzetak jeste jedino najranije, početno književno djelo S. Kulenovića, koje se, naime, javlja i prije, još u međuratnom dobu, kad ovaj autor, još kao gimnazijalac, objavljuje svoje prve pjesničke radove – rukovet od pet soneta *Ocvale primule* (1927), a potom i prve proze *Ribareva refleksija o sutonu* (1927) te *Jesenske vode* (1928), nakon čega, kasnije, slijedi i još nekoliko, opet proznih tekstova, među kojima posebno se ističu pripovijetke *Noć u vezirskom gradu* (1938) i *Rakije* (1940). Uz ovo, u vrijeme Drugog svjetskog rata i u vihoru Revolucije, u Kulenovićevu djelu, uz u širem kontekstu manje poznata *Pisma Jove Stanivuka* (1942.–1945.), pojavljuje se i glasovita ratna poema *Stojanka majka Knežopoljka* (1942), kao što je poznato izuzetna književna pojava, ali i dugo vremena, na račun ostatka njegova književnog opusa, sasvim nepravedno isticana kao najznačajnije autorovo djelo, a potom i izvanredna poema *Ševa* (1943) te, konačno, autorski prešućena i desetljećima otud nepoznata a jednako kao i prethodne dvije estetski sugestivna poema *Na pravi put sam ti, majko, izišo* (1981). Pa ipak, svi ovi tekstovi, nastali, inače ne prvenstveno u uobičajenom književnopovijesnom slijedu već, prije svega, u naročitoj složenoj naporednosti te isprepletenosti često sasvim različitih poetika (počev od poetika zakašnjelog impresionizma i simbolizma iz okvira evropske moderne, preko poetika avangarde, a posebno ekspresi-

onizma, pa do, konačno, poetika tzv. socijalne literature i književnosti NOB-a), samo će potvrditi međuzavisnost književnog opusa i ovog autora i širih, a vrlo složenih i često atipičnih književnopovijesnih procesa i pojava savremene bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, istovremeno ukazujući na još jedan način i na njegovu s vremenom sve značajniju i, konačno, jednu od ključnih uloga u konstituiranju onog što je savremeno stanje u ovim dvjema južnoslavenskim literaturama, baš kao i na osobenosti ovih dviju književnosti u širem kontekstu (srednjo)južnoslavenske interliterarne zajednice.

Sličan je slučaj i kod M. Selimovića te D. Sušića, čiji je književni rad također isprva skroman. On je, dakle, dio neposredno nakon Drugog svjetskog rata uobičajene jugoslavenske *socrealističke književne prakse*, a što je onaj okvir u čijem maniru nastaju prvi Selimovićevi književni tekstovi – pripovijetke *Pjesma u oluji* (1946), *Uvrijeđeni čovjek* (1947), *Jedna četa će ostati* (1947) te *Sin* (1949), odnosno autorova prva pripovjedačka zbirka *Prva četa* (1950), baš kao i prvi Sušićevi književni radovi – partizanski dnevnik *S proleterima* (1950), pripovijest *Jabučani* (1950) i kratki roman *Momče iz Vrgorca* (1953), i kod jednog i kod drugog pisca sve redom književni tekstovi koji se najčešće ni po čemu neće bitnije izdvajati u odnosu na ukupnost književno-kulturalnog konteksta u kojem se javljaju. Pritom, baš kao i kod Kulenovića u revolucionarnom dobu, ova, inicijalna faza u razvoju Selimovićevog te Sušićevog književnog djela tipološki pripada *prosvjetiteljskom* ili – assmannovski shvaćenom – *kanonskom kulturalno-poetičkom makromodelu*, i u znaku je manje ili više strogo ideološki zadatih ili barem društveno potenciranih i preferiranih okvira književnog rada i uopće ideološki posredno ili neposredno proskribirane funkcionalizacije i "upotrebe" (zloupotrebe) književnosti i kulture, a kad cjelokupnu književnu praksu obilježava, između ostalog, ideološki nalog da pisac djeluje (i) kao *"inžinjer ljudskih duša"*, a književnost kao *"sluškinja ideologije"*, a zapravo ona situacija kad književni tekst funkcionira prije svega u službi Revolucije, konstituirajući se prvenstveno kao mjesto sjećanja "herojske ratne prošlosti" te kao memorijski poticaj za poratnu izgradnju "svijetle socijalističke budućnosti". Pa ipak, kod sva tri autora, i u njihovom socrealističkom književnom radu s vremenom će se javljati elementi koji će ih – najčešće isprva oprezno, a kasnije sve vidljivije – odvajati od zadate matrice socrealističke književne prakse, kako će to, barem djelomice, biti slučaj i potkraj Sušićevog *Momčeta iz Vrgorca* ili, pak, u pojedinim, sve više individualistički usmjerenim pripovijetkama M. Selimovića, poput – tek primjera radi – duže pripovijetke *Tuđa zemlja* (1951), a posebno u satiričkoj komediji *Djelidba* (1947) S. Kulenovića, dramskom tekstu čija je praizvedba u Narodnom pozorišu u Sarajevu (1948) završila zabranom igranja ovog teatarskog komada, pretvorivši se tako u prvi veći javni političko-ideološki skandal u bosanskohercegovačkom književno-kulturalnom prostoru u vremenu neposredno nakon Drugog svjetskog rata.

3.

Kao i u cjelini bošnjačke te bosanskohercegovačke književne povijesti, i u književnom djelu M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića poetika (ali i politika) socrealizma bit će, međutim, prolazna i, srećom, kratkotrajna razvojna faza, čija je stroga ideološka suspregnutost u jednom trenutku nužno morala rezultirati konačnom *eksplozijom* dotad radikalno suspendiranih slobodnih literarnih zanimanja, a što će i književni rad ove trojice autora, jednako kao i cjelinu onovremene domaće književne prakse, uvesti u bitno drugačije okvire književnosti *poratnog predmodernizma*, iz domena tzv. *artističkog* ili – u nešto preciznijoj, opet assmannovski zasnovanoj kategorizaciji – *politradicijskog kulturalno-poetičkog makromodela*, a koji se, dakle, i kod Selimovića, i kod Kulenovića, i kod Sušića, mogao barem unekoliko naslutiti već i u pojedinim radovima iz vremena socrealizma. Počev od ovog trenutka, sva tri ova autora sve značajnije određuje povijesnorazvojne procese i pojave onovremene bošnjačke te bosanskohercegovačke književnosti, pri čemu njihovo književno djelo te, posljedično, cjelina književne prakse čiji su sad već važan dio doživljava sve više osobeno *literarno-estetsko samoosvještenje*, s čim u vezi sad sasvim jasno javlja se i težnja ka *larpurlartističkoj funkcionalizaciji književnosti*, uz istovremeno, iako ne uvijek do kraja ostvareno manje ili više izraženo odustajanje od utilitarno-didaktičnog koncepta kulture te sve zornije uvođenje ideje književnosti kao istraživanja "čovjekove situacije" i "ljudske sudbine". Sve ovo, također, znači i svojevrsnu stabilizaciju semiosfera bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, pa Selimovićev, Kulenovićev i Sušićev književni rad, baš kao i ukupna domaća književna praksa ovog trenutka, u poetičkom smislu posežu za obnavljanjem ratom prekinutih povijesnorazvojnih tokova, prethodno, inače, krajnje radikalno uzdrmanih "upadima" poetike socrealizma, kao i, prije ovog, poetike književnosti NOB-a, iz koje ova izravno proizlazi. Ovim tragom bilježi se i pojava različitih poetičkih neoizama, ali se, isto tako, naslućuju i nove književne tendencije, naročito u smislu anticipacije poetike egzistencijalizma, čije će elemente okušavati već D. Sušić u humorno-satiričkim romanima *Ja, Danilo* (1960) i *Danilo u stavu mirno* (1961), dok će ovakvo što posebno doći do izražaja kod M. Selimovića, i to prije svega u njegovim dvama temeljnim ostvarenjima iz ovog razdoblja – u psihološko-poetskim romanima *Tišine* (1958) i *Magla i mjesečina* (1962). Štaviše, uz, primjera radi, romane D. Sušića, ali i poemu *Plivačica* (1954) M. Dizdara, kao, inače, možda i jedan od najranijih nagovještaja poetike egzistencijalizma kod nas, upravo *Tišine* i *Magla i mjesečina* predstavljat će, pritom, sasvim zorna mjesta očitovanja ove nove, po mnogo čemu drugačije osjećajnosti, pri čemu je, istina, (i) u ovim dvama romanima i dalje prisutna ratna tema, tema koja je, dakle, bila posebno forsirana u prethodnoj, socrealističkoj književno-kulturalnoj paradigmi, ali je – sasvim u skladu s novim, politradicijskim karakterom književne prakse poratnog predmodernizma – ona bitno preoblikovana i tako, konačno, promijenjena na način koji će se

pokazati kao presudan po kasnija zbivanja i u Selimovićevu književnom djelu, ali i u savremenoj bošnjačkoj te bosanskohercegovačkoj književnosti uopće.

4.

Ono što, s obzirom na tad aktuelni trenutak i njegovu ukupnu poetiku kulture, nije moglo poći za rukom S. Kulenoviću s *Djelidbom* uspjelo se, dakle, ostvariti u prvim romanima M. Selimovića i D. Sušića, pisaca koji su upravo u vremenu poratnog predmodernizma počeli izgrađivati osnovne konture svojih prepoznatljivih autorskih književnih rukopisa, čime, međutim, nisu mijenjali samo obličja vlastitog književnog djela, već i cjelinu horizonta poratne bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti. Upravo i zato, ukupna bošnjačka i bosanskohercegovačka književna praksa od ovog trenutka, iako na sasvim nov, savremen način, počela se vraćati nekim od najkarakterističnijih svojih obilježja, pa tako i složenijoj psihologizaciji te, posebno, izraženoj poetizaciji pripovjednog teksta, koji sad ponovo postaje orijentiran ne prvenstveno ka raznolikosti partikularne povijesne ili savremene vanjske, *događajne* pojavnosti već, naprotiv, prije svega ka univerzalnoj, svevremenoj čovjekovoj, općeljudskoj nutrini, intimi i privatnosti, unutrašnjim mukama i lomovima te dramama i traumama *pojedinca* a ne zajednice, a zapravo ka čitavom jednom unutrašnjem svijetu individualne egzistencije, u kojem prvenstvena i čak jedina istinski bitna pojavnost postaje ono *doživljajno* i *misaono*. Odavde će, uostalom, i proizaći ona kasnije amblematična selimovićevska, ali i, jednako tako, kulenovićevska te sušićevska lirska meditativnost i produhovljena esejističnost, odnosno naročiti psihološko-poetski karakter prepoznatljivih književnih rukopisa sva tri ova autora, a potom i velikog broja drugih autora i autorica savremene bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti.

Sve ovo, konačno, književne opuse M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića vodit će ka njihovim vrhuncima, koji se ostvaruju u okvirima *poratnog modernizma*, najčešće onog sa sad već cjelovito uobličenim *egzistencijalističkim poetičkim utemeljenjem*, a zapravo u onom kontekstu koji je, naravno, i dalje *artistički*, ali je ovaj put već nesporno vezan za – iznova assmannovski definirani – *postkanonski kulturalno-poetički makromodel*, to, inače, svojevrsno "zlatno doba" i bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti uopće. Njega će upravo obilježavati očita dominacija *individualne*, ali i – sve češće i sve upadljivije – *kulturalne*, baš kao i *metakulturalne* perspektive u književnom motrenju svijeta i života, pa ovakvo što, također, jeste i onaj trenutak kad se u bošnjačkoj te bosanskohercegovačkoj književnosti tradicionalno prisutna "priča o prošlosti" i njihova "okrenutost tradiciji" u cijelosti konstituiraju i kao osobeni "bosanski tekst" ovih dviju literatura, u kojem za ove dvije književnosti inače karakteristični "smisao za prošlost", a posebno povijesna pripovijest, postaju prvenstveno metafore sad do samog kraja univerzalizirane priče o "čovjekove situaciji" i "ljudskoj sudbini", a što, međutim, ne poništava ono što je ovdje inače vrlo važan osobeni identitarni autorefleksivni diskurz književne prakse, već ga, naprotiv, do kraja esencijalizira i tako

čini još značajnijim. A ovakvo što – sve zajedno – jeste, najzad, onaj nemjerljivo produktivni okvir u kojem se javljaju najznačajnija književna ostvarenja ne samo M. Selimovića, S. Kulenovića ili D. Sušića već – uz pjesničku zbirku *Kameni spavač* (1966) M. Dizdara te, u širem bosanskohercegovačkom kontekstu, romane i pripovijetke I. Andrića – i stožerna djela cjelokupne novije bošnjačke i bosanskohercegovačke književne prakse, tj. one što je, razvijajući se počev od kraja 19. st. pa nadalje, dio ne više nekadašnjeg orijentalno-islamskog već sad zapadno-evropskog kulturalno-civilizacijskog konteksta: romani *Derviš i smrt* (1966) i *Tvrđava* (1970) M. Selimovića, potom pjesničke zbirke *Soneti I* (1968) i *Soneti II* (1974) te roman *Ponornica* (1977) S. Kulenovića, odnosno pararomaneskna pripovjedačka zbirka *Pobune* (1966) te romani *Uhode* (1971), *Hodža strah* (1973) ili *Nevakat* (1986) D. Sušića.

Svi ovi književni tekstovi, koji – naravno – čine samo jedan dio gromadnih književnih opusa autora o kojima je ovdje riječ, nesumnjivo predstavljaju – svaki posebno i na svoj način – čin lotmanovski shvaćene *eksplozije* u semiosferi kako bošnjačke, tako i bosanskohercegovačke književnosti, ali i (srednjo)južnoslavenske interliterarne zajednice uopće, te su tekstovi nakon kojih je sistem ovih dviju literatura bitno, pa čak i radikalno izmijenjen, pri čemu ključna Selimovićeva, Kulenovićeva i Sušićeva književna djela postaju i osobeni *repozitoriji kulturalnog pamćenja* te, u konačnici, naročiti *tekstovi kulture* u onom smislu kako ovu pojavu definiraju savremene kulturalnomemorijske teorije. Uz više nego evidentnu njihovu reaktuelizaciju u recentnim, tekućim procesima tvorbe i pretvorbe kolektivnih identiteta unutar bosanskohercegovačkog prostora te šire, ovakvo što, također, može posvjedočiti i pojava brojnih tzv. književnih saputnika koji će se u ovoj ili onoj mjeri priklanjati onom sad već književnom maniru koji su uspostavili ovi kanonski nezaobilazni autori, baš kao i sasvim suprotni procesi, a kad će, naime, nove, kasnije književne pojave u bošnjačkom i bosanskohercegovačkom književnom radu počivati i na, između svega ostalog, pokušajima ne tek kreativnog sustizanja već, naprotiv, prije svega istinskog prevladavanja upravo selimovićevskog, kulenovićevskog i sušićevskog književnog modela, a što je inače složeni dinamički literarni proces koji je omogućio i dalji razvoj bošnjačke te bosanskohercegovačke književnosti, ali i – sad i iznutra, iz same književne prakse – na visoko kanonsko mjesto postavio književne opuse M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića. I to je, konačno, ono što će, uz njihove imanentne značajke, i Selimovićev, i Kulenovićev, i Sušićev književni rad učiniti ovdašnjom živom tradicijom, pa je i zato više nego razumljivo to da cjelina književnog djela ovih autora traži nova čitanja, ona koja će na nov način osvijetliti ukupnost njihovog književnog svijeta, no koja će – isto tako – u njemu iznova pronaći ono što je važno i za čitaoca danas, i mimo, dakle, jubilarnih, svečanih trenutaka kulturalnog prisjećanja■

UDK 929 Rizvić, M.: 394.46

Muhsin Rizvić (1930-1994)

(Povodom 80 godina od rođenja)

Muhidin Džanko
Filozofski fakultet, Sarajevo

Kada bi kojim slučajem postojala neka virtualna Bosanska akademija znanosti i umjetnosti (BAZU), onda bi u njoj jedno od najzaslužnijih mjesta pripadalo i Muhsinu Rizviću (Mostar 14. 4. 1930. – Sarajevo 9. 6. 1994.), književnom historičaru, kritičaru, univerzitetskome profesoru, polihistoriku. U takvoj jednoj virtualnoj znanstvenoj konstelaciji danas bismo se prisjećali njegovog lika i djela u akademijskome jubilarnom kontekstu. No, u ANUBiH za Muhsina Rizvića i za mnoge druge bosanske znanstvenike i intelektualce, nažalost, nije bilo mjesta. Ipak, dat ću sebi za pravo da – u ime ove proklamirane akademske virtualnosti, makar u njoj bilo i puno gorke ironije – oslovljavam prof. dr. Muhsina Rizvića kao akademika, podrazumijevajući pritom najplemenitije značenje ove riječi i ove znanstvene i ljudske titule i časti. Jedan takav častan čovjek to sigurno zaslužuje u punome kapacitetu.

Akademik Muhsin Rizvić rođen je 14. aprila 1930. godine u Mostaru, i po očevoj porodičnoj lozi potječe iz ugledne bošnjačke alimske porodice koja svoje porijeklo vuče iz okolice Konjica, dok po majčinoj lozi potječe iz sarajevske porodice Musakadić. Otac mu je bio veoma cijenjeni kaligraf, a Muhsinov brat Ismet bio je čuveni bosanski akvarelist.

Muhsin Rizvić završio je sarajevsku Prvu gimnaziju i još kao gimnazijalac počeo je surađivati u časopisu "Novi Behar", šaljući uredništvu "priče za najmlađe", te ga u tome smislu možemo tretirati i kao dječijeg pisca. U Bibliografiji "Novog Behara" (Sarajevo, 2007., priredila Azra Kantardžić) zabilježeno je 13 kratkih priča za djecu Muhsina Rizvića, mlađahnoga sarajevskog gimnazijalca koji je revnosno surađivao u "Novome Beharu" tokom 1944. godine kao četrnaestogodišnji dječak. Tada je vjerovatno i nastala Muhsinova ljubav i interesovanje za bosansku časopisnu produkciju, što će kasnije rezultirati i njegovim magistarskim radom o kritici u "Bosanskoj vili" i književnohistorijskom monografijom o

"Beharu". I u svojoj mladosti Muhsin Rizvić pisao je kratke novinske priče koje su bile pohranjene u rukopisnoj zaostavštini Hamida Dizdara. Rukopise tih priča lično sam vidio u Biblioteci u Tešnju. Književnik Amir Brka, jedan od najboljih Rizvićevih studenata, svojedobno je i uradio bibliografiju Rizvićevih novinskih priča.

Studij istorije jugoslovenskih književnosti i srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog jezika Rizvić je završio na Filozofskome fakultetu u Sarajevu 1960. godine, gdje je i doktorirao 1971. godine, odbranivši disertaciju s naslovom *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u doba austrougarske vladavine*. Prema skromnome mišljenju pisca ovih redaka, ova Rizvićeva disertacija jedna je od najuspješnijih znanstvenih radnji koje su do sada napisane i odbranjene na današnjem Odsjeku za književnosti naroda BiH, i mogli bismo je smatrati začetkom institucionalnoga proučavanja bošnjačke književnosti na ovome odsjeku.

Sedamdesete i osamdesete godine 20. stoljeća bile su nesumnjivo najplodnije doba u znanstveno-kritičkom stvaralaštvu Muhsina Rizvića, koji je već potkraj 1960-ih godina objavio svoju prvu književnokritičku knjigu *Iznad i ispod teksta* (1969.). Impozantnu bibliografiju Rizvićevih knjiga, osim već spomenute knjige ogleda i kritika *Iznad i ispod teksta*, čine sljedeća djela: *Behar. Književnoistorijska monografija*, 1971.; 2. izd. 2000.; *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u doba austrougarske vladavine*, I-II, Sarajevo, 1973.; 2. izd. 1990. pod naslovom *Bosansko-muslimanska književnost u doba preporoda (1887.-1918.)*; *Interpretacije iz romantizma*, I, Sarajevo, 1976.; *Bosanskohercegovačke književne studije*, Sarajevo, 1980.; *Književni život Bosne i Hercegovine između dva rata*, I-III., Sarajevo, 1980.; *Interpretacije iz romantizma*, II., Sarajevo, 1984.; *Pregled književnosti naroda Bosne i Hercegovine*, Sarajevo, 1985.; *Tokovi i stvaraoci iz književne Bosne*, Tuzla, 1986.; *Između Vuka i Gaja*, Sarajevo, 1989.; *Kroz „Gorski vijenac". Interpretacija i tekstualno-komparativne studije o strukturi*, Sarajevo, 1989.; *Panorama bošnjačke književnosti* (priredio Hadžem Hajdarević), Sarajevo, 1994.; *Bosanski Muslimani u Andrićevu svijetu*, Sarajevo, 1995.; *Bosna i Bošnjaci. Jezik i pismo*, Sarajevo, 1995.; *Književne studije* (priredio Muhidin Džanko), Sarajevo, 2005.

Netom nakon Rizvićeve smrti u Sarajevu je objavljen zbornik prigodnih radova pod naslovom *Čovjek uspravnog hoda* (izd. Vijeća Kongresa bošnjačkih intelektualaca, Sarajevo, 1994.), a 1997. godine na Filozofskome fakultetu u Sarajevu održan je i naučni simpozij o djelu Muhsina Rizvića, ali sa toga simpozija iz nepoznatih razloga nikada nije objavljen zbornik radova.

Već svojom prvom objavljenom knjigom Muhsin Rizvić najavio se kao daroviti književni historičar i kritičar, ocrtavajući glavne pravce svojih znanstveno-kritičkih interesovanja, a to su bili stariji periodi u povijesti hrvatske, srpske, bošnjačke i općenito bh. književnosti. Osobito se bavio literarnim fenomenima hrvatskoga i srpskoga romantizma, zalažući se za nova i gotovo heretička čitanja kultnih hrvatskih i srpskih romantičarskih epova: Njegoševog *Gorskog vijenca* i

Mažuranićevog epa *Smrt Smail-age Čengića*, tumačeći ova djela u ključu Jausove teorije recepcije.

U znamenitoj biblioteci "Kulturno nasljeđe BiH" obradio je gotovo sve značajnije bošnjačke pisce iz austrougarskog i međuratnog perioda (Bašagić, Mulabdić, Osman-Aziz, H. Humo), a napisao je i niz briljantnih studija i eseja o usmenoj književnosti, književnosti Bošnjaka na orijentalnim jezicima, alhamijado literaturi, bosanskim krajišničkim pismima, kao i o piscima i književnim kritičarima iz 20. stoljeća (o M. Begiću, E. Durakoviću, M. Selimoviću, N. Idrizoviću, N. Ibrišimoviću i dr.).

Muhsin Rizvić bio je jedan od najzaslužnijih ljudi za obnovu „Preporoda", „Merhameta", časopisa "Ogledalo", a do zadnjega dana svoga života bio je angažiran na poslovima redovnog profesora na Filozofskom fakultetu u Sarajevu, gdje je koncem 1970-ih godina uveo nastavni kolegij iz bh. književnosti. Kao predavač i nastavnik gostovao je na brojnim fakultetima, interuniverzitetskim centrima i slavističkim seminarima u bivšoj Jugoslaviji (u Beogradu, Zagrebu, Zadru, Dubrovniku, Skoplju, Novom Sadu), a sudjelovao je i na brojnim naučnim skupovima u Jugoslaviji i u inozemstvu (Sofija, Istanbul). Također, bio je urednik i autor tekstova za nekolike bh. i exYu enciklopedije i leksikone pisaca, kao i suradnik u gotovo svim relevantnim književnokritičkim i kulturnim časopisima u BiH i exJugoslaviji ("Godišnjak Instituta za književnost u Sarajevu, Izraz, "Odijek, "Život", "Radovi Filozofskog fakulteta" u Sarajevu, "Prilozi za orijentalnu filologiju" i dr.).

Muhsin Rizvić dobitnik je i uglednih nagrada za znanstvenoistraživački i društveni rad: Nagrada "27. juli", Nagrada "Veselin Masleša", ali je, unatoč tim općim priznanjima, zadugo bio na meti brojnih kritičara, što će na neki način i obilježiti značajan dio njegove znanstvene karijere. O njegovim nagrađenim knjigama pisane su čak i kontra-knjige (Staniša Tutnjević: *Književne krivice i osvete*), organizirani naučni skupovi, a posebno je napadana i njegova knjiga o Andriću; u kritičkim tekstovima koji nerijetko nisu bili lišeni malicioznosti i pamfletizma.

No, usprkos svim tim osporavanjima, Rizvićevo znanstveno-kritičko djelo i danas je aktualno i živo, i, naravno, otvoreno za dalja kritička iščitavanja i (re)valorizacije. To uistinu monumentalno životno i stvaralačko djelo apsolutno zaslužuje da se danas neki virtualni Institut za proučavanje književnosti u BiH nazove "Muhsin Rizvić". Tako smo se vratili na početak ovoga prigodnog teksta: virtualni akademik zaslužio je virtualni Institut. Da li će nekada ta "nebeska virtualnost" možda preći u "ovozemaljsku stvarnost" – svakako ne ovisi o Muhsinu Rizviću. O njemu sada govore i svjedoče isključivo njegova djela, a mi možemo samo da mu odamo dužnu počast – u duhu one maksime po kojoj živima dugujemo samo istinu, a mrtvima samo počast.

Na kraju, spomenimo još i to: mezar Muhsina Rizvića stoji u haremu Ferhadije džamije u Sarajevu, pokraj mezara Muhsinovih prijatelja, književnika Alije Isakovića i slikara Ibrahima Ljubovića. Nije li, možda, harem Ferhadije džamije i mezarluk virtualnih bošnjačkih akademika?!■

UDK 821.163.43*.09: 929 Alispahić, N.

Derviš i priča ispisana srcem

(Povodom 70. godišnjice rođenja Nijaza Alispahića)

Muhidin Džanko
Filozofski fakultet, Sarajevo

...jer svako pisanje o sebi, i u životu, i u književnosti, pisanje je drugima, svaki dnevnik je pošta, pisac uvijek nudi svoj život drugim ljudima, a drugim piscima nudi i svoj književni život.
(Tvrtko Kulenović)

Svojom prvom knjigom pripovjedaka *Vrtovi sirotog Halimije* (1979) Nijaz Alispahić (Kozluk, 1940.) uključio se u bujični tok bošnjačke pripovjedne proze koja je 70-ih godina XX stoljeća propulzivno dosezala svoje artističke visove u fascinantnim pripovjedačkim ostvarenjima kao što su, između ostalih, bile zbirke Ćamila Sijarića (*Na putu putnici*, 1970., *Kad djevojka spava, to je kao da mirišu jabuke*, 1973., *Francuski pamuk*, 1980.), Nedžada Ibrišimovića (*Priče*, 1972.), Muhameda Kondžića (*Noć nema svjedoka*, 1979.), Zaima Azemovića (*Zlatna i gladna brda*, 1972.), Ise Kalača (*Šejtansko groblje*, 1978.), Zuvdije Hodžića (*Gluva zvona*, 1973.), Irfana Horozovića (*Talhe ili šedrvanski vrt*, 1972., *Salon gluhonijemih krojačica*, 1979.), Skendera Kulenovića (*Gromovo đule*, 1975.), Alije Isakovića (*Taj čovjek*, 1975.), Rusmira Mahmutćehajića *Krhkost*, 1977.)...

Vrtovi sirotog Halimije po svojoj su narativnoj srži potpuno urasli u tkivo tadašnje bošnjačke pripovjedne proze koju su snažno obilježavala tri naratološka momenta: prvo, problematiziranje priče i njenog autora; drugo, korištenje legende kao mističnog, općeljudskog stratuma svekolikog čovjekovog bitisanja i iskustva; i treće, opsjednutost refleksijama o smrti i umiranju na način orijentalnih mistika (derviša)[1]. Sav uronjen u dervišku kontemplaciju već samim naslovima

1 Ova će tri momenta prvi detektirati Radovan Vučković u studiji o prozi Ćamila Sijarića. V. o tome u knjizi *Problemi, pisci, dela*, Sarajevo, 1974., str. 73-91.

svojih mistično-refleksivnih priča (*Zapis o tome kako je Bosna čudna zemlja i kako je siroti pjesnik Šahmanija platio glavom*, *Mejit*, *Azrail*, *Drvo nad grobom* i dr.), Alispahić je sugerirao Veliku Priču čovjekova mortaliteta, bosanski memento mori prožet tužnom dramatikom čovjekove zemne trošnosti i dunjalučke prolaznosti s kojima se u potpunoj duhovnoj sabranosti, u mističkome sočivu mire derviši i siroti pjesnici, poput Božijega pravednika Šahmanije kojeg je nekriva i nedužna posjekla sablja silničkoga bimbaše Karamuidage. No, umjesto jeda, ili hirovite želje za osvetom, siroti će Šahmanija glasom transcendentalnog pripovjedača tek izustiti tihi vapaj nad krhkom i ranjivom ljudskom sudbinom i zaricat će svoj lament do neba, kao da ponavlja davno izgovorene i zapisane riječi sarajevskog šejha Mejlije:

"Ah, žalosti!
Nikad se ne zna kome će i u kom trenu punuti vjetar smrtni
I kad je za koga čaša smrti prelivena."[2]

Alispahićeva mistično-refleksivna, "derviška" proza potpuno je oslobođena od bilo kakvoga materijalizma; njezina je "tvarnost" i na tematskoj i na formativnoj ravni čisto transcendentalna, sva pretočena u volšebni fluid riječi i u *zapodijevanje priče* u kojoj se krije zapreteni i vrhunaravni smisao čovjekovog bitisanja i njegovog pojedinačnog jastva. To će najbolje posvjedočiti sam Halimija:

"Priče nam jesu mrak što se svijetom valja, ali nisu iste. Ja svoj mrak svijetlim mislima rastjerujem. Pričom zarumenjujem prostrani nebeski svod i snuždena lica oko sebe."[3]

Priča *Vrtovi sirotog Halimije* noseća je i ishodišna priča cijele istoimene knjige, šifrirani ulaz u njezine skrivene i složene narativne svjetove (*šume*) zgusnute i zbrane u borhesovski zamršeni Labirint iz kojega čitatelj i stvarno i simbolički treba izaći. Simbol vrta (kao prostora koji se račva u svim moguće zamislivim pravcima) nije samo puki naratološki rekvizit pozajmljen iz Borhesove *radionice priča* već je u Alispahićevoj pričalačkoj optici on mnogo više potvrda piščeve teorijske osviještenosti i znak njegovog uronuća u onu pripovjedačku tradiciju koju će u bošnjačkoj prozi otvoriti prekretnički važno djelo bosanskoga magijskog realizma *Talhe ili šedrvanski vrt* Irfana Horozovića.

No, dok Horozovićeve vrtne staze vode u "sjetu djetinjstva" (M. Stojić), vrtovi sirotog Halimije vode čitatelja u mističke prostore Knjige, pa su tako Alispahićevi *vrtovi* zapravo metafora Biblioteke (uvijek borhesovski shvaćene kao jedne te iste Velike Knjige), odnosno oni su metafora Jezika unutar kojega se putem priče zbraja, rekonstruira, otkriva i osmišljava cjelokupna ljudska egzistencija.

---

2 V. priču *Zapis o tome kako je Bosna čudna zemlja i kako je siroti pjesnik Šahmanija platio glavom*, u knjizi: *Vrtovi sirotog Halimije*, Sarajevo, 1979., str. 6. U daljem tekstu vidjeti pod: *Vrtovi*. Inače, Alispahićeva intertekstualna veza s mističkim pjesništvom bosanskih derviša koji su pisali na orijentalnim jezicima je očita. Razmatranje takvih intertekstualnih i interkulturalnih veza sa orijentalnim pjesništvom može biti predmetom posebne kritičke studije, ili čak magistarske radnje, odn. disertacije.

3 V. *Vrtovi*, str.8.

"Šetaćemo kroz moje vrtove, gledati i mirisati rumene cvjetove, slušati umilni ptičji pjev, na jeziku obrtati lijepe riječi i smišljati najljepše priče o ljudima."[4]

Halimija (kao piščev alter ego) neprestano izriče svoj utopijski estetski koncept pričanja, uvlačeći čitatelja u kulturu pamćenja koja će mesijanski spasiti cijeli jedan svijet od "planiranog zaborava historije" (M. Stojić).

A šta je i kakav je, ustvari, Halimijin svijet? To je, prije svega, šekspirijanska aluzija na priču koju priča "usamljen i nesretan čovjek" (kod Šekspira je to idiot koji priča priču) derviš duhovnik, pjesnik, intelektualac, umjetnik, stvaralac nagrižen skepsom u smisao vlastite duhovne kreacije (priče kao ostvarenja estetskoga čina). Tako će, u duhu Tolstojeva poučka o braku, Halimija poput nepopravljivaog defetiste po(r)učiti:

"Sretan čovjek nema o čemu da priča priče! O sebi pogotovo. Niti su mu potrebne priče koje drugi ispredaju."[5]

Ova samo prividno defetistička parola sirotoga Halimije kao da zbraja i imenuje u sebi gotovo cijelu pripovjedačku tradiciju bošnjačke proze okupljene oko *magije pričanja*, priče kao pređe koju će antipodno Halimiji inkarnirati Sijarićev Hasan, sin Huseinov iz istoimene antologijske pripovijetke bihorskoga rapsoda.

Dok Sijarićev Hasan simbolizira neograničenu moć i vjeru u priču kao osmišljavanje i udupljavanje ljudskoga života (uz pomoć priče čovjek dva puta živi), Alispahićev narator Halimija simbolizira sumnju u sam akt pričanja kao idealne realizacije estetskoga čina i kao pridavanja smisla čovjekovom životu.

Taj narativni i estetski "pesimizam" Alispahićev ima svoj duhovni etimon u prozi velikih bosanskih pisaca: Ive Andrića, Meše Selimovića, Ćamila Sijarića, Derviša Sušića.

Gravitacione sile proze ovih velikih bosanskih pripovjedača usisavale su u orbitu bosanske pripovjedne tradicije i Alispahićeve prozne tekstove iz *Vrtova*, pa poneki odlomak zna biti ogoljen do puke replike prethodnicima, što nikako ne treba tumačiti kao epigonstvo, mada ponegdje, kao u uvodnim rečenicama iz pripovijetke *Vrtovi,* koje neodoljivo asociraju na početak Selimovićevog romana *Derviš i smrt*, i Alispahić ne može izaći iz čvrstoga stiska gravitacionih sila svojih velikih prethodnika:

"Ne razdire me misao o grijehu dok ispisujem ove redove, dok ispredam priču o sebi i nastojim da je drugi saslušaju. Dovoljno sam izložen vjetrovima da bih se uvjerio u varljivu nadu: da je ćutanje rješenje – i otrov jači od onoga što ga u svojoj nemirnoj klatnji nosi jezik."[6]

Nemirna klatnja jezika u Alispahićevom slučaju ne znači pokoravanje nepogrešivom i nezaobilaznom kanonu (Mešinom romanu) već je to metafora o potrebi da se gradi vlastita priča o "čovjeku-rijeci" i "čovjeku-vrtu" koji u eliotovskome smislu, sudjelujući u tradiciji, tu tradiciju i sam nadopunjava i obogaćuje.

4 Isto, str.10.

5 Isto.

6 Isto, str. 7.

Halimija je derviš (a zašto ne reći: i bogumil, pataren) koji heretički piše srcem iz koga ističe ljubičasta svjetlost-rijeka i piše knjigu-vrt u prostransvu nebeskom u kojemu će uživati budući čitatelji, jer svaki list te zamišljene knjige predstavlja jedan volšebni vrt s ružama i pticama (opet kao znakovi narativne i estetske utopije).

Dok se Selimovićev derviš Ahmed Nurudin kobno i bolno suočava s izgubljenom vjerom i sve izglednijim ništavilom i besmislom vlastitog postojanja, Alispahićev derviš Halimija nema što niti izgubiti, njegova je ljudska pozicija primordijalno tragična (*krivnja bez krivnje*), jer je on od samoga početka skeptik, heretik, nesretan čovjek ophrvan slutnjama vlastitoga duhovnog klonuća, ali mu upravo ta fatumski zadana životna nesreća i *okrutnost životnoga kruga* daje privilegiju i omogućava čin estetskoga djelovanja – pričanja priča, što će ga neminovno odvesti do sizifovski iskazanog paradoksa vlastitoga bitka: Biti nesretan u životu istovremeno znači i biti sretan u umjetnosti (pričanju). Dakle, ukletost i udesnost egzistencijalnoga ravna je sreći i mogućnostima estetskoga ispoljavanja (osmišljavanja). Otuda paradoksalno atribuiranje Halimijino kao "sirotoga" – siromaštvo egzistencije omogućava bogatstvo duha i estetike:

"Tako mlim ja siroti Halimija, i vjerujem da sam u pravu. Tako mlim i ispredam priče svakojakih riječi. U priči mi se često pomrsi nit. Ne mirim se s tim. Tragam, i sretan sam kad nađem izgubljeno, razmrsim, zamršeno, uhvatim neuhvatljivo, zadovoljan što se igra nikad ne završava. I dobro je što je tako."[7]

Na ovome mjestu otkriva se i drugi pripovjedački kanon u koji je utkana Alispahićeva priča – to je Andrić i njegova hiperestetska ideja o umjetnosti koja spašava i nadilazi egzistenciju (kao u noveli *Aska i vuk* koja je priča na tragu *1001 noći*).

Alispahićev Halimija je prozni sabrat i Sijarićevom Džimširu Tuhovcu, jer su obojica uklesani u egzistencijalistički mit o Sizifu koji u guranju kamena nalazi glavni smisao, a ne u dolasku na krajnji cilj na vrhu brda. Ovaj egzistencijalistički uklon posebno je važan za Alispahićevu poetiku, jer priča o Halimiji nije više samo mističko-refleksivna priča nego i egzistencijalističko-aktivistička skaza.

Sličan narativni postupak primjećujemo i u pripovijeci *Mejit,* koja asocira na Andrićevu novelu *Smrt u Sinanovoj tekiji*, naročito po koncu same priče, budući da su i jedna i druga priča kondenzirane u paradoks o besmislu življenja i umiranja, jer i jedno i drugo ostaju vječitom zagonetkom, baš kao i samrtnički hropac Aga-dede iz Dobora, nad čijom se agonijom čudio i duhovno propitivao Ibrahim, sin Širbega Muratagića iz Jakeša.

Smrt kao gorko ironijsko osmišljenje čovjekovog življenja gotovo da je opsesivna tema Alispahićeve knjige *Vrtovi sirotog Halimije*, (isto kao i njegove druge knjige *Sihirbaz*), jer je svaka priča u njoj, zapravo, priča o životu i smrti koji se međusobno potiru i zaoštravaju do krajnjega paroksizma (*Mejit*, *Šejtanska priča*,

7 Isto, str. 9.

Aga-dedina knjiga mrtvih, *Sihir sablja*...) Takva je i priča *Azrail,* koja već po svome naslovu aludira na moć smrti, jer je bez nje život potpuni haos i besmisao:

"Kao i čovjekovo, i moje postojanje ne bi imalo smisla bez Smrti. Dever - to je drugi smisao mog trajanja. Besmisleno je jedino moje saznanje da neću nikada umrijeti. Jedino u tom zavidim ljudima. Životom sam smrtna zastrašen: Aman, nikada neću imati priliku da svodim račune! Aman, tužno je živjeti!."[8]

Zapravo, sva je Alispahićeva pripovjedna proza jedna velika knjiga mrtvih (sastavljena od niza knjiga) i čini Biblioteku – ili, da se kiševski izrazimo, Enciklopediju mrtvih, tu čudesnu zbirku o sudbinama likova kao što su Aga-dede iz Dobora, Mula Halim, Ahmo Kupina, Osmanaga Atlagić, Salahudin Ihtijarević, Šejh hadži Šemsan Sarri-baba Bošnjak.

Druga velika opsesivna tema Alispahićeve proze jeste Bosna, zemlja koja obitava u Karakazanu (metafori pakla na dunjaluku, s aluzijom na Andrićevu *Prokletu avliju*) i koja živi svoj vječiti "nevakat" (veza Alispahićeva sa Sušićem je vidljiva u cijelome njegovom književnom djelu), ali je pisac želi prevesti u neke idealističke prostore: "E da bi zemlja Bosna postala ravnica u pamćenju i sjećanju."

U tome smislu, svaka je priča Nijaza Alispahića o Bosni neka vrsta *zapisa o tome kako je Bosna čudna zemlja* i kako je neki *siroti pjesnik* zbog nje platio glavom, pri čemu metaforu *siroti pjesnik* možemo iščitavati kao priču o tragičnim sudbinama mnogih povijesno znanih i neznanih ljudi.

Izgleda da je tema Bosne i njezine krvave povijesti dugo sazrijevala u Alispahiću – pripovjedaču i pjesniku, taložila se u njegovoj novohistorijskoj novelistici i poeziji i onda eruptivno zašikljala u snažnom dramskome klimaksu: u dramama *Zmaj od Bosne* (1989.) i *Hasanaginica* (1999.). Drama *Zmaj od Bosne* objavljena je potkraj 1980-ih godina u eminentnoj i za povijest bh. drame historijski važnoj ediciji *Prva izvođenja* u kojoj je, pored Alispahićeve, objavljeno još 14 drama bošnjačkih pisaca.[9]

U dosadašnjoj dramskoj historiografiji nije dovoljno zapažena, čak bi se reklo da je promakla činjenica kako Alispahić u dramskome prvjencu o Husein-kapetanu Gradaščeviću nije želio dati strogo vjerodostojnu historijsku priču o Zmaju od Bosne, već je svjesno iznevjerio povijesni fakticitet, nadogradio ga vlastitom vizijom o tragediji gradačačkoga kapetana, čovjeka naglog i karakterno nezrelog za veliku povijesnu misiju koju je želio ostvariti, a to je bila realizacija višestoljetnog sna o samostalnosti i nezavisnosti Bosne.

---

8 Isto, str. 21.

9 Riječ je o sljedećim dramama: Irfan Horozović: *Soba*, *Šeremet*, Safet Plakalo: *Vrh*, *Feniks je sagorio uzalud*, Nasiha Kapidžić-Hadžić: *Glas djetinjstva*, Ahmet Obradović: *Ljudi s juga*, Alija Isaković: *Hasanaginica*, Derviš Sušić: *Veliki vezir*, Sead Trhulj: *Tamo kud je otišao drug Šimun*, Nedžad Ibrišimović: *Karabeg*, Fadil Hadžić: *Gospoda i drugovi*, Abdulah Sidran: *Dječija bolest:otac na službenom putu*, Dževad Karahasan: *Kralju ipak ne sviđa se gluma*, Zlatko Topčić: *Kolaps*.

Alispahićev Zmaj od Bosne tragički je junak koji nosi u sebi usud onih Sušićevih Bošnjaka što su oduvijek snatrili o slobodi i bivali sitan kusur u krvavim obračunima velikih sila.

Tragizam Zmajev bio je u njegovome unutarnjem raskolu, odnosno ”rascjepu”, kako je to dobro imenovao hrvatski kazališni kritičar Dalibor Foretić. Međutim, ovaj će kazališni i dramski kritičar pogrešno shvatiti Alispahićevu ideju o Zmajevome rascjepu, pa će gotovo diskvalificirati temeljnu dramaturšku ideju Alispahićeve drame o Husein-kapetanu:

“Teško je reći da li je on (misli se na rascjep u junaku, op. M.Dž.) Alispahiću promaknuo nehotice, u odanosti povijesnim podacima kojima se u gradnji drame precizno služi, ili je on rezultat voljnoga dramskog htijenja: bilo kako bilo njegov Zmaj od Bosne pokazan je, unatoč svoj ”pozitivnosti”, i kao politički prilično nepismen čovjek, koji se, uza svu svoju inteligenciju i obrazovanje, sasvim budalasto upušta u pobunu, čiji je ishod već gotovo unaprijed poznat, vukući sa sobom u propast masu zavedenih ljudi.”[10]

Uvidjevši sasvim lucidno *rascjep u junaku*, Foretić, nažalost, nije mogao shvatiti dubinu i suštinu Zmajeve tragedije, jer ta tragedija ne izvire primarno iz junakove ličnosti (prijekog karaktera i političke nedozrelosti), već iz čitavog spleta povijesnih okolnosti i iz usuda zemlje Bosne, kojoj je junak Husein-kapetan epidermalno pripadao. Tragedija pojedinca nužno proizlazi iz tragedije zemlje, pa se može kazati da je Alispahićeva drama *Zmaj od Bosne* prije svega autohtona drama *bosanskoga tragizma*, istog onog povijesnog fatuma u kojemu su skončali antijunaci kakvi su bili Hadži Lojo, Đerzelez Alija, Kaimija, Ilhamija, Budalina Tale...

Alispahićev Zmaj od Bosne je antijunak, spušten iz mitskih visina u surovu i nesklonu svakodnevicu, on je metafora bosanske povijesti, a nikako njezin ideološki simbol, kako je to mislio Dalibor Foretić u svojoj kritičkoj diskvalifikaciji Alispahićevog dramskog teksta. Ipak, Alispahićev Zmaj od Bosne nije lišen svoje humane aure i njegov tragički pathos stalno je naglašen, jer ovaj tragički antijunak ne žali dati i vlastitu glavu zarad ostvarenja višega cilja, a to je uzvišena ideja o domovini i njezinoj žuđenoj samostojnosti stalno ugroženoj na vjetrometini povijesnih zbivanja. Zato će Husein-kapetan radije prihvatiti da bude zadavljen na Stambolskome dvoru nego da bude na čelu sultanove vojske, pa će, istina patetički (u stilu junaka iz dramskoga fragmenta *Alipaša* Safvet-bega Bašagića), odbrusiti kamengradskom beglerbegu Sejfudinu efendiji:

“Da Bosnu zaboravim! Da se bijem za sultana i vodim vojsku protiv koje sam ratovao? Da obučem uniformu nizamskog vojskovođe? Ja... Gradaščević! Nikad!”

Dok je u drami *Zmaj od Bosne* povijesne fakte tretirao kao mizanscen za ličnu dramu glavnoga junaka, tvoreći tako jednu vrstu *novohistorijske drame*, u svojoj

10 V. Dalibor Foretić: “Rascjep u junaku”, u knjizi: Nijaz Alispahić: *Zmaj od Bosne*, Sarajevo, 1989., str. 100.

drugoj drami *Hasanaginica* Alispahić je još moderniji: u ovome klasičnom komadu južnoslavenske drame on je pokušao ostvariti tip postmodernistički zasnovanog dramskog teksta koji u biti predstavlja složenu i veoma suptilnu repliku na narodnu baladu o plemenitoj Hasanaginici i na drame koje su nastale na osnovu usmenobaladesknog prijedloška, prije svih Ogrizovićevu, Šantićevu i Isakovićevu.

Odmah treba kazati da je Alispahić ispleo cijelu intertekstualnu mrežu unutar koje je stavio svoj dramski tekst, stalno ga referirajući spram usmenobaladesknog arhiteksta i umjetničkih prototekstova, ponajprije Isakovićeve *Hasanaginice*. Posmatrana u ovome smislu Alispahićeva *Hasanaginica* je jedinstven dramski tekst u novijoj bh. drami, možda i prvi postmodernistički dramski tekst uopće u bosanskohercegovačkoj dramaturgiji.

Vrlo uspješnu kritičku opservaciju Alispahićeve *Hasanaginice* kao primarno intertekstualnog dramskog komada dala je Gordana Muzaferija, držeći da je ovaj dramski tekst čvrst i konzistentan na svim razinama njegove intertekstualne strukture:

"Odlučivši se kao i većina dosadašnjih autora za model poetske drame, Nijaz Alispahić je u svojoj Hasanaginici primijenio tipičnu postmodernističku metodu stvaranja u mreži intertekstualnosti pa je njegova drama svojevrstan metatekst i predstavlja kreativni komentar ne samo balade nego i Ogrizovićevog, kao i Šantićevog i Isakovićevog teksta. Na bazi citatnosti, reminiscencija i aluzija u odnosu na prototekst, Alispahić gradi vlastito originalno djelo koje se odlikuje konzistentnošću strukture na svim razinama. Izvanrednu novinu autor je ostvario uvođenjem *Prologa*, u kojem brehtovski funkcioniraju dva Kazivača i dva Pehlivana, problematizirajući način građenja drame iz sebe same, tako da je i u literarni i u scenski aspekt djela inkorporiran autoreferencijalni koncept."[11]

Složeni nivoi inter i metatekstualnosti u Alispahićevoj *Hasanaginici* mogu se prvenstveno pratiti na nivou kompariranja ishodišnog dramskog teksta (finalni tekst) s pretpostavljenim usmenobaladesknim prijedloškom (inicijalni arhetekst), i to u dva segmenta: najprije tamo gdje tekst narodne balade nije iskorišten za gradnju Alispahićevog finalnog teksta, i obrnuto, tamo gdje je Alispahićev ishodišni dramski tekst transkodiran iz početnog usmenobaladesknog teksta. Međutim, u oba ova slučaja Alispahić gradi vlastiti, originalni dramski tekst prema pravilima postmodernističke dramaturške tehnike, čak i tamo gdje gotovo neizmijenjene pruzima dijelove iz narodnobaladesknog arheteksta. Komparativnom analizom lahko je uočiti da je Alispahić izgradio osebujan vlastiti tekst uvođenjem *Prologa*, čime je ukazano na princip tvorenja drame iz sebe same, a ne nužno iz eksplicitnog baladesknog arheteksta. I ovome aspektu veoma lucidno govori Gordana Muzaferija:

11 V. Gordana Muzaferija: Predgovor za *Antologiju bh. drame XX vijeka* (Priredili: Gordana Muzaferija, Vojislav Vujanović, Fahrudin Rizvanbegović), Sarajevo, 2000., str. 15.

"Kazivači u dijaloškom prijepletu govore baladu i oni donose dah starine dajući metafizičku dimenziju zbivanjima koja slijede, kao pri antičkim inscenacijama mita, a Pehlivani komentiraju njihovu priču iz aspekta savremenog čovjeka i unose komička olakšanja u tragični ton baladeskne građe."[12]

Prolog je tako u Alispahićevom dramskom tekstu preuzeo funkciju "pseudokatarzičnog komentara", ali i uspješnog dramaturškog rješenja da se prezentira čuveni početak narodne balade (slavenska antiteza). U tome smislu prološki govor Kazivača i Pehlivana predstavlja metatekst jedne stilske figure, što je, uistinu, jedinstven dramaturški postupak u cjelokupnoj bh. dramaturgiji.

Pažljivom inter i metatekstualnom analizom *Hasanaginice* kao finalnoga teksta uvidjet ćemo da je Alispahić vješto kombinirao više varijanata usmenobaladesknog arheteksta, vršeći transformaciju i transkodiranje poetskog u dramski tekst, ali je pritom i sam težio poetskoj realizaciji vlastitoga dramskog diskursa, pa s pravom ovu dramu možemo označiti kao postmodernističku poetsku dramu, što će Nijazu Alispahiću kasnije omogućiti da napiše i libreto *Hasanaginica*, drugi libreto u bošnjačkoj književnosti nakon *Morene* Ahmeda Muradbegovića, pisca kojeg bismo također mogli označiti kao spisateljskog uzora i prethodnika Alispahiću, naročito u drami.

Ponegdje je Alispahić pravio tek neznatne transformacije stihova iz usmenobaladesknog predloška (naprimjer izraz "momu" mijenja se u izraz "mome"), a na drugim mjestima je proces transformacije znatno izraženiji, kao u stihovima (iz narodne balade):

I pobježe Hasanaginica
Da vrat lomi kuli niz pendžere

Transformirani su u gotovo prozni diskurs (iz Alispahićevog teksta):

Ja ga živa dočekati neću. Vrat lomiću
Kuli niz pendžere.

Iz ovakvog procesa transformiranja usmenobaladasknog, arhetekstualnog prijedloška Alispahić je kreirao posve novi tip personalnog dramskog iskaza, jer su u baladi Hasanaginicine riječi i postupci uglavnom iskazani putem komentara narodnoga kazivača, dok je u Alispahićevoj dramatizaciji balade taj iskaz preveden u lični iskaz glavne junakinje, Hasanaginice, što će snažno potcrtati njezin karakter i kasnije, u teatarskoj izvedbi omogućiti vrsnu glumačku kreaciju tragičkih lomova u liku junakinje, kao na verbalnom, tako i na ekspresivnom nivou.

Isti postupak dramaturške transformacije inicijalnog baladesknog prototeksta Alispahić je ostvario i u kreiranju lika Hasanage, pa će njegova drama postati drama o dvoje ljudi, a ne samo drama ženske junakinje. Miješanjem vremenskih

12 Isto.

planova Alispahić će prikazati tragiku i muškoga junaka, Hasanage, dovodeći ga do klimakteričnog trenutka kada se obraća djeci dok njegova bivša žena prolazi sa svatovima pored dvora. Ovaj klimakterični trenutak u baladi je prikazan u budućem vremenu:

Hod'te amo, sirotice moje!
Kad se neće smilovati na vas
Majka vaša srca hrđavskoga.

Dok je u Alispahićevoj drami to predstavljeno kao već svršen, preteritalni čin:

A vi, djeco! Vamo.
Kad se na vas nije smilovala
Majka vaša srca kamenoga!

Izmjenom vremenskih planova (prebacivanjem iz budućnosti u futur) Alispahić je potencirao Hasanaginu odlučnost da svojoj ljubi ne ostavi bilo kakvu mogućnost povratka na dvor i svojoj djeci, što u svakome slučaju predstavlja izvor traume i za Hasanagu i za Hasanaginicu. Time je tragedija plemenite Hasanaginice iz baladesknoga arheteksta u Alispahićevoj dramatizaciji dovedena do teže drame-tragedije dvoje supružnika, čime je tragički plan posve pomjeren iz sociološke (kao kod Isakovića) u intimnu sferu.

Da je Alispahić veliki majstor dramatizacije, koja u njegovome slučaju nikada nije djelo "teatarskoga zanata" već uvijek djelo teatarske kreacije, posvjedočuju i njegove dramatizacije romana *Derviš i smrt* Meše Selimovića, novele *Aska i vuk* Ive Andrića ili pripovijetke *Hamdibeg* Harisa Silajdžića.

Alispahićeva postmodernistička poetika najvidljivija je u onim njegovim književnim ostvarenjima koja su nastala na principu postmodernističkog postupka autocitatnosti. To se, prije svega, odnosi na njegove knjige *Karakazan* (1996., zbirka poezije) i *Sihirbaz* (1998., zbirka novela). Obje ove knjige nastale su kao svojevrsno ponavljanje njegove prve knjige *Vrtovi sirotog Halimije*, koja u ovome slučaju ima funkciju prototeksta. Inkorporiranje vlastitih ranijih tekstova u svoje nove knjige upravo i jeste jedna od odlika postmodernističke poetike (sjetimo se samo takvoga postupka u knjigama Tvrtka Kulenovića), što je Alispahić iskoristio kao postmodernistički metod i okvir za svoje dvije knjige.

U *Karakazanu* je svoje prozne tekstove transkodirao u poetske, a u *Sihirbazu* je novu knjigu "sastavljao" od ranijih proznih tekstova gotovo bez ikakvih "šavova" u novoj strukturi, osim ubacivanja novih priča, kao što je priča *Sihirbaz*. Postupkom autocitatnosti Alispahić je istovremeno ispisivao izravnu, konkretnu umjetničku autorefleksiju, provjeravajući kako jedan raniji tekst, preoblikovan ili istrgnut iz konteksta funkcionira u novome kontekstu. Taj *dever s riječima* poslužio je Alispahiću da se i sam uvjeri u poetsku suštinu svih svojih tekstova, jer su oni izistinski podesni da se transkodiraju u stihovane forme, kao primjerice

u pjesmi *Riječ*, koja je pravi mali traktat o pisanju (stvaranju) i zapravo je prototekst iz novele *Vrtovi*. Uzmimo samo prvu strofu ove pjesme:

Riječ jest ludost čim okrilati
Da li onda u šutnji rješenje
Ili je šutnja otrov jači od onog
Što ga u svojoj nemirnoj klatnji nosi jezik
Il je otrov smrtni ko što to i Riječ jest
Il dosjetljiv i isplativ izum
Ko što to i laž jest

Eliminacijom interpunkcijskih znakova i razlamanjem proznih rečenica iz novelističkog prototeksta u stihovne forme pjesničkoga metateksta Alispahić, ustvari, pravi novi tekst, a nipošto ne repetira već napisani tekst. Tu osobinu postmodernističke autocitatnosti Alispahić je iskazao i u knjizi *Sihirbaz*, makar ona predstavlja uglavnom ponavljanje ranijih priča iz zbirke *Vrtovi sirotog Halimije*. Zapravo, cjelokupni opus Alispahićev iz druge polovice 1990-ih godina (dramatizacije i zbirke poezije i proze) dokaz je njegove specifične ars poetike, koja je prvenstveno nastala na umrežavanju inter i metatekstualnih odnosa. U tim složenim i duboko promišljenim i artificijalnim odnosima Alispahić kao da se skriva i autošifrira kao pisac koji poštuje sebe kao pisca, ali istovremeno nuka i izaziva svoje čitaoce da u brojnim auto i pseudocitatima uvijek iznova otkrivaju mnogoznačnost Alispahićevih tekstova i delikatnost njegove postmodernističke poetike.

Svojom posljednjom knjigom, zbirkom poezije oksimoronskoga naziva *Pjesmovite priče* (2007.) Nijaz Alispahić potvrđuje znamenite riječi Tvrtka Kulenovića, prezentirane i u mottou ovoga ogleda o Nijazu Alispahiću: "...jer svako pisanje o sebi, i u 'životu', i u književnosti, pisanje je drugima, svaki dnevnik je pošta, pisac uvijek nudi svoj život drugim ljudima, a drugim piscima nudi i svoj književni život."

Pjesmovite priče svojevrsni su poetski dnevnik, "nuđenje vlastitoga 'života'" drugima, svjedočanstvo o mapiranju imaginarne geografije i o potrazi za izgubljenim vremenima, kako bi se pronašao i konačno osmislio vlastiti identitet. To je poezija duše koja "priča pjesme". U takvoj *narativnoj poeziji*, ili *poetskoj naraciji* – nema mjesta za jeftine rime, jer je Alispahićeva poezija *srcopis – bez riječi priča* koju pjeva/govori duša pjesnika, a ispisuje je njegova vlastita ruka, i doslovno (rukopisom) i simbolički (srcopisom). Zato su *Pjesmovite priče* istovremeno i rukopis i srcopis (i poetika i emocija, i teorija i kreacija). Istodobno, *Pjesmovite priče* jesu i duboko proživljeno svjedočanstvo o kulturi pamćenja, "pjesmovito sjećanje" na prividnio i prisilno izgubljeni zavičaj, drevni Kozluk na Drini. Stvaranjem riječima pjesnik želi da se otrgne od destrukcije zaborava na način kako je to u poetskoj pseudobilješci o autoru sam pjesnik vlastitom rukom zapisao i zavještao svojim čitateljima:

"Ovu knjigu pisao sam sa željom i nadom da ću svojim pjesmovitim sjećanjem zabaštiniti poetski spomenik rodnom Kozluku, mom podrinjskom zavičaju i bosanskom jeziku koji je unatoč stalnim nasrtajima – dokazana i neoboriva historijska činjenica."

Zar ne možemo u ovome poetskom zavještanju odmah prepoznati Nijaza Alispahića, pjesnika koji priča pjesme i derviša koji piše priče svojim srcem?!

Četvrti, podjednako važan dio Alispahićeva književnog stvaralaštva (kao što su pripovjetke, drame i poezija) jeste njegov kulturno-hroničarski rad. Metaforički i stvarno, Nijaz Alispahić bio je i jeste *tuzlanski Bašeskija*, ljetopisac i kroničar grada koji tone, ali nikada neće potonuti. Gotovo da i nema graničnog, diskurzivnog književnog žanra u kojemu se nije oprobalo i pero Nijaza Alispahića: nekrolog, ljetopis, prikaz, pozorišna, književna i likovna kritika, recenzija, feljton, kozerija, novinarska kolumna, biografija, bibliografija, monografija... Te je diskurzivne književne tekstove Alispahić sabrao u knjigama: *Leda saliniana (kulturna hronika Tuzle)* (1997), *Sire, došli su ratnici (monografija Narodnog pozorišta u Tuzli 1992.-1995.)* (1998) i *Tuzlansko sijelo u podne* (2000). Ove knjige bit će nezaobilazno štivo u svakom eventualnom pokušaju da se napiše cjelovita kulturna povijest grada Tuzle, ali i cijele Bosne i Hercegovine, jer je u njima *dobri* Nijaz Alispahić, sa margine, iz alternativne povijesne perspektive, koja nikada nije političke već *autsajderska*, umjetnička perspektiva, strasno i bašeskijski pisao o ljudima, događajima, knjigama i drugim umjetničkim djelima, ostavljajući za sobom pisane, duhovne i duševne tragove, baš kao i *dobri* Hevaji, što iz "dalekih izmaglica vremena" opominje sve nas.

Za Nijaza Alispahića važi isto ono zapažanje što ga je on zapisao u nekrologu Vladimiru A. Divkoviću: to je čovjek "zvjezdane memorije". U njegovome duhovnom sazviježđu svako može otkriti i poneki putokaz za sebe, i zadržati ga kao neotuđivo i neotkidivo duhovno dobro. A ima li za jednoga umjetnika i intelektualca išta vrednije od toga?!■

UDK 050 (497.6): 394.46

Uz 110. obljetnicu časopisa "Behar"

(Prinos tipologiji i povijesti bošnjačke književne periodike u 20. stoljeću)

Muhidin Džanko
Filozofski fakultet, Sarajevo

U godini kada obilježavamo 110. obljetnicu od osnutka časopisa "Behar" (1900-2010) i sada već 40 godina od objavljivanja književnohistorijske monografije o ovome izuzetno značajnom časopisu, koju je napisao Muhsin Rizvić, trebalo bi se koliko-toliko odmaći od prigodničarske frazeologije i pokušati sagledati značaj "Behara" u kontekstu eventualne tipologije bošnjačke književne periodike tokom 20. stoljeća.

U srpskoj književnoj historiografiji potkraj 20. stoljeća pokrenut je čak i veliki naučni projekt pod ambicioznim i hvale vrijednim nazivom: *Istorija srpske književne periodike* i u okviru toga projekta objavljene su dvije knjige: *Časopis kao književni oblik* Staniše Tutnjevića i *Čas opisa časopisa* Žarka Rošulja. To dovoljno govori o zrelosti srpske književne historiografije i općenito znanosti o književnosti.

Bošnjačka književna historiografija, nažalost, povijest časopisa drži na margini svojih interesovanja i o časopisima kod nas piše se tek prigodničarski i uzgredno. Istina, o "Beharu" je napisana nenadmašna znanstvena studija iz povijesti književne periodike u Bosni i Hercegovini. Zato je veoma teško pronaći neki novi ugao u posmatranju "Behara", a da se pritom ne ponavlja ono što je već rečeno u Rizvićevoj književnohistorijskoj i kulturalnoj monografiji. Ipak, čini mi se da bi se i "Behar" mogao sagledavati u kontekstu novih studija o književnoj periodici, dakle, unutar definicije časopisa kao književnoga oblika, a na tragu postavki koje je dao Viktor Šklovski, tretirajući časopis kao originalni književni oblik koji svoj puni smisao dobiva tek u uspostavljanju veza između različitih časopisnih tekstova.

Muhsin Rizvić, doduše, napravio je klasičnu, tematsko-kronološku tipologiju časopisa "Behar", uzevši kao kriterije tipologizacije urednike pojedinih perio-

da u trajanju časopisa, te književnu sadržinu koju je žanrovski podijelio na pet zasebnih cjelina: 1. kritika; 2. poezija; 3. proza; 4. drama, 5. narodne umotvorine. Rizvić, dakle, nije ulazio u dublju žanrovsku klasifikaciju književnih vrsta u "Beharu", već je mnogo više insistirao na pozitivističkoj elaboraciji građe, a ne na njezinoj imanentnoj analizi ili na analizi uzajamnih veza između pojedinih časopisnih tekstova.

Kada je riječ o pripovjednoj građi, takvu žanrovsku analizu "Behara" sačinio je Zdenko Lešić u svojoj kapitalnoj dvotomnoj knjizi: *Pripovjedačka Bosna* (1991). Ipak, obavezno treba naglasiti da je fundamentalno istraživanje časopisa "Behar" izvršio Muhsin Rizvić, sačinivši i kompletnu bibliografiju književnih priloga u časopisu, čime je udario temelje za naučnu oblast proučavanja književne periodike u BiH, što će kasnije slijediti i drugi istraživači bh. periodike iz austrougarskog perioda, poput Ljubice Tomić-Kovač ("Zora"), Dejana Đuričkovića ("Bosanska vila"), Borisa Ćorića ("Nada").

Prateći razvojnu liniju "Behara", mi istodobno možemo pratiti i hroniku bošnjačkoga književnog i kulturnog života s početka 20. stoljeća, a ona je obilježena prvenstveno djelovanjem tzv. postokupacione generacije bošnjačkih pisaca. Upravo su osnivači i glavni suradnici "Behara" bili pripadnici ove generacije, poput Safvet-bega Bašagića, Edhema Mulabdića, Osmana Nuri Hadžića, Muse Ćazima Ćatića, Riza-bega Kapetanovića i drugih. Oni su nastojali da časopisu pridaju osim književne i kulturne i izraženu prosvjetiteljsko-reformatorsku funkciju, s posebnim akcentom na moralno-vjerski odgoj Bošnjaka. Takvu uređivačku koncepciju i intenciju svesrdno je podržavala i austrougarska uprava, jer su do nje početkom 20. stoljeća sve više dopirali prigovori bošnjačke inteligencije o akcijama katoličkoga prozelitizma, osobito u Hercegovini. Otuda bi se "Behar" mogao u izvjesnome smislu tretrirati i kao proreţimski list, o čemu do sada nije posebno pisano.

Prvi broj "Behara" izašao je 1. maja 1900. godine. Na molbu Safvet-bega Bašagića, profesor Ferdinand Velc napravio je logo za naslovnicu časopisa (kameni portal prekriven arabeskama, sa začeljem na kojem je ispisano ime lista na latinici i arapskome pismu, ispod kojeg proviruje grančica behara, dok je s lijeve strane postavljena sličica Gazi Husrev-begove džamije s pejzažom Trebevića u pozadini). Ovaj je logo imao svoju likovno-tekstualnu simboliku koja je na kreativan način trebala ukazati na spoj tradicije i modernosti u bošnjačkoj književnosti, kulturi i životu općenito. Zato možemo reći da je "Behar" istovremeno bio i tradicionalistički i modernistički časopis – u najboljem značenju tih riječi.

U skladu s ovakvom stvaralačkom intencijom, u "Beharu" su surađivali najugledniji bošnjački književnici i intelektualci ondašnjega doba, kao što su, osim već spomenutih, bili i: F. Spaho, H. Hodžić, H. Karamehmedović, M. Halilbašić, Š. Sarajlić, H. Mulić, M. S. Serdarević, Dž. Čaušević, te mnogi intelektualci iz reda hrvatskoga i srpskog naroda u Bosni i Hercegovini (Lj. Dvorniković, S. S. Kranjčević, T. Alaupović, J. Milaković, I. Velikanović, N. Ostojić i drugi). Po svim tim imenima "Behar" je bio pravi "bosanski sabor" književnosti, kulture i

umjetnosti općenito. U tome smislu, časopis "Behar" bio je mnogo više od jedne štampane publikacije: to je bio izraz epohe sa raskršća stoljeća i ključna etapa u modernom razvoju bošnjačke književnosti i kulture općenito.

Kako je to izvanredno primijetio Muhsin Rizvić: – 'Behar' je trasirao liniju prirodnog narodnosnog ispoljavanja Muslimana na osnovama njihove južnoslavenske izvornosti i specifičnih duhovnih nanosa i tradicija, te neposredan potez političkog odvajanja i oslobađanja od turstva koje je za njih dugo vremena predstavljalo identitet vjere" (M. Rizvić: "Behar". "Književnohistorijska monografija", Sarajevo, 1971., str. 447., 448.)

Promatran iz današnje književnohistorijske i kulturalne perspektive, "Behar" je uistinu bio multižanrovski časopis: književni, kulturni, politički, vjersko-prosvjetni i, što je možda najznačajnije – bošnjački porodični časopis. "Behar" je doslovno bio u svim bošnjačkim kućama, kulturnim društvima, školama, čitaonicama; bio je to, zapravo, svenarodni časopis kakav se više nikada neće ponoviti u povijesnici bošnjačke kulture.

Nakon 11 godina redovitog izlaženja časopis je, nažalost, morao biti ugašen i danas ima značaj prvorazrednog kulturnog i književnohistorijskog artefakta, kao "svjedok strujanja jednog doba" (M. Rizvić) i kao jedan od kreatora modernog bića bošnjačke nacije. Zahvaljujući kritičkom i znanstvenom pregalaštvu Muhsina Rizvića, "Behar" je vrhunski elaboriran u vidu književnohistorijske monografije koja se i danas smatra obrascem akribičke studije u domenu proučavanja književne periodike u Bosni i Hercegovini. Zato bi od krucijalnoga značaja bilo iniciranje (zašto ne i pod okriljem BZK "Preporod") da se u dogledno i razumno vrijeme pristupi sistematičnom istraživanju cjelokupne bošnjačke periodike (kulturne, književne, jezičke, političke, dnevne) koja je izlazila tokom 20. stoljeća, s oslonom na onu znanstveno-kritičku metodologiju i tradiciju koju je zasnovao upravo Muhsin Rizvić sa svojom monografijom o "Beharu"■

UDK 050 (497.6) “1910/2010”

Časopis koji svjedoči višestoljetno organizirano i institucionalno djelovanje Islamske zajednice u BiH

(U povodu 100 godina od prvog broja časopisa “Muallim”)

Zehra Alispahić
Fakultet islamskih nauka, Sarajevo

Ulema u Bosni i Hercegovini – muderisi, profesori vjeronauke, šerijatski suci, vaizi, imami i muallimi, u različitim povijesnima fazama – prolazila je kroz brojna iskušenja u kojima je kao važna intelektualna supstanca hrabro odgovarala na brojne izazove vremena s kojima se suočavala svjedočeći tako svoju vjerodostojnost, požrtvovanost i predanost interesima islama, općem dobru i opstojnosti naroda iz kojeg je izrastala. Udruženje uleme, odnosno ilmijje, kao udruženje imama i muallima, postoji već jedno stoljeće, od 1909. godine, najprije kao *Muslimansko muallimsko-imamsko društvo za Bosnu i Hercegovinu* koje je osnovano radi zaštite i unapređenja strukovnih interesa imama i muallima. U tu svrhu pokrenuo je i svoje glasilo naslovljeno *Muallim – List za pouku i za staleške interese muallima i imama u Bosni i Hercegovini*.

Prvi broj časopisa “Muallim” iz štampe je izašao u oktobru 1910. godine. Tim povodom na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, 24. decembra 2010. godine, u prisustvu velikog broja visokih dostojanstvenika Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini upriličena je tribina i svečana akademija u povodu obilježavanja 100 godina od prvog broja časopisa “Muallim”. Iako “Muallim” nije prvi časopis kod Bošnjaka niti časopis s najdužom tradicijom izlaženja niti s najvećim brojem autora koji su svojim pisanjem nastojali intervenirati u društvenu zbilju svoga vremena, u intelektualnoj historiji Bošnjaka pripada mu posebno mjesto zato što je uvijek predstavljao izraz nastojanja, prvenstveno ulemanskog staleža da ponudi drukčiji pristup znanju, interpretaciji vlastite savremenosti i znanju posredovanja znanja. Pojava “Muallima” na medijskom nebu Bosne i Hercegovine potaknula

je pojavljivanje i drugih glasila Islamske zajednice kao što su "Preporod", "Takvim", "Glasnik", "Islamska misao", te đačke listove poput "Zemzema". Ovaj jubilej, kako je to u Uvodniku jubilarnog izdanja zabilježio mr. Meho Šljivo, predstavlja nepobitno svjedočanstvo i potvrdu višestoljetnog organiziranog i institucionalnog djelovanja Islamske zajednice i njezinih odgojno-prosvjetnih ustanova te svojevrsnu hroniku imamsko-muallimske misije u Bosni i Hercegovini koja se suočavala s različitim političkim, kulturnim i socijalnim utjecajima, s jedne, i mnoštvom neriješenih statusnih, finansijskih, organizacijskih pitanja, s druge strane.

U svom povijesnom hodu "Muallim" je prolazio kroz različite faze. Prvobitno, "Muallim" je izlazio mjesečno na šezdeset stranica u formatu knjige. U prvom razdoblju "Muallima" od 1910. do 1913. godine izašlo je 39 brojeva, označenih od 1 do 12 za svako godište. Uz činjenicu da je od početka izlaženja bio list za prosvjetu i za strukovne interese muallima i imama u Bosni i Hercegovini, kao časopis Udruženja ilmijje "Muallim" je zagovarao poboljšanje materijalnog stanja i unapređenje obrazovnog nivoa imama, muallima i muderisa. Imajući u vidu historijske okolnosti s početka XX stoljeća, a zanimljivo je da je "Muallim" izlazio na bosanskom jeziku i da je štampan arapskim pismom s tim što su uz neke brojeve štampani prilozi i latinicom. Nekoliko članaka je štampano i na turskom jeziku.

Džemaludin ef. Čaušević, reisu-l-ulema i poznati reformator, bio je jedan od osnivača "Muallima". Dugo godina "Muallim" je uređivao i za njega pisao poznati bosanski alim Muhamed Seid Serdarević.

Uz brojne druge teme u prvoj polovici XX stoljeća prosvijećena ulema u "Muallimu" pisala je tekstove o potrebi aktivnijeg i svestranijeg učešća žena muslimanki u društvenom životu Bosne i Hercegovine, što je za te društveno-historijske okolnosti bio značajan i važan iskorak.

Druga faza u izlaženju "Muallima" počinje oktobra 1990. godine. U novim društveno-povijesnim okolnostima raspada komunističkog režima, "Muallim" počinje izlaziti kao islamska revija, mjesečno, na 34 strane. Od 1990. do 1998. godine ukupno su izašla 64 broja.

Nakon dvogodišnje pauze, 2000. godine "Muallim" mijenja ime u "Novi Mualim", nastavljajući svoj povijesni hod, sada kao časopis za odgoj i obrazovanje. Od 2000. do 2010. časopis "Novi Mualim" izlazi četiri puta godišnje i do sada su iz štampe izašla 44 broja.

Treća etapa u egzistiranju ovoga časopisa, koji je bez sumnje dao značajan doprinos razvoju pedagoške misli na ovim prostorima, "Muallim" je učinila nezaobilaznom stanicom brojnih autora i istraživača te referentnim izvorom s kojeg se napajaju brojni tragači znanja. "Muallim" danas nije samo prisutan u džamijama, mektebima i medresama, nego i u vrtićima, osnovnim i srednjim školama. Sadržaji "Muallima" predmet su istraživanja studenata Odsjeka za pedagogiju i psihologiju, a na njegovim stranicama uz brojna kompetentna imena ovog podneblja, kako iz oblasti pedagogije i školstva, tako i iz oblasti teologije, filozofije, pravne

nauke i historije, svoje prve istraživačke radove bilježe svršenici i postdiplomci fakulteta društvenih i humanističkih znanosti.

U nastojanju da dinamizira svoje sadržaje i pokaže interes za društvenu zbilju, tražeći zajedničke odgovore na aktualna pitanja i razvijajući kulturu samokritičnosti i dijaloga, već tri godine među najčitanijim sadržajima "Muallima" smatraju se rubrike "Muallimova hutba" uz recenziju objavljenih hutbi i "Muallimov forum".

"Muallim" su u različitim fazamama uređivali i vodili: Muhamed Seid Serdarević, Salih Čolaković, Mustafa Prljača, Adnan Silajdžić, Ahmed Mehmedović, Šefik Kurdić, Dževad Hodžić i Meho Šljivo, aktualni urednik.

U povodu 100 godina od izlaska prvog broja časopisa "Muallim" štampan je i jubilarni broj u kome je uz radove prezentirane na svečanoj tribini objavljen i izbor radova objavljenih u "Muallimu" u svakoj od tri spomenute faze te bibliografije radova za svaki period koje je sačinio Osman Lavić i koja je od izuzetne važnosti budućim istraživačima u sferi odgoja i obrazovanja■

UDK 050 (497.6) "1910/2010"

Stotinu godina univerzitetskog časopisa "Pregled"

Senadin Lavić
Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Jubilarni broj "Pregleda" potaknut je historijskom, znanstvenom i kulturnom potrebom da se javnost u Bosni i Hercegovini obavijesti da je prošlo prvih stotinu godina od pokretanja ovoga časopisa u Sarajevu, u februaru 1910. godine. Namjera uredništva jeste da ovim primjerkom časopisa "Pregled" znanstvenoj i široj društvenoj javnosti predstavi stotinu godina postojanja časopisa koji je tokom tog perioda izlazio s prekidima. Ovaj jubilej je posebno važan za našu društvenu i znanstvenu situaciju zbog činjenice da se odgovornim i istrajnim radom na polju znanosti, odnosno kulture u punom smislu, mogu ostvariti značajni rezultati i dati primjer kako se u stotinu godina može sakupiti izuzetna građa. Više od 500 svezaka "Pregleda" u periodu od 1910. do 2010. svjedoči o bogatoj riznici informacija, obavijesti, izvještaja, prikaza, osvrta, analiza, studija – radova koji svjedoče o kulturnoj i znanstvenoj povijesti bosanskohercegovačkog društva tokom 20. stoljeća. Dosadašnje redakcije "Pregleda", posebno one poslije 1946. godine, posvećivale su posebnu pažnju održavanju razine radova koji se objavljuju, tako da se čitanjem i analizom brojnih tekstova može steći jasan uvid u pažljiv odnos prema znanstvenom i stručnom dignitetu sadržaja časopisa.

"Pregled" je dosad prošao kroz *četiri* perioda, serije ili faze izlaženja. Prva faza njegovog izlaženja je ona pionirska, odnosno utemeljiteljska – u periodu od februara 1910. do kraja 1913. godine, kada je časopis pustio svoje korijene u Sarajevu. No, došao je Prvi svjetski rat i teške godine – časopis se ugasio. Druga faza izlaženja časopisa počela je u januaru 1927. i trajala je do marta 1941. godine. Opet je, nažalost, veliki svjetski rat zaustavio njegov rad. U poratnoj Bosni i Hercegovini časopis je počeo izlaziti u maju 1946. godine, da bi se u septembru 1949. zaustavio. Ponovo je nastupio period mirovanja i neizlaženja. No, u januaru 1953. godine, zahvaljujući entuzijazmu i odvažnosti nekolicine ljudi, "*Pregled* se ponovo pojavljuje" – tako je glasio naslov uvodnika redakcije. Godine izla-

ženja koje su uslijedile predstavljaju najsvjetlije stranice “Pregleda” i pokazuju njegovu važnost za kulturnu, političku i društvenu strukturu Bosne i Hercegovine. Treća faza izlaženja, dakle od januara 1953. do 1991. (dvobroj 6-7), doista je sadržajno najbogatija. To se može provjeriti uvidom u sveske iz tog perioda. Četvrta serija ili faza izlaženja “Pregleda” je ona od 2003. godine, kada je ponovo Univerzitet u Sarajevu preuzeo odgovornost na sebe i pokrenuo rad časopisa. Od 2009. godine “Pregled” je indeksiran u međunarodnim bazama podataka EBSCO Publishing i INDEX COPERNICUS. Također od 2009. godine časopis ima online izdanje i svoju web stranicu www.pregled.unsa.ba.

Redakcija “Pregleda” iz 1978. godine objavila je u broju 12, godište LXIX, vrlo kvalitetnu *Bibliografiju (1910.-1978.)*, čiji je priređivač bio Seid Prašo. Možemo biti ponosni na sve ono što je gospodin Prašo prikazao, polazeći od godišta, broja časopisa, imena saradnika ili autora tekstova, naslova tekstova, stranica na kojima se nalaze tekstovi i godina izdanja. Vjerujemo da će i digitalizacija ovoga časopisa biti okončana te da ćemo u digitalnoj formi moći raditi detaljne analitičko-istraživačke radove u budućnosti. To će, prije svega, koristiti mnogim studentima i istraživačima društveno-znanstvene misli i kulturno-političkih tokova u našem bosanskohercegovačkom društvu u 20. stoljeću. Nadamo se također da ćemo 2013. uspjeti prirediti bibliografiju za period 2003.-2013., te time obilježiti četvrtu fazu djelovanja i deset godina od obnovljenog izlaženja u 21. stoljeću.

Stogodišnjica časopisa “Pregled” mogla bi poslužiti kao podsticaj jednoj kvalitetnoj monografskoj obradi časopisa, koju do sada nismo imali. To, naravno, ne znači da se nije pokušavalo dijelom prikazati sadržaj časopisa. Tako su, naprimjer, već prije o “Pregledu” pisali Slavko Šimić (“Uloga “Pregleda” u kulturnom životu Sarajeva”, *Bibliotekarstvo*, br. 2, 1960), Mitar Papić (“Šezdeset godina časopisa “Pregled”, *Prilozi Instituta za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu*, br. 6, 1970), Risto Besarović (*Kultura i umjetnost u BiH pod austrougarskom upravom*, Sarajevo, 1968), Franc Cengle (*Marksizam i antifašizam u BiH 1935-1941*, Sarajevo, 1972) i drugi. Nadamo se da će u dogledno vrijeme časopis “Pregled” dobiti zasluženu monografiju na znanstvenoj razini oblikovanu i priređenu za kulturnu javnost■

GODIŠNJAK 2010

IZ HISTORIJE BOSNE I HERCEGOVINE

UDK 34 (497.6) “04/14”

Societas rimskog prava u bosanskom srednjovjekovnom pravu*

Dževad Drino
Pravni fakultet, Zenica

Savremena ustavno-pravna literatura ukazuje nam na garancije osnovnih ljudskih prava, od kojih su mnoga proistekla iz romanističke tradicije, pa tako i na novu afirmaciju prava na slobodno udruživanje, čije daleke korijene, prema velikom rimskom pravniku Gaju, nalazimo već u Zakoniku XII ploča iz 451/450. godine stare ere. Udruživanje radi namjere ostvarivanja dobiti, ortakluk (societas) je svakako pojava rane pravne historije, danas predstavlja temeljnu odrednicu zapadne kulture u oblasti razvitka poslovanja, a u ovom radu ćemo se posvetiti romanističkom supstratu ortakluka u pravu srednjovjekovne bosanske države. Pritom pod pojmom bosanskog srednjovjekovnog prava, u historijskom smislu riječi, podrazumijevamo cjelokupno pravo koje se, od ranog srednjeg vijeka pa do pada Kraljevstva 1463. godine, primjenjivalo na području banovine, odnosno od 1377. god., kraljevine Bosne. Pritom pravni oblici ortakluka bosanskog srednjovjekovnog prava, od početnih elemenata davanja stoke na “pripašu”, preko societeta s primorskim, pogotovo dubrovačkim trgovcima, dovode do pojave da i bosanski kralj sklapa trgovačko društvo sa strancima.

Ključne riječi: bosansko srednjovjekovno pravo, rimsko pravo, societas, trgovačko pravo

U rimskom pravu ortakluk je konsenzualni kontrakt kojim dvije ili više stranaka (*socii*) udružuju sredstva ili rad, ili i jedno i drugo, radi postizanja određene privredne koristi.[2] On je svakako ugovor *bona fidei*, ali

* Ovaj rad predstavlja izvod iz doktorske disertacije pod nazivom *Elementi rimskog prava u trgovačkom i rudarskom pravu srednjovjekovne Bosne*, koju je autor odbranio na Pravnom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 2008. godine.

2 Romac, A.: *Rimsko pravo*, 318.

njegov historijski razvoj se različito objašnjava: starije mišljenje njegovo porijeklo nalazi u rimskoj porodičnoj zajednici (*consortium*),[3] neki u starim rimskim udruženjima zakupaca poreza (*societas publicanorum*), dok treći smatraju da je stvoren tek u klasično doba. Milošević[4] tvrdi da je klasični ortakluk iz svih izvora peuzeo neke osobine, osim bona fidei na ortačke odnose primjenjuje se i "bratsko pravo" (*ius fraternitatis*), pa trajanje dok postoji saglasnost ortaka upućuje na neočekivanu sličnost s brakom (Ulpijan i tu saglasnost naziva *affectio*, baš kao kod braka !). Jering[5] tvrdi da je spadao u Rimu u moderno trgovačko pravo (*ius gentium*), dok kupovina u obliku *mancipatio* i zajam u obliku *nexuma*, potječu iz najdrevnijih vremena, pa je zabluda pomjerati porijeklo socijeteta u starorimski porodični život, njega je pravno štitila *actio familiae eriscudae*. Široka sloboda udruživanja je bitna karakteristika i starog rimskog prava, počevši još od Zakonika dvanaest ploča. U starom Rimu najbrojnija su tzv.*collegia tenuiorum*, tj. udruženja lica siromašnog imovnog stanja, za koja u jednom pismu Pliniju Mlađem, imperator Trajan navodi da su organizovana "*radi lakšeg snošenja bijede*". [6] (npr. posmrtne blagajne-*collegia funeratitia*). Postojala su i udruženja zanatlija, ali i brodara koji su se bavili najrizičnijim prometom – pomorskim prijevozom, dok je položaj *publicana* – zakupaca javnih poreza specifičan. Razlika ortakluka od pravne osobe jeste ta što ortakluk ne stvara poseban pravni subjektivitet različit od svojih članova, što je najbitnija karakteristika svake pravne osobe.

Najveći doprinos razvoju ortakluka u trgovačkom pravu svakako je *societas alicuius negotiationis*, udruženje za trajno obavljanje određene djelatnosti – njemu pripadaju *societas publicanorum* (udruženja publikana za zakup poreza, carina i javnih radova), *societas venaliciorum* (trgovačka udruženja) i *societas argentariorum* (udruženja bankara). Ortakluk samo za jedan pravni posao (*societas unius rei),* u grčkom pravu je *koinonija,* dok trajno obavljanje jedne vrste posla (*societas alicuius negotiationis*), jeste manje prisutno, kao i oblik udruživanja u kome ortaci obavljaju sve poslove (*societas omnium bonorum*).[7] Rimski privredni ortakluk treba shvatiti kao rezultat jedinstvenog diferenciranja imovinskih i ličnih veza u porodičnoj zajednici, jer je tek od Gajevih Institucija societas svrstan među konsensualne kontrakte. Zajednička prva forma ortakluka je arhaična porodična zadruga – *consortium*, sljedeća karika je *societas omnium bonorum*,a potom privredni ortakluci različiti po tipu i formi ugovora. Italijanski romanist Arangio-Riuz, u svojoj značajnoj monografiji, navodi da societas nema linearni razvitak već da on ima različite korijene: jedan od njih je *consortium*, a drugi trgovačka praksa,naročito promet s peregrinima.[8] Još dalje ide Gvarino koji pot-

3 Prvi je ovu tvrdnju postavio Gaj

4 Milošević, M.: *Rimsko pravo*, Beograd, 2005., 345.

5 Jering, R.: *Cilj u pravu*, Podgorica,1998., 67.

6 "..seda ad sustinendam tenuiorum inopiamutuntur", Plinius C. Sec.min., Ep.ad Traian, 92.

7 Stanojević, O.: *Rimsko pravo*, Sarajevo, 2000., 318.

8 Arangio-Ruiz, V.: *Societa in diritto romano*, Napoli, 1950., passim.

puno odbacuje *consortium* – po njemu korijene ortakluka treba tražiti isključivo u trgovačkoj praksi i pravilima zasnovanim na njoj.[9] I sve podjele na različite vrste ortakluka koje nalazimo u izvorima, predstavljaju samo osnovni obrazac, a nipošto iscrpnu listu udruženja. Pored Paulovog i Modestinovog teksta iz Digesta, najvažnija i najobimnija podjela jeste po obimu, odnosno predmetu ortakluka, koju Arango-Ruiz definiše kao univerzalne i partikularne ortakluke.[10]

Sa aspekta rimskog trgovačkog prava, kako ga doslovno spominje austrijski romanist Meissel,[11] partikularni ortakluci i to *societates negotiationis alicuius i societates unius rei* predstavljaju temeljne oblike, pri čemu su *mercator i negotiator* termini za poduzetnike, a *negotiatio* i *taberna* uporedivi s firmom, preduzećem i radnjom. Kod trgovačkih ortakluka centralno pitanje predstavlja snošenje rizika, odnosno eventualne štete, o čemu govore Ulpijanov i Pomponijevi tekstovi u Digestama, Ulpijan analizira ortakluk trgovaca tekstilom (*sagaria negotiatio*-D.17,2,52,4.), a Pomponije ortakluk trgovaca robljem (*venaliciarii*-D.17,2,60,1.). Prema Kasserovom shvatanju, u rimskom pravu strogo se razlikuje ortakluk svih dobara (*societas omnium bonorum*), od onih koji su oragnizovani radi privređivanja, sticanja imovinske koristi.[12] Za prvi tip koriste se nazivi npr. *societas non questuaria*, dok se drugi tip naziva *societas questuaria, Erwerbsgesellschaft, societa di industria*. U ortaklucima povezanim s finansijskim poslovima, osim bankara (*argentarii*), učestvuju i *numularii* (mjenjači novca), *coactores* (utjerivači dugova), i drugi, dok posebnu grupu *societas negotiationis* čine ortakluci za finansiranje i organizaciju transporta, naročito brodskog prijevoza. Ovakvi poduhvati finansirani su pomorskim zajmom (*fenus nauticum*) koji je donosio finansijerima visoke kamate (*usurae maritimae*), dok se u starim tekstovima oratkluci brodovlasnika razmatraju u vezi s tužbama sa zadatim subjektom (*actiiones adiecticiae qualitatis*) i odgovornosti više zapovjednika brodovima (*exercitores*) na osnovu *actio exercitoria*. Ortakluci u poljoprivredi obuhvataju najčešće dva oblika: societas između vlasnika stoke ili stada, te pastira-te, drugi oblik, između vlasnika zemljišta i stručnjaka za obradu zemlje (*politor*). Dobit i gubitak dijele međusobno, dok stručnjak odgovara i za dolus i nepažnju (*culpa*), dok se tzv. napoločarski odnos (*colonia partiaria*) približava ugovoru o zakupu, *locatio conductio*. Utjecajni moderni teoretičar Zimmermann nalazi, razmatrajući klasičnu rimsku jurisprudenciju, počevši od Servija Sulpicija, da societas

9 Guarino, A.: *Societas consensu contracta*, Napoli, 1972.,vidi u: Polojac, M.: "Rimski societas u novijoj literaturi", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, god. LIV, 2/2006., 177-204, 182.

10 Gaius, Institutiones, 3.148. i Justinijan, Institutiones, 3. 25

11 Meissel, F. S.: *Societas. Struktur und Typenvielfalt des romischen Gesellschaftsvetrages*, Frankfurt a/M, 2004,passim. Ova monografija o ortakluku u rimskom pravu ocijenjena je veoma dorom i autor je dobitnik prestižne nagrade Premium Boulvert.

12 Kasser, M.: Neue literatur zur "Societas", *SDHI*, 41/1975., vidi u: Plojac, M.; "Podela dobiti i gubitka među ortacima-rimsko pravo i moderna rešenja", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, god. LIII, 2/2005, 130-144.

predstavlja snažnu afirmaciju principa autonomije volje, izraženom u Gajevim i Justinijanovim Institucijama.[13]

Izvjesno je da su nove ekonomske potrebe, a pogotovo pomorske trgovine na Mediteranu, bile nužno udruživanje sredstava za trgovačku i pomorsku djelatnost i pogotovo zajedničko snošenje rizika, pa su rimski temelji ovoga ugovora u trgovačkom pravu bili jasno vidljivi. Pod trgovačkom societas, u srednjovjekovnoj Dalmaciji – odakle je stigla i u Bosnu, najčešće se misli na tzv. dvostranu kolegancijU, nejčešće korištenu kod ugovora koji se u izvorima naziva *ad pascendum, societas, soceda* i sl. Tu postoji rad i sredstva pastira (*pastor, gastaldus, socius*) i vlasnika stada (*dominus animalium*). Već u rano doba je solidarna odgovornost dužnika prihvaćena u dubrovačkom pravu, u suprotnosti s Justinijanovim pravom prema kojem svaki dužnik odgovara samo za svoj dio (tzv. *beneficium divisionis*)[14]. Prema starom mletačkom pravu postoje tri glavna tipa pomorskog ugovornog prava, a koje susrećemo i u Dalmaciji: 1.*Transmissum*, kada jedna strana traži od druge, u povodu puta, da odnese neku stvar na odredište. 2.*Rogadia,* je znatno složenija, jedna strana prenosi tuđu stvar i ujedno obavlja za drugoge neki posao, tzv.*causam facere*. 3.*Collegantia*, kada najčešće obje strane unose u posao glavnicu, s tim da onaj koji nije išao na putovanja (*stans, iactor*) unosi dvostruko veći iznos novca od drugoga (*procertans, tractator*). Dobit se dijeli popola, šteta srazmjerno ulogu, a od kraja XII vijeka glavnicu unosi samo *stans*. Kod ugovora rogancije (*rogadia*) stječu se elementi zajma (*mutuum*), mandata (*mandatum*) i ugovora o djelu (*locatio condictio operis*). Prema Čremošniku (Naša trgovačka društva u srednjem veku, GZMS, XXXVI/1924., 69-82.) rimski *societas* u srednjem vijeku je *commenda ili collegancija*, odnosno *societas maris* u gradovima Tirenskog mora jeste *colleganti* na Jadranu. On ističe da u kolegancIji 2/3 uloga ima komandist a 1/3 javni drugar, entega bi bila beskamatni ulog u radnju trgovca, a rogadia ili rogancija besplatan prevoz robe, što ne odgovara činjenicama iz izvora.

Dubrovački statut (knjiga VII,48.) pobliže razrađuje institut *entega*-novac koji trgovci nose sa sobom da bi njime trgovali, s novcem se izjednačava i roba koja ima pravno svojstvo entege.

Margetić je definiše kao zajednički trgovački posao u kome sudjeeluje entegirani novac i roba ("entege" u užem smislu), brodovlasnik i mornari koji sudjeluju u poslu, svaki sa tačno utvrđenim dijelom ali se konačna dobit ili gubitak, utvrđeni na osnovu pravnih propisa, ugovorno utvređenih prava i obaveza veličine udjela, raspodjeljuje među sudionike.

Je li neki ugovor kolegancija, entega ili pomorski zajam, nužno je sagledati odredbe ugovora, a ne samo naziv – koja od strana nosi rizik više sile, ako ugovorom nije preciziran čiji je *periculum*? Praveći paralelu s drugim sistemima,

13 Zimmermann, R.: *The Law of Obligationis, Roman Foundationis of the Civilian Tradition,* Oxford, 1996, 475. I d.

14 Margetić, L.: *Obvezno pravo*, 239.

lucidni Brodel navodi da su u islamu *Prorok i njegova žena, bogata udovica, utemeljili jednu commendu…*[15]

U italijanskim gradovima Sieni, Pjaćenci i Firenci poslovi su se obavljali uzastopno kroz više godina, jer su na duže rokove bila osnivana i trgovačka društva, a ne na osnovu trajanja jednog ili dva putovanja, kao u pomorskim gradovima Đenovi ili Veneciji. Ovdje se nije sklapao ugovor *commend*a, nego *compagna*, što doslovno znači podjela kruha. On se, u trgovačkom snmislu, razvio iz primitivne zajednice dobara koja postoji među članovima jedne porodice. Lopez precizira da su ortaci ("kompanjoni") bili braća, sinovci ili članovi jedne porodice koja je prikupljala kapital i na određeni broj godina preuzimala radove, gubitak i dobit se dijelio prema veličini uloženog kapitala.U suprotnosti sa *commendom*, u kojoj nije bilo nikakva odnosa između kapitala i rada, *compagnia* je značila solidarnost između udruženih članova, greške jednoga lako su mogle povući za sobom propast, inače uspješne *compagne*. Vilma Bulat-Pezelj ističe da se reformom Raineria Dandola iz 1204.g., kolegancija isključuje iz upotrebe a da ju zamjenjuje praktičnija *compagnia.*[16] Koncem srednjeg vijeka gotovo svuda su postojala udruženja slična *commendi,* ali je osiguranje, kao trgovački postupak, ostalo isključivo talijansko, mada je bilo u upotrebi i u Portugalu. Društvo *compagnia*, sa usavršenim knjigovodstvom, prijenosom potraživanja i poslovnim drugovima, dugo je ostalo talijansko, u Francuskoj i južnij Njemačkoj slična društva postoje u XIV, a značajnija u XV st. Tada se ustaljuje trgovac u sjedištu, poslovođama se povjeravaju poslovi u udaljenijim krajevima kao i uprava podružnica, dok se transport odvaja od trgovine i postaje zasebna grana. Taj tip trgovine predstavljaju velika talijanska društva koja su oko neke porodice, kao npr. *Buosignori* u Sieni, kojima su dali nadimak *Rothschilda XIII stoljeća*.

Najstariji ugovori nazivali su putovanje *taxedion* (grč. vojni pohod), putnikovu djelatnost *procertari* (lat. upustiti se u bitku), a čin finansiranja *iactare* – "baciti naslijepo."

U srednjovjekovnim pravnim zbornicima i statutima societas se različito shvaća i reguliše. Novi gradski zbornik, primjera radi, o ortakluku govori u *vezi s lovom i trgovinom*!

U pravu srednjovjekovne Bosne najčešći primjeri *societasa* odnose se na ugovore o čuvanju stoke, kojima se stvara svojevsni ortakluk čuvara i vlasnika.[17] U otomansko građanskom zakoniku *Medželle i ahkjami šerije* (Sa 1906, reprint izd., Sa 97, 664.) paragraf 1404 reguliše udrugu "Mudarebe", kad jedna strana dadne ulog (glavnicu), a druga trud i posao[18].

15 Braudel, F.; *Igra razmjene*, Zagreb, 1992., 637.

16 Pezelj-Bulat, V.; "Ugovor o koleganciji prema odredbama srednjovjekovnih dalmatinskih statuta," *ZPFS*T, 51-52/1998; 627-647 ,629.

17 DAD, Lam. De fo., 7-1415. Pokrajac Juanović, Vlah vojvode Pavla, čuva 80 goveda i 40 janjadi

18 *Medžele i ahkjami šerije*, Sarajevo, 1906, reprint izdanje, Sarajevo, 1997., 664.

Čest primjer trgovačkog ortakluka predstavlja takav oblik udruženja da bosanski trgovci dopremaju robu u Dubrovnik, a kompanjoni iz Dubrovnika šalju je na prodaju uz podjelu dobiti: koncem 1413. god. poznati bosanski trgovci Brailo Tezalović i Radoslav Muržić dopremaju ogromnu količinu čistog olova (više od 93 tone), uz 28 kg olovne rude, u ukupnom iznosu od 1.565 dukata. Olovo preuzimaju ortaci dubrovački trgovci i transportuju na prodaju u Veneciju, konačnu dobit, uz odbitak troškova prijevoza, dijele popola.[19] Mihovil Milotić iz Olova sklapa sporazum sa Šibenčaninom Antoniom de Mihailom, patronom lađe, o isporuci određene količine olova i glete. U ortakluk Mihovil ulaže 1.602 komada olovskog i 71 komad boljeg olova, a Šibenčanin se obavezao da će ga prevesti u Dalmaciju i prodati po cijeni od 8 dukata za milijar.[20]

U ortakluku s dubrovačkim trgovcima, bosanski trgovac uvijek preuzima ulogu *sociusa tractatusa*, jer ulaže manji dio kapitala, ali obavlja praktičko poslovanje, što je i razumljivo. Nerijetko ortački odnosi stranih trgovaca, suprotno ugovorima, završavaju se i pred bosanskim organima: sporadična vijest iz 1429. godine govori da je jedan od dvojice Dubrovčana, koji su zajedno trgovali po Bosni, opljačkao svog kompanjona, a potom ga predao u ruke Bosanaca kod kojih je ostao zatvoren trinaest mjeseci i nakon toga umro.[21]

Najpoznatiji ugovor o ortakluku bosanskog srednjovjekovlja svakako predstavlja trgovački ugovor bosanskog kralja Stjepana Tomaša i kneza Nikole Trogiranina, zaključen u Vranduku 1449. godine.[22] Ugovor predviđa da će svaka strana uložiti po *šest tisuć dukat, ali u srebru*, da se stave zajedno *u općinu* na pet godina, da s njima trguju na sve četiri strane. Posebno je ugovoreno otvaranje trgovačkih dućana u Splitu, Fojnici i Jajcu, da kralj obezbjeđuje prostor *u naših mistih*, da se iz tih *stacuna* nabavlja i za kuću i za dvor uz plaćanja kao i drugim trgovcima. U ugovoru stoji odredba da se sve srebro *koje dojde u našu komoru* daje na prodaju Trogiraninu za gotove dukate, dobit se dijeli popola, kralj odgovara za štetu u *našem rusagu*, izuzev turske sile koja je očito *vis maior.* Predmetni ugovor ima sva obilježja ugovora *societas unius rei* rimskog prava-zajednički obavljaju pojedinačne poslove i udružuju sredstva namijenjena za to (*po šest tisuć dukata*) i obezbjeđuju prostor.

Očito je da je kralj Tomaš ovim ugovorom htio uspostaviti monopol na ograničenom prostoru, međutim, izvori govore da ga se nije strogo držao jer je srebro

19 DAD, Div.Not. 12, f 4-15.12.1413.

20 DAD, Deb. Not.7, f 98.-27.8.1495.

21 Solovjev, A.; "Odabrani spomenici srpskog prava", 213-214., SSPP I/2.481; Klaić, N.; *Izvori za hrvatsku povijest*, 287-288; Jalimam, S.; *Izvori*, 69; Čaušević, Dženana; *Pravno-politički razvitak*, 50; Kovačević, D.; *Trgovina*, 99; Ćorović, V.; *Historija Bosne*, 486; "*Napretkova" povijest*, 519.

22 Solovjev A., *Odabrani spomenici srpskog prava*, 213-214, SSPP I/2, 481., Klaić, N., *Izvori za hrvatsku povijest*, 287-288., Jalimam, S., *Izvori*, 69., Čaušević, Dž., *Pravno-politički razvitak*, 50. Kovačević, D., *Trgovina*, 99., Ćorović, V., *Historija Bosne*, 486., "*Napretkova" povijest*, 519.

prodavao i splitskom trgovcu Venturi, koji pak u svom ortačkom ugovoru isključuje cijele Donje Kraje iz svoje trgovine, podržavajući time kraljev monopol.[23]

Nikola Trogiranin je trogirski knez Nikola Testa, sin Jakovljev, često u diplomatskim službama bosanskog kralja, pogotovo u vremenima pred osmansku najezdu, kada je vodio pregovore i nastojao kod raznih strana da nađe saveznike za borbu protiv Turaka. [24] Ovu zanimljivu ličnost Rački navodi kao dokazanog sakupljača poreza (u tekstu ugovora izraz *dikar, tj. dikator* znači sakupljač poreza), koji u ovaj ugovor unosi i svoje bogato trgovačko iskustvo i uhodane veze, pa ga je gubernator Mađarske Ivan Hunjadi pismom iz 1447. god. preporučio mletačkoj vladi.[25] Njegovo ime susrećemo više puta u različitim diplomatskim misijama, 1451. god. u Veneciji prenosi kraljevu želju da jednog mletačkog vlastelina uzme kao svog agenta *(eius negotiorumm gestorem*) koji će u Veneciji svršavati njegove poslove (*qui hic faciat agenda sua*), i to je prvi pokušaj uspostavljanja stalnije diplomatske agenture Bosanske kraljevine u stranoj zemlji.[26]

U registrovanim ortačkim ugovorima dubrovačkog notarijata može se lijepo pratiti i obim trgovine s Bosnom: 1460. god. registrovano je 12 ugovora od kojih se u Bosnu usmjerava 7 društava; 1463. je obustavljeno, ali već 1469. je vidljiva promjena, oragnizovano je 16 društava ua trgovinu u zaleđu (doduše, uključivši i Srbiju), s najviše investicija u olovo i srebro.

Jedan od češćih oblika societeta u bosanskom pravu na koji su domaći trgovci istupali u poslovima jeste njihovo zajedničko zaduživanje, često se radi o više članova iste porodice, nerijetko su i braća.[27] Ovo je karakteristika sitnijih trgovaca, a krupniji samostalno istupaju i imaju već razrađene odnose s kreditorima kod kojih se zadužuju na veće iznose novca. Koji je motiv sklapanja ortakluka i osnivanja društava kod bosanskih trgovaca?

Osnovni je prisutan i u srži ovog instituta još od rimskog prava: omogućava poslove većih razmjera, razgranatije i s većom dobiti, a u slučajevima i eventualne greške i neuspjeha, daleko se lakše podnosi gubitak! Kada su pojedinačno ili kao socii stupali u trgovačke veze s Dubrovnikom ili primorskim gradovima,

---

23 DAZ, Splitski arhiv XVIII, 34/6, 55. Ventura, obnavljajući svoj ugovor s trgovcem Baltasarom 1453. god., unosi obavezu da bez kraljeve saglasnosti neće ništa ni kupovati ni prodavati u trokutui između Jajca,Vinca i Kotora (Kotor-Varoši), kao i u cijelim Donjim Krajevima ("che fina questi anni quatro may abia affare nessuna merchantia de nessuno conditione,ne vendere ne comprare da Vinaz fino a Chotor e a jaize ne in tute le parte de Dogne Chray...ne ocultamente ne palexe cum nisuna persona ezeto re de Bosna"..

24 Babić, A.; "Diplomatska služba u srednjovjekovnoj Bosni", u: *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1972., 142. Marko Šunjić dovodi u pitanje jesu li Nikola Testa i Nikola Trogiranin ista osoba-argumentacija u: Šunjić, M.: *Bosna i Venecij*a, 336.

25 Rački, F.; *Bogumuli i patareni*, Beograd, 1931., 465; Jalimam, S.; *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla, 1999., 178.

26 Babić, A.; *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1972., 142.

27 DAD, Deb. Not. 14., f 93*-10. 2. 1427. god. kod Petra Pantele se zadužuju " Volchota Vosolchovich, Radossavus et Radoe, omnes fratres Vosolchovich de Coza"., o.c. 15., f 96*- 10. 7. 1431- "pribissavus et Radovan Nenadich, fratres de Gorasde".

bosanski trgovci su se razumljivo ravnali po lokalnim propisima i običajima, koje su potom, kao iskustvo razvijenog trgovačkog svijeta prenosili i u Bosnu, tako se odredbe prava primorskih gradova putem trgovačkih udruženja uvode u pravni sistem srednjovjekovne Bosne: u primjeru navodimo trgovačko udruženje fočanskih i goraždanskih trgovaca za trgovinu voskom iz 1463. god. – oni su vezani društvom i imaju *in dicta carum commitiva ceram vel alias mercantias*.[28]

Bosanski trgovac se tako razvijao u zajedničkoj poslovnoj atmosferi Bosne i Mediterana, prihvaćajući sva iskustva koja olakšavaju i ubrzavaju poslovanje, prvenstveno trgovačka društva. Sve do kraja bosanske srednjovjekovne države, sklapanje različitih oblika societeta predstavlja daleko najdinamičniji oblik trgovine, često međunarodnog karaktera, uz dva jaka aduta: niža stopa poslovnog rizika i apsolutno veći opseg trgovine.! Trgovac može sam organizirati trgovačko društvo i u njega uključiti i druge partnere, ali istovremeno može dati svoja sredstva drugome ili uložiti u drugo trgovačko društvo u kome sam lično ne sudjeluje (*collegantia*). Dok on u prvom društvu sam trguje, u drugomu sudjeluje isključivo svojim sredstvima. Oba oblika societeta, i kompanija i kolegancija, mogu donijeti dobit ili gubitak, ali je osnov poslovnog rizika vidljivo smanjen!

Osim angažmana u uvozu i izvozu roba, lokalna trgovina je rađena putem stacioniranih trgovačkoh lokala (*stacuni, botege*) u kojima se izrekom navode prodavači (*stacionarii)*, o čijem širokom asortimanu mješovite robe najbolje govore inventari takvih radnji prilagani uz testamente.

Međusobno udruživanje u zajedničkom uzgoju stoke – pripaša, česta vrsta socijeteta srednjovjekovlja, gdje primalac stoke ima obavezu dobro, vjerno i bez prevare držati, čuvati i napasati primljenu stoku.[29] Rokovi mogu biti različiti, ali je u ugovorima najčešća odrednica ”po volji gospodara stoke (*ad vluntarem patroni*)[30]. Nerijetko se traže povremeni izvještaji o preuzetom ulogu te godišnjem prirastu mladih (telad, ždrijebad, janjad, jarad, prasad) i prihodima od prodatih proizvoda (vuna, sir, mlijeko). Naknada zavisi od vrste stoke – krave, ovce, koze, krmače, pa čak i kobile se uzimaju na popašu uz uzimanje određenog dijela stečenog novog podmlatka, dok volovi, konji i magarci služe kao radna snaga. Najčešće se reguliše naknada od jedne polovine teladi, janjadi i jaradi rođene na pripaši i ½ prikupljenog mlijeka, sira, vune. Akademik Margetić je izričit: ugovor “*soceda*” iz primorskih statuta nije ugovor o djelu ili najmu radne snage nego ima karakteristike socijetetnog ugovora u kome su oba saugovarača zainteresirana – vlasnik stoke daje kapital, a drugi radnu snagu i znanje! U tom smislu ovaj ugovor je sličan nekim vrstama pomorskih ugovora, osobito koleganciji i ugovoru o obradi zemlje, a naročito nekim oblicima tzv. dalmatinskog kolonata.[31]

---

28 DAD, Div. Not. 20., f 234.,-11. 1. 1463. god. Ortaci su trgovci Radašin Vukosalić, Vukašin Pribisalić, Obrad Radosalić i Radonja Bogosalić.

29 DAD, Div.Canc. 10, f 190-27. 7. 1347.

30 DAD, Div.Canc., 22, f 198-12. 11. 1398.

31 Margetič, L., “Ugovor ‘soceda’ po primorskim statutima te statutima Istre, Kvarnera i Dalmacije”, *ZRPFR*, supplement, 3/2003.

Zanimljiv slučaj ortakluka rodbine ostao je evidentiran u Splitskom rahivu: Stjepan Konjević iz Jajca, poslujući napola s ujnom Stanicom, dobio je od nje 21 vola da ih proda, zadužívši se za to 42 dukata. Prodajući meso na malo i na veresiju ("*a menuto et in credenza*"), sveo je računicu da je izvukao samo 34 dukata i 32 solida, pa mu je gubitak iz ovog posla iznosio 7 dukata i 92 solida.[32]

Raspoloživa arhivska građa, nažalost, nedaje nam podatke kako je ovaj jajački rođački ortakluk s negativnom završnom bilancom u konačnici razriješen, ali se ime Stjepana Konjevića ne pojavljuje više među evidentiranim trgovcima.

Zaključak

Ortakluk je dosta rana pojava u pravnoj historiji naroda Mesopotamije, nalazimo ga i u antičkoj Grčkoj pod nazivom *koinonia*, ali je tek u rimskom pravu izgrađen kao cjelovit i raširen konsenzulani kontrakt pod nazivom *societas*. Kako su trgovina i špekulacije na tržištu uvijek pružali mogućnost dobre zarade, a sredstva pojedinaca često nedovoljna, udruživanje radi ostvarivanja i podjele dobiti postaje raširen institut, primijenjen i u bosanskom srednjovjekovnom pravu. Ono u svakom slučaju odražava državno-pravni i javno-pravni položaj Bosne; dok su Sasi sa sjevera donijeli tehničku kulturu i rudarsko pravo, iz primorskih gradova Mediterana, prvenstveno Dubrovnika, došlo je trgovačko umijeće, ali i norme trgovačkog prava, pa i ortakluka. Pritom, analizom rimskopravnog societasa i ortakluka bosanskog prava dolazimo do zaključaka da postoje određeni elementi koji ukazuju na izgradnju ovog instituta s dosta različitosti od klasičnog rimskog prava. Naprimjer, u ortakluku bosanskog prava solidarna obaveza dužnika je vrlo raširena, pogotovo u periodu od početka XV stoljeća, kada i dolazi do pravog procvata bosanske trgovine. Sklapanje pravnih poslova u tuđe ime, tj. zastupanje, u cijeloj bosanskoj kraljevini prisutno je i prihvaćeno daleko više nego što je to priznavalo čak i kasnije, Justinijanovo pravo. Zastupanje ostalih ortaka po jednom od ortaka jedva je prisutno, ne zbog stavova rimskog prava, nego zato što takvi trgovački poslovi u najvećem dijelu nisu proizvodili obavezno pravne učinke■

32 DAZ, Splitski arhiv, XIX, 36/8, 4-5, 14-15; XXI. 38/1, 549

IZVORI I LITERATURA

1.IZVORI

a. Neobjavljeni izvori:

- Državni arhiv Dubrovnik,
  Diversa Cancellariae (Div.Canc.),10,,f190-27.7.1347.22.,f198-12.11.1398.
  Debita Notariae (Deb.Not.),7.f98.-27.8.1495.14.f93.-10.2.1427.
  Diversa Notariae (Div.Not.),12,f.4.-15.12.1413.,20.f234.-11.1.1436.,
  Lamenta de Foris (Lam.For.),folija 7-1415.g.,f.8.189.-30.05.1429.
- Državni arhiv Zadar
  Splitski arhiv,18, 34/6,f55-1453.,19.,36/8,4-5,14-15,21.,38/1,549.

b. Objavljeni izvori:

1. Čaušević, Dž.: *Pravno-politički razvitak Bosne i Hercegovine, dokumenti s komentarima*, Sarajevo: Magistrat, 2005.
2. Gaj: *Institucije* (Gai Institutionum Commentarii), prevod O. Stanojević, Beograd: Nolit, 1982.
3. Jalimam, Salih: *Izvori za istoriju srednjovjekovne bosanske države*, Tuzla, 1997.
4. Justnijan: *Institucije* (Institutiones Iustiniani), prevod, uvod i komentar A. Romac, Zagreb: Latina et Graeca, 1994.
5. Klaić, Nada: *Izvori za hrvatsku povijest do 1526.g*., Zagreb, 1972.
6. *Medžele i ahkjami šerije*, Sarajevo 1906., reprint izdanje, Službeni list, Sarajevo, 1997.
7. Plinije Mlađi: *Pisma* (Gaius Plinius Caecilius Secundus: Epistulae), prevod A.Vilhar, Beograd, 1982.
8. Solovjev, Aleksandar: *Odabrani spomenici srpskog prava (od XII do kraja XV veka),* Beograd, 1926.
9. *Stare srpske povelje i pisma, knjiga I, Dubrovnik i susedi njegovi. Prvi deo*, sredio Lj. Stojanović, Posebna izdanja Srpske Kraljevske Akademije, Beograd-Sremski Karlovci, 1929.

2. LITERATURA

1. Arangio-Ruiz: *Societa in diritto romano*, Napoli, 1950.
2. Babić, Anto: *Iz istorije srednjovjekovne Bosne*, Sarajevo, 1972.
3. Braudel, F.: *Igra razmjene. Materijalna civilizacija, ekonomija i kapitalizam od XV do XVIII stoljeća*, Zagreb, 1992.

4. Čremošnik, G.: "Naša trgovačka društva u srednjem vijeku", *Glasnik Zemaljskog Muzeja u Sarajevu*, XXXVI/1924,69-82.
5. Ćorović,Vladimir: *Historija Bosne*, Beograd, 1940.
6. Guarino, A.: *Societas consensu contracta*, Napoli, 1972.
7. Jering, R.: *Cilj u pravu*, Podgorica, 1998.
8. Kovačević, D.: *Trgovina u srednjovjekovnoj Bosni*, Sarajevo: Naučno društvo Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1961. (Djela / XX, knjiga XVIII)
9. Margetić, L.: *Srednjovjekovno hrvatsko pravo. Obvezno pravo*, Zagreb-Rijeka, 1997.
10. Margetić, L.: "Ugovor "soceda" po primorskim statutima te statutima Istre, Kvarnera i Dalmacije", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Rijeci*, supplement, 3/2003.
11. Meissel, F. S.: *Societas. Struktur und Typenvielfalt des romischen Gesellschaftsvetrages*, Frankfurt a/M, 2004.
12. Milošević, M.: *Rimsko pravo*, Beograd, 2005.
13. Pezelj-Bulat, V.:"Ugovor o koleganciji prema odredbama srednjovjekovnih dalmatinskih statuta", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu*, 51-52/1998,627-647.
14. Polojac, M.: "Podela dobiti i gubitka među ortacima-rimsko pravo i moderna rešenja", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, god. LIII, 2/2005, 130-144.
15. Margetić, L.: "Rimski societas u novijoj literaturi", *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu*, god. LIV, 2/2006, 177-204.
16. *Povijest Bosne i Hercegovine*, knjiga 1., Sarajevo: HKD „Napredak",1998.
17. Rački, F.: *Bogumili i patareni*, Beograd, 1931.
18. Romac, A.: *Rimsko pravo*, Zagreb, 1974.
19. Romac, A.: *Izvori rimskog prava*, Zagreb, 1973.
20. Romac, A.: *Rječnik rimskog prava*, Zagreb, 1989.
21. Stanojević, O.: *Rimsko pravo*, Sarajevo: Magistrat, 2000.
22. Šunjić, Marko: *Bosna i Venecija (Odnosi u XIV i XV stoljeću*), Sarajevo: HKD "Napredak",1996.
23. Zimmermann, R.: *The Law of Obligationis,Roman Foundationis of the Civilian Tradition*, Oxford, 1996.

SOCIETAS OF ROMAN LAW IN BOSNIAN MEDIEVAL LAW

Dževad Drino

Summary

Contemporary constitutional-legal documentation shows us guarantee of basic human rights, and many of them have emerged from Roman tradition, and thus to new affirmation of right to freedom of association, whose distant origins, according to great Roman lawyer Gaius, were found in Code, plate XII, 451/450 B. C.

Joining for the purpose of making profit, partnership (*societas*) is an issue of early legal history, and nowadays it represents fundamental guideline of western culture in the area of trade development. In this paper we will pay attention to Roman substratum of partnership in law of medieval Bosnian state. In the same time, under the term of Bosnian medieval law, in a historical sense, this implies that the entire law, from early Middle Age to fall of Kingdom in 1463, was applied on area of Banate, as regards from 1377 - Kingdom of Bosnia. In this matter, legal forms of partnership of Bosnian Medieval law, from initial elements such as giving the cattle „grazing" through *societas* with seaside, especially Ragusian merchants, brought the issue that Bosnian King made trade association with strangers.

Key words: Bosnian Medieval law, Roman law, *societas*, trade law

GODIŠNJAK 2010

KNJIŽEVNI PRILOZI

UDK 821.163.43*-1

Pjesme

Emsura Hamzić

Milosti u svemu

Zdravo blagosti lišća, obilje behara,
utvaro zelena, šume, nestalnosti maslačka
i bijeli zuju sporiša; nakano zlatna
kantarije i spora radosti ploda!
O, zdravo milosti u svemu što gmiže
i leluja dahom života poneseno,
s duvakom nevjestinskim preko glave
prebačenim!
Zdravo ljubavi sokova lijeske
što u ustima zmijskog cara, kroz šupalj,
zlatan zub u otrov se pretvaraš!
Pozdravljam te, shrvana tobom, živa ptico
očaja što šarena širiš krila.
Koga lažeš dok kljunom kristalnim
čekaš da ugrabiš dušu moju nada me nadnesena.
Zbogom sunce! Tvoji se dukati, po vodi prosuti,
meni više odazvati neće! Vjetre, tajnoviti
ljubavniče, šaptaču, tajni znalče i zavjereniče
izabranog reda, pečat tvoj na mome licu
razvedrio je zjenice zamrle i živost unio
u pejzaž zalazećeg tijela! Ruka te moja,
plemenitosti livade, pozdravlja,
klonuvši među vlati!

Žudnja

Kasandra sam, ko mi za ime pita. O duši, o rodu
mojemu, ništa kazati ne znam. Ubrana sam dok još
pupolj bijah i presađena među zidine grada tuđinskoga.
Ovdje mi cvjetanje suđeno bješe, i bez moje volje
– procvjetah!
Znade ruka ona što me uzbra, da u najfiniji metnuću se cvijet.
Milovaše i mirisaše me, uživa mnogi u ljepoti što točih je
bez znanja i htijenja svojega.

Pomirena s ovim bijah, znajući da druge mi nije.

Sad venem polako, i tuga miluje ovu dušu
što ne znam čija je!
Iz kog vrta niče? U koji bješe zasađena?
Za stablom žudim što mi život dade, ružičnjak
sanjam iz kog hladne odniješe me ruke.
Tamo voljela bih, i u Svemilosnog se uzdam,
da moje sasušene tijelo svoj smrtni miris vratiće
onoj zemlji iz koje je niklo!

Labirint

Iz kog vremena si?!
Iz kog vijeka me tvoja
dodiruje ruka?!

Ko ti je ljubav?!
Gdje si zalutao
u labirintu
svjetlosti i zvuka?!

Sami smo, Bože

Sami smo, Jedinstveni, ko drvo na vrh brijega,
i šiba nas oluja Tvoja,
i vrijeme Tvoje teče, vršeći se nad nama!
I korijen se cima, i žuti list po list,
i grane se katkad savijaju zemlji cvileći bolno,
i neka grančica jeknuv, odlomi se,
i kukci nesnosno svrdlaju po kori,
i drhtimo od želje za odgonetkom.

Već logom opada list,
i strah, o, Milostivi, godove upisuje,
hitrije nego vrijeme Tvoje pokazuje,
vršeći se nad nama!

Ali, Uzvišeni,
neka Ti je hvala na suncu koje kroz mlado
naše lišće, svoje propušta zrake,
i umiva nas rosa Tvoje ljubavi
kroz ptice radosne i pjesmu njinu,
i pružamo ka Tebi ruke, pa potom zemlji padamo,
Tvojim čudesima zaneseni!

Neka nas ljubav Tvoja prati,
i u deblo sasušeno kad se pretvorimo,
o, Gospodaru!

HAMZIĆ

Ide dragi moj

Evo, ide dragi moj,
na ramenima pritajena krila,
u osmijehu miris sandalovine,
zjenice od zrna bibera sačini
anđeo, čuvar njegov!
I vazduh čezne da dotakne kovrdžu
što bježi pod kapu nebesku, lelujajući
kao pčela nadojena medovinom,
a znoj po zatiljku ko zlatna rosa
popala po krovovima Smirne.
Sliće se u moja njedra ova blagost
koju opisuju ruke njegove.

Podigni, majko, zastore sa naših vrata,
neka uđe sjaj njegovog čela,
neka obasja bjelina zuba njegovih
grlo moje,
neka oslobodi dušu, golubicu,
zatočenu njegovim odlaskom.

Ide dragi moj, majko moja,
a za njim pjeva trava, i kedrovi šúme,
u hodu njegovom zvončići zvone,
bude se minareti, trepere čežnjom
poneseni vjetra šaptaji.

Evo ga, majko, samo što preko praga
kročio nije, dragi moj, i ozario
naš skromni dom, majko moja.

UDK 821.163.43*-1

A Srebrenice nije bilo

Mujo Musagić

A Srebrenice nije bilo

Bio sam u Srebrenici, trinaest godina, pet mjeseci
i dvadeset dana kasnije ..., tri stotine trinaest godina, pet mjeseci
i dvadeset dana kasnije..., tri hiljade tri stotine trinaest godina,
pet mjeseci i dvadeset dana kasnije... da vidim, da čujem,
da pitam, da pipnem Ono šta je bilo trinaest godina,
pet mjeseci i dvadeset dana ranije..., Ono što je bilo
tri stotine trinaest godina, pet mjeseci i dvadeset dana ranije...,
Ono što je bilo tri hiljade tri stotine trinaest godina,
pet mjeseci i dvadeset dana ranije... Ali Onome ja pravog imena
nisam znao; u jeziku naroda mog za Ono se još prave riječi traže,
pa tako nikome nisam znao reći šta sam to tamo tražio,
pa nikome nisam znao reći zašto sam tamo došao,
a nikome nisam znao reći šta sam to tamo vidjeti trebao.

Bio sam u Srebrenici,
a Srebrenice nigdje nije bilo.

Pa gdje je ta Srebrenica, kada su se na tamu svikle oči moje,
pitao sam promrzle kaplare, vodnike vodene i zastavnike bez zastava;
pa gdje je ta Srebrenica, pitao sam ljekovite minerale
i suzdržane decembarske vrapce, rijetke;
zašto Srebrenica nije došla, trebala je doći, obećala je doći,
govorio sam apokaliptičnim maglama gustim;
da nisu, možda, duboki snjegovi pali, da nije, možda,
u srebreni odšetala vijek pa tamo zaspala za sva vremena;
da je nisu, možda, srebrom okovanu, odveli sa sobom

gluhonijemi kradljivci srebrenih gradova, ili su je, možda,
uhode kosmičke neke, nakon utrnuća zvijezde Kasiofeje,
slučajno našli u mulju skrivenu, tražeći školjke svjetlucave,
u rijeci srebrenoj što su rasle, pa je uznijeli sa sobom u visine moćne?

Bio sam u Srebrenici,
a Srebrenica došla nije.

Pa gdje je ta Srebrenica, pitao sam poštare, žandare,
vodnike starije, vodnike mlađe, kapetane svih klasa i svih boja,
majore sa škrgama, pukovnike bez škrga, generale izgubljene,
generale poražene; zašto Srebrenica nije došla, pitao sam prodavače
srebrenih brda, kopače grobova, mlinare, šumare, putare,
zmijske careve, vučije kraljeve i glodare, zbunjene ljudskim glasom.
Otišla je, pravdali su se oni svježe naučenom bajkom,
otišla je pod zemlju, u vatru, u pepeo, u oblake, u vjetar,
lađama krilatim; vidara nigdje nije bilo, a stoljeće se dvadeseto
gušilo u dimu i čirevima bolnim; planine su se otvorile
za sunčeve vatrene pjege, tražile su mjesta gdje će svoju snagu zakopati;
nisu rodile bosanske šljive, jabuke bosanske dozrele nisu,
nije bilo žita, nije bilo kiša i ljeto novo od visokih
vrhova snježnih nije moglo ući u ovaj grad.

Bio sam u Srebrenici,
a Srebrenicu vidio nisam.

I niko ništa tada vidio nije, i niko ništa tada čuo nije.
Niko se tih dana iz rata vraćao nije, a svi su u rat,
kao u bajku spasonosnu, odlazili;
niko se tih dana blizu našao nije, pa da Planetu pod sobom,
Planetu ovu našu neposlušnu, prljavu, varljivu, smrdljivu,
izudara barem vrbinim štapom, da joj psovkom kosmičkom,
kakvom, uneredi lice zemaljsko, i pošteno da joj kaže:
e dosta više tebe i obećanja tvojih lažnih,
ili se oko sebe okreći, pošteno i bez stida, ili Suncu priznaj
da si grijeha puna, da ne možeš više, da si mnogo stara,
da si umorna mnogo, pa neka te ono nekoj
drugoj, potrošenoj, pokloni zvijezdi.

Bio sam u Srebrenici,
a Srebrenica me vidjela nije.

A srebreni su se vodopadi tih dana prelijevali raskošno
po vrtovima kraljevskim i carskim, pa od svjetlosti
jake oslijepiše, u jednom času, pisari povijesti ljudske
i od tvorca svog okrenuše glave. I svi stražari budni
u riznicama carskim u jednom času zaboraviše
kako izgleda ljudsko lice, pa čeone kosti, pa oči, uši
i govor ljudski baciše vodozemnim psima.
U uredima visokih predstavnika, u komesarijatima namirisanim,
zaduženim za red i zakone planetarne, ljeto se toplo slavilo,
a po anđeoskim otocima vino se zlatno pilo
i smokve su se prezrele jele. Ponapijaše se mudre glave
i šarene generalske epolete, u prahu srebrenom;
u grčko-rimskom stilu kolo se krvavo igralo,
pet punih dana i pet punih noći, a opet – niko ništa nije čuo
i niko ništa vidio nije, pa mi zato niko i ne zna reći
kuda je to tih dana otišla Srebrenica.

Sklonili su se mravi i skakavci, sklonili su se stooki sokolovi,
brbljivi zrikavci i vidoviti žapci, sklonili su se mjesec i sunce,
oblaci i vjetrovi su stali, potoci nisu tekli;
niko ništa vidio nije, niko ništa čuo nije,
samo su trave rasle, sasvim nove trave,
i ruže jerihonske, i ruže jerihonske.
Još samo da kiša dobra padne,
još samo da kiša dobra padne...

Bio sam u Srebrenici poslije trinaest godina, pet mjeseci
i dvadeset dana, poslije tri stotine trinaest godina, pet mjeseci
i dvadeset dana, poslije tri hiljade tri stotine trinaest godina,
pet mjeseci i dvadeset dana,
a Srebrenice nije bilo, a Srebrenica nije došla,
samo su rasle sasvim nove trave
i ruže jerihonske i ruže jerihonske.

(31.12. 2008.)

UDK 821.163.43*-1

Pjesme

Ferida Duraković

Spisateljica sagledava domovinu
dok učeni postmodernist ulazi u njen grad

Surovo i dugo ponavlja se sve
i sve se dešava prvi put:
lice mladića čiji je život čitavu noć
oticao kroz tvoje ruke, kroz rupu
na njegovim leđima.

Lice vojnika
kraj autobuske stanice, otvorenih očiju,
gdje se zaustavilo pitomo majsko nebo – *Izmišljaš,*
kažem – nije to mirno i daleko lice Historije.

I jezerce krvi: usred jezerca kruh
natopljen krvlju kao u jutarnjem *mleku z bregov* –
Izmišljaš, ponavljam, opet prvi put:
olovnu sarajevsku glinu što pada na dječakova
velika stopala u Reebok patikama
na prekratkom tabutu od ormarskih vrata… Ne, tebi
ne treba vjerovati, ti stižeš iz srca
tame što je pukla i pokuljala u dan.

Nepouzdan si svjedok, pristrasan pritom. Došao
zato je Profesor, pariski sasvim:

Mes enfants,

počeo je, i prsti njegovi ponavljali su:
Mes enfants, mes enfants, mes enfants, usred
Akademije nauka sijede su glave mislile
samo o njegovoj košulji do vriska bijeloj…
Mes enfants, ovdje umire Evropa. Potom sve je
u film poredao, u slike, u riječi velike, kao
histoire, Europe, kao *responsabilité* i, naravno,
les Bosniacs. Tako se, eto, gleda u lice Historije,
ne kao ti: u sirovim neodgovornim ulomcima,
u snajperskom hicu što se zabija u lobanju,

u grobove koje je već pokrila neumorna trava,
u tvoje dlanove položene preko
Edvarda Muncha, koji je i sam, jednom,
izmislio sve, uzalud.

Za B.H. Levyja, sa šakom soli 1993.

Nestajanje domovine

Prvo je bila talijanska lutka na bračnom krevetu prekrivenom bordo pokrivačem
preko kojeg se prebacivala *koperdeka* od bijele čipke.

Kad je domovina počela da nestaje, lutka se preselila u srce što boli,
a bračni krevet izgorio je zajedno s koperdekom i kućom.

Onda je bilo more: ti si bila mala, a ono veliko plavo.

Kad je domovina počela da nestaje, ti si bila velika i stara kao bol,
a more se smanjilo do Neuma i postalo krvavo.

Zatim je bilo narodnjaka, kojima je sve bilo u šaci. Patila si
zbog pogibije Silvane Armenulić kao da ti je majka.

Kad je domovina počela da nestaje, nestalo je, napokon, i Silvane,
koja uostalom i nije bila Silvana nego Zilha. Narodnjaci su otišli:

patili su i pjevali o svojoj domovini daleko od nje, što dalje, toliko daleko
da se rat koji je buknuo smanjio u njihovom pogledu na ništicu, i time

prestao da bude njihov, a postao tvoj.

Bilo je i kolektivne smrti, ali samo u knjigama: logori su bili noćna mora
djedova i roditelja.

Kad je domovina počela da nestaje, Srebrenica je postala tvoja noćna mora.
Djeca su ostala pod zemljom, a djedovi i roditelji sklupčali su se među srušenim
zidovima kuća, umirali od stida i odbijali da odu.

Na kraju, bila je tvoja ulica, strma kao put u komunizam:
juriš na gvozdenim sankama, s vrha do dna, kao da sanjaš,
misleći o tome kako će ti neko jednog dana u uho šapnuti:

– *Ja vas volim, Nađenjka!...*

Kad je domovina počela da nestaje, sjurila si niz strmu ulicu
posljednji put,
zajedno s komunizmom, odvodeći djedove i roditelje, i njihove
djedove i roditelje, što dalje od plamena koji je, napokon,
zacvrčao i ispekao plastično meso talijanske lutke. Lutka se preselila

u srce što boli, s plamenom koji je tri duga dana radosno gutao tvoje knjige.

Knjige su vikale za tobom:
– *Rukopisi ne gore! Rukopisi ne gore! Ja vas volim, Nađenjka!*

Od svega je ostala država.
Domovina je ionako bila *démodé.*

Otac je zbunjen od puta kojim hodi

Tren prije smrti 2005.

Ima, Boga mi – boga s malijem i s velikijem slovom – godinâ
I godinâ kako krenuh u svijet. Majku, udovu blagu,
Ostavih s četiri živa i četiri mrtva čeda. Polovina,
Dakle, život, a smrt pola druga, već bijaše u dragu

Mi dušu u ranom dobu ušla. Od dušmanina stranog
To četvero ona sačuva s lavorom govana u kući što je

Proglasiše kužnom: tako se, vidiš mi ti, život od probranog
Gada znade spasiti njime samim! To, vidiš, dvoje

Taj dual – dva lica jednoga kala – pomože mi da bez nje prije roka
Ne ostah. Pa, vrativ se kući iz vojne, četrestrepete, na jedan i dva dana,
Jastuk ušljiv nađoh, a na jastuku: kosa mi sestrice vrâna
Spava ko crna zmija, a seja kućom, tifusar, razrooka,

Radost materi čini pričajuć' svima tek njojzi svojstvenu bajku
O tome kako će, jednom, imati hrane svako, i svakom
Toliko će je davat da više nikad nećeš rođenu svoju majku
Glodat ko gladno štene… Ljudi su, potom, neki, s petokrakom,

Došli u našu kuću. Trumanova su jaja, patike bijele, i so,
I nekakav gospocki kućni kaput, i sahat su donijeli,
I lijek nekakav od kojeg seji rasli su kosa, i mašta, i za sve to
Ne rekoše *Daj!* neg' *Evo!* I moji tad prvi put jeli

Kruha su bijela, k'o kolač, prismačuć' ga s tvrdom
Kukuruzom i s vodom. Svi sanjat tada smo pošli
I nikad nismo ni stali, s povelikim brdom
Od godina i bola u duši, cijeloga vijeka pola. Onda opet smo došli

Do ruba zbog ljudskoga gada – na kraju dvades'tog vijeka!
Al' više ni majke da me brani, ni seje da mi gudi
Ne osta na svijetu ovom... Ama ni čestita čovjeka,
Ni žene, ni Božjeg stvora, sem djece – velikih ljudi

Što postaju sve manji kad bivaju sve viši!
Sačuvaj, mili Bože! Sve ovo naopako se krenu:
Najpametniji postaše tihi, i mudri najtiši,
A zli s magarca na konja popinju se u trenu!

Al' vidio je babo, prolazeć' kroz svit ovi kao što čine gosti:
Prošao život je kroz nas k'o kroz mrtve vojnike…
I – nikom ništa. Tek: djece nejma pa nejma… Ostadoše tek kosti
Što pašče glođe ih po gori i po dolu… Ni slike

Od te djece, a kamoli im smijeha… Ni ruke da te smiri
I da ti nadu u bolje mladošću svojom dade.
Samo se gadost i kuga, od usta do usta, širi,
Od srca pa do drugog, bez Boga i bez nade…

Meni je, da kažem, dobro. I dobra vidjeh tàman
Onoliko koliko moja djeca neće ga vidjet šale.
Ne živjeh ipak život k'o ovca i uzaman!

Kao da mene ima

Ni zemlje kojom hodih, ni zemljovida, ni plana
Ne ima više. Pa šta? Imamo nas! No, ti *mi* – gdje smo?
Nama sad valja: rupu crnu prokopat još za dana
Da pristignemo bar sebi, k'o kući, s pjesmom

Rudara husinskih što kroz djetinjstvo nam huji:
Do samog Amsterdama jeka pijuka njihova stiže.
Valja živjeti nigdje. Hobitski uprijet' u oluji,
Pa preko Mordora, pa potom Usudu bliže,

Da bismo stali, jednom, pred Tvorca, k'o sjeme
Rijetko, što su ga osioni bacali kud im se htjelo,
Ne birajuć ni doba, ni tlo, ni pravo vrijeme.
Tek tren prije nego u vojničko padosmo jelo

Shvatismo čija nas ruka baca kako mu drago
Ko "Začin C" svom jelu, k'o "Vegetu" za svoju čorbu!
U kofer, s rubljem, stisnusmo jezik, jedino dušino blago,
I slike roditeljske, i dječije, te krenusmo u borbu

S vjetrenjačama što holandski melju zrak. No, bolje
To neg' na brata, na prijatelja, cijevi jezika *svog* ciljati
Na jezik *tuđi*! Kažu nam: jednaki nismo. Ali od Božije volje
Jednaki jesmo! Ama ne isti! Ko neće to da shvati

Onda će bosanski prsten prodati Gosparu Mraka…
I – čemu onda pričat'? Čemu dušom plaćat' za strah
I za jad? Pustimo Bosnicu s mirom! U duši mojoj kvaka
22 to je: i u Bosni, i bez nje, srce se mrvi u prah,

U povijest tešku i burnu, od meda, krvi i grijeha…

Umorni Mujo su i Suljo – nit' su u zemlji nit' na njoj.
Rasprskavamo svi se, od užasa i smijeha!

Dubravki U., Sarajevo, novembra 2002.

Oleni, djevojčici bez ikoga, 2004.*

Tužbalica

MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI
MUŠKARCI OLENA POPIK MUŠKARCI MUŠKARCI
MUŠKARCI POLITIKA POLITIKA POLITIKA OLENA
TRGOVINA ŽENAMA ŽENAMA TRGOVINA
ŽENAMA PROSTITUCIJA PROSTITUCIJA
PROSTITUCIJA MUŠKARCI OLENA MUŠKARCI
MUŠKARCI PROSTITUCIJA MUŠKARCI MUŠKARCI
POLITIKA POPIK POLITIKA POLITIKA POPIK POLITIKA TRGOVINA
ŽENAMA TRGOVINA ŽENAMA PROSTITUCIJA PROSTITUCIJA MUŠKARCI MUŠKARCI
MUŠKARAC SUPRUGA SESTRA MAJKA KĆER OLENA MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI OLENA ISTOK ZAPAD SJEVER JUG ISLAM KRŠĆANSTVO PRAVOSLAVLJE JUDAIZAM MUŠKARCI MUŠKARCI POLITIKA POLITIKA POLITIKA TRGOVINA
ŽENAMA TRGOVINA
ŽENAMA
TRGOVI
ŽENA MA
OLENA
TRANZICIJA TRANZICIJA TRANZICIJA MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI POLITIKA POLITIKA POLITIKA BOSNA BOSNIEN BOSNIA POLITIKA POLITIKA POLITIKA TRANZICIJA MUŠKARCI POLITIKA POLITIKA BOŠNJACI HRVATI SRBI OSTALI OLENA ŽENE ŽENA DJECA DJECA
DJECA DJECA DJECA DJECA UKRAJINA MI MI MI MI DJECA

* U novembru 2004. godine, na 27. noć ramazana, pred mostarsku bolnicu dovezena je i ostavljena dvadesetjednogodišnja Olena Popik, Ukrajinka, majka trogodišnjeg djeteta. Pred vratima bolnice ostavili su je muškarci koji su na njoj zarađivali novac do njenog posljednjeg daha. Umrla je od AIDS-a, sifilisa, upale pluća, predoziranja i tuberkuloze.

DURAKOVIĆ

DJECA TRANZICIJA MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI TRANZICIJA TRANZICIJA HERCEGOVINA MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI OLENA MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI MUŠKARCI OLENA MOSTARCI
DVADESET SEDMA JE NOĆ RAMAZANA 2004.
MUHAMMEDE
IQRE

Nije uzalud Oslo grad za oslonit' se na taksistu, a misliti na Sarajevo s ljubavlju i tugom

Munibu Delaliću – njegovoj pjesmi o suboti

Subotom uvečer – ma ni u godinama našim, priznaj! – ničega
dosta nije! Samo pjesnika po Sarajevu, to jest po svijetu, ima
viška, do povraćanja! U dosadnim gradovima samo
svima je svega dosta! U Oslu, međutim,
dosta je da bude dosta! Dignite snijeg i pokrijte
se njime! Dolje,
pod snijegom kad budete, zapalite vatricu
poezije, pa se grijte i snijeg topite, subotom
uvečer, kad kosti škripe sukladno škripanju duše,
pa se prehladite potom,
pa u postelji zanovijetajte svima, povazdan!

Dok, naprimjer, ja: poeziju u glavi nemam svaki dan;
samo subotom, kad nacija dozvoli, mada i o nedjelji
razmišlja, duša moja, ali zakon o tome o dugu štapu visi...

Subotom, dakle, samo subotom, kad idem
gdje ne moram nego gdje hoću, pa bilo-ne bilo suštine
u pjesmama koje subotom bogate otvaraju svoje dućane,
daj mi, Bože – Bože s velikim i malim stvorom! –
da me ima tamo gdje bar namirisat' po tragu predačkom
mogu dijete iz pjesme subotnje, što na Sjeveru
živi, tu dobrost njegovu, pa ne daj

da ne bude mene u dragom njegovom biću, piću, iću,
ako već nema *dom* svoj *koji steći neće*, ako
bude sâm onda kad svako sâm će biti,
ako će pisma pisati, i bditi
i nemirno će gledati drveće
kad vjetar lišće stane zrakom viti...

Dok račun svode Rilke, pjesme i države, muževi i ljubavnici –
jer svakom od njih dužni smo, što kolektivno
što po zaslugama i suštinama... Ovo

Jedno ću ti, o gradovima, svojim, o bôljama u tim
gradovima, o ratu što se
u nekima od njih još vodi:

Ako je grad kako treba, kao Oslo naprimjer, onda znam
da neću sresti taksi vozača koji kaže:
Odjebi i ti i tvoje dijete,
ja da vas vozim na kratke relacije! Marš!

UDK 821.163.43*-1

Škola kreativnog pisanja

Atif Kujundžić

ispred drumske birtije
KOD VRŠIKE
uz magistralni put
Tuzla – Sarajevo,
anno Domini, 1997.

* * *

Nijazu Alispahiću,
spisatelju i prijatelju

* * *

Da ne opisujem kojim poslom,
ali nadalo nam se:
svako malo, u Sarajevo i iz Sarajeva,
Nijaz Alispahić i moja malenkost.

U povratku,
uvijek na istom mjestu,
meni koji vozim, Nijaz kaže:
E, ovdje ćeš stat'! Ovdje,
KOD VRŠIKE!
I, šta ću, stanem. Bolje nego da panem.

Na pročelju,
KOD VRŠIKE,
na deformiranom i iskislom lesonitu,
herlavim i nevještim slovima,

ko zna kakvom bojom, piše:
JAGNJEĆE PEČENJE 18KM.

Pa, to je 18 kilometara odavde!
– kažem Nijazu, cerekajući se.
Sad ćeš ti vidjet gdje je to!
- kaže Nijaz, a raspoloženje mu se popravlja
čim ugleda ražanj.

Pažljivo nadgleda mjerenje janjeće plećke
na kuhinjskoj vagi s puno nalijepljenog loja
i kaže vlasniku:
Znaš, pečenje ti je dobro,
ali, ova riječ: jagnjeće, nije ti to,
bolan ne bio, uredu.
A šta ne valja? – pita birtaš.
Nije: bosanski.
Treba pisati: janjeće.

Ispravit ćemo! – kaže vlasnik
i na vagu dodaje golu kost.
Ta ti je dobra! Po Halilovićevom *Pravopisu bosanskog jezika* futur se piše sastavljeno!
I futur i u tur – kaže vlasnik i uzima pvc – vrećicu
i kao prvu ubacuje golu kost.

Ali, oprosti, nemoj dodavat' kosti!
Ja kupujem janjeće meso.
Pečenje!
Kaže Nijaz.
Onda ćemo izvadit' kost, a dodat malo repa,
to je poslastica! – kaže vlasnik.
Neću ti ja to! Evo ti pet maraka,
a daj mi i glavušicu! – kaže Nijaz slatkorječivi.

Što jest – jest! Volim je i ja pojest'!
Reče vlasnik.

* * *

Nekoliko dana kasnije vraćamo se iz Sarajeva.
Stajemo "Kod vršike". Na grbavom lesonitu,

bijelim krečom premazano slovo G pa
zjapi rupa u tekstu.
Sada piše:
JA NJEĆE PEČENJE.
E, ovo ti, opet nije dobro! – kaže Nijaz.
Ja, brate: hoću pečenje!
Samo reci koliko hoćeš!
Maloprije,
baš sam skin'o ražanj i janjca.
Još se puši!
A to, to ćemo ispravit'! – kaže vlasnik.

* * *

Zakratko, eto nas "Kod vršike", opet.
Vidi se, na lesonitu je opet mazano i pisano
i sada stoji:
JA NJE ČIJE PEČENJE!

Nijaz gleda,
gleda, pa se podboči i izbeči na birtaša:
Kako ti je ovo sad i ko ti je slavni firmopisac taj?
JA NJE ČIJE PEČENJE!
Čita dio po dio.
Aaaa... Dragi Bože... – čudi se Nijaz.
Pa, eto, tako.
Pečenje je onoga ko plati.
Sluša ga i nepogrješivo konta vlasnik
drumske birtije "Kod vršike",
istraživač u bosanskom jeziku
kad ne prodaje janjeće kosti.

E, ljudi, moji!
Godinama živim i putujem
otvorenih očiju,
opismenjavao sam odrasle i radio u školi
i teatru, ali
tako talentiranog firmopisca,
ne vidješe moje oči.
Odustajem ispred tvoga dara
za kreativno pisanje!
Kaže Nijaz i nastavlja:

Ti si 100%-ni talent i samo te treba
pustit' da stvaraš.
Bogati,
izvagaj mi dvije kile.
Bez kosti!

* * *

Vaga Birtaš Nijazu, kako valja,
ali, ovaj put meni uvaljuje golu kost.
Maher si, kaže Nijaz, ali, gole kosti,
ne jede ni moj prijatelj, oprosti.
I tako me spasi.

Nijaz Baščelik iz Karakazana,
spahija iz Kozluka, pisac "Kaze o Kicelju" i
novelete o Memi Derviševiću,
"Lede Saliniane" i "Vrtova sirotog Halimije",
dramatičar svega i libretist "Hasanaginice",
"Aske i Vuka", "Zmaja od Bosne",
gurman neviđeni.

"Gradačački književni susreti"
Gradačac, 29. svibnja/maja, anno Domini, 2004.

UDK 821.163.43*-32

Filduz

Zilhad Ključanin

Ne volim počinjati priču opisom lika. U životu sam se uvjerio da gotovo nijedan opis čovjeka ne znači ništa. Pogotovo ono blebetanje o očima kao izvoru duše. I slične baljezgarije.

Ali ovu priču moram početi upravo opisom. Ako postoji slaganje opisa s onim što je to čovjek, onda se ono moglo primijeniti na moga daidžu Filduza. Kad malo bolje razmislim, izvan opisa daidže Filduza ništa se drugo i nije nalazilo. Možda samo – tuga.

Dakle, daidža Filduz je imao brkove koji nikad nisu bili posvađani između sebe. Ležali su na njegovom licu kao da su upravo izvađeni iz starog udžbenika, ni mali ni veliki, uvijek uredni, i – nasmijani. Da, moj daidža Filduz imao je nasmijane brkove. Ne, usne, brkove! Na glavi je imao šešir, ni veliki ni mali, nešto između onih alpskih šeširića (samo bez ikakvog perca, molim!) i kaubojskih šešira. Kada skine taj šešir, a to se dešavalo rijetko, moj daidža Filduz na glavi je imao šop. Ko ne zna šta je šop, ne mogu mu ni objasniti, pa taj neka ode na internet i pogleda fotografiju Jamesa Deana (ili Gagarina) tamo će ga naći. Na glavi, naravno. Oči moga daidže Filduza bile su zelene, i uvijek vodnjikave. Da bih bio precizniji, moram reći ovako: vodnjikavo je bilo cijelo oko, a zjenice zelene, pa se imao osjećaj da jedna stamena zelena mrlja pluta po vodi. Takve oči. I još brada. Brada moga daidže Filduza. Opet prizivam jedan filmski lik. Kirk Douglas. Sa svojom rupicom na bradi u koju sasvim slobodno može stati metalni dolar. Razlika između brade Kirka Douglasa i brade moga daidže Filduza bila je samo u tome što se u bradu moga daidže Filduza ne može staviti cijeli dolar, možda tri četvrtine dolara, ali takav novac mislim i ne postoji, tako da je ovo poređenje možda i neprikladno. Ali, poređenja i jesu tu da bi se pokazalo ono što je neuporedivo. Ispod brade, uvijek se nalazila kravata. Nikad nisam vidio daidžu Filduza bez kravate. Možda neko i jeste, ja nisam. Jednom sam pitao i oca: "Jesi li vidio ikad daidžu Filduza bez kravate?" On me je samo začuđeno pogledao. Uz kravatu je išlo odijelo. Pepito kaput, i hlače koje su se mijenjale. Ali *pepito* obavezno. Bez *pepita* ne bi bilo ni moga daidže Filduza.

Eto, to je to. Mislim da je to dovoljno da se shvati kakav je čovjek bio moj daidža Filduz. Ako ne baš cijeli čovjek, onda veselje koje takav opis podrazumijeva.

Daidža Filduz nije, ustvari, bio moj pravi daidža. Bio je očev daidža. Ali svi smo ga zvali daidža Filduz. A pravo da kažem, ne znam kako bih i nazvao nekoga ko je mome ocu daidža.

Bio je rudar.

– I nakon penzije poludio.

To već kaže moj otac. Ja to nikad ne bih rekao. Daidža Filudz mi je bio drag, a i nisam se tada baš razumio u staleže.

– Kad je ko vidio rudara onako nakinđurenog – govorio bi otac.

Ja nisam ni to shvatao. Nakinđurenost je za mene bio pojam koji sam vezao za ženski rod. Ćima Bajina, koju smo zvali Jovanka po Titovoj Jovanki, bila je nakinđurena kada iz grada donese punđu na cipelama s visokom potpeticom i s nekakvim šalom oko vrata. Ili ona ženska koju je doveo Jasko iz Slovenije, s velikim naušnicama, đerdanima i svim tim. Ali, daidža Filduz nikako nije mogao biti nakinđuren. To, ne! Jedino što to ocu nisam smio reći.

– Zašto je poludio? – upitao sam, ipak, jednom oca.

– Ne znam, kad je bio rudar, bio je normalan. Čim je skinuo rudarsko odijelo, okupao se, nakinđurio, i krenuo da se budalasa po svijetu.

To me je, kad bolje razmislim, najviše i privlačilo daidži Filduzu. Svijet. Ta riječ me je bacala u delirij. Od nje sam dobijao vrtoglavicu. Ništa nisam znao o svijetu. Ali, ta riječ je bila velika. Ogromna. Kao najveća karamela. Karamela koja se ne može ni zamisliti.

Svijet je dolazio vozom. Drugog načina nije bilo. Možda i jeste, ali nama se ovaj činio najpraktičniji. Voz stane, i izađe svijet. Barem njegov sićušni dio. Takav je svijet, uvijek se malo pomoli. Katkad samo protutnji. Svijet protutnji. To se dešava kada umjesto putničkog prođe teretni voz. Zanimljiviji je putnički. Naravno.

I s njim je dolazio daidža Filduz.

– Poludio i sjeo u voz. I ne skida se s njega.

To kaže moj otac.

– Zašto su vozovi budalama neodoljivi?

– Ne znam.

To ja odgovaram ocu.

– Zar vas u školi ne uče o tome?

Odgovorio bih mu, ali mu u glasu vidim da ne očekuje nikakav odgovor. Šutim.

Daidža Filduz izlazi iz voza. Volio bih vidjeti tu sliku. Nikad nismo prisustvovali izlasku daidže Filudza iz voza. Razlog je jednostavan: daidža Filduz je dolazio jutarnjim vozom, onim u pet. Mi smo tada spavali. Možda i sanjali da putujemo vozom. U taj san upadao je glas daidže Filduza. Vikao je. Daidža Fil-

duz je uvijek vikao kada bi dolazio kod nas. Razlog tome vikanju bio je moj otac. Nervirao ga je. Čim bi sjeo, Filduz bi rekao:

– Nemaš ti pojma, Ademe, šta sve ima tamo!

To *tamo* bio je svijet.

– Ti ćeš mi reći! – odvraćao je otac. – Ja svijet bolje poznajem nego ti svoj kokošinjac!

– To ti meni, sestriću! To ti meni! – već je ključao Filduz. – Jednom svjetskom putniku!

– Kakav si mi ti putnik, kada nisi otiš'o dalje od Prijedora! – podrugljivo će otac.

Prijedor je bio nama najbliži grad. Svi smo u njemu bili. Uvreda je zbilja bila velika. Obrnuto srazmjerna razdaljini našega mjesta i Prijedora.

– Znaš li ti, nesestriću, šta je uopće ŽeTePe? – vikao je Filduz. – ŽeTePe! ŽeTePe! Molit ću lijepo!

– Znam, pa šta? Željezničko transportno preduzeće.

– Preduzeće! Samo preduzeće! ŽeTePe je, utuvi u tu svoju glavurdu, krvotok Jugoslavije. Krvotok! – vikao je još žešće Filduz.

– Vi ste Prdina bara! – rekao je otac.

Nazvati nekoga Prdinom barom znači proglasiti ga potpuno nevažnim. Takva je Prdina bara.

– Sestro – sada se Filduz okrenuo neni – ovo tvoje dijete i pokazivalo je neke znake pameti kad je bilo malehno. Gdje je izgubi?

– Ne znam, brate Filduze, ne znam – pravdala se nena.

A ja sam bio zaprepašten. Daidža Filduz je pokazivao na oca, i govorio *dijete*. Otac, pa dijete?!

– K'o da, bogami, nikad ni do Prijedora nije otiš'o. Tako se ponaša – rekao je Filduz.

– Vidio sam svijeta više nego ti! – viknuo je otac.

– Jesi, gledajući sa stanice onaj stranjski svijet u vozu. A i mene među njima.

– A Niš?! – vrisnuo je otac.

– Kakav Niš, Ademčiću, kakav Niš? – oprezno je negodovao Filduz.

– Pa, bio sam u vojsci u Nišu. A, tamo sam mogao otići jedino vozom, nije me hadžiroda odnijela.

– Pa? – još se pravio nevješt Filduz

– Niš je dalje od svake vukojebine u koju si ti zavirio sa svojim ćiricom – rekao je, likujući, otac.

– A K15! A K15!, nesestriću! – kliknuo je Filduz.

– Šta: K15? – ustrašeno je pitao otac.

– K15 je karta, molit ću lijepo. I ta karta me može provozati besplatno po cijelom dunjaluku. I – provozala me je! – slavodobitno je uzviknuo Filduz.

– Ipak, u Nišu nisi bio – pokušao je s posljednjim argumentom otac.

– Nisam, ali sam bio na Bledu. A Bled je dalje od Niša.

– Nije! – jeknuo je otac.

– Donesi kartu, sine Ademov! – naredio je Filduz.

Ja sam sin Ademov. Donosio sam kartu Jugoslavije i lenjir. Mjerili smo koliko centimetara ima od našega mjesta do Niša, pa od mjesta do Bleda. Nekoliko centimetara bio je dalje Niš.

– Ne može se to mjeriti tako, Ademčići! Nije pruga svuda ravna. Pišam ja na vaše lopovske aršine! – rekao je Filduz.

Otac je tada ustajao. Nekako slavodobitno. Bilo je vrijeme za odlazak na posao. Nije išao vozom, biciklom.

Daidža Filduz je ostajao. Pio je i brundao. Najčešća riječ u tome bila je Niš. Uz nju su išle riječi koje ja nisam smio čuti. Nena mi je začepljivala dlanovima uši. Ali, mislim da nije posve uspijevala. Dlanovi nikad do kraja ne mogu začepiti uši. Dlanovi su, uostalom, nepodesni za tu stvar. Ne znam zašto se uopće za to upotrebljavaju.

Otac je dolazio s posla poslijepodne. Mislim da mu se uopće nije dolazilo kući. Kada je tu daidža Filduz, mislim. To se vidjelo po njegovom silaženju s bicikla. Kada tu nije bio daidža Filduz, moj otac je naprosto skakao s bicikla, i odmah u ruke uzimao neku alatku. Istovremeno je vikao: Arbajt! Sada, otac je sišao s bicikla nevoljko, da smijem upotrijebiti njegovu riječi, rekao bih: k'o prebijena mačka.

Filduz je oca dočekivao kao školarca koji je nešto uprskao u školi. To me je čudilo. Niko nije smio tako se ponašati prema ocu. Osim daidže Filduza. Slao ga je po rakiju, po vodu (koja mu, vidjelo se, nije trebala, i koju je mrzio), po mezu i sl. Osim što sam se čudio, bilo mi je i drago. Priznajem. Ne znam zašto, ali mi je bilo i drago.

Otac nije pio s Filduzom. I to je bio neki njegov revolt. Daidža Filduz, međutim, to nije ni primjećivao. Bio je dovoljno pijan.

U neko doba noći, daidža Filduz bi postao sentimentalan. Naravno, tada nisam znao šta znači ta riječ. Zahtijevao je od oca da ide po Tiđu. To je bio taj trenutak. Otac se nećkao.

– Oženjen si – rekao je.

– Kakve to ima veze?! – vikao je Filduz.

Otac je okretao zabezeknutu glavu prema neni. Tamo ga nije čekao nikakav odgovor.

– Što je nisi zadržao, imao si priliku – pokušao je drugim putem otac.

– Ti si, nesestriću, budala – rekao je Filduz. – Prava budala. Ti o ljubavi ne znaš ništa!

– Ništa! – dodao bi još jednom, uzviknuvši.

Znali smo sljedeće: daidža Filduz je bio oženjen našom komšinicom Tiđom; kratko su živjeli skupa, pa se Tiđa vratila; Filduz se ponovo oženio; ali, kada bi

god došao kod nas, i nastupao onaj trenutak sentimentalnosti, daidža Filduz je zahtijevao od oca da ode po Tiđu.

I otac je odlazio. Povijenih leđa. Kao da će Tiđu donijeti na njima. To sam nekako očekivao. Naravno, nikad se to nije desilo. Oca dugo nije bilo. Daidža Filduz je šutio, trupkajući nervozno desnom nogom. Izgledao je kao zaljubljeni momčić. Kako je otac ubjeđivao Tiđu, ostat će nepoznato. Ali, ona se uvijek pojavljivala. Lijepa. Pojavljivala se. Nasmijana.

– Šta hoćeš?

To je govorila s vrata.

Daidža Filduz nikad nije odgovarao na to pitanje. Jednim pokretom ruke istjeravao nas je iz sobe, sve. Mi smo se smještali u drugu sobu, i šutjeli. Nismo gledali jedno u drugo. I to bi trajalo sve dok otac ne bi rekao:

– Idi i slušaj.

To bi rekao meni.

Odlazio sam do vrata, namještao uho na ključaonicu, i slušao.

– I?

– Nema ništa – šaputao sam.

– Pa šta rade?

– Ništa.

Zbilja, ništa se nije čulo.

Vrijeme je curilo. Malo s ove, malo s one strane, ključaonice.

– Plaču – rekao sam napokon.

– Plaču?! – prosiktao je otac. Nena je odmahnula glavom kao nepostojećim štapom.

– Plaču – rekao sam.

– Ko plače? – pitao je otac.

– Oboje.

– Oboje?! – otac je bio zaprepašten.

– Oboje – rekao sam. – A ko bi od njih dvoje trebao plakati?

– Ne znam – rekao je iskreno otac. Malo se prije toga zamislio.

– Budale – rekao je otac.

– Zašto? – upitao sam. Nije mi bilo jasno da daidža Filduz i Tiđa mogu biti budale ako plaču. Nisu svi ljudi budale ako plaču. Otac mi nikad nije odgovarao na to pitanje.

– Jadni oni – rekla je nena.

– Budale – rekao je otac. – Jadne budale.

Bilo je tužno. Neke ljubavi su tužne. Vječne i tužne. Što su tužnije, to su vječnije. Izgleda. Da te uhvati jeza.

I tako je to trajalo. Svi smo pozaspali, u jednoj sobi. Niko ne zna kad je otišla Tiđa. Ujutro, nije bilo ni daidže Filduza. Odnio ga voz. U svijet, gdje, moguće, ljubavi nisu tako tužne.

Slijedeći put sreo sam ga u vozu. Daidžu Filduza. Bio je pijan, kosa mu je padala na čelo, umorna od skitnje. Na koljenima je imao akn-tašnu. Dugo je gledao u mene.

– Sine Ademov – nije pitao za oca, nego tako – sine Ademov, ti si ono dobar učenik, sine Ademov?

– Jesam, daidža – rekao sam.

– Ti si ono najbolji učenik u školi, sine Ademov?

– Jesam, daidža.

On je otvorio akn-tašnu, izvadio jednu hemijsku olovku, i pružio mi je. To su bile one olovke koje, kada se izvrnu, na njima se skida jedna lijepa žena. Zastidio sam se, ali me je obuzela radost, odavno sam želio takvu olovku.

Šutjeli smo. Ja i moj daidža Filduz.

– Sine Ademov, reče li ti ono da si najbolji učenik u školi?

– Rekoh, daidža.

– Onaj moj Hikmet je najgori – rekao je ogorčeno daidža Filduz.

– A ti si ono najbolji – dodao je.

– Jesam, daidža.

Filduz je otvorio akn-tašnu, iz nje izvadio jedan rokovnik, i pružio mi ga. Korice su mu bile obložene lažnom kožom.

Pa smo opet šutjeli.

– Sine Ademov – tako je išlo još nekoliko puta. Sav sadržaj iz akn-tašne daidže Filduza prešao je u moje naručje. Bilo je tu svašta. Jedan češalj, peškir, malo ogledalo, neka četka za odijela, neke novine...

– Sine Ademov – rekao je posljednji put daidža Filduz – evo!

I pružio mi akn-tašnu.

Potrpao sam stvari u akn-tašnu, voz je stao, i otišli smo, svako na svoju stranu.

Ja sam volio svoju akn-tašnu. Nosio sam je u školu, kroz cijeli grad. Mnogi su se smijali. Nisam znao zbog čega. Možda im je bilo smiješno da vide jednoga desetogodišnjeg dječaka kako nosi akn-tašnu. Meni nije. Meni je to izgledalo dostojanstveno, gospodski.

– Vidi Filduzčića! – sprdao se otac.

– Baš mu lijepo stoji – rekla je nena.

– I ovaj će se jednom ukrcati u voz – rekao je otac.

– Izgleda da u svakoj generaciji u našoj familiji nađe se jedan da se ukrca u voz – dodao je. Nije spominjao budale. Izgleda da se, ipak, nečemu nadao.

Daidža Filduz došao je iz Niša. U sanduku. Mrtvačkom.

Otac je bio zaprepašten.

– Šta će on u Nišu!?

Otišli smo na daidžinu dženazu. Svi su bili začuđeni da se daidža Filduz zakopa u sanduku. Nikad se niko naš nije zakopao u sanduku, nego u ćefinu. Meni je to bilo nekako logično. Daidža Filduz nije bio običan, on, ako se malo razmisli,

odavno nije već pripadao nama. Nego, svijetu. A tamo su mrtvački sanduci normalna stvar. Kao i nepoznati stvorovi koji tragaju za nečim. Najčešće za onim o kome ni oni nisu ništa znali.

– On i nije bio u onom sanduku – rekla je Tiđa.

– Poslao mi pismo s Bleda – rekla je nakon izvjesnog vremena.

Mnogi su se tome čudili. Neki čak i povjerovali.

– Bog nikad ne uzima budale u paru – rekao je otac. – Uvijek ostane jedna. Šteta.

I mjerio me pogledom od glave do pete.

Ja sam ponosno nosio akn-tašnu daidže Filduza. Cijelu osnovnu i srednju školu.

Kad sam pošao na fakultet, sa sobom sam ponio akn-tašnu daidže Filduza.

Naravno■

UDK 821.163.43*-32

Kalatuša

Amir Talić

Tu strašnu sliku nosio sam u duši tog dana kada smo Sead E. i ja krenuli u Srebrenicu. Naša misija je bila da zajedničkim izložbenim performansom iz B. Krajine povučemo liniju zla i tako dokažemo da je planetarno zlo bilo u svakom kutku BiH. Haralo je u posljednjem ratu kao kuga. Uspjeh našeg poduhvata je minoran i beznačajan, koliko god njegova umjetnička vrijednost oslikavala tragediju zemlje i naroda iz kojih smo nas dvojica.

Slika prisutne smrti u Potočarima i doživljaj poslije deset godina genocida, mene, malehna pred Bogom, bacila je na koljena pred ženu koju sam u akšam vidio na sinovljevom mezaru u Potočarima, noć uoči velike dženaze. Vidio sam majku kako rukama obuhvata malehni mezar kao bešiku. Zadnji sunčev zrak umirućeg dana i lahor vjetra pred kišu njihali su tu ženu u vlastitoj nemoći, pa mi se činilo da se mezar njiše kao bešika. Tihu molitvu koju je izvodila melodično kao uspavanku nad usnulim sinom pratio sam kao u transu.

Glas joj se stapao u stotine umilnih molitvenih jauka na ogromnom mezarju. Činilo se da pčele zuje nad košnicama ili dženetski hor ilahijama ispraća šehide u vječnost. Kada je dostojanstveno ustala, vidio sam balzamirano lice i zapis o smrti kao pečat na pergamentu.

Eto, to se dogodilo na pravdi Božijoj.

Prišao sam joj, nazivajući selam. Ona, kao da je slutila razlog mog pokušaja da razgovaramo, otvorila je dušu.

Sin Miralem

Moj muž Mehmedalija još nije pronađen. Kad je krenula ofanziva i kad sam vidjela da je šejtan nadvladao, napustila sam kuću. Vodila sam za ručice kćerku Zejnebu i sina Miralema. Zejneba je u Sarajevu, studira medicinu. Često dolazi. Miralem je ovdje, eno vidiš li onaj bašluk na kojem je ćilibarski tespih. Bože, kako samo svijetli mom Miralemu nad kaburskim jastukom. Kada su nas uhr-

pavali u autobuse, k'o ovce, oteli su mog sina. (Zaplakala je tada tiho bez suza.) Razdvajali su od nas sposobne muškarce. Boga mi, i neke lijepe žene. Miralem je imao šesnaest godina. Bio je visok. Mršica.

Ispod nosa mu je raslo "bijelo paperje". Nagovarala sam ga da to obrije,a ali on se nije dao. Sve se prsio i nasilu htio da odraste. Po tom "pačijem perju" jedan zlotvor ga je biljegovao. Zgrabio ga je i gurnuo među jadnike koje su opkoljavali uperenim puškama. Vukla sam za rukav onog stranog vojnika i plakala da mi vrate sina. On me je nijemo gledao i kao da ga se ništa nije ticalo. Odmahivao je rukom kao da sam dosadna muha. Prišla sam drugom. I on me odgurnuo u autobus, koji je skoro kretao. Ostale su mi oči na Miralemu dok je autobus prašio prema Tuzli, našem odredištu.

Pored puta sam vidjela puno ubijenih. Neke sam prepoznala. Na nekim mjestima su bili ubijeni zajedno sa stokom koju su vodili. Kao da je prohujalo neko strašno nevrijeme.

Odvedoše mog Miralema, oko moje iskopaše, dušu izvadiše da je nosam ovom pustopoljinom. Vidjela sam ga prvi put, ustvari, prepoznala sam ga po gumenoj čizmi, na kojoj je bila zelena fleka. Babo mu je tu čizmu zakrpio kada je zadnji put dolazio kući s linije. Ubili su ga mučki. To mi je pokazao neki gospodin iz Državne komisije, okrećući skelet i lobanju. Pokušala sam mu ispod koščatog nosa vidjeti brčiće zbog kojih je možda izdvojen, ali ga je Božija ruka obrijala i rasijala ovom tužnom zemljom.

Kum

Moj muž Mehmedalija je radio u tvornici, ovdje prekoputa mezarja. Zajedno s njim radio je i njegov jaran Mihailo iz Bratunca. Pazili su se k'o braća. Kuća se pravila Mihajlova, svi mi išli pomagali. Naša se kuća pravila, pomagali Mihajlovi. Rodio se Mihajlov sin Savo, Mehmedalija ga kumov'o. Kada se rodio Miralem i na sunetluku, Mihajlo ga držao da se kumstvo potvrdi.

Kako su se samo Miralem i Savo pazili i družili. Negdje tu prema Bratuncu, imali smo voćnjak, moju didovinu. Kada se rodio Miralem, Mihajlo donese sadnicu divlje kruške i ukalemi kalatušu. Kako je samo rađala.

Početkom rata u Hrvatskoj Mihajlo ode u dobrovoljce. Vraćao se s posavskog ratišta pijan i dolazio u našu avliju pucajući. Zvao je Mehmedaliju da izađe:

"Izlazi, Meho, kum ti se vratio živ sa ratišta, nosim ti poklon iz ustaške zemlje".

Zavukao je ruku u torbak i prebirao neke stvari. Izvadio je sahat, nešto starinsko s ispisanom posvetom iz Budimpešte. Mehmedalija pogleda u me i nekako čudno prozbori:

"Nemoj, kume, nemoj, meni sahat ne treba, meni je Bog izmjerio vrijeme u ovom ludilu".

Mihajlo se k'o malo naljuti i ostavi sahat na verandi mrtav i nenavijen. Tu se njegovo vrijeme okončalo i zaustavilo.

"Daj rakiju, kume, pusti sat!? Kad završimo s Hrvatima, onda ćemo mjeriti vrijeme kako mi hoćemo i odmjeravati kome hoćemo po našoj pravdi", galamio je Mihajlo, kolutajući zakrvavljenim očima.

Gledao je mog Mehmedaliju:

"Slušaj, kume, ja kumstvo neću pogaziti, ali ti moraš znati s kim si i za koga si. Ovo je zemlja Srbija. I Bog je s nama, naš, a mi smo njegov narod odabrani. Zato, kume moj, prikloni se nama. A ime tvoje. Što baš da ti ćaća da ime i Mehmeda i Alije. Baš dva imena da nosiš. Otfikari bar to zadnje, jer Alija će vas u belaj odvesti. Bar se u imenu odreci Alije".

Mehmedalija je šutio i ni riječ nije progovorio. Činilo mi se da se kao malo pribojavao kumovih besjeda. Ona bratska ljubav i jaranluk izgubila se u pucnjavi i pijanoj vrisci.

Tako je to trajalo sve dok i kod nas nije počelo. Mihajlo je došao još samo jednom i, začudo, bio je trijezan:

"Kume, bolje bježi u Tuzlu, spašavaj vamiliju, vođe će biti klanja. Ja sam te upozoravao, ne mogu ti pomoći. Neka ti tvoj Alija pomogne. Vi ste za njim krenuli, pa, eto, neka vam tako i bude".

Zlo je došlo preko Drine, dovaljalo se iz Zvornika.

Kalatuša

Vratila sam se čim se moglo nazad. Kum Mihajlo je ostao bez noge, kumstva i kumčeta. Sin mu se oženio. Od mene zazire i okreće glavu, kao da misli: "Zašto se ova ludača vrati da mi ovdje prkosi i izaziva"?

Naiđem kraj njega ispred trgovine, gdje pije pivo i nešto raspravlja o ratu. Živim sama u svome čemeru. Samo me Zejneba ponekad obraduje. Pita za babu. Ja jadna sve iščekujem da se odnekud pojavi, iako znam da nikad neće doći. Bar da i njegove kosti pronađem, da na njegov mezar, na bašluk tespih od ćilibara stavim da svijetli u ovoj podrinjskoj pomrčini. Zejneba mi je radost jedina i čekam da postane doktorica da bar malo pripomogne ovom napaćenom narodu, da im suze mehlemima posuši na duši. Moje srce kameno može samo da se rasprsne, u prašinu da se pretvori i da ga dušom mojom rasijem na mezarima skrivenim. Da se Mehmedalija i ja bar tako sjedinimo i sinu našem pripomognemo na onom svijetu. Rano moja, dijete moje, još je tebi tvoja mater potrebna.

Kad sam prvi put otišla u voćnjak, krenula sam prema kalatuši. Ona bi mi radost bila. Sočna i jedra, slatka k'o da je novorođenče moje u stomaku. K'o moj Miralem da se ponovo rađa. To bi mi bar malo dušu povratilo i razgalilo. Gledala bih kako kruška raste, behara i rađa. Taj miris bi me osvajao i nosio brdima i proplancima, ispod oblaka, za suncem i mjesecom. Tiho bih lebdjela za Miralemovom sjenkom. Miraleme moj, kalatušo moja.

Voćnjak je pust.

Stari dedin orah, ispod kojeg sam ašikovala s Mehmedalijom, a orasi nam padali u krila, posiječe neko motorkom. Samo gradne ostale razbacane. Nanina jabuka senabija nestala. Nema nane, nema senabije. A zelenika moja, što je dedo ukalemi kad sam bila mala – nestala. Sve šljive pekmezuše od kojih se kumska rakija pravila sasječene. Pronikle neke mladice željne njegovanja i okopavanja.

Kruška kalatuša odsječena je u visini koljena, kao doštiklava nečiju izgubljenu nogu. Iz tog patrljka mladica iznikla k'o brk Miralemov. Plakala sam i gorko listala sjećanja iz voćnjaka.

Jednom tako, dok sam sjedila pored onog patrljka kalatuše, ispod, polugola protrčala luda Janja, Mihajlova rodica, pjevajući čudnu naricaljku:

"Kalatušo, kruško muška, kumašin je posjek'o te, sjekirom je zaklao te, da ga noću ne probudiš, u ludilo ne odvodiš, zbog kumčeta jedinoga što voćnjakom noću šeta.

Miraleme, kruško muška, neću da mi lišće šuška, jer mi mozak razvaljuje, dušu moju nastanjuje, od toga ću da poludim.

Ne prkosi, ne prkosi, jer mi kumče više nisi.

Zaklat ću te, sasjest ću te, kalatušo, kruško muška, jer ne mogu ja podnijeti da mi tvoje lišće šuška."

Rastanak

Kiša i led te noći uoči velike dženaze. Sead i ja pakujemo naše pokretno umjetničko dobro za Sarajevo. Majka Hatka nam pomaže u pakovanju, kao da negdje selimo. Žao joj kao da se od bliskog roda rastaje. I meni je žao. Ali mi moramo na put, jer put slike smrti kroz Bosnu nastavljamo. Naša namjera je da dokažemo da je Srebrenica bila u svakom budžaku BiH.

To su osjetili svi oni koji su bili s nama u Potočarima. Naša rana na duši je jedna rana i nosit ćemo je dok je ovoga svijeta. Božija pravda će da nadvlada i ona je jedino dostižna.

Kazni ih, Bože, jer znali su šta rade.

Dok smo stajali negdje na Romaniji na putu za Sarajevo, zbog nevremena, gledao sam kako se munje igraju nebom, gromovi vrište, učinilo mi se da majka Hatka njiše bešiku na nebu, u Potočarima, uspavljuje sina Miralema. Ispod jastuka ubrana kruška kalatuša miriše.

Ti znaci na nebu otvoriše mi se kao potvrda da nas sami Bog gleda■

UDK 821.163.43*-32

1992., Nulta godina

Faruk Šehić

Znao sam starca iz jednog sela koji je kao tenkista SS divizije "Princ Eugen" učestvovao u tenkovskoj bici kod Kurska. Imao je više osamdeset godina, nizak rastom, živahna temperamenta, pričao je kao da je Drugi svjetski rat jučer završio. Zadizao je košulju i pokazivao trbuh i torzo govoreći: "Vidiš, izranjavan sam posvuda, nema mjesta bez ožiljaka ni kol'ko da se ugasi cigara." I onda bi povukao dubok dim iz cigarete i zagledao se u zeleno pšenično polje kojim je čarlijao suhi majski vjetar. Kroz doline i iznad brdâ razlijegala se tiha grmljavina detonacija na udaljenim ratištima. Nepoznat neko se upravo u ovom trenutku borio za život, drugi nepoznat neko već je bio mrtav.

Karelijeva kuća je ličila na kožu njemačkog tenkiste, krajiškog dida iz sela Pištaline. Teško je pronaći jednu ciglu u njenim zidovima koja nije zakačena gelerom XXL formata. S unutrašnje strane zida, u prostoriji gdje smo odmarali od straže, neko, bez sumnje talentovan, uspio je pronaći tu ciglu i, s naknadnom pameću, plosnatom zidarskom olovkom zapisati:

"Izgubljenost i beznađe obuze naše lađe,
prvi dani rata su mlada rosa,
mi smo pijani bumbari."

Znate ko je Kareli, čovjek, prema usmenoj predaji, koji je pojeo čitav bicikl pred drugom Titom i još nekoliko kilograma dinamita. Poslije su ga pitali kako je to uspio i da li je imao posljedica. Kareli je rekao: "Samo me malo bolio želudac, vjerovatno od dinamita."

Njegova kuća, ogromno i neuseljeno ljudsko gnijezdo, bila je čudotvorno neuništiva, šuplja kao rende, ali je nikakva granata ni raketa nije mogla konačno oboriti na zemlju. U njenom betonskom podrumu bili smo nedodirljivi.

Protjerani smo na lijevu obalu Une. Usredotočitću se na lica ljudi i stvari koji mi uskrsavaju u sjećanju. Mjesto radnje su napuštene kuće lijeve obale, koje su već drugi ili treći dan rata potpuno izgubile svoju toplinu i prvobitnu namjenu. Ukućani su nestali i postali izbjeglice. Njihovi *anfasi* su zamagljeni i izvan foku-

sa. Katapultirani iz vlastitog grada, u tuđim gradovima i mjestima oni se tek uče biti izbjeglicama.

Iako su se svi ljudi s oružjem brzo kretali i stalno trčali pod granatama i mecima, sve mi je sada izgledalo usporeno, zaleđeno kao u muzeju voštanih figura.

Jedno lice se posebno izdvaja u općem haosu, lice mladića u ranim dvadesetim godinama s ožiljkom i razrokim očima. Kosa mu je tamna, a put svijetla, oči raspoređene tako da lice ima pomalo azijatski izgled. Njegovi pokreti tijela su energični, tijelo mu je mišićavo i skladno građeno. Lice je grubo i nježno istovremeno, i u njemu se želja da izgleda opasno sudara sa mladošću njegovih godina. Jednom nogom je na prozoru, a drugom je stao na kauč, gleda napolje prema drugoj strani rijeke, gdje se nalazi skriveni i do zuba naoružani neprijatelj.

"To su naši gradski Srbi i njihovi rođaci sa grmečkih obronaka sišli u grad da se konačno obračunaju sa *Turcima*", govori mi gledajući prema drugoj strani rijeke.

"Ti si zalutao ovdje. Ličiš na tatinog sina. Bježi dok još možeš."

Obratio mi se podrugljivo, šarajući očima po sobi koja je iznenada postala klaustrofobična zbog tenzije između nas. Predmeti u sobi su bili naduti od vlage. Nedirnut luster je bio i više nego iritantan. Parket je izigravao morske talase zaustavljene pokretom nečije sveprisutne ruke. Da se u zraku usidrila sedmotačkasta bubamara velika kao crveni delišes, mašući usporeno krilima, i počela se histerično smijati, krov bi se srušio i cijela kuća bi zajedno s našim tragikomičnim likovima propala do središta zemlje, tamo gdje su lutali profesor Oliver Lindenbrook, Lars s patkom Gertrudeom, zli grof Saknussemm i njegov vjerni sluga Torg.

Čitava mladićeva vanjština je ispuštala nervozne silnice, i strah me pogledati ga u oči. Nešto u njegovom licu se zauvijek otkočilo, jer je veliki zavrtanj u srcu popustio. Tad sam ga vidio prvi i posljednji put.

Hiljadu devetsto devedeset treće grad koji smo poznavali nestaje pred našim očima. Maskiraju ga biljke i ruševine, a unatoč cjelodnevnim eksplozijama on zadobija hipnotičku auru, i mi ga poštujemo. Postaje stran i nepregledan glavni grad naše utopije koja glasi: hoću da se vratim kući i da sve bude kao prije. Ima nečeg zadivljujućeg u propadanju koje napreduje iz sekunde u sekundu. Propadanje obuhvata svu materijalnu stvarnost, a prvo strada ono što je čovjek napravio, mrtve stvari postaju još mrtvije, vraćaju se u hemijske elemente. Ugljik je najrašireniji, dominira u pepelu isto koliko i u dijamantu. Razorenost Karelijeve kuće dostiže svoj zenit.

Niko više ne razmišlja o vodi i ribama. Ribari su postali ratnici. U potpunoj transformaciji jednog svijeta u drugi noga predratnog nogometaša ne dodiruje loptu nego pazi da ne stane na nagaznu minu. Krajem aprila priroda se budi iz zimske uspavanosti, i to prolazi neprimjetno. Polagano se vraćamo primitivnim oblicima življenja, gdje je najvažnije biti sit, u toplom i na sigurnom. Učimo se mržnji, jer je ona jedini način preživljavanja, i pomoću nje je moguće probuditi bijes i silu, koji će te održati u životu, koji će ti dati volju za životom. Nije se teš-

ko naučiti mržnji, jedino se treba prepustiti svome tijelu. Nismo se mogli osloniti na izobilje oružja i municije ni na matičnu zemlju iza svojih leđa, kao naše bivše "komšije", pa smo se oslanjali na sebe, na ono najjače u čovjeku, hrabrost je bila naše najubitačnije oružje. Iz nje proizlazi sintagma: topovsko meso.

Kako je smiješna ta želja da ti tijelo ostane neokrznuto. Čovjek se napreže do krajnosti samo da bi ostao netaknut. Uspostavlja oštre granice na svojoj koži da bi sačuvao hrpu mesa i kostiju, srce i, možda, dušu. Poslije toga grad i čovjek nikad neće biti isti, pod uslovom da čovjek dočeka završetak rata.

Grad se ne može uništiti, on je nedodirljiv i čovjek će svu snagu iskoristiti da ga obnovi i iznova na ruševinama podigne svoju raskomadanu dušu. Pokušaj je u startu osuđen na propast. Ništa neće biti kao prije, tu činjenicu još niko ne zna. Svi vjeruju u vlastitu budućnost i prosperitet grada, što je i opravdano, jer tako razmišljaju ljudi nakon svakog rata. Trenutak kolebanja i sumnje prolazi, i ja opet vjerujem u grad i rijeku koji trebaju svim snagama dići ljude iz stvarnog pepela. Dati im volju za životom.

Ulice su pune kosturâ spaljenih kuća i novonastalog smeća. Svaki komadić smeća ima svoju životnu priču i vapi za pripovjedačkom rekonstrukcijom. Jedna kugla smeća je jednaka Borgesovom Alephu, i u njoj se sustižu mnoga vremena, prostori, ljudi, životinje i stvari, samo što su njihove životne boje potamnile kao rastaljen srebreni escajg. Kada naše kuće prestanu biti privremeni muzeji u kojima nije, iako bismo mi to voljeli, izložena naša nedirnuta prošlost, kuće će postati useljive. Za deset godina vanjski tragovi rata će biti vidljivi samo na crno-bijelim fotografijama. O unutrašnjim tragovima se mogu napisati tomovi, uzaludni tomovi. Paradoksalno je to što je naša biološka i svakojaka druga smrvljenost osuđena na pobjedu, koja je u suprotnosti s čestim naletima tuge zbog mrtvih, zbog živih, zbog svega.

A onaj mladić s ožiljkom i razrokim očima, kojem su spolovilo otkinuli i stavili u usta, on je već mrtav devetnaest dugih godina■

UDK 821.163.43*-32

Idu ćele...

Mehmed Đedović

Godina je 1955.

Od usta do usta, u selo Rice stigla je vijest koja je uznemirila tihe stanovnike. Seljak je imao nos za loše vijesti i nekako znao kad one dolaze i kad će mu otežati ionako težak život.

Ova je bila od onih koje su se uplašili i nisu krili svoj strah.

Dan nije priveden kraju, a već su svi znali da u selo dolaze ljekari.

Vele, doktori pregledaju glavu, čupaju dlaku iz kose, gledaju tu dlaku kroz nekakvu napravu i ako na njoj nađu bolest, šišaju.

Ubrzo se potvrdi da su doktori već bili po drugim selima i da je barem polovina seljana ošišana do glave.

Najviše su se zadeverale seoske djevojke stasale za udaju; one kojima je kosa upletena u bujne pletenice bila simbol njihovog curinstva, ali su se potajno nadale da će to šišanje njih obići, jer u njih je kosa duga, gusta i zdrava.

Kad su doktori stigli, a stigli su brže nego što se iko nadao, smjestili su se u kuću Ajne Husejinove; ugledne žene, pametne i čuvene po svojoj snalažljivosti i inicijativi.

Takva vrsta pregleda čitavih sela uglavnom se obavljala po privatnim kućama, onim malo većim i prostranijim, jer drugog mjesta nije bilo po mjestima opustošenim ratom.

Ajna je bila Huseinova žena, ali su svi eto upamtili nju, a Huseina se jedva ko sjećao. Bila je bogata, pitala se o svemu u selu i njena riječ je, počesto, bila zadnja.

Tokom rata, selo Rice je potpuno izgorjelo i kućerci koji su izgrađeni na zgarištima bili su mali, tijesni i sirotinjski.

Kuća Ajne Huseinove bila je nešto veća od ostalih, imala tri sobe, hodnik, hamam i podrum. Njena kuća je, ustvari, bila najveća u to vrijeme.

Ajna je imala četvero djece; najstarija je bila Zilha, ljepotica prispjela za udaju.

Oko Zilhe je oblijetalo mnogo udvarača, zbog njene ljepote, ali i zbog ugleda majke i bogatstva u zemlji i stoci.

Visoko, krupno djevojče, crvenih obraza, lijepih vedrih očiju, duge, crne kose upletene u debele pletenice koje su padale po bujnim grudima. Zilha se držala ponosno i gordo, majka je naučila da hoda uspravne glave.

Kada bi djevojku, odluta li u kraj vrta, majka Ajna pozvala, a zvala bi je glasno da svi koji se zateknu u okolici čuju, u glasu joj se osjećao majčinski ponos.

Oko Ajnine kuće, u prostranoj avliji okupilo se mnogo seoskog svijeta koji je čekao pregled. Doktori su se smjestili u najveću sobu, koja je korištena samo kada bi došli kakvi ugledni gosti.

Gužva, galama, cijelo selo pred kućom; ništa od toga Ajnu nije omelo u njenom naumu. Zamijesila je pogolem kolač maslenjak, koji se pripremao samo u posebnim prilikama, da doktorima koji su neprestano pregledali ljude i nisu odmarali već nekoliko sati, napravi da jedu i da ih povrh svega zamoli da ne šišaju njenu Zilhu.

U to vrijeme Kasim je bio dječak od sedam godina. Živ, nemiran, inteligentan dječak koji se nije smirivao na jednom mjestu i koji je u svemu tražio način da se našali sa svojim vršnjacima.

Na pregled su došli njegov otac Haso, majka Muhiba i brat Avdija, koji se tek zamomčio; te godine je napunio osamnaest.

Ajnin najmlađi sin Mehmed bio je generacija s Kasimom, a s njima je nerazdvojan drug bio i Ćazim.

Ćazim je imao majku Rahimu i dvije sestre. Starija Nezira, već prispjela za udaju, seoska mezimica, lijepa djevojka oko čije kuće su oblijetale mušterije, ali se ona nadala samo jednom mladiću.

Nezira i Zilha su bile dobre drugarice, lijepo su se slagale i stalno družile kao i njihove majke.

Ustvari je to bio samo privid koji su obje strane uspješno održavale i njegovale. Dvije djevojke jedna drugu baš i nisu voljele, jer su počesto u svemu bile konkurencija, takmičile se, imale iste momke i udvarače. Češće je u toj tihoj bici na dobitku bila Zilha, zbog ugleda majke i miraza, a Nezira je ostajala da tiho odboluje svaki poraz od svoje dobre drugarice.

Kasimov brat Avdija važio je za najljepšeg mladića u selu i za njim su uzdisale mnoge djevojke.

Otac Haso, imao je naum da ubrzo oženi Avdiju. Za svoga sina on je odabrao Zilhu ili Neziru; njemu je bilo manje bitno kojom će se Avdija oženiti jer su obje imale lijep i bogat miraz koji će donijeti u kuću u koju se udaju. Avdija se oko izbora i djevojke malo pitao; šta Haso kaže to tako i bude.

Da ne bi doktora i šišanja, Avdiju bi dosta prije oženili, i ko zna da li bi tada bilo ono što će biti, jer taj dan će mnogima zauvijek promijeniti život.

Djeci je sva ta gužva oko doktora, mnoštvo svijeta kao da je pilav, i vrijeme bez poslova i obaveza bilo zanimljivo. Niko ih nije dirao, zabavljeni sobom i igrom oni su uživali.

Došao je dan pregleda. Majke čije kćeri su dolazile na preglede bile su zabrinute, posebno ako su cure stasale za udaju kao što je to bio slučaj sa Zilhom i Nezirom. Cure bi sigurno zvali ćele, takav je seoski svijet, zadirkivali bi ih, dizali na ruglo i za sva vremena bi bile pod mahanom.

Dječaci, Kasim, Ćazim i Mehmed nisu previše brinuli zbog šišanja, jer za njihovih sedam godina to nije bilo nimalo bitno. Kada su ih doktori pregledali, sva trojica su morali na šišanje; da je bilo drugačije, možda bi se neki i ljutio, ovako im je bilo svejedno. Šišali su ih odmah, u manjoj prostoriji, na kratko.

Iz susjednih mahala, koje su sve to već prošle, došla je vijest da oni kojima zapadne šišanje, naredni dan moraju ići u Tošiće, u Dom zdravlja, a djeci je bila golema radost što će vidjedi Tošiće.

Mislili su da od Tošića nema dalje svijeta i kad su majkama govorili koliko ih vole, govorili su: "Volim te do Tošića", to je bilo najdalje mjesto za koje su znali, ustvari, udaljeno od Rica tek nekoliko kilometara.

Taj dan će Zilha Ajnina zapamtiti dok je živa, jer su ljekari, koji se ničim pa ni sočnim maslenjakom nisu mogli podmititi, odlučili da se Zilha mora šišati.

Ajna je bila jednako očajna kao i njena kćerka, jer ona je možda i bolje znala šta to šišanje znači djevojci njegog ugleda.

I Kasim je zapamtio taj dan, Zilhin plač i plač njenih drugarica koje su ošišali i prije nego što su se snašle. U rukama su držale debele, guste pletenice odsječene kose koje su ovlažile od njihovih suza. Jecale su i plakale, okretale glavu od ostatka svijeta na avliji, skrhane i unesrećene.

Jednima žao djevojaka pa i oni s njima plaču, a drugi ih sažaljevaju, a likuju i drago im. Tako je to u životu, uvijek će se naći neko koga tuđa nesreća usrećuje, drugačije nije bilo ni toga dana.

Doktore, niko ničim nije uspio potkupiti i spriječiti šišanje. Ukoliko su u korijenu kose pronašli to što su tražili, šišanje je bilo istog trenutka, bez čekanja i predomišljanja.

Zilhina tragedija bila je veća jer je šišanje mimoišlo njenu nerazdvojnu drugaricu Neziru, a i Avdija, mladić za kojeg su se djevojke tiho otimale, ostao je s kosom na glavi.

Raspored u Tošićima se tačno znao. Svaka mahala imala je svoj dan kada su morali svi biti na pregledu, i već se znalo šta ih tamo očekuje. Glas o pregledu brzo putuje.

Čekalo ih je brijanje ošišane glave i stavljanje gipsa na glavu, gipsa koji je izgledao kao šljem. Tu u Tošićima, vršena je još jedna selekcija zavisno od stepena oboljenja. Tako su jedni dobijali gips preko cijele glave, a drugi samo bijelu kapicu.

To je izazvalo još dublju podijeljenost i zlobu među narodom; podsmijehe i ogovaranja, podjelu na one niže vrijedne i one bolje, s kapicom.

U uskom hodniku u kojem se sve dešavalo prolivene su gorče suze nego onda kada su morali biti šišani. Ljudi su se bunili, svađali, galamili, žene vrištale, kukale...

Gips na glavu stavljao je bolničar koji se zvao Muharem Karika, on i njegov kolega Bajro. Bolničari deveraju s narodom, ne zna se ko se više dere i urla, ko je nervozniji i ljući. U nekoliko navrata se učinilo da bi moglo doći i do tuče, no sve se brzo smirivalo, sve osim plača i jecanja koje nije izlazilo iz tog hodnika od početka do kraja pregleda.

U ratu je Muharem ostao bez noge. Na mjesto njegove sad je bila drvena noga na čijem vrhu je bila metalna karika da se drvo ne bi rascijepilo kad hoda. Zbog toga je dobio nadimak Karika.

Bio je prgav čovjek, isfrustriran, vječito ljut. Krupan, hodao je ponosno i sigurno se oslanjao na onu nogu bez ikakve štake; češljao se na razdeljak. Muharemov oštri, autoritativan glas ječao je onim hodnikom kad bi podviknuo, a podvikivao je na svakoga.

U prepunom hodniku koji je vrištao nezadovoljstvom jedva da su se primjećivala trojica dječaka; Kasim, Ćazim i Mehmed, koje su u Tošiće dovele majke.

Ambulanta zvoni od Karikina glasa koji proziva Kasima i njegovu majku Muhibu.

Letimičan pogled na glavu i naredbodavan ton:

– Gips – viče Karika.

– More li kapa, živ bio?

– Ne može, ženo, gips i gotovo – neumoljiv je Muharem.

Kasim je mirno sjedio na gruboj drvenoj stolici.

Obrijali su mu glavu, onda namazali jodom koji je klao da se jedva moglo izdržati, a izdržalo se zbog straha od Karikina podvikivanja. Na jod su mu, oko čitave glave zamotali zavoje potopljene u gips, sve do ušiju. Sloj mokrih zavoja, sloj samog gipsa i za par minuta na glavi je pravi, vojnički, gipsani šljem.

Od trojice dječaka samo Ćazim je imao sreću i dobio bijelu kapicu, pa se smijao Kasimu i Mehmedu kada ih je vidio sa gipsom. Poslije su saznali da je ta kapica od takvog materijala da ispod nje kosa nikako ne raste.

Od bolničara u Tošićima su dobili stroge upute kojih se moralo pridržavati. Kapica i gis nisu se smjeli skidati sa glave trideset dana, ukoliko bi se neko usudio da ne posluša stroga uputstva, rizikovao je da sve ponovi od početka.

Za nekoliko dana pola stanovništva u svim mahalama hodalo je bijele glave, sretniji sa kapom, ostali sa gipsom.

Seljak je navikao na belaje, pa je vrlo brzo svikao i na novu muku.

Udatim ženama je bilo dosta lakše, njima niko nije zamjerio ni zbog šišanja ni zbog gipsa. Preko glave bi omotale šamije pa se jedva primjećivalo da išta drugo ima ispod. Djevojke su omotavale šaliće, stariji ljudi motali franjelu oko gipsa i nabijali kapu, kao i momci koji su odjednom svi imali kojekakve kapice i kape.

Jedino djeca se ničega nisu stidjela, u početku im je to bilo i zabavno. Još isti dan su izmislili novu, praktičnu i zanimljivu igru s tim gipsom na glavi. Udarali su se glavama kao ovnovi iskušavajući čiji gips je tvrđi i ko može više izdržati.

Kasim je bio glavni u tom ducanju i mogao je najsnažnije udariti i izdržati kad drugi udaraju.

Imalo je to i svojih negativnih strana. Svrbilo je ipod gipsa da se nije moglo izdržati. Prvo su trpjeli i stenjali, a onda se i tu pronašao lijek. Ispod gipsane kape bi, od uha do uha provukli kaiš pa ga povlačili sa jedne i druge strane gdje svrbi, ali samo toliko da gips slučajno ne bi spao, jer bi ga u tom slučaju ponovo trebalo nositi trideset dana.

Ošišani su preko noći postali seljani drugog reda, osramoćeni i poniženi, predmet podsmijeha. Neko je u toj euforiji i nadmudrivanju izmislio pjesmu: Idu ćele, kape im se bijele...

Mnoge djevojke su zbog šišanja raskinule vjeridbu sa momcima, mnogima je to šišanje i gips na glavi promijenio život.

Zilhina majka je javno obznanila da daje veći miraz uz kćerku, zbog toga jer je ošišana, pa je osim pogoleme i lijepe njive davala i kravu brezu. Činilo se da je sve uzalud, jer s takvim djevojkama niko nije htio da ašikuje i svi su ih zaobilazili. Zilha je bila neutješna, svake večeri je vješala svoje odsječene pletenice ispod rafe i gledala u njih, gledala i jecala.

Danju je gips pokrivala šalom, a mrtvu kosu vezala oko vrata.

Trideset dana poniženja, ducanja i svrbeži oteglo se dosta duže onima s gipsom nego sretnicima koji se nisu šišali nego pakostili onim s bijelim glavama, no i to je prošlo. Opet se u zakazano vrijeme valjalo pojaviti u Tošićima, i opet se znalo šta ih ovaj put čeka.

Bilo je vrelo, sparno ljeto. Lijepo vrijeme, glava se znoji, ispod gipsa svrbež, sve se urotilo protiv ošišanih nesretnika.

Bolničari skidaju gips. Svi Boga mole da im gips skida Bajro, jer Bajro pokvasi glavu pa se sve lakše odlijepi od glave. Ne trza i ne vuče, ne galami kao što Karika galami.

Onaj ko dođe Kariki u ruke, tome je znala poteći i krv iz glave, vrišti se i plače, jer on vuče i trza i otkida, nemilosrdan je i nije ga briga za tuđu bol.

Oni koji su se usudili da gips skinu ranije, ne obazirući se na molbe, kuknjavu i plač, od bolničara su dobijali još trideset dana nošenja novog gipsa na glavi, a i takvih je bilo.

Ništa nije pomagalo da Karika bude malo nježniji prilikom skidanja oklopa s glave. Donosio je narod jaja, sir, kajmak, šta je ko imao, donosio i davao, ali je rijetko pomagalo.

Kasim je cijelu noć sanjao Muharema Kariku, kako mu vadi zube, plakao i vrištao, otimao se, bježao, a nije mogao pobjeći, noge ga nisu slušale.

U čekaonici ambulante stajao je sav ukočen i kada ga je Karika prozvao da uđe, zaplakao je od straha. Gips na njegovoj glavi držao se još samo malo za tjeme, ostatak se odvojio od češanja kaišem. Majka ga je posavjetovala da plače kad mu budu skidali gips i da glumi da ga boli, boljelo ne boljelo, da se ne bi desilo da sve opet ponovi.

Bilo je žena koje su zbog straha od boli i Karike Muharema dan prije skinule gips kod kuće, pa ga, kada bi krenule na pregled formalno stavljale na glavu.

Kasim je vrištao, a da Muharem nije čestito ni počeo raditi.

– Šta se dereš, mali, nemoj biti tolika kukavica – dočeka ga bolničar, koji je bio prepreden i kojem se moglo podvaliti samo ako je on to htio.

Kasimova majka Muhiba donijela deset jaja, samo da joj ne trga gips i da je ne boli.

– Ostavi to na sto, ako si skidala gips ranije, ništa ti neće pomoći pa ni ta jaja.

Hladno će Muharem.

Muhiba skida šamiju s glave, a gips spade zajedno sa šamijom.

– Skidala si – prodera se Muharem.

– Nisam, života mi. Prestrašeno će žena.

– Jesi, jesi, skidala si – govori Karika, onda se okreće Kasimu koji sjedi na stolici sav u grču od straha i pita ga:

– Je l' skidala Kasime, je l' skidala!?

Kasim pretrnu od strogog Karikinog glasa.

– Jest – rekao je, a da, ustvari nije znao ni šta je rekao.

Majka ga je samo tužno pogledala, ljuta štoje izdao pred bolničarom.

– To je spalo dok sam spavala, samo od sebe, nisam ja skinula – rekla je.

Muhiba je bila jedna od rijetkih koje Karika nije kaznio s još mjesec dana nošenja gipsa.

Stavio je drvenu kašiku u posudu s jodom i Kasimu namazao glavu. Klao je jod, nije da nije, ali Kasimu je bilo žao što je izdao majku pa je to peckanje osjećao kao zasluženu kaznu.

Nakon skidanja gipsa, bolničar bi po glavi razmazivao jod, i tako svaka tri dana. Nije doduše više moralo da se dolazi u Tošiće, nego je to radio svako kod svoje kuće.

Začudo, od straha da se kompletan proces ne ponovi, ljudi su se pridržavali uputa, jer više niko nije htio Kariki u ruke.

Jod je redovno razmazivan po glavi. Kad nije bio jod, bila je neka krema koja je smrdjela a glava svrbila za ne izdržati. Kad je nanošena ta krema, preko nje je stavljan tanki papir. Za vrelih dana se to cijedilo niz lice, neizdrživo svrbilo, ali niko nije pomislio da preskoči koji dan i ne namaže glavu.

Radost je, ipak, bila veća kada se razmazivala ta krema, u odnosu na crvenožuti jod, koji zaudara, peče i boli više nego išta. Bolovi se brzo smire, ali je to trebalo izdržati.

Nakon mjesec dana naizmjeničnog mazanja glave išlo se Muharemu i Bajri na kontrolu u Tošiće.

Ovaj put su davali litar joda da svako nosi kući i nastavi tretman još neko vrijeme. Nepridržavanje je moglo gips ponovo vratiti na glavu, a to niko nije želio.

Kasimov stariji brat Avdija lakše je odlučio o ženidbi. Nezira se nije šišala, postala je popularnija od svoje drugarice pa je Avdija odlučio da mu ona bude ženom, a otac se složio s tom odlukom. Ocu je bio bitan miraz koji je išao uz curu, a Avdiji to što se nije šišala pa mu ženu neće zvati ćela.

Godinama kasnije, dvije njive koje će Nezira donijeti u miraz oduzet će država i od njih Avdija više neće vidjeti koristi.

Šerbe je bilo lijepo. Sviraju braća Begić s violinom i šargijom, puna avlija naroda koji je došao na veselje.

U mraku, Zilha neutješno plače. Glava joj namazana jodom i prekrivena šalićem; oko vrata svezana njena kosa upletena u pletenice.

Kasim je i na bratovoj svadbi pokazao da je spreman da se našali i podvali drugovima, ne znajući da posljedice mogu biti goleme.

Flaša s jodom koji su dobili u Tošićima stajala je na malom drvenom prozoru, trošne kuće u kojoj je bilo veselje, zavučena između drvenih šipki koje su išle preko prozora.

Kuće su tada obično imale svega dvije sobe, u jednoj se živjelo, a ona druga je bila rezervisana za goste.

Žene sjede, piju šerbe i kahvu u jednoj sobi. Tračaju žene i ogovaraju. Neka reče da je Ajna poručila Avdiji da odmah iste noći otjera Neziru, a ona će uz svoju kćerku Zilhu utrostručiti miraz.

– Gotovo je sad, šta je bilo, bilo je... – otac je volio miraz, ali je sinovljevu ženidbu smatrao gotovim činom i to više nije mislio mijenjati.

U onoj drugoj sobi igrao se Kasim sa svojim vršnjakom Muhom, koji je bio nizak i bucmast dječak i volio Kasima, tek godinu starijeg.

Jednom prije Kasim je Muhu navratio da se popne na stub i dodirne žice od struje koja je tek došla u selo. Muho je poslušao i jedva preživio strujni udar.

Drugi put ga je navratio da skoči sa drveta, stare johe s padobranom napravljenim od ćebeta, i tada se Muho dobro razbio.

Šta god da mu je Kasim rekao, Muho je slušao, svaki put, pa i ovaj.

Muhu je zainteresovala ona flaša s jodom što je stajala na prozoru. Kasim ga je samo malo nagovorio da je dohvati, govoreći mu da je to sok od kojeg se pravi šerbe.

– Mogu li se malo napiti? Pita Muho.

– Skupo je to, al' možeš malo... – zadirkuje i nagovara Kasim.

Muho dohvati flašu s prozora, nagne i napije se.

Kako je popio onaj jod, tako je počeo skakati i vrištati i plakati i prevrtati se...

Srećom da je malo popio i da su mu žene, prekinute u ogovaranju, dale da pije mlijeka i šerbeta i tako nekoliko puta.

Muhi je brzo bilo bolje, a još brže je zaboravio da ga je Kasim nagovorio da se napije joda. Taj događaj nimalo nije pokvario prijateljstvo dvojice prijatelja.

Nakon dvije godine i Zilha se udala i to za čovjeka koji se prije nje već jednom ženio. Smatralo se da je cura s manom, a i on se ženio, tako da su se našli. Živjela je sretno i rodila troje djece. Nikada nije zaboravila sramotu onih dana kada je morala da se ošiša i nosi gips na glavi.

Kasim, Mehmed i Ćazim ostali su da rastu, druže se, vesele, tuguju, podvaljuju jedan drugom sitne pasjaluke.

Nezira je s Avdijom ostala do kraja života, i oni su imali troje djece i brak na kojem su im mnogi zavidjeli.

Nakon trogodišnjeg deverata s gipsom, jodom i kremom dječacima je porasla kosa, lijepa i gusta. Nikada nisu shvatili zbog čega je bilo ono što je bilo, zbog čega su ih šišali. Pričano je da je to zbog sprečavanja širenja ušiju, neke vrste epidemije, neko je spominjao i kugu, ali niko nije znao tačno šta je to i zbog čega bilo.

Kasim će, godinama kasnije, bolničaru Bajri, starom, iznemoglom i u penziji, kad god bude u prilici, naručiti ćevape, kafu i piće, zahvalan što nije mučio ljude kada im je skidao onaj gips s glave.

Bajro neće znati čime je zaslužio da ga Kasim toliko simpatiše, a ovaj mu to nije govorio.

Proći će godine i više niko se šišanja i gipsa neće sjećati...■

GODIŠNJAK 2010

REFERENCE BOŠNJAČKE KULTURE

UDK 930.85: 398.1 (497.6)

Bosanski krajišnici-graničari u memoriji i trajanju*

Đenana Buturović, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo
Lada Buturović, Sarajevo

U ovom radu u centru pažnje su krajišnici-graničari posmatrani u memoriji, usmenoj tradiciji i procesima globalizacije. Pratimo ih, na odabranim primjerima, od osmanskog perioda, kada je bosanskim muslimanima, Bošnjacima, dodijeljena uloga glavnih čuvara granica. Borci za odbranu granica Bosne, njenih krajina koje su bastioni odbrane Bosne i Carstva, žive kroz memoriju i tradiciju, dopunjujući definitivno sliku povijesti prema pro domo modelu. U suodnosu stvarnosti i tradicije, izgrađene su norme koje je čine prepoznatljivom, u svjetlu javnog mnijenja iz dometa usmenih kultura. Idetifikacijom memorije i usmene historije u tkivu usmenih formi i njihovih prototipova dolazimo do kategorije Krajišnici u trajanju. Tako kroz povijest koju narod piše dolazimo do savremenosti i svevremenosti.

Ključne riječi: bosanski krajišnici, Krajišnici, usmena memorija, usmena tradicija, globalizacija u tradicionalnoj usmenoj kulturi, kristalizirane slike, junak, heroj

I. Krajišta, krajine i Krajišnici u Bosni osmanskog perioda

Bosni je od samih početaka osmanskih osvajanja dodijeljena značajna strateška uloga: da postane muslimanska zemlja i kao takva odbrambena linija prema hrišćanskom Zapadu. Tako je čitava Bosna stoljećima krajište, granica, serhat, zemlja krajišnika, graničara, serhatlija. Sloj epske tradicije 15. i 16. vijeka čuva sjećanje na uspon Bosanaca na prve položaje u Carstvu, njihov

* Ovaj tekst je nastao opširnom razradom našeg izlaganja pripremljenog za XIII međunarodni kongres usmene historije "Sjećanja i globalizacija", Rim, Italija od 23. do 26. juna 2004. Na Kongresu ga je pod nazivom *Oral Memory and Bosnian frontier men from Krajina in the XVII th Century* saopćila Lada Buturović.

polet u osvajačkim borbama, pri čemu je Bosna istaknuta kao najpouzdanija "turska" krajina prema hrišćanskoj Evropi. "Od kako je osvojio Ugarsku i Hrvatsku hoće turski car da Bosanci budu samo krajišnici" ističe Kuripešić. Ovoj Kuripšićevoj konstataciji prethode vrijedne zabilješke o bosanskim krajišnicima, nosiocima timara i njihovim obavezama da ratuju i izvan Bosne i da, nakon osvajanja novih teritorija, čuvaju nove granice, kao i njihova nastojanja da se tome odupru, a da zadrže timare i druge privilegije.[1]

Zaustavljamo se na karakterističnim primjerima krajina i krajišnika koji pokazuju kakvu je snagu imala usmena memorija u globalnim kretanjima etničkih zajednica i razvitka njihove narodonosne svijesti, pišući istovremeno njihovu povijest i dosežući visoke domete stvaralaštva. Već turski popisni defteri iz 15. vijeka, – zbirni katastarski popis iz 1455. godine, kojim je obuhvaćeno krajište Isa-bega Ishakovića, prva organizovana turska oblast na području bivših jugoslavenskih zemalja – i detaljni popisni defteri Bosanskog sandžaka iz 1485. i 1489. pružaju relevantne podatke o prvom, najuglednijem, bosanskomuslimanskom krajišniku, timarniku – spahiji, Gürz Ilyasu, – epskom Đerzelezu. Samo desetak godina kasnije, nakon vijesti iz deftera / a možda istovremeno/ o njemu će pisati turski hroničari.[2] S juga, gdje je bio uživalac timara eškindžija skopskog vilajeta 1466. godine (Gürz Ilyas je upisan i u popisu 1467. – 68. kao Ilyas, kao uživalac istih posjeda i naveden je kao *gulami mir i serasker)*, ovaj Krajišnik je iz Makedonije, krenuo, odnosno vratio se, u srce Bosne, u nahiju Brod, a u 1485. posjeduje timar i u Dobrunu, dok je odranije uživalac onog u nahiji Brod. Defter iz 1489. donosi podatke o uvećavanju Gürz Ilyasovih prihoda u nahiji Brod, pa je njegov timar upisan kao timar Ilijas-bega, odnosno odobreni su mu na uživanje prihodi jednog zeameta. Da je Ilyas-beg upisan u defteru 1489. godine bez ikakve sumnje Gürz Ilyas pokazuju analize ukupnih podataka o timarima koji su se vezivali za njegovo ime, kako je utvrdila Đ. Buturović.[3] Podaci iz deftera, kao i sačuvane vijesti o njemu kod osmanskih historičara i hroničara, dosljedno potvrđuju u Gürz Ilyasu istu ličnost, a zabilježena predanja i sačuvana epska tradicija, kao i vjerodostojna usmena historija otklanjaju svaku sumnju da su Gürz Ilyas i Đerzelez Alija ista ličnost. Turski izvori hroničarskog karaktera donose obilje podataka o životu ovog junaka i svjedoče o epskoj slavi hrabrog muslimanskog ratnika iz Bosne

1 Benedikt Kuripešić, *Putopis kroz Bosnu, Srbiju, Bugarsku i Rumeliju 1530.,* Svjetlost, Sarajevo 1950., str. 31.

2 Hazim Šabanović, *Krajište Isa-bega Ishakovića. Zbirni katastarski popis iz 1455. godine*. Orijentalni institut u Sarajevu. Monumenta turcica. Serija II, Defteri, knjiga 1. Sarajevo, 1964; Istanbul, Başbakanlık Arşivi (BBA), Tapu defter (TD), No 18-fotokopija Orijentalnog instituta u Sarajevu, br. 61 (defter iz 1485); Istanbul, Başbakanlık Arşivi (BBA), Tapu defter (TD), No 24, fotokopija Orijentalnog instituta u Sarajevu, br. 62 (defter iz 1489). – Osmanski izvori koji se ovdje citiraju navedeni su, uglavnom, u ranijim radovima Đenane Buturović, i tom prilikom citirana su imena njoj veoma dragocjenih saradnika koji su joj pomogli u prevođenju odabranih izvora.

3 Đ. Buturović, *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Svjetlost, Sarajevo, 1992., str. 294-305.

s kraja 15. vijeka, a uz to upućuju na Gürz-Ilyasovo bosansko porijeklo. Turski naučnik i historičar Ibn Kemal (1468-1534) u svojoj *"Istoriji dinastije Osmana"* donosi važan fragment o zbivanjima na bosanskom krajištu u godinama 1479. i 1480.[4] Dušanka Bojanić je utvrdila da je ovaj fragment napisan na osnovu izvorne građe[5], a u toj građi dominantno mjesto prema našim višegodišnjim istraživanjima ima usmena historija. Detalji o događajima iz Ibn Kemalovog izvještaja o sukobu Kodža Davud-paše i Vuka Grgurovića, u kojima centralno mjesto po junaštvu zauzima Gürz Ilyas, njihova epska dimenzija u samom Ibn Kemalovom izvještaju i paralela u sačuvanoj usmenoj epskoj tradiciji srednje Bosne još u 19. vijeku, neoboriva su potvrda da su Gürz Ilyas i Đerzelez Alija ista ličnost.[6] Usmenom historijom, koliko i poviješću, Ibn Kemal razlikuje Ali-bega Mihal-oglua i Gürz Ilyasa i time otklanja i prvu i drugu tezu A. Olesnickog o povezanosti ova dva lika.[7] Opis dvoboja Čavli-oglua (D. Bojanić pretpostavlja da je Čavli-oglu Egervari Laclav, odnosno Ladislav od Egervara) i Gürz Ilyasa dat je na način kako ga donosi i epska pjesma. Ibn Kemal, vrlo vjerovatno, na taj način, slijedi svoga izvještača, i ništa manje vjerovatno, čovjeka iz Bosne ili susjednih južnoslavenskih krajeva. Tu se, zapravo, nalazi odgovor na pitanje kako to da su najdinamičniji opisi ovoga turskog historičara posvećeni megdanima junaka iz Bosne, te da se ovi opisi razlikuju od opisa megdana svih drugih učesnika ovih događaja:

"Imenovani je stekao slavu u narodu / u narodu je postao poznat/ pod imenom Gürz Ilyas. Svojom hrabrošću i strahopoštovanjem napunio je ovu zemlju." (Ibn Kemal)[8]

Znači da je usmena tradicija imala posebnu moć u čuvanju od zaborava onih značajnih ličnosti čija je uloga u važnim povijesnim događajima nerijetko ostajala tajnovita. Često kao isječci iz zapamćenog, odabrani pojedinci, povijesne i izuzetne ličnosti, ulazili su trajno u život kroz usmenu memoriju, kroz sjećanja, globalno pamćenje, odnosno memoriju kolektiva, kao likovi tradicije i njenih oblika. Pritom, nije potrebno ni spominjati da su se osobine ličnosti savremenika u kreacijama literarnog dometa usmenih stvaralaca ponekad slijevale u jednu od

4 Dr Şerafettin Turan: Ibn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*. VII. Defter, Türk Tarih Kurumu yayinlrindan I., seri, No 5, Ankara,1954., faksimilirasno izdanje; isti autor, isto izdanje, III seri. No 5, Ankara, 1957.-transkribovano izdanje turskom lat., predgovor i komentari izdavača, str. 473-500.

5 Dušanka Bojanić, "Dve godine istorije bosanskog krajišta (1479. i 1480) – prema Ibn Kemalu", u: *Prilozi za orijentalnu filologiju*. 14 – 16, 1964-65, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1969., str. 33-50.

6 "Vuk Jajčanin i Đerzelez Alija", *Narodne pjesne Muslimana u Bosni i Hercegovini*, Sabrao Kosta Hörmann 1888-1889, 2. izd., Sarajevo, 1933, 83.

7 Đ. Buturović, "Gerz İlyas – Đerzelez prema historijskim izvorima XV, XVI I XVII vijeka", *Prilozi za književnost, jezik, istoriju i folklor* (PKnj), 1975, knj. XLI, sv. 3-4 , str 172-186. Vidi napomenu 7 na str. 297. u knjizi : Đ. Buturović, *Bosanskomuslimanska usmena epika*.

8 İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, transkribirano izdanje, str. 495.

njih. Svi zajedno čine i predstavljaju lik junaka. Značajna su zapažanja Radmile Tričković i njene teze o slavizmu i terminu *junak* koji se ponekad pojavljuje u sačuvanim manuskriptima – fragmentima turskih spisa iz prve polovine 17. vijeka i u kojima se predstavljaju srpski ratnici iz Erdelja i habzburške Madžarske, a koji osvjetljavaju dalju ulogu i sudbinu nekadašnjih pobunjenika iz Bačke i susjednih područja s kraja 16. vijeka. Riječ je bila dio svakodnevnog govora na granici i na graničnim područjima (Dubrovnik). U međuvremenu, ističe ova autorica, riječ *junak* je promijenila svoju temeljnu ulogu, od nekadašnjeg značenja *mladić,* sada znači *heroj*. *Junak,* po ovoj autorici, bio je termin poznat i Pečeviju i navodi kako je bio u upotrebi u njegovom Tarih-i u 16. i u 17. stoljeću. / Mi u nama dostupnim izdanjima i prevodima nismo kod Pečevija pronašli ovaj slavizam.[9] /Ona ističe da ga je u /osmansku/ nauku uveo turski historičar C. Orhonlu /1970/ napomenom da „junak na srpskom jeziku znači hrabar čovek, heroj".[10] Taj termin je vrlo važan za granična područja, jer su hrabri ljudi potrebni na tim prostorima vječnog preklapanja interesnih sfera i to su oni sposobni da vladaju situacijom koji se znaju postaviti i vladati kao primjer drugima, kako prijateljima tako i neprijateljima.

Upravo po ovim zakonitostima megdan koji se odigrao na području između Sane i Kamengrada razradit će kasnije usmena tradicija u poznati epski dvoboj Marka Kraljevića i Đerzelez Alije.[11]

I saznanja o Gürz Ilyasovoj smrti upotpunjuju podaci isključivo uzeti iz više izvora, ali, pritom su memorija i globalizacija bili temelji u procesu povezivanja i konačne identifikacije, oni su vodili do povijesnih dokumenata kakvi su defteri, preko hronika, pjesničkih djela i uzoraka iz epistolarne književnosti. Podaci iz usmene historije koja prati tradiciju kulta Gürz Ilyasova groba, odnosno Đerzelezova groba – turbeta, od kraja 15. vijeka do savremenosti, potvrdili su se u povijesnim dokumentima /Historičari bi kazali: u izvorima prvog reda/. Evo kako: u jednoj proširenoj verziji hronike Oruça, s početka 16. vijeka (Ta'rih-i al-i 'Osman), u izvještaju anonimnog savremenika o Krbavskoj bici spomenuto je da je ban Derenčin (Derendžil) pao u ropstvo, a upravo je on pogubio junaka, pehlivana, iđita, znamenitog vojvodu Gürz-Ilyasa, što upućuje na pobliže datiranje Gürz Ilyasove pogibije, dakle, neosporno je da se ona dogodila prije

9 İbrahim Peçevi*, Tarih-i Peçevi*, Istanbul, 1968.; İbrahim Peçevi, *Historija 1520 – 1576*. 1., predgovor, prijevod i bilješke Fehim Nametak, Sarajevo: El-Kalem [etc], 2000; *...Historija* 1576-1640. 2. knj.

10 R. Tričković dalje navodi da je madžarski osmanist L. Fekete ovaj slavizam prevodio kao da pred sobom ima običnu osmansku riječ – iz turskog, arapskog ili persijskog jezika – i to dva puta sa "Soldat", a dva put sa "Krieger". Tričković Radmila, "Junaci dugog rata" u Zborniku radova: *Starina Novak i njegovo doba*. SANU, Balkanološki institut, Posebna izdanja, knj. 35, Beograd, 1988., str. 39 – 62.

11 *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini*, sabrao Kosta Hörmann 1888-1889.; II izd., Sarajevo, 1933., str. 592-595; v. pjesmu: "Đerzelez Alija i Kraljević Marko", *Behar*, 1901/1902., II, 139.

1493.[12]; nakon što je postao poznat izvještaj Mesihija (divanskog pisara u službi rumelijskih osmanskih namjesnika i poznatog pjesnika s kraja 15. i početka 16. vijeka) o pogibiji trojice subaša u blizini Sokol-grada – Gürz Ilyasa, Güsel Tursuna i Mümin Hvācea (sva trojica se spominju kao ratnici-posjednici u defteru iz 1489.), a Mesīhī govori o njihovim grobovima upravo na tom mjestu oko 1513. godine, – i sve to upućuje da se s mnogo pouzdanja može govoriti i o mjestu Gürz Ilyasove smrti. Svoju riječ daju memorija kolektiva i usmena historija: živo sjećanje na Đerzelezovu smrt, u vezi s kultom njegovog groba u Gerzovu kod Mrkonjić-Grada (odgovara lokaciji Mesīhīa), naime, turbe Đerzelez Alije, sve do 1992. godine nalazilo se (uništeno je srpskim planom etničkog čišćenja, uklanjanja nesrpskog stanovništva sa zamišljene srpske nacionalne teritorije) nekoliko kilometara sjeverozapadno od tvrđave Sokol.[13] Ova podudarnost mjesta Gürz Ilyasova groba i kulta tog mjesta kao njegovog groba, od samih početaka 16. vijeka, sa tradicijom o Đerzelezovom grobu, i kultu Đerzelezovog groba do naših dana, također potvrđuju da su historijski Gürz-Ilyas i epski Đerzelez ista ličnost. Naziv *Gerzovo*, u upotrebi prema turskim popisnim defterima od 1528., a do tada se nazivalo *Prhovo,* nesumnjivo je u vezi s imenom Gürz Ilyasa – Đerzeleza, i posvjedočuje popularnost ovoga ratnika, a također, spada u onaj broj dokaza koji nedvojbeno potvrđuju da su historijski Gürz Ilyas i epski Đerzelez ista ličnost i da do tog saznanja dolazimo podudarnošću dokaza iz usmene historije, tradicije, memorije i povijesti.

Turski pjesnik s početka 17. vijeka Esīrī (1629), u svom destanu "Sultān Mehmed Hān zamanında Rūm iline olan gazāyi beyān ider", 115 stihova posvećuje događajima u kojima kao glavnu ličnost ističe junaka iz Bosne Gürz Ilyasa. On ga predstavlja svijetu kao "akindžibašu, vojvodu i glavu Bosne." Memorija ratničke bosanske krajine raznosi slavu "glave Bosne", jer slaveći podvige sultana Mehmeda Hana u Rumeliji Esīrī poseže za usmenom predajom, južnoslavenskim historijskim predanjem, predstavljajući sada vojvodu, akindžibašu Gürz Ilyasa na širem prostoru Rumelije i Carevine. Ovo je upečatljiv primjer globalnog u usmenoj tradiciji. Esīrī više puta naglašava da pripovijeda ono što je čuo.[14] Kao

12 A. Olesnicki,"Bošnjak Hadum Jakub, pobjednik na Krbavskom polju g. 1493", *Rad JAZU*, 1938., 264, str. 132.

13 S. Š. Bubnjević, Đerzelez Alija, Bosanska vila, 4, god. II, Sarajevo, 16. II 1887., 60; P. S. Ivančević, Narodno predanje o mestima, Karadžić, god. III, Aleksinac, 1901., strs. 161; Isti, „Srpski narodni običaji", *Bosanska vila*, Sarajevo, 1904., str. 257; Miroslav Niškanović, "Ilindanski dernek kod turbeta Đerzelez Alije na Gerzovu". *Novopazarski zbornik*, 2, Novi Pazar, 1978., str. 163-168.

14 Hikmet Ertazlan, "Uç Manzum Tarihi Vesika". Istanbul, Üniversitesi Edebiyat Fakültesi. *Türk Dili ve Edebiyati Dergisi* II, 1-II, 1948., p. 47-58. Comparer Markus Köhbach, Gellérthegy – Gerz Ilyas Tepesi Ein Berg und sein Heiliger, Südostforschungen, Internationale Zeitschrift für Geschichte, Kultur und Landeskunde Südosteuropas begründet von Fritz Valjavec, XXXVII, München, 1978, 130-144; Günay Kut, Esīrī, his "Sergüzeşt" and his other works". *Journal of Turkish Studies* (Türklük Bilgisi Araştırmalari). Harvard Unuversity. Volume 10, 1986., p. 235-242.

pjesnik Esīrī je izvršio odabir iz obima pričanja o Gürz Ilyasu., ukazujući da bi bilo predugačko kada bi ispričao sve što mu je bilo poznato o ovome junaku. Interesantno je da je već Esīrī uočio da je Gürz Ilyas imao značajnu ulogu u odbrani Sarajeva 1480. godine, u vrijeme napada Vuka Grgurovića na ovaj grad, da su pričanja s kraja 16, i s početka 17. stoljeća o Gürz Ilyasovoj ulozi u tim događajima centralni sloj epskog jezgra oko Đerzeleza, da je predanje o Gürz Ilyasovoj smrti istinito, kao i slanje njegove glave u Budim. Mjesto gdje je zakopana njegova glava postalo je mjesto hodočašća još u Esīrījevo vrijeme.

Citirana građa iz povijesnih dokumenata i usmene historije, uz bogatu publikovanu i rukopisnu južnoslavensku građu epskog karaktera, s predanjima i memoratima, ukupna albanska tradicija o Gjergj Elez Aliju i rezultati do kojih je došla Đ. Buturović, iscrpnim etnološko-folklorističkim proučavanjima usmene predaje o Đerzelez Aliji u Sarajevu, u centralnoj i jugozapadnoj Bosni, dopunjuju se na način onih zakonitosti, poznatih velikim usmenim epikama, koje prate izrastanje heroja i pretpostavljaju posebnu poetiku, onu usmenog pjesništva, što je predmet izučavanja Lade Buturović.

Kada se ima u vidu da je Bosna u periodu o kome smo govorili – u periodu osmanskog osvajanja – bila ratište skoro pola stoljeća, da je njeno osvajanje trajalo više od jednog i po stoljeća[15], onda su se, jasno je, u tom dugom periodu neprestano mijenjale granice ove nove regionalne cjeline velike Carevine. Kao što smo napomenuli, prvi osvojeni dijelovi bosanskog teritorija u 15. vijeku bili su pripojeni Isa-begovom krajištu, potom Bosanskom krajištu; kasnije su Osmanlije na osvojenom području organizovali novu upravnu jedinicu, zaseban Bosanski sandžak (1463.), koji je bio u sastavu Rumelijskog ejaleta. Osvajanjima od početka 16. do kraja 17. vijeka Osmanska imperija je zaokružila granice Bosanskog pašaluka na prostoru osam teritorijalnih cjelina – sandžaka (bosanski, hercegovački, zvornički, kliški, požeški, krčki ili lički, pakrački ili černički i bihački).[16] Zbivanja na ovom ukupnom prostoru ostala su u memoriji njegovih stanovnika, pa i događaji koje ne pamti pisana historija. Tako su ukupna zbivanja na ovom čitavom prostoru dala pečat sadržini i likovima najvitalnijih slojeva muslimanskih epskih pjesama i predanja o muslimanskim krajišnicima (graničarima, čuvarima granica, tzv. dnevničarima[17], četenicima), o junacima rasprostranjenih oblika bosanskomuslimanskih epskih pjesama, kojima pribrajamo i pjesme o tzv. unđurskim muslimanskim junacima.

Krajem 17. vijeka znatno se sužuju granice Bosne. To je vrijeme kada Osmanlije gube Ugarsku, osim Banata, zatim Slavoniju i Hrvatsku do Une i južno od Velebita, te gradove i oblasti koje je osvojila Venecija (Herceg-Novi, Knin, Sinj i

15 *Enciklopedija Jugoslavije*, Zagreb, 2, str. 174-189 (Autor Ahmed S. Aličić).

16 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk.* Postanak i upravna podjela. Sarajevo, Svjetlost (1982).

17 Ustvari, to je stalna vojska plaćena prema dnevnici – Adem Handžić, "O organizaciji vojne Krajine bosanskog ejaleta u XVII stoljeću. Sjeverna i sjeverzapadna granica". *Prilozi.* Institut za istoriju. Sarajevo, God. XXIII/ 1988., br. 24, str.45-60.

Vrgorac). Tada je Bosna postala stjecište izbjeglica i povratnika iz svih spomenutih krajeva. Nakon Karlovačkog mira uspostavljena je njena dugotrajna granica, pa je ona obuhvatala područje od Novog Pazara do Bihaća i od Save do izlaska na Jadransko more. Bosanski ejalet je sveden na četiri stalna sandžaka: bosanski, hercegovački, zvornički, kliški i povremeno mu je pripadao i bihaćki.[18]

Bosna kao domovina izražena i doživljena u usmenoj historiji Bošnjaka, u usmenoj Tradiciji, sačuvana posebno u epskom sjećanju i historijskom predanju, u memoriji kolektiva, u regionalno-političkom smislu obuhvata granice Bosanskog ejaleta do Karlovačkog mira (1699. god.). Znači da je bošnjački geografski prostor u usmenoj historiji Bošnjaka i onaj koji je samo u epsku pjesmu trajno ušao kao domovina epskih junaka Bošnjaka (muslimana Bosanaca). U epsku pjesmu Bošnjaka već su bile ušle ličnosti i s onih područja koje Bosna, zapravo Osmanska carevina gubi ovim mirom, a posebno ličnosti s područja Like i Krbave. Lički sandžak je bio granična turska pokrajina prema hrišćanskom Zapadu, pa je Udbina, danas selo u Krbavi, trajno ušla u muslimansku epiku kao centar u kome su se okupljali muslimanski epski ratnici, mjesto u kome se vijećalo o junačkim podvizima četa i pojedinaca o pripremanim napadima i akcijama "neprijatelja". Pjesme su sačuvale geopolitički značaj Udbine osmanskog perioda kao centra u kome su branjeni interesi todobne bosanske pokrajine kao dijela velikog muslimanskog Carstva, koncipirala strategija ratničkih pokreta. Tu su donošene odluke o provalama u okolicu Zadra, u Hrvatsko primorje i na sjever preko Kupe i prema Karlovcu. Bošnjačka epika čuva pojam *Turćija* kojim se podrazumijevao pojam Bosanska krajina kao i Osmanska carevina. Bošnjačka epika je pored Udbine zapamtila brojne nazive nahija krčkog kadiluka ili Knina iz 17. vijeka (Knin, Zrmanja, Zečevo, Skradin, Vrana, Zvonigrad, Gračac, Lika, Perušić, Novi, Bunić). Cetina, Vrlika, Gospić, Lički Novi, Perušić, Ribnik, u pjesmi su, kao i u povijesti perioda o kome ove pjesme pjevaju, mjesta u kojima živi muslimansko slavensko stanovništvo, odnosno gradovi koji pripadaju bosanskoj regiji Carevine. Usmena historija, posebno epska tradicija Bošnjaka, nepogrešivo razlikuje područja naseljena u to vrijeme hrišćanskim stanovništvom (Brinje, Brlog, Otočac, Korlat, Novi ispod Velebita). Tako je hrišćanska Vojna Krajina sa Sinjem i Otočcem ostavila trag u muslimanskoj epici kao izvorište napada. Pjesme zabilježene u 19. vijeku u Bosanskoj krajini, pa i šire, konzervirale su tradiciju o zbivanjima u 17. vijeku kroz historijsku usmenu memoriju. Tako je u viđenju epskog junaka Durutagić Ibre granica muslimanskog svijeta Bosne ona koja je odgovarala granici ličkog sandžaka i hrišćanske Vojne krajine u 17. vijeku. U potrazi za muslimanskim robljem na hrišćanskoj strani Durutagić Ibro izvještava Mustaj-bega Ličkog o svom kretanju preko Velebita "tražeć, beže, jadnih nevoljnika", /muslimanskih zarobljenika/, pa kada ih nije našao:

18 H. Šabanović, *Bosanski pašaluk*...., str. 84-85.

"Pa sam otle otisko dorata,
na Kunaru u ćesarovinu,
pa sam plačuć došô do Karlovca,
u Karlovac utjerô dorata."[19]

U povijesti razvoja usmene epske pjesme Bošnjaka lički sandžak je bio izvorište nove faze u njenom razvoju, jedan od njenih izrazito snažnih centara. Osvrćući se na problem zavičaja "krajinske epike" / oblik i struktura su, po Schmausu, dominantna odrednica / – ovaj istraživač njen zavičaj vidi u Lici, s tim što smatra da naziv Lika treba da se shvati šire, tako da obuhvata i Krajinu i dijelove nekadašnje turske

Dalmacije.[20] Mi zastupamo mišljenje da je lički sandžak bio izvorište nove faze u historiji razvoja muskimanske epike, zapravo samo jedan od njenih izrazito snažnih centara. Poislamljeni lički starosjedioci, rani muslimanski doseljenici u Liku iz susjedstva, brojno vlaško stanovništvo u turskoj službi porijeklom od Ibra, Lima, Pive, Tare i Morače – sklono epskoj pjesmi, doprinijeli su iz fonda svoga tradicijskog naslijeđa novoj životnoj i kulturnoj sredini koja će sve do kraja 17. vijeka podsticati i stvarati ovdje epsku poeziju nove sadržine i o novim junacima. Kasniji muslimanski doseljenici (17. stoljeće) iz zapadnobosanskih krajeva osvježit će ovu tradiciju nanosima užeg zavičaja i nanosima iz onih komunikacija koje su ih povezivale sa sjeveroistočnom i centralnom Bosnom. O dugotrajnom utjecaju martoloza, veoma često kao pjevača i prenosilaca ovih pjesama, svjedoče snažni nanosi i refleksi muslimanske epike i u onim krajevima Dalmacije i dalmatinskih otoka u kojima Turci nisu bili nikada na vlasti i u kojima nije bilo muslimana, a koje naseljavaju martolozi od kraja 17. vijeka. Primorsko zaleđe naseljeno muslimanskim stanovništvom utjecalo je na usmenu tradiciju primorskih oblasti. I obrnuto. Najranije zabilježene bugarštice na području Dubrovačke republike obiluju podacima iz usmene historije koja govori o bliskim poslovnim i prijateljskim odnosima Bošnjaka na uglednim položajima u Carevini i Dubrovčana u Republici, koje mogu posvjedočiti još samo nedostupni džakovi dokumenata iz minulih vremena. Usmena predaja sačuvana u bugaršticama koje su zabilježene u posljednim decenijma 17. vijeka (zabilježio dubrovački svećenik, leksikograf i pjesnik Đuro Matijašević /živio od 1669. do 1728. godine/) i koje ističu kako je uticaj uglednih Bošnjaka na sultanovom dvoru bio često presudan za sultanov odnos prema Dubrovniku. Usmena historija na kojoj se temelje ove bugarštice prikazuje Bosance kao prijatelje Dubrovnika, kao "svoje", kao pripadnike "slovinskog" naroda, što oni i jesu. Na taj način su oni postajali odmah dio povijesti koja teče paralelno uz onu pisanu (dokumente, povelje, fermane).

19 *Narodne pjesne Muhamedovaca u Bosni i Hercegovini*. Sabrao Kosta Hörann. Knjiga druga. Sarajevo, 1889., str. 324.

20 Alois Schmaus, „Studije o krajinskoj epici". Poseban otisak iz 297. knjige *Rada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* (JAZU), Zagreb, 1953., str. 97.

Dobili su ocjene onog širokog javnog mnijenja koje prepoznaje samo povijest koju narod piše. Tako su ugledni Bošnjaci kod sultana zapamćeni kao utjecajni posrednici pri čuvanju i odbrani dubrovačkih interesa. Tu su i posebne simpatije za pašu – "pašicu" Sokolovića /pretpostavljamo Mehmed-pašu Sokolovića/.[21] Tu objektivnost usmene historije pretpostavljamo i u usmenoj tradiciji koja je nadahnula tovremeno pjevanje o Ali-paši Čengiću. U pjesmi su iskazane bliske veze bosanskog alaj-bega sa Dubrovnikom i Mlecima, veze koje su bile rezultat njegovog mudrog držanja tokom rata po Dalmaciji 1650. godine, nakon čega je uspio obezbijediti dvostruko priznanje za zasluge – od Carevine: namjesništvo u Hercegovini, a mnoge pohvale od protivnika s kojima je ratovao. Usmena tradicija Bošnjaka pratila je povijesna zbivanja još u 17. vijeku i u sjeverozapadnim krajevima Hrvatske koji su bili u ratnim sukobima s osmanskom provincijom Bosnom. Spomenuti vlaški element u strukturi bosanske vojne krajine danas je najbolje objašnjen usmenom historijom. Njegovi predstavnici snažno egzistiraju u muslimanskoj epici iz zapadnih krajeva Bosne. U najranije zabilježene epske pjesme utkana su sjećanja na ulogu Hasan-paše Predojevića u kolonizaciji vlaškog elementa. Usmenu historiju je preuzimala riječ, epos, epopeja. Poislamljeno vlaško stanovništvo, pa i oni koji nisu primili islam, vojevali su zajedno s muslimanskim plaćenicima, bešlijama (pripadnicima plaćene konjice), u pograničnim i širim vojnim akcijama. Tako, prema epskoj usmenoj pjesmi, i više od pola stoljeća kasnije, sin kneza Vukašina, Nikola, obavještava Mustaj-bega Ličkog, povijesnog Mustafa-agu Hurakalovića, udbinskog kapetana i ličkog sandžak-bega, o opasnosti koja prijeti Udbini od karlovačkog bana i Karlovačke krajine. U doba nemira i drugih raznih opasnosti, ostalo je u sjećanju kako se Mustaj-beg Lički oslanjao na Stipana Maljkovića i vlašku raju koju je on predvodio. Istom poetskom predajom, kroz Maljkovićev primjer, pripovijeda se kako su za ratne zasluge vlaška raja i njeni predstavnici bivali privilegirani praštanjem poreza.[22]

U drugom, razvijenijem obliku ovoga rada, ukazat ćemo i na karakteristike odnosa usmene historije i usmene memorije u drugim *krajinama* Bosanskog ejaleta. Pa ipak, samo je Bosanska krajina, samo je zapadna Bosna, ostala Krajina, a njeni ljudi Krajišnici (stanovnici Krajine) i krajišnici – graničari (termin iz prošlosti). Oni su u memoriji na dugom putu globalizacije do savremenosti čuvali u podsvijesti i njen *serbestijet*. Izuzetni, oni inicirani, u određenim vremenskim razdobljima, znali su da posegnu za njim, u prošlost. Javno mnijenje iz dometa usmenih kultura (usmene tradicije), znalo je da ocijeni iniciranog i njegov postupak.

21 V. studiju Đ. Buturović, *Epska narodna tradicija Muslimana Bosne i Hercegovine od početka 16. vijeka do pojave zbirke Koste Hörmanna (1888*). Poseban otisk *Glasnika Zemaljskog muzeja*, *Etnologija*, sv. XXVII/XXVIII, Sarajevo, 1972/1973., posebno str. 16-20.

22 Luka Marjanović, *Junačke pjesme (muhamedovske)*. Uredio dr Luka Marjanović, knjiga četvrta, Zagreb, 1899., (v. pjesmu: "Lički Mustaj-beg brani Udbinu") .

II Memorija i usmena historija u tkivu usmenih formi i njihovih prototipova

Pogledajmo na nekoliko izdvojenih primjera kako pulsira usmena historija u tkivu usmenih formi, posebno epske pjesme i usmene predaje. Pri tome treba imati na umu da je riječ o onim usmenim formama za koje možemo kazati da pripadaju kategoriji razvijenih oblika (ovdje treba istaći razvijene oblike usmenih predaja naprama brojnim nerazvijenim oblicima istih). A zatim, pokušajmo prepoznati neke prototipove usmenih formi, sada, kada su definitivno identificirane kristalizirane slike kao temelji poetike usmenih formi u procesima pamćenja i prenošenja, i najzad potražimo junake, one koji se ističu, inicirane, heroje, koji su u slijedu prototipova već dobro poznatih.

Graničari, krajišnici su utemeljili mali Olimp na zapadnim područjima bosanskog ejaleta, i ta regija je dobila svoje ime po njima (i *granici = krajini*) – *Bosanska krajina.* Usmena historija i tradicija Bošnjaka pojam *krajišnika* doživljavaju kao branitelja svih granica Bosne ili Bosanskog ejaleta, i prema Austriji i prema Mletačkoj republici, i taj se pojam i u tradiciji hrićanskih područja doživljava na isti način kada je riječ o braniteljima Bosne kao jedinice Osmanske carevine. Sistem odbrane granica prema Austriji i Mletačkoj republici bio je od posebnog značaja, što se vidi i po tome što se bosanske tvrđave u administraciji Porte vode kao velike tvrđave, a to je u suštini adekvatno Krajini koju je uspostavila Austrija prema Osmanskoj carevini, istovremeno i paralelno. Dakle, i ove utvrde koje je uspostavila Austrija u 16. stoljeću, utvrde na hrvatskoj granici prema Bosni osmanskog perioda, obrambeni pojas s habzburške strane granice (Vojna Krajina) bile su jednako strateški značajne. Obezbjeđivale su mogućnost odbrane od prodora "turskih" jedinica i njihovih upada s ciljem pljačke stanovništva. Kada su u vojnim sukobima bivale zarobljene ugledne osobe, za njih he tražena otkupnina i tim novcem pokrivam dio troškova popravaka samih utvrda i prehrane radne snage, posebno unajmljene za popravke.[23]

Smatra se da su vojne posade u svojim graničnim utvrdama, na "turskoj" strani, brojem mnogostruko nadmašivale posade vojske u hrvatskim utvrdama.[24] Ovdje, na granici, bila je prisutna, na obje strane, jedna zanimljiva, značajna i delikatna služba, služba uhodara i poštara, koju čine hrabri i povjerljivi ljudi, relativno dobro i uredno plaćeni za svoj posao.[25] Ovu službu nalazimo u obje tradicije, i hrišćanskoj i muslimanskoj. U ovim tvrđavama u tzv. krajinama, i s jedne i s druge strane, služilo je, uglavnom, u 16. i 17. vijeku domaće slavensko stanovništvo, kao i etničke skupine vlaškog stanovništva, s osnovnim zadatkom

23 Milan Kruhek, *Krajiške utvrde i obrana hrvatskog kraljevstva tijekom 16. stoljeća*. Zagreb: Institut za suvremenu povijest, 1995. (Biblioteka Hrvatska povjesnica. Monografije i studije; 1), str 223.

24 Isto, str. 226.

25 Isto, str. 226.

da brane interese onih koji su ih uspostavili. Ni na jednoj ni na drugoj strani, ljudi koji su služili u tim tvrđavama nisu pripadali osnovnom sloju feudalne klase, nego su to radili za plaće kao članovi stalno plaćenih posada. U sistemu odbrane hrišćanske vojne granice egzistira također pojam branitelja krajišnika, ali u samoj usmenoj tradiciji češći su nazivi: uskok i hajduk.

Na bosanskokrajiškom Olimpu Zevs je epski Mustaj-beg Lički, što podrazumijeva povijesnog Mustafa-agu Hurakalovića koji simbolizira moć Osmanske carevine u Lici, iz koje su čete bosanskih krajišnika vršile upade na sve strane: prema Zadru, Hrvatskom primorju, na sjever preko Kupe prema Karlovcu (od treće decenije 16. vijeka nadalje, permanentno, a povremeno i ranije), ali simbolizira i značaj i ugled Bosne u Carevini. On je strateg svih ratovanja, i u pjesmi i u stvarnosti, on odlučuje na koje krajište će se krenuti, kuda će ostali krajišnici, šta će se braniti, šta napasti, koga osloboditi. Najstariji povijesni dokument koji korespondira njegovoj veličini epskog junaka i povijesne ličnosti (to je prvi pouzdani povijesni dokument u kome se on spominje, a koji nam je poznat, nastao je nešto prije 1648.), a smatra se da je umro uskoro nakon sukoba 5. septembra 1656. kod Križanić-Turnja, blizu Karlovca, s vojskom Jurja Frankopana Tržačkog. U tom sukobu vojska mu je bila poražena a on teško ranjen i zarobljen). U pismu koje on osobno piše svome savremeniku i savremeniku svoga oca, harambaši Petru Smiljaniću, u Ravne Kotare (predstavlja se kao *Mustafaga, kapaetan udvinski i lički*)[26] – u potpunosti je oslikana epska atmosfera, prozni tekst pisma odgovara desteračkoj epskoj pjesmi, na isti način su usmena memorija i usmena historija gradile odnose u epskoj pjesmi i nezvaničnoj korespondenciji susjeda.[27*] Iz jed-

26 *Miscellanea*, I, Državni arhiv Zadar, 1949., str. 55. Vidi: Đenana Buturović, "Mustaj-beg Lički" */Znameniti Bošnjaci/. Behar.* Časopis za kulturu i društvena pitanja, Zagreb, V-VI 1995. godina IV, broj 18, str.26-27; Ista, „ Prisvojni determinanti "naš" i "vaš" – međe u prostoru – metafore razlika i sličnosti", *Novi Izraz*, Godina VI, knjiga VI – Broj 20, Sarajevo, ljeto 2003., str. 115 – 120.

27 * Uporedimo izvrsnu pjesmu Mehmeda Kolakovića *Lički Muistaj-beg brani Udbinu* i navedeno krajišničko pismo. Pokazuje se da pismo u svojoj leksici i sintaksi sadrži sintagme usmene pjesme. I u pismu kao i u pjesmi se insistira na direktnoj riječi (*reći, kazati, čuti, čuli smo, slušati-slušaj*). Usmenu pjesmu općenito karakteriše čest motiv *nasilne smrti* koji i u pjesmi i u pismu zamjenjuje metafora *živa glava. Usmeni pozdrav – pozdraviti nekoga, prenijeti pozdrave* – direktno je obraćanje i kazuje mnogo o odnosima s drugima koji nisu uključeni u sami govorni čin. Deiktični pokazni adverbijali: *noćas, večeras, sutra, sada, danas* – također odgovaraju direktnom izričaju oba književna tipa, usmene pjesme i izvorne epistolarne književnosti. Sve ove ostatke prausmenosti kojima obiluje ne samo usmeno književno djelo već i pisano, jer citirane karakteristike potječu iz istog izvorišta: prausmenosti, gdje je naglasak na govornom činu samog izricanja, na direktnom obraćanju, možemo grafički predstaviti trokutom glavnih aktanata i primjerom neposredne komunikacije:

1.	ja	2.	ja
	sada	ovdje	ti

Epistolarni stil je po svome duhu sličan usmenoj književnosti, jer se obraća izravno nekome. Dakle, opet prezent, mjesto i 1. lice jednine u osnovi, a na drugom mjestu odnos prvog i drugog lica jednine. Prvo, pošiljalac i primalac su u nekoj vrsti bliskosti i imaju blisku ideju i cilj, što

nog sačuvanog pisma Jusuf-bega Filipovića, kliškog alaj-bega, koje ovaj piše 30. marta 1653. iz Verone, gdje se nalazio u ropstvu, zaključujemo da je Mustafaga, kapetan udvinski i lički (1648) 1653 *Mustaj-beg Hurakalović – sandžak-beg Like*, pašenog (badžanak) pisca pisma, tj. obojica su oženjena kćerima Ali-bega Ferhatpašića, / "a unukama poznatog vojskovođe Ferhat-paše Sokolovića"/.[28]

Savremenik stvarnom Mustaj-begu Hurakaloviću – sandžakbegu Like, po svemu sudeći, je *bihaćki kapetan*, koga istraživači i znalci navode kao Mustaj-bega Hasumovića, za koga se zna da je bio kapetan od 1642. do 1676. Evlija Čelebi, ovlašten od bosanskog beglerbega Ahmed-Melek paše, oslobodio je bihaćkog kapetana iz ropstva Zrinskog. I u trenutku dok je to činio, miješala se tek stvarana predaja s vijestima u tek izgovorenim riječima – da je bihaćki kapetan veliki junak i da se o njemu pjevaju pjesme u herceštvu Zrinskog. I nakon njegovog oslobađanja (po Čelebiju) *bihaćki kapetan nije naveden po imenu*, već upravo samo kao bihaćki kapetan i godina 1660. kao godina u kojoj je oslobođen).[29] Posebno je zanimljiv susret bihaćkog kapetana i Ahmeed-Melek paše, banjalučkog paše, do koga je došlo u prisustvu Čelebija, u Banjoj Luci, a od njega je trebalo da primi zapovijed za odlazak u Istanbul. I kako to bošnjačka tradicija *Erlangenskog rukopisa*, najranijeg zbornika južnoslavenske epike, potvrđuje, bošnjački paša je u ovom sjećanju karika od lokalnih bosanskih glavara do sultana. On je saopćio kapetanu:

"Kapetane, mi smo te na zapovijed njegovog veličanstva oslobodili za osamdeset hiljada groša. Tebe zovu na Portu radi savjetovanja o državnim i narodnim poslovima."

Pjesma *Erlangenskog rukopisa* nam snagom slikovite riječi daje osnova da naslutimo važne i značajne susrete bosanskog glavara i osmanskog cara, a Čelebi je toj usmenoj historiji dodao vjerodostojan podatak – da su važni razgovori, zapamćeni u pjesmi, i vođeni. Karakteristična je rečenica koju je Čelebi zabilježio, a koju je bihaćki kapetan uputio sultanu:

"Samo, moj padišahu, potrebno je povesti ekspediciju na Erdelj!" Erdelj je u 17. stoljeću imao dobru utvrdu, jer je bio zbog strateških ciljeva česta meta turskih napada. Na primjeru borbe oko Erdelja, Radmila Tričković, u citiranom radu, pokazuje karakter tih ratovanja na mađarsko-rumunskoj granici, izraslost graničara i junaka iz čestih, malih ratova, prihvaćanje kao i neprihvaćanje tih ratnika od različitih strana, uključenih u sukob na granici. Posmatrani su različito

---

je svrha poruke među njima

Drugo, i u uzorku usmene književnosti i epistolarnog pisanja glagol *reći* je u osnovi. Rečenice su govorne, mada napisane. Pošiljalac ih piše na način kako bi ih i izrekao, njihova svrha je hitno djelovanje na onoga ko ih *sluša / čita*. Rečenice su stoga povezane prostim veznicima, *a, i*. Upitne rečenice su jednostavne, direktne, nešto se traži bez pogovora i zastajkivanja. Taj trag usmenosti moguće je pronaći i u kompletnijoj formi umjetničke književnosti – u romanu.

28 Ibrahim Filipović, *Filipovići, Bosanska muslimanska porodica, njen postanak, razvoj i uticaj u vremenu od 1574. do 1991. godine*, Sarajevo, 199l., str. 88-90.

29 Evlija Čelebi, *Putopis, Odlomci o jugoslovenskim zemljama.* Preveo, uvod i komentar napisao Hazim Šabanović, Svjetlost, Sarajevo, 1967.

s obzirom na to s koje strane granice su ih gledali. Usmena tradicija je sačuvala brojne pokušaje osvajanja Erdelja od Osmanlija. Prati ga i razvijena bošnjačka usmena pjesma. Iz tog aspekta je posebno interesantna poznata pjesma *Džanan buljuk-baša i Rakocija* i ona predstavlja zanimljivu epsku retrospektivu značajnih historijski događaja u Osmanskom carstvu 17. vijeka, njihovo prožimanje, kroz proces globalizacije, s vitalnim težnjama Bosanaca u 18. i 19. vijeku.[30] Između snažnog širenja islama, s jedne strane, i težnji značajnog dijela jednog slovenskog naroda da se održi uklapajući se u taj islamski svijet, s druge, nalazi se istina o muslimanima Bosancima u Osmanskom carstvu, koju epski pjevač donosi kroz izabranu sadržinu i vanredno uspjelu epsku formu. Događaji koje pjesma opisuje odnose se na borbe koje je Osmanska carevina vodila s Rakocijem od 1657. do 1660. godine. Pjesma je do detalja vjerno opisala ulogu i djelatnost velikog vezira Ćuprilića, koji prije bitke s Rakocijem provodi na dvoru veliku čistku. Istinskim zbivanjima odgovara i da Ćuprilić sam predvodi osmanske ratnike protiv Rakocija.[31] Koliko je ova pjesma pogodila duh vremena i oslikala događaje o kojima govori, vidljivo je po načinu na koji se u njoj tretira sukob Osmanskog Carstva i kneza Rakocija. Ona ga, zapravo, donosi kao sukob islama i hrišćanstva. (Usmena bošnjačka tradicija ove krajine, karakteristična po svom odnosu prema usmenoj historiji, s kojom se nerijetko identificira, nedovoljno je istražena). Odnos narodnog pjevača prema prošlim događajima još je vidljiviji u prikazu socijalnih prilika pokorenog Erdelja. Realistički i impresivno dato je teško stanje erdeljske raje. Način na koji je u pjesmi tretirana hrišćanska raja dokaz je popularnosti pjesme u širim slojevima, kao i uloge pjevača koji je i sam pripadao krugovima muslimanske raje, koja je utjecala na konačan sadržaj pjesme. Samo je pjevač koji je i sam osjećao terete koje snosi raja mogao osjetiti njen bezizlazni položaj. Ličnost sutvorca ove pjesme najvjerovatnije je bliska glavnom bosanskom junaku ove pjesme, Džanan-buljugbaši, koji potječe iz siromašne obitelji. Životni uspjesi ovog bosanskog junaka uslovljeni su općim mogućnostima koje stoje pred ratnicima Osmanske carevine u vremenima različitih pohoda. Zasluge zadobivene u ratnim pohodima izdvajaju Džana iz reda raje i sirotinje i podižu ga na rang predstavnika autonomnih težnji bosanskih spahija. Za ratne uspjehe na Orlovu polju i pobjedu nad Rakocijem Džanan ne želi od cara ni pašaluk ni vezirluk:

"Sultan care, svečevo koljeno,
ja ti Bosne pašaluka neću,
a neću ti blaga brez hesaba,
jer ja, care, nj'esam za vezirstva,
a dosta sam zadobio blaga,

30 *Narodne pjesme Muslimana u Bosni I Hercegovini. Sabrao Kosta Hormann 1888-1889*. Priredila Đenana Buturović, Svjetlost: Sarajevo, 1976., str. 25-68.

31 N. Jorga, *Geschichte des Osmanischen Reiches, Nach den Quellen dargestellt* (von N. Jorga), Vierter Band (Bis 1774), Gotha, 1911., str. 83-84, 91-92, 100-101.

imam čime u Bosnu se vratit,
imam za što b'jele dvore zgradit,
a i moji ostali Bošnjaci;
nego hoću, care od Stambola,
da ti dadeš bosanskim spahijam',
što imaju zemlje u timarim',
da na zemlju i tapije daju,
i da im se digne tefterhana,
iz Stambola do Travnika b'jela,
i tvojijem, care, jarlikulim',
da s' ulefa sva u Bosni daje,
da ne idu do Stambola b'jela,
da ne idu i ne troše blago."

(Hörmann, I, str. 67)

To što Džanan buljug-baša traži od sultana izražava, ustvari, ona nastojanja Muslimana Bosanaca čijom bi realizacijom bili ostvareni njihovi najvitalniji interesi. Početkom 18. vijeka u Bosni je stvarno vođena borba za vlastitu tefterhanu, borba koja je na kraju i rodila uspjehom. Navedenim stihovima iskazana su nastojanja bosanskih spahija da timar pređe u lični posjed, što nikada nije postignuto, ni do ukidanja timarskog sistema. Bosancima pjesma dodjeljuje ulogu najboljih vojnih stratega, pa se po njihovom planu odvija i napad na hrišćansku vojsku. Bosanski junaci su u viđenju epskog pjevača svi podjednako po izbor junaci, među kojima se ne raspoznaju age od nefera, a uz to su svi u srmi i zlatu. I svima im je bio jednako tužan rastanak sa Bosnom, kulama, avlijama, majkama i djevojkama, svima je neizvjesnost u koju idu neodgodiva stvarnost:

Mi odosmo na carevu vojsku,
da pijemo vodu zaboravku,
da nas stare zaborave majke
i djevojke naše jaranice.

(Hormann, I, str. 56)

Vratimo se Erdelju. Uz memoriju i nedovoljno istražene zakonitosti globalizacije u usmenoj tradiciji koje određuju svevremenski stav, stajalište, javno mnijenje usmenih kultura kroz umjetnost usmene riječi i njeno mjesto u gramatici paratakse – usmeni pjevač figurom zeugme –

"Sultan- care, svečevo koljeno,
podaj muhur paši Durmišliji,
bijel Stambol Rakociji kralju! "

– podvučeni stihovi – pokazuje, uz poruku mudrosti, vrhunsko umijeće iskaza, izričaja.

(Budući da je citat istrgnut iz konteksta, protumačit ćemo ga: Care od Stambola, ako daš muhur paši Durmišliji, neosporno je da ćeš dati i Stambol kralju Rakociju.)

Ipak, i citirane riječi Mustaj-bega Ličkog upućene Sultanu o potrebi ekspedicije u Erdelj – izvan zvaničnog izvještaja, ma koliko vjerovatne, dio su usmene memorije. One govore o karakteru savjetovanja koja je sultan obavljao sa svojim starješinama iz Bosne. U svakom slučaju, govore o velikom ugledu Bošnjaka ratnika i značaju obavljanih savjetovanja koja su bila uvijek na visokom nivou. A to je praksa iz 16. stoljeća, iz doba pobjeda i poraza, to je ona usmena historija koja mora da zadobije određene umjetničke forme da bi se, putem kristaliziranih slika, i prototipova (epskih i drugih junaka) prenijela i održala, da bi svjedočila o zbivanjima. Tako je bihaćki kapetan iz pjesme br. 88 *Ertlangenskog rukopisa* povezao likove bihaćkih kapetana iz vremena s kraja 16. vijeka, iz doba pogibije Ferhad-paše Arnauta, velikog vezira do bihaćkog kapetana iz sredine 17. vijeka, ovog čuvenog junaka o kome upravo govorimo, zahvaljujući Evliji Čelebiju. To se moglo dogoditi, jer su postojali nužni preduvjeti u historijskoj stvarnosti prve polovine 17. vijeka. U ratovima koje je Osmanska carevina vodila krajem 16. vijeka i u 17. vijeku, koji su bivali sve teži i sa sve većim gubicima, rasli su značaj i uloga Bosanskog ejaleta. Bihaćki kapetan u ovoj pjesmi sa svojim delijama svjedoči o učvršćenoj domaćoj muslimanskoj feudalnoj klasi u drugoj polovini 16. vijeka i rastu njene moći u 17. vijeku, kada se posebno ističe uloga kapetana kao branilaca Bosanskog ejaleta. Postoji niz očitih paralela između bihaćkog kapetana u ovoj pjesmi i bihaćkog kapetana koga spominje Evlija Čelebi. To su ugled i moć u sredini iz koje potječu, poštovanje koje uživaju kod banjalučkog paše, poziv pred cara, carski darovi. Premda Čelebi ne spominje po imenu bihaćkog kapetana, po brojnim podacima koje donosi može se zaključiti da je to Mustaj-beg Hasumović, a prema podacima koje Čelebi donosi o epskoj slavi ovog kapetana, o brojnim pjesmama koje se o njemu pjevaju u "herceštvu Zrinskog", može se pretpostaviti da je i ovaj bihaćki kapetan učestvovao u formiranju lika epskog junaka Mustaj-bega Ličkog. Privlači pažnju detalj koji je relikt dvorskog ponašanja prema bošnjačkom velikašu, što utječe na stabilnost memorije o njemu i kazuje nam da usmena historija zahtijeva i forme pamćenja recentnih događaja.[32] I samo na takav način prenesena i prenošena ona može biti relevantna procesima globalizacije.

Pojasnimo to malo bolje, možda, u izvjesnom smislu, i malim diskursom. U epici, i usmenoj poeziji uopće, koja se vezuje za ličnosti i događaje koji su bili

32 Đenana Buturović, "Sultansko-vezirska pjesma kao bosanskomuslimanski fenomen u evoluciji balkanske epike", u: Đ. Buturović, *Bosanskomuslimanska epika,* Institut za književnost, Svjetlost, Sarajevo, 1992., str. 365-392.

poznati, odnosno koji su postojali u stvarnosti, tradicija često ostavlja kazano nedorečenim. To je svakako zbog toga što je to lanac sjećanja, ali i zbog toga što mnogi detalji samo nagovještavaju događeno, čime se zaštićuje jaz među porodicama, među ličnostima, grupama, a fokusira se unutrašnja suština događaja koja ima svoje zakonitosti i dopušta onaj odabrani tok zbivanja za koga se opredjeljuje kolektivna memorija i koja je uvijek u mogućnosti da se priključi globalnom, vlastitom globalnom i globalnom u nizu različitih tradicija.

Na krajiškom Olimpu moći i slave istaknuto mjesto je imala Velika Kladuša. Do osmanskih osvajanja bila je vlasništvo hrvatskih knezova kladuških i Frankopana. I nakon što su je osvojile Osmanlije (1577) ona je bila dobro poznata i u Hrvatskoj već time što je bila prvo veće mjesto na bosanskoj, odnosno osmanskoj strani, do krajina hrišćanskog Karlovca. Premda je prema ugovoru iz 1625. god., koji su potpisali i jedna i druga strana dvije krajine, Velika Kladuša trebala da ostane pusta, oko 1633. hrvatski general, Vuk Frankopan Tržački, u službi Austrije, obavještava pretpostavljene da su "Turci" počeli da učvršćuju kladuški grad. Strateški položaj Velike Kladuše cijenile su obje strane. Rana pisanja o Velikoj Kladuši, s kraja 19. stoljeća od Radoslava Lopašića vrlo su emotivna, što ne znači da su antimuslimanska. Naprotiv, on je izvrstan prenosilac usmene memorije, on je naprosto medij za primanje one istine koja se pojavljuje kao tačka presjeka različitih linija istina i neopterećeni komentator zbivanja s dubokim razumijevanjem za cijepanja tzv. povijesnih područja i stvaranja novog u starom. Sudionik događaja, vojnik, spomenuti hrvatski general Frankopan, sa sinovima Gašparom i Jurjem, i zetom Petrom Zrinskim, bio je posljednji branik na ovom području malih gradova, feuda hrvatskih velikaša, koji su postali meta "najljućeg malog rata" u Bihaćkoj krajini. U citiranom radu Radmile Tričković data je karakteristična i tipična slika malog rata. Ona ju je ilustroirala primjerom pisma budimskog vezira Sofi Mehmed-paše, upućenog palatinu 28. jula 1626. i u njemu vezir naglašava da se u proteklih osam godina dogodilo šezdeset povreda na granici, među kojima je spomenuo samo nedavnu provalu nekoliko stotina katana pod grad Jankovac blizu Segedina (str. 40). Mali ratovi su vođeni u periodima koji su se svakodnevno ponavljali i karakteristika su graničnih područja čije su zemlje pripadale različitim carevinama. Tu su postojale interesne sfere stanovništva i vlasti koji su željeli proširiti granicu. Junaci koji su izrastali u takvom okruženju bili su kao stvoreni za takav život, izvirali su iz takvog podneblja i tu su crpili razlog svoga postojanja. Oni su bili ličnosti koje su spajali sadašnji trenutak s prethodnim. Identiteti junaka su se spajali tako da je u jednom junaku bilo nekoliko identiteta. O Vuku Frankopanu kao povjerljivom carskom predstavniku možemo također da saznamo nešto novo kroz Lopašićeva kazivanja, koja su i usmena historija i usmena memorija, i kolektivna i individualna. Njegova uloga carskog povjerenika u Senju povezana je s organiziranim napadom, u jesen 1623., na uskoke oko Otočca i Prozora i kojom prilikom su, zahvaljujući izdaji, uhvatili Vida Lumbardića, poznatog u pjesmi kao Vid Senjanin. Zanimljivo je da pjesma o ovom događaju – *Pogibija Senjana*, o hrišćanskim krajišnicima –

uskocima, toplo, gotovo baladično opisuje tragediju ratnika, ali koji izbjegavaju da imenuju onoga ko je kriv za njihovu tragediju. Sve povijesne činjenice su se baladeskno prelile kroz ovu hrvatsku usmenu pjesmu. Mada se u pjesmi postavlja pitanje ko je kriv za ovu tragediju, pitanje ostaje bez odgovora.[33] Ovo je jedna od usmenoknjiževnih formi kolektivne usmene memorije. Ona je karakteristika hrvatskog usmenoknjiževnog toka.

Nešto ranije ukazali smo na karakter krajiških posada, ističući u njima domaće ljude koji su radili za plaću, i s jedne i s druge strane granice. Netom navedeni primjer ukazuje na razlike u usmenoj memoriji o zbivanjima u kojima djeluju krajišnici.

U spomenutoj funkciji krajišnika, prema dokumentu iz 1641. godine, bio je i poznati bošnjački epski junak *Mujo Hrnjica.* Nama je poznat samo jedan povijesni dokument koji navodi eksplicite Muju Hrnjicu i njegovu braću, zapravo *harambašu Mustafu, brata, braće Hrnjica, zvanog Mustafa Kazličić*, uz niz drugih čuvenih krajišnika koje možemo da pratimo kroz usmenu historiju, odnosnu usmenu tradiciju i njene oblike. Taj dokument je napisan u Karlovcu 1641. godine. Pošiljalac dokumenta je Vuk Krsto Frankopan Tržački, i on zapravo šalje, pridržavajući se naloga od 10. novembra 1641., nadvojvodi austrijskom u Gradac, tajni popis "turskih četovođa i mjesta, koja su Turci protiv ugovora o miru obnovili". Mujo Hrnjica i djelimično njegova braća i porodica bit će predmet našeg razmatranja, jer markiraju usmenost kao kategoriju koja dopunjuje historiju, otkrivaju nam usmenu historiju u korelaciji s usmenom tradicijom koja ima svoje izvorište u životu i još dublje, u samom mitu. Od rasutih usmenih sjećanja i usmene memorije o ovoj porodici, upornim istraživanjem i pribiranjem kamenčića saznanja, dala se uobličiti usmena historija porodice. I onda sistemom potrage za izgubljenim kamenčićima mozaika upotpunjava se slika, finesama, bojama. A evo onog temeljnog podatka iz dokumenta:

> *Od Velike Kladuše. Ovdje se najviše četovalo. Harambaša Mustafa, brat braće Hrnjica, inače nazivan Kazličić /Kozličić/ Mustafa.* [34]

Donosimo ga u cjelini, s obzirom na njegov značaj, a i da bismo ostavili mogućinost provjere svake prirode. Hrnjice su najopjevaniji junaci usmene epike Bošnjaka, bosanskih Muslimana. Oni su također omiljeni junaci albanske epike, crnogorske, srpske i djelimično hrvatske. Historija braće Hrnjica je historija porodice, kojoj je rodonačelnik njihov otac. Već njegova pojava u Lici, gdje se ženi i potom odlazak u Krajinu, odakle će se Hrnjice kasnije raseljavati, čini mitski krug u ukupnim pripovjedanjima o braći i porodici. Prema predajama, otac Hrnjica dolazi najčešće *niotkuda*. Legendu popunjuje usmena historija, pa se također priča "po predaji Krajišnika otac Muje Hrnjice je došao iz Azije s Fazli-pašom

33 Anđelko Mijatović, *Senjski uskoci u narodnoj pjesmi i povijesti.* Zagreb, 1983.,str. 113-116.

34 Starine, XXXV, str.. 362.

Maglajcem u Liku." / Čitav krug predaja i legendi najpotpunije je, a i prvi je, iznio pred javnost Ibrahim-beg Bašagić./[35] Prema predaji Fazli-paša je bio muhafiz (zapovjednik) grada Knina u Dalmaciji. Zatim se pripovijeda kako se otac braće Hrnjica oženio kćerkom ondašnjeg udbinskog ajana, Kozlić Hurem-age. Nakon što je poginuo u jednom od ratova, najstariji Hrnjica, brat i ujak odvodi sestru udovicu i njene žestoke sinove /Muja, Halila, Omera, Murata i Ahmeta/ u Veliku Kladušu. Kao najstariji, Mujo odlazi u potragu za egzistencijom: majka ga šalje u Banju Luku da kupi kravu. Od službe kod trgovca, pred kojim pokazuje svoju snagu i hrabrost da kazni nasilnika i kradljivca, do susreta s pašom / muhafizom Banje Luke/ koji mu poklanja četiri vola i vodi ga sa sobom u Krajinu i najzad gradi za Muju i čitavu porodicu kamenu tvrđavu na jednom uzdignutom mjestu – razvija se nova Mujina biografija. Najzad uspjeh: dobiva posao graničara. Ovdje se zatvara osnovni krug ovih predaja, a usmena historija pratit će čitavu porodicu, posebno dva brata: Muju i Halila. Omiljene su ličnosti usmene tradicije *dvojica braće***,** i ovu pojavu imamo prisutnu do naših dana, usmena predaja o braći Abdića, Fikretu i Hasanu (Hasana bi mogao zamijeniti Muhamed) kao i dvojici braće Pozderaca, Hakiji i Hamdiji, koji su imali izuzetno značajnu ulogu u političkom životu kladuškog i cazinskog kraja, u razvoju ekonomije i privrede, u ovim, decenijama zapuštenim područjima. Prethodio im je legendarni Huska Miljković, s bratom Šabanom.

Kada sultan želi da nagradi Halila i nudi mu najveću moguću nagradu – vezirstvo, ovaj odgovara:

Neću ništa, sultan-padišahu,
već daj meni tvojega fermana,
da me niko opanjkat ne može,
niti mene, niti moga brata.

Nesumnjivo su to bile i želje krajiških prvaka našega doba, prvih ličnosti u političkom životu Avnojevske Jugoslavije i savremene Bosne i Hercegovine. Od Muja Hrnjice do naših dana "katul-fermani" su stizali na Krajinu i do Krajišnika. O čemu se ovdje radi? O povezanosti čovjeka i tla. O čovjeku i području na vjetrometini stoljeća. Simbol je slijeđen, pratili su ga memorija i usmena historija i vrijeme ga je raspoznavalo u trenutku događanja. Usmena tradicija se oslanja na sadašnji trenutak, ali onaj koji je povezan s prošlošću u svijesti ljudi, pamtilaca, kao prošlost u sadašnjosti. Tako, posredstvom memorije ili sjećanja u fragmentima (sjećanja su u biti fragmentarna), čuvaju se u tradiciji slike iz različitih perioda, i to za nas, ovdje fokusiranih, iz 16., 17. i 18. vijeka, ljudi i događaja,

35 / Ibrahim-beg Bašagić/, "Biografije junaka Hrnjice Muja, Halila i Omera". *Bosna ve hersek vilayeti salnamesi.* VI, 1305/1887., str. 81-83. Vidi napomenu 5 na str. 588 u knjizi : Đ. Buturović, *Bosanskomuslimanska usmena epika*...(IV Karakteristike i osobenosti bosanskomuslimanske epike).

u značenjsku cijelinu koja je bitna za tradiciju. Tako, "ja i ti" u govornom činu, u jednom periodu, postaje "ja i ti" u istovjetnom i njemu identičnom govornom činu komunikacije. Različiti momenti govornog čina u različitim periodima postaju jedan, a spaja ih identična slika i sadržina. Zajednička tim različitim činovima komunikacije je funkcija govorenja, tj. prenošenja u činu iskazivanja koji je gotov iskaz. Iskaz, ono što je preneseno iz jednog vremena u drugo, jeste identičan u pamćenju tradicije, kao i njegovi akteri. Preklapanje više perioda i prostora je karakteristično za tradiciju zato što, na takav način, izranjaju iz njih istovjetne ličnosti u istim okolnostima samo u različitim vremenima i prostorima, tj. ličnosti koje u kristaliziranim slikama postaju karakteristične za određeni prostor. Junak krajišnik izrasta iz podneblja, kako je već prije u radu navedeno, i neodvojivo je u vezi s njim. On je ambivalentan, zagonetan, složen, mudar, glup, lijep i ružan, dobar i zao, pozitivan i negativan. Svi ti junaci, kao Mustaj-beg Lički, Mujo i Halil, Tale Ličanin, a blizu nas, Huska i Šaban Miljković, braća Pozderci, braća Abdići, svi oni izrastaju iz ustaljenih tradicijskih modela ponašanja i ulaze u tradicijsku memoriju i postaju njeni vječni oslonci, vječno mladi i uvijek u vječnom obnavljanju. (U nešto kasnijim izlaganjima pokazat ćemo da smo osobine epskog junaka i epskih situacija u kojima on izrasta prepoznali samo u Huski.) To je onaj kontinuitet vremena i prostora koji ga povezuje s ljudima kojima je dato da najbolje predstavljaju taj hronotop zato što su oni junaci i prema tome dolaze iz prvobitnog mita o postanju. Tako je stihovana hronika "Filip Madžarin i Gojeni Halil", poznata muslimanska epska pjesma iz zbirke Koste Hörmanna sačuvala snažne reflekse čuvene krajiške pobune iz treće decenije 17. vijeka. Prema usmenom predanju, u ovoj pobuni, u bici pod Banjom Lukom, poginuli su i dvojica epskih junaka, Halil Hrnjica i Tale Ličanin. Među dokumentima koji govore o ovoj pobuni pažnju istraživača (Đenane Buturović) posebno je privukao opis ukupnih zbivanja u vezi s ovom pobunuom, a koji je dao poznati turski hroničar Na'ima (1655-1716).[36] Na'imu kao zvaničnog osmanskog historičara privukli su isti oni događaji koji su ušli u epsko predanje i u epsku pjesmu. Izvještaj koji Na'ima donosi o pobuni u Bihaćkoj krajini, o kavgi na bihaćkoj granici, potvrđuje povijesnu zasnovanost ove pjesme. Zbir saznanja koja dobivamo iz usmene stihovane hronike i od Na'ime, upotpunjuju one Muvekitove konstatacije, koje su dopuna Na'iminom izvještaju – da su Mujo Hrnjica i Mustafa Turčalović ista ličnost. Povod nemirima – oslobađanje hrišćanskog zarobljenika, od Krajišnika, insinuacije u vezi s ovim slučajem, carski katul-ferman kojim se prijeti istrebljenjem Krajišnika, Bošnjaka, "koji turski ne znaju i ni jednu tursku riječ ne razumiju" (Na'ima), ako se utvrdi da su oštetili sultana i pokazali neposluh. U vezi s ovim slučajem Na'ima govori o totalnoj diferencijaciji Krajišnika od predstavnika vlasti i drugih "uglednika" koji su iskazali odanost Vuče-paši koji je štitio defterdara, a koga su Krajišnici smatrali glavnim krivcem. Predočavajući nam reflekse ovih zbivanja u Sarajevu Na'ima ističe povezanost ukupnog bosanskog muslimanskog

36 Na'ima, *Tarihi Na'ima* , /Istanbul/ Matbaa-i amire 1203-1875/6, knj. III.

stanovništva i spremnost toga naroda da se na različite načine poveže u opoziciji prema centralnoj vlasti, što je kao pojava prisutno i u muslimanskoj epici i što određuje onu ideju autonomnosti koju pamti bošnjačka tradicija, kao bosansku, odnosno bošnjačku.

Tradicija je izabrala iz povijesti *braću Hrnjice* kao specifične predstavnike poznatih zbivanja. Oni su imali ono što nema svaka porodica, povezanost, organiziranost, kvalitete po kojima se živjelo i u najtežim vremenima umiralo, kada se to moralo. Pa i zato su bili pripremljeni. I materijalni podaci o njima odolijevali su vremenu, dugo su se zadržali ostaci njihove kuće, bunara i dr. Posebno su odolijevali vremenu grobovi, Mujin u Kladuši, Halilov u Banjoj Luci. U memoriji Krajišnika stoji zabilježeno: "Mujo je umro jedanput, a Halil više puta!" Naime, kada je "Halil umro prvi put", u tradiciji se pamti, na njegovo mjesto je uskočio sljedeći brat i zvali su ga Halil, pa nakon ovoga, opet sljedeći. Halil je predstavljao junaka, ali i ljepotu junaka, on je carski megdandžija.

Hrnjice u ukupnoj tradiciji, proznoj i poetskoj, pokazuju da epopeju ne čini samo dužina već izraslost njenih junaka. Kao takav Mujo Hrnjica je arhetip ratnika s bosanskih granica, junak bosanske geografije, solarni junak. Moglo je da ga ubije samo zlatno tane, a da obori samo neprijatelj ravan mu po junaštvu. Zato njegov ljubomorni pobratim Meho Katarica ne može da izdrži probu prijateljstva, ne poznaje dobro onoga koga je morao poznavati, pobratima Muju. Trebalo je da zna da je njegov pobratim Mujo izvan naravnog, da je vila njegova posestrima i da je mogla uzeti obličje Mehine supruge. Morao je da vjeruje Muji da on, Mujo, ne može biti izdajica. *Eto upravo dotle idu Krajišnici*. Kada ga je Meho Katarica izdao i ubio zlatnim tanetom, Mujo je ostao čitavu sedmicu u stojećem položaju, što pojačava njegovu poziciju solarnog junaka.[37*] Čekalo se da solarni junak sam potvrdi svoju smrt, tj. da ga sruši neprijatelj, a ne onaj za koga se vjerovalo da mu je pobratim. On treba da pogine onako kako je živio, ratnički. Ban dobiva njegovu glavu – a to je visoka ličnost, po junaštvu njegovog ranga.

Tradicija bira, gradi i pamti svoje modele koji se uklapaju u određene norme junaka, čiji život posjeduje za nju određeno značenje. Npr., čitav život posljed-

37 *U Aarne–Thompsonovom indeksu predstavljen je nizom motiva: magijskim pogledom duše koja napušta tijelo (D 1825.3.3.2.). Duša napušta tijelo, ali ostaje u blizini. Tijelo je, dakle, u blizini i nije mrtvo. Tijelo je duh na konju (E 723.7.7.) sa dušom koja bdije pored mrtvog tijela (E 722.3.7.1.). Sedam dana je vrijeme u kojem se tijelo održalo na konju – i simbolično je vrijeme u tradiciji i priči. To je nadnaravno vrijeme, brojka 7 koja uz brojke 3, 9, 24 izražava neumitno i nadnaravno proticanje vremena i nakon kojeg nešto čudesno se dešava, drugačije i što se kao takvo prihvata. Vila, Mujina posestrima je njegova zaštitnica, njegovo drugo *ja* u nadnaravnom svijetu, njegov *alterego*. Mujo kao odabrani s njom se sjedinjuje i postaju jedno. Muju je odabrala već kod samog njegovog rođenja, od tada bdije nad njim, daje mu svoja nadmoćna svojstva i čini ga drugačijim od običnih smrtnika. Ona je stoga njegov duh, njegov *dupli* . On ne umire. Samo se, kada za to dođe vrijeme seli u drugi svijet zauvijek. Aarne, Antti and Thompson, Stith, The Types of the Folktale, A Classification and Bibliography. A. Aarne's Verzeichnis der Märchentypen, Translated and Enlarged by S. Thompson, Second Revision, FF Communications, 184, Helsinki, 1961.

njeg izgrađenog, navedenog krajišnika, u nizu navedenih u ovom radu, Huske Miljkovića, liči na živote junaka prije njega, on je još jedna karika u lancu junaka krajišnika znanih i neznanih čija junaštva Krajina pamti i prenosi do sadašnjeg trenutka i čije nove junake zaodijeva starim junaštvima. Cazinska buna 1950. iznjedrila je svoje junake među kojima neki nose oznake heroja usmenih sjećanja (Mile Devrnja, idejni začetnik bune, iz slunjskog kotara, prvoborac i nosilac Spomenice NOP-a, Milan Božić iz cazinskog kraja, također nosilac spomenice, komadant Cazinske krajine. Milanov zamjenik je bio Ale Čović, također učesnik bune, ali i pripadnik vojske Huske Miljkovića). Čak i sam Fikret Abdić vidi sebe u lancu tih junaštava i junaka. Tako, u našem razgovoru s Bakirom Tanovićem, koncem jula 2006., B. Tanović nam je ispričao svoj razgovor s Fikretom Abdićem u kojem ga je Fikret Abdić pitao šta on misli koji su to najznačajnija tri Krajišnika. Bakir Tanović je odgovorio: Mustaj-beg Lički, prvi, Huska Miljković, drugi a treći, ne zna, možda Mujo, ili je možda to on, sam, Abdić. Abdić je potvrdio da je treći značajni Krajišnik sam on.[38] Time se intuitivno, važni Krajišnici u svijesti povezuju u lanac koji ide do sadašnjeg trenutka koji njih uključuje do nivoa osnivača značajne prošlosti i za te Krajišnike, prošlost nije prošlost već neprekidna sadašnjost – broj tri u citiranom slučaju ovdje je magičan i daje magičnu konotaciju kao kad imamo tri brata iz narodne priče. Ipak, prema dosadašnjim istraživanjima i zapamćenim primjerima krajiških značajnijih ličnosti od Drugog svjetskog rata do sada, samo je Huska osobit, on je lik. Ličnost i lik kompatibilni su u njegovom slučaju. On je predodređen za junaka, heroja, stratega, vođu, za smrt koja vreba iz busija, iza leđa da bi ga odvela do visina šehita. "Kad Huski ništa ne mogoše mučki ga ubiše; pogibe baš kad je odrasla trava i nikla pšenica."[39]

---

38 Bakir Tanović, filmski režiser, scenarist i dr., pisac scenarija o Huski Miljkoviću za film koji nije realiziran, ali i pisac romana *Huska Miljković* (Svjetloast, Sarajevo, 2004) koga je sam autor smjestio u žanr historijskog romana kamo apsolutno i pripada, po našem mišljenju. Njegovom radu na scenariiju za film o Miljkoviću, početkom osadesetih godfina, prethodio je odlazak u Cazinsku krajinu obavljen u pogodno vrijeme, u pratnji Šukrije Bijedića, političkog komesara Huskine vojske. "U to vrijeme bili su živi neki učesnici tih događaja:Huskine dvije sestre, njegova nevjenčana žena, njegov zamjenik, komandant bataljona i mnogi drugi" – navodi B. Tanović u kratkom tekstu ispred romana. Ovaj pohod u Huskinu prošlost sa magnetofonom obezbijedio je autentičnu građu, znanstvenog karaktera, tako da je ovaj historijski roman istovremeno film-dokumentarac. Samo jedan detalj je izmišljen, rekao nam je gospodin Tanović, to je detalj o susretu Hasana i Huske Miljkovića.- Dugujemo veliku zahvalnost gospodinu Bakiru Tanoviću na ukupnoj pomoći koju nam je pružio ustupanjem dokumentacije koju je sam koristio ili nije ni iskoristio sa stalno otvorenom mogućnošću da iskoristimo što nismo još iskoristili. Uputio nass je na literaturu, žive, ljude znalce i mnogo toga.

39 Iz literarno-povijesne opširne skice eseja o Huski Miljkoviću od Skendera Kulenovića. Rukopis, 72 str. Rukopis je poklonila supruga Skendera Kulenovića Biblioteci "Skender Kulenović" u Bosanskom Petrovcu. Rukopis je veoma dragocjen. On je rezultat "novog" tromjesečnog kontakta Skendera i Huske, što znači da mu je jedan već prethodio, a ovaj je bio negdje 1944., u toku prevođenja Huskine vojske partizanima. Skender je bio poslan od najviših komunističkih lidera za taj region s ciljem da prevaspita Husku u komunistu, zapravo da ga prati i utvrdi koliko odgovorno može da nosi čin pukovnika, koji mu je dodijelio Josip Broz.

Bio je kao i tradicija protiv totalitarizma / fašizma i komunizma/, bio je u potpunosti čovjek tradicije i njenih normi ponašanja. Posjedovao je prirodnu inteligenciju. Školovao se "na visokoj školi" krajiških vještina ratovanja i organiziranja masa. Kao što krajiški junaci odlaze do hrišćanskih tamnica, baš tako je i on išao do Jasenovca, skidajući partizansku odjeću, a oblačeći domobransku, „tebdil se učinio" da oslobodi brata Šabana. Taktika koju je prihvatio kasnije od partizana, od Vece Holjevca, da prihvati njemački prijedlog da ga Nijemci naoružaju i da tako naoružanu vojsku prevede u partizane[40] njemu je bila identična onom što je morao učiniti za svoga brata, a ovaj put ga je vodio kroz ustaški Poglavnikov ured. Ta snaga da pravi ovakve ljudske poteze, skidajući se s visina vođe grabila je javno mnijenje mase, običnih ljudi, kakav je i sam bio. Susret s Pavelićem, kako ga je Bakir Tanović prikazao u romanu, slijedi poznatu kristaliziranu sliku o susretu zarobljenog bihaćkog kapetana i Zrinskog, a koji je opisao Čelebi. Ove kristalizirane slike iz tradicije potvrđuju tradicionalni život Huskin. Možda je upitno njegovo vladanje pismima (latinicom, arebicom), ali nije upitna njegova trezvenost, prirodna inteligencija, sposobnost da cijeni svoje i tuđe, da brani svoja prava i prava zajednice kojoj pripada, komšija kao i svih prijateljski raspoloženih ljudi. Junaci poput tih ambivalentnih likova, plijenili su i plijene mnoge ugledne ljude, posebno pisce, poput Skendera Kulenovića, koji je podnio izvještaj o Huski Miljkoviću kao pisac, izvještaj literarnog dometa. On je bio fasciniran Huskom i osjećao je prema njemu poštovanje i uvažavanje, divio mu se i volio ga je. Ostao je zaprepašten Huskom kao uzorom i modelom ponašanja prema drugima i za druge, i to, odnosom Huske i "popove" kćeri, /Huskine nevjenčane supruge, u stvari kćeri lugara/, Huske i njegovog tjelohranitelja Alije, faustovske pojave kako ga je Skender doživio lično, Huske kao posrednika između Boga i hodže, Huske i seljaka kojima donosi blagostanje – Huske kao kulturnog junaka, Huskine smrti, njegovog mučkog ubistva poput ubistva boga Osirisa, na vrhuncu ljetne sjetve. Prema pričanju očevidaca, tabut mu je, nošen tokom dženaze visoko kao gazijama. Karakteristične su riječi Huskinog savremenika, Steve Božića, učesnika Cazinske bune 1950.: "Moram da kažem da je Huska pravi heroj, a ni danas mi nije jasno što to i zvanično nije." [41] Ipak, postojala su određena predubjeđenja o Huski. Spominje ih i prvi nama poznat pisac Huskine ratne biografije, Skender Kulenović, u već citiranom rukopisu. Izrazi kojim se karakteriše Huska, koje Skender Kulenović prenosi kao izraze koje za Husku upotrebljavaju ljudi Partije, očito je da izražavaju stav onog dijela komunističog establišmenta koji je bio povezan sa srpskim nacionalnim krugovima koje su opterećivale bojazni da u Bosanskoj krajini ne prevlada hrvatski nacionalni interes, a također, možda još više indicija ima da je Muslimanska vojska Huske Miljkovića i njegovo autonomaštvo vodilo pretpostavkama buduće Republike Bosne i Hercegovine u okvirima buduće avnojevske Jugoslavije, što srpski nacionalni interes nije mogao

40 Đilas Milovan, Gaće Nadežda, *Bošnjak Adil Zulfikarpašić*. Bošnjački institut. Zürich, Nakladni Zavod Globus, 1994.,str. 94-95.

41 Kržišnik - Bukić, *Vera, Cazinska buna 1950*, Svjetlost, Sarajevo, 1991., str. 470.

prepoznati i kao vlastiti. Stoga je "opšte predubjeđenje o njemu" (Kulenović) moralo umanjiti njegovu pojavu na krajiškoj ratnoj sceni, prljavom ratnom igrom riječi. To je utjecalo i na znanstvenika kakva je Vera Kržišnik-Bukić. Tako ona u *Cazinskoj buni*, a s obzirom na utjecaj huskinovaca na Cazinsku bunu, znatan prostor posvećuje Huski Miljkoviću, tražeći objašnjenje njegove pojave kao "fenomena", "sindroma", što je utjecalo, prema ovoj znanstvenici, da se ovaj čitav kraj, tj. njegovo stanovništvo tretira prevrtljivim. Drugim riječima, autorica dalje objašnjava Huskin pokret i pokret Cazinske bune – povodljivu masu autoritarne vođe "vode" podmićivanjem i zastrašivanjem. [42]– Autorica citiranog teksta će šest godina kasnije imati drukčiji odnos prema Huski Miljkoviću i njegovom pokretu: "Autonomaška koncepcija rješavanja muslimanskog narodnog pitanja se prema kraju Drugog svjetskog rata ostvarivala samo u pojedinim regijama Bosne i Hercegovine. Poznato je djelovanje "huskinovaca", "Huskine vojske", "Huskine milicije" (imenovanje po vođi Huski Miljkoviću, prije toga komunističkom aktivisti, političaru i partizanskom oficiru) na području Cazinske krajine."[43] Ovo je autoričin pokušaj da uklopi Huskinu pojavu u širi kompleks zbivanja. Mnogo uspješnije to čini Enver Redžić, historičar, obrađujući značajnu tematiku Drugog svjetskog rata.[44]

---

42 Vera Kržišnik-Bukić, *Cazinska buna*, str. 24-28, 36, 45,79, 90, 152, 170, 348, 378, 429, 470,471, 482, 512.

43 Vera Kržišnik-Bukić, *Bosanski identitet*, Bosanska knjiga, Sarajevo, 1997., str. 38.

44 Cazinska krajina je po Redžiću predstavljala poligon na kojem su zaraćeni tabori odmjeravali snage da bi se pokazalo koji će faktor u daljem toku rata na ovom izrazito muslimanskom sektoru imati glavnu ulogu. Redžić smatra da je dominantni utjecaj snaga NOP-a u neposrednoj okolini Muslimanske vojske Huske Miljkovića pružao sve manje mogućnosti Miljkoviću da nastavlja svoju igru laviranja između Nijemaca i ustaša, s jedne, i partizana, s druge strane. U tekstovima nakon rata 1992.-1995. Redžić još više potencira značaj Huske Miljkovića u "bihaćko – cazinsko – kladuškoj Krajini", nastojeći da biranim riječima naglasi i ukaže na njegov pravi značaj u ukupnim historijskim zbivanjama u ovom području, značaj koji proističe, po njemu, iz brojnosti njegove vojske a ta brojnost je od važnosti da je Huskina vojska postala veoma uticajan vojni i politički faktor. Pošto se nalazio u partizanskom okruženju i uvjeren da će Nijemci izgubiti rat, Huska Miljković je ocijenio da je najmudrije i oportuno da sa „svojom vojskom" pristupi partizanima. Pošto mu je odobreno da u NOVJ može zadržati čin pukovnika, priznao je komandu IV korpusa NOV i PO Hrvatske i prihvatio da se u „njegovim" jedinicama uvede zvanje političkog komesara. Međutim, Redžić Huskino priključenje partizanima ne smatra još činjenicom da su njegove jedinice postale partizanske. Nijemci i ustaše su nastojale da destabiliziraju Huskine jedinice....Uza sve to „…muslimanska Cazinska krajina definitivno je postala partizanska teritorija. Već početkom februara 1944. god. formirana je Unska operativna grupa, u čijem sastavu su operisale Prva i Druga muslimanska brigada. **(**Polarizacija sukobljenih strana u Bosni i Hercegovini na prelazu iz 1943. u 1944. god. U knjizi: *Redžić* Enver, *Nacionalni odnosi u Bosni i Hercegovini 1941-1945*. U analizama jugoslavenske istoriografije. Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Djela, knjiga LXVIII. Odjeljenje društvenih nauka, knjiga 38. Urednik Milorad Ekmečić. Sarajevo, 1989. str. 112.; Redžić Enver*, Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu. Sarajevo, 1998.)*

Nesumnjivo će tek vojni historičar strategije ratovanja dati objektivniju ocjenu laviranja Huseina Huske Miljkovića između pojedinih snaga na ratnoj sceni krajine Velike Kladuše i Cazinske Krajine, a također njegovog političko-vojnog djelovanja i njegovih organizacijskih sposobnosti.

Pomalo čudno, ali oksimeronski logično, poput kulturnog junaka, političar i politolog (njegove ostale kvalifikacije ovdje nisu bitne), izriče ocjenu Huskine pojave, ličnosti, uloge, smještajući ga u prostor i vrijeme ocjenom onog javnog mnijenja koje daje vijeće staraca tradicionalnih kultura, izrečenog kroz riječ koja ostaje. Evo kako to Adil Zulfikarpašić kaže: "Iz Topuskog sam otišao u Cazinsku krajinu. Tamo je bio, u Bosni čuveni, Huska Miljković. Karizmatična osoba. On se malo–pomalo sam izgradio u izvanrednog političara i vojnog komandanta. Imao je svoju miliciju u snazi jedne poveće brigade. Kontrolirao je cijelu Cazinsku krajinu, zaveo je svoj sistem uprave. Ustašama nije dozvolio pristup, branio je srpska sela. Četnici se, pak, nisu smjeli ni pojaviti na njegovoj teritoriji. Trgovina je bila slobodna, privatna imovina poštovana, ali su bogatiji morali davati vojsci. Borci su se hranili, mahom, po vlastitim kućama. Zauzeo je neutralni stav, pa su se svi počeli za njega otimati. Ako bi zatražio prolaz, on je domobranima, partizanima, pa čak i Nijemcima to dozvoljavao, uz uvjet da plate odštetu u hrani, oružju i municiji. Njegove jedinice bile su disciplinirane i vrlo borbene, tako da su se svi dogovori s njim respektirali. Na svojoj teritoriji Huska je tolerirao sve vojne bjegunce, iz raznih formacija, i od toga je stvoren "zeleni kadar" koji se dugo zadržao u tim krajevima. Nijemci su mu predložli da njegovu jedinicu moderno naoružaju, da mu dadnu velike količine municije, uniformi, ali su zauzvrat tražili da partizane ne pušta na svoju teritoriju. U isto vrijeme, partizani su mu ponudili pregovore. Cazinska krajina je tada bila vezana za Hrvatsku i s njim je pregovarao Veco Holjevac[45] ...On je sve dogovore izvršio, kao i Štab korpusa. Njegova divizija – Unska operativna grupa – oslobodila je prolaze za Bosansku krajinu i tada počinju njegove nevolje. "Bosanski" kadrovi i pokrajinski komitet Bosne gledali su drugačije na cijelu stvar i Huskina samostalnost, po njima, nije bila uklopljiva u sistem partizanakog ratovanja. Malo-pomalo on je likvidiran i kompromitiran. Organizirano je ubistvo, tobože od neprijatelja, a zatim mu je priređena velika dženaza.

Mene je tragedija Huske Miljkovića jako dojmila. Narod je njemu pjevao, pjevao i iskreno ga volio. Mnogo je truda utrošeno dok su jedinice Unske operativne grupe prihvatile borbeni nivo." Poslije rata njegova je jedinica transformirana i skoro svi kadrovi izbačeni iz Armije."

Još će se jedanput Adil Zulfikarpašić vratiti ocjeni Huske Miljkovića:

45 "(Veco Holjevac, popularni partizanski komadant, komesar korpusa, poslije rata gradonačelnik Zagreba /tekst u napomeni/), komesar korpusa. Uspjeli su ga nagovoriti da prihvati njemački prijedlog, pa da prijeđe u partizane kada ga naoružaju i opreme. Obećan mu je čin pukovnika, Halilu, njegovom zamjeniku čin potpukovnika, svim komandantima četa čin kapetana, a komandirima vodova čin poručnika. Osim toga, obećano mu je da će biti komandant divizije i – pošto je prije bio u vezi sa Pokretom da će biti primljen u Okružni komitet divizije. Još mnogo čega mu je obećano. U nekim pregovorima oko Huske sam i ja učestvovao i, moram priznati, dobio za njega simpatije. Bio je narodni čovjek, koji nije imao škola, ali je uvijek znao šta hoće i vodio se interesima Krajine i naroda, divizija..." Đilas Milovan, Gaće Nadežda, *Bošnjak Adil Zulfikarpašić*. Bošnjački institut. Zürich, Nakladni Zavod Globus, 1994., str. 94-95.

"A kad je riječ o Cazinskoj krajini, historijski gledano, ona predstavlja jedan od najinteresantnijih krajeva Bosne. Smještena na granici Turskoga carstva, dala je danak u krvi i stvorila borbeni elemenat kakav nije postojao u čitavom Carstvu. Svaki je seljak prije svega bio vojnik, a krajina je bivala kolijevkom najvećih junaka: Mustaj-bega Ličkog, Muje i Halila Hrnjice, Hasan-age Pećkog i niza junaka koji su obogatili našu povijest i našu poeziju... Jedno vrijeme za Drugog svjetskog rata proveo sam u Cazinskoj krajini. Krajišnike sam tada upoznao kao dobre junake.[46]... Preko Huske Miljkovića i Nurije Pozderca vodili su pametnu i samostalnu politiku. Iz rata su izašli s najmanje žrtava. I pored toga su se za svoju slobodu borili i u okviru partizanskih jedinica, komunističke su vlasti na njih vrlo loše gledale."

Krajišnici na svome tlu, i privatno i profesionalno, u epici, u stvarnosti, u prošlosti, sada i uvijek – to je tema koja je osnovni pokretač epskog točka, ona je u sadašnjosti i prošlosti koje se uzajamno pojašnjavaju. [47]

---

46 Zulfikarpašić *Adil, Okovana Bosna – razgovor.* Bošnjački institut, Zürich, II. iIzdanje, /1995./, str. 114-115. – "Živeći zajedno sa kršćanima, s kojima su bili u stalnom kontaktu još od turskih vremena, razvili su posebnu vrstu tolerancije i poštovanja prema komšijama, koje u svojoj sredini brane svim silama. Oni su spremni na kompromis, nikada na kapitulaciju. Cazinska krajina je u toku Drugog svjetskog rata jedina sačuvala svoje stanovništvo od pokolja. Oni sami nisu počinili nikakvih prijestupa protiv svojih komšija, nego su naprotiv učinili sve da očuvaju živote svoje i svojih komšija."

47 Znatno duže od našeg interesovanja za Husku Miljkovića našu pažnju privlačio je Fikret Abdić. U toku proizvedene "afere Agrokomerc" hapšenjem i puštanjem iz zatvora, ovaj veliki privrednik bivše Jugoslavije ulazi u sferu znamenitih ličnosti i likova usmenih predaja koje objašnjavaju njegove uspone i padove. Političkim angažiranjem u stranku demokratske akcije Fikret Abdić stiže u vrhove nove političke vlasti Republike Bosna i Hercegovine koju su priznale kao samostalnu državu Ujednjene nacije. Na složenoj i krvavoj političkoj pozornici Fikret Abdić želi samostalnu Krajinu, još jedno "autonomaštvo", koje među muslimanskim bošnjačkim narodom Krajine stvara duboki i krvavi jaz . Politika briše čak i tradiciju. Nakon Dejtonskog sporazuma Fikret je osuđen i nalazi se u zatvoru. Ali on je snažno prisutan u Krajini, među zagovornicima autonomije, kao i među njenim zagovornicima u dijaspori. Porodice su podijeljene. Djevojčica iz kuće zagovornika autonomije neće da poljubi daidžu (ujaka) dok joj nana (baka) ne odgovori na pitanje je li on autonomaš. Stare, nepismene žene čiji su sinovi poginuli u bratoubilačkom ratu , uče latinična slova da bi na izborima, na listama, pronašli ime Fikreta Abdića. Fikret Abdić u zatvoru i Fikret Abdić u odsustvu iz Krajine, pomirba porodica, komšija – nastaviti dalje – sve su to elementi koji će odrediti ličnost i lik Fikreta Abdića i to je razlog da ovaj segment samo nagovještavamo. Pa i "krvava osveta" ili "prijetnja" da pomirbe nema, strane u tradiciji ovih područja mudrim i iskusnim ljudima, nalažu nam da istražujemo načinom intervjua, ali samo onih koji predviđaju naučnoj i stručnoj javnosti dostupne zvučne snimke. – Pišući ovaj rad, bavili smo se i problematikom krajiškog međubošnjačkog sukoba i mnoge informacije dobili smo iz značajne knjige, pionirskog rada mr Smaila Kličića (Međubošnjački sukob u Cazinskoj Krajini 1992.-1995. Političko-pravni aspekti nastanka i djelovanja Autonomne pokrajine Zapadna Bosna. Izdavač: Human Rights Conflict Prevention Centre University in Bihac. Bihać 2002. Od gospodina Kličića dobili smo mnoge značajne informacije na čemu smo mu veoma zahvalni.)
– I vojnici – branioci odbrambenih linija, oni koji su pravili prodore prema gradovima i područjima u opsadi imaju svoje heroje. Njihova junaštva i tragedije su još neispitani. Put istraživačima je otvoren, a narod i tradicionalna usmena riječ pronađu prave. Mehmedu Alagiću, voj-

Tako je globalizacija bitna za memoriju uopće i za procese pamćenja zato što odabira i šalje kao bitno ono što se pokaže značajno za nju. Odabira one slike i modele koji se pokazuju vječnim i simboličnim na širem planu i stoga pamtljive preko jedne zajednice i tako vezuje prostore proširujući granice■

(Napomena: Ovaj tekst publikovan je na engleskom jeziku u časopisu "Bosnian Studies", Sarajevo: BZK "Preporod", Vol. I, No, 1/2007., str. 38-67)

BOSNIAN KRAISNICS-FRONTIERSMEN IN MEMORY AND CONTINUITY OF TRADITION

Đenana Buturović
Lada Buturović

Summary

In this paper, the Kraisnics-frontiersmen are in focus, observed in memory, oral tradition and globalization processes. We followed them on selected examples, from Ottoman period when the Bosnian Muslims - Bosniaks were given the rule to guard the borders. The fighters for defending of Bosnian borders, its Krajinas, that were bastions of defence of Bosnia and the Empire, have lived through memory and tradition, supplementing the picture of history according to *pro domo* model. In correlation of reality and tradition, were constructed the norms that make it recognizable in the light of public opinion from domain of oral cultures. By identification of memory and oral history in tissue of oral forms and its prototypes, we come to category frontiersmen in span. Thus, through the history which has been written by people, we come to modernity and eternity.

Key words: Bosnian Karisniks, Kraisniks, oral memory, oral tradition, globalization in traditional oral culture, crystallized pictures, hero.

niku i generalu napisana je pjesma-posveta, također od jednog borca (generala Ismeta Hadžića Mutevelije) koji je bio na čelu odbrane Dobrinje. Stihovi si izašli iz naslaganih slojeva slika i sintagmi poznatih mu ili nepoznatih balada i ilahija, ali koji jesu u njemu. Stihovi u kojima se prepoznaje heroj u borbi otkrivaju duboku bol borca za najveću ratnu nesreću krvave Krajine – njenu razdijeljenost. Potvrdu pronalazi svugdje u prirodi, najviše u rijeci Sani, nijemom svjedoku njegove tuge i ogromne želje da pomiri Krajišnike.

UDK 821.163.43*.09: 398
929 M. Lički

Mustaj-beg Lički – kralj Artur krajiške epike

Mirsad Kunić
Filozofski fakultet, Tuzla

Mustaj-beg Lički je jedan od najvažnijih likova krajiške epike, a krajiška epika je zaseban usmenopripovjedni fenomen bošnjačke usmene književnosti. Lik je, u skladu s novohistoricističkim pristupima, građen u kombinaciji historiografskih, predajnih (od predaja) i čisto epskih tekstova: historijski tekstovi su tragali za historijskim prototipovima, predaje su se bavile njegovim porijeklom, a epski tekstovi su 'pratili' njegov život na granici. Nasuprot nikad do kraja odgonetnutim tajnama historijskih, te nedovoljno razvijenim pričama predajnih tekstova, stoji iznimno razvijena tradicija epskog opijevanja života krajiških junaka. Iz velikog broja pjesama, te iz gotovo realistički motiviranih postupaka i radnji, konstruiram portret junaka, koji je neupitni autoritet i vođa jedne savršeno organizirane *udbinske zajednice*, junaka početka i kraja epske pjesme i junaka koji ima pravo biti odsutan s bojišta. U takvoj biografiji akcent je stavljen na život a ne na smrt, junak postaje umjetnik življenja a ne borbe. Otuda ne čudi srazmjerno mali broj pjesama o Mustaj-begovoj pogibiji: jedna u Hörmannovoj, dvije u Marjanovićevoj i pet u Parryjevoj zbirci.

Ključne riječi: Mustaj-beg Lički, krajiški junak, krajiška epika, realistička motivacija, udbinska zajednica

U historijskim izvorima i epskim predajama

Prema jednom dosta uvriježenom mišljenju,[1] u bošnjačkoj epici ima više historije nego u drugim epikama, to joj je još jedna crta, između ostalih, koja je čini drugačijom. Taj višak historije se konkretno odnosi na mogućnost vezivanja većine likova za određene historijske prototipove i nekih opjevanih događaja za konkretne historijske događaje. Ko je Mustaj-beg Lički, zapravo, koja ili koje historijske ličnosti se kriju iza najpoznatijeg junaka krajiške epike? Gotovo svi su saglasni da nije riječ o jednom nego o dva, tri ili čak i više historijskih prototipova. Mora se, međutim, primijetiti da, dok se jedni čvrsto drže historijskih izvora (Lopašić, Kreševljaković, Imamović, Buturović, Maglajlić), drugi sasvim slobodno i legitimno posežu za predajom, pa i samom pjesmom (Hörmann, Marjanović, Frndić),[2] te na taj način kompletiraju sliku o "historijskom prototipu" Mustaj-bega Ličkog. S aspekta historiografije, Hörmanna i druge mogao bih proglasiti neozbiljnim istraživačima, ali šta onda reći za "prave" historiografe poput Muvekita i Imamovića, koji i sami "suhu" faktografiju, kako sam već pokazao, obilato podupiru predajom i epskom pjesmom, i to s istim povjerenjem u istinitost ispripovijedanog, kao što to čine usmeni pripovjedači/pjevači. U ovom slučaju riječi je o pridavanju iste važnosti i historiografskim i nehistoriografskim, fakcijskim i fikcijskim tekstovima, što je u naše vrijeme i vrijeme novohistorizma sasvim legitiman postupak.[3]

---

1 Ovakvo stanovište zastupaju svi oni koji se zalažu za prototipsko-mimetsku ovjeru epskih junaka, a time se bave i Hörmann i Maglajlić i Durić. Đenana Buturović je u tom pogledu najizričitija: "Osnovne karakteristike bosanskomuslimanske epike su u njenom višestoljetnom kontinuitetu, u njenoj autohtonosti i autonomnosti, kao i u njenoj utemeljenosti na povijesnim zbivanjima." (Buturović, 1992., 580)

2 Na ovu pojavu ukazuje i Aiša Softić u svojoj knjizi o usmenim predajama: "Hörmann je posredno pokazao da je i pjesmu i predaju shvatao kao jedinstvenu nedjeljivu cjelinu, u čiju istinitost nije sumnjao." (Softić, 2002, str. 249)

3 "Kakav god bio naglasak, pozicija Novih historista ne privilegira ni 'povijesnost' niti 'tekstualnost' toliko da isključi bilo koju od njih. Umjesto toga, posredovanja i interakcije među njima nalaze se u žarištu prakse Novog historizma." (Biti 1997., str. 130-131)
"Pod 'historičnošću tekstova' podrazumijevam kulturnu specifičnost, socijalno utemeljenje, svih modeliteta pisanja – ne samo onih tekstova koje kritičari izučavaju već i tekstova unutar kojih ih izučavaju. Pod 'tekstualnošću historije' podrazumijevam, prvo, da mi nemamo pristupa punoj i autentičnoj prošlosti, živoj materijalnoj egzistenciji, neposredovanoj opstalim tekstualnim tragovima društva o kojem je riječ – tragova za čiji opstanak moramo pretpostaviti ne da se samo dogodio već i da je posljedica složenih socijalnih procesa prezervacije i eliminacije; a drugo, da su ti tekstualni tragovi i sami podložni naknadnim tekstualnim posredovanjima kad se i konstruiraju kao "dokumenti" na kojima historičari zasnivaju svoje vlastite tekstove zvane "historije". (Lešić 1999.)
"Novi historicizam je pojam primijenjen u trendovima američkih akademskih književnih studija tokom osamdesetih godina prošlog vijeka, naglašavajući istovremeno povijesnu prirodu književnih tekstova i (kontrastirajući starijem historicizmu) 'tekstualnu' prirodu povijesti". (Oxford Dictionary of Literary Terms, preuzeto sa http://www.answers.com/library/Literary%20Dictionary-cid-4175224)

I Đenana Buturović i Munib Maglajlić se uglavnom oslanjaju na putopisne zabilješke Evlije Čelebija te na historiografske radove Saliha S. Muvekita, Radoslava Lopašića i Hamdije Kreševljakovića. Buturovićeva tvrdi da je više bihaćkih kapetana od kraja XVI do polovine XVII stoljeća prototipski poslužilo za oblikovanje epskog Mustaj-bega. Najpoznatiji je, svakako, onaj o čijem zarobljavanju i oslobađanju piše Čelebi, a koji nosi prezime Hasumović ili Kasumović i koji je na položaju bihaćkog kapetana bio od 1642. do 1676. godine. Vjerovatno je Hamdija Kreševljaković prvi uočio postojanje još jedne historijske ličnosti, ovaj put Mustafu Hurakalovića, ličkog sandžak-bega i savremenika Hasumovićeva, koji potpisuje ono čuveno krajišničko pismo upućeno harambaši Petru Smiljaniću.[4]

Mustafa Imamović epskog Mustaj-bega svodi na samo jednu historijsku ličnost, na Mustafu Hurakalovića, i time unosi izvjesnu dozu pometnje. Naime, kada Imamović kaže za Hurakalovića da ga nije bilo među ostalim pobunjenicima (Mujo, Halil, Tale) 1639. godine pred Banjom Lukom, "gdje su došli da traže isplatu svojih zaostalih dirluka i smaknuće defterdara koji je pokrao njihovu vojničku muku", (Imamović 263), onda on zanemaruje činjenicu da je malo vjerovatno da jedan lički sandžak-beg učestvuje u pobuni koja se tiče isključivo Bišćana i Dubičana. Safvet-beg Bašagić, naprotiv, tvrdi suprotno: da je Hurakalović, zahvaljujući učešću upravo u tim događajima, zavrijedio mjesto bihaćkog kapetana,[5] čime, zapravo, nesvjesno ili u neznanju poistovjećuje Mustafu Hurakalovića s Mustaj-begom Hasumovićem. Nadalje, on porijeklo "svoga" Mustaj-bega dovodi u vezu s porodicom Lipovača i opisuje ga kao samovoljnog vojskovođu koji po Hrvatskoj i Slavoniji poduzima niz samostalnih pohoda i koji 1656. godine pada u ropstvo kneza Jurja Frankopana. Očigledno je da Bašagić ne pravi razliku između bihaćkog kapetana Hasumovića i ličkog sandžak-bega Hurakalovića, za njega postoji samo ovaj drugi, kojemu pripisuje doživljaje i onog prvog.

Nije, međutim, Bašagić prvi Mustaj-bega doveo u vezu s porodicom Lipovača, prije njega je to uradio i Kosta Hörmann, koji kazuje begovo prvo vojevanje i ustoličenje na Udbini, ali to više nije teren historiografije, nego usmene predaje i epske pjesme. Hörmann svjedoči da je u njegovo vrijeme u Ripču kod Bihaća bilo još kuća porodice Lipovača, "pradjedovi ovih Lipovača naseliše se onamo iz Like, kad je Lika pod Austriju pala" (Hörmann I, 600). Luka Marjanović ide još dalje u odmotavanju genealoškog klupka historijskih predaka Mustaj-bega Ličkog. Prema predaji, zabilježenoj od pjevača Bećira Islamovića, Mustaj-beg je porijeklom od plemena Lipovača iz Mostara, a od istog su plemena sadašnji kovači Lipovače u Ripču iznad Bišća":

4 Riječ je o najpoznatijem krajišničkom pismu transkribiranom i objavljenom u knjizi: *Krajišnička pisma*. Odabrao i priredio Muhamed Nezirović, "Preporod", Sarajevo, 2004.

5 "U smutnjama na Krajini 1639. (1049), koje su prouzrokovali Idris kapetan i Mahmud ef. Zeničak postao je beg kapetanom bihaćkim." (Bašagić, 1900., str. 78)

Prije nego je prešao u Liku, zvao se Mujo. U Mostaru je zavolio kćer Gjurašina kneza, koju mu je paša oteo, a on ubio pašu i pobjegao s djevojkom u Liku, gdje je svojom pameti postigao čast ličkog poglavara i prozvao se Mustajbegom. (Marjanović I, 585)

Marjanović se zadržava i kod Mustaj-begova zasužnjenja i izbavljenja, odnosno na pjesmama koje opijevaju taj događaj, o kojem događaju, kao što je pokazano, sasvim pouzdano svjedoči i Čelebi. Riječ je o tri pjesme iz Hörmannove zbirke broj XXI, XXIII i XXIV i o tri pjesme Marjanovićeve zbirke: pjesma Mehe Kolakovića br. 37, Salke Vojnikovića broj 36 i Vele Ahmetovića broj 24. Posljednji ključni momenat epske biografije ovoga junaka je njegova smrt, o čemu, također, postoji više ispjevanih verzija. Onu koju je Marjanović uvrstio u svoju zbirku ispjevao je Salko Vojniković i nalazi se pod rednim brojem 35. Prema toj verziji, izvjesna Janja Uzolačka je bila uzrokom begove pogibije, jer se uhvatila u kolo na begovu sramotu, a Huremaga Kozlić neizbježnim izdajnikom, jer ga ostavlja samog u borbi. Dvojica harambaša, Tutek i Trivun, ranjavaju bega i konja mu Goluba, a bezimeni kozar odsijeca glavu i nosi je, najprije Janji, a zatim šibenskom i zadarskom banu. Oni ga prekorijevaju zbog tog čina i nabijaju na kolac. Marjanović čak navodi podatak da je isti pjevač u prethodnoj pjesmi najavio begovu pogibiju, čime se još jednom potvrđuje prethodno izrečena teza o pjevačevoj cjelovitoj slici svijeta.

S druge strane, Salko Vojniković, kao, uostalom, Kurtagić i drugi, ima potrebu da dodatno ovjerodostoji svoju predaju vraćanjem Mustaj-bega tamo odakle je i uzet – u zbilju. On pripovijeda da je pjesmu o Mustaj-begovoj pogibiji preuzeo od izvjesnog Dželila Šabića, ali ne samo pjesmu, već i jednu zanimljivu zgodu. Naime, taj Šabić se jednom obreo na pijaci u Šibeniku, ubrzo se saznalo za njega da je dobar pjevač i zamoljen je da nešto zapjeva. Kada je Šabić ispjevao pjesmu o Mustaj-begovoj pogibiji, oglasila se neka starica i kroz plač kazala da je upravo ona ta uzolačka Janja zbog koje je beg poginuo. Pjevač Alija Prošić, međutim, ima svoju verziju zbiljske potvrde junaka Mustaj-bega, pričom o svome djedu, koji je u kaurima "u jednoj mehani našao Madžaricu svu bijelu kao varenika (mlijeko), a u mišici bijelu, pa je upitao, koliko joj je godina, a ona mu odgovorila, da je glavom Janja uzolačka".[6]

6 Marjanović IV, str. 639. – Marjanović, međutim, prepričava i treću verziju pjesme o Mustaj-begovoj pogibiji, zabilježenu od Bećira Islamovića. Prema toj verziji, bega ubijaju tri harambaše a glavu mu odsijeca četvrti – Tutek harambaša. Ličke nabodice nalaze bega bez glave i odnose na Udbinu da ga sahrane. Tutek harambaša nosi glavu na poklon bečkome ćesaru, očekujući veliku nagradu, ali ga ćesar izgrdi što je takvog junaka pogubio. Glavu preuzimaju šokice i igraju kolo oko nje. Na kraju se Rade odvaži krenuti u potragu za begovom glavom, nalazi najprije Tutek harambašu i dostojno ga kažnjava, zatim pronalazi i glavu, donosi je na Liku i sastavlja s tijelom.

Čuvar pravnog poretka

Gotovo neprimjetno učinjen je prijelaz sa historijske na epsku zbilju, pri čemu se usmena predaja javlja u ulozi posrednika. Činjenica da i sami historiografi (Muvekit, Imamović) u svojoj argumentaciji posežu za predajom, pa čak i za epskom pjesmom, daje za pravo da se predaja i epska pjesma tretiraju kao *usmena historija*, koja se zgodno dopunjuje s pisanom. Poznato je da na recipijentskom polu pisane povijesti vlada beskrajno povjerenje u vjerodostojnost predaje i epske pjesme. S istim ili čak većim povjerenjem gleda se na historiografiju, mada je skeptički um savremenog čovjeka doveo u pitanje njenu vjerodostojnost, te je tako stavio skoro u istu ravan sa predajom i epskom pjesmom. Pokazalo se da je laž sastavni dio historiografije barem onoliko koliko je istina sastavni dio predaje i epske pjesme. Unatoč raznim pokušajima nivelacija, ja ću se držati one stare teze da se između historijske i epske zbilje ne može staviti znak jednakosti, bez obzira s kojom se količinom povjerenja različiti konzumenti odnosili prema njima.

Epska pjesma nudi brojne podatke o Mustaj-begovu životu, o njegovoj porodici, o viteškom ponašanju, strategiji i taktici vojevanja. Historiografija je utvrdila postojanje historijskih prototipova, usmena predaja "osmislila" begovo porijeklo i postojanje Jane Uzolačke, a o svemu ostalom pobrinula se epska pjesma. Ako historiografija traga za faktima, onda predaja traga za pričama koje će nas ubijediti u vjerodostojnost epske pjesme.[7] U to me uvjeravaju primjeri Muratage Kurtagića, koji u dodatnim objašnjenima vezuje svoje porijeklo za jednog epskog junaka, kao i primjeri Salke Vojnikovića i Alije Prošića, koji pričaju Luki Marjanoviću svoje predaje o postojanju "stvarne" Jane Uzolačke i time potvrđuju istinitost ispjevanih pjesama o begovoj smrti.

Mustaj-beg je najveći autoritet Like i Krajine, graničar i zapovjednik koji stoluje na Udbini. Epski pjevač ni uz jedan ženski lik nije vezao sudbinu ovog zapovjednika, ne spominje se niti ko mu je bila životna saputnica. Tome je tako najvjerovatnije zbog toga što, kao zapovjednik i vrhovni autoritet, nikada ne boravi u svojoj kući, uvijek ga zatičemo u mejhani na Udbini, odakle sve kreće i kamo se sve vraća. Zna se jedino da mu je žena iz porodice Kopčić i da mu je svastika odvažna Begija, koja sama odluči poći u oslobađanje zarobljenog zeta u pjesmi 21 druge knjige Hörmannove zbirke. Ali se zato spominje kćerka Zlatija (Hörmann I, 39), za kojom beg plače zato što je odvedena u ropstvo kod bana janočkoga, kćerka Begija, koju ban janočki traži za otkup zarobljenog Mustaj-bega (Hörma-

7 Naravno, ovdje se ograničavam samo na one predaje koje se odnose na pojedine junake epskih pjesama, ostavljajući po strani vrlo bogat repertoar drugih tema, o čemu je iscrpno pisala Aiša Softić u spominjanoj knjizi.

nn II, 23), sin Bećir,[8] koji gine u borbi s dvojicom banova,[9] brat Mehmed, koji bježi od nevoljene i silom dovedene nevjeste (Hörmann II, 26). U dvije pjesme se spominje i brat Šaban Lipovača (Hörmann II, 26 i Marjanović I, 18), čime se zapravo čuva spomen na moguće begovo porijeklo iz poznate porodice Lipovača.

Smrt junaka

Da je smrt junaka važna tema za epsku pjesmu, govori činjenica da i kod Hörmanna postoji pjesma o Mustaj-begovoj pogibiji. Zapravo se njegova pogibija spominje tek u prisjećanju starog Ćejvan-age, kojemu je krivo što se niko nije potrudio da osveti svoga bega.

A znate li, a bezobraznici,
Evo puno sedam godin' dana,
Kako nam je bego poginuo;
Nijeste se more potežili,
Da siđete na begovu luku,
Da vidite oburvane kule
I begovu sirotinju tešku
I Bećira, Mustaj-bega sina. (Hörmann I, br. 30, stih 16-20, str. 419)

Ipak, osvetnički pohod poduzimaju Mujo i Tale, zarobljavaju begovog ubicu Jovana od Uzavlja i poklanjaju mu život, jer je izrazio želju da se poturči. Kao i u slučaju Vojnikovićeve najave Mustaj-begove pogibije, tako i Hörmannov pjevač najavljuje Bećir-begovo stradanje (Hörmann I, 29). Naime, hodža tumači Mustaj-begov san i najavljuje begovo ranjavanje i pogibiju dvojice begovih sinova.

Šta znači smrt u biografiji epskog junaka? Smrt je nešto s čime junak stalno živi, priželjkivana kao završni čin jedne viteške egzistencije, ali i sama, po mogućnosti, mora biti u duhu viteških ideala, dodatno ovjenčati slavom ovjenčani život. Dakle, ona jeste tu negdje, ali nikad ili rijetko na djelu, jer pjesmi je, ipak, potreban živ a ne mrtav junak, osim ako se od samog čina umiranja ne želi izvući neka viša korist i, u skladu s tim, stvoriti, možda, mit. Krajiški junak, međutim, ima i razlog više zašto živjeti a ne umirati – to je prostor uz granicu koji njegovu egzistenciju čini svrhovitom i potpunom do te mjere da junaci prestaju biti umjetnici borbe (vitezovi) a postaju umjetnici življenja, ili možda još preciznije – umjetnici preživljavanja. Načelo 'biti spreman da se umre u svakom trenutku' okreće se u načelo 'preživjeti po svaku cijenu'. Razlozi postojanja iz uzvišene

8 Postoje dvije verzije pjesama o Bećirovoj, pogibiji: prva je pjesma Hörmann I, br. 34 i druga je *Boj pod Udbinom* iz zbirke Esada Hadžiomerspahića.

9 Kada Rade zakuka za poginulim Bećirom beg ga tješi: "Muško bio, pa i poginuo / Radovane, taka je Krajina" – Hörmann I, pjesma 34, stih 425-426.

nebeske spuštaju se u svakodnevnu zemaljsku perspektivu, tako se vladaju svi krajiški junaci, a posebno Budalina Tale, što je opet u skladu s ključnim tezama M. M. Bahtina o važnosti i porijeklu smjehovne kulture. Stoga i ne čudi što je u bošnjačkoj epskoj tradiciji ispjevan mali broj pjesama o smrti krajiškog junaka.

Zanimljivo je da Vojnikovićeva kratka pjesma iz Marjanovićeve zbirke o Mustaj-begovoj pogibiji ispripovijedana na nešto drugačijoj pripovjednoj matrici nego što su pjesme Parryjeve zbirke. Naime, Janja Uzolačka svjesno prkosi i izaziva bega, što je trebao biti dio plana zadarskoga i šibenskoga bana da se dočepaju begove glave. Ni tako osmišljena zavjera nije mogla biti garant uspjeha, trebalo je naći načina kojim oružjem i kakvim mecima gađati bega (*jer bega metak neće*), a to su mogli biti samo od zlata izliveni meci, i trebalo je sve to osigurati izdajom iz neposrednog begovog okruženja, što je obezbijeđeno u liku Huremage Kozličića.

U Zbirci Milmana Parryja pohranjeno je pet pjesama[10] koje pjevaju o Mustaj-begovoj pogibiji:

1. Suljo Tunović *Smrt Ličkog Mustajbega* PN 921, 526 stihova, Gacko, 03. januar 1935. godine
2. Hajro Ferizović (star oko 90 godina) *Smrt Ličkog Mustajbega* PN 12393, 1611 stihova, Bijelo Polje, 17. juna 1935.
3. Avdo Međedović (star 63 godine) – *Smrt Ličkog Mustaj-bega* PN 6807, 2393 stiha, Bijelo Polje, 28. juna 1935. godine
4. Šećo Kolić *Smrt Ličkog Mustajbega* PN 6832, 1297 + cca180 stihova,[11] Bijelo Polje, 02. juli 1935. godine
5. Avdo Međedović – *Smrt Ličkog Mustaj-bega* LN 203, 1356 stihova, Bijelo Polje, 16. august 1951. godine

Albert Lord je, govoreći o više pjesama o temi ženidbe Smailagić Mehe, ukazao na mogućnost prepoznavanja radnje zajedničke za sve pjesme, ali radnje kakve nema ni u jednoj poznatoj pjesmi.[12] Ovdje se, zapravo, radi o onom što su Ro-

10 Dvije pjesme Murata Žunića, koje po svome naslovu također navode na Mustaj-begovu pogibiju – *Osudita smrt Ličkog Mustaj-bega PN 1919* i *Osudita smrt Ličkog Mustaj-bega PN 1958* – zapravo, pjevaju o zarobljavanju i oslobađanju ovoga junaka. Inače, potreba naslovljavanja pjesama, inicirana iz pisane književnosti, najčešće je dolazila od zapisivača, a ne samih pjevača, jer sami izvođači ne prizivaju pjesme po naslovu već po sadržaju, odnosno po centralnoj temi. Također, pjesmu *Hrnjica Mujo osvećuje Ličkog Mustajbega* (6291 stih), PN 6810; Bijelo Polje 1935-06-29, nisam našao u prostorijama Parryjeve zbirke.

11 Manuskript koji sam skenirao u prostorijama Parryeve zbirke počinje s pet posljednjih stihova ploče br. 5398 i nastavlja dalje sa pločom br. 5399 itd. Prethodna sveska s transkribiranim tekstom nepunih triju ploča u vrijeme moga boravka od septembra 2006. do februara 2007. nije se nalazila u prostorijama Parryjeve zbirke. Prema slobodnoj procjeni nedostaje otprilike 180 stihova.

12 "Ako uzmemo sve postojeće tekstove pesme o Smailagić Mehu i izvučemo iz njih sve zajedničke elemente, mi smo konstruiali nešto što nikad nije postojalo u stvarnosti, pa čak ni u

man Jakobson i Pjotr Bagatirjov prepoznali kao *langue-parole* odnos u folkloru i što se može, recimo, uzeti kao teorijsko 'pokriće' za Parry-Lordove 'empirijske' rezultate. Naime, De Saussureovu podjelu na jezik kao sistem znakova (*langue*) i na jezik u upotrebi (*parole*) dvojac Jakobson-Bogatirjov primjenjuje na folklor, pri čemu pod pojmom folklor podrazumijevaju uglavnom usmenu književnu tradiciju. Ukupna tradicija usmene književnosti može se posmatrati kao zaliha formula, tema i postupaka, a svaka pojedinačna izvedba kao konkretna realizacija tog potencijala. *U folkloru je odnos između umjetničkog djela i njegove objektivacije (tj. takozvanih varijanata tog djela u izvođenju različitih osoba) potpuno analogan odnosu između* langue *i* parole*. Poput* langue*, folklorno djelo postoji izvan pojedinih osoba, ono postoji potencijalno i samo je kompleks određenih normi i poticaja, podloga živoj tradiciji koju izvođači oživljuju kićenim individualnim stvaralaštvom, kao što stvaraoci* parole *postupaju sa* langue*.* (Jakobson/Bogatirjov, 21)

Elem, radnja četiriju pjesama može se objediniti i predstaviti kao radnja jedne pjesme. Dakle, *langue* priča o Mustaj-begovoj pogibiji izgledala bi ovako:

1. Mustaj-begova odluka da Janu/Janju uzme za ljubu
2. Slanje izvidnice u Uzolac/Uzo da se potvrdi Janjina ljepota
3. Uzaludno protivljenje postojeće begove ljube
4. Pozivanje i skupljanje vojske/svatova
5. Odlazak vojske do Uzolca, izviđanje i zauzimanje grada
6. Otmica Janje i Mustaj-begovo uživanje u njenim čarima
7. Bijeg Jovanov u Italiju i povratak s moćnom vojskom
8. Poraz Krajišnika i pogibija Mustaj-bega
9. Nagrada kršćanskih kraljeva Jovanu za begovu glavu

Pjesma Sulje Tunovića *Smrt Ličkog Mustajbega* PN 921, 526 stihova, spadala bi u grupu pjesama koje pjevaju o osveti za Mustaj-begovu pogibiju. Radnja je smještena u Kanidžu, važno mjesto za bošnjačku epiku, koje se nalazi u Unđurovini,[13] u mejhani u kojoj stari Ćejvan-aga podsjeća prisutne junake na begovu pogibiju i potrebu za osvetom. Pjesma ima dvije zanimljive scene: prva govori o Halilovom lutanju šumskim bogazima a druga, s dozom humora, o Halilovim pokušajima da se uhvati u djevojačko kolo.[14] Prvu scenu bih mogao (zlo)

svesti bilo kog pevača pesme. Tako dobijamo samo zajedničke elemente tog ograničenog broja tekstova, ništa više i ništa manje." (Lord, 101)

13 Kriterij prema kojem je Luka Marjanović takve pjesme nazvao unđurskim.

14 U usporedbi pjesmom iz Hoermannove zbirke pod rednim brojem XXX u knjizi, koja također pjeva o osveti Mustaj-begove pogibije, i koja je isto tako zabilježena na području Gacka (mjesto Avtovac), samo nekih pedesetak godina ranije, uočavaju se sljedeće razlike: skupština junaka nije u Kajnidži već na Udbini; u osvetnički pohod idu Mujo i Tale, a ne Halil.

upotrijebiti i protumačiti kao sasvim slučajnu simboliku za pjevačevo nesnalaženje i lutanje bogazima epske naracije.

Prema svemu sudeći, pjevač Hajro Ferizović je u svojoj 1611 stihova dugoj izvedbi objedinio dvije velike teme o Mustaj-begu Ličkom: temu pogibije i temu osvete. Čak bi se ova pjesma mogla uzeti kao argument za tezu da nove i veće epske tvorevine nastaju objedinjavanjem manjih, šav koji svjedoči o tom spajanju još je svjež i uočljiv. On se nalazi na granici između 294-eg i 295-og stiha:

"Ja ne žalim Mustaj-bega Ličkog,	292
No obraza cijele Krajine	293
I namuza cara Sulejmana."	294
Sade ode na Krajinu vojska.	295
Sade prođe vakta nekoliko,	295

Prva tema razvijena je po standardnom obrascu:

1. Mustaj-beg na Bajram ljubi saopćava namjeru da dovede Janju Uzolačku; ljuba se protivi zato što je u pitanju Vlahinja;
2. Šalje bajraktara Mejrića u izvidnicu, da potvrdi Janjinu ljepotu;
3. Sakupljanje vojske, dolazak i otmica Janje;
4. Begova odluka da se prepusti Janjinim čarima pod čadorom;
5. Motiv izdaje: stražu čine Koziličići i Huremovići na Kozari;
6. Jovan bježi u Taliju;
7. Vraća se sa vojskom i napada;
8. Mujo i Tale upozoravaju bega da se kani milovanja i da krenu kući, jer opasnost vreba;
9. Izvode bega do planine, a oni se vraćaju u borbu;
10. Beg se opet zaustavlja i prepušta Janjinim čarima;
11. Dolazi Jovan, ubija ga, odsijeca mu glavu i nosi je u Taliju.

Zašto je, međutim, tema ispjevana tek u 293 stiha, vidi se iz pojedinih dijelova: Ferizović je, naime, 'zakazao' u onim dijelovima koji nose potencijal za 'kićenje', kao što je podtema slanja poziva i sakupljanja junaka te podtema slanja izvidnice u utvrđeni grad Uzor. Zato je u drugoj temi bio znatno opširniji[15] i samo na pozivanje junaka troši gotovo 370 stihova (od 443 do 775),[16] više nego u cije-

15 1) Skup na Bajram kod Mustaj-begovice poslije sedam godina: ona je tužna što još niko nije osvetio njenog bega, ali ne zbog samog čina otmice Janje, nego zbog toga što je osramoćena Lika i sam sultan; proziva Muju; Mujo kazuje da je već išao u izviđanje, ali je zaključio da je grad utvrđen tako da ga se ne može osvojiti; 2) odluka da se ide u osvetu; 3) pisanje knjiga junacima: od 403 do 775 stiha; 4) logistička priprema i sakupljanje junaka (do 1039-og stiha); 5) Halilovo izviđanje 1450; susret sa krčmaricom Pavom i Janjom; Janjina spremnost da mu pomogne u osveti; 6) opsada i osvajanje grada; pogubljenje Jovanovo.

16 Pozivaju se sljedeći junaci: 1. budimski vezir sa 30 000 janjičara i 30 topova, 2. travnički vezir sa 20 000 janjičara i 20 topova, 3. Osman-beg Šestokrilović iz Ošjeka sa 30 000 janjičara i 30

loj prethodnoj temi, a na sakupljanje junaka novih 200 stihova (od 815 do 1039), što je ukupno nešto manje od 700 stihova. Tema Halilovog izviđanja utvrđenog grada Uzora proteže se sve do 1450-og stiha, tako da je na borbe oko opsade i zauzimanja grada potrošeno svega 161 stih.

Avdine izvedbe

Izvedba Avde Međedovića PN 6807 od 2393 stiha snimljena 28. juna 1935. godine u Bijelom Polju bavi se samo temom begove pogibije, ali je unatoč svemu bila za 792 stiha duža od Ferizovićeve. Avdo je pokazao prefinjeno umijeće *opisivanja* ili razvijanja postojećih scena do neslućenih razmjera. Opis Janjine ljepote, koji dolazi odmah nakon pripjeva od 5 stihova, zapravo je himna Janinoj ljepoti i njega nema ni u jednoj drugoj izvedbi. U šezdesetak stihova govori se o njenom rođenju i stasavanju, o ponosu s kojim odbija prosce najvišeg ranga sa svih strana.

Otkako je postala Krajina,
Nije bolja podrasla devojka,
Nego što je u Uzovlje ravno,
Mila sestra Uzovca Jovana,
E gospođa Jana Jovanova.
Koliko je u stasu visoka
I u pasu tanka i lijepa!
Tud đevojka lica gosposkoga,
Jal je vila ja li je rodila,
Jal joj vila na babine bila
Mulćim nije što joj svoje nije.
Jana ruse kose odgojila,
Bi se s rusom kosom opasala.

Ovakav uvod ima i drugu funkciju: da pripremi teren za ono što slijedi, da opravda begovu namjeru da uzme Janu za ljubu uz već postojeću, ali i da, kao u *Ilijadi*, na neki način nagovijesti svu tragiku događanja.

Drugu mogućnost proširenja Avdo je koristio u podtemi slanja knjiga/poziva junacima/svatovima, njegov spisak ide od broja 26, toliki je, naime, broj pozva-

topova, 4. dva bega Fetibegovića i Rustem-beg iz Sarajeva, 5. beg Ljubović iz Nevesinja, 6. Dadić Alibeg iz Mostara, 7. Novljanin Alija iz Novoga Grada, 8. beg Zatović i Ograščić sa 40 vojnika, 9. beg Alajbeg sa Klisa, 10. Hadži-kapetan iz Udbine, 11. baba Ahmetović dedo sa Cetinja, 12. Smajil-beg, 13. Murat-beg Kapetanović iz Bosne, 14. Tuzla Alibeg, 15. Alipaša Ćatović sa Šenica ravnih, 16. Fehrat-paša Fehratagić od Novog Pazara, 17. Hivzi-beg iz Banje Luke, 18. Bešir buljubaša sa Stijene, 19. Blažević Omer iz Otoke, 20. Orošović Tale (jedino se Tale poziva lično preko glasnika Osman-bajraktara a ne knjigom, "jer Tale ne zna knjige čitati") i 21. knez Najaš i kmet Matijaš.

nih junaka. Ali, to nije samo puko pozivanje i nizanje svih imena koja mogu pjevaču naumpasti u tom trenutku – u činu trenutne kreacije, kakav zasigurno jeste čin epske izvedbe, pravo je umijeće prizvati iz sjećanja sva ta imena i, pritom, poštovati redoslijed, koji mora odražavati hijerarhiju, status i slavu junaka. Lik Budaline Tale (Ličanin Tale, Tale od Orašca) upravo je treća mogućnost za proširenje epske radnje. Tale je posebno zanimljiv i kompleksan lik bošnjačke epike.

Uvođenje Budaline Tale u pjesmu odvija se u trenutku kada se skupljaju pozvani junaci, gdje se po pravilu, pojavljuje posljednji. Epizoda je dodatno dinamizirana begovim najavama Talina dolaska i pašinim sumnjičavim iščekivanjem 'onoga bez kojega se ne može'. Ovaj junak svojom pojavom razbija monotoniju nabrajanja dolazećih junaka, razbija atmosferu iščekivanja svojom lakrdijaškim odnosom prema krutom i preozbiljnom okruženju. Druga Talina scena slijedi prilikom priprema pristiglih junaka i vojske da krenu prema Uzoru gradu, gdje Tale preuzima zadatak postrojavanja i raspoređivanja (tertib praviti). I u ovoj sceni u nekoliko desetka stihova Tale demonstrira svu raskoš svoje pojave i uveseljava okruženje.

Šesnaest godina kasnije, 16. 08. 1951. Albert B. Lord će ciljano tražiti od Avde da mu ponovo izvede istu pjesmu i zauzvrat dobit će za 1037 stihova kraću izvedbu. Ova izvedba slijedi osnovne tačke razvoja radnje, ali pokazuje i slabosti pjevača koji je u tom trenutku imao 79 godina. Poznato je da je Parry pravio eksperimente s pjevačima, tražeći da izvedu: 1) od istog pjevača istu pjesmu u kratkom vremenskom razmaku; 2) od drugog pjevača istu pjesmu u kratkom vremenskom razmaku i 3) od istog pjevača istu pjesmu poslije dužeg vremena. U prva dva slučaja Parry, a kasnije i Lord, zaključio je da se ne radi o varijanti nego o novoj pjesmi, a još radikalniji zaključak je mogao glasiti ovako: broj pjesama jednak je broju izvedbi, bez obzira na temu i izvođača.

Pjesma Šeće Kolića PN 6832, poput Ferizovićeve, objedinjuje u sebi dvije teme: begovu pogibiju i osvetu. Prvi dio najvjerovatnije[17] počinje na isti način kao i većina dosadašnjih: Mustaj-begovom odlukom da pošalje svoga bajraktara (u ovoj pjesmi je to Nuko) u izvidnicu do Uzorja. U njemu su sadržani svi elementi radnje, bez posebnog zadržavanja na pojedinim detaljima, ali sa skoro duplo više stihova (518 stihova) nego kod Ferizovića. Mjesta, ipak, nešto šire razrade teme podudaraju se s istim takvim mjestima Avdine izvedbe iz 1935. godine: pozivanje i sakupljanje junaka te scena odlaska Halila u izviđanje. Ovo je ujedno bila i posljednja pjesma o temi Mustaj-begove pogibije do koje je Milman Parry došao.

Navedeno pitanje: "Šta znači smrt epskog junaka", prefolmurilat ću u pitanje "Šta znači smrt krajiškog junaka", jer se po svemu šta sam do sada napisao može zaključiti da je riječ o posebnoj epici s drugačijim likovima i posebnim temama, tako da i tretman ovog završnog čina u biografiji krajiškog junaka zahtijeva drugačiji pristup. Ako sam zaključio da krajiški junak više nije 'umjetnik borbe'

17 Zbog toga što nisam uspio doći do sveske u kojoj se nalazi početak pjesme.

spreman poginuti u svakom trenutku, onda to znači da i problem smrti poprima drugačije obrise. Naime, za ovoga junaka smrt od metafizičke postaje čisto fizička pojava, koja ne znači više ulazak u svijet slavnih, već prestanak daljeg egzistiranja: gubitak mogućnosti da se, naprimjer, uživa u dražima takve ljepotice kao što je Uzolačka Janja (Mustaj-beg). Stvari su definitivno usmjerene ka tlu i problemima svakodnevne egzistencije, etika herojske žrtve se mijenja za estetiku uživanja u svakodnevnim blagodatima.

Zanimljiva je prethistorija Mustaj-begove pogibije. U spomenutoj pjesmi Salke Vojnikovića Marjanovićeve zbirke uzrokom begove pogibije je Janjino izazovno ponašanje u djevojačkom kolu, potpomognuto izdajom Huremage Kozlice. Pjesme Parryjeve zbirke, međutim, uzrok pogibije traže u protivljenju i kletvi begove ljube, u izdaji izvjesnih podanika i u begovom prepuštanju čarima Janjine ljepote u kritičnim trenucima borbe s Jovanom. Begova ljuba prihvata odluku da dobije suparnicu, ali pod uvjetom da nije 'vlaškog' roda, a kada saznaje da, ipak, jeste, protivi se njegovoj odluci ili bega ispraća s kletvom.[18] Repertoar mogućih kletvi odgovara broju ispjevanih pjesama o ovoj temi:

Motiv izdaje veže se, kao i u spomenutoj pjesmi Marjanovićeve zbirke, za:

1. Hajro Ferizović – dva Kozlića i tri Huremovića
2. Avdo Međedović PN 6807 – sedam šura Atlagića iz Bišća
3. Avdo Međedović LN 203 – sedam šura Atlagića iz Bišća
4. Šećo Kolić – uvriježena ljuba Mustaj-begova

U sve četiri pjesme beg ne odolijeva ljepoti Janjinoj, uživanje u njenim čarima ga vodi u pogibiju. Svi pobrojani uzroci potvrđuju tezu o isuviše ljudskim a manje uzvišeno etičkim razlozima Mustaj-begove pogibije.

Great Old Man

Beg ima i svoga nadaleko čuvenog konja Goluba, zbog čega janočki ban za begovo oslobađanje traži upravo njegovog konja (B-XXIII-H). Rijetko ko drugi ima priliku i čast jahati Goluba, kao na primjer Vlahinjić Alija u potjeri za Grgom Antunićem (Hadžiomerspahić, *Grga Antunić udara na Raduč*). Alija dobro pazi da šta ne bude begovu konju, jer bi time cijeloj Krajini bila salomljena krila

Al' goluba nesmi naćerati,
Jer se boji Vlahinjić Alija,
Ubiće mu begova goluba,
Svoj će Lici oblomiti krila. (Hadžiomerspahić, 249)

18 Narodna pjesma, posebno ženska – sevdalinka i balada – čuva vjerovanje da je ženska kletva ostvariva i da uvijek stigne onoga kome je upućena. Ovakvo vjerovanje psihološki se može opravdati slabom pozicijom žene u društvu, posebno u patrijarhalnoj kulturi, koja je sopstvenu nemoć da se sama zaštiti nadomještala jakom kletvom.

Međutim, Mustaj-beg nije junak koji svoje junaštvo dokazuje u bojevima i mejdanima, kao Hrnjice i Tale, naprimjer. Rašid Durić o tome piše:

> *Kao epski junak Lika Mustajbeg je najčešće opjevan na početku i na kraju epskih pjesama, u komentiranoj ulozi sakupljanja junačkog svijeta ispred dvora u Udbini. Mustajbeg je često u oružanoj zaštiti progonjenih Krajišnika od hrišćana na osmansko-mletačkoj granici. U direktnim sukobima Mustajbeg najčešće sudjeluje samo na početku, da podžeže okršaj. Potom se povlači na uzvišicu odakle prati tok okršaja, u cilju pravednog nagrađivanja ratnika prema dokazanoj hrabrosti i sposobnosti. Budući da je kao junak čuven, protivnik ga i na mejdan poziva, ali se Mustajbeg lično ne odziva već umjesto njega, u pravilu, mejdan dijeli 'bedel' – zamjenik, na kojega je, po nepisanom pravu, mogao imati svaki junak.* (Durić, 68)

Zanimljivo je, kako je već primijećeno u literaturi, da Mustaj-beg Lički dijeli mejdan u samo jednoj pjesmi *Mustajbeg Lički dili mejdan sa primorskim banom* iz zbirke Esada Hadžiomerspahića.

On je autoritet koji predvodi, planira i odlučuje, autoritet kojem se vjeruje i kojeg svi bespogovorno slušaju. Jednom je jurišao na čelu kolone da pomogne Ibri Durutagiću, ali su ga njegovi borci opomenuli da nije njegovo na čelu jurišati (Hörmann II, 60), jer on je samo vojskovođa i strateg koji sa bezbjedne distance posmatra borbe. Obično prvi jurišaju bajraktari, ostali Ličani pa tek onda Mustaj-beg. Često se pojavljuje sa svojom pratnjom u odsudnom trenutku da pomogne usamljenom junaku i preokreće tok borbe. Iako najčešće sam odlučuje, povremeno zatraži savjet od Budaline Tale, kao u pjesmi Hörmann II broj 63 (*A on reče: "Dok upitam Tala."*). Stoluje na Udbini, gdje ima svoju mejhanu. Kada ulazi u mejhanu, svi na noge skaču (*Udbinjani na noge skočiše*), sjeda kod pendžera i obično gleda kroz pendžer da bi ugledao glasnika ili sluša razgovor u mejhani da bi se potom i on umiješao. Pojava glasnika na Udbini ili svađa u mejhani su samo dva od više načina započinjanja radnje, u oba slučaja Mustaj-beg se mora umiješati i pokrenuti radnju.

Od Mustaj-bega se traži dozvola i za borbena djejstva i za svadbeni pohod. Ako se odluči za boj, onda se pucanjem iz topa obavještava cijela Krajina da se izvrše pripreme i dođe na dogovoreno mjesto (pjesma Marjanović II broj 26, stihovi 735-738). Ili se daju neposredna naređenja s istim ciljem:

O Ličani u begluk-mehani!
Svaki hajte svome bilu dvoru,
Spremajte se na odžaku svome,
Sedam da je braće u odžaku,
Svak osvani rano u subotu
Pred Udbinom kod vode Crvaća. (Marjanović I, 360)

U čudesnoj pjesmi *Trka na Tihovu* beg vrši smotru svojih konjanika i pravi poseban poredak među njima:

Da vidimo Liku Mustajbega,
Kako svoje Udbinjane reda:
Najpr' je meće ate đogataste,
Pa za njima ate alataste,
P' onda meće ate dorataste,
Pa za njima vrane bez biljega. (Hadžiomerspahić, 336)

Traži od svojih Ličana da dobroga konja, ili dobru odjeću, dadnu boljemu junaku od sebe. Time što drži do ceremonije i do izgleda svojih junaka on se još jednom pokazuje kao reprezentant staleškog sloja koji poštuje red i običaje viteškog nadmetanja. Zato će ulazak Mustaj-begove vojske u Budim biti prvorazredna atrakcija.

Od viteških pravila vojevanja ne želi odstupiti ni kada je život u pitanju. Ne dozvoljava Mehi Dizdareviću da pritekne u pomoć Đuliću, jer je to bio Đulićev mejdan s Konjevićima (Hörmann II, 62), zabranjuje junacima da pljačkaju Mostar zbog čega se Krajišnici ljuti vraćaju na Krajinu (Hörmann II, 74), ne dozvoljava Tali da posiječe varalicu Kozlić Alijagu, jer želi prvo svadbu obaviti (Marjanović I, 20), ne pristaje da Mujo Hrnjica ide u potragu za njegovim bratom Mehmedom, jer ne želi izgubiti još jednog junaka (Hörmann II; 26), zabranjuje i drugima da se svete jer i "nevjerni mogu tribovati" (640), ili "Nek saznadu Kotarani / Nek se kašnje s njima ne kumuju" (651-652). Ova izuzetna pjesma završava se razmjenom zarobljenih i dogovorom s banom zadarskim o pravilima ponašanja u budućim sukobima:

Što ban begu reče na rastanku:
"Mustajbeže, od sve Like glavo!
Da ko snese sa Like divojku,
Ako bude volja djevojačka,
Da s' oženi s njome na Kotaru,
Nemojte mi tome zavidjeti,
Neka nam, beže, zavidjenja nejma!"
Njemu veli lički Mustajbeže:
"Tome ti, bane, zavidjeti ne ću.
Kada bude volja djevojačka,
Na silu ih nemojte krstiti,
Ni ja nikad ne dam poturčiti;
A što 'vako podignemo vojsku,
Porobimo, dobro dobijemo,
Nek ni za to zavidjenja nejma." (Marjanović II, 55)

Zarobljenim djevojkama daje slobodu da same odluče hoće li ostati ili se vratiti svojim kućama (Marjanović I, 18), što Mustaj-bega s pravom promovira kao "čuvara i personifikaciju pravnog poretka". (Schmaus, 179) Kao "great old man" junačke pjesme on ne srlja u borbu po svaku cijenu, ponaša se kao zapovjednik koji brine o svom i životima svojih boraca. U jednoj situaciji ne pristaje na Ilijinu ucjenu i smišlja način kako da izbjegne borbu (Hörmann II, 61), u drugoj, kada ban zadarski na Kotarima postavi straže i onemogući im četovanje, naređuje svojim Ličanima da se klone četovanja i da se prihvate zemljoradnje (Marjanović I, 18).

Mustaj-beg je junak početka i kraja, s njim pjesma počinje i završava, niko mu ne zamjera zbog toga, u krajiškoj podjeli uloga to je njegova rola. On prvi s Goluba poziva u borbu uzvikom "Allah janjci, o Jurjevu danci, / Kotarani bježe po Mosoru!", što Ličanima daje snagu: "Tjeraj, brate, eno Mustaj-bega!" (Hörmann II,65), ali ne juriša s bajraktarima i Ličanima u boj. Po završetku bitke on ponovo vodi glavnu riječ, prikuplja podatke o ranjenim i poginulim i pravedno dijeli zadobijeni plijen. Pošto ne učestvuje u borbenim djejstvima, onda mu preostaje jedino da sa distance posmatra tok borbe, u čemu ga obično sprečavaju dvije stvari: ili gusta magla na bojnome polju ili prevelika udaljenost od mjesta borbe. Za savladavanje prve prepreke beg se u molitvi direktno obraća Bogu da rastjera maglu po polju, kako bi mogao vidjeti ko pobjeđuje:

Tad Mustaj-beg istjera Goluba,
Pa udari abdest turski na se,
Pa on klanja četiri rećata,
Pa on Bogu obje diže ruke:
"Daj mi, Bože, vihar sa Palije,
Da rastjera maglu u krajeve,
Da ja vidim čija gine vojska,
Čija gine, čija li dobiva!" (Hörmann II, 598)

Za praćenje borbe s prevelike udaljenosti potreban mu je durbin:

Jer beg silnu sakupio vojsku,
Kod bega se bile čadorovi,
U njeg vavik durbin u desnici,
Jer on gleda svojih uhodnika. (Marjanović I, 221)

Kada mu ni durbin nije dovoljan, onda poziva posrednika Blažević Omera da se popne na najvišu jelu i da mu kazuje (prenosi!) tok utrke na Tihovu. Blažević Omer se ovdje javlja u ulozi *komentatora* ili prenosnika informacija s mjesta događaja.

Mustaj-beg je tako privilegovani član epske zajednice koji jedini ima pravo biti odsutan iz borbe i istovremeno biti informiran o rezultatima borbe. Vidjeli smo na koji način dolazi do informacija. Mustaj-beg Lički je epski "junak koji

plače“, u pjesmi Marjanović II, 34 (*Lički Mustajbeg brani Udbinu*) beg ‘suze roni’ čak sedam puta. On to čini i u brojnim drugim situacijama: kada vidi da jednoruki Kumaljić Alaga mora izaći na mejdan Sorić Kapetanu (Marjanović I, 21), kada sazna od Ajke Bajagića da joj je brat u sužanjstvu (Marjanović I, 23), kada sazna za izdaju Huremage Kozlića (Marjanović II, 27), plače za poginulim saborcima (Marjanović II, 33) itd. Ali zato ne pušta nijedne suze za poginulim sinom Bećirom, već tješi i Radu da ne plače (Marjanović II, 34).

Kao privilegovani član zajednice beg ne smije biti zaboravljen dok se vodi borba na bojnome polju, stoga su navedeni primjeri idealan način da ga se zadrži u priči. Zadržavanje u priči je tako motivirano razbijanjem epsko-agonalne motivacije i željom za očuvanje cjelovite slike, čime se prethodnom popisu realističkih sredstava pripovijedanja pridodaje i ovaj.[19] Junak koji plače je, mora se priznati, vrlo netipična slika za epsku pjesmu, ali zato primjerenija epu, što je još jedan od dokaza epizacijske zrelosti bošnjačke epike. Mustaj-beg je tako obuhvaćen i procesom karakterizacije/psihologizacije, on se ponaša kao kompletna ličnost, ličnost koja planira i određuje taktiku, a ne samo kao junak koji ide iz boja u boj, on je ličnost koja želi da ima znanje o događajima u kojima ne učestvuje, ličnost koja osjeća, žali i plače, ličnost koja svoje postojanje želi ovjerodostojiti i na drugi način osim oružjem, ličnost koja želi biti prisutna u priči i kada nije na bojištu.

S druge strane, epski pjevač nam daje do znanja da za priču više nije samo važno bojište već i ono što se dešava oko njega, on postaje svjestan činjenice da je bojište samo jedna lokacija u prostoru i da u boju ne učestvuju svi. Drugim riječima, on postaje svjestan prostora u koji smješta svoje likove, što je važan pomak u razvoju epike. Od prvobitne radnje koja se zbiva samo u vremenu dolazimo do radnje koja se zbiva i u vremenu i u prostoru.[20] Smanjuje se razmak između pripovjedačkog i realnog vremena, prostor epske pjesme postaje bliži, ispunjeniji i konkretniji.

> *Mesto koncentracije radnje, postignute dominantom vremena i izvesnim procesima izolovanja, dobija se veća konkretizacija zbivanja sa obeležjima blizine i očiglednosti. Ali što prostorna komponenta uzima više maha, utoliko se više smanjuje dinamičnost radnje.* (Schmaus, 151)

Sve dosad rečeno navodi na zaključak da epski pjevač, s kategorijom prostora, uvodi u svoju pjesmu i kategoriju konteksta. Sa sviješću o realnom vremenu i prostoru, sa sviješću o prostoru koji se širi i vremenu koje traje, pjevač postepeno

19 Schmaus ih je uglavnom prepoznao u paralelizmu radnje, u detaljnim opisima, karakterizaciji (s posebnim aspektom na psihilogizaciji) likova, razvijanju srednjeg plana itd.

20 “U hrišćanskoj pesmi prostorna komponenta potpuno je podređena vremenskoj. Prostor je takoreći obeležen sa malo tačaka za prolaz radnje; on je zato apstraktniji i udaljeniji. Razmak između pripovedačkog i realnog vremena je veći; stoga se epsko zbivanje kreće napred velikim koracima”. (Schmaus, 151)

postaje svjestan da njegova pjesma više nije jedina pjesma, već da postoje i druge pjesme na koje se može osloniti, da postoji odgovarajući pjesničko-pjevački kontekst unutar kojega nastaje "ta njegova pjesma i druge njegove pjesme"■

KORIŠTENA LITERATURA

Izvori

1. *Antologija bošnjačke usmene* epike, priredila Đenana Buturović, Alef, Sarajevo, 1997.
2. *Junačke narodne pjesme bosansko-hercegovačkih Muslimana*, sabrao i izdao Alija Nametak, Sarajevo, 1967.
3. *Junačke pjesme (muhamedovske)*, I i II, (III i IV), Luka Marjanović, Matica hrvatska, Zagreb, 1898.
4. *Mrtva glava jezik progovara*, Zlatan Čolaković / Marina Rojc-Čolaković, Almanah, Podgorica, 2004.
5. *Narodne junačke pjesme*, Esad Hadžiomerspahić, nakladnik i izdavač S. Ugrenović, Banja Luka, 1909.
6. *Narodne pjesme Muslimana u Bosni i Hercegovini* I-II, Kosta Hörmann Preporod, Sarajevo, 1996.
7. *The Milman Parry Collection of Oral Literature*, digitalni resursi na http://chs119.chs.harvard.edu/mpc/, printana izdanja Zbirke kao i nepublicirani dio koji posjedujem u više od 30000 skeniranih stranica materijala.

Stručna literatura

8. Bahtin, Mihail, *Stvaralaštvo Fransoa Rablea i narodna kultura srednjega veka i renesanse*, Beograd, 1978.
9. Bašagić, Safvet-beg, *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti (reprint),* Svjetlost, Sarajevo, 1986.
10. Bašagić, Safvet-beg, *Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine (od g. 1463.–1850.)*, vlastita naklada, Sarajevo, 1900.
11. *Bibliografija radova o narodnoj književnosti I – VI*, Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Odjeljenje za književnost i umjetnost, posebna izdanja, Sarajevo 1972. / 1974. / 1976. / 1977. / 1979. / 1981.
12. Biti, Vladimir, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Matica hrvatska, Zagreb, 1997.
13. Bošković-Stulli, Maja, *Usmena književnost kao umjetnost riječi*, Zagreb, 1977.
14. *Bošnjačka književnost u književnoj kritici – usmena književnost*, priredili Đ. Buturović i M. Maglajlić, Alef, Sarajevo, 1998.
15. Braun, Maksimilijan, *Srpskohrvatska junačka pesma*, preveo Tomislav Bekić, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva / Vukova zadužbina / Matica srpska, Beograd, 2004.

16. Buturović, Đenana, *Bosanskomuslimanska usmena epika*, Institut za književnost / Svjetlost, Sarajevo, 1992.
17. Buturović, Đenana, *Studija o Hörmanovoj zbirci muslimanskih narodnih pjesama*, Sarajevo, 1976.
18. Durić, Rašid, *Junaci epske pjesme Bošnjaka*, Bosanska riječ, Tuzla, 2000.
19. Imamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, BZK "Preporod", Sarajevo, 1997.
20. Jakobson, Roman / Bogatirjov, Pjotr: "Folklor kao naročit oblik stvaralaštva" u: Maja Bošković – Stulli *Usmena književnost. Izbor studija i ogleda*, Školska knjiga, Zagreb, 1971.
21. *Krajišnička pisma*, odabrao i priredio Muhamed Nezirović, Preporod, Sarajevo, 2004.
22. Kujundžić, Enes, *Narodna književnost Bošnjaka*, Dom štampe, Zenica, 2001.
23. Kujundžić, Enes, *Usmena epika Bošnjaka*, Svjetlost, Sarajevo, 1997.
24. Lešić, Zdenko, *"Novi historicizam" – šta je tu novo?*, Novi izraz No 6, Zima/ Winter Sarajevo, 1999. (preuzeto sa http://www.scribd.com/doc/31266329/Zdenko-Lesic-Novi-historicizam-sta-je-tu-novo, januara 2011.)
25. Lord, Albert B., *Pevač priča*, Idea, Beograd, 1990.
26. Magajlić, Munib, "Mustaj-beg Lički – od krajišničkog junaka do epskog zapovjednika", *Radovi Filozofskog fakulteta Sarajevo*, knjiga XIII, Sarajevo, 2004, str. 145 - 165.
27. Murko, Matija, *Tragom srpsko-hrvatske narodne epike*, JAZU, Zagreb, 1951.
28. Oxford Dictionary of Literary Terms, preuzeto sa http://www.answers.com/library/Literary%20Dictionary-cid-4175224
29. Petrović, Svetozar, "O prevladavanju granice među proučavanjem usmene i proučavanjem pisane književnosti", *Letopis Matice srpske*, godište 151, knjiga 416, sv. 6, 1007 – 1020, Novi Sad, 1975.
30. Schmaus, Alois, *Studije o krajinskoj epici*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1953.
31. Softić, Aiša, *Usmene predaje Bošnjaka*, BZK "Preporod", Sarajevo, 2002.
32. Tordinac, Nikola, "Tale budalina ili čauš u narodnoj pjesmi", *Pozor* broj 20/1 i 22/1, 1884.
33. *Usmena književnost*, priredila Maja Bošković-Stulli, Školska knjiga, Zagreb. 1971.

MUSTAJ BEY OF THE LIKA – KING ARTUR OF THE BORDERLAND EPIC

Mirsad Kunić

Summary

Mustaj Bey of the Lika is one of the most important characters of the borderland epic, and borderland epic is a separate oral narrative phenomenon of the Bosniak oral literature. The character, in line with new historicism approaches, was constructed in combination of historiographic, legendary and pure epic texts: the historical texts have been searching for historical prototypes, legends are dealing with its origin and epic texts are 'followed' his life on the frontier. Contrary never completely unravel historical mysteries and underdeveloped stories of legendary texts, is highly developed tradition of the epic singing of the borderland hero's life. From the large number of songs, from virtually realistic moitivated procedures and actions, I construct a portrait of the hero, who has authority and unquestionable leader of a perfectly organized Udbina community, the hero of beginning and end of the epic, the hero and who is entitled to be absent from the battlefield. In this biography, emphasis was placed on life rather than death, the hero becomes an artist living and not struggle. Hence it is not surprising proportion of the small number of songs Mustaj Bey's death: one in the Kosta Hörmann, two in the Luka Marjanović and five in the Milmann Parry's Collection.

Keywords: Mustaj Bey of the Lika, borderland hero, borderland epic, realistic motivation, Udbina community

UDK 82.091=030.512.161=163.43*-1: 398.8

Smrt Alije Đerzeleza i Alije Torlaka u poeziji na osmanskom turskom jeziku

Adnan Kadrić
Orijentalni institut, Sarajevo

U radu se daje integralni prijevod na bosanski jezik jedne poeme o smrti Alije Đerzeleza zabilježene na turskom jeziku 1039. H./ 1629.-30. godine. Također se daje i prijevod jedne poeme o smrti Alije Torlaka, rođenog u travničkoj tvrđavi a ukopanog u blizini Vinca, kod Jajca. Svaki novi podatak o Aliji Đerzelezu otvara nove mogućnosti proučavanja suodnosa kolektivnog i individualnog u epskom poetskom oblikovanju historijskih ličnosti u dugoj povijesti Bosne. Pokušat ćemo, također, donekle dočarati kakve sve podatke i detalje o Aliji Đerzelezu nude osmanske hronike, a dalja istraživanja prepuštamo budućim istraživačima.

Ključne riječi: poetizirane hronike, epska poezija, Alija Đerzelez, Alija Torlak, turski jezik

Neki važniji osmanski izvori i hronike o Aliji Đerzelezu

Uzbirnom katastarskom popisu stanovništva Krajišta Isa-bega Ishakovića iz 1455. godine spominje se Gerz Ilijas (Alija Đerzelez).[1] Spomenuti Gerz Ilijas vojničku karijeru počinje na širem području Skoplja, a potom nastavlja službu u Bosni. Na početku se prvo spominje kao eškindžija, konjanik, sa timarom u okolici Skoplja (5. – 14. jula 1466.), a malo kasnije dat mu je veći

1 Na vezu između epskog i historijskog lika Alije Đerzeleza upućuju i rani radovi Aleksija Olesnickog, od kojih treba izdvojiti rad "Još o ličnosti Đerzelez Alije", *Zbornik za narodni život i običaje Južnih Slavena*, knj. XXIX, sv. 2, Zagreb, 1934. Kasnije se navedenim pitanjem bavi i Đenana Buturović u radu "Gerz Iljas – Đerzelez prema historijskim izvorima iz XV, XVI i XVII vijeka", *Prilozi za književnost jezik i folklor*, knj. XLI, Beograd, 1975. Prema: Husić, Aladin, "Gerz Ilijasova – Đerzelezova vojnička služba ...".

posjed opet u okolici Skoplja (između 24. juna i 3. jula 1467.). Naslijedio je potom zvanje skopskog ceribaše. Ubrzo napreduje od zvanja sitnog spahije do položaja zaima. Na osnovu bosanskih popisnih deftera, 1485. u Bosanskom sandžaku posjedovao je timar u nahiji Brod. Navodno, uživao je leno u selu Gradišću i u nekoliko drugih sela u blizini Zenice. Navodno, posjedovao je prvobitno timar i u nahiji Dobrun, najvećim dijelom u naselju Žagri, dok je posjede u srednjoj Bosni dobio nakon zapaženog učešća u odbrani Sarajeva 1479.-1480. godine, kad je dobio zeamet, leno u vrijednosti od 20.000 do 99.999 akči. [2]

Osmanski hroničar Ibni Kemal detaljno opisuje Aliju Đerzeleza i njegove pobjede u periodu od 1479. do 1480. godine. Naime, u to vrijeme Davud-paša (1479) predvodi ratne pohode na prostoru Ugarske. Skender-paša 1480. godine biva postavljen za bosanskog namjesnika i beglerbega Rumelije.[3] Sarajevo se sve više gradi. Ibni Kemal opisuje tadašnje "izgrađeno Sarajevo" (Sarāy-ābād) kao "krajište" na koje je neprijatelj neprestano napadao:

Selābet cisminün bāzūsıydı
Mehābet hısnınun bārūsıydı
Görenler hey'etin heybet alurdı
Soranlar vasfını hayrān kalurdı (TAO:528)[4]

[Sarajevo]
Na zdravome tijelu bilo je snažna mišica.
Bilo je štit na tvrđavi ponosa.
Oni koji bi sliku njegovu ugledali, strahopoštovanje bi osjetili,
Oni koji bi za opis njegov pitali, zadivljeni bi ostajali ...

Prema Ibni Kemalovoj *Hronici*, Davud-paša sakuplja 10.000 konjanika, prelazi preko Save u Slavoniju i stiže do Drave. Poslije dubokog prodora u ugarske krajeve, vraća se ponovo u Bosnu. Vojnici na povratku zastaju ispred jedne utvrde između Ključa i Kamengrada (1479):

Kluç ile Kamgrad arasında
Ol iki hısn-ı âbâd arasında

2 Husić, Aladin (2004) "Gerz Ilijasova – Đerzelezova vojnička služba i refleksije na toponomastiku", *Baharistan* br. 14, god., str. 39-55. Dalje: Husić, Aladin, "Gerz Ilijasova – Đerzelezova vojnička služba ...".

3 Tu funkciju je obavljao do 1483. godine kad je, u vrijeme sultana Bajazida II, stigao do vezirske funkcije u Carstvu. Treći put je postavljen za bosanskog namjesnika 1506.-7. godine. Umire u Sarajevu, a iza sebe ostavlja vekliki vakuf s džamijom i tekijom na Skenderiji, dijelu grada koji je dobio ime po njemu i njegovoj džamiji.

4 Vidi: *İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter* (Tenkidli transkripsyon), hazırlayan: Turan, Şerafettin, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, str. 528. Napomena: Što se tiče transliteracije teksta u ovom radu, koristit ćemo pojednostavljeni, popularni sistem transliteracije tekstova na turskom jeziku.

Varidi Ungurus'un bir hisârı
Ânınla zabt iderdi ol diyârı
Yakarlar ol hisarı ceyş-i cerrar
Olur pür-nâr içi çün gûr-ı küffâr ...
(TAO:536)

Između Ključa i Kamengrada,
između te dvije utvrde naseljene,
jedna ugarska utvrda bijaše.
Te krajeve, zajedno s njom, oni osvojiše
Vojska uređena tu je utvrdu spalila:
Ona je puna vatre bila poput groba ćafira.

Ibni Kemal pohvalno opisuje Davud-pašu i Junus-vojvodu, kojeg je Davud-paša poslao na ugarsku vojsku. No, našu pažnju privlači opis Alije Đerzeleza: "U to vrijeme na kraju Bosne bijaše jedna osoba ugledna imena što se u hrabrosti ispela do samog vrha; na ratnome megdanu i u boju hitar u odluci, za vrijeme ratnih frula konjanik brzi bijaše. Po izgledu i uznositosti, podsjećao je na opijenog lava, po visini i stasu podsjećao na platan visoki."

Također i u stihovima opisuje Aliju Đerzeleza:

Seng-i saht idi cismi kuvvetde
Kalb-i selbidi kuhsâr gibi
Şîr-i sermeste pençe urardı
Ki zeber-dest idi çınar gibi

Po tjelesnoj snazi bio je kamen tvrdi.
Njegovo jako srce bijaše kao vijenac planinski.
Kandžom bi udario i na opijena lava
Jer stasit bijaše poput platana ...

Ibni Kemal opisuje ugled Alije Đerzeleza koji je uživao još za života u Bosni: "On je među ljudima stekao slavu s imenom Đerzelez Alija. Hrabrošću i strahopoštovanjem pročuo se u tim krajevima. Kad izvuče mač blistavi, i kad zasvira, ni u unutrašnjosti mora nema smiraja, a ako u svoju ruku buzdovan uzme i njim zamahne, učini da stas neosvojive Elburz planine zatreperi; ako zvuk oštrice luka njegova čuju, u podnožju planine ni vukovi tad ne ostaju..." (TAO:542). Junus-vojvoda je Alijin saborac u pohodima na Ugarsku 1479. godine. Tako su, prema Ibni Kemalu, Alija Đerzelez i Junus-vojvoda, prilikom povratka iz uspješnog boja, zastali na rijeci Sani.

Ol suyun adına dirlerdi Sana
Irakdan gören anı bahr sana
Kenarı sebzezâr-ı dilkeş ü hûb
Konan ol yerde yurdında sana
(TAO:542)
Tu rijeku su zvali Sana.
Ko bi je vidio izdaleka, mislio je da je more ona.
Njena je obala puna očaravajućega zelenila i mila.
Onaj ko se tu zaustavi, misli da je unutar svoga doma.

Alija Đerzelez, kako piše Ibni Kemal, s vojskom prelazi Sanu. Uz Đerzeleza je bilo blizu 200 junaka. s ugarske strane odjednom se skuplja gotovo 3.000 dobro naoružanih vojnika pod zapovjedništvom bana Čavlua. Ugari napadaju dijelove vojske koja se odmara kraj Sane. Kad je to čuo Alija Đerzelez, kreće u pomoć Junus-vojvodi. Ibni Kemal to opisuje stihovima:

Ol gamile düşünce il yâsa
Haber irişdi Gürz İlyas'a
Mîğ-i pür-çîn gibi çatub kaşın
Bâd gibi çevürdi at başın
Üserâyı koyub Kamgrad'a
Kendü od gibi girdi pûlâda
(TAO:544)

Kad s tom brigom kraj u žalost zapade,
Vijest pristiže do Đerzeleza Alije.
Namrači se poput oblaka punog crnih uvojaka.
Kao vjetar okrenu glavu svoga ata.
Zarobljenike u Kamengrad stavlja,
A on sam poput vatre užarene uđe sred čelika.

Ibni Kemal opisuje bojno polje kao oblak sastavljen od kopalja i strijela. Junus-vojvoda se povlači s manjom jedinicom u busiju i čeka pomoć. Alija Đerzelez juriša s vojnicima pravo prema neprijatelju koji se, iznenađen silinom udara, postepeno povlači. Slikoviti je opis koji daje Ibni Kemal (*zemlja se natopila krvlju i bila je crvena poput crvene lale. Sukobi su dugo trajali, odapeto je jako puno strijela, polomljeno mačeva, konja posustalo od umora, puno je vojnika koji su izgubili svaku volju da se dalje bore*). Tako Junus-vojvoda u proljeće 1480. kreće u otvoreni boj, a njegove jedinice odnose prevagu i pobjeđuju na Sani. Ibni Kemal ovako opisuje atmosferu dolaska proljeća i sreće zbog pobjede:

Oldı 'âlem münevver ü rûşen
Nevbahâr-ı zaferle yer gülşen

Afıtâb-ı zafer tulû' etdi
Çıkdı Yunus dehân-ı mâhîden
Ovadan ovaya ve kırdan kıra
Kâfiri ovâdan kova ve vâfir kıra
(TAO:546)

Svijet postade osvijetljen i pun sjaja
sa proljetnom pobjedom u ružičnjak se zemlja pretvara
sunce pobjede se javlja
"Junus izađe iz kitovih usta"[5]
iz polja do polja drugoga, od pašnjaka do pašnjaka
da nevjernika iz polja otjera i posve svlada.

Pobjednička vojska vraća se u Sarajevsko polje. No, iste godine velika ugarska vojska kreće ka Sarajevu. Tu vojsku predvodi ban Tolosi Pedray, a zajedno s njim je despot Grguroglu (Gregoire Labatan).[6] Jedan dio ugarske vojske predvodi ban Mikloš, drugu Horvad Janoš, treću Kurjaković Ivan, četvrtu Izrik.

Đerzelezova odbrana Sarajeva 1480. godine

Ibni Kemal piše za Sarajevo kako ono predstavlja "branu islama" (sedd-i islām). Kad je ugarska vojska stigla do Sarajeva, narod iz okoline grada počeo je bježati iz svojih domova prema planinama, a samo rijetki su tražili spas u utvrdi iznad naselja.[7] Sela u ravnici su popaljena, onaj ko nije stigao umaći doživljava tešku sudbinu. Davud-paša shvata da se ne može sam oduprijeti tolikoj ugarskoj vojsci: za otpor nema dovoljno vojske i oružja. Brzo šalje kurire, tražeći pomoć od ostalih jedinica iz okolice Sarajeva. Grgurević, prema srednjovjekovnim običajima, prvi dan pljačka sarajevsku dolinu – dolinu "sa četiri rijeke", drugi dan obilazi selo po selo i hvata zaostalo stanovništvo – starije ubija, a mlađe uzima za roblje. Treći dan pali sve što je preostalo, tako da vatra poput plamene aždahe" prži plodno Sarajevsko polje. Većina stanovništva već je bila izbjegla u brda i posmatra sa suzama kako njihova ognjišta nestaju u plamenu. Ibni Kemal ovako opisuje tu situaciju:

Gözi yaşiyle dâmeni toldı
Pîrezen gibi saçların yoldı
Kar suyı değildi akanlar
Ak saçıydi ayağa döküldü
(TAO:553)

5 Aluzija na poslanika Junusa, a.s., koji se Božijom milošću spašava iz utrobe velike ribe.

6 U slavenskoj epskoj tradiciji Grgurović.

7 Utvrda povrh Vratnika.

[Sarajevo]
... Suzama dolinu svoju ispunilo je
poput starice počupalo kose svoje.
To što teče, to voda od snijega nije;
To bi sijeda kosa, što na noge padala je...

Neprijatelj se nije smio upuštati u avanturu osvajanja dobro utvrđene sarajevske tvrđave (Saraybosna kalesi) i zaposijedanje okolnih brda oko grada. U odbranu Sarajeva ubrzano pristižu kadija Višegrada Begović sa 500 ratnika, kadija Broda Husamović sa 500 konjanika i Alija Đerzelez sa svojim ratnicima. Iz daljine, u to vrijeme, dolazio Davud-pašin sin Sulejman-beg sa ratnicima iz Bosanske krajine. Davud-paša kreće prema neprijatelju, dok klanac prema Milodražu zauzima Alija Đerzelez sa svojim ratnicima. Ibni Kemal na sljedeći način opisuje bitku u klancu kod Milodraža[8]:

Toldı derbendün içi nîzeyle
Tutdı ol rehgüzârı hâr-ı sinân
Tîr peykânı, gönder uciyle
Oldı ol rehgüzâr hâristân
(TAO:555)

Unutrašnjost klanca ispuni se kopljima.
Prolaz taj prekri grm bodeža.
Sa šiljkom koplja i vrhom štapa
prolaz taj postao je mjesto trnja.

Tako Davud-paša dobija novu ulogu: kreće prema ugarskoj vojsci. Ibni Kemal poredi štitove vojnika s "pupoljcima na grmovima sastavljenim od bodeža". Begović, kadija višegradski, kreće u napad. Ugarski vojskovođa Grgurović (Gregoire Labatan) uviđa da je okružen snažnom i disciplinirano vojskom, dok izlaz iz Milodraža čuva već proslavljeni junak Alija Đerzelez. Zato, tražeći izlaz novonastale situacije, doziva Aliju Đerzeleza: "Da li takvom ugledniku kakav si ti, čija se slava proširila svijetom, čija su djela na bojnom polju i u borbi mačevima poput sunca vladara svijeta - koji se proslavi u svakoj zemlji, doista, odgovara da kao razbojnik čekaš u klancu i budeš poput hajduka, zašto da ti takav ne oslobodiš put?! Odgovara li putu junaštva da takav, poput žene, na putu sile ustrajavaš? Nas dvojica smo ugledni u svojim zemljama i mi smo najveće imanje ovih dviju uređenih vojski. Izađimo na megdan i borimo se kao junaci! S tobom se želim okušati na bojnome polju ..." (TAO:558).[9]

8 Milodraž kod Kiseljaka, mjesto gdje se osmanska vojska utaborila, i gdje su franjevci otišli da im sultan dariva ahdnamu, povelju o slobodi kretanja i ispoljavanja vjere.

9 Senün gibi nâmdâra kî, merdâneluğla adun cihâna tolmuşdur, meydân-ı harbde zarb-ı şimşîrünün âsân mihr-i cihân-gîr gibi her diyarda iştihar bulmuşdur, lâyık mıdır ki haramiler

Uzun ne sana ne bana olsun
Senünle işimüz bir yana olsun
(TAO:559)

Nek dugačko ne bude ni za tebe ni za mene
Na drugu stranu neka krene ono što je između tebe i mene!

Međutim, kad je Đerzelez Alija otvorio prolaz kroz klanac i pustio ugarsku vojsku da prođe, Grgurović (Gregoire Labatan) projuri sa svojim dijelom vojske kroz klanac, ne osvrćući se. Alija Đerzelez je povikao: "O Bane, gdje je dogovor i sporazum! Vraćaj se nazad da ispunimo ono što se dogovorismo, želim se suočiti s tobom, hoću se ogledati s tobom kao junak na megdanu!. Grgurović (Gregoire Labatan) mu odgovara: Dosta se mi gledasmo i suočavasmo, dobro se spasih iz tvojih ruku! Bio sam se u boju uhvatio na kuku i dopao muka oštre kandže, pola sreće izgubio, ali se opet spasio!" Alija Đerzelez brzo shvata podvalu ugarskoga vojskovođe. S druge strane, ban Tolosi Pedray i ostali ugarski banovi pohvatani su po planinama i smaknuti. Grgurović (Gregoire Labatan) uspijeva izmaći sudbini bježeći od Alije Đerzeleza, a Alija Đerzelez, kako bilježe pisci hronika, "nije se želio boriti protiv onih koji su okretali leđa i bježali sa bojnoga polja".[10]

Usporedbom podataka iz osmanskih deftera i hronika dobijaju se precizniji podaci o životu tadašnjeg bosanskog spahije Gerz Ilijasa – Alije Đerzeleza. Naime, na osnovu opisa položaja vojske Alije Đerzeleza 1480. godine u vrijeme borbi za oslobođenje Sarajeva, vidi se da je Alija Đerzelez u to vrijeme s vojskom boravio na prostoru srednje Bosne. Nakon uspjeha u borbama za odbranu Sarajeva Đerzelezov timar je dodatno uvećan. Kao što je poznato, prema popisnim defterima stanovništva Bosanskoga sandžaka iz 15. stoljeća, Alija Đerzelez (Gerz Ilijas) bilježi se kao timarnik već 1468. godine, a po defteru iz 1485. ima i titulu bega. U periodu od 1485. do 1489. godine glavninu Đerzelezovog timara činilo je naselje Gradišće, koje je dijelom pripadalo dizdaru Vranduka (77 domaćinstava, sa prihodom od 5.604 akče), a dijelom trojici mustahfiza (posadnika) te tvrđave (63 domaćinstva, sa prihodom od 5.424 akče).[11] Gradišće je omogućavalo najviše prihoda Aliji Đerzelezu, a, prema zvaničnom državnom popisu, sastojalo se od

gibi derbend bekleyüb reh-zenler gibi yol urasın, Merdânelik tarîkine sığar mı ki 'âciz zenler gibi gadr yolında turasın, îkimüz iki diyârun nâmdârıyuz, bu iki leşker-i cerrarını yoğı varıyuz, meydân yerine çıkalum merdâne tutuşalum; senünle nerd-i neberdi oynayub utuşalum.

10 Navedenu predaju o Đerzelez Aliji iskoristili su i usmeni srpski epski pjevači u kasnijem periodu koji su se pozivali na velikodušnost Alije Đerzeleza, te su pokušavali u svoju epiku i uz hajduke iz kasnijeg perioda u priču uvesti Aliju Đerzeleza.

11 Husić, Aladin (2004) "Gerz Ilijasova – Đerzelezova vojnička služba i refleksije na toponomastiku", *Baharistan* br. 14, god.

5 zaselaka (mahala), kako slijedi: Bukovina,[12] Podbrežje, Pridražići,[13] Zapod,[14] Gostinci,[15] Bukovica,[16] Banlaz[17] i Berkovo.[18] U Đerzelezov timar ulazila su i sela: Janjac,[19] Škorovići,[20] Osojnica[21] i Bukovčevina.[22] Prema katastarskom popisu, zbog povećanih prihoda i promjene zvanja, Đerzelez dobija zvanje *bega* i službeno se bilježi kao Đerzelez-beg (Ilijas-beg). Treba napomenuti da je, prema popisu stanovništva Bosanskog sandžaka iz 1489. godine, Alija Đerzelez po prihodima bio četvrti od četrdeset timarnika nahije Brod.[23]

Jedna osmanska "epska pjesma" o smrti Alije Đerzeleza[24]

Pjesmu koju želimo predstaviti u ovom radu samo smo uvjetno nazvali „epskom". Njen autor, tačnije zapisivač je Esiri koji je živio skoro stoljeće i pol nakon smrti Alije Đerzeleza. Pjesmu je zapisao 1039. H./ 1629.-30. godine. Pisao ju je u parnoj unutardistihonskoj rimi, tzv. rimi mesnevije. Želimo napomenuti i sljedeće: za razliku od suvremenih osmanskih hronika s kraja 15. stoljeća koje opisuju historijski lik Alije Đerzeleza, bosanskog junaka i jednog od zapovjednika bosanskih vojnih snaga, u poeziji na osmanskom sreću se i narativne mesnevije, poeme sa unutar distihonskom rimom (*aa bb cc dd* itd.), koje se i po jeziku i općim stilskim osobitostima donekle razlikuju od *historijskih* poema. Opći je dojam sljedeći: *pjesme koje ne preuzima izravno iz pisanih hronika ili dokumenata, on obično u cijelosti iznosi u turskom jeziku prepoznatljivim „neosvjedočenim" (gayr-i şühûdi, naklî) pripovjednim (hikâyî) perfekatskim ili futurskim glagolskim oblicima*, ukazujući donekle i samim glagolskim oblicima na to da li se radi o historijskoj predaji ili, pak, o priči / pjesmi koju autor prenosi od nekoga koji je čuo da se takvo nešto desilo, uglavnom preuzimajući priču iz folklornog inventara usmene narodne predaje. Našu pažnju privlači jedna duža *pjesma o smrti*

12 Današnji glavni dio sela Gradišća.

13 Posebno selo na sjeverozapadu Zenice.

14 Danas Zapada kao zaselak Pridražića.

15 Danas ga nema pod spomenutim imenom.

16 Sjeverozapadno od Zenice.

17 Sjeverno od Zenice, u užem području grada, na lijevoj obali rijeke Bosne.

18 Danas ne postoji, ali ga popisni defteri bilježe kao čifluk.

19 Između Osojnice i Lokvina.

20 Danas zaselak Gradišća.

21 Sjeverozapadno od Zenice.

22 Husić, Aladin, "Gerz Ilijasova – Đerzelezova vojnička služba ...".

23 Ibid.

24 Transliteraciju pjesme preuzeli smo od İ. Hikmeta Ertaylana, iz njegova članka *Üç Manzum Tarihi Vesika*, objavljenom u časopisu *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. Edebiyat Fakültesi*, Cilt II, 31 Aralık 1947., sayı 1-2, İstanbul, 1948.

Alije Đerzeleza, koju bilježi Esiri. Treba također napomenuti da se među Esirijevim pjesmama nalaze i neke pjesme koje preuzima izravno od pjesnika s kraja 15. stoljeća koji su vidjeli ili učestvovali u određenim događajima (a one se po jeziku razlikuju od onih koje prenosi i pripovijeda iz "druge, pa čak i treće ruke"). Ograđujući se od bilo kakvih krupnih ocjena o kanoniziranoj upotrebi jezika kao distinktivnog obilježja određenog usmenog ili pisanog žanra, smatramo da je u ovom radu korisno skrenuti pažnju čitateljima i na takvu moguću tendenciju u upotrebi jezika, tendenciju koju osjećaju, čini se, kako nativni govornici, tako i oni koji turski jezik uče kao strani. Takva stilska tendencija ne mora biti distinktivna, ali je vrlo važna i za ozbiljniju analizu sadržaja same pjesme.[25]

Ovako je opjevana smrt Alije Đerzeleza, u verziji pjesme koju bilježi Esiri:
Sultan Mehmed-han Fatih takav je:

Da dobro ime njegovo vječno ostade!
Kad grad Istanbul osvajaše
kad u najveće osvajanje odlaziše,
I Bosnu, u to vrijeme
veliki padišah taj; uzeo je i osvojio je.
Nesuh-beg, rekoše, to ratnik je
u to vrijeme hrabar vitez bijaše.
Njemu Bosanski sandžak dodijeliše.
On ga tad napusti i sam ode.
Nedilešte, kažu Vilajet je.
Pun ćafira i kamenja bijaše.
Kralj ženi svojoj porez davaše.
U to vrijeme njemu slična mjesta ne bijaše.
U to doba u njemu jedna osoba bijaše.
Zvali su ga Vuk Despot, naravi nesretne.
Koliko god da tada odabranih nevjernika bijaše,
Svi su se slagali dobro, a on, loš, u stranu se izmicaše.
Prema zemlji Bosni pokrenu se.
Do Jajce tvrđave dođe.
Zatim odatle ka šeher Sarajevu kreće.
Tako, on prići će i u međuprostor stići će.
Tako on Sarajevo pljačka.
On, prokletnik, otpadnik i izdajica.
Tako se i vraćaše, u to vrijeme.
Kad svo Sarajevo on već opljačkao je.
U Bosni jedan hrabri junak i gazija bi.

25 Dakako, takva prividno uočljiva granica između hroničarsko-historijskih mesnevija i epsko-historijskih mesnevija često može biti poremećena ubacivanjem autorskih napomena kojima se neka pojava (ili, pak, sam pripovjedač) u datom povijesnome kontekstu nastoji legitimirati.

On je glavni vitez, bijeli soko carski.
Pozadi bijaše, Alija Đerzelez – ime njegovo bi.
Neka mu Allah dušu razveseli!
On je tad pohitao, sve goneći ćafire.
Sa sobom nekoliko junaka gazija poveo je.
Kažu da čak i Ferhat-aga tad bijaše.
Eto, čak je i on došao u to vrijeme.[26]
Nadimak njegov Mišljenjević bio je.
Nevjernik bi bježao, gdje god on dođe.
On je bio u Bosni atlaga, aga konjice.
Eto, ne samo pješadiju, nego i konjicu on imaše.
Đerzelez Alija akindži-aga, vođa jurišnika bijaše.
On je ustvari bio glavni komandant Bosne.
Kad su sustigli nevjerničke zapovjednike,
Vuk Despot vidje, on pravi izdajnik je.
A Alija Đerzelez tad prođe sa strane desne.
Ferhad-aga, opet, stiže sa strane lijeve.
Bez straha udariše na nevjerničke skupine.
Svi ćafiri prestrašeni ostadoše.
Život ne štedeći, i on sa gazijama naprijed ide.
S njima sve napada nevjerničke tabore.
Koliko samo tako predvodiše boj i čarke!
Puno krvi crvene kao voda poteče, sve odnese.
Oni će slomiti nevjernika bez broja i granice.
Koliko se samo tu glava sasiječe, a to ne prestade.
Nevjernici ostavljaju svoje zarobljenike.
U žar i pepeo ratni plijen pretvaraju sve.
Usred te bitke, tako, sad Alija Đerzelez je.

---

26 Meğer Sultan Gazi Han-ı Muhammed / Ki yahşi, nâmı kılmışdur mü'ebbed
Sitanbul şehrini feth itdüginde / Gazayı ekber idüb gitdüginde
Ol esnada dahi **Bosnay**ı da hem / Alub feth eylemiş ol şâh-ı a'zam
Naşüh Beg dirler imiş bir dilâver / Var imiş ol zamanda bir şeci' er
Ki **Bosna** sancağın ana virübdi / Koyub anda anı gendü gidüpdi
Nedileşte didükîeri vilayet / Tolu içi taşı kâfir temâmet
Kıral 'avretinün başmaklığıdı / Ana benzer şehr anda yoğîdi
Var idi ol 'aşırda anda bir şahıs / Ki Vuk despot ana dirlerdi özi nahs
Ne denlü var ise kâfir güzide / Uyar kamusı cümle ol yezide
Diyâr-i **Bosnaya** toğru çekilür / O **Yayca** kal'esine toğru varur
Hem andan 'azm ider **şehr-i Saraya** / İrişür varuban hem ol araya
Ki ğâret eylemiş **Bosna Sarayın** / O mel'ün ü o merdüd ü o hâin
Dönüb ol dem hem 'avdet eyledükde / Sarayı külli ğâret eyledükde
Var imiş **Bosnada** bir merd-i gazi / Ol imiş ğazilerün şahbazı
Pes imişdür anun Gürzi İlyâs adı / Hüdâ kılsın anun ruhını şâdi
İdüb sür'at o küffâr 'akebince / Nice gazileri alub yanınce
Didiler Ferhad Aga bile imiş / O dâhi bilece anda yetişmiş

I Hidr je – Đerzelez njegov saputnik je.
Toga dana Vuka Despota topuzom sastavio je.
Za dušu ćafirsku rastanak sprema se.
Sa konja na zemlju rušeći, sve poobarat će.
Svim nevjernicima pamet on pomućuje.
Opet zlotvori ćafirski navalit će.
Jednog ata njemu dovest će, što vjeran je.
Na kraju i taj otpadnik pobijeđen biće.
Jer Bog pomaže gazije.
A Alija Đerzelez taj neobični gazija bijaše.
On, vođa svim gazijama, bijeli carski soko, bio je.
Koliko samo godina neprestano vojevaše!
Nevjernike na različite načine kažnjavao je.
Ako se popiše svo njegovo ratovanje,
Sve objedini i još to opiše.
Govor će se razvući i preći u dugačke opise.
Ma koliko da se sažme, na kraju ovako biće:
– Alija Đerzelez je onaj koji šehid u boju postade![27]

* * *

Poslije svega toga dosta godina prođe.
U uho se ti pretvori, poslušaj moj govor, dobro nek se uzme!
Dok se jedanput vitez taj iz boja vraćaše,
Taj vođa tako zamišljen bijaše[28]

---

27 U tekstu transliteracije nedostaje jedan stih.

28 Lakab Mişlenevik dirlermiş ana / Kaçardı kâfir irse her ne yana
Ol imiş **Bosnada** Atlu Ağası / Var imiş atlusı degül yayası
O Gürz İlyâs imiş akıncı başı / Ol imiş **Bosnanun** buğı vü başı
Yitişürler kaçan kâfir alayın / Görür bunları Vuk despot o hain
O Gürz İIyâs geçer sağ canibinden / Varur Ferhâd Ağa yine solından
Ururlar kâfir alayına bîbâk / Olurlar cümle kâfirler vehimnâk
Kıyar can ile başa gazilerle / Urur kâfir alayını olarle
Şu denlü idiserler ceng ü âşub / Kızıl kanlar akar su gibi taşub
Kırarlar kâfiri bihadd u gaye / Nice başlar kesilür binihâye
Esiri cümle kâfirler bırağur / Gana'ım ne ise cümle kaçar kor
O cenk içre meğer ol Gazi İlyâs / Ana yoldaş olur Hızr ile İlyâs
Urur Vuk despotı topuz ile ol gün / Urılur kâfirün canına düğün
Atından yıkuban yire düşürür / Kamu kâfirlerün 'aklın şaşurur
Yine gayret idüb küffâr-ı bed-kâr / Bir at ana yitişdürürler iy yâr
Muhassal münhezim olur o merdüd / Virür gazilere nusret çu ma'büd
O Gürz İlyâs 'acâ'ib gazi imiş / Kamu ğâzilerün şahbazı imiş
Nice yıllar kılub dâ'im gazalar / Idüb kâfirlere dürlü cezalar
Gazası ger anun tahrir olınsa / kamu itdükîeri dahi yazulsa
Uzanur söz olur gayet de tafsil / Bu denlü muhtasar olındı tahsil

Dok vojska dušmanska u busiji bijaše.
I još uz tu zamišljenost, dok on još pristizaše,
Vojska muslimana svladana biće.
Rasut će se na sve strane, praveći male odmore,
Aliji Đerzelezu vijest tad dostaviše.
Sa njim jedan posebni gazija bio je.
Islam-hodža bi njegovo ime.
Odlika njegova je ta da među borcima hrvač bijaše.
U svako vrijeme njegovo zanimanje bijaše vojevanje.
Eto, čak je i on bio sa Alijom - u to vrijeme.
Tad je neprijatelj imao sve što će služiti za skrivanje.
Na tom mjestu bijahu vojnici što nosiše puške.
U klancu oni napadoše, podivljaše,
Na ustavi u dolini sred borove šume.
Đerzelez Alija tad sa konja svojega pade,
Pošto konj njegov iz puške pogođen bijaše.
Dok je sred borove šume ostao da hodi pješke,
Iza njega Islam-hodža pristizaže.
On na nevjernike napadat će.
I tjerati ih desno i lijevo od sebe.
Đerzelezu jednog ata tada dovest će
I on će baš tada uzjahati konja, sred borbe.
Dugo tako boj i kavgu zapodijevat će.
S nevjernicima tim ratovat će i boriti se.
Međutim, sad konjica nevjernika u zasjedi bila je,
Tamo, eto, skrivali su se.
Iz zasjede nevjernička konjica, baš u to vrijeme,
Na to mjesto sa oklopima stići će.
I na kraju nevjernici ti pobijedit će.
Od njih dvojice zlikovci će napraviti šehide.
O osobo mila, obojica kao šehidi past će!
Mjestom posjećivanja i hodočašća na krajištu Bosne.
Obojicu, u to vrijeme, tu ukopat će.
Neka im Bog Istiniti u Džennetu mjesto daruje!
Njegovu glavu odsjeći će, uzeti i otići do Ugarske.
I još će o tome obavijestiti Poljake i Ruse.
Eto tako, budimski kralj silno obradovan biće.
Za muštuluk daće i imanje i sve što posjeduje.
A glavu Đerzelezovu u blizini Budima ukopat će.

Gürz îlyasun gazada şehid oldugıdur / Pes andan sonra geçmişdi nice sâl / Gazadan gelür iken bir gez ol er / (…) Kulağ ol dinle sözüm iylebi al Meğer gafil olubdurdı o server.

Njega na ovom mjestu ostavivši, svi otići će.
Mjesto hodočašća to mjesto i sada je.
Poslije njega sve izgleda loše i puno gore.
Da Bog njegovoj duši milost daruje!
Neka učini da mjesto gdje on je Džennetom postane![29]

Osnovne osobitosti navedenog odlomka iz Esirijeve poeme o smrti Alije Đerzeleza jesu sljedeće: stil je epski, naracija je prepuna "neosvjedočenih" pripovjednih glagolskih formi, a ono što se uviđa na osnovu ukupne strukture pjesme jeste jasno saznanje da autor pjesme „nije prisustvovao događaju" niti je događaj preuzeo iz kakve hronike napisane u Đerzelezovo vrijeme, već se oslanjao na narodne usmene predaje. Sličnu narodnu, usmenu predaju srećemo i kod Pečevije. Za tu predaju Pečevija navodi da je narodna. Za razliku od poetiziranih historijskih hronika, epske narodne pjesme u formi mesnevije, kao i pjesme koje se temelje na narodnoj predaji, sadrže neke nelogičnosti "historijske" naravi. Tako se u tzv. nehistorijskoj epici može vidjeti kako je Alija Đerzelez bio glavni zapovjednik bosanske vojske, što se ne slaže s logikom zvanja i historijskim činjenicama: dovoljno je pogledati veličina timara koji je posjedovao Alija Đerzelez. Kao što smo već naveli, na osnovu katastarskih popisa stanovništva Bosanskog sandžaka, znano je da je Alija Đerzelez prvo bio sitni spahija, a potom zaim, ali nikako nije mogao biti glavni komandant Bosne. Ovakva historijska "nesuglasja" i nelogičnosti, općenito promatrajući, ne javljaju se u poetiziranim *historijskim hronikama* o osvajanjima na Balkanu u 15. i 16. stoljeću, a ima ih u epskoj poeziji koja se oslanja na narodne predaje. Stoga su, prema našem mišljenju, historijske

29 Cünudı kâfirün pusuda olub /
Şikeste olur cunud-ı ehl-i islâm /
Haberdar olıçak ol Gürz İlyas /
Ki İslâm Hâce imiş nâmı anun /
Gaza imiş anun kârı da her dem /
Var imiş kâfirün yayağı anda /
Hücum u hum idüb derbend içinde /
O Gürz İiyâs atından ayru düşmiş /
Çamur içinde kalmışken piyade /
Hücum ider o küffâr üzerine /
Yitişdürür bir at İlyâsa ol dem /
Kılurlar anda çok cenk u cidali /
Meğer pusuda kâfir atlusı da /
Pusudan kâfirün atlusı dahi /
Pes âhır ğâlib olıçak o küffâr /
Şehid olub ikisi dahi iy cân /
Ziyaretgah olub **Bosna** ucında /
Başın alub giderler Üngürüsa /
Şu denlü şad olur Budun kıralı /
Budun kurbında başın defn iderler /
Ziyâretgâh olubdur şimdi hâlâ /
Hûda ruhına rahmet itsün anun /

'Afelgaflet üzerlerine varub
Dagılur her yana itmeyüb aram
Yanında var imiş bir gâzi-i has
Yararı pehlivanı gâziyânun
Bile imiş hem İlyas ile ol dem
Tüfenk-endâzlar imiş ol mahalde
Çamurlu bir derede sedd içinde
Tüfenk ile atı zira urulmış
Ol İslâm Hâce irişüb pes ande
Dağıdur kafiri sağ u solına
Suvar olur o cenk içre hemân dem
O küffâr ile harb u hem kıtali
Nihân olmışlar imiş ol arada
Gelürler ol yire yatlusı dahi
Şehid eylerler anları o bed-kâr
İkisin dahi defn eylerler ol ân
Yirin eyleye Hak cennet içinde
Dahi 'ilâm iderler L i h e Rüsa
Virür müjde içün mal u menâli
Anı ol arada koyub giderler
Pes andan hep görinür zir u bâlâ
Mekânın dahi cennet itsün anun.

mesnevije hronike, s tog aspekta, historijski pouzdanije od poema koje se temelje na narodnoj predaji.

Stereotipni motiv pogibije junaka u zasjedi

Kad Esiri opisuje pogibiju Alije Đerzeleza, on detaljno opisuje pogibiju dostojnu junaka. To je smrt u zasjedi, kad se glavni junak bori s vojnicima koji mu ne smiju izaći na megdan pojedinačno, već se kriju iza busija i drveća. Na sličan način, u zasjedi, poput Alije Đerzeleza, ginu i neki drugi bosanski vitezovi u 15. stoljeću.

Smrt Alije Torlaka iz Travnika (15. st.)

Pjesnik Esiri u nastavku poeme o Aliji Đerzelezu i Jakub-paši Bošnjaku daje i pripovijest o još jednom bosanskom vitezu i junaku iz 15. stoljeća, o Aliji Torlaku iz Travnika:

U stoljeću tom jedan vitez bijaše
Sve redom ćafire u očaj bacao je
Njegov posao danju noću stalno borba bijaše
Ona mu danonoćnom zaradom postade
Ako za ime njegovo pitaš, ko to bijaše
Da ga zovu gazija Torlak, svi reći će
Po imenu Torlak Alija poznat je
U to vrijeme na brojnim se jezicima spominje
Ćafira prokletoga u očaj dovodio je
S pasa svojega svoga mača ne skidaše
*Utvrda **Travnik** mjesto njegova rođenja bijaše*
Tako, ponosni junak, carski soko, gazija on bio je
Po opisu Ali - uzvišeni, a po imenu Alija bijaše
Od Torlaka Gazije on rođeni sin je
U odvažnosti njemu ni blizu nikoga ne bijaše
A doista, tako puno gazija tad bilo je
Ako i ima neko, onda je to možda Battal Gazija[30]
Po odvažnosti poput njega on je – gazija
Jednog dana iz Ovundže utvrde
Kad je sa jednim saputnikom odlazio odatle
*I krenuo do **Prusca**, bijele utvrde*[31]

30 Battal Gazija, čuveni junak u tradiciji Turaka muslimana, koji je poznat po širenju islama u ranom periodu turske historije i po svojoj legendarnoj odvažnosti i neustrašivosti u boju.

31 Akhisar, Prusac.

Kad do tog mjesta pođe
Kad putem iđaše, tu negdje bi voda što protiče
On ka vodi krenu, s konja siđe
Saputniku konja i oružje dade
Svoj mač i svo oružje što bijaše
Do vode dođe, abdest da uzme
Pogleda desno i lijevo, na sve strane
A tad u busiji ćafir bijaše
Koji se u brdu skrivaše
On će abdestom zauzet biti, u to vrijeme
I baš tada nevjernici iz zasjede izaći će
Oni napadaju i kreću na njega
A on hoće stići do konja
Međutim, njegov saputnik tad od njeg sa konjem pobježe
Zar, a još sa oružjem i oklopom on bijaše!?
Tako ga tada u borbi ubiše
Neka mu Bog mjesto u Džennetu daruje!
Glavu njegovu otkinuše i u pravcu Jajca odnesoše
Svi ćafiri razdragani, silno se veseliše
Neka Bog daruje smiraj za dušu tog gazije
Neka mu da najljepše mjesto, Džennet nek mu daruje![32]

Alija Torlak, kako Esiri pjeva, rođen je u Travniku, u travničkoj tvrđavi, proslavio se u raznim bitkama u bosanskom krajištu. Poginuo je u blizini nekog

32 Var idi ol ‘aşırda bir dilâver /
İşi dâ’im gazâ idi şeb u rûz /
Eğer nâmın sorar isen kim idi /
Ki **Torlak ‘Ali** dimegile meşhûr /
Zebûn itmiş imiş kâfir la‘ini /
Travnik kal‘esi mevlûdu anun /
‘Alî sıfatlu hem nâmı ‘Alîdi /
Bahâdırlıkda akrânı yogimiş /
Meğer var ise var Battâl Gâzî /
Meger bir gün Ovunca kal‘esinden /
Teveccüh eyleyüben Akhisâre /
Giderken yolda var imiş akar su /
Virür yoldaşına at u yaragın /
Varur ol suya âbdest almaga ol /
Var imiş kâfirün pususu ande /
Ol meşgûl olıcak âbdeste ol dem /
Hücûm iderler üstine dutub rû /
O yoldaşı kaçar andan at ile /
Şehîd eylerler anı ol zamânda /
Başın alub giderler **Yayıca** hem /
Huda ol gâzînün rûhına rahmet /
Zebûn itmişdi küffârı ser-a-ser
Ol idi kârı her dem gice gündüz
Pes ana Gazi Torlak dirler idi
Ol idi ol zamân dillerde mezkûr
Belinden komaz imiş kılıcını
Pes ol şehbâzı idi gâziyânun
Ki Torlak Gâzî dirler velidi
Eğerçi nice gâziler var imiş
Anun gibi dilâverlikde gâzî
Ki bir yoldaş ile gidermiş anden
‘Azîmet eyleyüb gider o yire
Atından suya gelicek iner bu
Kılıcın her ne var ise yaragın
Bakar her cânibe sag ile sol
Ki pinhân oluban ol tag içinde
Çıkar kâfir pususından hemân dem
O dahi ‘azm ider atına togru
Dahi hem yarag ile hem yat ile ?
Yirini Hak anun kıla cinânda
Kamu kâfirler olur şâd u hurrem
Kılub hem yirini eyleye cennet…

izvora kod Prusca. Esiri govori o tome da je već u svoje vrijeme Alija Torlak bio opjevavan "na raznim jezicima", slično Aliji Đerzelezu. Poema koju on bilježi to donekle potvrđuje. Još ostaje otvoreno pitanje epske predaje o Aliji Torlaku ukopanom u mezarju u blizini Vinca, kod Jajca.

I Alija Đerzelez i Alija Torlak opjevani su u poeziji na turskom jeziku. Pored zajedničkog imena – Alija, te istog pjesnika koji ih opjevava na osnovu usmene predaje – Esirija, navedenu dvojicu ratnika spaja i sličan način smrti – pogibija u zasjedi. Stoga bi za usporedbu ličnosti i lika ovih dvaju junaka bilo dobro pronaći i konkretne dokumente, podatke u popisnim defterima i slično, o Aliji Torlaku, makar onoliko koliko ih imamo za proučavanje ličnosti Alije Đerzeleza. Dakako, posebno je pitanje koliko se podataka o Aliji Torlaku doista može naći u osmanskim katastarskim popisima. Takva istraživanja zapravo mogu pokazati, bez obzira na sve pretpostavljene imagološke predodžbe naroda o sebi i drugima, koliko je epska tradicija snažan medij prenošenja i oblikovanja kolektivne svijesti određenog kraja ili naroda■

LITERATURA

1. Buturović, Đenana i Maglajlić, Munib: *Bošnjačka književnost u književnoj kritici. Usmena književnost.* Sarajevo, 1998.
2. Buturović, Đenana: "Gerz Iljas – Đerzelez prema historijskim izvorima iz XV, XVI i XVII vijeka", *Prilozi za književnost jezik i folklor*, knj. XLI, Beograd, 1975.
3. Ertaylan, İ. Hikmet: iz njegova članka "Üç Manzum Tarihi Vesika", objavljenom u časopisu *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi. Edebiyat Fakültesi*, Cilt II, 31 Aralık 1947., sayı 1-2, İstanbul, 1948.
4. Husić, Aladin: "Gerz Ilijasova – Đerzelezova vojnička služba i refleksije na toponomastiku", *Baharistan* br. 14, god, Sarajevo, 2004.
5. *İbn Kemal, Tevârih-i Âl-i Osman, VII. Defter* (Tenkidli transkripsyon), hazırlayan: Turan, Şerafettin, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.
6. Maglajlić, Munib: *Usmeno pjesništvo od stvaralaca do sakupljača*, Tuzla, 1989.

THE DEATH OF ALIJA ĐERZELEZ AND ALIJA TORLAK IN POETRY IN OTTOMAN TURKISH LANGUAGE

Adnan Kadrić

Summary

In this paper is given det ailed description of Alija Đerzelez by Ibn Kemal, integral translation of „epic tradition in verses“ about Đerzelez, as well as translation of short poem in Turkish language about the death of Alija Torlak from Travnik. Since Alija Đerzelez is described in both epic and historical chronicle in Ottoman language in the end of 15th Century, the death of Alija Torlak is found in only one poem registered by Esiri at the beginning of 17th Century. Historical figure/personality of Alija Đerzelez can be explored in detail through Register Books Defter and Ottoman chronicles in the end of 15th Century. On the other hand, on the basis of works written by means of oral folk tradition, it can be studied epic figure of Alija Đerzelez in poetry in Turkish language. Integral translation of a poem by Esiri in Turkish language, occurred on the basis oral folk tradition about Alija Đerzelez, can be very useful and interesting for such kind of studying. Translation of poem about epic (and maybe historical) hero Alija Torlak, more precisely, about his death, is also given because of some similarities with figure and destiny of Alija Đerzelez. Comparing personality and figure of Alija Đerzelez and Alija Torlak, it could be good to find particular documents about Alija Torlak, even as much as we have for studying life of Bosnian leader Alija Đerzelez.

Key words: poetic chronicle, epic poetry, Alija Đerzelez, Alija Torlak, Turkish language

UDK 821.163.43*.09: 398
801.6: 398

Utjecaj usmene epske formule na jezički izraz sevdalinke

Alen Kalajdžija
Fakultet humanističkih nauka, Mostar

U radu će se dati djelimičan popis i opis jezičkih osobina sevdalinki iz određenog broja dosadašnjih štampanih zbirki. Težište rada bit će dato na opisu onih jezičkih struktura koje su uvjetovane epskom formulom, odnosno usmenom gramatikom teksta. Osim toga, bit će ukazano na činjenicu da sami jezički izraz sevdalinke u bitnome zavisi od poetičkih i stilskih osobenosti pjesama. Lingvistički opis bit će usmjeren na neke aspekte jezičke strukture sevdalinki s ciljem da se poenta rada želi fokusirati na postojanje zajedničkih jezičkih elemenata u svim oblicima usmenoga poetskog stvaralaštva na bosanskom jeziku: epskoj, lirskoj i epsko-lirskoj pjesmi, koji impliciraju i neka druga, pa i nelingvistička zapažanja u vezi s ovom pojavom. Ovakav odabir jezičkih elemenata uklapa se u imanentne jezičke zakonomjernosti usmene poezije, i uz upotrebu određenih jezičkih varijacija, bez obzira na to koliko se tekst pjesme uobličava određenim standardizacijskim postupcima, posebno u razini fonetike i fonologije, gramatike, a u izuzetno malom procentu i leksike. To znači da pitanje izvornosti pjesama nije relevantno kada se u obzir uzima ovakva metodologija, za razliku od nekih drugih istraživanja u kojima je suština metodologije upravo u kriteriju izvornosti pjesama.

Ključne riječi: sevdalinka, usmena formula, poetska gramatika, ritam, rima, prozodija, semantika, stilistika, kolokacija, leksika, gramatika

1. Mogućnosti lingvističkog istraživanja sevdalinke

Sevdalinka je u okvirima proučavanja bosnistike[1] dobila svoje zasluženo mjesto s obzirom na njenu umjetničku vrijednost i kulturnohistorijski značaj specifičnog oblika oralne poetske književnosti. Tako je sevdalinka istražena prvenstveno iz perspektive književnohistorijskog metoda, a u nešto manjoj mjeri obrađena je i književnoteorijski. I pored toga, sevdalinka zaslužuje da se iz još nekoliko znanstvenih i teorijsko-metodoloških različitih aspekata izučava i istražuje, što nipošto ne znači da su književnoteorijska i književnohistorijska proučavanja konačna i zatvorena. Naprotiv, ona su dobra osnovica za ostala, još nepotpuna i nedovršena istraživanja. Među tim ostalim disciplinama i granama nauka posebno mjesto pripada lingvistici i filologiji. Također je važno proučavanje iz aspekta muzikologije, etnologije, folkloristike, kulturne antropologije, pa čak i historije i historiografije (koje su dosada bile važno polazište u svim bosnističkim istraživanjima sevdalinke). Ne treba posebno naglašavati da sevdalinka zaslužuje, u skladu s tim istraživanjima, zaokruženo definiranje i ustanovljavanje njenih različitih kulturno-znanstvenih osobitosti, što se može uraditi prvenstveno interdisciplinarnim pristupom izučavanja. Ovakav pristup podrazumijeva angažiranje brojnih intelektualnih snaga u sagledavanju zaokružene fizionomije sevdalinke, kao, najopćenitije kazano, prvorazrednoga kulturnog i duhovnog proizvoda stvaranog na bosanskom jeziku.

Sevdalinka se, s obzirom na dosadašnja istraživanja, može definirati kao usmeni produkt bošnjačke (muslimanske) čaršijske sredine Bosne i Hercegovine i Sandžaka kao specifičnoga kolorita orijentalnog i slavenskog jezičkog, muzičkog i tradicijskog miljea. Ono što se u općejezičkoj upotrebi ne podudara s konkretnim značenjem pojma sevdalinke jeste poimanje po kojem je sevdalinka ljubavna pjesma. Takvo razumijevanje sevdalinke treba shvatati u njenu užem značenju zato što je korpus lirskih usmenih pjesama koje se poistovjećuju sa sevdalinkom upravo šireg značenja i značaja i zato što u taj domen spadaju ne samo ljubavne, već i druge pjesme kojima se iskazuju osjećanja vezi; ne samo s ljubavlju (ali koji su u posrednom smislu opet u vezi s ovim fenomenom), već i rođenjem, smrću, bitkom, domovinom, pojedinačnim junakom koji potječe iz neke zajedničke društvene zajednice, supružnika, dijete, roditelje, brata, sestru i sl. Sevdalinka je pjesma o ljubavnom osjećanju, iskazanom u određenom tematsko-motivskom okviru kraćeg sadržaja, koja se iskazuje u tačno određenoj ritmičkoj, poetičkoj, jezičkoj i muzičkoj formi. Ona se na osnovu pojedinih poetičkih, jezičkih i muzikoloških kriterija povezuje i s nekim drugim oblicima prvenstveno usmenoga stvaralaštva, ali se i izdvaja po tačno određenim osobinama koje nisu samo formalno-sadržajne i poetičke prirode.

1 Bosnistiku uzimam kao kompleks nacionalnih znanstvenih oblasti i disciplina u čijem su fokusu nauka o jeziku i nauka o književnosti.

Lingvističko-filološka izučavanja sevdalinke do danas nisu bila predmetom značajnijih izučavanja, osim pojedinačnih radova, od kojih su vjerovatno najiscrpnija istraživanja Dževada Jahića (1991: 61–75; 1999: 75–89), koji sevdalinku situira prema prostornom, odnosno dijalekatskom kriteriju, izdvajajući pritom njene različite jezičke tipove, te Lejle Nakaš (2005), koja se u svom istraživanju dijelom dotiče jezičkog izraza sevdalinke, a većim dijelom usmjereno je na epiku. Jezik epike, na koji se u kontekstu ovdje primijenjenog tipa istraživanja moramo osvrnuti zbog problema usmene epske formule, u širim južnoslavenskim okvirima proučen je u znatnijoj mjeri u odnosu na jezik sevdalinke, koji je gotovo potpuno zanemaren.

2. Fenomen usmene poetske formule

U sklopu istraživanja južnoslavenske epike posebno mjesto u nauci pripada Milmanu Parryju, a kasnije njegovom učeniku Albertu. B. Lordu, koji je, na osnovu prikupljanja i izučavanja južnoslavenske epike koju je tridesetih godina XX st. provodio Parry, teorijski razradio i definirao pojam *usmene formule*. Zahvaljujući tim istraživanjima, danas smo u mogućnosti govoriti o specifičnim jezičkim zakonomjernostima usmene epike, koje proistječu iz usmene formule, kako ju je još Parry nagovijestio kao "grupe reči koja se redovito upotrebljava pod istim metričkim uslovima da izrazi datu osnovnu ideju" (Lord 1990: 67). Kasnije je Lord (1990: 70), razradivši teoriju usmene formule, skrenuo pažnju na njene temeljne elemente kakvi su metrika i muzika, zato što se iz njih, kako kaže ovaj autor, "upija ritam epa baš kao što se upija ritam samog govora", odnosno pjevač „iskustveno uči dužinu fraze, delimične kadence i završetke". Također je uočio sljedeće: "Ako pevač pripada jugoslovenskoj tradiciji, on stiče osećaj za deseterac praćen sintaksičkom stankom, iako nikad ne odbrojava deset slogova" (Lord 1990: 71). Lord je (1990: 71–72), osim spomenutih i nezaobilaznih elemenata ritma i muzike u strukturiranju epske formule, skrenuo pažnju na njene konkretne dionice koje su u direktnoj vezi sa samim jezičkim izrazom, zaključujući: "...pevač sve više uviđa da u pevanim povestima red reči često nije isti kao u svakodnevnom govoru. Glagoli se mogu staviti na neuobičajena mesta, pomoćni glagoli se mogu izostaviti, padeži mogu da se upotrebljavaju na čudnovat način", te ukazao na stilističke osobenosti: "povezivanje fraza putem paralelizama, uspostavljavanja ravnoteže i suprotstavljanja reda riječi postaje mu dobro (...), ...poimanje aliteracija i asonanci izoštrava se; jedna reč počinje da upućuje na drugu samim svojim zvukom; jedna fraza upućuje na drugu ne samo zbog ideje ili naročitog poretka ideja već i zbog akustičke vrednosti".

Na osnovu Lordovog tumačenja, koje u užem smislu nije lingvističko, ali iz kojega se posebnom analizom mogu konkretno izdvojite posebni lingvistički obrasci karakteristični za usmenu poeziju, formula se može interpretirati kao konkretna usmena poetska realizacija jezika objedinjena metričko-muzičkim,

stilskim i značenjskim elementima koji se direktno ispoljavaju na planu strukturiranja samoga jezičkog izraza. Očigledno je da metrički aspekt ima presudnu ulogu u primarnom oblikovanju formule, dok preostali elementi u skladu s određenim stilskim i semantičkim relacijama dodatno zaokružuju fizionomiju usmene pjesme prema konačnom uobličavanju postupka izvođenja, prenošenja i pamćenja.

U sevdalinci metrički aspekt formule kao prozodijske činjenice par excellence korespondira s principima rime i ritma, uz fenomen versifikacije kao tipično poetičkog obilježja. On podrazumijeva specifičnu upotrebu broja slogova koja uvjetuje posebnost jezičke strukture, što usmenu književnost uopće čini prepoznatljivom.

Kada se u metodološkom smislu primijeni ovakav pristup izučavanju jezika usmene književnosti, onda se na izvjestan način mogu nivelirati različiti teorijsko-metodološke pristupi u lingvističko-filološkom izučavanju jezika usmene bošnjačke epike, lirike i balade. To znači da ovakav metodološki pristup vrijedi u proučavanju imanentnih jezičkih zakonomjernosti direktno uvjetovanih formulom usmene književnosti. Ovakva metodologija može se nadopunjavati i drugim teorijsko-metodološkim pristupima u kojima bi se, npr., pazilo na dijalekatsko i idiolekatsko porijeklo pjesama u kojima mora se paziti na izvornost i originalnost tekstova. Metodološki pristup koji se bavi jezičkim osobinama proisteklim iz unutarjezičkih i epskom formulom uvjetovanih oblika principijelno ne traži autentični originalni korpus, koji je uopće problematičan u pručavanju usmene književnosti zato što je nesigurno i ono što je prvo zapisano u odnosu na ono što je usmena pjesma bila prilikom svog primarnog iskazivanja, jer je usmena pjesma prilikom svoga izvođenja uvijek izložena određenim varijacijama koje proizvodi dati pjevač, ali zavisi i od samoga zapisivača.

Zajedničke, i pritom specifične jezičke crte, objedinjene usmenom epskom formulom, koje se podjednako uočavaju i u epskim pjesmama i u sevdalinkama, a najvjerovatnije i u baladama, mogu biti sljedeće: pokretni vokali i fakultativni fonemi nekada se gube a nekada dodaju; dolazi do vokalnih asimilacija i disimilacija; vokali se nerijetko gube usljed zadovoljavanja metra; vrlo često vokativ se javlja umjesto nominativa; češće se upotrebljava skraćena množina negoli je to slučaj s proširenom; pomoćni glagol može biti izostavljen; očekivani padež deklinabilne riječi, bilo da je uveden po principu rekcije ili kongruencije, može se javiti u "nestandardnom" obliku, upravo uvjetovanom rimom i ritmom; pridjevi se češće upotrebljavaju u obliku neodređenog vida, kongruirajući se tako u odnosu na supstantivni član istim gramatičkim nastavkom kakav se upotrebljava kod supstantivnih riječi; upotrebljavaju se, zbog zadovoljavanja metra i rime, i nepromjenjivi pridjevi formirani dodatkom sufiksa *-li*; nepromjenjive riječi (najčešće prijedlozi i veznici) mogu se ponavljati u sklopu konstrukcija koje nisu uobičajene u govornom jeziku, ili su zališne; često se dodaju partikule u sklopu glagola i zamjenice; mogu se dodavati pojedini uzvici, najčešće na početku stiha; česta je upotreba partitivnog i slavenskog genitiva koji je i formalno markiran u

odnosu na ekvivalentni i općeupotrebni akazativ[2]; u upotrebi se javlja dativ koji izriče negraničnu direktivnost, koja je makirana u odnosu na ovaj mjesni značenjski podtip koji se uobičajeno izražava akuzativom; red riječi može biti promijenjen bez obzira na to šta je tema, a šta rema iskaza; enklitike će često razbijati supstantivne sintagme, pa čak i analitičke sintakseme itd. Spomenuti, usmenom formulom uvjetovani jezički elementi, čiji broj ovdje nije konačan, osim toga što služe praktičnom prenošenju i pamćenju sadržaja pjesme, također predstavljaju stilski i semantički markirane jezičke konstrukcije, koje ne samo da se realiziraju na svim jezičkim nivoima, nego služe i kao svojevrsni jezički signali u formiranju i prepoznavanju semantičke i poetičke osnove pjesme kao usmene umjetničke realizacije.

Stilski aspekt sevdalinke ogleda se na svim jezičkim razinama: fonetsko-fonološkoj, morfološkoj i sintaksičkoj, u kojima se najčešće uočavaju određena ponavljanja i paralelizmi, ali i drugi stilski postupci: uobičajeni su asonanca i aliteracija; dolazi do inverzije, zamjene mjesta riječi koje u govornom jeziku nemaju takvu stilsku funkciju, npr. atribut češće dolazi iza supstantiva.

Na planu značenja posebna uloga pripada ne samo tropima, kao stilskim semantičkim figurama, već i posebnom leskičko-semantičkom sistemu odnosa koji se otvaraju u usmenim pjesmama, kako u sintagmatskim spojevima, gdje se pojavljuju kao svojevrsni epiteti (*sivzeleni soko*), tako i u pojedinim frazama i frazeološkim izrazima koje imaju sasvim nova značenja, uvjetovana spomenutim faktorima prilikom integracije epske formule (*sitna knjiga*, npr.). U tom formiranju leksičko-semantičkih odnosa među riječima posebnu ulogu igra kolokacija, koja je nekada hlabava, pa dozvoljava više razlitih varijacija i mogućnosti spojivosti nekih riječi s drugima, što opet ne znači da određene predisponiranosti u povezivanju tih leksema nema, pa se, zapravo, može govoriti o kolokacijskim inačicama, npr.: *igru igrati* i *igru zametnuti*. Kolokacija je nekada čvrsta[3] i samo pojavljivanje određenih leksema implicira, prema principu asocijacija, pojavljivanje druge lekseme uz onu po kojoj se zavisna uvodi: jagluk je uvijek vezen, zemlja je crna, majka je stara ili ostarila / ostarjela i sl. Ovi principi kolokacije uviđaju se ne samo u sintagmama sa supstantivnim članom kao njenim jezgrom, već i uz verbalne riječi, koji su glavni članovi takvih sintagmatskih spojeva. Zanimljivo je da najveći broj čvrstih kolokacija u konstrukcijama imenica + pridjev: *crna kosa*, *crne oči*, *medna usta* / *medne usne*, *bila vila*.

Na leksičkom planu također je uočljiva specifična i u tačno određenom obliku markirana upotreba pojedinih leksema, bez obzira na njihovu vrstu, mada se naj-

2 Iz ovakvih primjera uočljivo je da metrički uvjetovani morfo-sintaksički oblici direktno korespondiraju sa stilskom markiranošću teksta, što predstavlja specifičnost jezičkog izraza sevdalinke, i usmene književnosti uopće. U takvim okolnostima potvrđuje se formalnojezička i semantičko-stilska kompleksnost usmene formule u građenju usmene pjesme.

3 To ne znači da ovakav tip odnosa među ustaljenim oblicima riječi predstavlja frazem (up. Riđanović 1985: 318), zato što u ovim konstrukcijama ne dolazi do pomjeranja značenja izraza, što je tipična osobina frazeologizacije.

više u toj funkciji upotrebljavaju imenice, pridjevi i glagoli. Tako, npr. imenica *kosa* gotovo uvijek dolazi u obliku množine: *kose*, pri čemu se potpuni stilsko-poetski efekt dobija dodavanjem pridjeva *ruse*, čime se upotpunjuje metrički obrazac od četiri sloga (koji obično dolazi u prvom dijelu deseterca, rjeđe osmerca, čineći cezuru), na stilskom planu dobija se ritam u vidu ponavljanja jednakih slogova, a na semantičkom sintagma proširuje svoje osnovno značenje, gdje atribut *rusa* ne označava "riđu", "crvenkastu" kosu.

Na leksičko-semantičkom planu uočava se također upotreba "jakih" leksema koje su i stilski i semantički izrazito markirani, na što upućuje ne samo veliki broj njihova ponavljavanja u usmenim pjesmama, nego i tačno određena kolokacija ovih riječi s drugima. Riječ je o leksemima koje imaju i svoju pozadinski duboku vanjezičku i simboličku upotrebu u životu individue i kolektiva. Tako je uočljivo da u sevdalinki od boja prevladava *bijela*, koja dolazi uz imenica kao što su grad, lice, ruke, dvori i sl. Od ptica najfrekventnija leksema odnosi se na *sokola*, koji je vrlo čest simbol bošnjačke usmene književnosti uz koji se veže pridjev *siv* ili rjeđe *sivzeleni*. Od ostalih životinja, vrlo je uočljiva i očekivana upotreba leksema *konj*, koji ima više različitih naziva i hipokoristika, u zavisnosti od njegove osobine: *dorat*, *doro*, *đogat*, *đogo*, *vranac*, *vran*, *zelenko*, *parip* i dr. Od mitskih bića, u sevdalinki, ali i epici uopće, kao motiv vrlo često pojavljuje se *vila*, koja je najčešće bila ili bijela: *bila vila*, te *zmaj*, obično *ognjeni*. Od cvijeća je najčešće u upotrebi *ruža*, koja je obično rumena (rumena ruža), ali se za ružu upotrebljava i sinonim đul(a).[4] Najfrekventniji brojevi jesu brojevi *tri*, *sedam* i *devet*. Od ljudskih osobina ističe se *perčin*, kao simbol junaštva, a koji se u sevdalinki ili baladi javlja obično kao zamršena kosa koja vodi ka realizaciji radnje: junak ili umire zbog nje, ili se dešava da djevojka, koja taj perčin češlja i uređuje, kune *kose* zato što ih druga mrsi.

3. Metar i jezik

Fenomen metričke versifikacije dominantno utječe na razvoj usmene formule i u skladu s tim direktno se odražava na sami jezički izraz i tipične jezičke formulacije svojstvene upravo usmenom umjetničkom stvaralaštvu, što predstavlja važnu jezičku karakteristiku sevdalinke. Metar sevdalinke, kako je poznato, dat je najčešće i dominantno u obliku tzv. epskog deseterca, a rjeđe i osmerca, u čijoj se strukturi cezura redovno pojavljuje nakon četvrtoga sloga. Ovakav princip metričke strukture primarno se, kao tipično formalna jezička konstrukcija, realizira u skladu s načelima koja postavlja metar i u suštinskom smislu odnosi se na sami jezički izraz u kojem se moraju, prije svega, ispoštovati formalni ritmičko-

4 Bilo bi zanimljivo uporediti simboličku upotrebu i značenje spomenutih motiva usmene književnosti u odnosu na simboličke motive stećaka, nišana, ali i drugih kulturnih produkata na našem tlu, npr. u drvorezbarstvu i sl.

metrički obrasci odnosa. Takvo poštivanje odnosa realizira se na svim jezičkim nivoima: fonetsko-fonološkom, morfološkom i sintaksičkom. Često dolazi do međusobnog preklapanja ne samo onih osobina koje se realiziraju na različitim jezičkim razinama, nego se to preklapanje dešava i u slučajevima kada je sami jezički izraz uvjetovan i nekim drugim, već spomenutim kategorijama koje su u vezi s poetičkim, semantičkim, a posebno sa stiliskim elementima koji učestvuju u formiranju same usmene formule, a prema tome i na same formalne jezičke osobitosti sevdalinke. Prema tome, nekada je teško izdvojiti određenu kategoriju pojavljivanja na konkretnoj jezičkoj osnovi a da se pri tome ne pojavi i još neki strukturalni element epske formule koji potvrđuje samu složenost pojavljivanja i jezičkog oblikovanja usmene formule.

3.1. Fonetsko-fonološke osobenosti

3.1.1. Metričko gubljenje vokala

Gunić (1997): [**L'jepa** Maro, **l'jepa** ti si. 39; Ja mu nisam **b'jelo** lice dala, / Ako sam mu **b'jelo** lice dala. 75; Što **'no** ječi šeher Banja Luka. 87; U mlađe su ljepši zubi, **Al'** starija ljepše ljubi. 109; Je **l'** mi kratka peča i feredža, / Vide **l'** mi se džamfezli dimije. 149; **Jal'** djevojku, jali udovicu. 176; Neću **ljubit'** jabandžije. 189]; Niti kuca, **nit'** kuje sahata. 201; U Trebinju gradu, **vel'ka** žalost, kažu. 224]; Lovrenović (2004): [**il'** kandžija biserlija, / ili noću putujući. 13; ne **b'** svanula za dva do tri dana. 16; **al'** ne vidjeh fajde ni zijana / **nit'** ja vidjeh svoje drage lice. 19; **ili** gori, **il'** ga kuga mori. 44; **Il'** je vedro, **Il'** oblačno, / **Il'** je tamna noć... 53; ja sam ti se razbolio, / hoću **umrijet'**. 76; Iz Saraj'va grada. 65; a **ostavit'** ni milo ni drago. 89]; Maglajlić (1997): [troje ću ti bilje **kazat'**. 44; da **ustr'jeli** vilu zlatnih krila. 45; **Gn'jezdo** vila ptica lastavica; **viš'** njeg cura crna oka. 54; **bez** papuča i **svilen'** pojasa. 57; Momče **s'** drži za zelenu granu. 58]: Maglajlić (2006): [klepnu **kril'ma** pa ode u goru. 55; **Njem** dolaze do tri **b'jele** vile. 56; vilu ljubi devet **godin'** dana. 57; da vidimo ko **j'** od koga ljepši... / ja ću **izać'** na brdo visoko. 58; Ne **čin'** jada, lijepa djevojko. 74; Kad ti pojdem kolo **igrat'**. 80; jedan danak ona **g'** ne obišla. 82; Na **nogam'** joj sedefli nalune. 104; **nit'** je **vid'la** sunca ni mjeseca. 106].

Na osnovu datih primjera, vidljivo je da se u najvećem broju slučajeva gubi vokal *i*, najčešće na kraju, a nekada i u sredini riječi, što predstavlja svojevrstan oblik tendencije i zakonomjernosti.

3.1.2. Dodavanje i gubljenje pokretnih i fakultativnih vokala

Gunić (1997): [**Nek'** ne kosi trave pokraj Save... / **Nek'** ne pije Mošćanice hladne. 43]; Lovrenović (2004): [al' to vidi mlad mujezin **s** munare. 68; **nek** mi sreže bejaz anteriju. 78; Nađoh jagluk u **dragoga svoga**.109; dvoja vrata od **suhoga** zlata. 115; **Mog** đerdana popili hajduci. 119; pod **moga dragog** prozorom. 126]; Maglajlić (1997): [Mili Bože, **nek'** tako potraje. 47; mlad me iska, **starome**

me daše. 55; draga ti se za **drugog** udala, / za **drugoga**, za jarana **tvoga**. 63]; Maglajlić (2006): [kćerca cara **čestitoga**, / mila seka paše **bosanskoga**, / vjerna ljuba zmaja **ognjenoga**. 59; i sokola, zmaja **ognjenoga**. 69; šta je šire od **sinjega** mora. 72; podaj, Bože, **svakome** šta hoće. 73; al' se nosi na **gospodskom** grlu. 77; po polju **ravnom**, na konju **vranom**. 84; U **mog dragog** b'jeli dvori. 90; Što će lole oko **moga** dvora, / u **mom** dvoru još djevojke nema. 93].

Dodavanje ili izostavljanje pokretnih vokala i fakultativnih fonema direktno je uvjetovano zadovoljavanjem potreba usmene versifikacije teksta u skladu s obrascem: 4 + 6 stihova, ili 4 + 4 stiha, što se odnosi i na pojavu drugih fonetsko-fonoloških i tvorbeno-leksičkih promjena: asimilacije vokala, dodavanje neetimoloških fonema, upotrebljavanje afiksa, dodavanje uzvika i sl.

3.1.3. Asimilicija vokala

Gunić (1997): [Već garava **k'o** što sam i sama. 83]; Lovrenović (2004): [sa **za'vicom**, dilber Umihanom... / **Za'va** nevi tiho govorila. 78; **Mog** đerdana popili hajduci. 119]; Maglajlić (1997): [**Našo** ju je Kujundžiću Smajo. 41; **rek'o** mi je dragi doći u akšam. 64]; Maglajlić (2006): [**otišo** je šeher Sarajevu, / **otišo** je krojiti haljine. 55; **Pošeto** je gondže Mehmed-beže. 107].

3.1.4. Dodavanje neetimoloških vokala

Gunić (1997): [Tri sam češlja mlada **salomila**. 64; Ne uzima gondže **Mehemede**. 160; Međ' njima je gondže **Mehemede**. 166; Jer je davno sahat **sakovao**. 201]; Maglajlić (1997): [A **valaha** nema ni momaka. 68; I u gori nogu salomila. 105; nit je davno sahat **sakovao**. 112; Pa mi **sakuj** stanu stativnice. 126]; Maglajlić (2006): [Zmaj preleće s mora na **Dunavo**. 59; sanak snila, iz **sana** skočila. 68; načetvero moj sat **salomio**. 100].

3.1.5. Dodavanje neetimološkog suglasnika h

Gunić (1997): [Kopčić kuje na moru **sahata**. 201]; Lovrenović (2004): [pred sabah je **sahat** polomio. 125]; Maglajlić (1997): [ostade mu **zlatan sahat**. 62; i pogleda **sahat** iz njedara. 70; ne ašikuj, ne veži **sevdaha** / od **sevdaha** gorjeg jada nejma. 103; niti kuje, niti kuca **sahata**. 112]. Prema pokazateljima koji se pojavljuju u vezi s asimilacijama samoglasnika te dodavanjem neetimoloških samoglasnika i suglasnika, evidentno je da su ove fonetske pojave zavisne od strukture stihova, odnosno polustihova koji se javljaju kao prvi polustih sastavljen od četiriju slogova te drugi polustih formiran uglavnom od šest slogova. Asimilacija samoglasnika uglavnom je regresivnog (*otišo*, *k'o*), a rjeđe progresivnog tipa (*za'vica*). Evidentno je, također, kada je u pitanju neetimološki glas *h*, da on skupa s vokalom nastupa kao slogovna jedinica (*sahat*, *sevdaha*). Kada su u pitanju neetimološki vokali, oni se mogu podijeliti u dvije grupe. Jedna je grupa neetimološki vokal koji je po analogiji nastao od poluglasa koji je vokaliziran u

odgovarajućoj poziciji u pojedinim riječima (*sana*), i to uglavnom, ali ne i samo, u prefiksima (salomiti, sakovati). Druga je grupa vokal uz suglasnik *h* u orijentalnim riječima: *Mehemed*, *valaha*, ali i drugim riječima u kojima se leksički uspostavio oblik koji ne odgovara neetimološkom porijeklu, npr. Dunavo.

3.2. Morfološke osobenosti

3.2.1. Dodavanje afiksa

Gunić (1997): [**Ponajviše** noža i handžara. 120; U Mujove **zapanule** ruke. 159; **Ponajviše** do tri mujezina. 165]; Lovrenović (2004): [a najviše **prelijepoj** Ani. 80]; Maglajlić (1997): [već djevojka, od zla **pobjegnula**; za nedraga, **porad** pusta blaga. 45; o vašemu **prebijelu** vratu. 127]; Maglajlić (2006): [**podaj**, Bože, svakome šta hoće. 73; **najvećma** džanum Osman-agi. 76].

Dodavanje afiksa jedno je od osobenosti jezičkog izraza sevdalinke koji je zavisan od poetske gramatike teksta. Primjetno je da se u toj ulozi pojavljuju prefiksi (*ponajviše*, *podaj*), sufiksi (*najvećma*) i infiksi (*pobjegnula*, *zapanule*).

3.2.2. Dodavanje partikula

Gunić (1997): [**Deder**, kalfo, šta ćitabi kažu. 155]; Lovrenović (2004): [Izi**đder**, Fato, bona Fato, / izi**đder**, zlato, da te vidim ja! / Pomoli**der**, Fato, bona Fato, / pomoli**der**, zlato, lice bijelo. 55]; Maglajlić (1997): [Na, ti vidi šta u **njojzi** piše. 41; Zalud **njojzi** sva ljepota njena. 90; ašikujuć', nigda, **nikadare**. 99; tebe paša od **sinoćke** traži, / od **sinoćke tere** do **jutroske**. 129]; Maglajlić (2006): [Zalud **njojzi** sva ljepota njena. 106; i u **njojzi** moja jauklija. 107].

Partikula koja je uvjetovana usmenom gramatikom u sevdalinkama jeste *der*, koja bi se mogla podijeliti na *de-*, koja se javlja i u nestandardnom jeziku,[5] i *-r*, kao slavensku nastavačku česticu. Od ostalih partikula to su uglavnom one koje su kolokvijalno i dijalekatski obilježene: *ke*, *re*, *zi*. Njihova nestandardnost posebno je uočljiva kada se dodaju na kraju riječi, što se odnosi na partiklu *zi*, koja se dodaje uz ličnu ili prisvojnu zamjenicu za ženski rod, na kraju ili unutar riječi: *njoj* / *njojzi*; *njen* / *njezin*, dok partikule *ke* i *re* dolaze uz gramatikaliziranije riječi: priloge, veznike.

Treba napomenuti da ovo nije konačan broj vezanih partikula koji bi se mogao javiti. Poznato je da postoji i čestica *-na*, koja ovdje nije ekscerpirana. Osim toga, ove čestice posebno su zanimljive zbog toga što one uza se vežu i vokale, što je od posebnog značaja za jezik sevdalinke, odnosno usmene književnosti uopće zbog zadovoljavanja kriterija metra koji se postiže eksplikacijom upravo toga vokala. Partikule upotrijebljene bez vokalnoga elementa jesu: *-r*, *-n*, *-k*.

5 Ova riječ u rječnicima ne tretira se jednako. Prema Skoku (1971: 386) *de* može biti uzvik i priloški sufiks; a prema porijeklu je domaća i strana riječ.

3.2.3. Upotreba i funkcija uzvika

Gunić (1997): [**Ah**, moj đogo, dobri đogo. 13; **Haj** Mošćanice, vodo plemenita. 43; **O**, Boga ti, pehlivanko djevojko. 47; Po Saraj'vu pala magla, / **Of aman**, **of aman**. 50; **Oj**, Mujaga, moj premili brate. 52; **Haj**, srdo moja, ne srdi se na me / **Haj**, jer ako se ja rasrdim na te... 59; **Oj**, Almasa, mladosti ti tvoje. 78; **Oj**, Petrovče, moje misto bilo. 102; **Aja**, bogme, moja stara majko. 112; Lakše, **more**, Čelebija Mujo. 159; **O**, džamijo Karađozbegova. 176; **O**, Neretvo, vrelo ti prokleto. 180; **Oj**, Prijedore, pun si mi sevdaha. 190]; Lovrenović (2004): [Ja iskopah, **more**, bunar u avliji, **more**, bunar u avliji. 57; **Oj**, djevojko, slatka moja sladijo. 59; Moj pendžeru, **juhaj**, **haj**. 98]; Maglajlić (1997): [**Ah**, mili Bože i dragi. 51; **Oj**, **more** Hajko-đevojko. 59; **Ah** moj dragi, moje milovanje. 115; još su crnje moje kose, **more** đidijo. 128].

Dodavanje uzvika u službi je popunjavanja slogovne strukture pjesme. Bosanski uzvici su *ah*, *haj*, *o*, *oj*, *aja*, dok se javljaju i neslavenski: *aman* (ar.) i *more* (grč.). Zanimljivo je da se slavenski uzvici većinom upotrebljavaju kada nedostaje jednosložna riječ, dok su neslavenski dvosložni.

3.2.4. Krnji perfekt

Gunić (1997): [**Zasukala** uz ruke rukave. 45; Sarajka djevojka majci **plakala**. 55; **Zanijela** garavim očima, / B'jelim licem i mednim ustima. 81; Vrbas voda **nosila** jablana. 83; Od ponoći igru **zametnuli**. 120; Vezen jagluk **izgubio**. 211]; Lovrenović (2004): [Djevojka sokolu zulum **učinila**. 39; Draga dragom na ruci **zaspala**. 41; Za'va nevi tiho **govorila**. 78; Hrti srnu **uhvatili**. 88; **Govorila** za gradom jabuka. 89; Mehmeda majka **budila**... / šećerli kahvu **popila**. 93]; Maglajlić (1997): [i **ukrala** sahat iz njedara / i **odvela** ata iz ahara / i **povela** Muju haznadara... / **Susreli** je pašini kavazi. 36; **Izgubila** sitnu hamajliju. 41; **Zapjevala** bulbul tica. 45; Lov **lovila** dva Imamovića. 46; Gn'jezdo **vila** ptica lastavica. 50; Dva cvijeta u bostanu **rasla**. 53; Đul-đevojka pod đulom **zaspala**... / **Progovara** zaspala đevojka. 54; Magla **pala** po Taslidži, jergivan. 64]; Maglajlić (2006): [Bila vila Bišće **dozivala**. 55; Kad **nastala** deseta godina. 57; sanak **snila**, iz sana skočila. 68; Osman-agi **govorila** majka; Rosna livada brdom **njihala**. 81].

Iz navedenih primjera uočljivo je da je izostavljanje enklitičkog oblika glagola uvjetovano zadovoljavanjem metričko-ritmičnih zakonomjernosti pjesme, u prvom redu cezure iza četvrtog sloga, posebno onda kada se glagol javlja na početku stiha. To, međutim, ne znači da se ukidanje enklitike, odnosno upotreba tzv. krnjeg perfekta ne vrši i u drugom dijelu stiha, nakon cezure, ali je tendencija upotrebe leksičkog jezgra glagola česta, posebno onda kada je glagol četverosložan, pa po automatizmu, uz moguće određeno variranje odnosa teme i reme, dolazi u prvom dijelu stiha, pri čemu se ostvaruje mogućnost zadovoljavanja cezure. Takvu tendenciju zakonomjernosti potvrđuju ovdje dati primjeri. Ako se glagolski pridjev pojavljuje kao trosložan u prvom dijelu stiha – do cezure, ispred njega se obično javlja neki jednosložni veznik, intenzifikator, moguće i uzvik i sl., a ako

je dvosložan, najčešće je u upotrebi dvosložna imenica koja korespondira s glagolom po principu slaganja ili upravljanja, tj. funkcionira ili kao subjekt, koji se slaže s glagolom u licu, broju i rodu, ili objekt, koji je uveden po rekciji glagola.

3.2.5. Kratka množina

Gunić (1997): [Gdje moj dragi b'jele **dvore** gradi. 108; **Dvore** gradi Komadina Mujo. 152; Dobro moje, majko, **svate** dočekajte. 224; Svadili se **orli** i **sokoli**. 228]; Lovrenović (2004): [**Hrte** pusti u planinu, / a **sokole** pod oblake. / **Hrti** srnu uhvatili, / a **sokoli** b'jelu vilu. 88]; Maglajlić (1997): [igraju li **ati** Atlagića. 48; trista **srpa** dvjesto vezilica. 61; Sarhoš Aljo **drume** zatvaraše. 106; **pute** gradi preko moje bašče. 123]; Maglajlić (2006): [Snijeg pade, **drumi zapadoše**. 97].

Kratka množina u odnosu na proširenu predstavlja metrički uvjetovanu morfološku pojavu. To ne znači da upotrebe proširene množine nema; naprotiv, i proširena množina, u zavisnosti od slogovne strukture pojavljuje se, također, kao osobenost usmene pjesme. Kratka množina u odnosu na savremeni standard, uočljiv je kao stilski markiran i osoben produkt bosanskoga književnog jezika.

3.2.6. Upotreba pridjeva neodređenog vida

Gunić (1997): [Sretoh lijepu Fatu u **t'jesnu** sokaku. 26; sve djevojke **u bijelu** / **U bijelu** čemberu. 29; **Sama** žanje, **sama** snoplje veže, / **Sama** pjeva, **sama** pripijeva. 43; Na Miljacki **u zlatnu** leđenu. 45; Sarajevo, na **visoku** gledu, / A moj dragi na **daleku** putu. 54; U Šeheru kraj **bistra** Vrbasa. 79; Sevli stasa, **tanka** pasa. 80; Nemoj **plava**, tako ti zanata, Već **garava** k'o što sam i sama. 83; Niste l' davno od Mostara **ravna**. 91; **Vezen** jagluk izgubio. 211; Ne mogoše **bistra** Kiseljaka. 228]; Lovrenović (2004): [Da mu dadem **svilen** boščaluka. 21; pa se šeće ispod **bila** grada. 22; ona ode za esnafa **mlada**. 31; Djevojka viče s **visoka** brda / s **visoka** brda, iz **tanka** glasa. 40; Otud jaši **mlad** junak na konju. 46; na četvrtoj **siv** mi soko sjedi. 60; al' to vidi **mlad** mujezin s munare. 68; sve od srme i od **suha** zlata. 70; Kraj **tanahna** šadrvana. 84; **dobru** se putu nadaju. 113; od akšama do **bijela** dana. 125]; Maglajlić (1997): [Kad je bila na sred polja **ravna**. 35; **Sitan** đule ne truni behara. 40; za nedraga, porad **pusta** blaga. 45; **siv** mu soko na serdžadu pade. 48; viš' njeg cura **crna** oka. 54; Ja sam mlada, ja sam **luda**. 56; Lišce moje, **b'jelo** i **rumeno**... / da će tebe **mlad** junak ljubiti. 57; a **sitan** biser niz njedra. 59; **crna** oka, **mrka** brka, / stasa **visoka**. 60; Ostade mu **crven** fesić... / ostade mu **zlatan** sahat. 62]; Maglajlić (2006): [Vila jaše konja **Osmanova**... / Ja se nisam **mlada** umorila / valja meni **bio** grad graditi. 54; pa odvede svom **bijelu** dvorcu... / ti izađi u polje **zeleno**, ja ću izać' na brdo **visoko**. 58; za nedraga, porad **pusta** blaga. 60; šta je brže od **siva** sokola. 72; Pred dvorom mu **zelen** mejdan. 90; niti vodi **nevjerna** junaka. 93; od moga derta **golema**. 98; Viš njeg' cura **crna** oka. 101].

Iz primjera je vidljivo da je upotreba pridjeva neodređenog vida uvjetovana rimovanjem s imenicom uz koju stoji, pošto se obje lekseme dekliniraju po imeničkoj deklinaciji te tako imaju isti gramatički nastavak. Upotreba pridjeva određenog vida također je zastupljena, ali je metrički i stilski manje markiran, iako je u nekim slučajevima upotreba određenog vida uvjetovana rimom. No, upotreba određenog vida pridjeva u velikom broju slučajeva tiče se stilski markiranih kolokacija (sintagmi), koje redovno funkcioniraju kao tačno određeni pojmovi u jasno određenom i formalnojezičkom obliku, prepoznatljivom kao epitetu.

3.2.7. Nepromjenjivi pridjevi formirani sufiksom -li

Gunić (1997): [Samo moja draga na **demirli** pendžeru. 29; Prekri sevdah **čikmali** sokake. 42; **Sevli** stasa, tanka pasa. 80; Vide l' mi se **džamfezli** dimije. 149; U ruci mu **sedefli** tambura. 180; Ja pošetah **šefteli** sokakom. 195; Zlatnom žicom za **srmali** kolje. 210]; Lovrenović (2004): [kako huknu, **džamli** tahta puknu. 19; zaovici **srmali** jagluke. 25; čarnim okom kroz **srčali** pendžer. 44; **šećerli** kahvu popila. 93; uz noge **džanfezli** dimije. 127]; Maglajlić (1997): [da ti vidim **terli** dibu. 43; Na njemu je **morajli** dolama, / na dolami **srmajli** pucati. 67; za večerom, **šećerli** baklavom. 72; i dimije **džamfezlije**. 73; moja draga na **demirli** pendžeru. 84; Razvili se **alajli** bajraci... / uz noge im **gajtanli** čakšire. 89; **sevli** stasa, tanka pasa. 95; **šećerli** ti večer' večerasmo, / **biserli** ti čeljade vidismo. 104; **Kaharli** sam, večerala nisam. 120]; Maglajlić (2006): [Na nogam' joj **sedefli** nalune... / a po njima **ćerećeli** košulja... / i **biserli** pjevac-paftam' spasala. 104].

Iako je upotreba ovakvog oblika pridjeva u nekim slučajevima zamjenjiva promjenjivim pridjevom pomoću dodavanja odgovarajućeg sufiksa, vidljivo je da ovakva tvorba ima svoju stilističku i metričku podlogu. Tu je riječ o nepromjenjivom pridjevu koji bi, ako bi bio promjenjiv, tražio nastavke u kosim padežnim oblicima, što bi moglo izazivati poremećaj broja slogova. Osim toga, ipak je veći broj primjera u kojima promjena nastavka –li s nekim drugim sufiksom za izražavanje pridjeva (npr. –n, –na, –no) ne može biti realizirana (npr. sintagma *šećerli kahva* u stihu *šećerli kahvu popila* ne može biti zamijenjena oblikom *šećernu kahvu*; eventualno bi moglo *pošećerenu kahvu*, ali to više ne bi bio usmeni poetski diskurs). Ako bi nastavak i mogao biti zamijenjen, onda bi se narušila poetska markiranost teksta, što se nije smjelo niti moglo desiti. Navedeni primjeri pokazuju da to nije moguće učini uglavnom kod, u našem jeziku, ustaljenih orijentalizama i gdje prema tvorbeno-semantičkim pravilima nema mogućnosti tvorbe deklinabilnog pridjeva (npr. pridjevi: *demirli*, *džamli*, *džamfezli*, *čikmali*, *ćerećeli*, *morajli*, *terli* itd.)[6]. Inače, sufiks –li vodi porijeklo iz turskog jezika, koje

6 Ovakvi primjeri otvaraju, s druge strane, probleme u vezi s proučavanjem funkcije orijentalizama u usmenom poetskom diskursu, ali i pitanja u vezi s preuzimanjem tih riječi i njihovom upotrebom u bosanskom jeziku. Jedan od razloga zašto je u leksici savremenog bosanskog jezika značajan udio orijentalizama zasigurno jeste u vezi s frekventnom upotrebom tih leksema u usmenoj književnosti.

je u vezi sa značenjem sredstva koje se u našem jeziku izriče instrumentalom, što odgovara upotrebi našeg prijedloga *s(a)*. Zbog toga, ako bi se i moglo zamijeniti nastavak, onda se mora eksplicirati spomenuti prijedlog, koji bi mogao narušiti koncept metra i ritma.

3.3. Sintaksičke osobenosti

3.3.1. Slavenski genitiv

Gunić (1997): [Nek' **ne kosi trave** pokraj Save... / Nek' **ne pije Mošćanice hladne**. 43; **Nemoj plava**, tako ti zanata, / Pa **ne piješ vina** rumenoga. 98; **Bešir-age** tude ne bijaše. 144; **Nemoj**, Zlato, **činiti harama**. 165; **Neću ljubit' jabandžije**. 189; Ni **Mostara ne ostavljaj** sama. 192; Niti kuca, **nit' kuje sahata**. 201; Dok **ne vidi lijepe djevojke**. 208; **Ne mogoše bistra Kiseljaka**. 228]; Lovrenović (2004): [**majke nemam** da joj kažem. 30; Ne ašikuj, **ne veži sevdaha**. 60; ja **ne gledam sunca** nit' **mjeseca**, / ni moj doro **mraka** nit' **oblaka**. 103; **Nit'** ja **sna imam**. 111]; Maglajlić (1997): [Ibar voda **nema broda**. 37; Sitan đule **ne truni behara**, / **ne budi** mi moga **sina Smaje**. 40; **ne otimaj planine** sokolu. 49; **ne vij gn'jezda**, **ne mrsi** mi **zlata**... / **nemam brata** da mi kupi zlata, / **nemam majke** da mi kupi platna, / a **ni seje** da mi kupi svile. 50; **nit'** ja **sna imam**. 60; niti kuje, **niti kuca sahata**. 112;]; Maglajlić (2006): [kad u tebi kaplje **vode nema**. 69; od nameta **fajde ne imade**, / Ne **čin' jada**, lijepa djevojko, / **ne čin' jada**, **ne veži sevdaha**. 74; u mom dvoru još **djevojke nema**. 93; **nit' je vid'la sunca** ni **mjeseca**. 106].

3.3.2. Partitivni genitiv

Gunić (1997): [**Traži hlada** gdje će hladovati. 33; Vrbas voda **nosila jablana**. 83; Brže **uzmi** divit i **kalema**, I **hartije knjige** bez jazije. 167; **Čuvaj Stoca**, **pazi Počitelja**. 192; Kopčić **kuje** na moru **sahata**. 201; Sve **popali** do pola čaršije, / i lijepe **Šarene džamije**. 206]; Lovrenović (2004): [šta bih dragom **bajramluka dala.**.. / Da mu **dadem svilen boščaluka**. 21; Ak' je **željan lica** djevojačkog, / **evo lica**, neka lice ljubi. 69; što mu Ajka **bajramluka dala**. 102; **Uzmi**, Mujo, mene i **đerdana**. 128; gdje dva brata **lova lovijahu**. 131]; Maglajlić (1997): [izgubila od zlata **prstena**. 67].

Slavenski i partitivni genitiv predstavljaju stilski markirane oblike. To se posebno odnosi na partitivni, koji je u pjesmama dobio putem metaforizacije drugo, dodatno značenje, utemeljeno na značenju dijelnosti koje nije u vezi s brojivim ili materijalnim, već ta dijelnost dobija značenje dijelnosti po različitim emocionalnim markacijama. Slavenski genitiv formalno se izdavaja od partitivnog po obliku negiranog oblika prijelaznoga glagola koji zahtijeva uvođenje bližeg objekta.

*3.3.3. Dativ sa upotrebom značenja granične d*irektivnosti

Gunić (1997): [Sva gospoda **vodi dolazila**. 74; Hoću l' **ići Gornjemu Šeheru**. 88... / I **odvede** b'jelu **dvoru** svome. 89; Doboš **kuca Šamcu** na pijaci. 106; **Vodio je** svomu b'jelu **dvoru**. 138; I **odvede** svome bijelu **dvoru**. 161; Pa on **ode dvoru** bijelome. 167; **Čulo bi se** ravnom **Nevesinju**, / **Čulo bi se** Fazlagića **kuli**. 170; Pa **se penju** b'jelu **šerefetu**. 176; Ja **ću ići gradu** pod bedeme. 216; **Vodiš** vojsku **Šamu** i **Bagdadu**, / Tvrdom **Beču** i **Budimu** ravnu. 226]; Lovrenović (2004): [pa **odvede** svom bijelu **dvoru**. 123]; Maglajlić (2006): [**otišo** je **šeher Sarajevu**. 55; pa **odvede** svom bijelu **dvorcu**. 56].

Izražavanje cilja kao podtipa mjesnog značenja u standardnom jeziku dijeli se na graničnu i negraničnu direktivnost. Negranična direktivnost obilježava se principijelno prijedloškim i besprijedloškim dativom (Jahić i dr. 2000: 387). U sevdalinkama je specifična zamjena formalnih jezičkih sredstava kojim se obilježava granična direktivnost, koja se u savremenom jeziku izražava prijedloškim genitivom i akuzativom (Jahić i dr. 2000: 387). Razlog zbog kojeg se u sevdalinkama obilježavanje granične direktivnosti vrši dativom potječe iz metričkog zadovoljavanja stiha, što se dodatno manifestira na stilskom planu.

3.3.4. Upotreba vokativa umjesto nominativa

Gunić (1997): [I sam **care** sa divana svoga. 87; I sa njima **beže Ali-beže**. 98; Igru igra pehlivan **Hasane**. 100; Hair čini **Husein-Kapetane**. 130; Gradio je Mujo **neimare**, / Alem meće **Husein-kapetane**. 132; Zarobi je **bane kaurine**. 138; Ulazi mu sluga **Huseine**. 141; Kod dvora je **Firdus-kapetane**. 149]; Lovrenović (2004): [Govori joj **Mašiću Mehaga**. 32; Kad se ženi **Ćurčiću Lutvaga**. 70; Konja kuje **brate Sulejmane**. 82; Jedva čeka, **mlado momče**, sunce da zađe. 117; **Omer-beže** na kuli sjeđaše. 122]; Maglajlić (1997): [Našo ju je **Kujundžiću Smajo**. 41; Zavadi se **orle i sokole**. 49; pred njima gondže **Asim-beže**. 50; Konja kuje zlato **Muhareme**. 63; Doće meni **zete** u pohode. 118; Gleda li me **Firdus-kapetane**. 125]; Maglajlić (2006): [Vilu ljubi Murtez **Alagiću**. 50; osim jedan Babić **Ahmed-beže**. 105].

Sintaksička upotreba vokativa umjesto nominativa daje se u primjerima u kojima se javlja vlastito ime, dok je izrazito nizak stepen upotrebe općih imenica. U ovakvoj upotrebi pojavljuju se najčešće muška imena koja uglavnom imaju funkciju subjekta u rečenici, mada nisu isključene i druge sintaksičke funkcije ovoga vokativa koji je u službi nominativa.

3.3.5. Izražavanje posesivnosti vlastitih ženskih imena s upotrebom prezimena ili patronima u genitivu

Gunić (1997): [Među njima **Džehva Fazlagića**. 43; Kolovođa **Hata Maglajlića**. 82; Prelijepa **Borića Begzada**. 100; Odgovara **Atlagića Ajka**. 148; Pošetala **Hana Pehlivana**. 149; A vezla je **Harpagića Uma**. 158; Kad zapjeva **Lakišića**

Zlata. 165; Falila se **Šarića kaduna**. 170; Zaklinje se **Šarića kaduna**. 179; Gdje umrije mlada **Zubčevića Fata**. 224]; Maglajlić (1997): [i pred njima **Ajka Fazlagića**. 61; Otud ide **Bešlagića Fata**. 106; Tu se šeće Dženetića Hajrija. 123].

Izražavanje posesivnosti pomoću upotrebe genitiva u kojem se javlja prezime ili patronim u sevdalinki je uvjetovano epskom formulom. Za razliku od standardne upotrebe u kojoj se subjekt izražava nominativom, u usmenom poetskom tekstu dolazi do deklinacije prezimena ili patronima u oblik genitiva. Tako, vlastito ime izražava najčešće funkciju subjekta, dok vlastito prezime, odnosno patronim posjeduje značenje posesivnosti. Taj proces dešava se usljed zadovoljavanja slogovne strukture, pri čemu dolazi do promjene ili presijecanja različitih značenja.

3.3.6. Ponavljanje i dodavanje prijedloga

Gunić (1997): [Može li biti riba **bez** vode, / Riba **bez** vide, ptica **bez** gore? / I Banja Luka **bez** kadiluka, I šeher Travnik **bez** pašaluka, I Sarajevo **bez** gaziluka. 25; Pa **niz** luke i **niz** kadiluke. / Ponajviše **do** tri mujezina 165; **Sa** čardaka, **sa** demir-pendžera... / **Na** čardake, **na** bijele ruke. 160; Sunce zađe **za** Hum, **za** planinu. 180]; Lovrenović (2004): [Njem' dohode **do** tri b'jele vile. 123;]; Maglajlić (1997): [**do** sve kamen **do** kamena, / **po** kamenu bosilj raste, / **po** bosiljku kolo igra. 37; **brez** aršina i **brez** tebešira, / **brez** kamena i **brez** ćeremita. 43; **na** čardaku, **na** visoku. 45; Đurđev-danak **sa** beharom dođe, / **sa** beharom i **sa** zelenlistom. 47; **od** momaka i **od** djevojaka. 47**;** Snijeg pade **na** behar, **na** voće. 55; **Bez** feredže i b'jela jašmaka, / **bez** papuča i svilen' pojasa? / **Bez** fenjera i **bez** hizmećara, / **bez** izuna mene, gospodara. 57; **za** čas pase, **za** čas osluhuje. 61; draga ti se **za** drugog udala, / **za** drugoga, **za** jarana tvoga, / **za** najmlađeg Selimbegovića. 63; **pokraj** Lima i **pokraj** jezera. 67].

3.3.7. Ponavljanje veznika / intenzifikatora

Gunić (1997): [**I** Banja Luka bez kadiluka, **I** šeher Travnik bez pašaluka, **I** Sarajevo bez gaziluka. 25; **I** vallah joj rekoh / **I** dva **i** tri puta. 56; **Jal'** djevojku, **jali** udovicu, / **Jali** koju mladu pušćenicu. 176]; Lovrenović (2004): [al' to Osmo **i** čuje **i** gleda... / **i** skide joj od zlata oglavlje... / **i** vjenča je sebi za ljubovcu. 123]; Maglajlić (1997): [**ni** sva Bosna, **ni** Hercegovina, / **ni** sva sela oko Sarajeva. 44; **nit'** je alem, **nit'** je dragi kamen, / **nit'** je igla među terzijama, / **nit'** je đerđef među veziljama. 52; **i** tekije Hadž'kadića, / **i** jalije Tetarića. 53; uzdigni kavad od zemlje, / **a** zlatan ćemer do bedra, / **a** sitan biser niz njedra, / **a** rusu kosu niz prsa. 59; Ne čudim se šipu u planini, / **ni** Rožaju što je pod planinom, / **ni** Akovu što je u tjeskobi, / **ni** Pazaru što je na jordamu, / **ni** Sjenici što je u ravnici. 63].

Dodavanje, odnosno ponavljanje prijedloga i veznika u službi je ne samo upotpunjavanja metričkoga izraza, nego i u svojevrsnoj stilskoj i semantičkoj funkciji. U takvoj funkciji najčešće se upotrebljavaju jednosložni prijedlozi i veznici koji najčešće dolaze na početku stiha i u oviru prve cezure.

3.3.8. Dekomponirani predikat

Gunić (1997): [B'jeloj koši **hršum učiniti**. 127; **Hair čini** Husein-kapetane **/ Hair čini** bijelu džamiju. 130; Nemoj, Zlato, **činiti harama**. 165]; Lovrenović (2004): [Velik si mi **zijan učinio**. 26; čudan mi je **zulum učinio**. 86; da sam tebe **sihir učinila**. 114]; Maglajlić (1997): [tu junaci **seir čine**. 90]; Maglajlić (2006): [Djevojka sokolu **zulum učinila**. 63].

Dekomponirani predikat formiran je u konstrukciji glagola *činiti* u ličnom glagolskom obliku i orijentalne lekseme koja je nosilac leksičkog značenja. Razlog nastanka ovakvog tipa predikata jeste nemogućnost formiranja glagola koji je izveden iz orijentalne lekseme. Imenica se upotrebljava u obliku nominativa u pasivnoj konstrukciji ili akuzativa u aktivnoj dijatezi (Jahić i dr. 2000: 369). Glagol *činiti*, *učiniti*, *počiniti* semantički je nemarkiran i tipičan u usmenom diskursu. Drugi glagoli koji mogu imati sličnu funkciju formiranja dekomponiranih predikata, kakvi su u savremenom jeziku npr. vršiti, voditi, pružiti, izraziti i sl., potječu iz različitih stilova standardnog jezika, i usmenoj književnosti nemaju značajniju ulogu. Iz ovoga se može naslutiti da je jezik predstandardnih idioma, kakav je zabilježen u usmenoj književnosti, omogućio na formalnom planu proizvođenje onih jezičkih konstrukcija koje su svojstvene standardnom jeziku i njegovim različitim stilovima, kao kulturno-civiliazacijskom produktu koji zadovoljava različite potrebe jezičke zajednice. Prema tome, jezik predstandardnih idioma u nekim svojim segmentima bitno utječe na dinamiku razvoja formalnojezičkih i semantičkih kategorija standardnoga jezika, jer je jezički izraz predstandardnog idioma upravo bio uvjetovan kulturnim razvojem jezičke zajednice koja se njime služila. U konkretnom slučaju, vidljiv je utjecaj usmene književnosti, a samim tim i sevdalinke, u progresivnim jezičkim inovacijama.

Drugačiji tip dekomponiranog predikata predstavljaju primjeri u kojima dolazi do ponavljanja korijenskoga imeničkog morfema, koji je inače u vezi sa samim glagolom koji preuzima funkciju nosioca gramatičkih kategorija. Za razliku od prethodno objašnjenog tipa, glagol u ovome tipu nosi i gramatičko i leksičko značenje i nije značenjski defektan. Ovakav tip dekomponiranog predikata pojačava značenje zbog ponavljanja istoga korijenskog morfema koji se pojavljuje i u imenici i u glagolu, s napomenom da je moguća upotreba određenih varijacija, tipa *igru igrati* i *igru zametnuti*:

Gunić (1997): [**Igru igra** pehlivan **Hasane**. 100; Od ponoći **igru zametnuli**. 120; A u petak **igru zametnuli**. 209;]; Lovrenović (2004): [**Jad jadujem**, nikom ne kazujem. 30; **Lov lovio** Muharem-beg. 88; gdje dva brata **lova lovijahu**. 131; nego s Dišom **dane danovati**. 32; pa on ne zna **turski ezan učiti**. 68]; Maglajlić (1997): [**Put putuje** Latifaga. 53; **Rod rodila** višnjičica. 92; Šećerli ti **večer' večerasmo**. 104; **San zaspala** dilber-Dika u bašči. 111; Što te nije naučila majka **/ laf lafiti** i ašikovati. 115]; Maglajlić (2006): [**Lov lovila** dva Imamovića. 61].

3.3.9. Razbijanje supstantivne sintagme enklitikom

Gunić (1997): [Dva **joj** oka – dva vrela studena. 27; Tri **sam** češlja mlada salomila. 64; Sav **ću** bedem suzam pokapati. 216; Svatovski **te** konji pozobali. 221]; Lovrenović (2004): [Dva **su** cvijeta u bostanu rasla. 42; Dvije **su se** vode zavadile. 43; sa mednom **se** rosom razgovara. 45; i zlatne **mu** grane oblamaše... / na četvrtoj siv **mi** soko sjedi. 60; Svatovski **te** konji pozobali. 62; zlatne **ću ti** ploče udariti. 83; Mlad **se** Jusuf oženio. 94; Tvoja **ga** pjesma budila.126; siv **joj** soko grane polomio. 131]; Maglajlić (1997): [Moj **je** babo tvomu babu. 43; siv **mu** soko na serdžadu pade. 48; Široko **se** polje zelenilo. 50; malo **se** selo viđaše. 59; I tvojem **sam** dvoru dolazila. 72; Sabah **je** zora, bijel dan... / Dugi **joj** danci petrovski, / kratke **joj** noći jesenske. 91; šećerli **ti** večer' večerasmo, / biserli **ti** čeljade vidismo. 104; vas **se** grade u pepeo stopi. 132]; Maglajlić (2006): [b'jelo **će se** ruho izderati. 76; Na **vitu se jelu** naslanjaše. 78; žarko **je** sunce za goru zašlo. 81; tvoje **me** perje po gradu penje. 84; svi **ti** vrani konji nesedlani. 92]

Ova pojava u direktnoj je vezi s epskom formulom. Ona potvrđuje činjenicu da se razbijanje supstantivne sintagme u bosanskom jeziku javlja kao specifičan stilski marker teksta koji je uvjetovan metričkim razlozima. Zakonomjernost ove pojave može se vezati u većini slučajeva za prvi dio stiha u sklopu prve cezure; rjeđi su slučajevi u kojima se razbijanje supstantivne sintagme vrši u drugoj cezuri stiha. Iz perspektive savremenoga bosanskog jezika, bez obzira na to šta standard propisuje kada je u pitanju obavezni red riječ (Jahić i dr. 2000: 470-473), razbijanje supstantivne sintagme predstavlja tradicijski izraz književnojezičkog sadržaja koji svoju potvrdu nalazi u historiji bosanskoga literarnog jezika.

Osim ove pojave, u usmenom diskursu sevdalinke može doći čak do **razbijanja analitičke sintakseme** pomoću toničnih, akcentogenih riječi, a ne klitika, koja svoj uzrok za to nalazi u zadovoljavanju usmene formule, što predstavlja izuzetnu osobenost ovoga jezičkog izraza:

Lovrenović (2004): [sa tvojega **dockan** dolaženja. 26; pod **moga dragog** prozorom. 126]; Maglajlić (1997): [i **s** njegova **dockan dolaženja**. 120].

3.3.10. Obilježavanje uzroka prijedlogom s(a)

Lovrenović (2004): [**sa** tvojega **dockan dolaženja**. 26]; Maglajlić (1997): [sve sam **s tebe** bjena i karana. 72; da je otrov, bih se otrovala, / da je **s koga**, ne bih žalila, / već je **s dragog**, da od Boga nađe, / i **s** njegova **dockan dolaženja**. 120; **s tebe** ću junak poginut', **sa** tvoga **lišca** rumenog]; Maglajlić (2006): [**s one** junak hoću umrijeti. 78].

Značenje uzroka iskazano je prijedloško-padežnim izrazom *prijedlog s(a) + gen*. Zanimljivo je da je moguća zamjena prijedloga s(a) općeupotrebnim uzročnim prijedlogom *zbog*, ali se upotreba prijedloga *s(a)* javlja onda kada je moguće formiranje značenja bez eksplikacije slogovnog elementa, tj. vokala pošto se u toj funkciji javlja prijedlog *s(a)*. Ukoliko bi došlo do upotrebe prijedloga *zbog*,

došlo bi do narušavanja metra, što je izbjegnuto prijedlogom *s(a)*, koji s toničnom riječju ispred koje stoji čini akcenatsku cjelinu.

3.4. Tautologija

Da bi se dobio cjelovit metrički izraz stiha, u nekim slučajevima dolazilo je do tautologije, tj. ponavljanja određenih leksičko-semantičkih i gramatičkih kategorija. Zanimljivo je da se u nađenim primjerima javlja posesivno značenje izraženo ličnim zamjenicima, koje se javljaju u punom i enklitičkom obliku. Upravo u takvim primjerima upotrebe zamjenica dolazi do tautologije, što predstavlja svojevrsnu zakonomjernost semantičkih i gramatičkih odnosa.

Gunić (1997): [Oj, Almasa, mladosti **ti tvoje**. 79]; Maglajlić (1997): [ne budi **mi moga** sina Smaje. 40; Popiće **mi moje** oči vrane. 61; Zalud **njojzi** sva ljepota **njena**. 90; Odoše **mi** crne oči **moje**. 117].

4. Zaključna razmatranja

Kada je u pitanju jezički izraz sevdalinke, do danas nemamo ozbiljnijih studija ili istraživanja koja govore o utjecaju usmene epske formule na njegovu strukturu. Poređenjem temeljnih jezičkih osobina epike, za koju je napomenuto da je, ipak, donekle istražena, ustanovljena je prepoznatljiva analogija jezičke konstrukcije spram sevdalinke. Naime, jezički prepoznatljive odlike epike gotovo u cijelosti, ili principijelno, mogu se uočiti i u sevdalinci, kao specifičnoj kulturno-poetičkoj književnojezičkoj nadogradnji. To znači da se principi jezičkoga formuliranja epike mogu primijeniti na sevdalinku i njezin jezički izraz. Principi formiranja jasno su uočljivi i prepoznatljivi kao poseban jezički sloj sevdalinke. Iz toga se može zaključiti da je jezički izraz usmene književnosti, bez obzira kojega je ona tipa: epskog, lirskog, odnosno i narativno-lirskoga, pod utjecajem ne jednakih, ali općih metrično-stilsko-semantičkih tendencija usmene formule koja ima direktan utjecaj na samu jezičku formu pjesama. Na osnovu toga, dalje, mogli bi se izreći i neki dodatni zaključci koji se implicitno nameću kada je u riječ o ovako postavljenom problemu. Izvjesno jeste da bi se u sistematskom lingvističko-filološkom istraživanju došlo do utvrđivanja jasnih jezičkih zakonomjernosti u vezi sa svakim od poetičkih obrazaca usmene poezije, koji direktno zavise od brojnih faktora, a ključni bi upravo mogli biti 1. faktor dužine pjesme; 2. faktor društvene usmjerenosti – individualna ili kolektivna predstava i 3. tematsko-motivski okviri. Isto tako, nedvosmisleno je da i epska i lirska usmena poezija posjeduju bazični jezički fond koji je zajednički za usmenu književnost poetskoga tipa, koji prvenstveno zavisi od principa uvjetovanih usmenom formulom proizvođenja ovih pjesama. Prema tome, onaj implicitni zaključak koji se putem jezičkih

formi odnosi i na druge, nelingvističke zaključke, odnosi se na pitanje porijekla, nastanka, razvoja i njegovanja epske pjesme i sevdalinke. Stoga je opravdano zaključiti da epika jednako nastaje i da se razvija i na terenu i u gradu. S druge strane, sevdalinka, upravo prema modeliranju čaršijskih strukturnih elemenata, prvenstveno živi i nastaje u gradu, što ne znači, isto tako, da se ona dalje ne razvija i modificira na terenu. Postojanje i funkcioniranje usmene formule omogućuje dosta jednostavan i efikasan put prelaska pjesama s različitih terena na druge; na tom putu dešavaju se brojne varijacije, mijenjaju se junaci, lokaliteti, variraju pojedini motivi i sl.; na jezičkom planu – u odnosu na leksički, fonološki i morfološki, a manje i sintaksički plan, dolazi do izbijanja pojedinačnih dijalekatskih, regionalnih, idiolekatskih inovacija koje principijelno ne mijenjaju sami sadržaj pjesme, ali tu samu pjesmu saobražavaju u skladu s ispunjenim zahtjevom za realizaciju usmene formule, otkuda potječe najveći broj jezičko-formalnih presijecanja, što je dokazano u epici, a takva potvrda može se naći i u sevdalinci, kako je pokazano i u ovome radu.

Na osnovu kazanog, ovdje izdvojeni primjeri sevdalinki jasno i nedvosmisleno potvrđuju imanentno zajedničku jezičku fizionomiju uvjetovanu usmenom poetskom formulom i sevdalinke i epike, koja, bez obzira na to što su primjeri nekih pjesama neautentični u smislu prvotnosti i originalnosti teksta, upravo prema tim imanentno jezičkim karakteristikama, pokazuje određene zakonomjernosti i tendencije koje su podržane usmenom gramatikom teksta■

BIBLIOGRAFIJA

Izvori:

1. Gunić, Vehid: *Sevdalinke o gradovima*, Biblioteka Ključanin, Bihać, 1997.
2. Lovrenović, Ivan: *Za gradom jabuka. 200 najljepših sevdalinki*, Biblioteka Dani, Sarajevo, 2004.
3. Maglajlić, Munib: *Antologija usmene bošnjačke lirike*, Izdavačka kuća Alef, Sarajevo, 1997.
4. Maglajlić, Munib: *Usmena lirika Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture Preporod, Sarajevo, 2006.

Literatura:

1. Jahić, Dževad: "Jezički izvori sevdalinke", *Jezik bosanskih muslimana*, Biblioteka Ključanin, Sarajevo, 1991.
2. Jahić, Dževad: *Bošnjački narod i njegov jezik*, Ljiljan, Sarajevo, 1999.
3. Jahić, Dževad; Halilović, Senahid; Palić, Ismail: *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica, 2000.
4. Kuna, Herta: "Jezik bosanskohercegovačke muslimanske narodne poezije u odnosu prema standardnom jeziku", *Književni jezik*, VII/3, Sarajevo, 1978.

5. Lord, Albert B.: *Pevač priča*, Idea, Beograd,1990.
6. Nakaš, Lejla: "Jezički izraz usmenog stvaralaštva Bošnjaka", *Jezik u Bosni i Hercegovini*, Institut za jezik u Sarajevu i Institut za istočnoevropske i orijentalne studije, Oslo, Posebna izdanja, knjiga 13, Sarajevo, 2005.
7. Riđanović, Midhat: *Jezik i njegova struktura*, Svjetlost, Sarajevo, 1985.
8. Skok, Petar: *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1971.
9. Škaljić, Abdulah: *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo, 1965.

IMPACT OF ORAL EPIC FORMULA TO LINGUISTIC IDIOM OF SEVDALINKA

Alen Kalajdžija

Summary

This paper will give a partial list and description of linguistic characteristics of *sevdalinka* from a certain number of existing print collections. The focus of the paper will be given to description of those linguistic structures which are caused by epic formula, i.e. oral grammar of text. Besides, we will point out the fact that the linguistic idiom of *sevdalinka* itself, significantly depends on poetic and stylistic characteristics of songs.

Linguistic description will be focused on some aspects of linguistic structure of *sevdalinka*, in order to point that the paper will be focused on existence of mutual linguistic elements in all varieties of oral poetic opus in Bosnian language: epic, lyric and epic-lyric poem, that include and some other, even non-linguistic observations connected with this issue. Such selection of linguistic elements fits into the immanent linguistic patterns of oral poetry, and using of certain linguistic varieties, regardless how much the poem's text is shaped on certain standard procedures, particularly on the level of phonetics, phonology and grammar, and even the vocabulary, in extremely small percentage. This means that the question of song's origin is not relevant when we consider such methodology, unlike some other studies where the essence of methodology is just criterion of song's origin.

Key words: sevdalinka, oral formula, poetic grammar, rhythm, rhyme, prosody, semantics, stylistics, collocation, vocabulary, grammar

UDK 821.163.43*.09

Pouka u alhamijadu

Emina Memija
Filozofski fakultet, Sarajevo

Fenomen alhamijado – pisanje svojim jezikom a tuđim pismom – nije specifikum bošnjačke književnosti, ta pojava zabilježena je na mnogo širem prostoru Evrope. U našim uvjetima ova literatura ima kulturnohistorijski, ali i nezanemariv estetski značaj. To je višeslojan i višeznačan fenomen koji je mnogo bogatiji i žanrovski razuđeniji u poeziji nego u prozi. S obzirom na način prenošenja – u dugom periodu usmenim putem i prepisivanjem – dosta je anonimnih autora i različitih verzija, pa je teško precizno utvrditi koliko je stvarno takvih tekstova. I iz onoga što možemo izvjesno saznati mogu se dati najbitnije karakteristike i značaj. Ovaj tekst je tematizirao jedan od možda najznačajnijih sadržaja alhamijada – didaktiku, iskazanu u stihu i u prozi.

Ključne riječi: pouka, bošnjačka književnost, alhamijado

Alhamijado je višeznačan i višeslojan književni izraz Bošnjaka, on je tematski i žanrovski razuđen, a ipak bi se, u generelnom svođenju mogao karakterizirati kao pouka, kao tendencija. Ovaj književni tok nastao je kao datost određenih kulturnohistorijskih prilika, konkretnije kao mogućnost izraza na svome jeziku i grafiji koju su jedino znale mase, na arapskom pismu.

U vrlo širokoj mreži mekteba poučavan je gro stanovništva arapskom pismu radi obavljanja vjerskih dužnosti, a za književne tekstove korišćeno je modificirano arapsko pismo prilagođeno glasovnom sistemu narodnoga jezika. Alhamijado se u žanru, u tematici, u nazivima vrsta tekstova naslanja na uzore Istoka. Otud u poeziji, *ilahija, kasida, vefat, mevlud, nasihat,* a u prozi *hikaja, šejtanam* i dr. U sadržaju posebno mjesto ima *nasihat* (savjet), inače vrlo popularna tema istočne literature. Iako, dakle, alhamijado mnogo duguje Istoku, bez imalo dileme možemo ga smatrati specifičnim književnim tokom Bošnjaka. *Ilijahija i kasida* su ovdje i formom i sadržajem daleko od uzora. Zadržale su većinom samo nazive, a tek nekoliko ilahija iz ovoga fonda odgovara onima na koje su se ugledale. Kod

nas su se *ilahije i kaside* usmjerile na jedan sadržaj, na pouku, na savjet. A pouka, po uzoru na islamsko shvatanje toga pojma, obuhvata i materijalni i duhovni svijet kao cjelinu. Svaka pjesma s tendecijom utjecaja, posebno na djecu, sadrži savjete o obavezi ispunjavanja vjerskih dužnosti, ali i o odnosu prema roditelju, starijima uopće, prema učiteljima, o ponašanju u kući, na ilici, na poslu...

Osim bogobojaznosti, pjesnik u vrh vrlina stavlja znanje i radinost. Dakle, ovdje pouka, savjet, imaju funkciju obuhvata cjelovite ličnosti i njenog odnosa prema vjeri i realnom životu.

Sticanje znanja u islamu, a to je prema kur'anskom nalogu, obavezan je a ne voljan čin. Ne prepušta se naime, osobi da "zatvorenih očiju" hodi svijetom, ona je obavezna da gleda, analizira i iz toga stiče korist. Niko u alhamijado literaturi nije tako eksplicitno ubjedljivo i koncizno napisao odu znanju kao Abdulvehab Ilhamija:

Hajde sinak, te uči,
Ko je džahil i neznan
On je po se nesretan,
Kod ljudi je sramotan,
a kod Boga grehotan.

Neznanje je ovdje podignuto na razinu sramote, nesreće pa čak i grijeha, što je opasnost i po svjetovni i po vjerski život. Ilhamija, inače šejh, sav je predan Bogu i dobroti, pa njegovi tekstovi, i pjesnički i prozni, nose puninu tih osobina. Interesantno je, ipak, da on miri duhovno i svakodnevicu:

Gledaj dušu i Boga
A dunjaluk, neka ga
Uči, kardeš rad Boga

Inače, kod svakog alhamijado pisca koji se bavi savjetom i poukom, možemo naći visoko mjesto nauci i znanju. Tako Muhamed Ruždi u pjesmi Savjeti mudraca Aleksandru Karneinu kaže i ovo:

Siromahe i ulemu drži Ti!
.....
Dji god budeš tu ulemu iskupi
I pametne ljude sebi okupi.

Ili nepoznati autor veli:

Znanje je snaga, znanje je moć, učimo se braćo, dan i noć.

Uz *Duvanjski arzuhal* Mehmed-age Pruščanina najpoznatija pjesma alhamijado je *Abdija (*Avdija*)* ima 43 katrena, mnogo je prepisivana, i učena napamet, pa se zbog takvog prenošenja ova, a i mnoge druge alhamijado pjesme javljaju u različitim verzijama. To je pjesma namijenjena konkretnom dječaku, ali je po-

primila opći karakter pouke i savjeta. Velika popularnost ovoga spjeva navela je Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka, inače prvog Bošnjaka koji je ukazao na potrebu sakupljanja i valoriziranja alhamijado tekstova, da dopuni Čengića sa čitave 183 strofe iste veličine i rime. Dok je Čengić svog sinovca Abdiju savjetovao pretežno u duhu vjerskih obaveza, Ljubušak nudi više svjetovnog sadržaja kako bi ličnost bila kompletnija. On, naime, mladiću predočava različite životne teškoće na koje se odrastanjem nailazi, odnosno savjete kako ih prebroditi i ostati čestit. On dodaje teme: domovina, roditelji, stari, bolesni, iskrenost, zloća, čistoća, oholost, sebičnost, zavist, komšiluk, milostinja i dr. Ovom Ljubušakovom doradom *Abdija* je najpotpunija didaktička pjesma, ona je, zapravo, prototip moralnodidaktične tvorevine.

Najplodniji didaktički alhamijado pjesnik je Alija Sadiković iz Janje, koji je cio radni vijek proveo kao pedagog, pa je tu profesionalnu opredijeljenost prenio i u svoje tekstove. Kao što je Čengić svog *Abdiju* napisao savjetujući svog sinovca, tako je i Sadiković svom sinu Mustafi povodom njegovog odlaska na školovanje u Sarajevo, posvetio tri pjesme: *Očino pismo, Očin savjet* i *Dječije dužnosti.* Isto kao *Abdiju,* i ove pjesme prihvatili su mladi, prepisivali ih i pamtili, iako je tada već bilo štampom umnoženih. Prva pjesma, epistola, nabijena je preporukama o moralnim normama kojih se čovjek mora pridržavati bez obzira na kakve teškoće nailazio. S obzirom na ispraćaj na školovanje, razumljivo je što ima pouka o znanju. Ovi stihovi mogu se nazvati univerzalnim savjetom mladome čovjeku:

Ilum je imetak nepotrošivi,
A i pravo plemstvo, nek ti na um pane....

Vrlo zanimljiva usporedba moralnih vrijednosti i znanja izrečena je ovim stihovima:

Zlatnu čašu ako kamen razbije
Obadvoga ista cijena ostane.

Iz novijega vremena, konkretno iz 1880. godine, jedna didaktička pjesma govori nam koliko se promijenio jezik ovog književnoga toka, ali ne samo jezik.To je *Poziv Jusuf bega Filipovića na nauk,* gdje se savjetuje ovako:

U nas mnoga djeca mlada
Za nauke svake sada
A nauka sv'jetom vlada
Dajdermo ih izučiti.

Vjerujte mi nije muke
Dati djecu na nauke
S tim nam budu proste ruke
Dobro naše održati.
Još je nama Svetac reko

Traž'te nauk nadaleko
Lud bi bio ko bi čeko
Zato valja pohićeti.

Svi naučni napreduju
A neznani propadaju
S toga svašta znat' je bolje
Bez razlike neg' ne znati.

I radinost je osobina bez koje nema sreće u životu.

Ne daj proći jednom času uzalud
Ako želiš sreću, nek ti na um pane.

U ukupnoj didaktičkoj poeziji samo jedna pjesma posvećena je ženi. To su *Savjeti ženama*, u kojoj se ženi preporučuje da bude pokorna mužu, štedljiva, skromna, da ne bude kaćiperka, tračava i sl., a svaki od 32 katrena završava refrenom:

Bac'te zlu ćud od sebe

Samo još u jednoj ilahiji eksplicite se pjesnik obraća ženi:

Muško, žensko ti naputi, ja Subhan

Više alhamijado pjesnika pisali su vefate. Karakteristika ovih spjevova o smrti Božijih poslanika i bogougodnika, jeste što kroz njihovu biografiju i žrtvu ističu najviše etičke vrijednosti, pa ih tako i preporučuju.

I prozni tekstovi, naročito oni nastali nakon austrougarske okupacije, sadrže mnogo didaktike. To su uglavnom štampani tekstovi sa savjetima o vjerovanju i posebno o domoljublju, kako bi se zaustavio val iseljavanja Bošnjaka u Tursku.

Na kraju, treba reći i neka opća mjesta: alhamijado je proizvod određenih kulturnohistorijskih uvjeta, traje dok oni traju i nestaje iz književne prakse kad više nije bilo razloga za to.

Pojava alhamijada je izuzetno značajan fenomen izvan i iznad svoje estetske vrijednosti kao višestoljetni napor da se kroz iskaz duhovnih stanja i književnih ideja na vlastitom jeziku sačuva upravo taj jezik■

LESSON IN *ALHAMIADO*

Emina Memija

Summary

Alhamiado phenomenon - writing in own language but alien script – is not specific only for Bosniak's literature, this phenomenon is registered throughout the Europe. In our terms and conditions, this literature has cultural-historical and immeasurable aesthetic significance. It is multileveled and multiple-meaning phenomenon which is richer and expanded in poetry but in prose. With regard to the way of transfer – during the long period by means of oral way and transcription – there were a lot of anonymous authors and numerous versions, so it is very difficult to determine precisely how much of those texts we have. It could be given the most important characteristics and importance even from those that we could find out undoubtedly. This paper has focus on one, maybe the most important contents of *Alhamiado* – didactics, expressed in verse and prose.

Key words: Lesson, Bosniak's literature, *Alhamiado*

UDK 821.163.43*.09

Kulturno-povijesni kontekst bosanske alhamijado književnosti

Vedad Spahić
Filozofski fakultet, Tuzla

Alhamijado književnost, otprilike u isto vrijeme kada i pučki orijentirana književnost bosanskih franjevaca, prvi put nakon srednjega vijeka inaugurira maternji bosanski kao književni jezik. Njena pojava i razvoj koincidiraju s krizom koja je uzimala maha kako su propadali pokušaji reformi militarističkog u mirnodopski model organizacije osmanskog društva. Fenomen bosanske alhamijado poezije u tom smislu ogledno je ovjerodostojenje Eliotovih teza o odnosu tradicije i individualnog talenta pa u dobroj mjeri i Burdijeove teorije kulturalnog polja kao poprišta stalnog kompetitivnog nadigravanja naslijeđenih, dominantnih i novonastajućih formi. Na tom tragu čini se objašnjivim možda ključni paradoks alhamijado književnosti da je, s jedne strane, riječ o iznimno popularnim tekstovima (pojedini su sačuvani u desecima različitih prijepisa) koji su, saglasit ćemo se s Muhamedom Hadžijahićem, nerijetko "usiljeni, idejno rastrgani i na jednom nemogućem srpskohrvatskom jeziku"

Ključne riječi: bošnjačka književnost, alhamijado književnost

Otkad se bosanska književna historiografija bavi istraživanjem literature osmanskog perioda traje jedna vrsta polemike s postavkama Stojana Novakovića, izrečenim prije više od 140 godina, kojima je diskvalificirao pjesničke tvorevine bosanskih muslimana pisane arapskim pismom na narodnom jeziku, karakterizirajći ih kao "travke bez soka i sa suhe zemlje koje su se odmah s početka pri samome klicanju sušile izgledajući žute i popijene"[1]. Zanimljivo je to da nakon početnog verbalnog neslaganja bosanski autori u svojim radovima

1 Stojan Novaković: „Prilozi k istoriji srpke književnosti, IV, Srbi Muhamedovci i turska pismenost", *Glasnik Srpskog učenog društva*, knjiga IX, sveska XVI (XXIV) staroga reda, Beograd, 1869., str. 220-225.

na kraju dođu manje-više na isto[2], svodeći implicite suštinu svoje replike na problem retoričke malicioznosti i predrasuda kojih u Novakovića, van svake sumnje, ne manjka. Bilo kako bilo, ostaje kao općeprihvaćena ocjena o inferiornosti literarnih postignuća bosanske alhamijado književnosti posebno u poređenju s kontemporarnim diskurzivnim praksama kakve su usmeno stvaralaštvo i poezija na orijentalnim jezicima, a što se objašnjava:

1. skromnijom naobrazbom ljudi koji su se bavili pisanjem na narodnom jeziku, njihovim manjim stvaralačkim sposobnostima i nepoznavanjem klasičnih orijentalnih literatura;
2. nedostatkom vlastite originalne književne tradicije na narodnom jeziku;
3. nepoznavanjem književnog stvaranja svojih slavenskih susjeda;
4. recepcijskim mogućnostima čitalačke publike kojoj su alhamijado tekstovi bili namijenjeni;
5. osjećajem moralno-patriotske dužnosti prema bližnjem da mu se razumljivim jezikom saopći osjećanje i misao koju će on razumjeti.

Svaki od navedenih razloga ima svoje utemeljenje i nezaobilazan je u razmijevanju problema o kome govorimo pa će naše izlaganje biti usmjereno u pravcu razrade i produbljivanja uvida u kulturno-povijesni kontekst koji je determinirao karakter i literarni profil prvih pokušaja književnog izražavanja Bošnjaka muslimana na maternjem jeziku.

Duhovni je život u osmanskoj Bosni obilježen iznimno dubokim jazom između pučkih i elitnih kulturalnih praksi. Za srednjovjekovne i orijentalne književnosti u globalu karakteristične dihotomije *učeno – laičko*, *sakralno – profano*, ovdje su dodatno usložnjene multikonfesionalnošću i polilingvalnošću bosanskog društva. Elitne forme konfesionalnih kultura egzistiraju u „hladnom“ režimu tolerancije i izolacionizma, gravitirajući pripadnim religijskim doktrinama i standardnim modelima literarne artikulacije na nematernjim jezicima (arapski, turski, perzijski, latinski, staroslavenski...) koji su imali status *lingua franca* unutar vlastitih kulturno-civilizacijskih krugova: islamsko-orijentalnog, zapadno-evropskog i slavensko-pravoslavnog. Interkonfesionalna kulturna razmjena na maternjem jeziku odvijala se isključivo u pučkoj sferi na razini govorne komunikacije, folklora i usmenoknjiževnih formi. Alhamijado književnost, otprilike u isto vrijeme (početak 17. stoljeća) kada i pučki orijentirana književnost bosanskih franjevaca, prvi put nakon srednjega vijeka inaugurira maternji bosanski kao književni jezik. Njena pojava i razvoj koincidiraju sa socijalnom krizom koja je uzimala maha kako su propadali pokušaji reformi militarističkog u mirnodopski model organizacije

2 Muhamed Hadžijahić: *Hrvatska muslimanska književnost prije 1878. godine*, Sarajevo, 1938, str. 1; Muhamed Hadžijahić: *Starija književnost*, hrestomatija, Sarajevo, 1974. str. 226.; Muhsin Rizvić: *Književno stvaranje muslimanskih pisaca u Bosni i Hercegovini u doba austrougarske vladavine*, Sarajevo, 1973, str. 26.; Muhamed Huković: *Alahamijado književnost i njeni stvaraoci*, Sarajevo, 1980.

osmanskog društva. Srazmjerno intenziviranju krize smanjivale su se, naročito u rubnim pokrajinama Carstva, šanse pojedinaca za obrazovanjem u elitnim carigradskim učilištima, što je nužno podrazumijevalo oslanjanje na sopstvene, više nego skromne, edukacijske resurse.

Vrijedilo bi se, usporedbe radi, prisjetiti opservacije Vatroslava Jagića *a propos* prvog južnoslavenskog pisanog spomenika na narodnom jeziku – *Povelje* Kulina bana iz 1189. godine za koju ovaj filolog tvrdi da ni u kom slučaju ne može samoniklo stajati na početku bosanske pismenosti, budući da tekst takve retoričke profinjenosti iz sebe nužno implicira postojanje bogate tradicije pisane korespondencije, čiji nam artefakti do sada, nažalost, nisu poznati. Pioniri alhamijado pismenosti su u daleko nezahvalnijoj poziciji od Kulinova dijaka Radoja. Diskontinuitet bosanskomuslimanske pismenosti, u odnosu na srednjovjekovnu baštinu te konstitutivna izoliranost kulturalnog miljea u kome djeluju od domaćih inokonfesionalnih istojezičnih tradicija autore alhamijado tekstova stavlja u traumatičnu ulogu totalnih autodidakta. Fenomen bosanske alhamijado poezije u tom smislu ogledno je ovjerodostojenje Eliotovih teza o odnosu tradicije i individualnog talenta pa u dobroj mjeri i Burdijeove teorije kulturalnog polja kao poprišta stalnog kompetitivnog nadigravanja naslijeđenih, dominantnih i novonastajućih formi. Na tom tragu čini se objašnjivim možda ključni paradoks alhamijado književnosti da je, s jedne strane, riječ o iznimno popularnim tekstovima (pojedini su sačuvani u desecima različitih prijepisa) koji su, saglasit ćemo se s Muhamedom Hadžijahićem, nerijetko "usiljeni, idejno rastrgani i na jednom nemogućem srpskohrvatskom jeziku"[3]. Ista analitička matrica daje odgovor na pitanje zašto se pojedini autori, Hasan Kaimija, Abdurahman Sirrija, npr., neusporedivo bolje pjesnički izražavaju na turskom nego na bosanskom jeziku. Nećemo pritom zanemariti ni psihološku prenapregnutost pjesnika uzrokovanu sviješću o važnosti i ozbiljnosti posla ("pisanje je težak srklet", kaže jedan od njih) koji obavljaju locirajući svoje ciljeve unutar rigidno projiciranog horizonta očekivanja, s pučko-didaktičkom usmjerenošću i skromnim receptivnim mogućnostima svoje potencijalne publike. A da sve može biti drugačije, makar i pod cijenu očuvanja osnovne poučne orijentacije, uz uvjet da se svemu tome priđe opuštenije, govori primjer Fejze Softe i čuvenog *Ašiklijskog elif-bea*. Tu vrstu kondicije bosanska alhamijado književnosti nije unutar datog kulturno-povijesnog konteksta mogla steći, ali je taj kontekst – što je uspjela – mogla promijeniti. Od sredine 17. stoljeća bosanski kulturalni prostor, zahvaljujući pisanoj književnoj riječi bosanskih muslimana na maternjem bosanskom jeziku, suštinski je redizajniran i pripremljen za moderniziranje koje će uslijediti■

3 M. Hadžijahić: *Starija književnost*, str. 226.

CULTURAL-HISTORICAL CONTEXT OF BOSNIAN *ALHAMIJADO* LITERATURE

Vedad Spahić

Summary

Alhamijado literature, approximately at the same time (17th century) as folk oriented literature of Bosnian Franciscans, inaugurates native Bosnian language as a literary language for the first time since the medieval period. Appearance and development of alhamijado literature coincides with social crisis which was taking place as a result of bad attempts to reform the military ottoman society into peaceful model of society. As the crisis intensified, people's chances of getting educated in elite Istanbul learning facilities deteriorated especially in marginal and border regions of the empire which meant relying on own, very modest educational resources. Discontinuity of Bosnian muslim literacy in relation to medieval legacy as well as constitutive isolation of cultural milieu from home and foreign language traditions, puts alhamijado writers in traumatic roles of total autodidactics. The phenomenon of Bosnian alhamijado poetry in that sense is a plausible verification of Eliot's thesis about relations between tradition and individual talent as well as Bourdieu's theory of a cultural field as a scene of constant competition of inherited, dominant and new forms. Following that lead it seems that we can explain the key paradox of alhamijado literature which is that alhamijado texts are extremely popular (some of them have tens of transcripts) although they are very often constrained, ideologically shattered and written in an impossible serbocroatian language

Key words: Bosnian alhamijado literature, inherited and dominant forms, tradition and individual talent

GODIŠNJAK 2010

ČITANJE "DRUGOG"

U poglavlju ČITANJE "DRUGOG" donosimo radove najmlađe generacije bošnjačkih književnih kritičara o "drugom". Radovi su nastali kao akademske zadaće prve generacije bolonjskih diplomaca na Odsjeku za književnosti naroda Bosne i Hercegovine Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Radovi predstavljaju suvremeno teorijsko prečitavanje djela srpske i crnogorske književnosti i nastali su kao viđenje mlade bošnjačke književne kritike. Četiri priloga koja donosimo ovom prilikom čine izbor iz većeg broja radova o temi "drugog" i reprezentativni su predstavnci znanstvene misli ovoga naraštaja čitalaca.

UDK 821.163.4 (497.16).09
929 Njegoš, P. P.

Ideološke dimenzije *Gorskog vijenca*

Tarik Ćušić,
Sarajevo

Rad nudi jedno novo čitanje romantičarskog epa crnogorske književnosti objavljenog 1847. godine, naslova *Gorski vijenac*. Dosadašnja književnokritička čitanja ponajčešće su tendenciozno previđala pitanja etičkog u ovome epu, osim Muhsina Rizvića i Esada Bajtala, što ovaj rad želi propitati iz drugačijeg ugla pomatranja.

Ključne riječi: Petar Petrović Njegoš, *Gorski vijenac*, književna kritika

Književno-stilska formacija romantizma javlja se kao reakcija ili revolt na klasicizam, odnosno racionalizam. Umjesto klasicističkih i racionalističkih ideja, romantizam je okrenut ka "slobodi stvaralačke ličnosti, njenom oslobođenju od klasicističkih 'okova' i slobodnom ispoljavanju osjećanja, strasti i sveukupne psihičke energije... Više od svega romantičari su afirmirali izražajnu snagu emocija, pa su sve svoje teme i motive podredili emocionalnom intenzitetu. Nisu se libili hiperbola, niti uopće 'jake riječi', u izražavanju osjećanja, jer su smatrali da osjećanja nikad nisu dovoljno jako izražena" (...), (Lešić, 2005: 337–338).

Kad je riječ o srpskoj književnosti, 1847. je jedna od važnijih godina za konstituiranje poetike romantizma. Te godine štampaju se: *Pesme* Branka Radičevića, *Gorski vijenac* Petra Petrovića Njegoša, *Lazarica* Joksima Novića Otočanina i dr.

Petar Petrović Njegoš (1813–1851) je crnogorski književnik, ali je njegov književno-idejni utjecaj neosporan u srpskoj književnosti, čemu ide u prilog činjenica da ga Jovan Skerlić uvrštava u *Istoriju nove srpske književnosti*.

U posljednjih sedam godina života izlaze Njegoševa glavna i reprezentativna djela; to su: *Luča mikrokozma* (Beograd, 1845), *Gorski vijenac* (Beč, 1847) i *Lažni car Šćepan Mali* (Zagreb, 1851).

Zahvaljujući *Gorskom vijencu* i još nekim epovima na južnoslavenskom prostoru, tipa *Smrt Smail-age Čengića*, romantizam poprima drugačije odlike u odnosu na evropski romantizam. Osnovna razlika jeste što su južnoslavenski epovi (osim Prešernova *Sonetnog vijenca*) djela s markantnim kolektivnim karakterom, što će reći da je spomenuta "sloboda stvaralačke ličnosti" transformirana u "slobodu kolektivnog stvaralaštva". Dakle, razlika je u odnosu individualno – kolektivno, pri čemu se romantičarski subjekt iskazuje kolektivnim subjektom. Prema tome, sam ep proizašao iz duha kolektiva, kao dominantna književna forma južnoslavenskog romantizma, umnogome obrazuje i semantičku razinu romantizma na ovim prostorima.

Pomjeranje ka kolektivnom u *Gorskom vijencu* nužno uvjetuje izrazito nacionalni karakter ovog djela. Jedno je kad pjesnik romantičarski govori o zajednici kojoj pripada, a sasvim drugo je kad pjesnik u ime svog kolektiva govori o težnjama i sudbini tog kolektiva, a pri čemu gradi figuru neprijatelja. Razlika je u posljedici. Efekt djela u kojem pisac kreira epskog heroja prema kolektivno-nacionalnom karakteru je "obrnuta mimeza" – sadržaj književnog djela uopće ne živi kao fikcionalni instrument, već kao neoboriva fakcija, bar za članove kolektiva čije sjećanje pisac evocira u svom djelu. Djelima, poput *Gorskog vijenca*, pjesnici, poput Njegoša, mogu manipulirati kolektivom – izaći iz svijeta svoga djela i pronaći pristalice svoje ideološke misli, pri čemu ostvaruje izrazito negativnu predodžbu Drugog.

Gorski vijenac je primarnom formom ep, ali njegova struktura obuhvata elemente i lirskog i epskog i dramskog. Poetičke odlike lirskog prepoznajemo u pojedinim opisima, na temeljna načela poetike epskog sasvim je naslonjena izgrađenost epskih likova, dok je cijeli *Gorski vijenac* konstruiran nizovima monologa i dijaloga kao osnovnih strukturnih elemenata drame.

Naravno, Njegoš nimalo slučajno ne poseže za formom epa. Za epsku pjesmu je karakteristična činjenica da forma umnogome određuje idejno-semantičku razinu djela. Forma epske pjesme fundamentalno implicira shvatanja, vjerovanja i uvjerenja jednog kolektiva, a manifestiraju se kroz lik glavnog protagoniste. Za epsku pjesmu na južnoslavenskom prostoru forma podrazumijeva mogućnost pomjeranja ka mitskom karakteru, što će reći da se događaji iz epske pjesme javljaju u svijesti pjevača (uloga Njegoša) i njegovih slušalaca kao fakcionalni a ne fikcionalni. Tome u prilog ide činjenica da epska pjesma glorificira prošlost kolektiva o kojem govori – Njegoš glorificira prošlost Crnogoraca nemuslimana, tako što u *Gorskom vijencu* pobjeda jednih znači uništenje drugih. Iako je književnost esencijalno fikcionalna, kako to Terry Eaglton i kaže *imaginative writing* ili pisanje izmišljenog, ipak za *Gorski vijenac* i druga djela s rušilačkom idejom uvijek treba istaći da se radi o fikcionalnom, budući da se u svijesti kolektiva, koji pjesnik glorificira, epska pjesma javlja (njen svijet, događaji, likovi, vrijeme) kao

činjenica, što znači da se historija čita iz *imaginative writing* a ne iz činjenica, što u konačnici stvara iskrivljenu sliku stvarnost.

Epska pjesma kao književna forma u korelaciji je s kolektivnim subjektom. Postoje određena razumijevanja *Gorskog vijenca* kao individualne drame vladike Danila, tipa Deretićeve interpretacije u "Kompoziciji *Gorskog vijenca*". Naime, interpretirajući *Gorski vijenac*, Deretić izdvaja vladiku Danila iz kolektiva i na taj način pokušava ilustrirati nepostojeće oponente među Crnogorcima kršćanima, te ističe da su "u *Gorskom vijencu* (su) samo te snage promenile svoje uloge: umesto odlučnog vladike i neodlučnih Crnogoraca došao je neodlučni vladika i odlučni Crnogorci" (Deretić, 1969: 64–65). Međutim, epska pjesma prepoznaje samo kolektiv, ili pojedinca koji ga predstavlja, a ne individuu, stoga i vladika Danilo progovara iz kolektiva. Već na početku vladika potvrđuje svoju kolektivnu ulogu:

"Bog vas kleo, pogani izrodi,
što će turska vjera među nama?" (49 str.)

Prema tome, bespredmetan je pokušaj da se u *Gorskom vijencu* individualizira odveć kolektivizirani vladika Danilo. Posebno valja naglasiti da je Njegoš pjesnik koji nas suočava s jednim semantički višeslojnim epskim svijetom. To znači da se iza pojavne stvarnosti, "lične drame" vladike Danila, skriva apsolutna istina ili namjera ovoga epa – njegova totalitarna ideologija. Zapravo, Njegoš inscenira dramu vladike Danila kao alibi za istragu poturica.

Relevantan faktor kojim se stvara etika užasa u ovome epu jeste konstruiranje slike Drugog – konfesionalnog Drugog. Govoreći o *Gorskom vijencu*, J. Deretić navodi da je ovaj ep najprije bio naslovljen kao "Izvijanje iskre", zatim, "Izviiskra", te "Izvita iskra", pri čemu se posebnim akcentom na iskri, koja, kako tvrdi Deretić, ukazuje na željenu slobodu Crne Gore. Nameće se pitanje: čega se to Crnogorci trebaju osloboditi? Deretić govori o Osmanskom carstvu kao neprijatelju Crnogoraca, jer ih drži u ropstvu, a iskra je u tom kontekstu oslobađanje od ropstva. Neutemeljenost Deretićeve interpretacije očigledna je od početka, jer se istraga ne vrši nad Turcima već nad poturicama – crnogorskim muslimanima:

"Bijesna se bratstva isturčila;
tek domaće napadnemo Turke" (66 str.).

Na taj način iskra slobode ne simbolizira oslobađanje od ropstva, nego oslobađanje od Drugosti unutar jedne zajednice. Dakle, ne govorimo o, široko uzevši, konfesionalnom Drugom, već o imagološkom Drugom. Usljed međukonfesionalnog ideološkog razlikovanja unutar jedne zajednice jasno je da *Gorski vijenac* nema apsolutno nikakve veza s težnjom ka slobodi, niti s težnjom ka oslobađanju od ropstva, već s idejom istrebljenja crnogorskih muslimana. Sasvim je očito da zvanična kritika, tipa Deretićeva, tendenciozno skriva totalitarne ideje Njegoševa djela.

U epu su dominantne dvije figure – figura heroja i figura neprijatelja. S jedne strane, figura heroja prepoznaje se u likovima Vuka Mićunovića i Vuka Mandušića koji su se spremni žrtvovati zarad "viših ideala", odnosno homogenizacije kolektiva, dok je vladika Danilo ideolog te ideje totalitarizma koju epski heroji realiziraju. S druge strane, figuru neprijatelja čine crnogorski muslimani kao konfesionalni imagološki Drugi i to bez obzira na činjenicu da se "neprijatelji" pozivaju na etničko bratstvo, pa Skender-aga kaže:

"Što je ovo, braćo Crnogorci?
ko je ovaj plamen raspalio?
otkud dođe ta nesrećna misa
o prevjeri našoj da se zbori?
Nijesmo li braća i bez toga,
u bojeve jesmo li zajedno?
Zlo i dobro bratski dijelimo" (81 str.).

Ključni faktor koji svjedoči činjenici da je *Gorski vijenac* ep s totalitarnom ideologijom (ideologijom istrebljenja Drugosti) jeste samo provođenje istrage poturica. Njegoševe ubilačke ideološke ideje najbolje se razaznaju iz samog značenja pojma istrage:

> "Jer on je znao da drasticitet istrage nije u epskom junačkom ubijanju muških protivnika, nego u zatiranju roda, u ubijanju onih (žena i djece) koji upravo nose genetsku liniju roda, kako to kazuje etimologija ove riječi: *istraga*> iz- traga; 'traga' znači rasa, soj, rod, a prefiks *iz* označava totalnost glagolske radnje u negativnom značenju; tako *istraga* znači uništenje gentilne jedinice, istrebljenje porodice, roda, bratstva ili plemena, soja, da mu traga ne ostane, a glagol *istražiti* u Karadžića znaci 'ausrotten, extermino, zatrti"[1]. (Rizvić, 1989)

Dakle, Njegoš ciljano uzima ep kao književnu formu, budući da se njim glorificira prošlost crnogorskog kolektiva i konstituira njegov mitski nacionalni karakter. *Gorski vijenac* postaje djelo sjećanja na slavnu prošlosti zabašurenu kroz faktografsku varku ostvarenu ovim epom. Kao što historija potvrđuje, a i Rizvić primjećuje u navedenoj knjizi, istraga se nikad nije ni dogodila.

Definitivno postaje jasno i da je Njegoš svjesno inscenirao ličnu dramu vladike Danila ne bi li se sakrio iza iste, te je istraga poturica glavni i pokretač i cilj ovoga epa. U samom epu je nakon istrage poturica objašnjeno šta to, ustvari, označava riječ *istraga*:

"Kuće turske ognjem izgorjesmo,
da se ne zna ni stana ni traga
od nevjerna domaćega vraga.

1

Iz Cetinja u Čeklić pođosmo,
Čeklićki se razbježaše Turci,
malo koga od njih posjekosmo,
ma njihove kuće popalismo,
od mačeta i turske džamije
napravismo prokleta gomila,
neka stoji za uklin narodu".

Na ove Batrićeve riječi je vladika Danilo imao repliku kojom se ponovno razgolićuje Njegoševa totalitarna misao:

"Blago meni, moji sokolovi,
Blago meni, junačka svobodo,
Jutros si mi divno uoskresnula
Iz grobovah nišijem đedovah".

Gorski vijenac je neuspjeli pokušaj da se vladika Danilo (Njegoš) sakrije iza apsolutne istine, jer ep završava uništenjem svakog oblika Drugosti, a pogotovo se to odnosi na "ubijanje onih koji upravo nose genetsku liniju roda". Stoga i opis lijepe Fatime:

"Fatima je strukom divota,
oči su joj dvije zvijezde,
lice joj je jutro rumeno,
pod vijencem gori Danica;
usta su joj parom srezana,
usne su joj ružom uždene,
među' kojima katkad sijeva,
snježna grivna sitna bisera,
grlo joj je čista fildiša,
b'jele ruke – krila labudova,
nad cijećem pliva zornjača,
a voze je vesla srebrna.
Blago odru na kom počine!" (116 str.)

koji čini jednu od kreativnijih lirskih slika u epu, djeluje paradoksalno, besmisleno i zabašureno.

Posmatrajući *Gorski vijenac* u cijelosti i imajući na umu nonsensni pokušaj demarkiranja vladike Danila od kolektiva, konstruiranje figure heroja i figure neprijatelja, odnosno slike konfesionalnog imagološkog Drugog, te činjenicu da se istraga (istrebljenje) nad crnogorskim muslimanima provodi, postaje jasno da se radi o epu s totalitarnom ubilačkom ideologijom.

Za razumijevanje i tumačenje književnih djela relevantan je i rad književnoteorijskih škola, stoga se i ovaj rad može tretirati kao pokušaj da se s aspekta

jedne književne koncepcije interpretira *Gorski vijenac*. U tom smislu treba istaći tzv. teoriju recepcije prema kojoj je težište na recipijentu.

Gorski vijenac se u različitim sredinama različito čita, što se potvrđuje i Deretićevom i Rizvićevom kritikom, tako da se i ovaj rad posmatra kao mogućnost novog čitanja *Gorskog vijenca*.

Međutim, neki elementi epa se mogu analizirati a ne interpretirati. Među tim elementima, svakako, najvažnije je samo provođenje istrage poturica, što je glavni motiv i pokretač radnje epa. Govoreći o homogeniziranosti kolektiva u *Gorskom vijencu*, možemo istaći da je posljedica takve prirode epa stvaranje mitskog nacionalnog karaktera i manipulacija onima kojima *Gorski vijenac* predstavlja neoborivu činjenicu. Ovaj tip etike užasa se u modernom svijetu definira kao genocid – "zločin kojim se želi uništiti neki narod, pleme, vjerska ili rasna skupina" (Anić, Š. – N. Klaić – Ž. Domović, 1998: 490)■

LITERATURA

1. Anić, Š. – N. Klaić – Ž. Domović, *Rječnik stranih riječi*, Sani-Plus, Zagreb, 1998.
2. Deretić, Jovan: *Kompozicija Gorskog vijenca*, Zavod za izdavanje udžbenika Socijalističke republike Srbije, Beograd, 1969.
3. Lešić, Zdenko, *Teorija književnosti*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2005.
4. Njegoš, Petar Petrović, *Gorski vijenac*, Izdavačka djelatnost Nišro "Oslobođenje", Sarajevo, 1990.
5. Rizvić, Muhsin *Kroz Gorski vijenac*, Svjetlost, Sarajevo, 1989.
6. Skerlić, Jovan, *Istorija nove srpske književnosti*, Prosveta, Beograd, 1967.

THE IDEOLOGICAL DIMENZIONS OF THE MOUNTAIN WREATH

Tarik Ćušić

Summary

This paper offers new reading of romantic epic of Montenegrin literature published in 1847 under the title *The mountain wreath*. Past literary-critical readings, in most cases, tendentious overlooked the questions of ethic in this epic, except Muhsin Rizvić and Esad Bajtal, which this paper will try to examine from different point of view.

Key words: Petar Petrović Njegoš, *The mountain wreath*, literary criticism

UDK 821.163.41.09
929 Crnjanski, M.

Sumatraizam kao poetičko razumijevanje svijeta u djelima Miloša Crnjanskog

Alisa Kadrić,
Sarajevo

Rad govori o idealističkom unutarnjem svijetu književnog teksta, nastalom kao lirski pogled na bolju budućnost, koji je u djelima Miloša Crnjanskog imenovan pojmom *sumatraizam*. Ovakvo jedinstveno viđenje autorica prepoznaje u nizu djela Miloša Crnjanskog i pokušava dosegnuti poetičke zakonitosti njegovog postojanja.

Ključne riječi: Miloš Crnjanski, sumatraizam, književna kritika

Uvod

Naslov *Sumatraizam kao poetičko razumijevanje svijeta u djelima Miloša Crnjanskog* činio mi se zanimljivim zbog činjenice da se radi o jednoj originalnoj i jedinstvenoj poetici, koja je značila veliku prekretnicu za srpsku, pa i južnoslavensku književnost, jer je Miloš Crnjanski u svojim djelima ponudio jedan posve drugačiji pogled na svijet i otkrio nove veze među stvarima i pojavama u svijetu. Odabiru ove teme pomalo je doprinijelo i stanje koje vlada u savremenom društvu; razočaranost ljudi vladajućim društvenim sistemom, želja za promjenama i težnja ka nekom boljem životu. U toj činjenici pronašla sam vezu s djelima Miloša Crnjanskog koji je zastupao sličnu ideju. Razočaran užasom rata i uzaludnom borbom za lažne ideale, te stanjem koje je zadesilo srpsku naciju nakon Prvog svjetskog rata, Crnjanski je jedini spas od užasne svakodnevice našao u dalekim plavim morima, u lijepim pejzažima, i općenito u prirodi koja ga okružuje. Bijeg od stvarnosti pronašao je u nekom izmaštanom, transcendentalnom svijetu, u kojemu su moguće dosad neotkrivene veze među stvarima i pojavama u svijetu, i nove veze između čovjeka i prirode. Svijet koji Crnjanski

stvara u svojim djelima, samo je jedna vizija mogućeg svijeta. Taj svijet je, zapravo, samo jedan ideal kojemu se teži, s ciljem da se pokaže da se i u užasu svakodnevice može pronaći neki tračak svjetlosti. Međutim, vizija svijeta koju je Crnjanski imao u svojim djelima ostala je samo jedna velika utopija. Posve novi, dotad neviđeni pogled na dešavanja oko sebe, Crnjanski je iznio u svojim djelima u vidu poetike koju je nazvao *sumatraizam*.

Budući da je Miloš Crnjanski veoma plodan pisac koji je ostavio iza sebe značajna djela gotovo svih žanrova, u radu sam obratila pažnju samo na ona djela kojima je svojstvena poetika sumatraizma. Posebno mjesto zauzima lirika kojom i počinje poetika sumatraizma – *Lirika Itake* i ciklus *Priviđenja*. Poetika sumatraizma početa lirikom u velikoj mjeri svojstvena je i romanu *Dnevnik o Čarnojeviću*, te manjim dijelom romanu *Seobe*. Sa ovog stajališta zanimljiv je i *Roman o Londonu*, te putopisi (*Ljubav u Toskani*). U ovom kratkom isječku rada predstavljam poglavlja o sumatraizmu u romanu *Dnevnik o Čarnojeviću.*

Dva svijeta u romanu "Dnevnik o Čarnojeviću"

(Ja vidim da će doći jedno bolje stoleće. Ono uvek dolazi.)

Dnevnik o Čarnojeviću je važno djelo iz kojega se može upoznati poetika sumatraizma Miloša Crnjanskog. Ova knjiga istovremeno je i roman, i lirski roman, i poezija, i dnevnik, ali i ratni memoari. Sve ovo može se uočiti u *Dnevniku o Čarnojeviću* zbog same strukture, načina na koji je priča predstavljena, načina na koji je izgrađen glavni lik i sl. Za svaku od ovih tvrdnji postoji dokaz u samoj knjizi, ali i u literaturi, o čemu će biti govora u daljem dijelu rada.

Slično kao i u poeziji, i u ovom djelu naporedo se javljaju dva svijeta, stvarni svijet užasne svakodnevice, i vizija sumatraističkog svijeta. U prikazivanju ratnog besmisla i užasa svakodnevice dominiraju impresionistički i ekspresionistički postupci, a sumatraizam kao bijeg u novi, ljepši i bolji svijet za kojim teži glavni lik razočaran ratnim užasom javlja se kao jedno novo poetičko razumijevanje svijeta. Osvrćući se na *Dnevnik o Čarnojeviću* (1921), prelomni roman srpske književnosti, Milo Lompar je podsjetio da je riječ o važnoj liniji u razvoju srpskog kratkog *lirskog* romana kojemu se mogu priključiti još neka značajna djela. Reprezentativni primjeri ove linije čine i *Prokleta avlija* Ive Andrića, *Kad su cvetale tikve* Dragoslava Mihajlovića, i mnogi drugi kasniji romani. Generacija koja je izašla iz rata 1918. godine, i kod nas i u svijetu, bila je generacija koja se u mnogo čemu odlikovala sličnim duševnim raspoloženjima i sličnim pripovijednim postupcima. Sve pisce ove generacije odlikuje izraziti antiratni stav u prvom momentu poslije 1918. koja obilježava početak jednog novog vremena. To vrijeme obilježava Oktobarska revolucija 1917. i kraj perioda velikih carstava. Hijerarhija i vrijednosti nestaju i pojavljuje se nešto potpuno novo i nepoznato, a povezano s fenomenima koji su pripremili duhovni preokret: brzina, promijenje-

no shvatanje života, otkriće nesvjesnog, psihoanaliza. Svi ti momenti utječu na promjenu prozne strukture i pripovijedanja.

Na nastanak *Dnevnika o Čarnojeviću,* kako je objasnio sam Crnjanski u komentarima uz *Liriku Itake,* najviše je utjecao Floberov *Novembar* kojim je Crnjanski bio oduševljen, jer je smatrao da su autobiografija i memoari *najbolji dio književnosti, naročito ako prelaze međe vjernosti i realnosti*.

Govoreći o Floberovom *Novembru*, Crnjanski je rekao da je to *knjiga koja će u XX stoljeću dovesti do novog oblika romana i nove proze.* Pri tome je mislio na roman koji će otkriti čovjeka kojem je cijeli svijet njegov, čovjeka čiji su bolovi u vezi sa svim patnjama u svijetu, čovjeka kojega plavi tajanstvena tuga.

(...) Ceo svet je njegov. Prošlost i daljina nestaju u njemu. I ono što je pre mnogo stoljeća bilo – njegovo je. Bog njegov vezan je za sve patnje u svetu; on zavičaja nema više, i svi ga predeli rastužuju svojim sumornim vidicima (...). Rad, sve struke, java, život, sve to gubi smisao i snagu pred jednom tajanstvenom tugom, koja je u prirodi, večna i neizbežna. Na kraju je opet smrt, koja se diže kao grdna senka jedne lađe: "O smrti, stari kapetane, i ovaj kraj je već dosadan... vodi nas dalje, svejedno da li u raj ili u pakao, daj nam samo nešto nepoznato i novo!"[1]

U ovakvoj interpretaciji *Novembra* prepoznajemo ujedno i sve ono što je došlo do izražaja u poeziji Miloša Crnjanskog, te naslućujemo i glavnog junaka *Dnevnika o Čarnojeviću.*

Svoj "program", odnosno autopoetiku, koju je iznio u poeziji, Crnjanski nastavlja i u *Dnevniku o Čarnojeviću*. Njegovo djelo je jedna nova poetika, jedna nova umjetnost, potpuni raskid s tradicionalnim obrascima umjetnosti i života uopće. Užas svakodnevice koji je zadesio generaciju Miloša Crnjanskog nestat će u jednoj novoj, nerazumljivoj umjetnosti: *Ko zna? Možda će jednom sve nestati u umetnosti koja neće reći ni šta hoće, ni šta znači ono što kaže. Možda će nestati govor i pisanje, i određivanje: da je ovo smrt, a ovo ljubav, a ovo proleće, a ovo muzika.*[2]

Dakle, već ovdje uočavamo težnju za ukidanjem postojećih veza među stvarima i pojavama i otkrivanjem novih, dotad nepostojećih.

Ovo djelo izvjestan je dnevnik, stvarni i imaginarni, napisan u obliku ispovijesti glavnoga junaka, a ujedno su i memoari, sanjani, a ne samo doživljeni. Značajno je napomenuti da se ukida granica između fakcije i fikcije, što je jedna od odlika postmodernih djela. Crnjanski kao podlogu za svoj *Dnevnik* koristi stvarne događaje u ratu, ali se oslanja i na Floberove memoare, tako da uvodi dokumentarnost u roman.

Roman Crnjanskog *Dnevnik o Čarnojeviću* upravo je razvio čitavu paletu pripovijednih sredstava koji odslikavaju nov odnos čovjeka prema svijetu. Junak ovog djela postavljen je u poziciju dvojne ličnosti, s jedne strane, on je vojnik

1 "Komentari uz *Liriku Itake*". U: Miloš Crnjanski, *Sabrane pesme*, priredila Svetlana Velmar-Janković, Beograd, 1987., str. 213.

2 Miloš Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću i druge proze*, Svjetlost, Sarajevo, 1967. , str. 19.

Petar Rajić, a s druge, on je onaj o kome Rajić sanja i mašta. I ovdje se uočava sumatraističko buncanje Miloša Crnjanskog. O koja dva svijeta je riječ u ovom romanu?

Dva svijeta koja se javljaju u *Dnevniku o Čarnojeviću* Novica Petković je uporedio s tumačenjem filozofske tradicije: *Postoji, naime, u filosofiji prastara podela na fenomenom i noumenom, na fenomenalni i noumenalni svet, od kojih je prvi spoljnji, neposredno dat našim čulima, dok se drugi tek mišlju uspostavlja – kao čista inteligibilna tvorevina.*[3]

Budući da je u ovom romanu postavljen i problem glavnog lika, ovdje ćemo samo natuknuti da ja Rajićev svijet uporediv s ovim prvim, a Čarnojevićev je čista pjesnička, snovidna tvorevina, pa ga je zato Crnjanski vezao za pripovjedačev san. *Dnevnik o Čarnojeviću* je jedna od najtrajnijih novina u modernoj srpskoj književnosti. Ono po čemu je posebno značajna ova knjiga jeste to što se u njoj, kao i u poeziji, otkriva jedna sasvim nova, dosad neviđena poetika, i jedan novi pogled na svijet – *sumatraizam*.

U ovome romanu sumatraizam se ogleda u podvojenosti glavnog lika i podvojenosti svjetova u kojima se on nalazi, te u samom načinu na koji se gleda na dešavanja oko nas, općenito u načinu pogleda na svijet i težnji ka lijepim sumatraističkim pejzažima.

Kada je Ivo Andrić jednom prilikom rekao: *Vidite, umetnik to je* sumnjivo lice*, maskiran čovek u mraku, putnik sa lažnim pasošem*, nije skrenuo pažnju da budemo isto tako oprezni i s književnim junacima. S njima je, bar nekad, sve bilo jasno: na kraju književnog putovanja čitalac romana bio je sasvim dobro upućen u njihove doživljaje, misli i osjećanja. U svakom slučaju, nije ga morilo pitanje kako se, zapravo, zove glavni junak. U novija vremena dešavalo se da pisac postavlja pred čitaoca takav istraživački zadatak, uljudno došaptavajući odgonetku onima koji imaju sluha – i volje da se igraju, kao što je to slučaj s postmodernim čitaocima.

Ni na jednom mjestu Crnjanskovog *Dnevnika o Čarnojeviću* nećemo naći poziv na igru takve vrste, ali odgovor na pitanje kako se zove glavni protagonist nećemo dobiti tako jednostavno.

Upustit ćemo se u analizu glavnog lika, kako bismo proniknuli u poetiku sumatraizma i viziju svijeta koju nudi ovo djelo.

3 Novica Petković, *Dva srpska romana, Studije o Nečistoj krvi i Seobama*, Narodna knjiga, Beograd, 1988., str. 186.

Dva lika romana – Petar Rajić kao svijet zbilje, Čarnojević kao vizija sumatraističkog svijeta

(Vodi nas dalje, svejedno da li u raj ili u pakao,
samo nam daj nešto nepoznato i novo)

Zagonetnost glavnog lika upravo je jedna od poetičkih odrednica sumatraizma koji se javlja u ovome romanu. Glavni lik je istovremeno i stvaran i izmaštan, kao što se istovremeno nalazi i u stvarnom svijetu užasne svakodnevice, i u viziji svijeta koju je stvorio, u ljepšem, dalekom, egzotičnom svijetu, daleko od užasne historije i svakodnevice. Pitamo se ko je, ustvari, glavni, pravi lik: da li Petar Rajić, ili izvjesni Čarnojević, i koji od ova dva lika ima ulogu naratora.

U većini studija o ovoj knjizi stoji mišljenje da je to knjiga o Petru Rajiću i njegovom alter egu Čarnojeviću, sinu izvjesnog Egona Čarnojevića. Ovdje ćemo se saglasiti s tom činjenicom. Rajić je lik iz stvarnosti, koji ponukan stanjem u kojem se nalazi, stvara svoje drugo „ja“, koje je više naklonjeno viziji sumatraističkog svijeta. Ipak jedna činjenica je sigurna – Rajić je u *Dnevniku* samo san, kao što je san i sam Čarnojević. I to je jedna od odlika sumatraističkog buncanja u ovome romanu – dva naporedna lika koja su zapravo jedno, i teško je pogoditi koji od njih je sa svijeta zbilje, a koji je s nekog drugog, dalekog, ljepšeg svijeta. Zagonetni Čarnojević pojavljuje se u Rajićevom pripovijedanju najprije kao *jedan mladić u svetu,* koji nije zasebno lice, nego zapravo Rajićev dvojnik. Ta dvojnost Rajićeva najbolje se može uočiti u kolebanju između sna i jave, jer Rajić sebe prepoznaje u Čarnojeviću baš u trenutku kada treba da zaspi, pa mu se čini da već sanja, ali se trza i vidi da to nije san nego java. Međutim, ta java u koju se Rajić iz sna budi, i pred sobom vidi Čarnojevića, zapravo nije java, nego je dio jednog obuhvatnijeg sna. Glavni junak dvostruko sanja, a kada se zaista probudi, ispred sebe, umjesto Čarnojevića, vidi sestru u krakovskoj bolnici.

O tom postupku “sna u snu” pisao je Novica Petković u svojoj studiji, i zapazio sljedeće: *San u snu, ili dvostruki san, nije novina u književnosti; niti je novina to što je Crnjanski pomoću sna motivisao udvajanje lika. Mnogi su se i pre i kasnije ovim postupkom služili. Ali je zato nova funkcija koju je postupak dobio u romanu Miloša Crnjanskog. Kad se bliže pogleda vidi se da prelazak iz jave u san, kao i udvajanje Rajićevo, služi za uspostavljanje dveju ravni na kojima se u romanu daju opisi.*[4]

Te dvije ravni su svijet svakodnevice, i vizija sumatraističkog svijeta koja se javlja stvaranjem lika Čarnojevića.

Petar Rajić u *Dnevniku* ima ulogu naratora: u prvom licu pripovijeda roman, i to u ispovijednom obliku, predstavljajući dnevničke zapise jednog rezigniranog,

4 Novica Petković, *Dva srpska romana, Studije o Nečistoj krvi i Seobama*, Narodna knjiga, Beograd, 1988., str. 36.

pobunjenog ratnika. Junak *Dnevnika*, Petar Rajić je čudan čovjek, koji posmatra svijet i ljude oko sebe kroz samog sebe i povodom sebe, koji ispovijedno misli i govori. On je razočaran društvom i njegovim *vrijednostima*, te traži nove vrijednosti u nečemu što je potpuno daleko i nepoznato. On nije romaneskni lik koji razvija radnju, nego lik koji se osipa, izvjesno lirsko lice različitih i protivrječnih osjećanja. Za njega se ne može reći da je čovjek određenih ideja koji se zalaže za određene društvene vrijednosti. Jedino za što se on zalaže jeste ideja sumatraizma – on je sumatraist. Ustvari, Čarnojević, Rajićev alter ego, jeste sumatraist. Petar Rajić uglavnom posmatra svijet oko sebe, na lirski način se čudi, ponekad se sarkastično smije glupostima i ludostima, ponekad ironizira sa svog egocentričnog stanovišta.

Dnevnik o Čarnojeviću je, kao i *Lirika Itake*, jedna antiratna, antipatriotska knjiga "memoara". U njoj susrećemo junaka koji hoće da se odvoji od svega što je smiješno, što je sinonim za besmisao. Sav taj besmisao Rajić prikazuje kroz svoju zaljubljenost u drveće, u šume, u nebesa i oblake, u jesen kad je sve zrelo i u punim bojama. Rajić se od svakodnevice odvaja pronalazeći i svoga dvojnika, ono nešto u čovjeku što mu omogućava da vjeruje da negdje daleko postoji neki bolji život. U tome se ogleda sumatraizam i u ovome romanu – stremljenje za dalekim, lijepim, utopijskim pejzažima.

Užasne ratne slike pisac daje kratko impresionistički, kratko opisuje ratne prizore ne samo zato što nije volio da daje "opise bitaka nadugačko i naširoko", nego zato što je u Crnjanskog neposredan ratni sukob izvjestan metež i košmar, u kojima odasvud prijeti nasilna smrt. Zbog toga je kratko prikazivao takav metež da bi naglasio udarnost i brzinu ratnog besmisla. Za Rajića pouzdano znamo da je on lik iz zbilje, čovjek koji leži u bolesničkom bolničkom krevetu. S bolničkog kartona možemo pročitati podatke o njemu. On je lik koji nam u stvarnosti priča o Čarnojeviću: *Hoću da Vam pričam. O jednom čoveku koga ne mogu da zaboravim, i koji mi beše više nego brat. Jedan jedini čovek. Jedan mladić u svetu.*[5]

Rajić je, slično kao i moderni Odisej iz *Lirike Itake*, pobunjeni ratnik, razočaran užasom svakodnevice, čovjek koji želi raskinuti sa stvarnošću i uputiti se u jedan ljepši svijet, zato i izmaštava svoje drugo "ja", zanesenjaka koji poznaje jedan bolji život. To drugo "ja" traga za imaginarnim pejzažima svijeta i duha, i sjetno lirski se smiješi na sve što bi moglo biti nježno i lijepo.

Čarnojević je jedinstven lik, koji ima posve drugačija gledanja na svijet. Rajić, koji priča priču, za njega kaže: *Ja sam od njega naučio da govorim iskreno. Prišao je stolu tiho i pozdravio: "Polinezija, gospodo."*[6]

Već u samom načinu na koji Čarnojević pozdravlja primjećuje se nešto *neobično*. Polinezija, kao otočje u tihom okeanu, slično kao Sumatra, ponovo asocira na sumatraizam – težnju za mirnim pejzažima, za mirnijim životom.

5 Miloš Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću i druge proze*, Svjetlost, Sarajevo, 1967., str. 48.

6 Ibid. str. 50.

Svi su vikali, rugali mu se i udarali ga, pitali su ga je li sindikalista, je li platonista ili anarhista, nihilista, nešto je morao biti. A on je pričao o snegu, o krstokljunu koji zimi drži svadbu, o snežnim oblacima, a najviše o nebu. Ja sam mislio da je i on pijan, jer svi su ostali bili pijani. Tada ga pritisnuše o jedno staklo i počeše ga udarati, a on raširi ruke i reče: "Ja sam sumatraista."[7]

Čarnojević je pravi sumatraistički lik, a takav je, ustvari, i Petar Rajić, jer je Čarnojević njegovo drugo *ja*. To je lik koji traži nove veze u svijetu: smatra da *njegove misli zavise od jednog groba, na jednom ostrvu dalekom*, sve je mjerio *rumenilom neba*, iz daljine je imao *strašnu moć nad događajima u svijetu, nad svojom draganom i svojim zavičajem*, i nad svim onim što mu je bilo *milo i drago*.

Čarnojević je veliki sanjar, narcis i filantrop istovremeno, jer je sumatraista. On je živeo izdvojeno u jednom društvu da bi pripadao, paradoksalno, celom društvu. On se nije predavao mirno ljudima upravo zato da bi ih mogao da voli poetski mirno, sa neke daljine. Činio se zbog toga lud drugima, ali ne i opasan.[8]

Jedno je sigurno, da je podvojeni Petar Rajić pravi lik u romanu, lik iz stvarnosti, koji tražeći neki bolji svijet stvara Čarnojevića, koji nestane čim Petar Rajić prestane sanjati.

Ono što je posebno važno za sumatraističku viziju u ovome romanu jeste povezanost likova s godišnjim dobima i bojama u prirodi. Upravo ta veza najbolje se ogleda kroz ženske likove, a važnost boja u ovome djelu od velikog je značaja za razumijevanje sumatraističke poetike.

Bijela boja je jedna od dominantnih u Crnjanskovom romanu: obilježeni su njom pejzaži i portreti, a ponajviše autoportret junaka. Bijele su varošice i kuće, bijela su jedra, bijelo je rublje. Bijele su ruže koje mu poklanja Poljakinja, Čarnojevićeve rukavice i rukavice njegove majke. Ali, bijele su također junakove vizije, bijela su njegova krila i pleća, u mladosti. Bijelo se postupno povlači pred blijedim – tako višeznačnim u kontekstu junakove ispovijesti. Njegovo je lice najčešće blijedo, kao što su blijeda lica napaćenih povratnika iz rata. Ima u njemu i žutog bljedila bolesnika.

Pridjev *rumeni* sigurno je jedan od najzastupljenijih u *Dnevniku o Čarnojeviću.* Rumene su galicijske šume, rumena je mjesečina, rumeni su mostovi, rumeno je more, i krst na crkvi, i kruška, i drveće na ostrvu, i snijeg, i krv po ulicama... Rumene su uspaljene žene: najčešće se zarumeni Maca; rumene se od strasti, u rumenim časovima ljubavi, članci Poljakinje. Njene su oči rumene kao krv, i čini mu se da joj je i kosa rumena. Međutim, ta boja povezuje se i s nebom: tek u njegovim rumenim prugama ona dobija sakralnu nijansu. Ovo je boja korala, trešanja, rumenih potoka – boja sumatraizma. Ali, rumeno je uvijek izvan glavnog junaka, nikad u njemu ili na njemu.

Kao što je teško razdvojiti Rajića od Čarnojevića, i odrediti kojem svijetu koji od likova pripada, tako i sama struktura knjige na prvi pogled izgleda haotičnom.

---

7 Ibid. str. 52.

8 Slavko Leovac, *Romansijer Miloš Crnjansk*, Svjetlost, Sarajevo, 1981., str. 29.

Uvriježenost mišljenja o njoj kao takvoj dugujemo izjavama Crnjanskog o tome da je rukopis bio skraćivan, a na kraju krajeva ispreturan od urednika. Nimalo ne sumnjajući u vjerodostojnost svjedočanstava pisca, može se primijetiti da on, unoseći ispravke u sljedeća izdanja, izbacujući i vraćajući dijelove i zaplete, nikad nije mijenjao redoslijed fragmenata. Dodatnu nedoumicu kod čitaoca izazvat će neodređenost vremena i mjesta, stalno susjedstvo sadašnjosti i prošlosti, a još više uzajamno preplitanje jave i sna. Upravo to je još jedna od odlika sumatraističkog buncanja, koja proizlazi iz podvojenosti glavnog lika, koji je istovremeno i u sadašnjosti, i u prošlosti, i u nekoj ljepšoj budućnosti, ali je istovremeno i u stvarnosti, i u snu.

Taj *dnevnik snova i jave* temelji se na vješto promišljenoj umjetničkoj konstrukciji, koja se ukazuje malo pažljivijim čitanjem. Jedan od njenih aspekata može se sagledati kroz ljubavne priče junaka, od kojih se svaka uklapa u sliku jeseni, zime, ljeta ili proljeća. Dakle, Čarnojević, odnosno Rajić, smješten je u četiri godišnja doba, kojima je, također, određena vizija sumatraističkog svijeta.

Jesen, i život bez smisla – tako glasi početak ove knjige. Počinjemo od jeseni kojoj pisac *Dnevnika* daje izrazito povlašteno mjesto – slikom tog godišnjeg doba, koje najčešće vlada i u unutrašnjem pejzažu junaka, počinje i završava se roman. Boje jeseni – rumena i žuta – obilježavaju najrazličitija stanja njegove duše i tijela. Žutom bojom prikazan je besmisao ljudskog života, da bi se odmah potom spominjanjem rumene boje istakla saglasnost čovjeka i prirode, i naslutio novi smisao ljudskog postojanja: *Osećao je: da je njegov život samo rumene jedne biljke radi, na Sumatri. I smešio se mirno.*[9]

Žuta boja – to je boja Čarnojevića, za koga tetke kažu da je *žut k'o smilje*, ne sluteći da se ne radi samo o znaku bolesti koju junak njeguje, kojom se on, zapravo, ponosi. Boja tako bliska sjaju Sunca javlja se nekoliko puta u kratkoj epizodi kada junak nastupa kao personifikacija mladosti: *Život, mlad život igrao je tako vešto biljara u nepoznatoj kafani tog grada, a ne ja*.

Tople, žute oči – to je prvo što doznajemo o nježnoj i strasnoj Lusji koja se pojavljuje u zracima mlakog Sunca. Ima i plavu kosu, umiljatu. Njihova kola ljuljaju se po brijegu pod žutim, zlatnim šumama. Kasnije će vrhovi šume postati rumeni, a bit će rumena i mjesečina koja pada na junake. Kod Crnjanskog povlašteni prostor (šuma sa rumenim vrhovima) daje ovoj epizodi poseban značaj – u jednom trenutku dolazi do stapanja uzvišene ljubavi prema rumenom drveću i tjelesne požude.

Jesen je alfa i omega glavnog junaka, njegov početak i kraj. Nije ni čudo, kad mu jesen teče žilama. Zato je blijed i žut. Ona je uvod u druga, prolazna godišnja doba. I samo se čini da poslije nje dolazi zima. U jeseni glavni junak otkriva život bez smisla, sav besmisao najbolje do izražaja dolazi s proljećem, s kojim se gasi ljubav, koja kopni zajedno sa snijegom.

9 Miloš Crnjanski, *Dnevnik o Čarnojeviću i druge proze*, Svjetlost, Sarajevo, 1967., str. 60.

Posle, jedno poslepodne, poče čudo. Sneg se poče topiti...Tada počeše i drva da šume lagano, tiho: potok u dubini negde dobi novi glas, mio, bolan, nov. Sa drveća doletaše poslednje žuto lišće, uvenulo davno, još nerazvejano. Šta čeka ljubavnike na proleće? Laste će se igrati oko nas... Sanjaćemo nad vodom sve ovo bilje oko nas, crkve i majku sa mladošću strasnom, pomešano sa nebom proletnjim i mirisnim i večnim.

Dozivajući sliku svijeta iz mladosti, nepomućenu apstraktnim razmišljanjima, glavni junak mašta o bezbrižnoj plovidbi čiji je jedini cilj radost. Ali, ta radost je daleko, to je samo jedna velika utopija. Snijeg kopni, topi se njegova ljubav, a mlado proljeće ne dolazi. Ono ostaje tamo daleko, gdje se nikad više ne može stići. Proljeće je varka, postoji samo jesen. Čarnojević prvi osjeća njen dolazak – dok ostali ljudi misle da je ljeto. Jedino je on svjestan besmisla svakodnevice, i odlučuje negdje daleko pronaći nešto lijepo. Osim što je zagonetan glavni lik, zagonetno je i pitanje naratora i autora romana. Pretpostavimo da je i to jedna od odrednica poetike sumatraizma.

Ja sam za vreme rata imao dnevnik koji sam vukao za sobom, kao neku kupusaru. Bio je strašno narastao. Ono što sam bio rešio da štampam na Univerzitetu u Beogradu iznosilo je, čini mi se, najmanje dvanaest štampanih tabaka, – sjeća se Crnjanski i dodaje: *...posle sam počeo da tražim izdavača za Dnevnik, koji sam bio nazvao o Čarnojeviću*.[10]

Tako se *Dnevnik* Crnjanskog pretvara se u *Dnevnik o Čarnojeviću*, intimno svjedočanstvo postaje roman. *Memoari su uvek bili najbolji deo književnosti, osobito kad nisu doslovce verni* – rekao je Crnjanski za Floberov *Novembar*. I *Dnevnik* kao lirski roman nudi sjajan primjer brisanja granica realnog i fiktivnog u tekstu. Njegova fragmentaristička, disperzivna struktura svjedoči kako o doživljavanju svijeta kao haosa, tako i o stvaranju uslova za slobodno proticanje literarne građe, koja realno pretvara u književno, a književnom daje status realnog. Protagonistkinje piščevog stvarnog života pretvaraju se u slučajne prolaznice, likove-statiste koji ostaju u sjenci književnih junakinja romana. Zametajući tragove iskustvene stvarnosti, a ne želeći da je se odrekne, Crnjanski ih na vješt način uklapa u romanesknu sliku. Mada se obično razmatra kao ekspresionističko svjedočanstvo o Prvom svjetskom ratu, *Dnevnik o Čarnojeviću* nudi i više i manje od toga. Na prvoj njegovoj strani stoji:

I pun uspomena, ja ih pišem ponosno, kao Kazanova, za one, koji su goreli u požaru života, i koji su sasvim razočarani.

Spominjući velikog ljubavnika, Crnjanski usmjerava pažnju čitaoca na još jednu recepcijsku šifru, na još jedan ključ u kojem se ta knjiga može čitati. I dok dnevnik obično služi kao utočište dragih uspomena ili bar onih događaja koje autor smatra vrijednim sjećanja, *Dnevnik o Čarnojeviću* to očito nije: *Ja pišem mnogo šta, čega se nerado sjećam*.

10 Miloš Crnjanski, "Komentari uz *Liriku Itake*", U: Miloš Crnjanski: *Pesme*, Beograd, Nolit, 1983., str. 200.

Pravi dnevnik *otkucaja srca* ostaje u naslućivanom podtekstu. Nije beznačajno ni insistiranje na *pisanju* a ne, recimo, *bilježenju* uspomena, što korespondira s postmodernim postupkom, u kojem se naglašava književni karakter zapisa. Fikcionalno iskustvo zamjenjuje stvarno, koje pisac ljubomorno čuva za sebe i koje se na momente javlja kao proplamsaji rijetke svjetlosti. Ti trenuci istine označeni su pojedinim favoriziranim rečenicama na čije posebno mjesto ukazuje stalno piščevo vraćanje njima.

Uvođenjem ovih činjenica Crnjanski dovodi u pitanje žanrovsko određenje dnevnika. Dnevnik podrazumijeva ispovijest, zapisi o drugom – određenu distancu, koja može biti izuzetno povoljna u slučaju ako pisac, stavivši masku naratora, progovara o sebi. Kad bi Crnjanski živio u postmoderno doba, sigurno bismo mogli da se oslonimo na njegove autopoetičke iskaze (o njegovoj sklonosti istim svjedoče Komentari uz *Liriku Itake*) ali zato možemo da se obratimo tekstovima, gdje progovara o djelima koja smatra bliskim.

Senzacije Novembra nisu one scene koje gomila tako rado čita, one su one strane gde se, u krpama, po stranama prostire raskidana gola duša Floberova. Nikada se u XIX stoleću nije ovako duboko osetila velika i beskrajna veza između bolova i patnji celog sveta... Nikada se u XIX veku, nije ovako osetilo, da je gola duša ono što je najdragocenije u književnosti.[11]

Raskidana gola duša, izmučena patnjama cijelog svijeta – zar nije to duša junaka *Dnevnika o Čarnojeviću*?

Podsjetimo se: *Mladić taj, čiji dnevnik sačinjava knjigu, oseća ljubav prema svima životima istorije... I te rastrgnute misli mladosti nižu se u rečima tvrdim kao noževi koji probadaju i oduzimaju smisao životu. Ova knjiga odvodi u san. Kako je lako razumeti sad onog usamljenog, razbarušenog čoveka, sa neizrecivom dosadom u pogledu, koji godinama živi, lutajući u jesen ćutke po vrtovima i poljima. (...) Bol njegov vezan je za sve patnje u svetu... Osetivši putovanje i more, on zna da ni zakoni, ni granice, ni rastojanja ne mogu da prepreče put sumornoj magli koja se širi u svemu što je ljudsko. Rad, sve struke, java, život, sve to gubi smisao i snagu pred jednom tajanstvenom tugom, koja je u prirodi, večna i neizbežna*.[12]

Sve ovo moglo bi biti napisano o *Dnevniku o Čarnojeviću*, ali to su Crnjanskova zapažanja povodom Floberovog *Novembra*.

Dnevnik o Čarnojeviću – to je roman o sinu Egona Čarnojevića, a istovremeno roman o Milošu Crnjanskom kao o njegovom piscu, memoari, koje on piše *ponosno, kao Kazanova*, i koji *nisu doslovce verni*. Piše ih, kao Andrić svoje zapise, vječnoj uzdanici – mladosti, mladićima i mrtvacima, onima koji su otišli i onima koji tek dolaze. Svima nama i sebi samom.

Kako na kraju žanrovski odrediti ovo djelo: kao roman, kao dnevnik, kao memoare ili kao lirski roman?

---

11 Miloš Crnjanski, "*Novembar* Gistava Flobera", U: Miloš Crnjanski, *Eseji*, Beograd, Nolit, 1983., str. 239.

12 Ibid. str. 240., 241.

Sam Crnjanski odredio ga je kao roman, a možemo se saglasiti s mišljenjem Mirka Žeželja da *intimni koreni vode u predratni impresionizam, bečku secesiju, fluidnosti mašte i sentimenta, i kult umetnosti.*[13]

Međutim, *Dnevnik* se može čitati kao lirski tekst ili poetski roman u tom smislu da se autor ironično i parodično odnosi prema Rajiću, njegovim žudnjama i snatrenjima. Ovo je ujedno i ispovijedni roman, pa vjerovatno otuda *dnevnik* u nazivu. Neprestano se prepliću pripovijedni i lirski ton govora. U pripovijednom toku lirski ton dobija snagu romanesknog i poetskog života. Ovime je pomjerena granica žanra, i izgrađen jedan hibridni žanr.

Na kraju možemo reći da je ovo djelo, ustvari, ispovijedni, poetski roman, s elementima dokumentarnog, stvarnog i pripovijednog. Međutim, *Dnevnik* ima dosta labavu pripovijednu kompoziciju. Uslovio ju je oblik pripovijedanja u ihformi, kao i izabrani žanr dnevničkih zapisa, odnosno zabilježenih sjećanja. Važnu ulogu odigrao je postupak udvajanja upravo pripovjedačevog lika.

U tom smislu saglasnost ćemo se sa zapažanjem Slavka Leovca:

Dnevnik o Čarnojeviću je ispovedni roman, u kojem ponekad prenaglašena subjektivnost pripovedača, onog ko se ispoveda, otkriva nam izvesnu dihotomiju i agon između epskog (pripovednog) i lirskog (ispovednog, dnevničarskog) kazivanja.[14] ■

SUMATRAISM AS POETICAL UNDERSTANDING OF WORLD IN MILOŠ CRNJANSKI'S WORKS

Alisa Kadrić

Summary

The paper deals with idealistic inner world of literary text, emerged as lyrical view of a better future that is named as *sumatraism* in works of Miloš Crnjanski. This unique view is recognized by the author of the paper in series of Miloš Crnjanski's works and author tries to reach poetical principles of its existence.

Key words: Miloš Crnjanski, *sumatraism*, literary criticism

13 Mirko Žeželj, *Miloš Crnjanski*, SKZ, Knj. LVIII, 1993., str. 211.

14 Slavko Leovac, *Romansijer Miloš Crnjanski*, Svjetlost, Sarajevo, 1981., str. 14.

UDK 821.163.41. 09
929 Stanković, B.

Ženska strana svijeta u književnom djelu Borisava Stankovića

Nermana Mehmedagić,
Sarajevo

Slijedom raznolikih teorijskih propitivanja roda u književnosti, ovaj rad pokazuje mogućnost primjene ovakvih savremenih dostignuća nauke o književnosti na djelima srpskoga romanopisca Borisava Stankovića. Budući da su u najznačajnijim njegovim djelima glavne ličnosti uglavnom žene, rad je prepoznao veoma bogatu građu za svoja propitivanja upravo u ovom korpusu.

Ključne riječi: Borisav Stanković, ženski likovi, književna kritika

Suviše često smatramo da je rasa ono što imaju samo crnci; seksualna orijentacija nešto što pripada homoseksualcima, a da spol imaju samo žene. Ako ne pripadamo nijednoj od tih kategorija, tada se ne moramo zabrinjavati.

(Henry Louis Gates)

Strane svijeta, desna i lijeva strana ljudskoga tijela, pozitivna i negativna strana ličnosti..., ali ženska i muška strana svijeta! Pitam se na samom početku, da li zaista možemo govoriti o postojanju muške i ženske strane svijeta i u kojem kontekstu? Žene i muškarci podvrste su ljudske vrste, pa se u tom kontekstu može reći da oni predstavljaju dvije različite strane iste medalje. Međutim, vjerujem kako se ukazivanjem na postojanje ženske i muške strane svijeta, ustvari, ističe nepremostiva razlika između ova dva spola, razlika koja muškarcima dodjeljuje uzvišeni, nedodirljivi položaj vođe, a ženama podređeni položaj životne sluškinje.

Predstava da se muškarci i žene međusobno razlikuju više no što se razlikuju od ičeg drugog mora potjecati iz nekog drugog izvora, a ne iz prirode.[1]

Kada stvari sagledamo na ovaj način, shvatamo da se formuliranjem ovakvoga naslova žena posmatra kao Drugost, muškarčev izdanak, individua koja predstavlja ženski svijet, koji se doživljava kao iracionalan i nevrijedan pažnje. To bi značilo da u kontekstu Stankovićevih djelā trebamo tražiti potpuno izdvojeni svijet žena, svijet ovisan o moći muškaraca, svijet bespravnog položaja žene. Nakon iščitavanja nekoliko njegovih pripovjedaka i romana *Nečista krv*, uviđamo da je ovakva formulacija naslova rada sasvim opravdana. Naime, u njegovim djelima susrećemo se sa ženama u kontekstu patrijarhalno uređenih društava, odnosno vranjanskog društva nakon oslobađanja od Turaka. U tako uređenom društvu postoji izgrađeni svijet muškaraca i o njemu ovisan svijet žena; žene se vrednuju samo kao majke, a nikako kao samostalne osobe. Postoji izgrađen kodeks pravila koji moraju poštovati samo žene, čiji se svaki pokret tumači od društvenih vođa. Zbog svega navedenog, a u kontekstu patrijarhata kao specifičnog oblika premoći muškaraca, Stankovićeve junakinje su mahom neiživljene ličnosti, ličnosti skućene u sebe, ličnosti koje moraju kriti svoje strasti, ukoliko ne žele biti društveno žigosane.

Jasno nam je, dakle, da je naslov ovoga rada sasvim neopravdan sa stajališta feminizma i feminističke kritike, dok je sa stajališta patrijarhalnog načina razmišljanja, koji dominira u svijetu Stankovićevih junakinja, potpuno opravdan.

Bez obzira na sve, feministička kritika se u posljednjoj deceniji konstituirala kao možda najpopularniji od svih novih pristupa književnosti; izvlačeći iskustva iz teorija ranijih vremena, ona je revidirala ukupan kanon književnosti i probila njegove restriktivne granice.[2]

Ne želeći zalaziti u krajnosti u koje su išle neke poznate feministkinje, Stankovićevom djelu prilazim samo s namjerom da prikažem (ne)opravdanost postojanja ženske / muške strane svijeta.

Nekoliko puta upoznali smo se s pojedinim junakinjama Stankovićevih književnih djelā odabranih za interpretaciju u ovom radu. To su mahom podvojene ličnosti, žene koje su u zavisnosti od svojih patrijarhalnih vođa, žene koje se rijetko odlučuju na akciju / pobunu, jer je to neprimjereno njihovoj društvenoj ulozi. Stanković svoje junakinje, uglavnom, smješta u zatvoreni kućni prostor, a ako ih i *oslobodi*, to je samo izlazak u prirodu i ništa drugo. Tako, naprimjer, Nušku (iz istoimene pripovijetke) i Cvetu (iz pripovijetke *U noći*) prikazuje izvan kućnog

1 Gejl Rubin: "Trgovina ženama: beleške o "političkoj ekonomiji" polnosti", U: *Antropologija žene*, Prosveta, Beograd, 1983., str. 116.

2 Zdenko Lešić: "Feministička teorija i kritika", U: *Suvremena tumačenja književnosti i književnokritičko naslijeđe XX stoljeća*, Sarajevo Publishing, Sarajevo, 2006., str. 454.

prostora, u prirodi, ali su one opet robovi svoje unutrašnje podvojenosti – između želje za sopstvenom srećom i potrebe poštovanja društvenih zakona.

Ženska inferiornost, dakle, često proistječe iz njihove nemogućnosti da aktivno učestvuju u svakodnevnim životnim aktivnostima van kuće, budući da im je namijenjena uloga čuvara domaćeg ognjišta. Kao takve, one moraju posjedovati jednu naglašavanu vrlinu – spremnost na oprost muškarcu – bile to verbalne uvrede ili čak i fizički napadi. Kako svaka stvar ima svoj uzrok i posljedicu, tako i ženska podređenost zahtijeva osobu koja će je držati pod kontrolom i biti joj vođa. Naravno, u patrijarhalnim sredinama poput Stankovićeve to mora biti muškarac (obično suprug ili otac), koji je apsolutni ženin gospodar.

Osim o supruzi, muškarac odlučuje i o kćerki i njenoj sudbini dok se ne uda; ona nema prava na vlastitu volju, budući da je do udaje tretirana kao očeva imovina nakon čega postaje suprugova imovina.

Takvi rigidni stavovi o ženskoj slobodi tipičan su primjer odnosa patrijarhalne kulture prema ženi, koja se smatra neravnopravnom muškarcu, na šta ukazuje i činjenica da su svi ženski identiteti izgrađeni u odnosu na muškarce – žena je isključivo kćerka i/ili supruga. Stoga je jedini njen izlaz (i funkcija) u patrijarhalnoj sredini udaja, koja se odobrava kao slijeđenje dominantnog modela ponašanja. Naime, time se iskazuje poslušnost patrijarhalnim vrijednostima, što je veoma cijenjena osobina kod žena, a izbjegava se sudbina stare i neudate žene kao najveća opasnost.

Stankovićeve junakinje uglavnom su konstruirane na ovaj način. Naime, cijeli njihov život vezan je za kućni prostor, čiji je glavni gospodar otac, da bi nakon udaje prešle u drugi zatvoreni prostor, čiji su gospodari njihovi muževi. Najreprezentativniji primjer za ovo je, naravno, Stankovićeva Sofka, koja je cijeli život provela u svojoj sobi maštajući o idealnom muškarcu, da bi je njen vladar – otac prodao njenom drugom gospodaru. Na taj način, ona je izbjegla sudbinu starih djevojaka, ali i otišla utrtim putem kojim su otišle mnoge djevojke prije nje. Međutim, za razliku od drugih Stankovićevih junakinja (naprimjer Cvete), Sofka nikoga nikad nije voljela; njen idealni muškarac bio je proizvod maštanja, po čemu je ona jedinstven i jako zanimljiv lik.

Sofka nije imala snage da se pobuni, jer se osjećala nedovoljno važnom da bude uzrok propasti porodice, koja je davno propala samo što niko nije želio uništiti lažni sjaj. Stoga je ostatak života provela u drugoj gospodarskoj kući, čuvajući ognjište i strpljivo iščekujući muževe udarce. Za razliku od nje, Naza iz istoimene pripovijetke je na neki način digla glas protiv takvih društvenih vrijednosti. Mada prekasno (njena Lenka već je bila mrtva), Naza se, ipak, pobunila protiv vladajućih društvenih struktura oličenih u silovatelju njene kćeri:

Oslobođenje od muka dolazi samo u zaboravu i ludilu. Dok Sofka ne može da izađe iz tamnice tela nego se tu slama i krši, Naza (iz istoimene pripovetke) svoju osvetu slobodno ostvaruje u bezumnom gaženju svih hrišćanskih i ljudskih običaja – ona je mrtvo telo svog zlotvora iskopala iz groba i dala psima. Njena

užasna sloboda je očajnički iskorak iz tjeskobe i prokletstva; to je čista pobuna samosvijesti kroz bezumlje i rušenje svih vladajućih normi.[3]

Međutim, ako realno sagledamo stvari, bit će nam jasno da je ta njena pobuna, ustvari, samo izraz nemoći pred društvenom nepravdom. Pošto se smatra društveno slabijom karikom, Naza je morala čekati Arsinu smrt kako bi mu se osvetila. Paradoksalno, ali istinito, Naza će odgovarati za taj svoj čin, dok će silovatelja njene kćeri nastaviti veličati kao velikog gospodina, čiju je mrtvu dušu uznemirila luda ženska glava. Ovim dolazimo do psihičkog stanja ludila, koje je stalni amblem ženskog, odnosno ludilo se obično pripisuje ženama kao manje stabilnim ličnostima. Naza jeste poludjela, a uzrok svemu tome bila je smrt njene kćeri. Ukoliko prihvatimo Fukoovo određenje ludila (šutnja i odsustvo djela), moći ćemo reći da su sve Stankovićeve junakinje na neki način *lude*; *lude* su jer ne djeluju, nemaju snage pobuniti se protiv društvene nepravde. Bez obzira na nemogućnost pobune, Sofka je bila i ostat će jedinstven lik u srpskoj književnosti.

Borisav Stanković možda ima toplije naslikanih likova; možda i čulnijih, strasnijih; ima i onih koji bolnije pate i žalosnije završavaju. Ali on nema nijedan Sofki ravan lik po prefinjenosti koju kod nje u isti mah nalazimo u telesnoj lepoti, u čulima, u percepciji i emocijama, pa najzad i u odevanju i ponašanju.[4]

Možemo reći da je ovakvo posmatranje žena rezultat društvene polarizacije spolova, odnosno upitnih mjerila po kojima se dodjeljuju društvene uloge ženama i muškarcima:

Prema onome što Bem naziva "spolno polariziranim društvom", ljudi su skloni vidjeti žensku ulogu kao toplu, emocionalnu, zavisnu, nježnu, sklonu pomaganju, blagu, strpljivu, submisivnu i sklonu umjetnosti. Tipično mušku spolnu ulogu ljudi percipiraju kao nezavisnu, kompetitivnu, čvrstu, zaštitničku, racionalnu, kompetentnu u poslovnom svijetu, matematici i znanosti. (...) Polarizacija spolova šteti našoj psihološkoj dobrobiti i našim interpersonalnim odnosima. Čini se da žene koje za sebe odaberu tradicionalnu žensku ulogu imaju manje samopoštovanja od žena koje imaju i neke muške osobine. Te su žene sklone vjerovati da žene treba vidjeti, ali ne i čuti, pa se stoga i ne nastoje potvrditi obznanjujući svoje želje i potrebe. Kao posljedica svega toga, očekuje ih suočavanje s frustracijom.

Muškarci koji prihvaćaju tradicionalnu mušku ulogu ne osjećaju se dobro obavljajući neke aktivnosti uključene u brigu oko djece, poput kupanja, oblačenja i hranjenja. (...) Oni su i manje skloni suosjećanju, kao i iskazivanju nježnosti i ljubavi u bračnim odnosima.[5]

---

3 Boško Novaković: "Borisav Stanković", U: *Odabrane pripovetke, Koštana* Borisava Stankovića, Tipografija, Zagreb, 1956., str. 22.

4 Novica Petković: nav. djelo, str. 153.

5 Spencer Ratus: „Polarizacija spolova i njezina cijena", U: nav. djelo, str. 659-661.

Ovakvo psihologijsko stajalište pomaže nam shvatiti da nisu samo žene žrtve društveno nametnutih uloga. Ženama se nameće već spominjana društvena pasivnost i nemogućnost djelovanja, dok se muškarcima daje u zadatak da nastave *dobar rad* patrijarhalnih društvenih struktura. Nuška, Cveta, Anica, Naca, Naza, Lenka, Stana, Zlata i Sofka propale su zbog nemogućnosti konstruiranja života po vlastitim pravilima, odnosno zbog njihovog doživljavanja kao manje vrijednih ličnosti, nečega potpuno drugačijeg. Muškarci su, na drugoj strani, prikazani kao njihovi tlačitelji, odnosno krojači njihovih sudbina – efendi-Mita, kao pravi gospodar, prodao je svoju kćerku zarad spasa lažnog sjaja svoje bogataške porodice; Anicina braća odabrala su joj muža prema vlastitim kriterijima, koji su upitni, budući da se oni u pripovijeci karakteriziraju kao osobe u sukobu sa zakonom; cjelokupno društvo odredilo je Stanu (pripovijetka *Baba Stana*) kao ženu niskog morala, a Zlata (pripovijetka *Tetka Zlata*) mogla je slobodno ići gradom tek kad je ispunila svetu ulogu majčinstva. Sve ovo pokazuje da su Stankovićeve junakinje žrtve segregacije po spolu, njihovim ulogama pridaje se manji značaj u odnosu na muške, dok su muškarci ti koji izlaze kao društveni pobjednici.

Međutim, ukoliko pažljivije sagledamo Stankovićeva djela, uzeta na razmatranje u ovom radu, vidjet ćemo da su i neki muški likovi prikazani kao žrtve patrijarhalne ideologije. Među takvim likovima izdvojila bih, prije svega, Sofkinog muža Tomču iz romana *Nečista krv*. Njih dvoje, Sofka i Tomča predstavljaju robu koju su između sebe razmijenili njihovi očevi u činu prodaja / kupovina. Tomči je, kao i Sofki, vjenčanje nametnuto od njegovog oca koji samo želi ispuniti funkciju velikoga gazde, koji će, oženivši svoga maloljetnog sina, ispuniti očekivanja okoline, ali priskrbiti užitak i sebi. Sofka i Tomča samo su pijuni kojima upravljaju stvarni predstavnici njihovih porodica – efendi-Mita i Marko. Stoga je jako simbolična Tomčina mala ruka u Sofkinoj velikoj, tokom njihovog vjenčanja; Tomča je samo još jedna žrtva koja je poslužila za zadovoljavanje društvenih prohtjeva. Njihovi očevi raspolažu njihovim tijelima, zaboravljajući pritom na njihove osjećaje i osnovna ljudska prava. Bez obzira na sve to, Sofka i Tomča živjeli su poprilično dobro u nametnutom braku, da bi spominjanje čina Sofkine prodaje dovelo do naglog preokreta u njihovim životima. Efendi-Mita, kao društveni uzor, nije se mogao odreći svoga novca te ga traži od Tomče. Taj moment bio je dovoljan za Tomčin preobrat u svog oca, odnosno u pravog gazdu svoje porodice, prije svega, u očima drugih:

Opis Tomčinog vraćanja u Tursku, koji je kratak ali vrlo pažljivo urađen, pokazuje da je ponašanje Stankovićevih likova nešto složenije motivisano nego što nam na prvi pogled izgleda. To što Tomča, čim poželi da se vrati, odmah traži očevog konja, zatim i očeve čizme, predstavlja čin sinovljeve identifikacije s ocem: simboličko preobraćanje sina u oca.[6]

6 Novica Petković: nav. djelo, str. 120.

Kao drugu žrtvu patrijarhalne ideologije u mom nizu, smatram Jovču iz istoimene pripovijetke. Iako se kao stvarna žrtva razotkriva njegova kćerka Naca, prema mom mišljenju i Jovča je, na neki način, žrtva. Naime, cijeloga života Jovča traži nešto, pokušava izgraditi vlastiti identitet, ali mu to u takvim društvenim okolnostima ne polazi za rukom. Stoga je njegova kćerka Naca jako važna za njegov život, život u kome je nešto tražio, a nije našao. Njegova ljubav prema kćerki je, ustvari, pokušaj pronalaženja u njoj onoga što ne može kod sebe naći. Za razliku od Sofke koja prije udaje ima *ono*, Jovča ima *to*. Njegovo *to* je incestuozna čežnja koju ima prema svojoj kćerki, a koju u takvim društvenim uvjetima mora potiskivati. Dakle, Jovčina *neometana, od zapreka oslobođena roditeljska ljubav prelazi u jedan oblik nesvesne incestuoznosti, i to jače i jasnije no bilo gde drugo kod Stankovića. Najdublje potisnuta, najneodređenija čežnja, koju je Jovča nalazio tek u "nekom glasu", "otrgnutom zvuku", i koju je mogao imenovati samo kao "to", vodi dakle u najstrože zabranjenu oblast – u incest.*[7]

Njegova Naca, kao i mnoge druge Stankovićeve junakinje, biva iskorištena te je se on, pridržavajući se društvenih pravila, mora odreći, ali njegovi unutrašnji nagoni tjerat će ga da se uvijek i iznova vraća svojoj voljenoj kćerki. Patrijarhalna vlast možda je uspjela prikriti društvenu sramotu silovanja žene, udavši je za njenoga silovatelja, ali nije uspjela uništiti Jovčine unutrašnje incestuozne nagone.

Bizarni i neočekivani postupci Jovčini posledica su manevrisanja patrijarhalne svesti da prikrije vulkane nezdrave čulnosti, incestuozne porive, što sve stvara uslov da bogata lepotica zgreši sa slugom, da nastupe histerične krize u Jovči – i na kraju dođe ludilo – i sve to u okrilju patrijarhalne porodične zajednice.[8]

Treća žrtva patrijarhalnog sistema s *muške strane svijeta*, svakako je Stojan iz pripovijetke *U noći*. Govoreći o elementima modernosti kod Stankovića, spomenuli smo da se junakinja ove pripovijetke nalazi između svoga muža Jovana i mladenačke ljubavi Stojana. Osobeno patrijarhalnim društvima Cveta se morala udati za muža kojeg su joj drugi odabrali, ali je zanimljivo da je i Stojanu nametnuta žena. Dakle, iako je predstavnik *racionalne strane svijeta*, Stojan nije mogao sam odlučiti o tako važnom aspektu životu, nego je pod pritiskom oca morao oženiti nevoljenu osobu. Stojan mora oženiti nametnutu ženu zarad očuvanja savršene slike svoje porodice, kao i Kosta (pripovijetka *Uvela ruža*), koji nije mogao oženiti Stanu radi socijalnih razlika među njima. Ovdje navodim i Kostu, jer smatram da je i on žrtva patrijarhalnog sistema, u njegovom slučaju oličenog u majci.

Načini na koji su ova dvojica muškaraca podsjećena na dužnost očuvanja porodičnog sjaja umnogome podsjećaju na onaj iz *Nečiste krvi*, kada efendi-Mita *porazi* Sofku svojim olinjalim kaputom. Stojanu je nezamislivo vidjeti svoga oca,

7 Ibidem, str. 131-132.

8 Radovan Vučković: nav. djelo, str. 246.

kao vrhovnog autoriteta da plače: *Evo na! Ubij ti mene... ti me ubij! – Grcao je starac, a ruke mu, pleća, glava, celo telo drhtalo je.*

Stojan na sve gotov, spreman, samo ne na to – njegovu, očevu molbu, trgao se preplašeno: – Ne...! – prignu se da ga digne, uspravi, ali kad spazi čak i krupne, vruće suze kako iz starčeva oka kaplju i padaju mu na ruke, on ustuknu, prepade se i pobeže iz sobe.[9], dok Kostu, kao i Sofku, majčin izgled podsjeća da se treba žrtvovati za održavanje porodičnog sjaja: *Tek sada spazih da joj je još ono staro odelo ali već ulaskano. Prvi put, ispod bele maramice oko vrata, videh joj neopranu košulju. Prsti ruku joj behu pomodreli i izbodeni iglom. Kao da me nečija ruka uhvati za srce i steže ga jako, pa ga onda otpusti te da se što više raširi i razlije gorčinom.*[10]

Iako u njegovim djelima prevladava interes za sudbinu žene, ovi likovi pokazali su nam da je Stanković znao psihološki prodrijeti i u svoje muške likove i na taj način pokušati razobličiti patrijarhalnu ideologiju, odnosno pokazati da se njen utjecaj proteže i na muški dio populacije. Ipak, u predočavanju svojih ženskih likova Stanković ide najdalje u razgolićavanju ljudske psihe i naličja patrijarhata.

Žena je u ovom djelu data sa svima svojim nijansama tjelesne, beskrajno različite, a ipak jedinstvene ljepote, u složenostima duha i srca u strogim društvenim okvirima. Već po svom položaju u porodici i društvu ona je predodređena za pobunu, za bol i tragediju. Ona je ujedno i najsloženiji uzročnik poremećaja u muškome svijetu, i u radosti i u kobi. Bila Ciganka kao Koštana ili hadžika kao Sofka, ona je tragična junakinja svijesti o sebi i svijetu oko nje.[11]

Stankovićeve junakinje jesu tragične junakinje svijesti oko sebe i svijetu oko njih, ali one nikako nisu i ne mogu biti uzročnik poremećaja u muškom svijetu. Pasivnošću koja im je nametnuta žene nemaju mogućnost djelovanja, odnosno ne mogu mnogo učiniti na izmjeni muškoga svijeta. Naprotiv, muški svijet, odnosno patrijarhalni svijet je taj koji utječe na promjene u ženskome svijetu. Takav vid promjenā najbolje možemo pratiti na primjeru Stankovićevih junakinja, kod kojih dolazi do rascjepa ličnosti pod utjecajem, s jedne strane, historijskih društvenih prilika, a s druge, pod utjecajem unutrašnjih faktora, njihove neživljene strasti. Dakle, nisu i ne mogu Stankovićeve junakinje uzrokovati raspad patrijarhalnog sistema; njegovom raspadu mogu doprinijeti samo historijske prilike, ali i neodrživost njegovih osnovnih zakona. Kao što ćemo i vidjeti, Stanković je u svojim djelima, a prije svega u romanu *Nečista krv*, prikazao rodni grad Vranje nakon oslobađanja od Turaka, pri čemu je došlo do postepenog raspada patrijarhalnih porodica. U raspadanju duboko ukorijenjenih društvenih zakona žena je samo još

9 Borisav Stanković: *U noći*, U: nav. djelo, str. 139-140.

10 Borisav Stanković: *Uvela ruža*, U: nav. djelo, str. 50.

11 Midhat Begić: nav. djelo, str. 97-98.

jedna žrtva u nizu, zbog nemogućnosti prevladavanja sukoba između svoga erosa i strogih društvenih zakona.

Nakon susreta sa Begićevom tezom o ženi kao *uzročniku poremećaja u muškom svijetu*, zapitala sam se odakle dolazi uvjerenje da je žena kriva za sve loše što se desi u tzv. muškom svijetu. Krenemo li od samoga početka, odnosno od priče o Adamu i Evi, shvatit ćemo da se već tada žena posmatra kao Drugost. Naime, nastala iz Adamovog rebra, iz njegove potrebe za društvom, Eva se proglašava krivcem za njegovo izgonstvo iz Raja.

Istražujući, dolazim do srpskih narodnih pripovjedaka i otkrivam dominaciju brojnih predrasuda o ženama. Naime, uz imenice ženskog roda uglavnom se upotrebljava pridjev *zla*, pri čemu shvatam da je književnost zaista institucija u kojoj je moglo doći do institucionaliziranja potičinjavanja ženā.

Ovdje ću navesti samo dvije pripovijetke, *Zla maćeha* i *Zla žena*, koje već svojim naslovima vode stvaranju predrasude o ženi kao đavolskom, hirovitom i osvetoljubivom biću. Naime, u prvoj pripovijeci susrećemo se s ustaljenom slikom maćehe, koja, prema nekom nepisanom pravilu, mora biti zla prema svojoj pastorci, dok se njen muž pojavljuje u ulozi spasioca svoje porodice. Na drugoj strani, imamo sliku zle žene od koje je čak i đavo osijedio. Ove dvije pripovijetke samo su kapi u moru drugih književnih djela kojima se stvaraju predrasude o ženama, a koje vode njihovom drugorazrednom društvenom položaju.

Ovo moje malo istraživanje samo je mali doprinos razobličavanju načina stvaranja predrasuda o ženama, ali je sasvim dovoljno da shvatimo zašto je Begić govorio o ženama kao najsloženijim uzročnicima promjena u muškom svijetu.

Nekoliko puta naznačila sam da je Stanković jedan od rijetkih srpskih pisaca koji se bavio sudbinom žene, odnosno koji je uspio prodrijeti u najskrivenije uglove njenog unutrašnjeg života. Iako nisu stvarali u istom periodu, pisac koji se, također, opsesivno bavio temom žene je bošnjački pisac Abdurezak Hifzi Bjelevac. Za razliku od Stankovića, koji je ženu vidio u zatvorenom kućnom prostoru, Bjelevac je stvorio tip tzv. emancipirane žene. Međutim, pitanje je da li su njegove žene zaista emancipirane, odnosno šta se podrazumijeva pod tom emancipiranošću. Analizirajući njegove romane *Melika* i *Minka*, uvidjela sam da su, bez obzira na piščeve napore, njegovi ženski likovi ostali vezani za patrijarhalni sistem života, odnosno nisu se uspjele osloboditi zavisnosti od muškaraca.

Tako nam u samom uvodu romana *Melika* postaje jasno kako Bjelevac vidi ženu: *Ja gledam preda se u zelenu travu, malo požutjelu po vrhu od velike vrućine. Tamo je nekakav predmet! Jedna igla iz kose. Samo je to iza njih ostalo!*[12]

Samo je to iza njih ostalo... da li je moguće da jedan pisac koji se toliko zalagao za emancipaciju žene, kaže da je iza nje ostala samo jedna ukosnica? Da se Bjelevac zaista zalagao za emancipaciju žene i njenu slobodu od muškarčeve tiranije, iza nje bi ostalo barem jedno vrijedno djelo; djelo koje je učinila svojom

12 Abdurezak Hifzi Bjelevac: *Melika,* Zabavna biblioteka, Zagreb, 1927., str. 243.

voljom, djelo po kojem će je okolina pamtiti, djelo koje će živjeti i poslije njene smrti. Ovim postupkom, Bjelevac nam je dao do znanja kakav će biti njegov odnos prema ženi, ali i prema ostalim likovima u romanu. Muškarca tako prikazuje u okviru imovinskih odnosā, kao osobu čija se veličina mjeri prema količini bogatstva a ne znanja; osobu koja je nesposobna izaći izvan okvira jednog patrijarhalnog društva:

Jednog sina školovao je u Turskoj, gdje je imao bliže rodbine, a drugi mu je ostao, može se reći bez škola, jer je mislio da se veliki imetak Ahmed-bega Srebrena ne može potrošiti.[13]

Na drugoj strani, ženu prikazuje kao osobu zatvorenu iza demira koje su napravili muškarci; osobu nesposobnu da napravi iskorak iz jednog takvog zatvora; osobu koju zanima samo moda, pa su modni časopisi i najčešća literatura s kojom se susreće:

Eto, glavno je bilo da prođe glavnom ulicom i da vidi jesu li dućani kao i jučer iskićeni i je li štogod novo došlo. Navratila bi se u knjižaru i kupila modni list, onako samo da nešto nosi kući, a često se dogodilo da je već imala kod kuće isti broj.[14]

Bjelevčeva žena toliko je emancipirana da dvaput kupuje jedan isti modni časopis, a ukoliko i ode na neku kulturnu manifestaciju, to je samo da bi je drugi vidjeli:

Gdjekad bi naredila da se spreme kola, pa bi pošla u kino. Kroz čitavo trajanje programa morala su kola čekati da se zna da je došla begovica u kino. Dogodilo se i takih slučajeva: tek kad bi komad počeo, ona bi primijetila da je to jučer gledala, pa bi nervozno ustala i ne pazeći na publiku otišla kući.[15]

Nije potrebno mnogo istraživati Bjelevčeve tekstove da bismo shvatili da je upao u onu zamku o kojoj govori De Beauvoir, ali i druge feministkinje. Naime, *njegova žena* može spoznati sebe, ali i svijet oko sebe samo preko muškarca i u dodiru s njim. Tako radnja cijelog romana prati potragu ove žene za idealnim muškarcem, koji će moći ispuniti njena očekivanja. Međutim, da li ova žena ili bilo koja druga koju je *stvorio* Bjelevac može imati svoja očekivanja? Vjerujemo kako prava ženska očekivanja u njegovom svijetu i ne postoje, jer su uvjetovana muškarcima, a Melikina potraga za idealnim muškarcem (ideali ne postoje ni u jednoj sferi života, a kamoli u vezi s muškarcima), ustvari je potraga za vlastitim identitetom. Poznato nam je da i Stankovićeva Sofka, također, cijeloga života mašta o idealnom muškarcu, muškarcu koji bi joj pomogao da proživi svoju strast

13 Ibidem, str. 245.

14 Ibidem, str. 246.

15 Ibidem, str. 246.

i tako sruši društvene zabrane. Sofka, kao što znamo, završava čuvajući ognjište nevoljenoga muškarca, a Bjelevčeva Melika samoubistvom, još jednim činom koji je osoben za žene u takvim društvima. Za razliku od Melike, koja je imala smjelosti skratiti svoje životne muke, njegova Minka završava ponizno služeći muža preljubnika. Sve to pokazuje da su i Bjelevčeve junakinje naprosto neodvojive od svijeta muškaraca, odnosno da im emancipiranost koju im je pisac dodijelio nije pomogla u rušenju društvenih ograničenja skrojenih, prije svega, za ženu. Oduzevši svojim junakinjama figuru majke, Bjelevac je na neki način izbjegao predrasudu da su žene jedino vrijedne kao majke, ali je, na drugoj strani, upao u zamku prikazivanja žene koja postoji samo zbog muških potreba i dok one traju.

Ovdje mi se čini zanimljivim uporediti Stankovićeve junakinje s junakinjama romana *Nove* Jelene Dimitrijević. Naime, Jelena Dimitrijević pisala je krajem XIX i početkom XX vijeka i pripadala je grupi postrealista. Za razliku od svoje savremenice Isidore Sekulić, Jelena Dimitrijević ostala je u sjenci zaborava te je danas gotovo nepoznat pisac. Pisala je lirsku poeziju, bavila se putopisima i pismima, pisala pripovijetke i romane.

Želja za znanjem pretvorila je Jelenu Dimitrijević u pravog borca za ženska prava, zato je sav njen život bio neprekidna pobuna žene svjesne svoje snage da pobijedi orijentalno naslijeđe, da pobijedi balkanski patrijarhalizam u kojem je žena bila onoliko vrijedna koliko joj je rod vrijedio.

Najzanimljiviju sliku o njenom životnom angažmanu daju upravo sama njena djela. Bila je čest i jako cijenjen gost u domovima uglednih Turkinja u Skoplju, Carigradu, Solunu, Nišu, pa je tako imala prilike bolje upoznati život muslimanki. To iskustvo će kasnije koristiti u svojim djelima. Nakon što smo se upoznali sa osnovnim podacima iz života Jelene Dimitrijević, jasno nam je zašto je gotovo zaboravljen pisac. Trudeći se razobličiti jednu ideologiju, ova spisateljica otvoreno se suprotstavila vladajućim društvenim strukturama i tako preuzela rizik da njeno djelo bude potpuno zaboravljeno.

Njen roman *Nove* je ono što me ponukalo na povlačenje paralele između njenoga i Stankovićeva bavljenja ženskom sudbinom. U ovom romanu Dimitrijević prati *nove* žene, savremene muslimanke, čija se savremenost prepoznaje samo po skupocjenom namještaju uvezenom iz stranih zemalja. Njene junakinje nove su samo po svojim maštanjima o boljem svijetu, dok su po svemu ostalom iste kao i Bjelevčeve i Stankovićeve junakinje – ograničene društvenim pravilima: *One žive u Turskoj, a sanjaju o Francuskoj. Svaki dan čitaju nešto novo i čeznu za tim tuđim, nepoznatim, dalekim svetom.*[16] Iz tog razloga jedna od glavnih junakinja ovoga romana – Fatma ne želi za svoju novorođenu kćerku prosvjećivanje koje je ona dobila. Ona, jednostavno, ne želi uliti lažnu nadu svojoj kćerki – dati joj obrazovanje, a onda je zatvoriti u kućne bedeme. Svjesne svoga položaja, emancipirane žene iz ovoga romana izgubile su iluziju o svojoj slobodi i pomirile se sa sudbinom podređenih bića: *Mi ćemo poći za nekoga koga smo videle kroz rešetke,*

16 Jelena Dimitrijević: *Nove*, Beograd, 1912., str. 23.

videle ga prvi put uoči venčanja.[17] Jelena Dimitrijević pratila je sudbinu emancipiranih turskih žena koje maštaju o francuskom svijetu, Bjelevac bošnjačkih muslimanki koje teže ka turskom svijetu, Stanković sudbinu žene razdijeljenu između vlastitog erosa i društvenih zabrana, a ustvari su se svi bavili istim pitanjem – porazom žene u borbi s društvenim normama.

Zaključak

Nakon svega kazanog, potrebno je još jednom podsjetiti na zaključke do kojih sam došla interpretacijom književnog djela Borisava Stankovića. Kontekstualiziranjem Stankovića u period moderne i interpretacijom njegovih odabranih djelā u tom aspektu, pokazala sam da su njegova djela ocrtana modernim krugom. U biti regionalan pisac, vezan za svoje rodno Vranje, Stanković je uspio u svoja djela unijeti i lirske elemente, postavši, na taj način, najizrazitiji lirski realist. Tako za njegova djela možemo reći da su po žanrovskom određenju epska sa značajnim lirskim crtama, a da je *kvalitet dramskog*, ustvari, novost što svojim djelom unosi u srpsku modernu prozu. Naime, psihološkim poniranjem u svoje književne likove, Stanković osnovnu dramu, glavne sukobe smješta upravo u same likove, u njihovu unutrašnjost. Zadirući u svjesni i nesvjesni život svojih junaka, Stanković se pokazao kao vrsni moderni pisac. Osim upućivanja u osnovne odlike Stankovićeve modernosti, u svom radu bavila sam se kao osnovnim pitanjem – pitanjem postojanja *ženske* i *muške strane* svijeta u njegovom djelu. Držeći se osnovnih postavki feminizma i feminističke kritike, pokazala sam da je ovakva formulacija naslova moga rada neopravdana, jer bi to značilo posmatranje žene kao *Drugosti*, što je u suprotnosti sa zalaganjima zastupnicā ove kritike, ali i mojih stajališta. Međutim, s druge strane, interpretacijom odabranih književnih djela Borisava Stankovića, pokazala sam da je naslov rada sasvim opravdan s obzirom na poznati položaj žene u tom kontekstu. Živeći na razmeđu dvaju sistema života, Stankovićevi ženski likovi, zaista, predstavljaju posebnu, *drugu stranu* svijeta. Historijske prilike raspada patrijarhalnog društva i njihovi unutrašnji konflikti, dovest će do rascjepa ličnosti ovih junakinja, ali i njihovog propadanja općenito■

17 Ibidem, str. 40.

WOMEN'S SIDE OF THE WORLD IN LITERARY WORK OF BORISLAV STANKOVIĆ

Nermana Mehmedagić

Summary

Following various theoretical questioning of gender in literature, this paper demonstrates the possibility of implementation this kind of contemporary achievements of science about literature on works by Serbian novelist Borislav Stanković. Since the women are the main characters in his works, the paper identified very rich material for questioning at this corpus.

Key words: Borisav Stanković, female characters, literary criticism

UDK 821.163.41.09

Transformacija mitske svijesti u poeziji Vaska Pope i drami Siniše Kovačevića

Nehrudin Rebihić,
Sarajevo

Moderna čitanja književnosti podrazumijevaju i prepoznavanje raznolikih relacioniranja djela savremenih autora i tekstova starijih oblika književnosti. U takvim se težnjama često daju dovesti u vezu djela srednjovjekovnih književnosti i književna ostvarenja koja su u svojevrsnom intertekstualnom odnosu s njima. Ovaj rad upravo na način slojevitog čitanja palimpsesta pokušava čitati djela savremene srpske književnosti u intertekstualnom odnosu sa srednjovjekovim srpskim tekstovima, pri čemu posebnu pažnju posvećuje transkodiranju preuzetih mitskih matrica.

Ključne riječi: Vasko Popa, Siniša Kovačević, mitska svijest, književna kritika

Mutirana mitologija kao nacionalna ideologija

> *Ali kada su naša društva u nekim previranjima i proturječnostima, sigurno ćemo imati mitova za razaranje i mnogih bolesti savremenog svijeta koje će se ovdje prelamati, a to je za pisca koji dolazi izazov.*
>
> (Mirko Kovač)

I

Književnost u južnoslavenskoj interliterarnoj zajednici u vremenu modernističke i postmodernističke književne prakse vraća se tradiciji i njenim mjestima pamćenja. Međutim, na samom početku treba razlučiti načine

na koje se ove dvije književne prakse vraćaju pojmu tradicije, njenoj mitologiji, i na koncu njenoj historiji. Tako, s jedne strane, modernistička praksa je tradiciju posmatrala na takav način da je težila njenoj "estetizaciji", i ovakvo što možemo vidjeti u poeziji Vaska Pope i Maka Dizdara, dok, s druge strane, postmodernistička književna praksa nastoji u potpunosti preispitati tradiciju i njena mjesta pamćenja[1], na način da proeispita sve njene konstrukte i metanarative na koje se ona kao takva oslanja, i takvo što ćemo u ovom radu popratiti kroz dramu Siniše Kovačevića, utoliko prije što Kovačević i Popa imaju zajedničku temu o kojoj govore iz/na dvije različite perspektive. Na tragu ovoga nastojat ćemo pokazati na koji način se vrši transformacija mitova kroz vrijeme u poeziji Vaska Pope, njihovu mutaciju i preobražaj na prijelazu iz prethrišćanskog u hrišćansko doba, dok, opet, kod Kovačevića popratit ćemo na koji način mutirana mitologija postaje nacionalna ideologija, ali i kao mjesto zvanične kulture sjećanja. Ovakvo što ćemo pokazati u drami *Sveti Sava* Siniše Kovačevića, i ciklusu pjesama *Savin izvor* Vaska Pope.

Kada govorimo o ovoj temi, nužno trebamo vidjeti na kojim se osnovama formira recepcija prošlosti, koja će u ovom radu podrazumijevati i mitsku svijest, i njena mjesta pamćenja. Mitologija, odnosno mit se javlja, kao saznanje, kao i etičko i estetičko[2] u vidu samostalnog, u sebi zatvorenog sistema. Na ovakav način konstruirana koncepciju mita "ne treba meriti tuđim, spolja postavljenim merilima vrednosti i stvarnosti, nego treba shvatiti njegovu imanentnu strukturu zakonitosti."[3] Mit ne treba gledati kao sadržaj neke predstave u (hijero/meta)povijesti, nego treba gledati značenje koje on ima za ljudsku svijest, kao i *duhovnu moć* kojom on vlada kroz čovjeka. Iako mitsko iskustvo u sebi nosi nešto što čovjek može spoznati isključivo u priči, odnosno "mitu priče", s tim u vezi iskustvo koje mitska priča donosi je, prije svega, iskustvo koje nije vezano za čovjekovu realnost. Međutim, nesravnjiva sila koja se neprekidno javlja u historiji ljudskog duha je, upravo, dinamika mitske svijesti. Mitsku svijest i njene dinamike kroz povijest itekako možemo uočiti i prepoznati u odnosima slavenske mitologije i njenih historijskih mutacija u kulturi južnoslavenskih naroda, ali i u cjelokupnoj svjetskoj kulturi, i kulturama svijeta. Kada je riječ o mitologiji i njenim mutacijama u historiji, treba imati u vidu da je mit apsolutno primarna pojava, a historija sekundarna. U tom smislu ne određuje historija mitologiju jednog naroda, već obratno, mitologija određuje njegovu historiju, a što je još karakterističnije "mitologija ne određuje, nego sama jeste sudbina tog naroda."[4] Iz ovoga se može zaključiti da je mitologija nešto što je nathistorijsko, čije se porijeklo gubi u povijesti, ali kao takva se ne može ni poništiti, ali ni zaustaviti.

---

1 Assmann, Jan: *Kulturno pamćenje*, Vrijeme, Tuzla-Zenica, 2008.

2 Ovakvo što Schelling je prenio na mit i mitsku svijest, dok je Kant ovakvo što promatrao kao etičko i estetičko.

3 Cassirere, Ernst, *Filozofija simboličkih oblika/Mitsko mišljenje*, Novi Sad, 1985.

4 Cassirere, 49.

Schelling je pripisao ljudsku svijest kao *subjectum agens* mitologije, odnosno mita. Mit i mitske priče se konstruiraju u "jeziku" određenog kolektiva; tako razumijevati određeni narod podrazumijeva razumijevanje njegove mitologije. Kada je riječ o književnom poimanju mita, možemo uočiti nekoliko načina referiranja na mit i mitsku svijesti. Prva faza referiranja na mit i mitologiju izričito se vršila u usmenim predanjima i legendama čija je vremensko-prostorna instanca daleko u prošlosti, ali, istodobno, takva predanja i legende mogu samo da egzistiraju u mitskom svijetu. Druga faza referiranja je ona koja pokušava da relativizira i kritički se odnosi prema takvoj kulturi sjećanja[5]; kao što je istakao T. S. Eliot da "svaka tradicija, svaka rasa ima ne samo svoj stvaralački, nego i kritički način mišljenja."[6] Smisao za prošlost ne treba biti u onom domenu da se izričito na nju referira kao nešto što je prošlo, nego da pronalazi u njoj nešto što je i danas prisutno, ono što se iz nje preobrazilo. Književnost neće smatrati neprirodnim što sadašnjost mijenja, daje drugu perspektivu, dekonstruira, redefinira, relativizira prošlost, kao što neće smatrati lošim ni to što prošlost upravlja sadašnjošću, ona će pokušati da iz različitih perspektiva sagleda na koji način se ovakve mijene oslikavaju na društvenoj sceni. Kada je riječ o odnosim književnosti i mita, književnost nužno odvaja upćeusvojeni motiv mita od njegove teološke podloge, te tako sebi otvara prostor da mit izvrgne predrasudama i provjerama. Ono što se iz ovoga može zaključiti jeste da mit egzistira u metapriči jednog kolektiva ili lokalne zajednice, odnosno njihovoj metapovijesti, a mitološka bića izrastaju u monumentalna bića čije se mitološke realizacije mogu sagledati jedino iz "teološke" perspektive.

Južnoslavenski narodi, upravo, egzistiraju u mitološkoj svijesti koja svoje utemeljenje pronalazi u religiji Slavena. Takva mitološka svijest će metastazirati u hrišćansku religiju i kulturu, i ona će naći svoj novi oblik kojim će se prilagoditi zvaničnom učenju nove religije. U hrišćansku religiju se prenose oni motivi tipa: obožavanje predaka, odnos prema kolektivu, motivi bogova, natprirodne pojave, kult žrtve, obilježavanje heroja itd. Ovakva motivika omogućava da se konstruiraju novi oblici mitologije koju Schelling naziva "hrišćanska mitologija"[7]. Na ovakav način ustrojena duhovnost i kultura ni u jednom segmentu svoga razvoja u kvalitativnom smisli ne može se smatrati zastarjelim, iz razloga što ovakav prijenos motiva u kulturi obnavlja primarna obilježja na kojima je kultura konstruirana, tako da sadašnjost ima kulturnu svijest o prošlosti. U fazi "hrišćanske mitologije" koja se konstruira, takoreći, u historijskom vremenu u sebi nosi transformirane motive starih mitova. Ono što ovu fazu odlikuje je historijska interpretacija događaja koji obilježavaju ovaj oblik mitologije, međutim, ova faza mitologije je podložna različitim interpretacijama i ideologizaciji. Schelling smatra "da građa hrišćanske mitologije nije priroda nego istorija, naročito čudesno u

5 Usp. Kuljić, Todor: *Kultura sjećanja*, Čigoja, Novi Sad, 2006.

6 Eliot, Tomas Stearns: *Tradicija, vrijednosti i književna kritika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.

7 Kulenović, Tvrtko: *Lektira III*, Svjetlost, Sarajevo, 1988.

istoriji, kao sfera proviđenja i moralnih vrednosti, kao simbol sveta, ideja se tu ne pojavljuju kao priroda i biće, nego čovjek i njegovi postupci, umesto obogotvorenje čoveka – očovječenje božanstva."[8] Na tragu ove Schellingove konstatacije možemo izvesti niz zaključaka koji su značajni za dalji dio rada, tim prije što se cjelokupna hijerarhija "božanstava" i njihova transformacija na južnoslavenskom prostoru dešavala po ovom principu. Upravo, ovakve principe, ako ih pratimo od "mitološke do historijske" transformacije, nužno prati razvoj mitologije na kojoj su se utemeljili "nacionalni sveci" u pojedinim kulturama južnoslavenskih naroda. S tim u vezi književnost i njeni žanrovi tako "imaju za cilj usredsrediti pažnju na analizu procesa transformacije, hipostaziranja mita kao 'prelazne ideologije', najsloženije dijelektike forme i sadržine". Tako književnost preispitanje ono što se u kulturi ponavlja, simbiozu prošlosti i sadašnjosti, tako da se prošlost osjeti u sadašnjosti.

Južnoslavenska mitologija svoju realizaciju prvotno ostvaruje u religiji. Pisci i ukupna književnost je religiju doživljavala u različitim periodima na različite načine. Imamo nekoliko faza u odnosu religije i književnosti: prva faza je ona kada književnost smatra religiju neupitnom, druga faza je ona kada se religija putem književnosti poricala ili zabranjivala, treća faza počinje od Defoa kada se uvodi "sekularizacija književnosti" u kojoj religija ne igra veliku ulogu u litereturi. Međutim, kada se uvide svi ovi segmenti koje književnost ima prema društvenim vrijednostima i kulturnim normama, slobodno možemo postaviti pitanje na kojim granicama književnost postaje neetična? Kao odgovor nam može poslužiti Eliotova tvrdnja "o književnosti će se suditi u skladu s moralnim normama".

II

Na tragu ovih odrednica koje smo postavili nastojat ćemo sintetskim i analitičko-interpretativnim postupkom dekonstruirati poeziju Vaska Pope i dramu Siniše Kovačevića. Ova dva pisca za temu uzimaju lik ili kult sv. Save. Osnovno polazište za obradu ove teme ovi pisci su pronašli u dva momenta, prvi moment je transformacija mita i mitološke svijesti kroz vrijeme sa svim njegovim/njenim preobražajima. Prvi moment je vidljiv u poeziji Vaska Pope koji rekonstruira cjelokupnu svijest u mitološkom smislu riječi, prati elemente i simboliku koja se prenosi iz slavenske mitologije u hrišćansku, s jedne strane, dok, s druge strane, on prati percepciju takvih mitskih elemenata u hrišćanskoj kulturi. Drugi moment je karakterističan da on prati gotov "slavensko-hrišćansko mit" o sv. Savi, na drugi, nov način. Za ovaj moment je karakteristično to da on preispituje ona mjesta gdje se mit, takoreći, "ohistoričio", i gdje je postao predmet, ne teološke i mitske realnosti, nego političke i ideološke uzurpacije. Siniša Kovačević je postupkom postmodernističke relativizacije i nevjerovanje u metanarative preispitao one se-

8 Kulenović, 254

gmente kada je religija i mitologija postala ideološki instrumentarij za ostvarivanje političke moći. Književnim postupkom kojim su se koristila ova dva pisca su parodija i ironija, tim prije što ova dva postupka omogućavaju relativizaciju mitološke i ideološke svijesti, a samim tim ova dva pisca znaju da se mit, koji je u ovom slučaju ideologiziran, može dovesti u pitanje jedino ako se uvidi njegova "apsurdna" strana. Međutim, ono što je vidljivo kod ova dva pisca jeste i to što oni i pojam kulturnog pamćenja vide na dva različita načina. Vasko Popa pamćenje vidi u dirkemovskom smislu poimanja kulturnog pamćenja, kada se pamćenje formira izvan bilo kakvih društvenih normi, i da je ono "sudbinska" datost sama po sebi, dok, s druge strane, Kovačević kulturno pamćenje promatra u ničeanskom smislu, tj. kada se kulturno pamćenje promatra sa stanovišta društvenih normi, odnosno klasne strukture, gdje svaka klasa kulturu pamti različito. U tom smislu, Kovačević formiranje kulturnog pamćenja vidi kao konstrukte elitističke kulturne norme.

Prva pjesma u ciklusu pjesama o sv. Savi je pjesma *Savin izvor.* Ova pjesma govori o načinima na kojim se konstruirao kult sv. Save, o njegovim počecima i misiji. Počeci njegove misije su izrazito vezani za mitski svijet i mitologiju starih naroda. Takva jedna mitska pojava koju ova pjesma donosi jeste osnova na kojoj se formirao kult o sv. Savi. Ova pjesma donosi niz mitskih simbola od vode, štapa, kamena, vuka itd.

Na dnu ove vode
Sija biljurna vučja glava
Sa dugom u čeljustima (Savin izvor)

Legende koje govore o mitološkim bićima često navode *vuka*[9] kao božanstvo slavenske mitologije (Dabog)[10]. Postoji legenda koja govori o tome kako je sv. Sava živio u planini i hranio vukove[11]. Međutim, kod starih Slavena vuku su se prinosile i žrtve, i vuk, ujedno, predstavlja simboliku predaka. Ono što bih moglo odgovarati tumačenju ove pjesme jeste da je simbolika vuka (hromog vuka koji je bio vrhovni vuk među vukovima) tumačena u smislu da je se on pretvarao u čovjeka[12] (pastira); kao što znamo, svi biblijski sveci su bili pastiri, imali su štap, i čuvali stado (narod). S druge strane, simbolika *duge u čeljustima* donosi sliku žrtve, s jedne strane, dok, s druge, simbolika *duge* je promjena, novo vrijeme. U kontekstu ove pjesme simbolika *vučije glave* bila je osobenost vjerovanja pagan-

9 Usp. Žunić, Dragan, "Vučija književnost: Tradicionalni motiv vuka u srpskoj književnosti". *Iz knjige: Nacionalizam i književnost, Srpska književnost 1985-1995,* Open society institute, Hungary, 1999.

10 Čajkanović, Veselin, *Mit i religija kod Srba*, Beograd, 1973.

11 Vidi Čajkanović, *Sv. Sava i vuci*, str. 319

12 Transformacija vuka u čovjeka je vršena postepeno prvo u čovjeka koji je sjedio na vuku, potom, čovjeka s vučijom glavom, a tek onda u čovjeka. Pošto je vuk bio vrhovno božanstvo, njegove transformacije u čovjeka proizvode obogotvorenog čovjeka.

skog čovjeka, jer je vuk u neko doba preobražen u čovjeka. Ono što se pojavljuje kao simbol početka ili Savinog izbora je štap, kamen, i voda, što možemo, također, povezati s paganskim vjerovanjem.

Druga pjesma *Život sv. Save* govori o tome na koji način je sv. Sava postao svetac. Iz ove pjesme se vidi život sveca: odlazak od naroda (*Gladan i žedan svetosti/Napustio je zemlju/I svoje i sebe*), mora napustiti roditelje, pojavljivanje mitoloških bića, dobija mitološke moći (*Uzjahao je štap/Vratio se na zemlju/I tu našao i svoje i sebe* – iz ovog stiha vidimo mitološke motive: štap[13] koji leti). Ovakve mitološke osobenosti omogućavaju sv. Savi "dugotrajan život" u svijesti naroda, jer je on simbolički predvodnik naroda (okružen vukovima – narodom, a sv. Sava vrhovni "hromi" vuk)

Živi bez godina bez smrti
Okružen svojim vukovima (Život sv. Save)

Treća pjesma je *sv. Sava,* i ona govori o njegovoj svetosti. Ona govori o vanjskim atributima sv. Save iz kojih možemo vidjeti da sv. Sava ima atribute kao i svi grčki bogovi, naprimjer Hermes. Većina mitskih elemenata koje odlikuju sv. Savu mogu se uočiti kod boga Hermesa i germanskog božanstva Bodana. Ono što se prožima koz ovu pjesmu jeste simbolika pijetla, ali i drugi paganskih životinja.

Na ramenu petao mu plamti
U ruci štap premudri peva
Pesmu ukrštenih puteva (sv. Sava)

Ono što se u ovoj pjesmi primjećuje je to što se spominje, osim vuka, i druga životinja koja se vezuje za pagansko vjerovanje, a to je *pijetao.* Za pijetla se tvrdi da jeste predstavljao čestu žrtvu koja je prinošena htoničnim božanstvima. On je u grčkoj mitologiji bio prinošen bogu Hermesu. Ono što je karakteristično za ovu pjesmu jeste da ona donosi jasan motiv nošenja pijetla. Pijetao je kod starih naroda bio nošen od boga Mrata. Mrata je bio bog mrtvih. Međutim, za sv. Savu se vežu legende koje govore da je i on nosio pijetla. Iz ovoga se jasno vidi transformacija mitova iz paganskih vremena u hrišćansko doba. Tako Čajkanović kaže: "da je petao pripadao sv. Savi , odnosno božanstvu koje je on smenio, kao atribut."[14]

Karakteristična je, također, pojava predmeta s čarobnim moćima, tako čest predmet je *štap.* Štap kod sv. Save ima čarobne moći: od vrana stvara ovce, bezdušnog čovjeka pretvara u kamen. Ovaj atribut je veoma važan kod htoničnih božanstava, u tom smislu on se javlja i kod Hermesa, Hadesa i drugih bogova. Čarobne moći štapa su pokazivale nadnaravnu moć koju je posjedovao neki bog,

13 Usp. Čajkanović, 385. Vidjeti svekolike simbolike štapa kod sv. Save.

14 Čajkanović, 382.

on je bio dokaz njihove božanske naravi (*U ruci štap premudri peva*[15]*)*. Takva simbolika štapa javlja se i u hrišćanskoj religiji.

Štapom pred sobom
Mrak na četvero seče
Hitne debele rukavice
Pretvorene u mačketine
Na sivu vojsku miševa (Putovanje sv. Save)

Na tragu svih ovih osobenosti koje odlikuju paganske bogove, a kasnije i sv. Savu, može se utvrditi velika transformacija osobina i osobenosti iz jednog vremena u drugo, iz paganstva u hrišćanstvo. Tako lik i ličnost sv. Save možemo uporediti s vrhovnim bogom starih Slavena koji se zvao Dabog. Dabog je bio najveći bog (summus deus) paganstva; tako nije slučajno što neke njegove osobine nose kasniji sveci u hrišćanskom dobu. Dabog je bio, također, najveći "nacionalni bog", koji je bio začetnik cijelog jednog naroda; u tom smislu ovakve osobine možemo uočiti i u liku i ličnosti sv. Save, koji se smatra najvećim nacionalnim svecem kod Srba u hrišćanskom dobu, ali i začetnikom srpske pravoslavne crkve u religijskom i političkom smislu. Paganska božanstva prije nego što su antropomorfirana u ljude imali su životinjske oblike koji su se s vremenom mijenjali. Najkarakterističnije božanstvo naših predaka je bio *vuk* (*Vidi svoju vučju glavu/I na čelu ispisan znak*), a vrhovni vuk bio je *hrom* u jednu nogu (hromi Dab).

Dabog je bio vrhovni bog vukova, što se može povezati s predanjima kako je sv. Sava živio i hranio vukove u planini (*I doziva gladne vukove/Sa vrha kruške baca im listove/Pune crvenih dugovratih slova/I belih jaganjaca*[16]*)*. U srpskoj mitologiji ima predanje da se vuk pretvorio u čovjeka s vučijom glavom, a nakon čega je postao *bogom sitne stoke.* Ovakvo što vidimo i kod sv. Save koji je, prema predanjima, bio pastir, kao i veći broj svetaca "hrišćanske mitologije", ali i biblijski tekstovi govore o svecima koji su bili pastiri, što će docnije preći u simboliku da stado (narod) čuva pastir (svetac) (*Čuva belo kameno stado/Na zelenom obronku*). Mjesta gdje su boravili paganski bogovi (Dabog) su pretežno bila u brdima, bez ljudi, na nekoj nepristupačnoj planini. Ovakva simbolika može se vidjeti i u grčkim mitovima, i to da je mjesto Zeusa na nepristupačnom mjestu planine Olimp. Međutim, ovakvo što vidimo i kod sv. Save koji je otišao od kuće – svaki svetac se morao udaljiti u nepoznat prostor od ljudi; prema predanjima, sv. Sava je otišao u planinu.[17] (*Gladan i žedan svetosti/Napustio je zemlju/I svoje*

15 Atribut *premudri* nosi simboliku dokaza, znaka.

16 U ovim stihovima V. Popa postupkom parodije ismijava one koji vjeruju i zaluđeni svojim uvjerenjima *kao gladni vukovi.* O funkcijama humora i parodije kao njegovim postupkom vidi u : Bošković, Aleksandar, *Pesnički humor u delu Vaska Pope*, Institut za književnost, Beograd, 2008.

17 Međutim, prema žitiju, on je otišao u manastir. Kasnije ćemo vidjeti kao se s ovim "poigrava" Siniša Kovačević.

i sebe). Što se tiče "doživljaja" svetaca, oni su, prije svega, htonična božanstva, opisani kao *starci,* pri čemu ne treba zaboraviti, prema mitskom vjerovanju, da se starost doživljava kao *zrelost* i *mudrost,* ovakvo što možemo vidjeti i kod grčkih bogova (opis Zeusa, Hermesa, Hadesa), ali i kod kasnijih hrišćanskih svetaca koji su stari, iznemogli. S tim u vezi, ovakvo što se može vidjeti i u hrišćanskoj ikonografiji, gdje se sveci slikaju kao iznemogli starci s bradom i sijedom kosom. Ovakve opise možemo vidjeti i kod sv. Save. (*Oko njegove glave lete pčele/I grade mu živi zlatokrug/U riđoj mu bradi/Zasutoj lipovim cvetom/Gromovi s munjama igraju žmurke*). Ono što se posebno nameće jeste da su htonična božanstva mogla oživljavati bića i izmijeniti pojave u prirodi. Ovakvo što može se vidjeti i kod hrišćanskih svetaca (tako i sv. Sava, naprimjer, liječi bolesti), ovakve osobine su prenijete i na cjelokupno biblijsko kazivanje o Isusu. (*Umivanje ovom vodom/ Leči od svake smrtobolje/Gutljaj ove vode /Od svake životobolje*).

Dolaskom hrišćanstva na ove prostore paganski bogovi su eliminirani na dva načina: "niža božanstva i demoni ostavljeni su, uglavnom, na miru. *Summus deus* elimininiran je u dva pravca: ili *kompromisom,* kojom je prilikom *interpretatio christian* prenijela sve njegove funkcije, kao što smo vidjeli, na pojedine velike svece, npr. Sv. Sava., ili *potpuno negirani*, i, u tom smislu, načinjen je Dabog *đavo*, pri čemu su mu se pripisale neke osobenosti đavola. Iz ovog dosad predočenog moglo se vidjeti na koji način se mitovi transformiraju u povijesti čovječanstva, koji su ti elementi koji se prenose, a koji su ti koji se gube, šta se pamti, a šta ne.

III

Drugi dio rada će govoriti o onim segmentima kada mitska svijest iz „onostranosti" mita bude spuštena u pojavni svijet, prije svega u historiju. Kada se mit spusti u historijsku zbilju, onda on biva predmetom različitih interpretacija, prije svega, ideoloških.

Drama Siniše Kovačevića *Sv. Sava*[18]*,* upravo razmatra onaj dio ljudske svijesti koja je proizišla iz mita, koja je metastazirala i reinterpretirala se, prije svega, za potrebe ideologija vladajućih elita[19]. U tom smislu, Kovačevićeva drama

18 Pozorišna drama u četiri dijela i dvadeset sedam slika. Ovom prilikom treba naglasiti da je ova drama prilikom izvođenja bila prekidana.

19 "Naime, tvorci junačkih pesama (ali drugih "kulturnih mitova"– N.R.) ne polaze od činjenica istorijskih zbivanja, već od njihove interpretacije u crkvenim krugovima gde su prethodno ideološki stilizovani, tačnije cenzurisani ili promenjeni. Na taj način obrađen materijal ulazio je u žitija, letopise i usmena kazivanja. Transponovanje kosovskog mita(i svetosavskog– N.R.) u poželjnoj nacionalnoj odori vršilo se na početku preko crkvenih krugova, rodoslova i letopisa, a mitizacija istorijskih ličnosti i posebno spajanje pravoslavne vere i mitskih predanja odvijalo se u vreme nacionalnih preporoda i ratova postajući neka vrsta herojskog kodeksa ili idejnog stožera nacije. Drugim rečima, kosovski mit (i svetosavski mit - N.R.) je u burnim vremenima delovao kao moćno sredstvo obuzimanja masa herojskom prošlošću i pobudom za nova

nastaje u vremenu postmodernizma, i ona nastoji „proispitati“ na kojim osnovama se konstruiralo “društveno vrijeme” i kultura pamćenja. Postmodernistička književna praksa daje alternativni način smislu svijeta, ona, kao takva, ističe da postoji više značenja i interpretacija stvarnosti, osim što odbacuje formalnu pozitivističku epistemologiju i gaji nepovjerenje u razum, postmodernizam donosi i nepovjerenje u metanarative. Uostalom, Lyotardova odredba postmodernizma glasi: “nemogućnost da se vjeruje u metanarative.” Na tragu ovih razmišljanja Kovačevićeva drama nastoji sagledati drugu perspektivu prošlosti na takav način da interpretaciju o povijesti sagleda iz kritičke kulture sjećanja. Međutim, kulturno sjećanje/pamćenje sagledano na ovakav način ne donosi monolitno kulturno sjećanje/pamćenje iz razloga što, kada se kultura rekonstruira, postoje, u ničeanskom smislu riječi, različiti vidovi sjećanja na prošlost ovisno o klasi koja kulturu pamti. Upravo, na ovim prostorima Balkana kultura je podložna instrumentalizaciji ideologija, prije svega što svaka “nacionalna kultura” donosi svoje ideološke interpretacije kulturne posebnosti na dva načina: (1) s ciljem razgraničenja od srodnih naroda, i(2) radi predstavljanja svijetu u naročitom misionarskom svjetlu. Ova dva modela mogu se proširiti na još tri segmenta, što je posebice Kovačević donio u drami, a to su: (1) objašnjenje porijekla nacije, (2) način njenog opstanka i (3) istorijski žrtveni učinak. Također, na osnovu ovoga možemo postaviti pitanje na koji način se mitovi i cjelokupna mitologija interpretira na području Balkana? Paul Kolston[20] izdvaja tri načina: (1) izriču samosvojnost (sui generis), (2) o predziđu (ante murale), i (3) o starini (witiquitas). U tom smislu, svi ovi segmenti kulturnog razdvajanja sjećanja/pamćenja kod različitih naroda doprinose tome da sjećanja i pamćenja budu predmetom različitih zloupotrebe. Kovačević, na tragu ovoga, cjelokupnu nacionalnu povijest vidi kao domen različitih ideoloških i političkih konstrukcija.

Kovačević metanarativnog subjekta iz mita u liku sv. Save decentrira na različite načine, pri čemu kult sv. Save prikazuje kao igru moći za očuvanje vlastitog elitnog položaja, a ne kao transcendentalnu predodređenost. Ovakva drama je pokazala, u duhu postmodernističke književne prakse, da ne postoji “metaistina”, nego više istina i interpretacija. Na tragu ovoga, drama *Sveti Sava* donosi jednu društvenu priču i historijsku pozornicu borbe za moć oslikane u porodici Nemanjića. Ova drama je apsolutno dovela u pitanje mjesta pamćenja kulture, porodicu Nemanjić i žitije o sv. Savi. Kao što znamo, *Žitije o sv. Savi* (Teodosijevo) donosi jednu “biblijsku naraciju” o sv. Savi, i da je, pritom, cjelokupna njegova “misija” sagledana iz metafizičo-asketske požrtvovanosti za svoj narod, s jedne strane, dok, s druge, žitije donosi naraciju o samosvojnosti i sta-

pregnuća.” Usp. Đerić, Gordana, *Pr(a)vo lice množine: Kolektivno samopoimanje i predstavljanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi,* Institut za filozofiju i društvenu teoriju I. P. “Filip Višnjić”, Beograd, 2005.

20 Drugim riječima, svaki narod se predstavlja različit od drugih susjednih naroda, jer je odbranio svoje vrijednosti i duboke korijene, ali i vrijednosti civilizacije (Zapad od Istoka, i obratno).

rini naroda za koji se sv. Sava, kao takav, žrtvovao. Nasuprot ovoga, Kovačević parodijom na žitije o sv. Savi donosi jednu plemićku igru na dvoru, borbu za vlast porodice Nemanjića. Decentralizaciju subjekta metanarativa Kovačeviću je omogućila igra "jezikom", tako da likovi koji su u drami žive u razvratu, hedonizmu, a ne kao likovi s potpunim moralnim i etičkim samoosvještenjem. U tom smislu, Kovačevićeva drama donosi onaj segment društvenog uređenja kada za ostvarivanje političke moći elite za manipulaciju uzimaju religiju[21], iz razloga što u religiju nema sumnje, ali i to što religija, kao takva, u najširem smislu riječi, drži pod kontrolom najveći broj društvenih masa. Ono čime Kovačević u prvi mah "izaziva šok" kod čitaoca jeste apsolutna demistifikacija sv. Save i porodice Nemanjić, pri čemu iz biblijske naracije spušta u jezik društva, jezik koji je prost bez ikakve uzvišenosti[22].

Rastko: Stefan se razgaćio i gologuz juri sluškinje oko stola, ostali podriguju i podvriskuju…

Međutim, ova drama sagledava i one segmente unutarporodične borbe za vlast u porodici Nemanjića. Ovakvo što se pojavljuje nekoliko puta u toku drame. Lik koji vodi cjelokupnu dramu je Starac[23] koji manipulira likovima, ali i u svom misonarskom smislu Starac predstavlja mudraca koji razrješava enigmu oko suprotstavljanju kolonizatoru, tj. Osmanskoj carevini.

Starac: *Neće pomoći mačevi i buzdovani. Ovi se azijatski skakavci ne mogu mačem zaustaviti. Njihove se ženke porađaju na konjima, kote po dvoje-troje, kod njih trudnoća traje po dvanajest dana. Tu nema spasa. Mislim, na spas od mača. Zatrće nas ko ovce detelinu. Ako se dotle sami ne potamanimo. Razumeš sinovac.*

Očuvati vlastitu moć porodica Nemanjića uspjela je političkim dogovorima ss crkvama među kojim se našla: "istočnom" prvoslavnom, pod čijim su patronatom bili, i „zapadnom" katoličkom, koja se u to vrijeme širila. Ovakvo što se moglo jedino očuvati uzajamnim ženidbama i povezivanjima s različitim centrima moći. Simbolika ženidbe karakteristično se veže uvijek za elitističke norme i kulture u onim slučajevima kada vladajuća elita izgubi položaj u društvu, i da bi sačuvale svoj elitistički karakter one se žene međusobno, i porodično se vežu. Također, ova drama donosi neke historijske činjenica, ali ih sve predočava iz jedne druge perspektive.

Sava: *Moramo se što pre osamostaliti, što pre. I crkveno i svetovno. A onda prosvećivati. Poumiraće od šuge i tripera pre nego što Turci i stignu do granice. Sve je stric bio u pravu, sve. Nije vreme za kovanje mačeva, od njih spasa nema*.

Kontrolu i vlast na području Srbije Nemanjići su ostvarivali na različite načine, prije svega istjerivanjem hereze /bogumila/, sklapanjem brakova s Rimljanima, i to da bi očuvali svoje intrese u slučaju prodora Turaka s istoka. U tom smi-

21 Louis Althusser u tekstu *Ideologija i ideološki aparati države* (1971*)* govori o instrumentalizaciji religije u svrhu ideoloških manipulacija, odnosno o ideologizaciji religije.

22 Ovom prilikom je naveden "blaži" primjer za ilustraciju od onih koji se nalaze u drami.

23 Simbolika starca kao mudraca.

slu, u ovoj drami može se vidjeti na koji se način cjelokupno kulturno pamćenje formira unutar vladajuće elite, a da, pritome, svekolika društvena zajednica samo biva izmanipulirana. Međutim, i vladajući centri moći, prije svega crkve, katolička i pravoslavna, žele da očuvaju mir na granicama carevina/religija, zato pristaju na sve zahtjeve Nemanjića, a Nemanjići vide svoju posebnost kao posrednika u političkom smislu.

Patrijarh: *Ni preterana skromnost nije baš uvijek vrlina. Možete li vi sprečiti širenje katolicizma u Srbiji? Možete. Ako ste se rešili bogumila, koji su, tamo kod vas, već pustili korene, moći ćete i ovo. Tada ste lečili, sada sprečite i gotova stvar.*

Za ostavarenje vlastite političke moći Nemanjićima je bila potrebna apsolutna kontrola nad stanovništvom. Takvo što, u vjerskom smislu[24], bilo je moguće jedino odvajanjem od grčke autokefalne crkve. U ovoj drami sv. Sava je prikazan kao politička figura koja je manipulirala i članovima svoje porodice, i ostalim centrima moći. Međutim, kada se u elitnoj porodici pojavi neko od njenih članova ko opstruira porodične ciljeve i vrijednosti, oni su bili ubijani[25], ovakvo što je vidljivo i u ovoj drami. Na koncu, sv. Sava kruniše Stefana Prvovenčanog za kralja Srbije, i proglašava autokefalnom srpsku crkvu, a njegova smrt, kao što sam kaže u drami, mora nositi "mistični i žrtveni karakter".

Sava: *Ostala je još samo autokefalnost crkve i srpski arhijepiskop. I onda smo završili. Onda će stvari ići svojim tokom. Kad budem vidio srpsku crkvu i srpske episkope, onda samatraj stvar gotovu.*

Sava: (obraća se patrijarhu) *(...) ako srpska crkva u najkraćem roku ne bude autokefalna, Vizantija će se uskoro graničiti sa Vatikanom. Imaćete, s jedne strane, na granici Turke na drugoj pokatoličene Srbe.*

Sava: *Jedino te u ovom trenutku može proglasiti kraljem je papa. Od Grka i patrijarha krunu nećeš dobit nikad. Oženit češ Anu Dandolo, ćerku venecijanskog dužda.*

Konačno, na osnovu ovih nekoliko primjera vidljiva je u drami politička uloga sv. Save. Na tragu ovoga možemo zaključiti da kod ova dva pisca vidimo različite interpretacije lika i ličnosti sv. Save, tim prije što Vasko Popa sv. Savu sagledava na mitološkoj razini u kojoj se može vidjeti da su njegove pojedine osobine u vezi s paganskim bogovima i htoničnim božanstvima, s jedne strane, dok s druge, Popa je pokazao na kojim osnovama se vrši mutiranje mita i mitske svijesti. Kovačevićev osvrt na ovu problematiku, kao što smo vidjeli, zahvatio je

24 "… počev od vremena kada se politika pretvarala u teologiju, ideologija u liturgiju, a istorija u poeziju, u vreme kad je čovek bio mnogo bliži zemlji, a zemlja nebu.", Đerić, str. 25 (fusnota) preuzeto iz djela B. Bojović: "Geneza kosovske ideje u prvim postkosovskim hagiografsko-istoriografskim spisima". U zborniku *Kosovska bitka 1389. godine i njene posledice.* Beograd, 1991., str. 28

25 U drami lik Radoslava koji želi da se srpska crkva vrati pod okrilje grčke crkve, ali i da se vrati grčki jezik. Sava mu izmanipulira bratom i on ga ubije zbog prijestolja, tj. da ne narušava Savin koncept srpske države i crkve.

onu fazu kada mitsko u liku i ličnosti sv. Save postaje sferom historije, tačnije ideologije. Tako da se ova dva pisca nastavljaju jedan na drugog na način da Vasko Popa problematizira "metafizičku stranu" konstruiranja lika i ličnosti sv. Save, a Kovačević onu stranu historije koja je ideološki i politički konstruirana■

LITERATURA:

1. Assmann, Jan, *Kulturno pamćenje*, Vrijeme, Tuzla-Zenica, 2008.
2. Bošković, Aleksandar, *Pesnički humor u delu Vaska Pope*, Institut za književnost, Beograd, 2008.
3. Cassirere, Ernst, *Filozofija simboličkih oblika/Mitsko mišljenje*, Novi Sad, 1985.
4. Čajkanović, Veselin, *Mit i religija kod Srba*, Beograd, 1973.
5. Deretić, Jovan, *Istorija srpske književnosti*, Neolit, Beograd, 1983.
6. Đerić, Gordana, *Pr(a)vo lice množine: Kolektivno samopoimanje i predstavljanje: mitovi, karakteri, mentalne mape i stereotipi,* Institut za filozofiju i društvenu teoriju I. P. "Filip Višnjić", Beograd, 2005.
7. Eliot, Tomas Stearns, *Tradicija, vrijednosti i književna kritika*, Matica hrvatska, Zagreb, 1999.
8. Erich Fromm, *Pojam povijesti*, iz knjige: *Dogma o Kristu /Bit ćete kao Bog/Psihoanaliza i religija*, Zagreb, 1986.
9. Foucault, Michel, *Historija i historičnost čovjeka*, iz knjige: *Riječ i stvari*, Beograd, 1971.
10. Kuljić, Todor, *Kultura sjećanja*, Čigoja, Novi Sad, 2006.
11. Kulenović, Tvrtko, *Lektira III*, Svjetlost, Sarajevo, 1988.
12. Nora, Pierre*, Kultura pamćenja i historija,*Tehnička knjiga, Zagreb, 2006.
13. Popa, Vasko, *Izabrane pesme*, Beograd, 1978.
14. Walker, Thomas, *Futures Research Quarterly*, 1996., prev. Ognjen Strpić (Postmodernizam i proučavanje budućnosti
15. Žunić, Dragan, "Vučija književnost: Tradicionalni motiv vuka u srpskoj književnosti". *Iz knjige: Nacionalizam i književnost/ Srpska književnost 1985-1995*, Open society institute, Hungary, 1999.

TRANSFORMATION OF MYTH CONSCIOUSNESS IN VASKO POPA'S POETRY AND SINIŠA KOVACEVIC'S DRAMA

Nehrudin Rebihić

Summary

Modern readings of literature imply the recognition of different relationships of contemporary authors' works and texts of older forms of literature. In such tendencies, we can often connect works from medieval literature and literary achievements which are in specific inter-textual relation with them. This paper, in a way of multi-layered reading of palimpsest, tries to read works of contemporary Serbian literature in intercultural relationship with medieval Serbian texts, and beside this, paying special attention to trans-coding of taken myth matrix.

Key words: Vasko Popa, Siniša Kovačević, myth consciousness, literary critics

GODIŠNJAK 2010

PRIJEVODI

UDK 821.163.43*-1 (082)

Poezija Bošnjaka Sandžaka na orijentalnim jezicima: (izbor)

Priredio:
Sead Šemsović
Filozofski fakultet, Sarajevo

Ahmed Vali Novopazarac (1564-1599)

(XXXII) Savjeti Aklu od šejha Ilhama da ne postane rob i sluga strasne želje

Majstor govora što mudrosti sipa
Šejh lijepe riječi koji savjete zna.

Govornik na mjestu za okupljanje i izlaganje
U ovoj melodiji ovako otpoče obznanjivanje

Kako padišah imaše u to vrijeme
Jednoga šejha kojeg drugi ljudi slijede

Noću Boga spominje, danju postač je
Slično nebesima stalno u poslovima je

Prah sa njegova praga surma je za ljude dobre
Tadž na glavi njegovoj – pravac kud se svako pleme okreće

Izgrađen je njegov dvor mali i izvana
Pun svjetlosti mali otvor srca njegova

Uz znanje nutrina čista njegova, svakog trena
Ogledalo što ukazuje na slike iz ovoga svijeta

Onaj što driješi čvor na stranici svijeta nevidljiva
Poznavatelj simbola tajne u koju se ne sumnja

I po bogobojaznosti i vezanosti za vjeru poznat je
I još odjećom siromaštva uljepšan je

Vladanja hrabroga, onaj kome je ljudskost navika
Srca prosvijetljena, koji istinu zna, istinu promatra

Njegov jezik – ključ vrata nade je
Ogledalo spoznaja njegova tekija je

Mjesto smiraja njegova – prostor kosmosa
On vladaru ovog svijeta potrebe ne predočava

Ne ovisi o ljudima koji traže duhovno stanje
Zbog odustajanja od dunjaluka, on tadž na glavi posjeduje

Ugodna ponašanja, prijatnih osobina, dobra imena
Šejhovi ga nazivaju llham (Nadahnuće) od Boga

Čuo je kako je vladar svijeta ovoga
Postao prijatelj strasti i silnih želja

Sa Peharom pića tad razgovarao je
A mladići učenici za šejha ga uzeše

S ljudima čistote /duha/ on se družiše
Sa prijateljima strasti stalno bijaše

Mastionicu otvori i pero uze
Tako za Akla pismo napisao je:

"Da li je odgovarajuće da, o ti što svijetom vladaš
Za jednu ili dvije žudnje svezan budeš

S promjenom slavljenja Boga u riječ i sviranja
Sa postom i u ime proteklog klanjanja namaza

O vladaru, ti pazi, ne odustaj od abdesta
Ne izlazi iz počasti vode s lica koja ti je na rukama

Ako zbilja od mene tražiš savjeta
Odustani od prijatelja smutljivaca

Otkako ti se prepriječi ovo stanje
Sav svijet skupa ulaže žalbe:

Mjesto gdje se sedžda čini on je bacio
Tespih je posve naopako iskrenuo!

Otkako si se njima usprotivio jednog trena
Od tebe su ruke digli ljudi ovog svijeta

Na ovom svijetu smutnje brojne nastadoše
Štete na kraju u brojne gradove stigoše

U pismu i ukratko i potanko sve
Od izlaganja evo i ovo stiže

Namjera, pak, nek je vjera i vjerovanje
Da bi upravljao ljudima smutnje

Da bi ponovo zadobio svoje prijestolje
Da bi kao zapovjednik došao do pravde

Hrabar je onaj čovjek što stid posjeduje
Koji uz poniznost ima samopoštovanje!"

Kad do Akla ovo pismo stiže
Zadovoljan bijaše onim što šejh izreče

U srcu njegovome svjetlo upute se zapali
Sretno oko njegovo iz sna se probudi

Naredi vladar visokoga stupnja
Pogledom svirača tad pogleda u Naja

Def sa udarcima zajeca
Na to poniženje Čeng zakuka

Šemov jezik uhvaćen, presječen bi
Na vratima mejhane Džam (Pehar) obješen bi

Na sjedeljci nikoga da sjedi ne bijaše
Čaša se okrenu, ponudi za skupove

Uhapšeni bijahu Nazar, Hajal i Nagme
Ljudi ovog vremena prkositi otpočeše

Vladar svijeta rasrdi se
Još i Dil bijaše svezan u okove

Noga mu zlatnim lancem svezana
Zbog odvajanja duša mu tužna i iznemogla

Nakon ovog prođe dosta vremena
Niko se ne zauze za Dila

(S osmanskoga preveo i prepjevao: Adnan KADRIĆ)

Ahmed Gurbi (rođen krajem 17. ili početkom 18. vijeka)

***

Znaj da je Bosna domovina moja
Novi Pazar rodni grad je moj

Narod gazija i ljudi ponosnih,
Boga jednog znaju, namaz ne puštaju

Narod naš, grad, djedovinu našu,
Uz dopust Gospodara ovo zborim:

Allah nek' sačuva tren ja ovaj želim
Da od tuge svake naraštaj zaštiti...

Zemlja Bosna zavičaj je moj
svi ljudi svijeta ovo ime znaju

Gazija središte, to je
Kad' mast prelije, sablja vodu pije...
Šeher moj sred Novog Pazara je
K'o u đulistanu bulbul zasjeli je

K'o pupoljak neprocvali
U sparini takvoj na mah ja ožednih

K'o voda bistra što spokojno stoji
Sa mnogo dana u godini snježnih

Hal moj u stvaranju neobičan posta
Bolnom ti se čini, i zdravi da ječi

Tok vremena najzad, trenutku je jamac
Vlasnik uspravljeni sam na svom vatanu.

***

Pogledi svih pravovjernih, k 'o alhemija su,
Onaj čija je ljubav potpuna, k'o more je
Onaj što do obale stiže mudar je
Put pravednih pred Bogom k'o san je
Ko se u besjedi zaljubi obavezan je
Pravedan i odan ko je k'o učenjak on je
Stihotvorac među domaćim tražen, „Gurbi"
Među budžake, ko s koprenom tičica je.

***

Ni trenutak ne dospijeva u društvo voljene
Ko ne prosipa vino-suze.
Znaj, da niko ne može da vidi Ćabu
Ko svoje lice ne upraši na tom putu.
Ne može svako da niže kao perle riječi
I pravo reci, svako ne može otići kao Gurbi,
Niti može da pretvori u cvat ruševine srca
Onaj koji do temelja ne sruši vlast tijela.

(S osmanskog preveo i prepjevao: Redžep ŠKRIJELJ)

Ahmed Hatem Bjelopoljac (umro 1754. godine)

Gazel XII

Za blizinom Njegovom uzaludna bijaše moja molitva
Uznemiri se ljubav poput lahora u sutonima.
Kad ugleda tmice među nama
Poput svijeće svjetlom i uputom on zatrepta.
Kada poželimo s vama se sastati
Mi za vama tragamo u žudnji.
Tragamo za madežom na obrazima
Poput onoga što u tami boji se svojega koraka.
Kad ukrasi crtu Lica svojega
Ona se pokaže poput sjene na žeravicama.
Murid šejhu tišti srce
Kao što oči moje muče zablude dušine.
Pitaj Hatema kako se o ljubavi sklada
Jer u poeziji njemu nema ravnoga.

Gazel XIV

Hiroviti čovječe, pusti sudbu da vreba iz prikrajka
Ako imaš želju, strpljiv budi ili sažgaj u nemirima.
Do ljubavnog sjedinjenja vodi nas žudnja
Njega ostvaruju oni koji su sebe savladali i čija duša je savršena.
Ako se ne bojiš treptaja niti pogleda zanosna
Dosegnut ćeš visine i ostvariti ono što ti je duša željela.
Rosa cvijet ukrašava i čini ga
Poput vene na obrazu što zlatom je nagizdana.
Kad ugledaju njen odraz u ogledalu
Iz želje za njom sve blagodati nijeme postanu.
Samo se srcem može postići ljubavno sjedinjenje
Do njega se ne može stići lahko i bez tegobe.
Da li onaj ko o Hatemu piše stihove
Može to učiniti lahko i kako dolikuje?

Gazel XXIII

Pokušah se s njom sjediniti kroz Onoga Koji sjedinjava sve
Ali ona mi kaza priču o zaljubljeniku koji propade.
Ne misli kako mjehurići kruže sred pehara
Već se njegova pjena natopila otrovima.
O umni skupe, ljubav to dragulj je
Ne korite one što nedolično ponašaju se.
Iz oka mi teče krv što srce pusto prekriva.
Tako se suzama postiže čistoća i bistrina.
Ne pitaj kome podarih svoj zanos i predanje.
Za to kriva je patnja, pa, pitaj o onome što izmučilo me.
Da nosimo u sebi sjećanja ezelska ne bi bilo poricanja
Ne bismo bili slijepi i nemarni i tako daleko od sabura.
Podarite oprosta dostojna ovim stihovima
Tragovi grešaka ne mogu zaobići čak ni Hatema.

(S arapskog preveo i prepjevao: Mirza SARAJKIĆ)

Gazel na harf tā (IV)

Svjetlost ljepote njene (i) pogled koji žeže za mene isto je
I svijeća i krilo leptira za mene isto je.

Nevoljnom se čini da sreća ima samo boje dvije
Ali u očima mojim i crno i bijelo isto je.

Sve dok mi sunčevi cvijet zlatni sudbinu okreće
Palata bajna ili kućica trošna za mene isto je.

Treba povući skute košulje svoje pred svijećom pronicljivosti
Stoga košulja Jusufova kao da je Jakubova, za mene isto je.

Sa strana svojih svijeća kroz nabore svjetlost daje
Osmijeh drage na rubinskim usnama za mene isto je.

S ovim krčagom ispražnjenim sva bol nesta, poput prašine
da postanem i ruina napuštena, (pa) svejedno mi je.

Onom ko ne vidi, kakva mu korist očima od sunca i mjeseca
Jutro i večer, tuđincu su poput ogledala, a meni svejedno je.

Plač oblaka je poput hrane školjki carskoj
A suza krupna i biser carski za mene isto je.

Ako se od odraza trepavica mojih na licu joj nemir pojavi
Ne žalim se što i kosa i češalj za mene isto je.

Zarad bena i uvojaka zahvala zikrom ne pristoji
Ptica sam izmučena, što joj zamka i zrno isto je.

Izmučen sam dobrim i lošim kao tespih nanizan od čvorova
Sve što se desilo i trebalo je, zalud priča, isto mi je.

Od razočarenja svijesti me priziva Onaj što svijet poji
Devet čaša je, svijetle ili ne, isto mi je.

Pohvalu ću da izreknem o stilu Hatema, znalca, učenoga
Ovdje sam se za njim poveo, stoga mi svejedno nije.

Gazel na harf sad (XV)

Igrati se promišljanjem sa iskrenošću je nespojivo
Pobožnjače, iskrenosti nije blisko licemjerstvo!

Tamo gdje su ljudi, tu su zavist i neprijateljstvo
Hajde, dođi iskrenosti u ruine, u srce moje tužno.

Kada ćeš se nadahnuti spoznajom kojoj teži sufija
Ej ti što ne razmišljaš i iskrenost zapostavljaš.

Dobro koje činiš u šaci je k'o žeravica
Ej ti bez licimjerja, nakit nek ti bude iskrenost.

Poput ogledala ne trpi ni dragulj nečistoću
Iskrenost ne trpi bilo kakav cilj i namjeru.

U svom životu što god ćeš dobra kome učiniti
Hateme, u ovoj dolini iskrenost kao vodič dosta ti.

Gazel na harf zad (XVI)

Kad igla pomrčine svoj cilj iskrenošću ne postiže
Ni zakrpa spletkara iz mora niskih namjera izroniti neće.

Ima li išta slađe od onog što zbori onaj papagaj nježni
Koji drugog cilja nema do slike svoje u ogledalu svijeta.

Svako ko bol srca iskusi, na koncu radost kuša
Svirač naja prije svirke prvo dah vježba.

Duboka čežnja što me steže neće mi srce ogorčati
Cilj moj što mu težim poput ruže je neotvorene.

Bez pretvaranja i poze, baš slast je u ovoj nadi
Ne znam, Hateme/na koncu, čemu onda slast sastanka?

(S perzijskog prevela i prepjevala: Sabaheta GAČANIN)

UDK 94 (497)

Mitovi i riječi

Paul Garde

Kako čitati historiju Južnih Slavena

Balkanska historija, a naročito historija naroda Južnih Slavena, najčešće se predočava čitaocu, a koji nije specijalista, kroz jednostrane spise. Svi narodi su razvili historiografsku tradiciju, ponekad mitsku, i uvijek selektivnu, nespojivu s historijom svojih susjeda, i stvorili su odgovarajuću terminologiju. Brojni zapadni autori, ponekad i oni jednostrani, ali češće neosjetljivi na jednostranost njihovih izvora, ponavljaju te neobjektivne prezentacije. Dekodiranje te vrste tekstova (čista propaganda ili naučni sastavi) jeste neophodno za kritički pristup historiji naroda i države koji su se skupa formirali u vremenu od tri četvrtine stoljeća: Jugoslavije.

Rekonstrukcija historije: Mitovi

Balkan je samo do XX stoljeća poznavao jezička ili konfesionalna grupisanja koja nisu imali ni jasnih granica ni pretenzija na ekskluzivnost, označavali su se promjenljivim imenima i nisu ni razmišljali da uspostave države. Od epohe romantizma počinje nacionalna integracija[1], koja podstiče izbliza svaku osobu da se odredi prema jednoj i jedinoj naciji, tražeći njenu nezavisnost i njene granice. Te nacije se ograničavaju prema različitim kriterijima, čisto lingvističkim (slovenski, albanski, madžarski itd.), jezičko-konfesionalnim (Srbi, Hrvati, bosanski muslimani), ili lingvističko-teritorijalnim (Makedonci, Crnogorci).

1 Na ovom konceptu vidjeti Dragu Roksandića, "Srbi u Hrvatskoj", Zagreb, *Vjesnik*, 1991, naročito str. 79-82 "Prema modernoj naciji" ; Mirjana Gross, "Osnovne karakteristike hrvatskih ideologija za nacionalnu integraciju prije Prvog svjetskog rata". *Revue des Études Slaves*. LVI (1984). 3., str. 373-386.

Daleka prošlost

Ali briga ideologa je da pokažu buđenje nacionalne svijesti što je moguće dalje u prošlost. Svaki stari događaj se pripaja jednoj nacionalnoj historiji. Isto je tako i s otporom protiv Turaka. Za Srbe, bitka za Kosovo (1389), koju slavi narodna poezija, glavna je činjenica njihove nacionalne historije, dok su hrišćanski borci imali različito porijeklo, i da jedino francuski hroničar Philippe de Mézières, koji je govorio o toj bitki, smješta je u dijelove Albanije.[2] Isto se tako odnose Hrvati u vlastitoj historiji odbrane Sigeta protiv Turaka 1566., koja se uzdiže kao čisto hrvatski oružani čin u operi Ivana Zajca *Nikola Šubic Zrinski* (1876)[3], dok ta epizoda smještena u Madžarskoj prvo je proslavljena u mađarskoj pjesmi.

Teritorije

Nacionalno pripajanje prošlosti otvara put pripajanju teritorija, koje se čini u ime prošlosti. Svaki narod polaže pravo na određenu i pojedinačnu regiju onim što on naziva svojim "historijskim" pravima: dovoljno je da se odabere u dugačkoj historiji favorizovani trenutak, ma kako bio kratak, u kojem je ta određena regija bila posmatrana kao da je pripadala tom i tom određenom narodu, ili da ju je on naseljavao.

Što se tiče primorskih regija (Dubrovnik) i njihovog zaleđa (Hercegovine i Crne Gore), Srbi i Hrvati[4] napadaju srednjovjekovnim epigrafima. Prvi podsjećaju da, prema Constantinu Porfirogeneetu (De administrando imperio, X stoljeće) ,Srbi su se širili do rijeke Cetine (blizu Splita)[5], drugi citiraju latinsku hroniku popa Dukljanina iz X11 stoljeća po kojoj "Crvena Hrvatska" ide do Diraciuma u Albaniji.[6]

Oko Bosne se polemiše da bi se saznalo da li su preci današnjih Muslimana, prije prelaska na islam, bili pravoslavni, teza srpska, katolici, hrvatska teza, ili bogumili, teza samih Muslimana, a koju priznaju također i neki Hrvati. Implikacije: prema prvim dvjema tezama, "ustvari islamizirani" Srbi ili Hrvati, bili bi potomci otpadnika, što stvara prezir prema njima[7]; prema trećoj, oni bi oduvijek

2 Citirano prema Nenadu Fejiću, "Philippe de Mézières i Srbi". U : *Jugoslovensko-francuski odnosi - Rapports franco-yougoslaves.* Belgrade, Istorijski institut, 1990., str. 22.

3 Danas se predstava tog djela u Zagrebačkoj operi završava razvijanjem velike hrvatske zastave.

4 Podrazumijeva se da se u ovom članku termini Srbi i Hrvati, itd. upotrebljavaju skraćenicama, da bi se označilo, prema slučajevima, "neke autore, brojne osobe, vlastodršce, itd. koji pripadaju narodima koji se razmatraju."

5 Vidjeti npr. Slobodan Milanović i Petar Kačavenda, *Vekovi Srba. Srbi, Srpske države i zemlje*, Dankomerc, Gornji Milanovac. 1992., str. 10.

6 S. M. Stedimlija, *Crvena Hrvatska*. Split, Laus, 1991., str. 12 (1. izd 1937). Od Splita do Duireciusa ima 400 km.

7 Muslimani daleki potomci Srba koji su primili islam da bi stvorili karijeru u otomanskoj upra-

postojali kao zasebna zajednica, i njihovi preci bi bili oni koji se odupiru dvjema hrišćanskim crkvama. Dokumenti ne dopuštaju priklanjanje jednoj ili drugoj od ovih teza, nego pokazuju konverzije u svim pravcima.[8] Svađa o pravu starijega u naseljavanju Kosova između Srba i Albanaca je dobro poznata. Srbi ističu pripadnost ove regije carstvu cara Dušana i umjetničkom blagu njenih pravoslavnih manastira. Albanci se pozivaju na svoje "ilirsko porijeklo"[9]: ako su direktni potomci od Ilira, onda su došli na ovo područje mnogo prije Slavena. Svaka epizoda demografske historije regije, dvije strane trijebe .[10] Što se tiče Makedonije, znaju se rivalske pretenzije Grka, Bugara, i Srba, i konačno, samih Makedonaca.

Skorašnja historija

Moderna historija je, također prostor oprečnih interpretacija. Primjer: kada je počeo antagonizam između Srba i Hrvata? Srpske publikacije stavljaju akcent na Drugi svjetski rat i masakriranje Srba od hrvatskih ustaša. Hrvati insistiraju na opresivnom karakteru koji je za njih imao prethodni monarhistički režim, sa srpskom dominacijom u Jugoslovenskoj državi i diktaturi kralja Aleksandra. Neki srpski historičari stavljaju tako u prvi plan diskriminaciju čije su žrtve oni bili u Hrvatskoj od njihove imigracije u XV1 stoljeću[11]. Ubistvo hrvatskog vođe Stjepana Radića 1928. od crnogorskog izaslanika, kao i ubistvo kralja Aleksandra 1934. na podstrek hrvatskih ustaša su dvije neosporne činjenice: prvo je prije istaknuto u hrvatskim pisanjima, dok srpski autori insistiraju na drugom.

Drugi svjetski rat

Masakri 1941.-1945. su, naravno, jedna od najviše gorućih tema. Malo autora uzima u obzir objektivne podatke koji se spajaju i koji nude dva statističara, jedan Srbin, a drugi Hrvat, koji su radili odvojeno[12] . Srpska historiografija je

---

vi, piše Hubert Védrine, *Svjetovi Françoisa Mitterranda*, Paris, Fayard, 1996., str. 632. Pošto Muslimanima pripada 44 % stanovništva, zamišlja se pletorična uprava (većinska uprava).

8 Cf. John Fine, *The Bosnian Church. A New interpretation*, New York, "Columbia University Press", 1975.

9 Tražiti od Albanaca da se ne miješaju u historiju (u vrijeme kad je drugi evociraju kako mogu bolje)…da uopće ne evociraju ...njihovo ilirsko korijenje njihovu dvohiljaditu ugrađenost na ovim područjima gdje su danas, to bi bilo kao tražiti od jednog od protagonista jedinstvene bitke da baci svoj štit u trenutku dok drugi maše sječivom, Ismaïl Kadaré. Predgovor knjizi Ibrahima Rugove, *La question du Kosovo*. Paris, Fayard, 1994. str. 18

10 Za naučno stavljanje u žarište o tim pitanjima, cf. Michel Roux, *Albanais en Yougoslavie. Minorités nationales*. *Territoires et développement*. Paris, Maison des Sciences de l'homme, 1992.

11 Cf. Vassilié Krestitch, Vasilije Krestić, *Un peuple en otage. Les serbes de Croatie face à l' état croate*. Lausanne, " L' âge d' homme", 1992.

12 Bogoljub Kočović, *Žrtve Drugog svjetskog rata u Jugoslaviji*. "Naše delo", London, 1985:

prekomjerno napuhala ili uveličala broj srpskih žrtava: 700.000, 1 milion, 1,5 milion...[13], brojke koje su u kontradikciji s najočiglednijim demografskim podacima, ali koji su uveliko prihvaćeni u Srbiji i veoma obilno raširen u inozemstvu. U isto vrijeme, masakri koji su srpski četnici izvršili nad Hrvatima i naročito nad Muslimanima su umanjeni, opravdani[14], ili još jednostavnije, utišani.

Sa hrvatske strane, masakri koje su izvršile ustaše, nisu otvoreno poricani. Ali su utišavani svaki put kada je to bilo moguće, i pokušava se dokazati da su samo bili brzi odgovor na srpska nasilja izvršena početkom rata. Stavlja se nasuprot akcent na masakre koje su izvršili četnici i isto tako i partizani, naprimjer, onaj blajburški koji je načinio na hiljade žrtava, naročito hrvatskih, u maju 1945. godine na austro-slovenskoj granici[15]. Stoga svaki se narod sam uvjerava da je bio žrtva.

Titov režim se u vezi s tim pitanjima odnosio prešutno i proizvoljno. Masovna ubistva koje su partizani izvršili bila su apsolutni tabu o kojima se nije smjelo ni govoriti, čak ni u porodičnoj intimnosti. Slična ubistva četnika ili ustaša bila su stalno prizivana i cifre nadimane, ali njihov čisto etnički karakter je bio izbrisan, samo se govorilo o "patriotima", žrtvama "okupatora"[16] i komemoracije su imale apstraktan karakter. Odatle opća frustracija, osjećanje da su žrtve laži.

Zbog toga pad režima ide s osjećanjem oslobađanja od tabua, koji pruža slobodan tok kod svih u onom što je nekoć bilo zabranjeno: otkrivanja masovnih ubistava od svakog naroda čija je on žrtva bio, zaborav onih koje je vlastiti narod izvršio, etničku interpretaciju svega. Rado se slavi u Srbiji izmirenje starih partizana i četnika, i u Hrvatskoj izmirenje partizana i ustaša. Dvije velike ličnosti koje je osudio 1946. Titov režim, srpski general Mihajlović strijeljan, hrvatski nadbiskup Stepinac osuđen na 16 godina zatvora, vlastiti narod je uzvisivao, čak i kanonizovao, dok im je druga strana neumorno podizala tužbu.[17]

Teorija zavjere

Historijske činjenice se rado objašnjavaju zavjerama. To je naročito jasno u Srbiji, gdje sve odluke koje je Tito donio za četrdeset godina se objašnjavaju

---

ponovno izd. Sarajevo, 1990; Vladimir Zerjavić. *Gubici stanovništva Jugoslavije u Drugom svjetskom ratu*, Zagreb, Jugoslovensko viktimološko društvo. 1990. id., *Manipulacije o broju žrtava iz Drugog svjetskog rata*, Zagreb, Croatian information center, 1993., vidi rezime zaključaka ovih dvaju autora i diskusiju u knjizi Paula Gardea*, Život i smrt Jugoslavije*, Paris, Fayard, 1992., str. 75-85.

13 Ovu posljednju cifru citira, naprimjer, srpski političar Vuk Drašković. "Odgovori". Beograd., Stilos, 1993., str. 84.

14 Kao na primjeru Anne Yelen. "Kossovo 1389-1989. Bitka za prava duše", Lausanne, "L' âge d' homme", 1989., str. 106.

15 Cf. Ante Beljo, *Yugoslavia. Genocide. A documental Analysis*, Sudbury, Conn, Northern Tribune, 1985.

16 Jedan natpis tako sastavljen citira Vuk Drašković, op. cit. Cf. N 12, str. 26

17 Cf. Branimir Stanojević*, Alojzije Stepinac. Zločinac ili svetac?* Beograd, Nova knjiga, 1988.

samo željom da se naudi srpskom narodu, smanjujući njegovu teritoriju i njegovu ulogu u federaciji, prema politici kovanoj u zvijezde 20 godina od Kominterne. Odatle mržnja u sadašnjoj Srbiji na sjećanje na preminulog maršala[18]. Pravoslavna Srbija procjenjuje da joj se uvijek prijetilo i da joj još prijete katolicizam i islam kao i Njemačka, tako se javno prokazuje "kominterno – vatikansko – islamo-germanska zavjera". Tragovi takve četverostruke osude dotiču se u mnogim tekstovima srpskog porijekla. Hrvati, naime, uvjereni su da su Srbi stalno imali jednu misao, a to je da pripoje teritorije svojih susjeda i da tu izvrše etničko čišćenje[19] I kod bosanskih muslimana neki akredituju ideju o zavjeri Zapada protiv muslimana čitavog svijeta.

Koncepcije države

Nacionalne ideologije se karakterišu također različitim koncepcijama države. Otomanska imperija je bila jako centralizovana, Habzburška je poznavala neke regijske slobode. Podanici Turaka su ih se oslobodili oružanim pobunama, podanici Austrije su bili upućeni u X1X stoljeću u borbu za njihova prava uz pomoć kompromisa u okviru režima. Odatle sve i ništa kod Srba, okus stvari otprilike i prelaza kod Hrvata i Slovenaca. Za prve nezavisnost postoji ili ne postoji, i idealna država je unitarna: drugi su skloniji federalizmu.[20] Srbi su vrlo ponosni što su imali u cjelini nezavisnu državu od X1X stoljeća, Hrvati zahtijevaju tobožnji kontinuitet njihove države od srednjeg vijeka čak i pod oblikom zvaničnog jedinstva s Madžarskom, zatim s Austrijom.

Odatle različita koncepcija granica: za same Srbe jedinu važnost imaju međunarodne granice: druge, naprimjer granice federalnih jedinica, jesu samo "administrativne granice"[21] koje mogu po volji biti modificirane. Za Hrvate, nasuprot, te iste granice, koje priznaje jugoslavenski ustav su bile prave granice, i imaju historijsku vrijednost u mjeri u kojoj one nastavljaju granice starih carstava ili

18 Gnušanje koje se ilustruje u filmu Emira Kusturice *Underground*, gdje su njenačka invazija 1941. i Titova svečana sahrana tretirani paralelno i gdje se Tito pokazuje kako se sahranjuje uz glas Lily Marlen, vrhunska je uvreda njegovom sjećanju.

19 Knjiga Mirka Grmeka, Marca Gjidara i Nevena Simaca, *Etničko čišćenje. Istorijski dokumenti o srpskoj ideologiji*, Paris, 1993, ima tu zaslugu da učini dostupnim francuskom čitaocu brojne srpske tekstove koji nisu do sada bili prevedeni, koji su važni za razumijevanje događaja. Ali njegov naslov objedinjuje vrlo različite tekstove pod rubrikom "etničko čišćenje" koji ne odgovara sadržini više njih: Garašanin, Vuk Karadžić, ili *Memorandum* iz 1986. slavili su u zvijezde pod različitim oblicima srpsko širenje, ali ne i masakr i istjerivanje nesrpskog stanovništva.

20 Barem do stjecanja njihove nezavisnosti, jer od 1991. Hrvatska poznaje ultracentralistički režim.

21 Termin "administrativne granice" , neodgovarajući za federalnu državu, a tipičan za srpske teze upotrijebili su naročito Roland Dumas, na televiziji u septembru 1991, i François Mitterrand, *Le Figaro*, 9 -9-1994.

dijelova austru-ugarske cjeline[22]. Za Srbe, početna tačka je tabula raza koja je stvorena 1918. u jugoslovenskoj unitarnoj državi, za druge narode cjepkanje koje je postojalo prije toga datuma.

Zaključak: vulgate

Samo smo postavili neke putokaze da bismo iznijeli ideju šta predstavljaju interpretacije prošlosti kod balkanskih naroda. Radi se o zatvorenim sistemima, bez komunikacije među njima. Naročito se radi o univerzalnim sistemima, koji imaju odgovor na sva pitanja i svaki hoće da bude suvisao i bez grešaka. Može se tako govoriti o nacionalnim balkanskim vulgatama, srpski, hrvatski, slovenski, bosanski, ali također albanski, bugarski, grčki itd. Njih je prihvatila u svakoj državi široka javnost, inspirišu štampu i naučne radove za široku javnost, neki historičari im također popuštaju, i brojni zapadni autori na njih nasjedaju. One su pojačane odlaskom komunizma: režim je međunarodno gajio izvjesne elemente tih vulgata[23], a druga pitanja, koja su zamračena, stoga su zadobila privlačnost zabranjenog voća.

Zamke jezika: riječi

Označavanje svake historijske, geografske, lingvističke ili druge realnosti se određuje prešutnim ideologijama. Većina stranih posmatrača ne sumnjaju da jedina upotreba takvog termina implicira već priklanjanje jednoj ili drugoj nacionalističkoj tezi.

Imena naroda

Prije "nacionalne integracije" u X1X stoljeću, imena naroda bila su upotrijebljena malo nasumice, prema potrebi koju su imali ili nisu, da bi se razlikovali od svojih susjeda, a da taj korišteni termin ne pretenduje da predstavi isključivu nacionalnu stvarnost. Tako, prema svjedočenju velikog slovenskog lingviste Jerneja Kopitara 1808. godine[24], Slovenci su se označavali tim imenom u Štajerskoj i Ko-

22 U atlasu nedavno objavljenom u Hrvatskoj na karti gdje evropske granice su sređene po njihovoj starini, gotovo sve granice Hrvatske i Bosne su date kao "fiksirane prije XX stoljeća", *Atlas Europe*, Zagreb, Leksikografski zavod, 1997., str. 233.

23 Cf. Bernard Paqueteau , *Sous la glace, l'histoire*. Les rapports du nationalisme et du communisme en Europe de l' Est, (Pod ledom, Historija, *Odnosi nacionalizma i komunizma u Istočnoj Evropi*) Débats. Br. 84. mart-april 1995, str. 107-120.

24 Jernej Kopitar, *Grammatik der slavischen in Krain*, *Karnten und Steyerrmark*, Laibach, Bei Wilhelm Heinrich Korn. 1808. str. V1.

ruškoj da bi se razlikovali od njihovih germanskih susjeda, ali imenom "Kranjci" u Kranjskoj, gdje se nije susretalo nikakvo drugo stanovništvo.

Isto tako stari etnonimi: "Hrvat" ili "Srbin" su se upotrebljavali u konkurenciji kao samooznake od katolika iz Dubrovnika ili muslimana iz Bosne[25]. Uvijek su imali u konkurenciji još i druga tradicionalna imena: Slovinci, Šokci, Bundevci (Hrvati), Šopci (Srbi ili Bugari), Vlasi (Srbi i ponekad Hrvati, na drugim mjestima Rumuni[26]), regionalnim imenima: Slavonci, Dalmatinci, Bošnjaci ili Bosanci: prividno etničkim označavanjima, ali, ustvari, konfesionalnim: doslovno Turci, dugo samo oznaka svih muslimana koje su njihovi susjedi zvali poturice "islamizirani" ili Balije, pežorativni nadimak. Makedonski Slaveni se označavaju potpuno isto kao Bugari, stari etnonim, ili Makedonci, regionalno ime.

Proces nacionalne integracije čini da svaka nacija ima tendenciju da sebi određuje samo jedno ime u lingvističkom domenu srpskohrvatskog (Bosna, Hrvatska, Crna Gora, Srbija) diferenciranje nacija se čini prema konfesionalnim kriterijima: za svakog pravoslavnog se kaže da je Srbin ili Crnogarac, za svakog katolika Hrvat, za svakog muslimana se danas kaže Bošnjak (ime prihvaćeno nakon brojnih oklijevanja, vidjeti niže). Bilo je u X1X stoljeću pokušaja da se nametnu drugi kriteriji. Imena, Ilir na početku stoljeća, kasnije Jugosloven, bila su predložena, naročito u Hrvatskoj, da bi se označili svi Južni Slaveni[27]. Godine 1849. srpski lingvista Vuk Karadžić, u svom traktatu *Srbi, svi i svuda*, predlaže lingvističku definiciju: biće Srbi svi oni koji govore štokavskim dijalektom[28], što bi obuhvatilo osim pravoslavnih Srba, sve Bošnjake muslimane i gotovo polovinu Hrvata. Ta teza premda u kontradikciji sa osjećanjem identiteta te dvije posljednje grupe i koju su oni odlučno odbili ostala je popularna kod Srba. Nasuprot 1869. hrvatski političar Ante Starčević, u svojoj brošuri *Ime Srbin (Srb)*[29] žestoko odbija upotrebu ovog imena i tvrdi da se svi stanovnici Hrvatske i Bosne trebaju zvati Hrvatima. Vidi se da se raspravom uključuje ime.

Muslimani Bosne su se prije mogli zvati skoro jednako Srbi ili Hrvati. Ali u XX stoljeću, otkad su ta imena zadobila konfesionalni sadržaj, oni ih ne mogu više prihvatati, premda su ih sljedeće vlasti, monarhistička Jugoslavija, zatim

25 Dvojica od najznačajnijih muslimanskih pjesnika iz Bosne u XVII stoljeću, Muhamed Hevaji Uskufi i Hasan Kajimija , prvi označava svoj jezik srpskim, cf. Pavle Ivić, *Srpski narod i njegov jezik*, Beograd, 1971., str. 155, a drugi svoj jezik označava kao hrvatski, cf. Vlajko Pavletić, *Zlatna knjiga hrvatskog pjesništva od početaka do danas*, Zagreb, Matica hrvatska, 1991., str. 162. Svaki od dva navedena izvora prećutkuju drugu činjenicu ovdje spomenutu.

26 O etimologiji i različitim prihvatanjima riječi Vlah, množina Vlasi, cf. Petar Skok., *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Zagreb, JAZU, 1973., t. 3. str. 606-609. s.v.

27 Ilirizam počinje s Ljudevitom Gajem dvadesetih godina X1X stoljeća, i jugoslavenstvo s Jurajom Štrosmajerom 50-ih godina.

28 Vuk Stefanović Karadžić, "Srbi, svi i svuda" *u: Kovčežić za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona*, Beč, Štampa jermenskog manastira. 1849., Djelomični francuski prevod u M. Grmek et alii. Op. Cit. Cf. Br. 19., str. 37-56.

29 Ante Starčević, *Ime Srb*, Zagreb, K. Albrecht,1868.

ustaška Hrvatska, pozvale da to učine. Nakon 1945. oni su se iskazali prvo kao "nacionalno neopredijeljeni", zatim nakon 1968. "Muslimani" sa velikim slovom: konačno, nakon nezavisnosti Bosne, zovu se Bošnjaci[30], termin koji posvećuje njihovo priznanje kao nacije.

Te svađe oko imena služe kao oruđe zahtjevima na stanovništvo i teritorije. Podarujući ime, vjeruje se da se izražava bit, i pokušava se pokazati da je ta određena populacija drugo od onoga što ona misli da je. Strategija svake nacionalne vulgate je jednostavna: potvrditi da svoj vlastiti narod ima isto ime oduvijek, i detaljno s dopadljivošću izlagati mnogostrukost naziva koji su označavali kroz historiju susjedne narode: poricati historijski karakter vlastite nacionalne integracije, insistirati na svim etapama integracije drugog. Ali tako značajan naučnik kao srpski lingvist Pavle Ivić[31] pobrojava sva imena kojima su nekoć označavani Hrvati, i iz toga zaključuje da su se podvrgli "progresivnoj kroatizaciji", ali ne podiže nikakav sličan fenomen za Srbe. Srpski ugledni novinar u Sjedinjenim Državama obećao je 1985. da će se nakon pada komunizma, „nacije konstruisati po objektivnom karakteru, a to je jezik" i da "subjektivna osjećanja kao i posljedica neprijateljske indoktrinizacije koju je stvorilo Habsburško carstvo, trebaju biti zapostavljena... Srbija će biti tamo gdje se govori srpski"[32]. S druge strane , često je za hrvatske autore da podržavaju da Srbi iz Hrvatske i Bosne nisu "pravi" Srbi nego su "ustvari" "Vlasi". Neki čak hoće da daju tom terminu objektivni sadržaj, potvrđujući iz toga, bez ikakvoga dokaza, da su ta stanovništva govorila nekada romanski jezik[33].

Da bi se odbio subjektivni osjećaj za identitet protivnika, ima se na raspolaganju zastrašujuće lingvističko oruđe sufiks –ize. Muslimani iz Bosne ne bi bili pravi muslimani već "islamizirani" Srbi , ili "islamizirani" Hrvati. Dubrovčani bi bili "katolicizirani Srbi". Statistika Srpskog konzulata iz Prištine 1905.[34] samo spominje za Kosovo 20 000 Albanaca, ali 390 000 "albaniziranih muslimanskih Srba" (sic). Stalno se aktualizira da u svijesti identiteta individue na njegovu prvobitnu tobožnju bit, da bi se bolje pripojila.

---

30 Bošnjaci označava samo Muslimane Bosne, nacionalnost, i Bosanci svi stanovnici ove zemlje. Nezavisno od njihove nacionalneili građanske pripadnosti. Mi predlažemo da prevedemo termin Bošnjaci kao Bosniaques, a Bosanci kao Bosniens.

31 Pavle Ivić, "Evolucija književnog jezika na teritoriji srpsko-hrvatskog", *Revue des études Slaves*, LV1 (1984). 3., str. 313-344.

32 Rade Korač, *Antisrpstvo kao državni program Jugoslavije* , Američki Srbobran, Pittsburgh. 2-1-1985. Citirao Ante Beljo, op. cit. , cf. br. 15, str. 62. Tekst pretpostavlja da se autor priklanja tezi Vuka Karadžića: "štokavski =srpski".

33 Teza koju je izmislio u toku Prvog svjetskog rata Ivo Pilar u svojoj knjizi pod pseudonimom Südland, *Die Südslawische Frage und der Weltkrieg*, Beč – Verlag u. Universitatsbuchhhandlung, 1918.

34 Citirano po Dušanu Batakoviću, "Ulazak u sferu interesa Evrope" u: Radovan Samardžić et alii", *Le Kosovo-Metohija dans l' histoire serbe*, Lausanne. L' âge d' homme. 1990., str. 190.

Albanci svome jeziku daju ime šiptarski, koje se prevodi na većini jezika "albanskim". U srpsko-hrvatskom se zvanično kaže Albanci, ali često familijarno Šiptari. Neki Srbi traže da se specijaliziraju ta dva termina, i da se prvi upotrijebi za Albance iz Albanije, a drugi za one sa Kosova, tako implicirajući da ovi posljednji nisu "pravi" Albanci. Prirodno, Albanci odbijaju takvo razlikovanje, koje ima tendenciju da poriče jedinstvo njihovog naroda i zahtijevaju da se zovu "Albanci" a ne "Šiptari" na svim jezicima osim njihovog.

Termin "jugoslavenski" je bio u X1X stoljeću, shodno njegovoj etimologiji, sinonim "Južnih Slavena" i uključivao je također i Bugare. Od stvaranja jugoslavenske države 1918., on označava samo građane te države (svedene kasnije 1992. na dvije republike umjesto šest). Uz to, ta riječ je uvijek imala ideologijsku vrijednost: biti jugoslavenske orijentacije" bilo je biti pristaša jedinstva te države. S tim dvosmislenostima propagande se mogu do beskraja igrati.

Regionalno ime

Najočitija osporavanja se odnose na riječi cijelih regija, koje su maska za teriotorijalne zahtjeve. Poznat je slučaj Makedonije, kraljevine povezane s grčkom historijom u starom vijeku, danas grčke provincije na jugu, jugoslavenske republike koja je nedavno postala nezavisna na sjeveru. Stanovništvo je grčko na jugu, slavensko na sjeveru, i te Slavene koji su se nekoć izjašnjavali kao Bugari priznao je Titov režim 1945. kao "makedonsku naciju". Grci su tvrdili da ime Makedonija implicira teritorijalno zahtijevanje na grčku Makedoniju i angažirali su, protiv toga imena, sa vrlo popularnom podrškom u Grčkoj, kampanju koja je išla do ekonomske blokade njihovog susjeda. Samo ga zovu "Skopljanska republika", imenom njegovog glavnog grada. Sa svoje strane, Bugari priznaju "Državu makedonsku", ali ne" makedonsku naciju", jer za njih Makedonci su Bugari.

Za Srbe Makedonija je dugo vremena bila "Srbija sa juga", Kosovo su rado zvali "Stara Srbija" i Sandžak, tursko ime, teritorija s većinskim muslimanima, "Raška", Raška, ime starog srpskog kraljevstva.

Jugoslavenski ustav iz 1974. bio je dvosmislen, pošto su Kosovo i Vojvodina tu bili određeni (član 2) u isto vrijeme kao članovi Jugoslavenske federacije na istom rangu kao Republika Srbija. Tako termin "Republika Srbija" je označavao dio u isto vrijeme jednu od osam sastavnica federacije i cjelinu, troje od tih istih sastavnica. Izvlačilo se iz toga govoreći okrnjena Srbija ili velika Srbija, ali ta dvosmislenost[35] je pothranjivala kontradiktorne težnje Albanaca za transformacijom Kosova u republiku, i Srba za istiskivanjem njegove autonomije, koja je bila ostvarena tokom 1989-1990.

35 Snažno su je kritikovali srpski pravnici, cf. Kosta Gavoski, " Instauracija i kasniji razvoj autonomije Kosova" , u: Samardžić et alii. op. cit. cf. br. 34., str. 291-312.

Hrvatska poznaje, također, uže i šire značenje svoga imena, ali u širokoj upotrebi sadašnja Republika Hrvatska sadrži pet historijskih regija: Dubrovnik, Dalmacija, Istra, Slavonija, konačno Hrvatska u strogom smislu oko Zagreba. Ta dvosmislenost ne izgleda da provocira Hrvate koji nisu skovali termin da bi to ispravili. Ali nju su obilno iskoristili Srbi kojima se svidjelo da istaknu da Dalmacija ili Slavonija nisu Hrvatska.

Ime Krajina "Granica" se upotrebljava u tri značenja. Tradicionalno označava dvije strane granice nekoć austro-turske, danas hrvatsko-bosanske, postoji još hrvatska Krajina i Bosanska Krajina. Prvu su 1630.-1881. podigli Austrijanci u teritoriji pod posebnom vojnom upravom, Vojna Krajina. Konačno, 1991.-1995. Srbi su prozvali Republiku srpsku Krajinu regije Hrvatske koje su kontrolisali. Ali teritorijalno ta tamo Krajina nije odgovarala u granicama s onom nekadašnjom. Dati joj tu riječ, to znači priznati srpsku terminologiju. Hrvati su uvijek odbijali da ga upotrijebe u tom smislu.

Srbi odbijaju danas ime Bosne i Hercegovine i govore o bivšoj Bosni i Hercegovini. Oni su stvorili na teritoriji te zemlje Republiku Srpsku s glavnim gradom Pale, da se ne pomiješa s Republikom Srbijom, glavni grad Beograd. Promijenili su sva gradska imena gdje se nalazi ime Bosanski u Bosni. Isto tako, Hrvati govore o Republici ili Zajednici hrvatskoj Herceg-Bosne. Bosanci sami uzdižu u zvijezde ime Bosne ili Bosne i Hercegovine.

Vidi se da upotreba nijednog geografskog imena nije naivna, svi se odnose na precizni politički problem.

Imena jezika

Kako nazivaju jezik kojim govore stanovnici četiri republike, situirane u centru bivše Jugoslavije (Bosna, Hrvatska, Crna Gora, Srbija)?[36] Imena srpski i hrvatski, rjeđe bosanski, bosnien, jesu neke od tradicionalnih odrednica idioma koji oni koriste i označavaju u pravom značenju jednu ili drugu od dvije ili tri norme po kojim se on danas piše i uči. Srpsko-hrvatski je naučni i zvanični termin koji se pojavio u XlX stoljeću, koji označava lingvistički sistem zajednički svim tim normama. One, osim upotrebe dva pisma, ćirilice i latinice, za srpski, ali samo latinice za hrvatski, samo se razlikuju brojnim jezičkim ili stilističkim detaljima koji nemaju ni najmanju praktičnu važnost za razumijevanje, ali kojima brojni govornici prilažu veliku simboličku vrijednost. Reklo bi se, stoga, izvan naučne upotrebe, koja nameće jedan ili drugi termin u zavisnosti od tretiranog predmeta, srpsko-hrvatski jezik ako se insistira na jedinstvu, srpski jezik, ili hrvatski ili

36 O pitanju jezika, vidjeti Paul Garde, op.cit., cf. br.11, str. 127-138; id., "Jezik i nacija: srpski, hrvatski i bosanski slučaj", u Paul Garde izd., *Langue et nation en Europe centrale et orientale du XV111e siècle à nos jours*, Université de Lausanne. Cahiers de l'ILSL. br. 8. 1996., str.123-148; i ovdje isto članak Paul-Louis Thomas, *La désintégration de la Yougoslavie et la question linguistiqur*.

bosanski, ako se želi istaknuti različitost. U prvom slučaju imenovao bi se lingvistički sistem, a u drugom norme na snazi. Ali većina korisnika 'tako ga ne shvata. Polažu gotovo teološku vrijednost na pitanje da se zna da li postoji jedan ili više jezika. Oni zamišljaju da mogu putem jezika odrediti naciju. Potvrditi jedinstvost jezika terminom srpsko-hrvatski to može biti, za izvjesne Srbe, sredstvo da poreknu nacionalnu realnost druga dva naroda. Neki srpski autori inspirišući se, eksplicitno ili ne, doktrinom Vuka Karadžića po kojoj je štokavski jednako srpski, misle da, sami Hrvati, zato jer su prihvatili štokavski, govore srpski: oni su, kako se ponekad kaže, ukrali jezik Srbima. Samo tako se moglo čitati u časopisu ovaj zaprepaščujući izraz "hrvatska varijanta srpskog jezika".[37]

Obrnuto, neki Hrvati ne samo da će upotrijebiti isključivo termin hrvatski jezik s voljom da brane svoj nacionalni identitet, nego će smatrati potrebnim zbog toga da poreknu sve što ima zajedničkog između njihove norme i srpske, tako da termin srpsko-hrvatski je danas tabu tema u Hrvatskoj. Konačno, Bošnjaci ili Crnogorci reći će za svoj jezik bosanski ili čak crnogorski[38], da bi odbranili osporavanja identiteta vlastitog naroda od Srba[39] ili Hrvata i zbog toga što procjenjuju da je jezik koji govore isto tako njihov kao i njihovih susjeda, i ne treba da nosi njihovo ime.

Problem bugarsko-makedonskog (bulgaro-macédonien) je malo drugačiji u lingvističkoj i historijskoj realnosti, ali upotreba tih imena podstiče iste kontraverze. Za Makedonce, makedonski i bugarski su dva različita jezika, i stoga, čak iako je međurazumijevanje totalno, normativna upotreba je različita u te dvije zemlje; ali za Bugare makedonski je samo dio bugarskog.

Očito je: kad se govori o Balkanu, svi historiografski diskursi, sve riječi mogu predstavljati zamku, sa velikom subtilnosti, od nacionalnih strasti. Ali ne bi se bilo u pravu kad bi se vjerovalo da ta karakteristika suprotstavlja autore tih zemalja u razmatranju s onim zemljama ostatka Evrope. Zemljama Balkana ne nedostaju istinski historičari koji znaju da izbjegnu ove zamke, ponovo uspostaviti činjenice bez jednostranog odabira, koristiti samo riječi koji mogu objektivno odrediti. I čak u zapadnim zemljama ima vrlo mnogo autora koji ponekad jednostrano, ali još češće neznanjem, daju se uhvatiti u zamku selektivne prezentacije činjenica ili zloupotrebom kodiranih riječi.

Balkanski problemi su bili naročito gorući u Evropi , u određenoj epohi Prvog svjetskog rata. Svugdje su mišljenja bila tada trajno uslovljena "patriotskom"

37 *Svet*. 2-10-1991.

38 Na primjer: Senahid Halilović, *Bosanski jezik*. Sarajevo, Bosanski krug, 1991. Vojislav Nikčević, "Crnogorski jezik", u Sreten Zevković: *Posjetnik o Crnoj Gori i crnogorstvu*. Cetinje, Dignitas, 1996, str. 91-100.

39 U romanu pisca i političara Vuka Draškovića, *Nož*, napisan 1982. , francuski prijevod Paris, Lattès. 1993, str. 81, dijete pita starateljicu koja ga je usvojila: "Majko, kako to da mi govorimo srpski?" To pitanje je trebalo da zbuni majku i epizodom se namjerava podvući da su Bosanci muslimani Srbi.

propagandom, poznato punjenje glava, prema sklonosti saveznika svake strane.[40] Iz toga rezultira da u Francuskoj i Engleskoj vulgate i srpske, grčke i rumunjske terminologije su već dugo u sebi prihvaćene (interiorizirane), često smatrane danas kao izraz objektivnih činjenica, dok njihovi bugarski, albanski ili hrvatski ekvivalenti, koji nisu ni bolji ni gori, totalno su nepoznati, i kad se iskazuju smatraju se čudnim ako ne i čudovišnim. U Njemačkoj i Austriji, podrazumijeva se suprotno.

Svim tekstovima koji tretiraju balkanske i jugoslavenske probleme mora se, dakle, pristupiti kritički, tražeći da se otkrije selektivnost u izlaganjima činjenica i prikrivene ideologije u riječima. Za nadati se da će se predočeni tom (zbornik) moći pobjednički oduprijeti toj kušnji i ponuditi javnosti hladnu i naučnu viziju ovih pitanja■

(Preuzeto iz : DE L' UNIFICATION À L' ÉCLATEMENT L' ESPACE YOUGOSLAVE, UN SIÈCLE D'HISTOIRE.Ouvrage publié sous la direction de Laurent Gervereau et Yves Tomić. Musée d' histoire contemporain – BDIC. 1998, str.10-17)

(S francuskog prevela Lada BUTUROVIĆ)

40 Citirat će se među hiljade drugih u Parizu Ernest Denis, *Velika Srbija*, Delagrave, 1915 i u Beču Sudland, Die Sudschlawisce Frage. 1918 cf. n br. 33, isto tako pretjerani u svojim uvriježenim stavovima koji se tiču prosrpskog i antisrpskog.

GODIŠNJAK 2010

PRIKAZI I OSVRTI

Najzad veliki roman bošnjačke književnosti

(Halid Kadrić: *Dugo svitanje*, knj.1-4, Sarajevo: "Šahinpašić", 2010.)

Bosanskohercegovački književnik Halid Kadrić (rođ. 1936.), osim romana *Drugi ljudi*, koji je napisao još davne 1977. (rukopis je uništen u četničkom divljanju po Maloj Bukovici 1992., kada mu je uništena biblioteka od blizu dvije hiljade knjiga, kao i svi rukopisi i književni materijal), a onda po sjećanju obnovljen i ponovo napisan 1994., a objavljen 1999., uglavnom je pisao za djecu i omladinu i u tom dragocjenom, i u nas uglavnom zanemarenom žanru, stekao osobene, visoke domete i značajnu književnu reputaciju. Romanom *Dugo svitanje* sada je obimom i kvalitetom izjednačen Kadrićev opus namijenjen djeci i omladini i njegov opus namijenjen odraslima.

Roman *Dugo svitanje* je golem roman, plod desetogodišnjeg intenzivnog rada i suma i vrhunac Kadrićevog cjelokupnog književnog pregnuća, sastoji se od četiri toma od ukupno dvije hiljade i sedam stotina stranica i zapravo je peta, šesta, sedma i osma knjiga *Izabranih djela*, od kojih su do sada, u izdanju izdavačkih kuća "Oko" i "Šahinpašić", izašle četiri: I *Izabrane priče za malu i veliku djecu*, II *Omaladinska trilogija*, III *Drugi ljudi*, IV *Drame i igrokazi*. Obimni romani kao što je roman, recimo, Feđe Šehovića: *Ilijazbegovići*, (1999), u pet knjiga (više od hiljadu stranica), koji obrađuju povijest jedne porodice u rasponu od tri stotine godina na relaciji Trebinje – Dubrovnik, ili Borislava Pekića: *Zlatno runo*, (1971. i 2005) u sedam tomova (gotovo četiri hiljade stranica) koji obrađuju nekoliko vijekova historije Cincara, također su imresionirali čitaoce i književne znalce.

Privlačnom i magičnom pojavom kratkih romana nobelovaca: E. Hemingveja: *Starac i more*, A. Kaimija: *Stranac*, Ž. P. Sartra: *Mučnina*, P. Lagerkvista: *Kepec* i u, recimo, srpskoj književnosti B. Mihajlovića: *Kad su cvetale tikve*, ili B. Stevanovića: *Usta puna zemlje*, roman rijeka, ili epopeja, ili hronika, potisnut je "užurbanim životom", filmom i televizijskim ekranom uglavljenim u policu s knjigama u stanu savremenog čovjeka. Dvije hiljade stranica jednotone nerazorive rečenice u jednotomnom velikom romanu *Josip i njegova braća* T. Mana, još zrače kao literarno čudo neobično širokog i dugog zamaha, pa čak i kao svojevrstan raskošan eksces velikoga majstora pera. Otuda, kada mi se u rukama našao rukopis romana *Dugo svitanje*, u isti mah mi se u rukama našlo i nerazmrsivo klupko najrazličitijih sumnji, nevjerica, nedoumica, pitanja, dilema, pa i pritajene surevnjivosti, ali kada sam rukopis pročitao, da je pisac našao za shodno, priroda ovoga romana

mogla je u sebe apsorbovati još dodatnih pet stotina stranica! Jer obimno ovdje ne znači i opširno, a pogotovo ne dosadno! Dakle, *Dugo svitanje* je hrabro i iz sebe opravdano, po svojoj unutarnjoj nužnosti ukoliko tu prešutno nametnutu formu kratkog romana, romana jednoga duha i, paradoksalno, obimnost *Dugog svitanja* ima snagu koja privlači baš za to jedno potpuno novo i neuobičajeno savremeno čitalačko iskustvo, za dugotrajnu, smirenu, staloženu prisutnost s književnim djelom i sa samim sobom.

Nasreću, autor je odolio i davnašnjim i današnjim eksperimentalnim strujanjima u svjetskoj književnosti, jer je Halid Kadrić pisac klasičnog postupka, a bez takvog postupka ova knjiga se ne bi dala ostvariti kao čitljiva i pristupačna za sve načine čitalačkog uranjanja u tekst, od složenih do lakih i površnih.

Duh bošnjačke književnosti odavno je vapio za jednim ovakvim romanom, iako živimo vrijeme koje kao da je odlučilo da se takve knjige više ne pišu. Možda su u drugim književnostima takve knjige odavno napisane i možda malo kasnimo, ali *Dugo svitanje* je pred nama i u bošnjačkoj književnosti više ne zjapi praznina koja je nastala u kušnjama literarnih i vanliterarnih silnica. *Dugo svitanje* je dragocjena, puna i potpuna okrepa za dušu bošnjačkog čitaoca, a da bi književna tvorba bila hrana za bilo kog čitaoca, ona najprije mora biti znalački, vješto, primamljivo, snažno i potresno književno satkana. Inače, ne može biti hrana nikome. *Dugo svitanje* je upravo tako napisano, pa iako govori o stotinu godina bošnjačkog usuda, roman, dabome, pripada i ostalim književnostima s područja bivše Jugoslavije, jer, ako ništa drugo, sudbine naroda na ovom prostoru su oduvijek tijesno i neodvojivo isprepletene. *Dugo svitanje* je iskustvo i za drugoga. Ali *Dugo svitanje* ima, prvenstveno, ogromno značenje za bošnjačku književnost i bošnjačkog čovjeka. Uostalom, ova gromada romana je i odvaljena od bošnjačkih prsa!

Kako i zašto nam se dogodio roman *Dugo svitanje*? Šta je Halida Kadrića nagnalo na ovako golemu i tešku, s pozicije pisca, gotovo nezamislivu zadaću? Na jedan dio tog pitanja nije teško odgovoriti, jer H. Kadrić, zapravo, nije izabrao svoj zadatak, zadatak je izabrao njega! I ako šta treba odgonetati, onda bi trebalo suptilno gonetati prirodu, bit i poslanje samoga Halida Kadrića kao pisca i čovjeka, odnosno razaznavati kako je nastao red, skup i sklad sretnih elemenata i okolnosti da se dogodi ovakav književni poduhvat. Te tu sretnu okolnost sraza pisca i određene materije je teško odgonetnuti, to su stvari koje raspoređuje neka viša neuhvatljiva sila, ona odabire elemente koji će se složiti u određen kod za određen plod određenog vremena, za potrebe duha određenog naroda. To se, da tako kažem, ne može učiniti namjerno, bez obzira što u jednom trenutku, ne samo pisci nego i čitaoci, žude i osjećaju potrebu za literarnim štivom koje niko još ne zna imenovati. Kada je u francuskoj preveden M. Crnjanski sa *Seobama*, izvjesni tamošnji novinar je izjavio: "Znam da je *Seobe* napisao genijalan pisac, ali znam i da *Rat i mir* nije napisao niko!" Bilo kakav pomak toga sraza o kome je riječ, bilo u negativnom, pa čak i u pozitivnom smjeru, ne bi urodio plodom. U svemu je izgleda potrebno imati i malo sreće, pa i kada je i književno djelo u pitanju.

S pojavom romana *Dugo svitanje* Halida Kadrića, riječi koje sam uvijek podrazumijevao, najzad sam glasno i izgovorio: "Hvala Bogu da postoji majka književnosti koja je jedino i mogla na svijet donijeti i iznijeti bol i dramu *Dugog svitanja*. To nije mogla istorija, to nije mogla filozofija, to nije mogla muzika, to nije moglo ništa drugo... Čovjek u prostoru i vremenu nema način, ni bolji ni dojmljiviji, da izrazi ono što želi i što osjeća kao potrebu i nužno, ono što je za njega životno i bitno, osim tog golom običnom riječju koja pripada običnom govoru običnog čovjeka, riječju od koje samo pisac može sagraditi magiju smisla poezije i poruke. Biće *Dugog svitanja*, taj koloplet jedne stotine godina historijske i ljudske sudbine bošnjačkog naroda, ni na koji se drugi način ne bi mogao tako zorno pokazati, osim u krilu književnosti. Ogroman broj autentičnih dokumenata, koji su sastavni dio građe od koje je satkano *Dugog svitanje*, mogu se naći i u historijskim, sociološkim, panoramskim, monografskim ili naučnim biografskim i autobiografskim djelima, ali u *Dugom svitanju*, zato što određuju život ljudi, bilo da su nad njima, pod njima, ili u njima, drugačije zrače, čak nude novo, drugačije čitanje, čitanje koje ne narušava autentičnost, ali drugačije isijava, drugačije nego pod hladnim naučnim pogledom. Ta dokumentarna građa poprima dramu književnog lika; povremeno se dva književna bloka, blok živih likova i blok autentičnih dokumentarističkih činjenica sudaraju, udaraju, prožimaju i nadvladavaju, a onda opet idu svojim putem i žive svoj život. Sačuvana dragocjenost autentičnosti dokumenata i tačnost historijskih činjenica najednom dobiva novi vid u romanu, gdje paralelno postoji i živi više od tri stotine ličnosti Kadrićeve imaginacije, osim što direktno i nedvojbeno zasijeca u opisane ljudske sudbine određenog doba. I kada se čine preopširni i naglašeno autentični, ostaju dragocjeni za uvid u vrijeme na koje se odnose. Zašto? Zato što ti dokumenti, stisnuti živom, plodotvornom književnom riječju, ponekad i nehotično zrače onim čime nisu zračili kada su nastajali: ironijom, apsurdom i obmanom, i obratno: ljepotom i istinom.

Roman *Dugo svitanje*, dakle, obuhvata stotinu godina bošnjačke povijesti. Svako poglavlje počinje godinom; prvo sa 1901-vom i asocira malo na Šeherzadinu frazu iz *Hiljadu i jedne noći: a u godini 1901.*, "u danu kada je rođen dvadeseti vijek, u hladni zimski akšam, sastali su se"... I jedno poglavlje obuhvata jednu godinu zbivanja, i sve tako, bez preskakanja godina, sve do posljednjeg poglavlja IV toma: "Pod šatorima ćemo dočekati i novu 2000. godinu i Bajram"...

Osnovne odlike *Dugog svitanja*, a koje i inače krase prozu Halida Kadrića, jesu jasan stil, jasna, čista, čvrsta, vlastita, pa ipak topla i funkcionalna rečenica, uvijek razabrana, dat s mjerom i prirodno upotrijebljen dijalog. Takvom rečenicom i takvim dijalogom Halid Kadrić gradi pripovijest, radnju, likove i odnose, odgovarajući svemu dohvaćenom dovoljno, s mjerom, ali i odolijevajući svakom literarnom ponosu, stranputici, zavođenju, i tako postižući razabrane, ali i dramatične tokove pripovijedanja. Niti ide preduboko da se ne izgubi, niti ide plitko i površno da se ne iskaže. To je naročito vidljivo, plodotvorno i uspješno u svim odnosima muško – žensko. Autor, u svim nijansama i značenjima raznolikosti

pojma ljubavi, u smjenjivanju tragedije i euforije, nade i ostvarenja, vješto se zaustavljajući na mjestima koja prijete toj osjetljivoj, složenoj i delikatnoj tematici, postiže zaokruženost svojih likova i upečatljivost njihovih odnosa i snažan dojam punine, životnosti. Otuda su svi ženski likovi, ispod Kadrićeva pera, veoma uvjerljivi, što je rijetkost u našoj književnosti.

Autor romana pored niza imaginarnih ličnosti, pa i najvjerovatnije autobiografske ličnosti Hamida Kadrića (ličnosti Hamida Kadrića ni po imenu i prezimenu nije daleko od Halida Kadrića!), prilježno i široko i s očitom pažnjom unosi, predstavlja i predočava i više autentičnih likova bošnjačke historije i kulture. Tu se, prije svega, ističe ličnost Ademage Mešića, a onda Muse Ćazima Ćatića, Edhema Mulabdića, Safvet-bega Bašagića, Mehmeda i Fehima Spahe, do Halida Kajtaza, Omera Behmena, Alije Izetbegovića, i sve do savremenih živih i mrtvih pjesnika i pisaca, Bisere Alikadić, Nijaza Alispahića, Alije Isakovića...

Kraj Turske, Austro-Ugarska, Prvi svjetski rat, Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca, partizani, komunisti, Jugoslavija, četnici i ustaše. Međunarodna zajednica, Republika Srpska... da li nam se sve to, uistinu, dogodilo, da li smo sve to, uistinu, preživjeli?

Sam naslov *Dugo svitanje*, u ukupnom obolu romana, s obzirom na dramu Bošnjaka u Bosni, na Balkanu i u Evropi, ovih posljednjih stotinu godina, iako u suštini nježno i izdaleka optimističan, ipak možda krije i dvosmislenost, veoma je teško razaznati, ako se tačno ne zna da li je kraj, ili početak dana, svjetlo svitanja od svjetla sutona.

Kada ova knjiga, ako Bog da, bude objelodanjena, njena, da tako kažem, bosanskohercegovačka umjetnička duša i struktura, najprije će se začuditi bosanskohercegovačkom prostoru isparcelisanom autonomnim intelektualnim feudalnim lenima, pa će u prvi mah pomisliti da možda i nije rođena spočetka dvadeset i prvog stoljeća. Nadati se je da *Dugo svitanje* narednih sto godina samoće, svojom vanjskom – neće potvrditi svoju unutrašnju bošnjačku sudbinu.

Jer ovaj je roman ipak nastao samo iz gladi bošnjačke duše za samom sobom■

Nedžad IBRIŠIMOVIĆ

Čekajući Dobroga da ga u dobro uvede

(Amir Talić: *Vraća se kući bosanski kralj*, Bosanska riječ, Tuzla, 2006.; *Trojanski konj*, Centar za kulturu i obrazovanje, Tešanj, 2010.)

Amir Talić (Šehovci, Sanski Most, 1953.) pjesnik je nebozemne poetike, transcendentalni tragač prostorom iza iskustva, čovjek koji uporno pokušava raspoznati i odgonetnuti (ne i tumačiti!) Božije znake, ali njegova hipersenzibilna emocionalna jezgra ostaje djetinje uzburkana pod velovima nedokučive Tajne, nikad smirena i sigurna u konačni ishod. Zato su potrage njegove duše u stalnom sudaru i sukobu sa svijetom iskustva i, napose, s pamćenjem – ličnim i kulturno-povijesnim, na čemu Talićeva poetika inzistira i egzistira a po čemu je – i ne samo po tome – srodna poetici Osipa Mandeljštama. Sličnost je i u teleologijskom osjećaju svijeta kao projekta, sa unaprijed zadatim pravcima vrtloženja u kojima pjesnik otkriva i prepoznaje sve u svemu, odnosno samu narav fizikalnih pojava.

Ozbiljno zaroniti u poeziju Amira Talića poduhvat je koji u sebi nosi i ozbiljan rizik da se "uvalimo" u poniruću, gotovo hipnotičku mehkotu metafizičke prirode jedne tvrde, mučne ljudske intime, skrojene makazama tragičnog iskustva svijeta. Gotovo svaka njegova pjesma raspolaže snagom koja čitatelja neprimijetno uvlači u vlastite dubine, u kojim ga vrtloži, ispire, natapa i davi, sve dok ne osjeti i osvijetli mučninu ljuljanja na granici svjetova kad "Sve je na dohvat ruku/ opruženih niz/ tijelo/ na dohvat oka ugaslog/ u kojem se nemoćna/ svjetina duboko/ ogleda".

Na prvi pogled (tj. čitanje), Talićeva knjiga *Trojanski konj* zbirka je oniričkih predstava sablasnog mrtvila, beznađa i odustajanja od suglasja sa svijetom – koji je za pjesnika, čini se, nepovratno izgubio etičko-estetičke vrijednosti, te bijeg u okrilje infantilnosti kao posljednjeg odbrambenog štita pred nesnošljivom zločom i ružnoćom stvarnosti. Jer "čovjeka nema ni u snu Diogenovu/ Sve prekriva zaborav i/ Tama", pa se tako cijela knjiga po svom lirskom tonalitetu i leksičko-semantičkoj naravi doima znatno drugačijom od prethodne/ih. Upravo me ta djelimično netalićevski malaksala atmosfera ponukala da se vratim ponovnom čitanju njegove pretposljednje zbirke *Vraća se kući bosanski kralj*. Ubrzo će postati razvidno da su ove dvije knjige, zapravo, pojednostavljeno kazano, dvije strane iste medalje. S tim što je *Bosanski kralj* po svom lirskom naboju uspon na simboličku Sinajsku goru (trijumf saveza čovjeka s Bogom), dok je *Trojanski konj*

sunovrat, poražavajući pad natrag – u Dolinu suza. Tu leže razlozi moje potrebe da se pažljivije pozabavim i usponom i klonućem pjesnikova duha.

Zbirka pjesama *Vraća se kući bosanski kralj* sva je satkana od žudnje za povratkom, za povracima iz različitih smjerova, u okrilje mitskog jedinstva svjetova. U ovoj Talićevoj knjizi suočeni smo sa gotovo opipljivom čežnjom lirskog subjekta za harmoničnim udomljenjem, koje nipošto ne podrazumijeva samo dom i domovinu, već prvenstveno plemenitog gospodara s kojim bi se uspostavio odnos uzajamnog poštovanja, ljubavi i povjerenja, onako kako je uspostavljena duhovna veza s vrhovnim Gospodarom univerzuma. U tom smislu, prosto su očaravajuće predodžbe jednog davno minulog svijeta, približno nalik predstavi idiličnog raja na Zemlji, koje nam je Talić uprizorio u dvije centralne pjesme u ovoj knjizi: *Vraća se kući bosanski kralj* i *Kraljičino vrilo.*

Ova "kraljevska lirika" nema ničeg zajedničkog s banalnom epsko-refleksivnom nostalgijom za srednjovjekovnom Bosanskom monarhijom, a pogotovo nema ništa sa sveprisutnom histeričnom i vulgarnom gramzljivošću u procesu kapitalizacije *svoji na svome* nacionalnog identiteta. Daleko je Talićevo pjesničko pregnuće od baruštine bosanskog svakodnevlja, zaokupljene prekrajanjem kulturno-povijesnog pamćenja po etničkim šnitovima. Kao vrhunski majstor slike i tona, skoknuo je naš pjesnik pet-šest vijekova unatrag i donio nam otuda zadivljujuće snimke našeg (bosanskog) života prije suživota: "Kralju bosanskom su tog maja 1463. godine/ djeca vadila med iz majuhnih špilja Lubice/ I sać je šećerni padao u virove Sane// Visila su djeca na lijanama bršljana/ hor čelinji zujao je na nebesima// iznad provaljenih vrata Ključa// Ispraćen je posljednji bosanski kralj/ prema Jajcu u dubine Historije// Sutradan je sultan Fatih sa podanicima/ moćne turske carevine klanjao džumu/ na Musali podno Kamengrada// Usprhnu tica nad Sokolovom put sunca/ gradeći lelujavu sjenku anđela/ nad zemljom Bošnjana// Kao što su djeca vadila med iz Lubice/ danas vadimo lubanje iz špilja bosanskih/ škripe mozgovi pamćenja// Od tog vremena u Bosni odzvanja ezan/ izmiješan zvonjavom crkvi/ A krv se miješa vodom, zemljom, zrakom // Vraća se kući bosanski kralj".

Mogla bih ispisati desetke stranica analize ovog *čarobnog brijega* poezije, ali ću samo kratko reći: Maestralno! I prijeći na sljedeći užitak, na ženski/materinski princip u duhovnoj punini kraljevstva uspostavljenog u Talićevoj duši, kroz pjesmu *Kraljičino vrilo*: "Staroj bosanskoj kraljici/ podanici su sa izvora/ ispod Grada kamena/ u pregršti ma iz ruke/ u ruku vodu donosili/ da se napije// Ona im iz zahvalnosti/ cvjetove maslačka u/ kose stavljala/ a vjetar, glas Božji/ rasipao prezrele sjemenke/ svijetom velikim/ da se čudesna zemlja/ peludom Božanskim/ oplemeni/ Kad ružna vremena stignu/ zamuti se vrilo kraljičino/ a oko Grada kamena/ vukodlaci krvoločno kolo/ na kostima predaka zaigraše// Kraljica podanike svoje/ pod skute odore sakri/ dok se vrilo podno Grada/ ne izbistri".

Blago onome ko je od biranih slika povijesnog pamćenja u svom srcu uspostavio kraljevstvo čiste ljubavi. Jer, šta je pjesnik, ako je uopće pjesnik, ukoliko nije u stanju sazdati kraljevstvo vlastitog uma – u kojemu odasvud cure i kaplju

medovi i bistre vode, te ljekovite slike svijeta koje će štititi dušu od čemernih iskustava "kad ružna vremena stignu (i) zamute se vrila"? Bez toga imamo rojeve ogorčenih množitelja mržnje, buke i bijesa..

Istina, prezentna rastegnutost zbivanja u naslovu/stihu *Vraća se kući bosanski kralj*, kojem po naravi ograničenja u fizičkom svijetu ne pripada trajno stanje, puti na činjenicu da je lirski subjekt u trajnom procesu stvaranja svog duhovnog kraljevstva, što podrazumijeva mijene uspona i padova. Tzv. realni svijet neće tek tako ostaviti pjesnika da u miru Božjem usmjeri svoje kreativne snage na stvaranje vlastite oaze sklada, ljepote i ljubavi. To je drama svakog istinskog pjesnika koji intimu dosegnute harmonije vlastitog univerzuma pretače u stihove i izlijeva ih pred "svjetinu zlom začaranu". Stoga ne čudi što je Talić nakon ovakvog briljantnog lirskog uspona glavom udario u kruti oklop *Trojanskog konja* i klonuo u blato beznađa, iz kojega se poodavno bio iščupao snagom vlastitog duha.

No, vratimo se žudnji za povratkom, koja je tematsko-motivska baza *Bosanskog kralja.* Riječ je, naravno, o jedinom mogućem povratku u budućnost, ponovo mandeljštamovski shvaćenom ("Sladak nam je tek prepoznavanja tren"), dakle, putem raspoznavanja krajolika iz sjećanja. Vraćati se – to je simultano zbivanje svih vremena i prostora koje se rasteže bezvremenim duhom. U tom smislu, povratak je budućnost duše okupane radosnim prepoznavanjem početka u kraju, života u smrti, svega u svemu. Zato se Talićevo mudronosno stihotvorstvo toliko upinje razbiti svekoliki zaborav u koji čovječanstvo tone, hvatajući se za svaku slamku najsitnijih titraja pamćenja. To nije obična borba produhovljene individue sa svijetom zaborava, jer samo se – valjda – Bog sjeća svega rečenog koje se unedogled otjelovljuje, to je prije i više jedan dramatičan tok svijesti koji nastoji pojavnost Dobra i Zla uklopiti u svoju pjesničku misao po filozofijskom modelu raznolikih "kućica u Kući Božjoj".

U Talićevom vrtu "kraljevske lirike", osim navedenih pjesama, zatičemo još jednu iznimne duhovne snage i ljepote, koja glasom skrivenog lirskog subjekta ostavlja čitatelju slobodu širokog spektra značenja. Posebna specifičnost je gotovo neprimijetni prelazak iz prvog lica jednine u prvo lice množine – čime se glas razrasta u sveobuhvatno višeglasje, te dinamička izmjena vremena u savijenom luku perfekta, prezenta i futura, čime je uspostavljen ritam vječnosti, a krajnji rezultat tog majstorstva je rijetko i pravo poetsko čudo. Pjesma ima naslov *Mirisi.*

Davno sam se okupala
miloduhom
još za krunisanja prvog
Kralja bosanskog

Imali smo tada mirisne
Slave paganske
o žitu, voću, vodi, suncu,
pticama

A imena naša miomirisna
u istom cvatu

Podižemo ruke istoku
čekamo sunce da nas
pomiluje
Dida mudraca
dozovemo

Molitvom svojom livadski cvat
pred rojeve čela
iznosili
Pelud u tijelu
treperio himnom
zanosnom

Srsi u prsima
srce nadimaju
da pred mome omahom
okupane iskoče

Za mene, ovo je onaj tren u pamćenju pjesnikovu kad se u duši začinje Bosna i Duh bosanski. Matično i magično stanište jedinstva čovjeka i zemlje, sa svim svojim mirisima, bojama, molitvama, blagodatima i slavama. I, svakako, bit same potrebe pamćenja kao mjesta rođenja žudnje za povratkom, što trajno pohranjuje radosni poj duše u emocionalni arhiv. Šta hoću reći? Ovo je savršena patriotska pjesma, sama suština pripadanja Duhu rodne zemlje. Sveukupno Talićevo pjesništvo niklo je iz osjećaja svijeta koji je fra Petar Anđelović precizno sažeo u karakternu sintagmu bosanskih franjevaca: *Vjerni Bogu vjerni Bosni*. To je Talićeva poetika: vjera i vjernost domu, domovini i Gospodaru.

Kad već spominjemo Boga, ne bih ovom prilikom šire analizirala Talićeve pjesničke veze s krunskim Kreatorom, jer bi to iziskivalo puno više prostora nego što pravila pristojnosti ostavljaju kritičkom prikazu knjiga. Reći ću samo da ova komunikacijska linija u Talića nema ničeg zajedničkog sa sveprisutnim vulgarnim kinđurenjem znamenjima svetim i svetačkim, kao da je vjera paradni prvomajski karanfil, pa da ga svaki nadripjesnik zatakne u rever svog maskirnog odijela. Amirov Bog – Bog je istine i pravdoljublja. On ima svoje pomoćnike na zemlji, koji se općenito zovu Dobri. Dobrog svako malo možete sresti u Talićevim pjesmama. Ali meni je od svih njegovih Dobrih *najdobriji* onaj iz pjesme *Prizor.* Jer, kako reče pjesnikinja: "sreća je lijepa samo dok se čeka". Evo Talićevog lirskog sažetka odnosa Tvorca sa stvorenim Mu svijetom, i obratno: "Mujezin toploga glasa/ otrese smrznuto inje/ Bjelinom zemlja osvanu// Na sedždu sve živo/ pade/

beskućnik pas/ bez doma/ i gospodara/ čeka pred džamijom/ Dobroga/ da ga u dobro/ uvede".

Šta nam je to upravo rekao pjesnik pomoću četiri naizgled vrlo jednostavne, gotovo bezbojne slike? Prizorom dominiraju studen i bjelina. Glas koji poziva na molitvu jedini je izvor topline, ali i njegova moć je tek u domeni grebanja po površini sleđene stvarnosti. Zašto je *sve živo* na sedždu palo, a ne samo ljudi? I, kad se već sve živo klanja Gospodaru, zašto to ne čini i pas beskućnik? Paradoksalno, ali i ubitačno tačno, moćna šifra za čitanje ove pjesme „sakrivena" je na najistaknutijem, najvidljivijem mjestu, u dva posve namjerna pleonazma, koji rezultiraju trećim u vidu poente.

Na ovome ću mjestu napraviti malu dramaturšku pauzu, i ustvrditi da je u bh. književnosti tek šačica onih koji se po pjesničkom umijeću mogu mjeriti s Talićem. Zašto? Zato što sva preostala pjesnička masa bezveze talasa, burljajući po pjesničkom nebu rovokopačima i buldožerima (ukoliko to nije isto), dok majstori skidaju zvijezde s neba.

Dakle, svrhoviti pleonazmi? Prvi je *smrznuto inje*, drugi – *beskućnik bez doma* i, najzad, *Dobri* (koji) *u dobro uvodi.* Krenimo redom. Pet puta dnevno topli mujezinov glas otrest će inje. Neće ga otopiti, samo će ga otresti – recimo s drveća. Svaki slijedeći javni poziv na molitvu, unatoč sebi svojstvenoj toplini, samo će nagomilavati inje koje će se, sloj po sloj, mrznuti u sveprisutnu ravnodušnu bjelinu. *Bjelinom zemlja osvanu* (prekrasan stih). Ono što je osvanulo bjelinom osvanulo je i prazninom. I, premda *na sedždu sve živo pade,* prethodna bjelina/praznina osvanula je da pokaže kako nije riječ o prakticizmu već o Božanskom načelu, znanom nam iz Objave, po kom je sve živo pokorno Gospodaru, htjelo-ne htjelo. No, samo je čovjek svjesno pokoran Bogu, svjesnim izborom padanja na sedždu. Po tome se razlikuje od psa. *Pas beskućnik bez doma,* stvorenje je bez doma, ali samo zato što je *bez gospodara.*

Udomljenost je, dakle, nemoguća bez gospodara. To što takav čeka Dobroga pred džamijom, uzaludno je smrzavanje. Dobri nema kud uvoditi osim u dobro, i upravo to ga ograničava. Može biti vodič samo onima koji su u dobro upućeni, onima koji svjesno padaju na sedždu. Dobri je duhovna kategorija, i vezan je uz apsolutnu Dobrotu. Svaka druga dobrota nije bezuvjetna, ljudska je – a time i promjenjiva i nesigurna. Vrlo je uočljivo da u ovoj pjesmi nema ljudi, nema ljudskog sadržaja, osim mujezinovog glasa. I taj glas dolazi s visine. Čak i da nam to nije poznata, podrazumijevajuća činjenica (a u poeziji se ništa ne podrazumijeva), na to nas upućuje glagol *otresati* koji pripada zraku (nebu), a ne zemlji. Vrijeme je sabah-namaza (zemlja bjelinom osvanu), a džamija osvanu prazninom Sve živo je ukupna masa života, podložna i pokorna Zakonu života, ali ne i svjesna. Stanje (ljudske, a kakve druge?) svijesti prokazano je kroz jedinog konkretnog živog stvora u ovoj pjesmi – psa. A pas čeka da mu Dobri (Bog) pomogne. Šta rade ljudi? Isto to.

Eto, to je, otprilike, dugačka povijest diferencijacije čovjeka kao svjesnog bića (bića slobodnog izbora) i životinje nad kojom provodi svoju volju samo zato

što ima volju, koju (povijest) nam je Amir Talić čarolijom pjesničkog umijeća, svojstvenim mu lapidarnim slogom, uspio sabiti u bezvremenu poruku, kao da ju je netom prepisao sa srednjovjekovnog stećka.

Najmanje još desetak više nego odličnih pjesama iz knjige *Vraća se kući bosanski kralj* zaslužuju da ih spomenemo. Evo barem fragmenata iz onih koje ne mogu nikako preskočiti: *Ratni vojni invalid se abdesti*: (Tebi se Bože svevišnji/ molim/ tijelom sakatim i dušom/ opahnutom); *Kismet*: (Već prilično dotrajao/ zbog rata/ ko list jesenji lelujam/ na ovom svijetu/ kvarnom/ Slutim herbarijum vječni/ i povratak u krilo/ majčino); *Jutro*: (Kroz odškrinuta vrata vidim/ kako mati na oklagiji/ tijestom maše/ u kuhinji/ ko bajrakom na bojištu); *Hod*: (On u moja stopala/ upire/ iz dubine pamćenja/ U stanište moje/ hoće da se/ useli// Mogu li Bože/ da predahnem/ do novog/ povratka); *Za putovanjem sunca*: (U daleku budućnost/ hitamo/ Prošlosti se vraćamo/ identičnoj/ Da li me to sunce/ na zalasku/ zavodi).

Posebno bih skrenula pažnju na tri pjesme ratno-poratne bosanske zbilje, koje mogu poslužiti kao modalitet dobro uspostavljenog spoja (post)traume i liričnosti. To su pjesme: *Mrtva priroda, Slika smrti* i *U kapi krvi*: (Nosim u duši/ četiri kapi/ krvi/ hodam svijetom/ rasijanim/ oca tražim/ brata/ muža/ sina/ tražim/ U kapi krvi/ ih nađoh). Naći svoje bližnje u kapi krvi (DNK analizom) još je jedan blistavi primjer jezgrovitosti svojstvene Talićevoj poetici.

* * *

Posljednja knjiga pjesama Amira Talića, naslova *Trojanski konj,* otvara se kroz otvorenu masovnu grobnicu *Hrastova glavica.* Krenuvši od općeg mjesta bosanske zbilje (Mrtvi su oni koji istinu znaju/ u šutnji žive ubice njihove.), Talić označava granice među kojima krajnje rezignirani lirski subjekt svoja vrludanja među živima izjednačava i u potpunosti poistovjećuje s *kosturima u mračnoj jami zagrljenim,* postavši njihov glas. Tim tonom bit će ispisana cijela knjiga nesnošljivo ozvučene šutnje, ravnodušnosti, zaborava, uzaludnosti vjere u pravdu i vjere u pravdoljubiva čovjeka, sve do posljednje pjesme *Zapišavanje teritorije* – čiji "reski, istiniti zvuk stvari u unutrašnjim rezonatorima duha i duše" (S. Tontić) nepogrešivo odzvanja kao zakucavanje zadnjeg čavla u mrtvački sanduk.

Kucanija će trajati sve dok
šintori međunarodni
ne kažu: "Dosta!"

A oni će to, jasno je, kazati tek, i samo onda, kad je njima dosta. Vjera i nada u zemaljsku pravdu, utkana u optimistični naslov pretposljednje Talićeve zbirke pjesama *Vraća se kući Bosanski kralj,* netragom su nestale u *Trojanskom konju,* a ostala je još samo tanka nit pouzdanja u konačnu nebesku pravdu. Pjesnik koji se, unatoč traumatičnom ljudskom i pjesničkom iskustvu *Malog logora,* sve do

sada ispisivao politički korektno, svjesno se opredijelivši da ga u pisanju vodi narodna mudrost: "Ako žudiš za osvetom, iskopaj dva groba", u *Trojanskom konju* rasvjetljava samu suštinu ljudskosti, a to je zamršenost čovjekove psihe u uzlovima nemoći da podnese saznanje kako je "Zlo tako dubok bunar da mu nikad ne možemo sagledati dno". Gdje je prag tolerancije, gdje je granica čovjekovom trpljenju nepravde? Da li na mjestu kad patnik počne moliti višu silu da barem ne dozvoli zlotvoru da se opere od grijeha? Kao što će to Talić učiniti u fantastično uprizorenoj pjesmi *Trojanski konj se kupa na mjesečini*.

Oh mjeseče izdajniče ugasi
lažni sjaj iza mrtvog
Ogledala
da se Konj trojanski
nikad od grijeha ne
opere

Ko je ili što je, zapravo, Talićev *Trojanski konj*? I zašto je ovaj motiv/simbol dobro upakiranog Zla u tobožnji dar tako snažno okupirao njegov pjesnički nerv? (Tu je trojanski konj/ u vrletima smislenim/ jer besmisao koji nas/ okružuje/ njegovo je pagansko/ djelo). Prema svemu sudeći, posrijedi je Dejtonski sporazum, koji je izvor nesnošljive tenzije u biću koje ima "potrebu da prevaziđe situaciju i samorealizira se" (u sartrovski shvaćenom političko-egzistencijalnom smislu), a čija je potreba osujećena i dugotrajno prikraćena time što je Drugome priznat i na uživanje dat ratni plijen (Trojanski konj u trojstvu/ bosanskom/ gricka slamu iz jednog/ samara), ali bez stvarne odgovornosti za silne masovne grobnice, logore, mučenja i sakaćenja (Čekaju mejiti na čekrk da ih/ uznesemo na svjetlost/ sunčanu// Bljesnuće istina tada badava/ svjetina je zlom/ začarana).

Između ove dvije slike lirski subjekt klonuo je u rezignaciju. Sve vrijednosti na kojima se zasnivalo ostvarenje *bića kao projekta* izvrnute su u svoje ruglo. Nepovratno je izgubljena vjera u pravdu, čak i u krajnji smisao Haškog tribunala, što je posebno vidljivo u pjesmi *Sudska farsa*: ("Ne kolje jači već krvoločniji/ kolje/ Arena koljačka je za javnost/ zavjesom zamračena/ i izolirana// Međunarodni promatrači nadziru/ humanost kasapljenja/ Konvencija Ženevska/ na snazi/ smišljena da se/ gazi// A kad se krvavi pir završi/ koljač mora da se/ sklanja/ dolazi ekipa za sanaciju/ tragove krvave da sakrije/ pamćenje izbriše// Ništa nije slučajno u režiji/ Promatrača/ uloge i kostimi/ rekviziti/ producenti/ I kad se pir okonča uslijediće/ sudska farsa/ u teatru/ jer kazna je za dželate i nagrada/ kazališna".

U spomenutoj pjesmi *Hrastova glavica* zloćudnost pjesnikove zbilje multiplicira se deminutivnim oblikom riječi *glava* u toponimu, deminutivom pojma koji sam po sebi, kao mjesto otvorene masovne grobnice, sadrži snažnu višeznačnu metaforu. Kao što sam već naglasila, knjiga *Trojanski konj* otvara se kroz ovu pjesmu, dakle, kroz *otvorenu glavicu*. Kažemo li *glavica*, pomislimo na djecu. Ljudski um, naravno, bježi od uočavanja ovakvih podudarnosti, ali sam posve sigurna da ih pjesnikova duša duboko urezuje u vlastito tkivo, te stilski i seman-

tički oblikuje cijelu pjesmu intuitivno slijedeći prosede preuzet iz stvarnosti. Već u prvoj strofi imamo začuđujući spoj nespojivog: "Na Glavici hrastovoj velika je/ masovna grobnica/ Nešto manja od Bezdana i / Laništa/ I srne su izbjegle sa tog/ grmečkog porodilišta".

Prvo, zamjena redoslijeda riječi u toponimu nosi pravopisno pravo imenici *glavica* da bude pisana velikim početnim slovom. Vizualni efekt ove permutiranosti zapravo je reflektor usmjeren na centralni pojam iz kojeg nadalje emaniraju lirske slike snažno pojačane emocionalne gustoće. Nadalje, na Glavici, odnosno, na maloj glavi – velika je masovna grobnica, nešto manja od Bezdana. Ova aproksimativna igra stvara dojam haosa u redu veličina, gotovo da se ne zna šta je od čega veće, dublje, bezdanije, a, ustvari, nas upućuje na suštinu, ne na veličinu. Suština je, naravno, haotična utroba masovne grobnice koja će se uskoro pretvoriti u "masovno porodilište". Ali ne prije nego što uočimo vezu između Laništa i izbjeglih srna. Premda je Lanište uobičajeni naziv zemljišne parcele na kojoj se nekad sijao lan, vjerujem da je zvuk ove riječi (jer *lanište* zvuči kao mjesto na kojem srne na svijet donose lanad) iz pjesnikovog sjećanja dozvao srne. No, srne su *izbjegle*. Nisu pobjegle. Srne doživljavaju svoj obični svakodnevni strah od zvijeri i ljudi, i tad pobjegnu, ali se i vrate na svoje stanište kad opasnost prođe. Bit će da se dešavalo nešto strašnije od lovaca i gladnih zvijeri na tom grmečkom (grmljavinom otvorenom) porodilištu. Da, doista se iskapanjem, razvrstavanjem i identificiranjem kostura masovna grobnica pretvara u porodilište. Iz haotične utrobe ukazuje se Glavica svakog pojedinačnog ponovo rođenog bića koje dobiva svoje ime i prezime.

No, budući da je "istina badava bljesnula", svi će se oni useliti u pjesnikovu glavu i postati njegova noćna mora. Ista unutarnja logika kompariranja i suptilnih aluzija, očuvana tačnost pjesničkog izvještaja/svjedočenja s mjesta događaja održat će se kroz cijelu poemu *Hrastova glavica.* Ovom prilikom navest ću samo nekoliko strofa radi onih koji bi se i sami htjeli prepustiti užitku odgonetanja mnoštva veza i prenesenih značenja kojim obiluje ova Talićeva pjesma, ali ne mogu odoljeti da ne usmjerim pažnju na božanstvenu komparaciju "Slažemo ih u šator redom po brojevima kao na šumskom izletu djecu pred počinak" koja me je doslovno raspametila. Spojivši u istu sliku kosture iz masovne grobnice Hrastova glavica i djecu na šumskom izletu, načinjen je skok u vremenu kojim se suptilno sugerira kako je potpuno moguće da je riječ o istim osobama na dva različita šumska "izleta". Ovim postupkom izvučen je na površinu cijeli snop značenja koji je poemi *Hrastova glavica* dao nevjerojatno širok spektar mogućih tumačenja, a ja bih šeretski dodala – sve i da mu se ova zlatna pjesnička nit nesvjesno omakla, previše je, čak i za pjesnika formata Amira Talića.

Iz jame duboke mornarskim
ljestvama Jasmin O.
izlazi:
"Još ima kostiju izmiješanih!"
Eva K. vještim rukama

prste polomljene
birka

Iz crne vreće iz dubine stigle
kostur virka
Slažemo ih u šatore redom
po brojevima
kao na šumskom izletu djecu
pred počinak

Na Božanskom klaviru
vjetar hrastove dirke
miče
u mozgu škripe zaboravljene
priče
jer ovdje su u jami i u onom
ratu nasilno uspavani
a nove su skoro dovezli
iz Omarske

Po troje nad jamu dovodili
i pucali im u glavu
rafalno
Evo vide se još rane
na hrastu mladom
(...)

Ove rane na hrastu mladom, u šumi hrastovoj koja je Božanski klavir, stoje u opoziciji s poslovičnom (lišenom emocija) atmosferom u "pogrebnom kampu". Time kao da se hoće reći: Žali, Bože, mi imamo preča posla. Ovaj transfer emocija s ljudi na Prirodu svojevrsni je nijemi protest Višoj Sili koja je sve ovo dozvolila. Istovremeno, ovim postupkom pjesma zadobiva formu objektivnog svjedočanstva, lišenog patetike i intimnog doživljaja. Ovo su samo neki od razloga zašto ovu Talićevu pjesmu smatram biserom u moru bljutavih, patetičnih pjesama koje su ini ispisali tematizirajući pojedinačna i masovna ratna stradanja.

Za razliku od prethodne, knjiga *Trojanski konj* obiluje rimom, i to onom najjednostavnijom – *glagolskom*, koju ozbiljni pjesnici (a Talić to jeste) izbjegavaju (ići/stići, znati/shvati, pazi/zagazi, rodi/vodi, vidiš/stidiš). Nakon iznimno uspjele *Hrastove glavice*, nižu se pjesme izrazito sumornih tonova i, barem se meni tako čini, pjesnik je pribjegao pojednostavljenoj rimi kao prozračivanju, razmekšavanju otežale melanholije, odnosno "otvaranju puta rascvjetavanju individualnih dahova i razgibavanju zglobova rečenice" (M. Stanisavljević). Stoga nemam zamjerku populističkoj rimi, jer bi, u suprotnom, pjesme ostale neprohodne, prava džungla crnih misli i osjećanja.

Uostalom, moto središnjeg ciklusa u ovoj knjizi dva su stiha (biblijski motiv Smaka svijeta) Talićevog omiljenog pjesnika Branka Miljkovića: "Prvoga dana pomreše ptice i/ zmije nastaniše gnezda i vetrove". Jednako tako, Talić se odijelio, zatvorio pred kužnošću svijeta: "Zatvori prozor sine da se/ ne ugušimo/ Izvana u sobu očevu uvlači/ se pogana zmija/ da ga zadavi/ Soba je kao boca kisika/ iz koje se život u pluća/ pretače/ da ga za tren/ produži// Svira harmonika u grudima/ dok zraka ima/ Ako otvorim prozor/ i sprava disajna/ se raštima/ Utihne// Još sve nije gotovo na ovom/ svijetu prolaznome/ kapnica nebeska na ugrušku/ zemlje iskru raspuhuje/ ugašenu/ kao za umjetno/ disanje" (*Eutanazija*).

Pjesnik se uvukao u sebe, jer vani "Zapišavaju psi krvoločni teritoriju/ svoju/ obilježavaju oko brloga/ granice carstva/ životinjskoga/ (…) Ni vuci nisu sigurni u tom/ zvjerinjem brlogu/ čekaju da se psine/ pokolju/ a Šumom mirisnom/ Dobri u miru/ zavladaju", (*Zapišavanje teritorije*).

Na kraju svega, evo nas, dakle, u viziji velikog pjesnika Amira Talića, jednako skrhanih kao i on –čekajući Dobrog da nas u dobro uvede. Jada Boga! Toliko inja u srcima našim ezan ne može otresti. A i da može, opet bi bilo do nas■

Fadila Nura HAVER

Dobri ljudi u sebi ujedinjuju Istok i Zapad

[Safiye Erol: *Tvrđava u srcu* (Džigerdelen), Connectum, 2009.]

Samo ili "samo" prije 130-ak godina Bosna, Sarajevo, Beograd, Budim, Pešta, Siget, Kabul, Bagdad, Mekka, Van, Kairo, Medina, Sekešfehervar, Kaniža, Eger, Kešan, Trakija, Rumelija… nalazili su se u jednoj državi, računajući i prethodnih 300-tinjak godina. Bijahu svi ovi gradovi i varoši, dijelovi složene građanske onovremene imperije Osmanske carevine, na način onovremeni i toliko specifični da ovaj prosti geopolitički i geografsko-povijesni podatak ne pada na pamet valjda nikada, ili vrlo rijetkima; onima za koje se može kazati da pripadaju *kosmopolitskome narativu* i kosmopolitskom, *holističkom pristupu* u razumijevanju suština svijeta.

Ne tako davno, stoljeće i po unazad, raznovrsne veze i komunikacije u najširem smislu shvaćene, među ovim gradovima i njihovim žiteljima bijahu vrlo slobodne, vrlo jednostavne i česte. Na svaki način česte i na svaki način slobodne. Obični su se smrtnici, rjeđe od elita, ali ipak i oni ženili i udavali, putovali i vraćali, preseljavali i doseljavali, ratovali i mirili, umirali i rađali pod onom vrstom zastave koja prije spaja različite polutke svijeta, no što ih razdvaja ili cijepa. Većina nas, voli te polutke i dan-danas nazivati istočnom i zapadnom, ili Zapadnom i Istočnom, kako ko već osjeća i razumijeva ove nazive i ove odrednice izvanjske. Razlike kao prednost, a ne razlike kao nedostatak ili mahana.

Savremena geografija, pa čak i 'zakučita' teorija – geopolitika, politika svakako, udaljile su na razlici ličnosti i razlici grupe mnogo više no što su daleke ili udaljene njihove stvarne kote, na malom prostoru Zemlje. A i međusobne komunikacije su u bitnome smanjene, reducirane. Posebno bi se to mogli reći za Bosnu i za Sarajevo, u odnosu na pobrojane toponimske odrednice ili tačke. I da nije posljednjih okopnjelih snjegova i ledova koji razljevaju međukulturalni susret, ili tvore meteorološki usud kao novi kosmopolitizam koji ne prepoznaje političke i socijalne granice, ne vjerujem da bismo čak i čuli za savremenu tursku autoricu Safiye Erol, a pogotovo sumnjam da bismo je čitali u dobrom prijevodu i opremi njen vrlo impoznati roman *Džigerdelen.*

Supererogativne radnje i plemeniti ljudi

U pitanju je jedna od prvih savremenih turskih romaneskinja koja kreira fabulu 'priče u priči', i koja nudi neodoljivu ljubavnu priču, opsesivnu muškarčevu ljubav prema ženi. Ženi svog života. Između Turhana Tuna arhitekte i Džanzi spisateljice i novinarke… oboje rođenih u Turskoj, obrazovanih u Evropi, potom povratnika u zavičaj koji u sebi pletu neraskidive mreže Istoka i Zapada, neraskidive 'zamke' prošlosti i sadašnjosti, neuobičajene naracije osobnoga i zavičajnoga. Ovo je ljubavni roman. Veoma dopadljiv. I narativno original. Filozofijski polivokan, s mogućnostim učitavanja i raščitavanja sve od prve do posljednje stranice. Ali, bosanski će čitatelj lahko komunicirati i sa onim dijelovima (dva historijska sižeizirana romana-naracije o "Sari-spahijama" i "Ljubavnoj tajni" koja se tiču naših krajeva i ovdašnje povijesne situiranosti društva u XVII stoljeću) koji su umetnuti između modernosti i teško ostvarive ljubavne priče u njoj. Ljubav u modernosti svjedoči propale i prosute živote dvoje junaka, i njih oboje, i Turhan i Džanzi pronaći će svoje 'nesretne bačenosti' u svijet koji ih ne razumije, kao uostalom ni oni njega, u davnim zajedničkim korijenima koji sežu sve do Balkana, do prelijepe Rumelije i predaka koji su toliko toga dali, povijesno dali za opće dobro, za one rijetke *supererogativne radnje* (koje radimo i činimo u ime moralnoga sata u sebi, ne za nagradu, ne za novac, ne za lični interes) kojima se uopće, čovjek savremene zbrzanosti i istrošenog identiteta ne bavi.

Junaci ove velike ljubavi, vraćajući se sličnim davnim korijenima, svjesni su da *pripadaju narodu koji je najprije osvojio, a potom izgubio svijet,* stoga oboje konstatiraju: *Nama je suđeno da oživimo i pridignemo se nakon svakog umiranja* (15. str.). Otuda roman nudi filozofiju razumijevanja i zapitanosti *Quo vadis homo cennectus?,* sa bojažljivim odgovorom i pitanjem bez patetike, šta se dogodilo odonda otkada su Osmanlije poraženi od Zapada dostojanstveno se predali: *…to što se naziva civilizacijom, jedna je obična krezuba zvijer! Naši preci nisu razumjeli Zapad. U prvo vrijeme gajili su prema njemu pretjeranu ljubav. A onda je došlo razočarenje – poznata posljedica pretjerane ljubavi…Narodi baš kao i ljudi, sazrijevaju savladavajući prilike koje im život donosi. Možda će doći dan kad ćete i vi to shvatiti da čovječanstvo ima samo jedan ispravan put, a to je da se ljudi međusobno dogovaraju, i da zajedno idu kroz život…*(238. str.) Autorica bojažljivo i romantičarski zaključuje pitanjima upućenim Zapadu (zapadu): *Hoćete li se tada sjetiti da na jugoistoku Evrope imate jednog iskusnog susjeda koji je prošao cijeli jedan krug sudbine, da imate jednu od najstarijih velikih država na svome kontinentu. Hoće li vam tada pasti na pamet da od tog vašeg susjeda možete čuti važne riječi o tome kako se može postići mir u cijelome svijetu? Turski narod je još porije mngo stoljeća uspostavio carstvo svjetskih razmjera. Vrhom svoje sablje ispisao je potpis na tri kontinenta. Postavio je spomenike svoje velike culture na tri kontinenta. …Ni danas se njihovi najveći pisci ne ustručavaju govoriti o evropskoj civilizaciji koja je otklonila od sebe tu opasnost Turke. Da*

vidimo šta će kazati kada budu pisali o ratu iz 1939. Godine? Ko je tada zaprijetio Evropi? Da vidimo koga će optužiti za taj rad".

Tajna stvaranja i sklad svijeta

Dvije unutrašnje naracije podsjećaju na plave ljude, "sari-spahije" (turski sari znači plav, svijetao čovjek) koji potječu od Mustafe Durakčuja, a on od Veli-bega (iz Šahinkonaka), pa preko Mula age. Ćomulića do Ališahbegovića i Hercegovića.

A to je priča i metafora o Džigerdelenu. Najjačoj osmanlijskoj utvrdi, na mađarskoj zemlji. Koja je spaljena. Zajedno sa 5000 (pet hiljada) ljudi, žena, djece, stoke spaljena. Sve je do pepela sagorjelo. A shvatiti tu strašnu bol, metaforički znači otkriti tu 'džigarsku', srčanu, najjaču ljudsku bol, bol u prsima, bol u duši, "znači istovremeno razumjeti cijeli svijet" (str. 223) A ta bol, bol u srcu, najjača je i najstrašnija bol, uvijek ostaje u prsima, od praiskona do vječnosti. "Ako na svijetu ima ijedna istina, onda je to ova: onaj ko se najviše približi nekom značenju, plaća najveću cijenu za to značenje" (str. 223)

Godine 1683. Džigerdelen je spaljen sa četiri strane. Ljudi, žene, djeca uz jezovitu vrisku i zapomaganje, poumirali su u najstrašnijim vatrenim mukama dok se plamen izvijao iz tvrđave.

Turhan bey za sebe zna da mu je predak Ahmet-paša Hercegović, zastavnik sultana Mehmeda II Fatiha I glavni vezir sultana Bayezita II i Selima Yavuza. To je onaj isti paša Hercegović što ga je sultanu 'darivao' otac mu Stjepan Vukčić Kosača, te je on još kao dijete prihvatio islam i odrastao na carskome dvoru… Tiurhan shvata…"dovoljno je biti zastavnik u Fatihovoj vojsci da ljudski život poprimi posve novu dimenziju i nadiđe smrtnost". (str. 19)

Džanzi će utvrditi također da su joj preci od Ahmet-paše Hercegovića. Ali, u osvit II svjetskog rata i Turhan i Džanzi i ne misle o tome, već o svojoj izgarajućoj i gotovo bolnoj ljubavi. Ne misle, ali nekako osjete da su jedno drugom predodređeni. Po mnogo više linija spajalica kao što se to na prvi pogled činilo, mladim ljudima, koji su u maniru Zapada, baš onako i onoliko koliko se na stvarnom Zapadu ni zamisliti ne može. Oboje su se školovali na Zapadu, malo znali o sebi a sve o Zapadu, ali se vratili natrag, u svoju domovinu. Turhan i Džanzi će se spojiti u neizrecivu ljubav, koja će prije podsjećati na neki hemijski element koji se više ne može odvojiti, već teži samo jednome – neprestanom spajanju.

A Džanzi, prelijepa kćerka pukovnika Dževada, koji je poginuo u borbama za oslobođenje Turske Republike 1924. godine i Ikbal-hanume iz Kešfana, doselili su se ovdje u Bursu i Istanbul iz Rumelije, te zapadne polutke savremene turske države, i ona će otkriti da sa svojim Turhanom ima zajedničkoga više no što je mogla i pomisliti u vrijeme prvoga braka s Hašmetom…Ona će otkriti da će ih čvor sudbine svezati i u prošlome i u sadašnjemu, i u onome pradrevnome vre-

menu još od paše Hercegovića. Njihova golema ljubav će razočarati onu čaroliju daleke prošlosti. I spojiti ih na neobičan način. Ili, posve običan, ali neprevaziđen. Džanzi će u dramatičnom i blagoslovljenom trenu njihove ljubavi ostati trudna s voljenim Turhanom. Otkriva relaksirajuću stranu jednostavne spoznaje – kada žena (ili muškarac) prestane skidati velove sa voljene osobe, tj. kada prestane prekomjerno kritizirati ('tražeći u jajetu dlaku') sve što joj se ne dopada na muškarcu svoga života, počinje otkrivati dubinsku sreću. Jer, s muškarca, shvata Džanzi, i ne treba poskidati "sve tajne sa sedam koprena", ako poneka koprena i ostane na voljenome, bit će ljubav potpunija. Posve raščaran i gol, svaki voljeni lik postat će nezanimljiv. Jednako kao i voljena žena.

Moto romana koji nije doveden do kraja, utopija mišljenja i djelovanja otisnut je na koricama knjige: *Jedno zlatno doba koje je čovječanstvo živjelo jest vrijeme drevne Grčke. Antička Grčka je u svojoj kulturi uspješno objedinila Istok i Zapad; zato je bila savršena. A onda se naslijeđe podijelilo: Zapad je naslijedio grčku ljubav prema znanosti, prema ljudskim sloboda i sposobnost sistematiziranja i preorganiziranja. Šta je ostalo na ovoj strani? Štovanje tajne stvaranja, svijest o prolaznosti, poimanje svijeta koje pojedincu pruža spokoj i zajednici sklad, drugim riječima, vjerovanje u sudbinu i određenje. Osim u spomenutom zlatnom dobu, idealan čovjek je živio na još dva mjesta. Jednom kod Arapa u Španiji, drugi put kod Turaka u Krajini...* ■

Fahira FEJZIĆ-ČENGIĆ

Perzijsko-bosanski rječnik – leksikografski poduhvat i novi most među kulturama perzijskog i južnoslavenskog govornog područja

(Perzijsko-bosanski rječnik, sastavile dr. Mubina Moker i mr. Đenita Haverić, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2010.)

O doticajima perzijskog i bosanskog jezika, uglavnom se govori u osmanskom kulturno-povijesnom miljeu. No, priča zasigurno ide dalje u povijest. I bosanski i perzijski jezik pripadaju istoj skupini indoevropskih jezika, genetski su slični, s tim što perzijski pripada iranskoj a bosanski slavenskoj porodici jezika. Budući da su jezici oduvijek bili mostovi među narodima i kulturama, prema raspoloživim historijskim izvorima, kulturna razmjena između Bosne i Hercegovine i Irana traje već više od 600 godina, još od vremena bogumila. Znanstveni i književni radovi na perzijskom jeziku koji se čuvaju u Gazi Husrev-begovoj biblioteci u Sarajevu najbolja su svjedočanstva povezanosti znanstvenika ovog podneblja s perzijskim jezikom. Historičari koji su se bavili utjecajem perzijske književnosti, i uopće iranske civilizacije na Balkanu, bili su iznenađeni brzinom širenja perzijskoga jezika u Bosni i Hercegovini. Jer, nije nam nepoznato da su Bošnjaci nekoliko stoljeća ispisivali najljepše stihove upravo na perzijskom jeziku. Dersovi mesnevije, čak i nakon povlačenja Osmanlija s ovih prostora bili su i ostali do današnjih dana bitna odrednica bosankohercegovačke duhovne i kulturne elite. U vremenu kada je nastajao Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu, 1950. godine, utemeljen je i Odsjek za iranistiku, a od akademske 2008/2009. godine na istom ovom odsjeku postoji neovisan jednopredmetni studij perzijskog jezika i književnosti.

Među brojnim imenima Bošnjaka koji su na različite načine pomagali promicanju ideje perzijskog jezika na prostorima BiH, ali i šire balkanske regije, potrebno je prisjetiti se uvaženih rahmetli profesore Šaćira Sikirića, Fehima Bajraktarevića, Džemala Ćehajića, Safvet-bega Bašagića, Hazima Šabanovića, Saliha Trake, Bećira Džake, ali i drugih alima poput reisa Džemaludin ef. Čauševića, h. Mujage Merhemića, h. Fejzulaha Hadžibajrića, h.hfz. Halida ef. Hadžimulića, koji su svojim tihim i istrajnim radom generacijama koje su došle poslije njih ostavili briljantne radove s kojih se napajamo do danas. Kao rezultat njihovih aktivnosti mi danas na bosanskom jeziku čitamo *Mesneviju*, *Pend-namu*, *Đulistan*, *Divan*...

Pa i pored svih spomenutih činjenica, tokom ovog relativno dugog perioda intenzivnog kontakta s perzijskim jezikom i književnošću, na cijelom balkanskom području nije bilo nijednog rječnika perzijsko-bosanskog jezika. Korišteni su ruski, turski ili rječnici nekih od evropskih jezika. Zato i pojava prvog cjelovitog *Perzijsko-bosanskog rječnika* autorica dr. Mubine Moker i mr. Đenite Haverić u izdanju Naučnoistraživačkog centra "Ibn Sina" u Sarajevu i nije kao pojava nekog drugog rječnika. To je radost za nauku, za književnost, za povijest, za orijentalnu filologiju i za bh. leksikografiju. Pojava ovog rječnika u Sarajevu, u BiH, kako je to u svom predstavljanju ovog rječnika u "Oslobođenju" istakao akademik Esad Duraković, leksikografski je podvig i izuzetan znanstvenički i kulturološki događaj. Svaki Bošnjak i Bošnjakinja, prema riječima prof. dr. Ismeta Bušatlića, na prvoj promociji *Rječnika* na Fakultetu islamskih nauka u Sarajevu, jesu mali živi rječnik perzijskog jezika, jer su između Iranaca i Bošnjaka izbrisane granice onog trenutka kada je ovaj komad Balkana ušao u sastav Osmanskoga carstva i kada su se oni udružili na putu ideja, znanja i umjetnosti.

Publikovanja prvog cjelovitog Perzijsko-bosankog rječnika u izdanju Naučno istraživačkog centra "Ibn Sina", nakon desetaka drugih autorskih naslova i prijevoda sa perzijskog i drugih jezika te nakon krunskog poduhvata prijevoda Hafizovog *Divana*, koji je uradio r. prof.dr. Bećir Džaka, historijski je poduhvat, koji vratimo li se četrdeset godina u prošlost jeste ravan puduhvatu r. dr. Teufika Muftića, kada smo slavili publikovanja prvog arapskog rječnika za tadašnje srpsko-hrvatsko govorno područje.

Prvi cjelovit rječnik perzijskog jezika u južnoslavenskom govornom području sadrži više od pedeset hiljada riječi, termina i frazema, te brojne primjere koji olakšavaju razumijevanje i pravilnu upotrebu riječi. Preciznost u određivanju značenja svake riječi, upute za njihovu praktičnu primjenu i pregled nepravilnih glagola, važne su odlike ovoga rječnika, čijim su objavljivanjem, nastojanja Naučnoistraživačkog instituta "Ibn Sina" u Sarajevu, nakon više od jedne decenije, urodila plodom. Ovo je rječnik suvremenog perzijskog jezika, ali i rječnik leksičkog blaga klasičnog perzijskog jezika, budući da se perzijska književnost ne može motriti bez tesavvufske poezije. Zahvaljujući naporima ovog Instituta i Odsjeka za iranistiku Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, danas u BiH živi i radi više od stotinu osoba koje, slijedeći tragove svojih uzoritih predaka, govore perzijski jezik i izravno koriste perzijsku literaturu.

Publikovanje prvog cjelovitog *Perzijsko-bosanskog rječnika* autorica dr. Mubine Moker i mr. Đenite Haverić historijski je važan događaj koji ostavlja blistav trag na znanstveni rad i rezultate autorica, ali ukazuje i na ozbiljnost i posvećenost rada Instituta "Ibn Sina" na gradnji novih mostova među kulturama perzijskog i južnoslavenskog govornog područja i produbljivanju kulturnih veza i razmjene između iranskog i naroda velikog dijela Balkanskog poluotoka. Pojava ovog rječnika zasigurno će olakšati rad studenata perzijskog jezika i književnosti, svih ljubitelja perzijskog jezika i istraživača na ovom polju■

Zehra ALISPAHIĆ

Žena bez tajne je kao vaza bez dna

(Rusmir Mahmutćehajić: *Tajna Hasanaginice*, Buybook, Sarajevo, 2010.)

Uz proslovni, uvodni tekst u traženju i nalaženju tajne ljubavne balade *Hasanaginice* i njenog kognitivnog jezgra (kao historijskog i faktografskog jezgra) Rusmir Mahmutćehajić donosi trinaest priča, a s njima njegovu, tj. svoju viziju – šta bi to mogla biti ili šta jeste duhovna, skrita i tajnovita tajna, pozadina ili okvir, ishodište ili poanta tužne, pretužne sudbine, prelijepe pjesme jedne davne žene – Hasanagine ljube, Hasanaginice Pintorović Arapović.

Stoga je ovo, jedno od mnogih, ali istovremeno i jedno najsvježije, ako ne i ponajzačudnije dosad, ako ne i najsuptilnije čitanje "žalostne pjesance plemenite Hasanaginice", kako je prepisuje opat Alberto Fortis daleke 1744. godine.

Kratak, kroki narativ ovog čitanja prelijepe imotske balade bi bio: u doba žestokih sukoba u srdnjovjekovnim istrebljivačkim vojevanjima i okršajima po krajištima Osmanske imperije na samoj granici prema moru i Mlecima, u Klisu i oko njega je izvršen nezapamćen pokolj muslimanskog življa, progon, izgon, zapravo genocid iz kojega je mogao preteći ili preživjeti samo neko ko se spasao pokrštavanjem, prelaskom na kršćanstvo (katoličanstvo u konkretnim slučajevima). Hasanaga Arapović svoj život, porodicu i bogatstvo odlučuje sačuvati uz pomoć ovoga čina. Tako je preživio. Njegova supruga, žena, Hasanaginica, ta dobra bezimena žena odlučuje ostati muslimankom, i stoga, usljed ovog neuobičajenog hrabrog čina mora pristati na rastavu, razvod, izgon iz vlastitoga doma-kule, iz braka i mora pristati na odvajanje od svoje petero djece. Bolno svjesna svih razmjera drame i boli koja će je pratiti, i šta se sve može desiti njoj, njenoj djeci i njihovom ocu, ali i u njenom starom-novom materinom domu, Hasanaginica odlučno ostaje u vjeri Gospodara svih svjetova /"Rabbu-l-Alemina"/, i ostaje u "Predaji-Sunnetu Hvaljenoga", kako autor, Mahmutćehajić sve vrijeme prenominira, prevodi i konotira ime posljednjeg Božijeg poslanika, pejgambera islama, vjerovjesnika historijske prirode Objave povijesne, Muhammeda alejhisselama (Neka je mir na njega). Ostajući tako vjerna svom vječitom izvoru, ezelskom počelu, dakako da na vremenskom, prolaznom i materijalnom svijetu – dunjaluku – to mora platiti zemnom patnjom neviđene razmjere, rastavom od muža, izgonom iz doma, rastankom sa petero djece, dva sina i tri kćeri, te konačno ispustiti dušu na sedždi, dodirujući čelom i licem crnu krajišku zemlju na kućnome pragu, dok je svatovi pokušavaju odvesti u neki drugi, praktično svatovski i egzistencijalni svijet.

Težak stid. I za zemne i za vječite oči.

Ovaj kroki, zazvučat će, ili bi mogao zazvučati u prvi mah preuprošćeno. Kao kakva sramota. Kao kakva prostota. Kao kakva bajka netipske fabule. Ali, budući po duhovnom promišljanju i zaranjanju u dokumenta onoga vremena, Rusmir Mahmutćehajić može bit sretan da je barem krajnje ili radikalno originalno protumačio fenomen stida, tako često prisutan u narodnoj muslimanskoj lirici (pa i epici svakako). A ovaj Hasanaginicin stid naprosto je jedan osebujan stid. Težak stid. I za zemne i za vječite oči. Stid pojavni i stid gajbski. Stid vidljivi i stid nevidljivi, jasni i neuhvatljivi. Stid ženin. Stid nad stidovima. Stid zbog kojega do šatora nije mogla doći. Stid zbog kojega je htjela baciti se kroz pendžere. Stid zbog kojega je plakala, patila, tužila, nestajala, propadala. Stid zbog kojega joj ni do maksuma u bešici, ni do rođene matere, ni do nama ni do ponosa nije bilo. Stid. Koji je dosad, prema raznim kritikama, teorijama, promišljanjima, analitikama ove balade opisivan kao "begovski nam", kao "teška narav", kao "ženski kin", ili kao "ženska ironija", svakako, uglavnom... Uglavnom samo ne kao *eshatonski stid* – stid plemenite duše koja se stidi svoje ili bilo čije tjelesne ljušture i ugodnosti, komfora života za kojim svako žudi… Ovaj stid je stid prezrele duše koja se pomirila sa svim zemnim bolima i ne može se jošte načuditi da je malo, tako malo uvijek tako beznadežno malo onih doista Vječnosti odanih, onih koji opetuju prisegu iz ezela (Kad sve duše zajedno bijahu stvorene i upitane: "Jesam li ja vaš Gospodar i vaš Stvoritelj?", one se pokoriše i rekoše: "Bella šehidna! Jesi dakako, svjedočimo da jesi Gospodar i Stvoritelj naš!")

Dakle, tako je malo onih stidnih, onih koji se stide, svakog svoga grijeha, svake svoje greške, posebno svakog svoga komformizma zaradi ega, običnog ljudskog ega, pojedinačnog ili kolektivnog ega koji svakako hlepi tek ovaj prolazni materijalni aspekt Dun'jaa.

Faktografski background nove interpretacije "Hasanaginice"

Knjiga donosi i jedan značajan historiografski dokument u devetoj naraciji s nazivom "Razaranje". Najavljena je ovako: "Muslimani i Turci u svome svjedočenju jednosti Boga i poslanosti Hvaljenoga priznaju pravo kršćanima i Jevrejima na put izbavljenja ili povratka jednome Bogu. Njima takvo pravo ne priznaju ni kršćani ni Jevreji s kojima žive, kad god je svjedočenje Hvaljenog za njih izbaviteljsko počelo. A kada to i čine, ne nalaze počelne razloge u svojim vjerovanjima za štićenje nepovredivosti ljudskog dostojanstva bližnjeg kao drukčijeg u njegovom odnosu s Hvaljenim i Pomazanim. Naprotiv, kada god ostanu bez zaštite, ti Turci moraju poreći Hvaljenog i postati kršćani." (2010:89) U prilog ovoj tezi autor se poziva na pažnje vrijedan, dosad neviđen i neobjavljivan dokument koji je čuvan u venecijanskom arhivu, a koji predstavlja kršćanska svjedočenja o genocidima nad muslimanskim življem po krajinama Osmanskog carstva, pa i na prostorima na kojem je obitavala obitelj Arapović, Hasanaga i Hasanaginica s petero djece. (Zlatović, *Franovci Države presvet, odkupitelja i hrvatski puk u*

Dalmaciji; Franjo Difnik (Divnić), *Povijest kandijskog rata u Dalmaciji*; Nicollo Barbucci, *Thaloczhy: Studien zur Geschichte Bosniens im Mittelalter*… I još neki drugi dokumenti). Posebno je važno obratiti pažnju na središnji dio knjige, koji će, za pretpostaviti je, izazvati mnogo više polemičkih narativa, no, šta bi ijedna ovako tumačenja povijesna balada ikada i igdje drugo mogla.

Zašto?

Ovaj je narativ u savremenosti više nego aktualan. Iz najmanje dva razloga. Najprije stoga što su opcije nasilnog ili prinudnog prevjeravanja u razuzdanim opcijama bodrijarovske "inteligencije zla" svakako i dalje moguće, i drugo, što je autor aktualizirao trajno značajno pitanje kako se prolazno i vječno vrednuju kada se naporedno ili komparativistički vrednuju od neutralnih i postfaktualnih faktora. Kako čin – Hasanagin – kao pragmatični i danas možebitni – prolazni, ili čin – Hasanaginicin – kao prkosni i zarad trajanja u vječnosti prevažni. Ovaj prvi čin je, moglo bi se kazati, kukavički i ego-antropološki obuhvatan, pa, dakle, racionalan, ovaj drugi je herojski i vanvremeno-vanprostorno neobuhvatan, pa, dakle, iracionalan. Prvi se u zemne nizine valja, drugi se u kosmičkim prsima dočekuje i pohranjuje kao *ritam savršenih frekvencija.* Onih koje samo rijetkima pripadaju kao znane i otkrivene. Oni na sedždama kao gubitnici ovakve datosti izdišu kako bi udahli vječne frekvencije.

Ostat će spomen i uspomen na svakoga
onog roba koji bude ispravan i dosljedan.

U multikulturalnim, multivjerskim, složenim pa dakako i više prirodnim sredinama u savremenim napetim društvima i napetome svijetu, u globalnom prostoru mijenjajućih svjetonazora i sve nestalnijih identiteta, mnoge su opcije u igri. Pa i ona najnepoželjnija, opcija kleša civilizacija, koje svako razuman osuđuje i odbija, ali, ona, ta opcija time ne biva izbrisana. Ta velika tajna, šta da se radi kad i ako takva kušnja naiđe, tajna je, ali kao da i nije tajna. Autor promiče tezu da valja ostati dosljedan sebi. Ne pokleknuti. Ne kompromitirati se. I to ova knjiga nedvojbeno sugerira. Vrlo kitnjastim i reklo bi se usložnjenim jezikom i stilom dakako, zar bi Rusmir Mahmutćehajić mogao protiv sebe samoga? Zar ijedan autor može protiv sebe samoga? Zar je to mudro i praktično očekivati? Zar bi imalo smisla oduzeti autoru njegovo autorsko pravo na svoje boje i svoje mirise, pa i svoje okuse stila raširi na najzamamniji način? I zar bi to neko ko imalo bolje poznaje rukotvorstvo i misaoni sklop, široki vidokrug i istraživački opus i mogao zatražiti od autora ove knjige?

Za takvo što ja nemam srca. Nemam ni kalema.

Ono što je ponajveća hrabrost u interpretaciji *Hasanaginice*, pa tako i vrijednost ove knjige jeste da je izdvaja veličanstvena tajna, sakrivana i od crne zemlje i od plaventoga neba, ipak, procurila u vrijeme, i prosula se ovako iznenadno u

prostor naš zavičajni. I na toj veličanstvenoj tajni je preživjela, zapravo, ženska pjestnica žalosna, njen labuđi pjev i zov, proiskrila je ova ženska suptilna, nježnija i mekša strana svijeta, strana trajanja i sufijskim miomirisom pomirisana strana da daje odgovore na sva pa i najzakučitija pitanja svijeta i čovjeka. To je nesumnjivo i upečatljivo sufijska pa, dakle, ženska interpretacija, stoga je nadživjela zaborav, povijesni i usmeni zaborav od preko nekoliko stotina godina kasavetnih i kukavnih kako su interesi, egoizam i imetak u sprezi. Ona je sačuvana, uspomena na tajnu žensku je sačuvana. Do dana današnjeg. A to sam Bog Uzvišeni svome ispravnom robu garantira, u svim svojim važnim porukama koje je poslao čovjeku. Pa i čovjeku kukavici. Poruka je jednostavna – ostat će spomen i uspomen na svakoga onog roba koji bude ispravan i dosljedan. I jeste zapravo tako. Svi su Božiji vjerovjesnici ostali neizbrisani. Nezaboravljeni su. Vječni su. Ono protiv njih ili između njih je davno zaboravljeno. Istrijebljeno. U vihoru nevažne i nereferentne povijesti zapalo, kao komadić hrane što se čačkalicom iščačka između zubiju.

Ženska naspram muške naracije svijeta

I konačno, i za Hasanagu Imotskoga Arapovića se saznade preko njegove žene – preko bezimene Hasanaginice. Ona je ta koja želi i pjeva stihove stida, stihove tuge, stihova neprolazne za hudu prolaznost. Stihove o njenim posljednjim radnjama dopjevava neka druga žena na koju se ruhanijjet Hasanaginice neizostavno prenosio i prenio u času kada ova ispušta svoju čistu dušu na sedždi onkraj dvora svoga. Tako se premošćuju duhovni sadržaji, tako se spajaju dobrote i ostaju nemrli najvredniji duhovni sadržaji iz nas, postaju vječni, trajni pečati ovjere da između Rabba i Roba Dobroga u Bosni Ponosnoj nemaju rašta da se boje pustoši. Postojana mu'minka, žena bez trunke komfora za prolaznim čarima svijeta, bez gramzivosti dnevnoga i izdajničkog nerva, jednostavno prenosi blagost i neumor vrlobezimeno i hrabro – kao kada u prirodi gmaz izađe iz jedne košulje (omanjale) i uđe u drugu koja je taman. S jednostavnim toplim srcem koje kuca na blizinu i koje kuca na daljinu, u ritmu u kojemu pulsira sve što je između Neba i Zemlje, i sve što je nježno i ritmično poput prirode, umirujuće i trajno dobro.

Ova knjiga zaslužuje svaku estetsku pohvalu izdavaču i sjajnim drvorezima i bakrorezima akademika Dževada Hoze, pretočenim u ilustracije i minijature koje osvajaju već na prvi pogled. Zadrži li vam se oko na njima i na drugi pogled, tek ćete tada uživati u njima. Tako da će se u rukama svakog budućeg čitatalja nalaziti jedna doista lijepa knjiga u svakom smislu te riječi. I izvanjskom i unutarnjem■

Fahira FEJZIĆ-ČENGIĆ

Bogatstvo je u davanju

(Majo Dizdar, *Sarajevski vakifi i njihovi vakufi 1462-2001. – od Isa-bega Ishakovića i Gazi Husrev-bega do Adil-bega Zulfikarpašića*, Sarajevo: Autor, 2010.)

Tek povremeno se kod nas pojave knjige koje po svome sadržaju i vrijednosti možemo imenovati značajnim, pa evo da odmah kažem da nedavno promovirana monografija *Sarajevski vakifi i njihovi vakufi 1462-2001. – od Isa-bega Ishakovića i Gazi Husrev-bega do Adil-bega Zulfikarpašića*, autora Maje Dizdara, spada u takve knjige, pri čemu je ova knjiga takav epitet priskrbila zbog autorovog doprinosa u istraživanju, prikupljanju i prezentaciji onoga što je za nas od osobite važnosti, a to je naše kulturno-historijsko nasljeđe. Pri tome, ne mogu a da ne komentiram i ne izrazim vlastito čuđenje kako se i zašto, upravo u ovom, toliko značajnom segmentu naše kulturne baštine, toliko malo zna i toliko je malo objavljivano. Uz, naravno, ogradu da se na tome jeste radilo, ali nedovoljno, i ne na ovaj i ovakav način kao što je to učinio Majo Dizdar, integralno obradivši fenomen vakufa u islamskom svijetu, pa i u Bosni i Hercegovini (i to od pojave prvih vakufa u osmanskog doba do današnjih dana), što je autor smjestio u prvi dio svoje knjige, dok je drugi dio knjige posvećen sarajevskim vakifima i njihovim vakufima, pri čemu je cijela monografija bogato ilustrirana kolor fotografijama.

Umjesto djelo tima, djelo jednog autora

Ova knjiga, i to svakako treba reći, time je značajnija što je u pitanju veoma obimna građa koju je autor obradio, zatim zato što je ona važna kako za prošlost, tako i za sadašnjost vakufa u Bosni i Hercegovini, a također i za njihovu budućnost, s obzirom na to da znamo kakve bitke se oko ogromne vakufske imovine trenutno vode, pri čemu se vakufi, čini se, ne bore za svoju imovinu samo na onim mjestima i s onim ljudima i institucijama za koje je bilo i očekivati da će biti protiv povratka vakufske imovine pravom vlasniku, nego i suprotno, nerijetko upravo tamo i s onima koji bi trebali biti zaštitnici vakufa.

Zato se, možda, i dogodilo, da ovakva knjiga ne nastane u okruženju u kojem je bilo prirodno da nastane (u zvaničnim institucijama islama i Islamske zajednice za BiH i od tima ljudi kojima bi, po prirodi stvari i pripadalo da to rade), nego je ovaj pothvat napravio jedan čovjek, pri čemu, nažalost, nije potražio finansijsku i drugu podršku nekih od bh. islamskih institucija, ko zna, možda bi je i dobio...

S druge strane, ovoj je monografiji, nakon što je promovirana, odmah iskazana dužna pažnja, i to od onih od kojih se to prvenstveno i očekivalo, dakle od vodećih islamskih obrazovnih institucija, Fakulteta islamskih nauka i Gazi Husrev-begove medrese, na šta je autor, kako sam kaže, veoma ponosan. Pri čemu napominje da očekuje kako će se se za njegovu monografiju zainteresirati i druge institucije iz ovdašnjeg, prije svega islamskog okruženja, što bi bilo i logično, jer je ovo knjiga koju bi trebala imati svaka ovdašnja islamska institucija, od ureda reisu-l-uleme i Rijaseta, do svakog alima, mualima i imama, dakle svaka džamija, mekteb i biblioteka, ali i svaka druga biblioteka. Autora je u istoj mjeri počastvovalo, ali i iznenadilo, nekoliko poziva iz islamskog svijeta van Bosne i Hercegovine, pri čemu su mu se javili pojedinci i institucije, obrativši mu se s molbom da ih uputi na način kako mogu doći do ove njegove, pa sada i naše Monografije. Dakle, eto, daleko se čulo...

Sve o vakufima

Pa da onda, kao jedan od promotora *Monografije*, koja se u Bošnjačkom institutu dogodila prije otprilike dva mjeseca, kažem nekoliko konkretnih činjenica do kojih sam došla iščitavajući ovo djelo. Čovjek je uvijek težio da ostavi biljeg o sebi, da svoje ime ovjekovječi i ureže u vrijeme. To se najočitije vidi iz uspostavljanja vakufa, koji su u Bosnu stigli s osmanskom vlašću, dakle sa islamom. Međutim, naglasimo da vakufi nisu fenomen koji su slijedili samo islamski narodi. Još nam je antičko doba ostavilo niz zadužbina, recimo, Aleksandrijsku biblioteku, Terme u Rimu i mnoge druge značajne institucije. To se nastavlja u cijelom svijetu tokom vijekova, do danas. Stoga, monografija Maje Dizdara *Sarajevski vakifi i njihovi vakufi 1462-2001 – od Isa-bega Ishakovića i Gazi Husrev-bega do Adil-bega Zulfikarpašića* predstavlja značajan doprinos oživljavanju jednog vrijednog fragmenta naše kulturne baštine. Autor na jedan vrlo prihvatljiv način objašnjava fenomen vakufa u islamskom svijetu, dajući, normalno, poseban naglasak na Bosnu. U konciznom, sažetom i informativnom uvodu govori o vakufima općenito, njihovoj pojavi, rastu, rasprostranjenosti...

U poglavlju "Pojava prvih vakufa" autor navodi da začetke islamskih vakufa možemo pratiti već od vremena Poslanika islama. On nas u ovom dijelu svoje monografije upoznaje sa izvorima od kojih je prvi Kur'an časni, o čemu jasno kazuje sura Imran u ajetu 92. Drugi izvor su hadisi.

Tekst sa dušom

Majo Dizdar veoma inventivno nudi korisniku značajne podatke o vakufima i toj obimnoj građi koju je trebalo organizirati i klasificirati. Autor je uspio da tekstu udahne dušu i da izbjegne suhi, često dosadni pragmatizam. On kreće od značajne činjenice da je Sarajevo kao grad utemeljio Isa-beg Ishaković, a da je

urbano biće ovoga grada uobličio Gazi Husrev-beg, najveći vakif Bosne i Hercegovine.

Međutim, nisu samo visoki dostojanstvenici poput spomenute dvojice valija na Bosni, podizali vakufe po zemlji Bosni (naravno, najviše u njenom najznačajnijem i najvećem gradu Sarajevu, koji se i najbrže razvijao), nego se njima, sve do vremena u kojem živimo, pridružuju i bogati trgovci, intelektualci, pa čak i neki koji pripadaju srednjem staležu.

Autor poimenice nabraja vrste vakufa kao što su mostovi, česme, džamije, biblioteke, bezistani, karavan saraji, hamami i tako dalje. Zanimljivo je za Sarajevo da su mostovima, koji su u starini redovito nastajali kao zadužbine, tokom historije mijenjani nazivi, da bi im se danas ponovo vratila njihova stara imena, pa nas autor i u tom smislu upozorava na zaboravljene ili pak zanemarene činjenice o njihovim legatorima i onima koji su ih tokom stoljeća opravljali nakon poplava i drugih nepogoda.

Česme, koje su najčešće nosile ime svoga vakifa, krasile su i gotovo sve sarajevske mahale, i bile veoma prisutne, jer je u islamu kult vode podignut na visoki pijedestal i njeno izvorište nalazimo u vjeri, što ne zanemaruje ni autor. O tome nam zorno kazuje i izvor Zemzem u Meki. Vodom se čovjek dočekuje i vodom se ispraća. Dizdar naglašava da su prvi vodovodi u Sarajevu uspostavljeni u 15. stoljeću, o čemu nam u detaljima ostavlja svjedočanstvo Evlija Čelebi, u svome putopisu *Po južnoslavenskim zemljama*. Autor poimenice nabraja i sebilje i javne banje (hamame), navodeći njihove vakife s elementarnim podacima o svakom. Tu su i medrese i biblioteke, kao jasan znak težnje za prosvjećivanjem, zatim mektebi, i mnoga druga prosvjetna zdanja.

Vakufi u Bosni kroz stoljeća i države

Ono što se kao značajno treba primijetiti u ovoj monografiji, jeste nastojanje autora da pojedine periode i ličnosti bitne za Sarajevo i Bosnu, stavlja u širi vremenski i prostorni kontekst, vežući ih s razvojem Osmanskog carstva i sultanima koji su im u pojedinim periodima bili na čelu, ali i s drugim historijskim događajima.

Autor je obratio pažnju i na socijalnu funkciju karavansaraja i imareta, te musafirhana pri tekijama, ističući još jedan fenomen svojstven islamskim vakufima – da su karavansaraji i musafirhane primali besplatno putnika namjernika do tri dana i tri noći, a imareti osiguravali gosta samo hranom.

Autor također naglašava da su vakifi najčešće podizali džamije, mjesto susreta čovjekove pokornosti i skrušenosti i božije milosti, koje nose osnovno značenje – približavanje Istini.

Tekije, koje su bile veoma prisutne po Bosni, građene su u visinama i strmim klancima, gotovo uvijek uz vodu – rijeke ili njene izvore, pa je nekako tako na-

stala i prva sarajevska tekija, ona što ju je uz vodu Miljacke podigao još Isa-beg Ishaković, osnivač Sarajeva.

Kako je vrijeme kada su nastajale sahat-kule sat bio prava rijetkost, da bi se znalo tačno vrijeme namaza i da bi se čovjek umio orijentirati u vremenu, u svim većim mjestima podizane su sahat-kule, pa je tako sarajevska sahat-kula jedna je od najznačajnijih građevina starog Sarajeva, koja i danas pokazuje vrijeme ala turka. I za njenu izgradnju je sredstva omogućio Gazi husrev-beg, a kao i sve drugo iz njegove ostavštine što, u međuvremenu, nije nasilno srušeno, ona i danas stoji uspravno i služi svojoj svrsi.

Davali pa tražili nazad

Autor Majo Dizdar ne samo da nas upoznaje sa svim sarajevskim vakufima, od kojih neki više i ne postoje, nego čak navodi i iz čijih sredstava će se izdržavati određeni vakuf, kako bi preživio i ostao uzgor za sva vremena. Naime, pri nastanku vakufa određuje se mutevelija koji će brinuti o toj instituciji, a njegova dužnost je najčešće nasljedna i pripada njegovim potomcima, o čemu je najbolji primjer upravo najveći sarajevski vakuf, Gazi Husrev-begov, i obitelj Mutevelić, koja vodi direktno porijeklo od Murad-bega Tardića, prvog mutevelije Gazi Husrev-begovog vakufa, da bi ovu počast nastavili obavljati njegovi potomci, kasniji Mutevelići.

Autor u svojoj knjizi spominje još jedan veoma interesantan fenomen vezan za vakufe, pri čemu vakif, prilikom uvakufljenja svoga vakufa, podiže formalnu tužbu protiv mutevelije i insistira da mu se imovina vrati. Mutevelija odbija zahtjev i tek tada vakuf postaje pravosnažna imovina zajednice. Dizdar vrlo precizno navodi šta se dogodilo s kojim vakufom, kada je i zašto nestao ili je obrušen, te ko ga je ponovo podigao i kada. Mnogi stari vakufi su netragom nestali. Požari, zemljotresi, ratovi, naša nemarnost, a ponajviše odnos austrougarske, jugoslavenske i komunističke vlasti prema ovim objektima duhovne i materijalne kulture, učinili su da nas sada na većinu vakufskih zdanja podsjeća samo ime ili pokoja vakufnama.

Pohvala Adil-begu Zulfikarpašiću

Da je to civilizacijski i kulturno-tradicijski kontinuitet, mi znamo po vakufu najvećeg vakifa Sarajeva ovoga vremena, Adil-bega Zulfikarpašića, kome je autor posvetio veliki dio svoga djela. Adil-beg je svome Sarajevu i Bosni ostavio Bošnjački institut, s ogromnom, dobro sređenom i veoma bogatom i vrijednom bibliotekom, rijetkom galerijom slika i skulptura poznatih umjetnika, antikvitetima ogromne vrijednosti, te džamiju koja nosi naziv po vakifu.

Čestitam, dakle, od srca autoru što nam je pružio zadovoljstvo da se na jednom mjestu upoznamo s vakifima i vakufima Sarajeva. Još bih samo uputila apel mladim orijentalistima i profesorima Fakulteta islamskih nauka da obrate pažnju na uvodne dijelove vakufnama, od kojih većina predstavljaju remek-djelo stilske umjetnosi, pa u tom smislu zaslužuju veliku stručnu i naučnu pažnju. One imaju i veliku literarnu vrijednost i pokazuju istančan senzibilitet njihovih autora, te ovdje treba istaći da Adil-begova vakufnama o utemeljenju njegovog vakufa predstavlja jedan takav primjer.

I na samom kraju, uz sve komplimente ovoj monografiji, koja predstavlja jedan od rijetkih primjera da se neko konačno dosjetio i da se, u ime svih nas, barem djelimično odužio dobrotvorima Sarajeva, da još jednom konstatiram da je najveća vrijednost *Monografije*, ipak, u njenom prvom dijelu, u kojem autor detaljno govori o fenomenu vakufa u islamskom svijetu, što je, nesporno, bio veoma složen i težak posao, jer se do ovoga djela, barem u trenutku njegovog nastajanja, nije moglo na jednom mjestu pronaći sve o vakufima, nego se moralo istraživati fragmentarno, po monografijama i časopisima.

Zbog svega što sam prethodno rekla, željela bih izraziti nadu da će autor, s obzirom na to da je ova monografija štampana u relativno malom tiražu, uskoro napraviti prošireno i dopunjeno izdanje, u kojem će već obrađenim, najvećim i najpoznatijim sarajevskim vakufima, dodati i one koje nije spominjao u ovome izdanju, pri čemu će biti značajno što će u toj knjizi biti u mogućnosti da predstavi i posljednji veliki savremeni vakuf, novo sjedište Rijaseta islamske zajednice i reisove rezidencije na Kovačima. Sljedstveno tome, tu bi monografiju trebala pratiti još jedna, koja će prikupiti sve što je značajno o vakufima u Bosni i Hercegovini, dakle očekujemo knjigu pod naslovom "Vakufi u Bosni i Hercegovini".

Ovaj prikaz želim zaključiti jednim vjerovanjem koje se u islamskom svijetu sve manje spominje i upražnjava, a koje svako od nas treba barem nekoliko puta dnevno sjetiti. Ono glasi: "Bogatstvo je u davanju, a ne u uzimanju." Uz ovu, naravno, ide i druga drevna mudrost, koja glasi: "Bogati smo onoliko koliko smo dali, a ne koliko imamo"■

Lamija HADŽIOSMANOVIĆ

Dobri duh i zlatno pero Maje Dizdara

(Majo Dizdar, *Sarajevski vakifi i njihovi vakufi 1462-2001. – od Isa-bega Ishakovića i Gazi Husrev-bega do Adil-bega Zulfikarpašića*, Sarajevo: Autor, 2010.)

Autor je monografiju *Sarajevski vakifi i nihovi vakufi, 1462-2001*., počeo uvodnim tekstom *O vakufima* u kome, nakon neophodnih i lijepo sročenih uvodnih napomena, dobrotvorstvu i vakufima pristupa "iz više perspektiva, od religijske i pravne, do tradicijske, kulturološke i socijalne". Pri tome Majo Dizdar znalački govori o milostinji u islamskom svijetu, kratko se osvrće na pojavu prvih vakufa, dostatno predstavlja pravnu nauku – fikh, izlaže vrste vakufa i obrazlaže punovažnost uvakufljenja, a potom prati razvoj vakufa u Osmanskom carstvu, pa zatim i u Bosni i Hercegovini, i to kroz pet karakterističnih i po ovu instituciju sudbonosnih perioda, pišući o vakufima za vrijeme osmanske uprave, u vrijeme austrougarske okupacije, u vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije, u vrijeme SR Jugoslavije i na kraju o vakufima u savremenoj Bosni i Hercegovini.

Glavni dio monografije ispisan je na sasvim originalan način, tako što ljudi i događaji (osnovni tekst i antrefilei) idu ruku pod ruku kroz vrijeme bosansko (od krajišta do pašaluka, preko okupacije, aneksije, banovine, diktature i agresije do samostalnosti) i mahale sarajevske (niz polje ispod dvora i uz padine s obje strane vode koja se višekratno mostovima prstenuje), kroz malu kasabu i šeher, od saraja do musale, od džamije do tekije, od česme do hamama, od dućana do bezistana, od mekteba do medrese, od mehkeme do biblioteke, kroz imareta i hanove, ispod sahat-kule... Autor niže godine i teme: 1455/6. godine – Isa-begova džamija; 1439.-1462. godina – Careva ćuprija; 1460. godina – Kolobara han; 1551. godina – Brusa bezistan; 1638/9. godina – Hadži Sinanova tekija; 1656. godina – Izgorjela Čaršija; 1697. godina – Provala Eugena Savojskog; 1727.-1739. godina – Gradnja sarajevske tvrđave; 1747.-1756. godina – Razdoblje anarhije u Sarajevu i smrt braće Morića; 1759. godina – Izgrađena Osman Šehdijina biblioteka; 1783. godina – Epidemija kuge u Sarajevu; 1827. godina – pobuna janjičara u Sarajevu; 1830. godina – Pokret za autonomiju Bosne i Hercegovine; 1999. godina – džamija Adil-bega Zulfikarpašića; 2001. godina – Bošnjački institut Adil-bega Zulfikarpašića... Više od 130 tema složio je u jednu monografiju Majo Dizdar poput pčelinjeg saća, tako da se svaka od njih može posmatrati i čitati ponaosob, ali i sve skupa u savršeno slojevitom skladu koji čine teme o događanjima, hajratima i ljudima.

Raznovrsna je i zanimljiva galerija likova/dobrotvora i ponekog zlotvora (đavo nit ore nit kopa, pa za njih uvijek ima vremena) koje nam predstavlja autor, uglavnom u antrfileima: Isa-beg Ishaković, Mehmed II el-Fatih, Ajni dede i Šemsi dede, Firuz-beg Mihaloglu, Gazi Hsurev-beg, Salih Sidki Muvekit, Mehmed Mejli Guranija, Rustem-paša Opuković, Ferhat-beg Vuković-Desisalić, Šejh Hasan Kaimija, Eugen Savojski, Fadil-paša Šerifović, Karl Paržik, Josip Vancaš, Adil-beg Zulfikarpašić i mnogi drugi.

Monografijom *Sarajevski vakifi i nihovi vakufi, 1462-2001.* Majo Dizdar se predstavlja kao neumoran sakupljač s izrazitim darom i damarom, kao selektor s istančanim ukusom i visokim stilom, autor sa stavom i mjerom, pisac koji zna šta hoće da kaže, na što da podstakne i na što da ukaže, kakvu poruku da prenese i kako da je izrazi, a u ovom djelu iskazao se biranim riječima i jedinstvenim stilom.

Monografijom *Sarajevski vakifi i nihovi vakufi, 1462-2001.* Sarajevo je predstavljeno, znalcima i onima koji će to s ovom knjigom postati, u svoj svojoj raskoši i raznovrsnosti, kojima su ga kroz historiju obogaćivali nesebični pojedinci od Isa-bega i Gazi Husrev-bega do Adil-bega, a Majo Dizdar svojim dobrim duhom i zlatnim perom■

Ismet BUŠATLIĆ

Behija Zlatar, *Gazi Husrev-beg,* Orijentalni institut, Sarajevo, (Posebna izdanja, XXII), Sarajevo 2010., 236 str.

Pisanje o poznatim historijskim događajima i ličnostima oduvijek je izazivalo interesovanje šire naučne javnosti. To je i razlog da o ovim temama u raznim vremenima i povodima pišu brojni autori. U pravilu, osim navođenja osnovnih, od ranije poznatih podataka, svako novo napisano dijelo donosi i nove, do tada manje poznate podatke. Zato u pravilu takvi naučni radovi privlače pažnju i šire čitalačke publike. Čitajući djela iz ove tematike, mogu se bolje shvatiti neki procesi, ne samo iz vremena događaja i ličnosti na koju se to odnosi, nego imamo priliku da ih uporedimo i sa savremenim zbivanjima. To je utoliko interesantnije, kada je novo djelo obogaćeno s izvorima različite provenijencije i stručne literature..

Imajući u vidu navedeno, studija *Gazi Husrev-beg*, autorice dr. Behije Zlatar je zbog toga izuzetno interesantna i važna. Iako je o Gazi Husrev-begu pisalo više autora, zbog veličine i značaja ove ličnosti, kao i ugleda koji uživa ne samo u Sarajevu, Bosni i Hercegovini, nego i široj regiji, te vrijednosti njegovih zadužbina koje imaju duhovnu, humanitarnu, edukativnu, privrednu, kao i kulturno-historijsku vrijednost od svog nastanka do danas, razlogom je da se o svemu tome piše i upotpunjava s novim saznanjima. Upravo nam ova napisana studija i potvrđuje takvo mišljenje.

Već u *Uvodu,* dr. Zlatar daje kraći osvrt na korištene izvore i literaturu. Posebno ukazuje na dosadašnje pisanje o Gazi Husrev-begu, te navodi razloge zbog čega se odlučila pisati o najznamenitijoj ličnosti osmanske Bosne. Ne zanemarujući vrijednosti ove ličnosti kao državnika i vojskovođe, naglašava *ili za nas je daleko značajniji njegov doprinos urbanom razvoju Sarajev*. (pp. 9) Tako čitaoca polahko uvodi u dalje stranice ove knjige i prvim dijelom, koje je naslovila *Gazi Husrev-beg* (*Od Sereza do Sarajeva*) (pp. 11-66).

Kao izuzetan znalac vremena o kome piše, autorica upoznaje čitaoca s vrlo interesantnim podacima o Osmanskom carstvu iz vremena sultana Bajezita II, oca Gazi Hurev-begove majke sultanije Seldžuke. S pravom, posebnu pažnju posvećuje glavnim događanjima osmanske države na prijelazu iz XV u XVI stoljeće. Time daje odgovore na mnoga dešavanja iz vremena života i rada Gazi Husrev-bega. Tek tada prelazi na pisanje biografskih podataka o Gazi Husrev-begu. Na osnovu stručne literature, te osmanskih i dubrovačkih izvora, tematskog i hronološkog izlaganja, upoznaje nas sa životnim putem mladog Husreva koji je rano ostao bez oca Ferhata. Također, donosi i interesantan podatak koji će imati utjecaja na ličnost gazi Husrev-bega, a to je da mu se majka preudala. U takvim okolnostima, kao sultanov unuk i bez roditelja, živio je na dvoru Bajezida II (1481-1512).

U tom periodu stekao je, kao i drugi članovi osmanske dinastije, visoko obrazovanje. Već kao mladić s daidžom, proncom Mehmedom, koji je imenovan na položaj namjesnika Krima, prvih godina XVI stoljeća, kao jedan od njegovih savjetnika, dolazi na Krim. Tom prilikom će radi državnih poslova ići i u Moskvu na razgovor s ruskim vladarom Ivanom III (1462-1505). Upravo, ova diplomatska misija govori da je već u svojoj 25. godini života Husrev-beg uživao ugled sposobne i povjerljive ličnosti. No, kako je princ Mehmed 1504. godine iznenada umro, bio je to razlog da se Husrev-beg vrati u Istanbul. O ovome, kao i događajima koji su se dešavali narednih godina do Husrev-begovog imenovanja za smederevskog sandžak-bega (1519), dr. Behija Zlatar nas kratko, jasno i pregledno upoznaje. Uporedo sa tim donosi brojne podatke i o Osmanskom carstvu iz vremena vladavine sultana Selima I (1512-1520). Bilo je to vrijeme burnih historijskih dešavanja, kada osmanska država osvaja gotovo sve tadašnje arapske zemlje.

Imenovanje Husrev-bega na položaj smederevskog sandžak-bega, kao i za sve druge, bila je velika čast i priznanje. Tu dužnost on će obavljati u naredne dvije godine (1519-1521). Kao smederevski sandžak-beg, Gazi Husrev-beg je vrlo zapažena ličnost u prvom vojnom pohodu Sulejmana Kanunija (1520-1566) na Beograd. Od ranije s pripremljenim vojnim planovima, novi osmanski sultan je 1521. godine napao i osvajio Beograd (29. 08. 1521.). Zbog mjesta i položaja koji je imao, Gazi Husrev-beg je bio jedan od glavnih aktera ovih historijskih dešavanja. S mobilisanim jedinicama iz smederevskog sandžaka ne samo da učestvuje u napadima na beogradsku tvrđavu, nego napada i osvaja susjedni Zemun. Zbog stečenih zasluga sultan mu dodjeljuje najveće vojno priznanje, zvanje *Gazije*. Istovremeno ga imenuje ga na novu dužnost bosanskog sandžak-bega.

Kao i na prethodnom položaju, Gazi Husrev-beg i u bosanskom sandžaku ne zadovoljava se obavljanjem samo administrativnih poslova. Neposredno po dolasku u Bosnu aktivno učestvuje u daljem širenju vlasti osmanskog sultana na račun susjednih teritorija. Na ovom mjestu u knjizi se upoznajemo s mnogim poznatim, ali i manje znanim dešavanjima u vezi s vojnom djelatnosti bosanskog sandžak-bega do 1525. godine, koliko je u prvom mandatu obavljao povjerenu mu dužnost.

Zbog neuspjeha u prvom pokušaju osvajanja Jajca, 1525. godine je smijenjen. Nekoliko mjeseci kasnije, Gazi Husrev-beg je odlukom sultana i Visoke porte drugi put na položaju bosanskog sandžak- -bega. Ubrzo nakon toga slijedi treći vojni pohod sultana Sulejmana Kanunija na teritoriju tadašnjeg Ugarskog kraljevstva. Odlučujuća bitka protivničkih strana bila je na Mohaču 29. 8. 1526. godine. I ovdje Gazi Husrev-beg ima značajnu ulogu u izvojevanoj osmanskoj pobjedi. Cijeneći značaj, ali i posljedice ove bitke, autorica vrlo detaljno i pregledno piše o ulozi bosanskog sandžak-bega. Za čitaoca su posebno interesantni i podaci koji se odnose na ratovanja Gazi Husrev-bega u Lici, te na prostorima Dalmacije, a nešto kasnije i Slavonije. Razultati ove njegove vojne aktivnosti su nova osvajanja s brojnim tvrđavama, naseljima i bogatim ratnim plijenom.

Ne udaljavajući se od teme, dr. Zlatar piše i o vremenu kada je između 1533. i 1536. godine Gazi Husrev-beg drugi put bio na dužnosti smederevskog sandžak-bega. Ovaj dio studije završava s Gazijinim trećim mandatom u svojstvu bosanskog sandžak-bega. Tu dužnost obavlja do smrti u Sarajevu 18. juna 1541. godine. Čitajući ovaj dio knjige, dobri poznavaoci života i djela Gazi Husrev-bega primijetit će da na nekoliko mjesta, u odnosu na do sada poznato, autorica vrši izvjesne korekcije i obogaćuje nas s novim podacima, a koje prethodni autori o Gazi Husrev-begu, kao što su Mehmed Spaho, Mirza Safvet (Safvet-beg Bašagić), Ćiro Truhelka, Hamdija Kreševljaković i drugi nisu naveli.

Gazi Husrev-begov vakuf je naslov narednog poglavlja (pp. 67-119). Kao što se i iz samog naslova vidi, na ovom mjestu su doneseni podaci o Gazi Husrev-begovim vakufskim dobrima. To se ne odnosi samo na Sarajevo. Uvakufljena dobra ovog vakifa bila su i u drugim mjestima, među kojima su: Tešanj, Jajce, Požega, područje Dalmacije, kao i rodni Serez u današnjem grčkom dijelu Trakije. Najviše na osnovu osmanskih izvora navodi vrlo precizan iznos visine prihoda od uvakufljenih dobara. U mnoštvu tih podataka susrećemo se najčešće da se iznesene činjenice prvi put navode u ovj knjizi. Također, piše i o tri Gazi Husrev-begove vakufname, te po potrebi na određenim mjestima citira pojedine dijelove njihovog sadržaja.

Nove podatke donosi i o stanovništvu koje je živjelo na posjedima ovog vakifa. Želeći dati odgovore na neka pitanja koja se nameću sama od sebe, dr. Zlatar na osnovu novih izvora, prije svega onih koje je našla u *Başbakanlık Osmalı Arşıvı* (BOA) u Istanbulu, navodi vrste i visinu poreza, te nabraja odakle su sve bili prihodi. Vrlo interesantne podatke daje i o zloupotrebama koje su pojednici činili Gazi Husrev-begovom vakufu. I pored svih poteškoća i izazova, dr. Zlatar konstatira da je ovaj vakuf zadržao svoj značaj i ulogu sve do sada. Radi preglednosti s podnaslovima: *Službenici u Gazi Husrev-begovom vakufu, Službenici u džamiji, Službenici u medresi i mektebu, Službenici u hanikahu i imaretu, Ostali službenici*, čitaoca upoznaje i s nosiocima rada i djelatnosti ovog vakufa. Time izbjegava suhoparno brojčano nabrajanje, te ovaj dio knjige obogaćuje zvanjima vakufskih službenika, što je u široj javnosti manje poznato.

Svoje tematsko i hronološko pisanje o Gazi Husrev-begu dr Behija Zlatar nastavlja u izuzetno interesantnom dijelu knjige *Gazi Husrev-begov kompleks građevina* (pp. 119-136). Na ovome mjestu pregledno i stručno piše o svim sakralnim i profanim objektima koji su bili u sastavu Gazijinog vakufa. Zbog značaja i važnosti pojedinačno piše o sljedećim objektima: džamiji, medresi i biblioteci, hanikahu, bezistanu i tašlihanu, imaretu i musafirhani, hamamu, sahat-kuli i muvekithani, hanovima i vodovodu. Svaki od navedenih objekata je u ovom radu posebno istražen. O njima je kao i cjelom kompleksu pisala pregledno i stručno.

Radi preglednosti i preciznijeg navođenja, posebno je napisala poglavlje o zemljišnim posjedima. Zato je ovaj dio studije i naslovljen sa *Hasovi Gazi Husrev-bega* (pp.137-146). Na stranicama poglavlja upoznajemo se s veličinom i mjestima posjeda koje je posjedovao najveći dobrotvor Bosne osmanskog pe-

rioda. Posebno su interesantni podaci o Gazi Husev-begovim prihodima koji su 1528.-30. godine iznosili 600 000, a 1540. godine 800 000 akči. S pravom smatrajući da treba prokomentirati ove navode, jer su iznesena novčana primanja Gazi Husrev-bega u to vrijeme bila u visini ličnosti koje su obavljale dužnost begler-begova. Također je pojasnila zbog čega i zašto ovaj bosanski namjesnik u odnosu na druge sandžak-begove imao je veće prihode.

Poglavlje *Gazi Husrev-begov dvor i svita* (pp. 147160), dr. Zlatar posvećuje drugim ličnostima koji su bili saradnici ili u pratnji Gazi Husrev-bega. Tu na prvom mjestu piše o Murad-begu Tardiću, prvom Gazijinom saradniku i muteveliji njegovog vakufa. O ovoj ličnosti daje nam više interesantnih i novih podataka, kao i imena 15 vojvoda koji su bili prvi Gazi Husrev-begovi saradnici u svim pohodima na teritorije susjednih zemalja, kao i drugim poslovima. Također, donosi i spisak oslobođenih robova koji će s vremenom postati znamenite ličnosti, a neki od njih su bili iz Gazi Husrev-begovog okruženja.

Poseljednje poglavlje *Sarajevo u vrijeme Gazi Husrev-bega* (pp.161-194) posvetila je u donošenju brojnih novih podataka, kada Sarajevo, zahvaljujući ovom bosanskom namjesniku, od kasabe prerasta u velegrad – šeher. Šta je sve u toku svoje dvodecenijske uprave u Bosanskom sandžaku učinio tadašnji sandžak-beg i koliko je lično, a koliko su i drugi učinili da ovaj grad postane jedan od najznamenitijih urbanih mjesta u evropskom (rumelijskom) dijelu Osmanskog carstva, dr. Zlatar nas upoznaje pišući o 50 tadašnjih sarajevskih mahala, njihovoj naseljenosti i znamenitostima po kojima su bile poznate. Sve to vrlo stručno uporeduje sa stanjem prije dolaska ove najznamenitije ličnosti Bosne osmanskog perioda. Također piše i o sadašnjem stanju mahala u ovom gradu. To knjigu čini još interesantnijom i korisniijom. Posebno je interesanatn podatak da su među osnivačima dviju tadašnjih sarajevskih mahala bile i žene. Svi izneseni podaci pisani su stručno, jasno i pregledno.

Na kraju je *Rezime* na bosanskom (pp. 195-200), *Summary* na engleskom (pp.201-206), te *Izvori i literatura* (pp.207-218), kao i *Indeks geografskih naziva* (pp.219-229) i *Indeks ličnih imena* (pp.231-236).

Posebna vrijednost ove knjige je u njenoj tehničko-stručnoj obradi s više kopija dokumenata pisanih arpskim, latinskim i staroslavenskim pismom, kao i kopije tariha s nišana, slike više objekata koji se u knjizi navode i najznamenitijih uvakufljenih dobara najvećeg vakifa Bosne i Hercegovine Gazi Husrev-bega.

Imajući u vidu sve navedeno, objavljivanjem ove knjige, ne samo historičari koji se bave osmanskim periodom, nego i šira intelektualna javnost, dobili su vrijedno dijelo na koje je čekano već duži period■

Enes PELIDIJA

Zlatko Hasanbegović, *Muslimani u Zagrebu 1878.- 1945. Doba utemeljenja*. Zagreb: Medžlis Islamske zajednice u Zagrebu, Institut društvenih znanosti "Ivo Pilar", 2007., 624. str.

Knjiga *Muslimani u Zagrebu 1878.–1945. Doba utemeljenja* autora Zlatka Hasanbegovića, predstavlja donekle izmijenjen i prilozima dopunjen magistarski rad s nazivom *Muslimanska zajednica u Zagrebu 1918.–1945.*, odbranjen 2005. na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu. U ovoj knjizi autor kroz šest poglavlja i zaključak, hronološki opisuje postanak, razvoj i djelovanje muslimanske zajednice u Zagrebu, opisujući odnose u zajednici, razvoj kulturno-prosvjetnih društava, primjenu šerijatskog prava, međuvjerske sporove, procese vjerskih prelazaka od 1878.–1945. Važno je napomenuti, a to i sam autor navodi, da se pod pojmovima musliman i muslimanska zajednica isključivo misli na muslimane koji dolaze iz Bosne i Hercegovine i Novopazarskog Sandžaka, tj. na Bošnjake. U uvodnom poglavlju, s nazivom *Antemurale christianitatis. Banska Hrvatska i islam prije 1878*. (str. 21–29), autor govori o periodu od sredine 15. stoljeća pa do okupacije Bosne i Hercegovine. Autor ovo razdoblje dijeli na dva razdoblja, i navodi da su islam i Osmanska država snažno, skoro više od 400 godina utjecali na prilike u Hrvatskoj. Prvi dio obuhvata vrijeme od sredine 15. pa sve do kraja 18. stoljeća. Osnovna karakteristika ovog razdoblja je izraziti antiosmanski i antimuslimanski mentalitet hrvatske kršćanske elite, koja se, kako autor navodi, "oblikovala pod snažnim utjecajem pretprosvjetiteljskog kršćanskog crkvenog naziranja o islamu kao krivovjerju koje treba sustavno i svim sredstvima pobijati". Autor ovo potkrepljuje i govoreći o predmodernoj ideji habzburške i mletačke rekonkviste evropskih područja, koja su se nalazila u sklopu Osmanske države, koja ne samo da je podrazumijevala uklanjanje Osmanske države na Balkanu nego i islama kao religije i onemogućavanja opstanka muslimana na kršćanskim područjima. Drugi dio obuhvata razdoblje od Dubičkog rata pa do ulaska Bosne i Hercegovine u državno-pravni prostor Austro-Ugarske, u kojem govori o postupnom popuštanju protivosmanskog i protivislamskog naboja kod hrvatskog građanstva, koje se donekle još zadržalo u književnosti, i o pojavi Ante Starčevića i njegovog afirmativnog eseja "Muhamed", koji u to vrijeme ima potpuno suprotna stajališta na osmansko-islamsku problematiku od svojih savremenika. Na kraju ovog poglavlja autor zaključuje, da ulaskom Bosne i Hercegovine u habzburški državni sklop, islamsko-osmanski kompleks u hrvatskom društvu gubi svoj značaj i da dolazi do novog razumijevanja islama i približavanjima bosanskohercegovačkim muslimanima.

U drugom poglavlju *Austro-Ugarsko razdoblje 1878.-1918.*, (str. 31–53), autor daje simboličan podnaslov "Prvi dodiri. Književnost, studenti, nacionalizam", gdje opisuje prve dodire bosanskohercegovačkih muslimana sa Zagrebom. Do 1918 najznačajnija muslimanska grupa u Zagrebu su bili studenti, koji na Zagrebačko sveučilište počinju dolaziti nakon 1892 i odluke Zemaljske vlade hrvatsko-slavonske, da se đacima sarajevske Šerijatske sudačke škole dozvoli upis na Pravni fakultet. Među prvima koji su iskoristili ovo pravo bili su Osman Nuri Hadžić, Edhem Mulabdić, a kasnije u Zagreb dolaze i Safvet-beg Bašagić i Musa Čazim Ćatić. Oni svoje radove objavljuju u "Matici Hrvatskoj" i drugim zagrebačkim listovima. Autor upravo navodi da "Matica Hrvatska" predstavlja jednu od najznačajnijih veza između Banske Hrvatske i bosanskohercegovačkih muslimana, pored veze s Antom Starčevićem i njegovom Strankom prava, koja se nastavila i nakon Starčevićeve smrti, kada vodstvo stranke preuzima Josip Frank.

U završnom dijelu drugog poglavlja autor opisuje zakonsko priznanje islama u Banskoj Hrvatskoj do kojeg dolazi 1916 i upravo ovim priznanjem, autor tvrdi da se uklanja glavna prepreka trajnom naseljavanju muslimana u Zagrebu.

Treće poglavlje *Jugoslovensko razdoblje 1918.–1941.*, (str. 56–167), govori o razvoju vjerskog života i uspostavi vjerskog predstavništva koje se veže za Prvi svjetski rat i rad "Carinskog i kraljevskog islamskog vojnog dušebrižništva", a kasnije dolazi i do razvoja vjerskog života izvan vojnog dužebrižništva, kada Ministarstvo vjera iz Beograda 1919. imenuje Ismeta Muftića za prvog zagrebačkog imama, koji je tu dužnost obavljao sve do 1945. U nastavku se govori o razvoju muslimanske zajednice u Zagrebu i socijalnoj strukturi stanovništva, gdje autor navodi da su pored reprezentativnog sastava prve islamske vjerske općine u Zagrebu, većinu te zajednice "činili ljudi sa dna društvene ljestvice skromnih prihoda, često bez stalnog zanimanja i u pravilu bez vlastite imovine".

Poseban akcent u ovom poglavlju stavlja se na formiranje i rad muslimanskih kulturno-prosvjetnih društava, "Gajreta" koje se od 1929., zvalo Srpsko muslimansko kulturno-prosvjetno društvo "Gajret", Muslimanskog kulturnog društva "Narodna uzdanica", koje predstavlja najznačajnije muslimansko kulturno društvo, osnovano od vodstva JMO – a, koje je djelovalo u Hrvatskoj i Društva zagrebačkih muslimana – Hrvatsko muslimansko društvo.

Na kraju ovog poglavlja se govori o osnivanju Kotarskog šerijatskog suda u Zagrebu, osnovanog 1935., i izučavanju šerijatskog prava na Zagrebačkom sveučilištu osnivanjem katedre za šerijatsko pravo 1940.

Četvrto poglavlje *U Nezavisnoj državi Hrvatskoj 1941.-1945*. (str. 167.–384.), autor je podijelio na šest dijelova, "Opće prilike, vjerski život i odnos prema ratu", gdje na početku govori o uspostavi NDH – a, djelovanju islamske zajednice u Zagrebu, stavljajući poseban akcent na rad nejnog najznačajnijeg predstavnika zagrebačkog muftije Ismeta Muftića, za kojeg kaže da su njegovi javni nastupi i iskaz odanosti NDH – a ostavljali dojam izrazite moći i utjecaja, ali i dalje navodi da je "zagrebački muftija intervenisao u slučajevima hapšenja muslimana optuženih za komunizam, ali da je često bio nemoćan pred ustaškim represivnim aparatom". Dalje opisuje i djelovanje lijevo orijentiranog dijela zagrebačke muslimanske zajednice, čiji su najznačajniji predstavnici bili Skender Kulenović,

Hasan Kikić, Edhem Čamo, Safet Krupić. Također govori o djelovanju Mehmeda Pandže, koji se 1944. našao u jednom ustaškom zatvoru u Zagrebu. U vrijeme hapšenja Pandža je bio formalno najviši islamski vjerski dužnosnik i autor navodi da je ovo hapšenje nepovoljno odjeknulo među muslimanaima NDH-a pogotovo Zagreba i dodatno produbilo antiustaško raspoloženje.

U drugom diijelu ovog poglavlja prezentiran je rad muslimanskih društava u Zagrebu. Hrvatskog muslimanskog kulturnog društva "Narodna uzdanica" i Hrvatskog muslimanskog društva u Nezavisnoj državi Hrvatskoj.

Treći dio je posvećen Zagrebačkoj džamiji, gdje govori o ideji gradnje džamije koja se javlja još 1908. pod okriljem Frankove Stranke prava, pa sve do njenog svečanog otvorenja augusta 1944., i popraćen je izvrsnom serijom fotografija Zagrebačke džamije.

U četvrtom dijelu se govori o sukobima i podjelama među zagrebačkim muslimanima, koji se počinju javljati tridesetih godina, a svoju kulminaciju doživljavaju u periodu 1941.–1945., pogotovo nakon smrti reisul-uleme Fehima Spahe, a centralna ličnost ovih sukoba je bio zagrebački muftija Ismet Muftić.

U posljednja dva dijela ovoga poglavlja govori se o međuvjerskim odnosima, mješovitim brakovima, vjerskim prelazima i demografskim kretanjima među zagrebačkim muslimanima još od početka dvadesetog vijeka pa do 1945. godine.

Peto poglavlje je nazvano *Epilog. Komunistička represija 1945*. (str. 387–425.), u kojem su opisani poslednji dani NDH-a i procesi protiv uglednih zagrebačkih muslimana koji su vođeni nakon 1945., od komunistističkih vlasti, s posebnim osvrtom na suđenje zagrebačkom muftiji Ismetu Muftiću, i sudbina koja je zadesila Zagrebačku džamiju nakon 1945.

Šesto poglavlje je posvećeno muslimanima (str. 437–447.) koji su sarađivali u zagrebačkom novinarstvu i publicistici prije 1945. godine. U zaključku (str. 447–453.), autor sažeto iznosi rezultate svoga istraživanja. Sedmo poglavlje možemo posmatrati kao dodatak glavnom djelu knjige u kojem se nalaze 42 priloga, u kojima su prezentirani razna izvješća, zakoni, deklaracije, zapisnici sa sastanaka, govori, predstavke, pisma, tužbe, izjave, proglasi, rješenja, nacrti, presude, odgovori, rezolucije i kraći tekstovi pojedinih autora kao što su Alija Nametak, Zvonimir Požgaj, Stjepan Planić, Asimbeg Dugalić. Na kraju je dat sažetak na engleskom jeziku, popis slikovnih priloga i tablica, kratice, izvori i literatura, kazalo osobnih imena i bilješka o autoru.

Na kraju, treba istaći da je autor u knjizi prezentirao gotovo tri stotine fotografija, faksimila dokumenata i tabela, koji proizlaze iz ogromne relevantne historijske građe koju je autor prikupio za izradu ove knjige i koja se sastoji iz nekoliko stotina bibliografskih naslova i bogate arhivske građe. Ipak, najveće priznanje treba odati autoru na tome što je ova knjiga među prvima, ako ne i prva koja se bavi muslimansko-bošnjačkom zajednicom Zagreba i Hrvatske, te će uvijek predstavljati neizostavnu literaturu i jednu od početnih tačaka za sva dalja istraživanja muslimansko-bošnjačke zajednice Zagreba i Hrvatske■

Osman SUŠIĆ

Adnan Jahić, *Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini za vrijeme monarhističke Jugoslavije (1918-1941)*. Zagreb: Bošnjačka nacionalna zajednica za Grad Zagreb i Zagrebačku županiju i Islamska zajednica u Hrvatskoj Medžlis Islamske zajednice Zagreb, 2010., 664. str.

Različite koncepcijske varijante za stvaranje prve jugoslavenske države svoju su konkretizaciju doživjele krajem Prvog svjetskog rata, kada su, zahvaljujući kombinaciji međunarodnih okolnosti i lokalnih nastojanja, na ruševinama Austro-Ugarske monarhije Država Slovenaca, Hrvata i Srba i Kraljevina Srbija 1. decembra 1918. godine sjedinjene u jedinstveno Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca. Od tada pa do kraja 20. stoljeća zajednička država Južnih Slavena doživjela je više državno-pravnih i organizacionih modela kao i ideoloških matrica, dok se nije tragično samourušila u krvavom završetku "kratkog 20. stoljeća" (Eric Hobsbawm). Kako je bilo u slučaju formiranja jugoslavenske države, i za njen nimalo sretni završetak može se sa sigurnošću kazati kako je plod kombinacije različitih međunarodnih okolnosti i nerazumnog djelovanja lokalnih nacionalizama. Između početka i kraja, čitav život zgusnute događajnosti i zanimljivog vremena.

U kontekstu društva izrazito agrarne orijentiranosti, niskog stepena obrazovanja i slabo razvijenih industrijskih potencijala, a na temeljima višestoljetnog modela ponašanja i na putu traganja za novim obrascima vlastitog identitetskog (re)definiranja, djelovanje religijskih zajednica u javnom prostoru nezaobilazno je činjenično stanje. Stoga je detektiranje uloge religijskih zajednica u takvom društvu, njena analiza i sistematično prezentiranje naučnoj, prije svega, ali i široj javnosti u svakom slučaju posao vrijedan naše pažnje. Na tom tragu bio je i Adnan Jahić, docent na Filozofskom fakultetu u Tuzli, kada je disertaciju odbranjenu na matičnoj ustanovi 20. oktobra 2007. godine ponudio na uvid javnosti u formi obimne knjige, koju ovom prilikom prezentiramo.

Polazeći od nezaobilazne uloge religije i religijskih zajednica u kreiranju značajnog broja društvenih procesa, oslanjajući se na već uobičajeno razmatranje uloge religija u kreiranju tzv. kulturalnih nacija na prostoru jugoistočne Evrope, te uviđajući prisutnu zatvorenost društva, Jahić ovom knjigom nudi više od sintetskog prikaza djelovanja Islamske zajednice između dva svjetska rata. Tako već na početku knjige, u prvom poglavlju (*Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini posljednjih godina austrougarske uprave*) na osnovu iznesenih podataka o širem društvenom kontekstu, a imajući u vidu značaj koji ima u životu Bošnjaka, zaključuje kako je u vrijeme nestajanja Monarhije Islamska zajednica bila i više od religijske zajednice, podastirući niz dokaza o obrazovnom, ali i humanitarnom

angažmanu njenih najistaknutijih prvaka. Sve to, dakako, u burnom ratnom vremenu i nastojanju da se pronađe izlazak iz niza unutrašnjih problema konceptualno-organizacijske naravi.

Susret Islamske zajednice i Kraljevstva SHS počeo je sudarom naslijeđenih prava i običaja sa novim modelima pravnog organiziranja i društvenog djelovanja. S jedne strane, naslijeđe autonomije i svijest o posebnom položaju, a s druge, želja za centraliziranim modelom državnog organizma. Polazeći sa ovih pozicija, u traganju za vlastitim odgovorom na pitanja koja postavlja novo vrijeme i okolnosti, definiranje pravnog položaja Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini i traganje za modelom organizacije rada ponudilo je okolnosti koje autor sažima u dijelu podnaslova koji mnogo toga kazuje sam za sebe ([...]: *autonomija na udaru države*). Dvadesetih godina 20. stoljeća Islamska zajednica prošla je kroz više testova na otpornost vremenu u kojem je djelovala. Provođenje vjerskih anketa, traganje za adekvatnim materijalima za novi statut Zajednice, Vidovdanski ustav, odnos državnih finansijskih institucija prema Zajednici, sukobljavanja u odnosima s vladom, odnosi s islamskim svijetom, pitanja prosvjete i idelogije samo su neki od problema s kojima se Islamska zajednica nastojala nositi istovremeno tragajući za novim modelom vlastitog unutarnjeg organiziranja. Vrijedi na ovome mjestu apostrofirati nastojanja Džemaludina ef. Čauševića da modernizira Islamsku zajednicu. Uviđajući težak ekonomski položaj imama, hatiba i muderisa, zatim loše ekonomsko poslovanje vakufa zbog nesolventnosti u rješavanju kreditnih linija, predlagao je, između ostalog, i reformu obrazvnog sistema unutar Zajednice (166-167). Konačni cilj ovakvog djelovanja trebala je biti Zajednica koju karakterišu ekonomičnost, efikasnost i odgovornost. Cijeneći nastojanje tadašnjih, ali i potonjih lidera, čini se kako pojedine od navedenih atribucija ne bismo s punim pravom mogli pripisati ni sadašnjem stepenu razvijenosti Islamske zajednice.

Naprijed već iznesena konstatacija kako u ovoj knjizi pronalazimo i više od historije Islamske zajednice, potvrđena je i u nastavku knjige, koji otvara jedno od značajnijih pitanja kod Bošnjaka u 20. stoljeću, o položaju žene i njenoj ulozi u društvenom životu. Vrijedi naglasiti kako je istaknut značaj ženskog pitanja u ukupnosti društvenog života. Osim ove, druga značajna tema razmatrana u ovoj knjizi je stanje vakufa, njihovi prihodi i rashodi, racionalno korištenje i upravljanje njima te nužna povezanost stanja vakufa s problemima u obrazovnom sistemu unutar Islamske zajednice. Višegodišnja nastojanja za unaprjeđenjem obrazovnog sistema, reformski zahvati i otpori ukazali su na ključni problem obrazovnog sistema, neadekvatne kvalifikacije vjeroučitelja i s tim povezani lanac nastajućih teškoća. U knjizi detaljno prikazani problemi samo su dio jedne veće cjeline, životne priče o zajednici u vremenu u kojem izazovi vremena i prostora nisu dobili adekvatan odgovor iz Islamske zajednice, izuzmemo li vrijedne i časne pojedince. Ovakvu konstataciju možda će najbolje potvrditi primjeri koji govore o pojavi na koju unutarmuslimanski diskurs nije imun ni danas. Dešava se, naime, to da se vrlo često (!) u tom diskursu marginalne stvari javljaju kao magistralne

te da svojom pojavom i tokom kreiraju ozbiljne poteškoće za Islamsku zajednicu. U tom kontekstu valja razumijevati i dva pitanja iz ovog poglavlja (*Jedan zanimljiv vaz* i *Kape sa strehom,* 273-280) u kojima pojedinci iz uleme, ali i drugi, nadugo i naširoko raspravljaju o dužini brkova, kapama, kačketima, šeširima i fesovima dok vakufsko-mearifsko pitanje i dalje ostaje bez adekvatnog rješenja! Osim navedenih, također je opravdano spomenuti još jednu pojavu, za koju bismo također mogli reći da je, unutar Islamske zajednice, problem dugog trajanja i za čijim rješenjem valja intenzivno tragati. Radi se o neobičnoj moći pojedinaca na najnižem nivou organizacije (džematski odbori) koji svojom samovoljom, neadekvatnim upravljanjem vakufom i vjerskim životom ili drugim oblicima djelovanja ponekada ruše sistem Zajednice kojoj pripadaju, što bi se najbolje moglo ilustrirati primjerima nelegalne smjene imama u pojedinim džematima kao što je bio slučaj u Cazinu i Bužimu (285-288). Na ovim primjerima pokazana je sva moć destruktivnog susretanja porodičnih i ličnih antagonizama, neprosvijećenosti i zavodljivosti masa i najgoreg oblika političke manipulacije. Ovakve ili njima slične primjere moguće je naći i u drugim vremenskim okvirima, što nam govori kako su to problemi na koje i ovom prilikom treba ukazati. U zaključnom dijelu ovog poglavlja ponovljena je činjenica da formiranje Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca nije direktno utjecalo na pravni položaj Islamske vjerske zajednice i njeno organizacijsko uređenje, ali jeste donijelo niz novih izazova s kojima se Islamska zajednica morala suočavati.

Kraj 1920-ih Kraljevstvo SHS je dočekalo uvođenjem diktature. Odrazi diktature i nove ideologije imali su značajan domino efekt i na IVZ, koja je pretrpjela prvu veliku teritorijalno-organizacijsku promjenu u svojoj historiji. Politika kreiranja zakonskih rješenja za ostvarivanje kontrole nad Zajednicom, čiji je najznačajniji eksponent bio Milan Srškić, radikalski ministar pravde, žestoko se sukobila sa tada još aktuelnim reisul-ulemom Džemaludinom ef. Čaušević. Njihovo neslaganje trajalo je do 6. juna 1930. godine, kada je Čaušević umirovljen, a njegovu suštinu sažeo je Čaušević u direktnom pismu Srškiću u kojem kaže da '[...] *ne uvažavate želje i prijedloge reisul-uleme, kao predstavnika I.V.Z., izgleda mi, da Vi hoćete da budete i ministar pravde i reis-ul-ulema, a da reis-ul-ulema pored Vas samo figurira to zvanje* [...] (359). Čauševićevo umirovljenje značilo je početak kadrovskih promjena u Islamskoj zajednici. Novi reisuul-ulema postao je Ibrahim ef. Maglajlić, a nižerangirane kadrove karakterište odanost kralju Aleksandru, novom režimu i ideologiji, bliskost prosrpskom "Gajretu" i politika suprotna političkom pravcu JMO. U organizacijskom pogledu, IVZ je ustrojena kao jedinstvena vjerska organizacija svih muslimana Kraljevine Jugoslavije sa sjedištem u Beogradu. Prema odredbama Ustava iz 1930. godine, sve bitne ovlasti bile su koncentrirane u rukama visoke uleme sa znatno reduciranim legitimitetom pripadnika Zajednice (muslimana). Njihovo primjetno učešće u životu Zajednice bilo je samo na nivou džematskih medžlisa. Ustav je predviđao da sva ostala tijela postavlja ili ministar pravde ili organi koje formira država. Time je, u smislu organiziranja i djelovanja organa IVZ, ministar pravde postao centralna

ličnost svih organizacijskih kretanja. Iako je svojevremeno ovakav model organizacije i rada Mehmed Begović nazvao "sistemom kontrolirane autonomije", suštinskom opisu novog stanja bliži je Adnan Jahić kada kaže da "autonomije više nije bilo". Iz ovog vremena, za budućnost Zajednice u cjelini, vrijedno je bilo pokretanje "Glasnika" Vrhovnog starješinstva Islamske vjerske zajednice Kraljevine Jugoslavije, prvog medija IVZ čiji će značaj u narednim decenijama uveliko doprinijeti cjelokupnom napretku Zajednice.

Podsjećajući na knjigu Čedomila Mitrinovića *Naši Muslimani*, koja je, kada se dvadesetih godina pojavila, u javnosti izazvala velika negodovanja zbog opservacija o mentalitetu i karakteru Bošnjaka, Jahić otvara veliku temu mentalnog, psihološkog, društvenog, ekonomskog, socijalnog, političkog i svakog drugog stanja bošnjačkog bića tridesetih godina 20. stoljeća. Sporost, zaostajanje i nesistematičnost bile su samo neke od zapaženih karakteristika. Bez namjere da detaljnije raspravljamo o ovim karakteristikama, a slijedeći niz navedenih podataka u nastavku ovog poglavlja, čini nam se kako pojedina Mitrinovićeva zapažanja i nisu bila daleko od istine. Veliki ekonomski i obrazovni zaostatak pokazan je i u brojkama koje nisu bile nimalo ohrabrujuće (tek 197 studenata na univerzitetima u Kraljevini Jugoslaviji) uz izvjestan, ali ipak nedovoljan, napredak u svjetovnoj naobrazbi te generalnom nastojanju za povećanjem broja obrazovanih žena, doprinose potvrdi našega stava. Bolja situacija bila je u jednom značajnom kvalitativnom iskoraku naprijed u prosvjetnim aktivnostima, gdje je akcent stavljen na poboljšanje vjeronaučne izobrazbe u osnovnim školama.

Hronične probleme neadekvatnog upravljanja vakufskim dobrima nova struktura uprave vakufsko-mearifskog sistema unutar Zajednice nastojala je riješiti dijelom redefiniranjem uloge mutevelija u životu vakufa, a dijelom i novim modelom poslovanja vakufske uprave, koju karakterišu racionalna štednja i budžetska ravnoteža. Dinamičnijem napretku doprinosio je i rast vakufskih prihoda, mada je prostora za unapređenje cjelokupne imovine dakako uvijek bilo. Najbolje to potvrđuju pokazatelji prema kojima je bio veliki procent ruševnih džamija, koje je valjalo sistematski održavati. Nova je uprava zbog toga s manje ushita gledala na ideje izgradnje novih džamija, insistirajući na zaključku Ulema medžlisa, od 24. januara 1929., prema kojem je odluka o izgradnji nove džamije mogla biti odobrena tek nakon što bi unaprijed bilo osigurano najmanje 600 dinara stalnog mjesečnog prihoda za održavanje. Spomenuti zaključak je djelimično preinačen 24. aprila 1935. godine odlukom Vakufsko-mearifskog vijeća, prema kojoj je iznos podignut na 2.400 dinara stalnog mjesečnog prihoda. Uviđajući odgovornost tadašnje vakufske uprave iskazanu ovim odlukama, naglašavamo ove zaključke kao veoma značajne i poučne i za kasnija vremena.

Novi dinamički impuls krenuo je nakon 1927. i otvorenijih reformatorskih zahtjeva reisul-uleme Džemaludina Čauševića, mada se tridesetih godina velikir dio energije potrošio na međusobno nadmetanje reformatorskih i tradicionalističkih pogleda na tada aktuelna pitanja. Dakako, u ovom procesu ozbiljnije su učestvovali svi značajniji akteri javnog života treće decenije 20. stoljeća. I dok su, s jedne strane, među muslimanima bili prisutni žestoki zagovornici otpora prema

logičnim zahtjevima vremena, s druge je istovremeno bilo prisutno neshvatljivo prakticiranje uobičajenih oblika praznovjera protiv čega su viđeniji predstavnici uleme javno prosvjedovali (478-481). Bez obzira na poticaje reformističke struje, koji bi išli u smjeru obnove i modernizacije, nad vjerskom i vakufsko-mearifskom upravom su prevladale konzervativne predodžbe o zajednici formiranoj na nepovredivim propisima, što u konačnoj ocjeni ovog perioda (do 1936. godine) opravdava tvrdnju kako se više radilo o organizaciji a manje o zajednici.

Treće značajno razdoblje za Islamsku zajednicu započelo je sredinom tridesetih godina 20. stoljeća, kada je, nakon smrti kralja Aleksandra 1934. i kreiranja novog političko-stranačkog koncepta – Jugoslavenske radikalne zajednice (JRZ) 1935. godine, otvorena mogućnost za promjenu ustavno-organizacijskog modela Islamske zajednice. Povratak u politički život Mehmed Spaho je iskoristio i za povratak izgubljenih pozicija, ali i utjecaja u Islamskoj zajednici. Kao rezultat političkog kompromisa na nivou Vlade inicirana je inicijativa za promjenu ustava Islamske zajednice, što se i desilo 1936. godine, kada je Zajednica dobila najobimniji pravni akt u svojoj historiji tokom 20. stoljeća. Povratkom autonomije, iako opet po volji politike, stvari su se u značajnoj mjeri vratile na predšestojanuarsku koncepciju. Novim organizacijskim rješenjima mogli su biti zadovoljni pripadnici Zajednice, razvlašćene mutevelije i tradicionalistički usmjerena niža ulema, dok je visoka ulema, koja je tokom diktature vodila ključnu riječ funkcioniranja Zajednice, izražavala veliko nezadovoljstvo. Jedan od reprezentativnijih primjera bilo je ukidanje institucije muftija, što je, uz druga kadrovska i personalna rješenja, otvaralo put novoj kadrovskoj prekompoziciji Zajednice. Vrhunac je bilo instaliranje Fehima ef. Spahe za reisu-l-ulemu 1938. godine kao očitog znaka političkog utjecaja na Islamsku zajednicu. Narodna podrška novom reisu u suštini je bila plod ogromnih simpatija koje je Mehmed Spaho uživao kao najistaknutija politička ličnost. S druge strane, ovom kadrovskom rješenju oštro se protivila opozicija, osporavajući Mehmedu ef. Spahi kako moralne, tako i profesionalne te obrazovne predispozicije za obnašanje funkcije na koju je izabran.

Nove i obimne normativne aktivnosti uz važeće ustavne odredbe transformirale su Zajednicu u sistemski uređen prostor vjerskog života, mada je, jačanjem mlađe uleme, mahom školovane u postosmanskom ambijentu, okupljene oko "El Hidaje", rastao nivo tenzija naspram zvaničnog lidera Zajednice, što se očituje u velikim neslaganjima o tumačenju šerijatsko-pravnih problema i drugih, tada aktuelnih, pitanja iz života muslimana (mješoviti brakovi, kalendar i sl.). Obnovom autonomije udaren je temelj novom konceptu organizacije i uprave – laicizmu – modelu koji će u narednom periodu, pa i tokom Drugog svjetskog rata, imati velikih protivnika unutar tradicionalističkih ulemanskih krugova. U osnovi, radilo se o dihotomiji laičko-demokratskog i ulemansko-elitističkog koncepta u profiliranju Zajednice, koji je markirao unutarnji život Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini u vrijeme monarhističke Jugoslavije.

Ova, po mnogo čemu izuzetno vrijedna knjiga, nastala je nakon temeljitog istaživačkog postupka kojeg je Adnan Jahić proveo. Potvrđuju to brojne bilješke s obiljem vrijednih podataka prikupljenih iz više arhiva (Arhiv Bosne i Her-

cegovine, Arhiv Hercegovačko-neretvanskog kantona, Arhiv Jugoslavije, Arhiv Rijaseta Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini, Arhiv Tuzlanskog kantona, Bošnjačkog instituta, Istorijskog arhiva Sarajevo te Medžlisa Islamske zajednice u Gračanici). Velika je šteta, međutim, što se ove bilješke nalaze kao krajnje bilješke na kraju poglavlja što zainteresiranima otežava kontinuirano praćenje navoda tokom iščitavanja ove obimne knjige. Pretpostavljamo da je ovakav model primijenjen zbog racionalnije tehničke pripreme knjige. U svakom slučaju, na tim stranicama nalazi se obilje vrijednih podataka, uputa, sugestija i pokazatelja koji zanatu historičara daju neobičnu draž. Tumačiti određene procese, događaje, postupke određenih ličnosti, adekvatno kontekstualizirati tumačenja tih događaja, sastavnim su dijelom te draži. Kao primjer za to navodimo samo jedno zapažanje o izjavi Stojana Protića o muslimanima izneseno tokom formiranja Kraljevstva Srba, Hrvata i Slovenaca koje je zabilježio kipar Ivan Meštrović u svojim uspomenama. Kritizirajući, Meštrovićevo sjećanje na Protićevu izjavu Atif Purivatra je, pišući odličnu knjigu o Jugoslovenskoj muslimanskoj organizaciji, sedamdesetih godina 20. stoljeća Meštrovićevo sjećanje uzimao s rezervom, da bi devedesetih godina 20. stoljeća u drami užasnog rata u Bosni i Hercegovini, isto sjećanje navodio kao vjerodostojnu potvrdu genocidnosti srpske politike prema Bošnjacima (84-85). Vjerujemo kako ovaj, ali i drugi primjeri mogu pružiti dovoljno dobar dokaz o Jahićevom temeljitom pristupu ovoj temi, ali i zadovoljstvu već spominjane draži zanata historičara. Dakako, uz to svakako ide i stil pisanja koji je u ovoj knjizi na visokom nivou, jer se autor pokazao kao dobar poznavalac problematike kojom se bavi u najširem značenju te riječi. Možda bismo mogli sugerirati da bi na nekim mjestima jedan vid shematskog prikaza modela organizacije Zajednice bio puno efikasniji za razumijevanje od tekstualnog prezentiranja (139-140), no ove sugestije ni u kom slučaju ne umanjuju vrijednost knjige.

***

Naš odnos prema određenim temama i knjigama pokazujemo, između ostalog, i njihovim potenciranjem. Gotovo sva naša dosadašnja saznanja o ovoj temi bila su parcijalna ili nepotpuna, jer smo ih crpili iz knjiga, studija i članaka koji su bili ili preglednog karaktera ili su detaljnije obrađivali samo pojedine aspekte ove teme. S ovom knjigom, konačno imamo kompletirano i cjelovito prezentiranje ove, i za današnje uvjete unutarbošnjačkih društvenih odnosa, veoma značajne teme. Ne umanjujući vrijednost uspjeha Jahićevih prethodnika koji su pisali o ovoj temi, cijenimo kako će, ipak, ova knjiga biti osnovno polazište za temeljitije analiziranje historije Islamske zajednice međuratnog perioda. Prezentirana građa i obilje informacija, niz lucidnih zapažanja i odmjerenih komentara samo su potvrda da se radi o knjizi kojoj se, jednostavno, morate iznova vraćati■

Amir DURANOVIĆ

Jedna životna ispovijest

(Omer Behmen, *Na dnu dna*, Sarajevo, 2006.)

Knjiga *Na dnu dna* je memoarsko, autobiografsko i historijsko djelo autora Omera Behmena, osuđenika s najdužim zatvorskim stažom u Bosni i Hercegovini. Mnogi ga nazivaju bosanskim Mendelom. Djelo, koje je ponuđeno javnosti na uvid, jeste izraz dubokog proživljavanja životne sudbine i ono je, kako kaže recenzent ove knjige Fahira Fejzić-Čengić: "Njegova ispovijest, teško proživljena i sakramentalno čuvana u ljušturi njegove duše...".

U svojim poznim godinama Omer Behmen se odlučio napisati svoju autobiografsku knjigu i otvoreno prikazati svoj životni put. Knjiga obuhvata Behmenov život od ranih gimnazijskih dana, preko uključivanja u organizaciju "Mladi Muslimani", zatim kroz Drugi svjetski rat, hapšenje 1949. godine, istragu, zatvorske dane u KPZ Zenica, vrijeme poslije zatvora, školovanje na Građevinskom fakultetu u Sarajevu, ženidbu, posao, aktivno učešće u radu IZ i sve to praćeno budnim okom i pritiscima UDB-e. Onda i drugo hapšenje i ponovo istraga, zatvorski dani u KPZ Zenica, amnestija, pa političko aktiviranje i uloga u formiranju SDA i pomoć u odbrani Republike Bosne i Hercegovine, te ratni dani, diplomatska aktivnost, a onda i penzija i ponovno vraćanje "Mladim Muslimanima" u svojstvu predsjednika Udruženja. U svojoj knjizi Omer ovako kaže: "Odlučio sam da, koliko-toliko, 'dadeblokiram' sjećanje, da progovorim, da to što je urađeno meni (i hiljadama drugih) radi nekih 'viših' ciljeva pojedinaca i Partije, za šta sam osuđen na 35 godina strogog zatvora, uz oduzimanje svih građanskih i ljudskih prava, ne umre sa mnom, da mladi ljudi shvate kroz šta smo mi prošli, ... da spoznaju da nikada u ime ideologije ne trebaju drugim ljudima činiti zlo, ... da ne gube nadu kada su u jadu i belaju, da se čvrsto oslone na Božiju pomoć i da znaju da uvijek poslije noći dolazi sabah, dolazi zora...". (str. 38)

Patnja u mladosti

Omer Behmen otvara vrata tajni najstrašnijeg perioda svog života, koji je svakom insanu najljepši. Uhapšen je kao mladić i osuđen na 20 godina robije!? Uhapšen je, jer je kao musliman, Bošnjak, želio i istrajavao da očuva svoj narodni, vjerski i nacionalni identitet i upućivao druge na to u vrijeme kada je tadašnja komunistička vlast pokušavala, a predstavljala sebe u iluzijama, pod krinkom "čistote komunizma", pod krinkom "bratstva i jedinstva", da uništi i zatre svaki trag toga.

Tada, za Omera, njegovog brata Saliha i mnoge druge počinje tzv. "prevaspitavanje", gdje se kroz razne torture, mučenja, batinanja, (psihička i fizička) iscrpljivanja ili izgladnjivanja do besvijesti, pokušava, ali ne uspijeva, da istjeruje sve ono dobro do tada stečeno da ne bi, tobože, "negativno utjecalo" na narod ili štetilo državi, koja je sebe predstavljala u iluzijama "čistote komunizma" i prosperiteta "radničkog samoupravljanja...". Tokom istrage nije mogao dobijati pakete, imati posjete, držan je u samici, i stalno je tučen i maltretiran. Te 1949. Godine, dok je bio u istrazi, nije imao nikakvu predstavu o vremenu, o danu i noći, o datumu, i to je jedina godina kada nije postio ramazan, jer nije znao ni kada je. Jedan od primjera patnje kroz koju je prošao tokom istrage 1949. godine. Behmen opisuje ovako: "Moje isljeđivanje se nastavlja, 4, 5, 6, 7 dana, odnosno noći. Tada su me prvi put objesili s rukama svezanim konopcem pozadi, iza krsta, koji jako zategnuše, a visoko podignutim odzada i objesiše me na prozor. Osjetih veliki bol u ramenima i kičmi. Viseći tako jedva sam malo uspijevao dohvatiti nožnim prstima pod, a tijelo je u povijenom - naprijed nagetom položaju. Čovjek tad teško diše. Pokušavaš da bol, koji s vremenom postaje nesnosan, u mislima ignoriraš. Tako obješenog me ostavljaju, a oni izlaze iz kancelarije. Provodim sam neko vrijeme, oni ulaze s vremena na vrijeme. Pitaju hoću li priznati, udaraju me tako obješenog vojničkom cokulom u cjevanicu, šamaraju, udaraju šakama u stomak, slabine...".

Omerova istrajnost

Međutim, Behmen je ipak uspio preživjeti sve to. Mnogi nisu, kako "Mladi Muslimani", tako i drugi politički zatvorenici. Pošto je bio nepokolebljiv i nespreman da odstupi od svojih stavova i ideja, od klanjanja, posta, bio je pod stalnom torturom. O tome u knjizi ovako kaže: "Rečeno nam je da ko se pregne da klanja, taj glave neće nositi. Mislio sam, zato sam ovdje što hoću da klanjam, pa neka bude, šta će biti". Radio je u livnici po 14 sati, a za hranu je imao samo mlijeko i nešto malo hljeba, jer je odbijao svinjetinu koju su mu redovno nudili. Zbog ponosa i prkosa nikada nije htio napisati nijednu molbu kako bi dobio neko olakšanje. Nakon izlaska iz zatvora 1960. godine, Behmena UDB-a, sada već SDB, nije ostavila na miru. Nastavili su ga pratiti sve do ponovnog hapšenja 1983. godine i na "Sarajevskom procesu" osuđen je na 15 godina robije. Porodica Behmen bila je pod stalnim pritiskom, a djeci su zabranjivali da s druže sa Omerovom djecom. Iz zatvora izlazi 1988. i nakon toga 1990. godine s istomišljenicima, pokreće političku stranku (SDA) i učestvuje u formiranju "Patriotske lige" i "Zelenih beretki". Omeru Behmenu i ljudima sličnim njemu možemo se s pravom diviti, možda čak da im i zavidimo. Afrikanci imaju svoga Mendelu, Albanci svoga Demaćija, a mi Bošnjaci svoga Behmena. Kakvo bi to bilo nasilje prema svim svjetovima, da nije onih koji su se odvažili da se ispriječe faraonima, nasilnicima, zulumćarima… Ma koliko to u tom trenutku izgledalo ne svrsishodno. Trebamo razumjeti

ljude koji se zovu idealisti. Koji je njihov rezon kada sve računice koje se tog trenutka mogu izvesti vode u ćorsokak. No, ti ljudi na kojima počiva svijet kao na moralnim stubovima, nemaju računice. Oni ne stavljaju svoja uvjerenja na vagu interesa i proračuna. Oni su jednostavno rečeno prvoklasni ljudi. Oni ne mogu drugačije. Hapsite ih, bijete ih, mučite ih, i ništa. Oni su heroji i zaslužuju naše poštovanje. Ne zbog njih, već zbog nas. Onoliko koliko budemo razumjeli poruku ovakvih personalnih lekcija, toliko personalno vrijedimo.

Omer Behmen je čovjek koji je sve muke i mjesto koje je imao na samom dnu izganjao zarad slobode, zarad istine i zarad vjere. Određenje dna jeste da je "dno dna" nešto što je namijenjeno nekome, u ovom slučaju Bošnjacima kroz hiljadugodišnju historijsku scenu. S druge strane, ukazuje na to da je "dno dna" prostor gdje treba da budu ljudi koji provode projekt koji je namijenjen Bošnjacima, to su oni ljudi koji pripadaju tom nacionalnom korpusu. Projekt "Mladih Muslimana" u skladu s evropskim demokratskim principima podrazumijeva da sloboda vjere u bitnoj mjeri može biti stavka za kulturno određenje jedne skupine.

Knjiga *Na dnu dna* posebno je značajna jer govori o vremenu i sistemu čije nas posljedice i danas itekako pogađaju i donose nam tolike probleme, jer nismo baš dobro proučili uzroke stradanja, putokaze prethodnika koji su imali dovoljno mudrosti, odvažnosti i vjere u nadolazeće generacije da nam u tom stravičnom vremenu, ostave po neki išaret i jasan biljeg. Pred nama je zrelo, iskustvom izoštreno pero koje neumorno sintetizira, kroz prizmu kolektivne i lične doživljenosti, sva po bošnjački narod bitnija događanja u dvadesetom vijeku. Iz sjemena koje su posijali "Mladi Muslimani" iznikla je jedna čitava nacija potpuno samosvjesna i spremna da izađe na kraj s bilo kakvim izazovima. Omer Behmen je radi nas odblokirao sjećanja koja je, kako sam na jednom mjestu kaže, potiskivao da bi mogao normalno funkcionirati. Ta sjećanja su nam prijeko potrebna kako ne bismo odustali od borbe za ostvarenja onih prava koja nam pripadaju.

Na kraju, treba naglasiti da u ovoj knjizi imamo priliku čuti o naličju četrdesetpetogodišnje komunističke vladavine u kojoj su mnogi uživali i u koju su se mnogi kleli, ne znajući i drugu stranu, onu koja je gušila, koja nije izjednačavala i davala ista prava svim ljudima, koja je uzurpirala i gazila dostojanstvo i čast jednog naroda. Ovo svjedočenje Omera Behmena je svojevrsna bošnjačka unutarnja historija, koja govori o neslobodi i robijanju, o proživljenoj stvarnosti zla■

Mustafa SEFO

Na Istoku nešto novo

[Philip H. Gordon, Omer Taspinar, *Winning Turkey: How America, Europe, and Turkey Can Revive a Fading Partnership* (Pridobiti Tursku: Kako Amerika, Evropa i Turska mogu obnoviti oslabljeno partnerstvo), Brookings Institution Press, 2008.]

Knjiga *Pridobiti Tursku* u suštini predstavlja proširenu verziju *policy papera*. Philip Gordon i Omer Tašpinar polaze od pretpostavke da su odnosi Turske i Zapada napeti i da je ovo prvi put da su odnosi i sa SAD-om, i EU-om u krizi. Niz faktora je prouzrokovalo ovaj ishod, prvenstveno američka invazija Iraka, ali i usporeni proces pregovaranja s EU-om i odsutnost rješenja pitanja Kipra. U međuvremenu, Turska razmatra evroazijske alternative razvitkom unaprijeđenih odnosa s Rusijom, Iranom i Sirijom. Zabrinutost autora je da kriza u relacijama sa SAD-om i EU-om, očita samopouzdanost Turske, rastući nacionalizam, euroskepticizam kao i otpor laicističkog *establishmenta* prema Partiji pravde i razvoja (*Adalet ve Kalkinma Partisi*, AKP) potencijalno može dovesti do nacionalističkog i autoritarnog preuzimanja vlasti. Rezultat ovog scenarija bio bi 'gubitak' Turske, manifestovan u obliku vođenja nezavisne vanjske politike.

Gordon i Tašpinar su u pravu kada identifikuju paradoks – da je vladajuća AKP, pokretač impresivnih reformi od kraja 2002. godine, pro-EU i pro-SAD, dok se laicističko-nacionalni *ancien regime* pokazao manje nego entuzijastičnim u pitanju reformi i predstavlja izazov zapadnjačkoj orijentaciji Turske. Izazov potonjeg manifestovao se u slučaju tkz. e-udara 2007. godine kao i pokušaja da se zatvori AKP. Kako bi se spriječio scenarij 'gubitka' Turske, autori predstavljaju pet preporuka za politiku SAD-a i EU-a prema Turskoj. Razumno je očekivati da će jedan od autora Philip Gordon, današnji pomoćnik državnog sekretara SAD-a za evropske i evroazijske poslove, imati priliku da implementira neke od preporuka navedenih u knjizi čiji je koautor. Preporuke uključuju postizanje 'velikog dogovora' s Kurdima (u suštini investicije u iračko-kurdsku regiju i pružanje većih političkih i kulturnih sloboda za Kurde u Turskoj), snažniju podršku SAD-a liberalizmu i demokratiji u Turskoj, supstancijalnije podsticaje EU poput specijalnih viza i programa razmjene, historijski kompromis s Jermenijom, i postizanje dogovora o pitanju Kipra. U posljednjih godinu dana, Turska je preduzela korake, pokrećući novu kurdsku inicijativu kao i potpisivanje protokola s Jermenijom o uspostavi diplomatskih odnosa.

Veći stepen nezavisnosti vanjske politike Republike Turske nužno ne znači i ne dovodi do 'gubitka' Turske, kako to ističu autori. Riječ je o manifestaciji volje kao i mogućnosti Turske da ostvari ulogu u međunarodnoj politici za koju smatra da joj je bila uskraćena nakon raspada Osmanlijskog carstva. Proširenje fokusa turske vanjske politike na Bliski istok i šire je komplementaran tradicionalnom euro-atlantskom fokusu Republike Turske. Vidljivo prošireni angažman i očito povećano samopouzdanje jačaju regionalni strateški značaj Turske, i na taj način dodatno potkrepljuju argument za članstvo u EU. Beneficije ovog angažmana (bilo da je barometar političko prisustvo ili trgovinske razmjene) služe kao instrument ka članstvu ali i kao cilj, posebno ako perspektiva punopravnog članstva izgleda udaljenom.

Uzimajući u obzir događaje od potpisivanja Ankarskog sporazuma 1963. godine i posebno nakon zadnje faze proširenja EU, razumljivo je zbog čega današnja turska vanjska politika nije isključivo fokusirana na EU. Da politika EU prema Turskoj ima ključnu zaslugu za sve veći euroskepticizam u Turskoj, vidljivo je, između ostalog, i iz odluke da se liberalizacija viznog režima dodjeli Srbiji, Makedoniji i Crnoj Gori, dok slični konkretni podsticaji za Tursku nisu realna mogućnost u bliskoj budućnosti. Ovo je unatoč činjenici da je Turska, u poređenju sa spomenutim državama Zapadnog Balkana, u znatno višoj fazi pregovora s EU-om, kao i da je status kandidata Turskoj dodijeljen 1999. godine a pristupni pregovori su počeli krajem 2005. godine. Odsustvo rješenja pitanja Kipra je još jedan primjer. Nakon što je Republika Kipar (grčki dio) pristupila EU 2004. godine, upitno je da li trenutno postoji dovoljna struktura podsticaja grčkoj strani za rješenje ovog pitanja, s obzirom na to da posjeduje instrument veta unutar EU, što nije bio slučaj prije 2004. godine.

Imajući u vidu rastuće interesovanje za tursku vanjsku politiku u BiH, gdje postoje različite percepcije i tumačenja povratka Turske na Balkan, knjiga Gordona i Tašpinara može poslužiti kao sažeti prikaz sadašnjeg stanja odnosa Turske s SAD-om i EU-om■

Hamza KARČIĆ

Pjevači i njihove priče u XXI stoljeću: naslijeđe Milmana Parryja i Alberta Lorda

(veliki međunarodni simpozij o Parryjevoj zbirci na Harvardu)

Na Harvardu (Cambridge, Massachusetts, USA) je od 03. do 05. decembra 2010. održan veliki međunarodni simpozij o temi „Singers & Tales in the 21st Century: The Legacies of Milman Parry and Albert Lord" (Pjevači i njihove priče u XXI stoljeću: naslijeđe Milmana Parryja i Alberta Lorda). Ovim skupom organizatori su (Harvard University i njegov Centar za helenske studije) željeli obilježiti pedesetogodišnjicu od izlaska prvog izdanja znamenite knjige Alberta Lorda *Pjevač priča* (*The Singer of Tales*) i sedamdesetpetogodišnjicu od smrti Milmana Parryja.

Milman Parry (1902-1935) svoje BA i MA diplome stekao je na University of California, Berkeley, a doktorski studij upisao u Francuskoj na Sorbonnei, kod čuvenog profesora Antoinea Meilleta. Kao mladi doktorant ušao je u folkloristiku i homerologiju, želeći se pozabaviti 'vrućim' pitanjima i dilemama tzv. homerskog pitanja. U samome startu imao je revolucionaran pristup u već dugo prisutnoj dilemi u vezi s autorstvom Homerovih epova, ali su, u njegovim pariskim danima, sudbonosni učinak na njegovu znanstvenu karijeru imali susreti sa slovenskim folkloristom Matijom Murkom. Naime, Murko ga je, kao folklorist koji je upravo došao sa višegodišnjih istraživanja iz tadašnje Jugoslavije, upoznao s činjenicom postojanja jedne izuzetno zanimljive tradicije pjevanja dugih epova na južnoslavenskim prostorima, kod pripadnika muslimanske/bošnjačke zajednice. Ove su Murkove upute ambicioznom homerologu bile dovoljne da odustane od puta u srednjoazijske republike tadašnjeg Sovjetskog saveza i da se odluči za što skoriji odlazak na Balkan. Uoči samog odlaska upoznao se s najznačajnijim zbirkama usmene epske tradicije na južnoslavenskim prostorima: s Vukovom, Hörmannovom i Marjanovićevom zbirkom, kao i s radovima Friedricha Kraussa i Matije Murka. Prvi odlazak dešava se 1933. s namjerom da se uvjeri u ono o čemu mu je Murko kazivao. Slijedi povratak na Harvard, gdje je Parry već bio počeo karijeru univerzitetskog profesora, i bjesomučna logistička priprema za ponovni odlazak. Sa za tadašnje uslove najsavremenijom tehničkom opremom za snimanje zvuka, odlazi/vraća se u Sandžak uljeto 1934., pronalazi čitav niz zanimljivih i kvalitetnih epskih pjevača i ostaje sve do jeseni 1935. godine. Iz ovog dužeg od godinu boravka i istraživanja nastat će nukleus buduće Parryjeve

zbirke sačinjen od blizu 12.500 rukom zapisanih tekstova i gotovo 3500 zvučnih zapisa. Sve to što je sakupio, a naročito dugi epovi Avde Međedovića, mladome homerologu poslužit će kao krunski dokaz teze da su Homerovi epovi mogli nastati samo usmenim putem i da je Homer bio 'samo' usmeni epski pjesnik, kakav je bio i Avdo Međedović. Ključnu tezu o formulaičnom stilu epskog pjevanja, zajedničkom koliko za Homerove isto toliko i za Avdine i druge epove toga doba, Parry neće uspjeti otjelotvoriti u knjizi, koju je namjeravao tada pisati. U tome će ga prekinuti zagonetna smrt, svega dva-tri mjeseca po povratku iz Jugoslavije.

Albert Lord (1912-1991) bio je Parryjev harvardski student u ekspediciji koja je 1934. i 1935. boravila na prostorima tadašnje Jugoslavije. Svoje zanimanje za istu epsku tradiciju potvrdit će povratkom već 1937. na prostore sjeverne Albanije, gdje će načiniti važnu zbirku albanske epske tradicije. Za nas su važniji podaci da se Lord, tada također mladi profesor na Harvardu, vraća u Sandžak i Bosnu i Hercegovinu pedesetih godina XX stoljeća, tačnije u Bijelo Polje, kod istih onih pjevača koje je Parry snimao/zapisivao šesnaest godina ranije, prije svega kod Avde Međedovića. Lord će ciljano tražiti iste pjesme od istih pjevača, kako bi istražio šta se dešava s pjevačem i njegovom pjesmom kroz vrijeme i da li je usmena tradicija u to doba bila još živa. Da je bila itekako živa i zanimljiva, potvrdit će Lordovi stalni dolasci i sakupljačko-istraživački rad u nekoliko sljedećih godina, sve do kraja šezdesetih, kada će mu se pridružiti i David Bynum. Oni će svoje ineteresovanje za bošnjačku usmenu tradiciju, prije svega epsku, krunisati i teorijskim radovima. Možda najznačajnija knjiga o toj istoj tradiciji, ali i jedna od najvažnijih u svjetskoj folkloristici uopće, pojavit će se 1960. godine pod naslovom *The Singer of Tales* (Pjevač priča). Lord je ovom knjigom, zapravo, želio nastaviti Parryjev teorijski rad, razrađujući na terenskim istraživanjima potvrđenu, tezu da Homer jeste *autor* svojih epova *Ilijada* i *Odiseja*, u istoj onoj mjeri u kojoj je Avdo, „naš Homer XX stoljeća", *autor* svojih – *Ženidba Smailagić Meha*, *Osman Delibegović i Luka Pavičević* i drugih. Analogijom je došao do odgovora na višestoljetnu dilemu u nauci poznatu kao Homersko pitanje. Njegov, rad, međutim, ne zvaršava se na toj antologijskoj knjizi, Lord će, naime, do kraja svoga života neumorno raditi na svojevrsnoj afirmaciji i promociji bošnjačke usmene tradicije Sandžaka i Bosne i Hercegovine. To će potaknuti i niz drugih istraživača da krenu njegovim putem, na samome Harvardu (Aida Vidan, David Elmer i Peter McMurray) i drugdje: David Bynum, John Miles Foley (University of Missoury).

Decembarski simpozij na Harvardu svojevrsni je nastavak sličnog simpozija održanog uljeto 2008. godine u Tuzli, u organizaciji Filozofskog fakulteta i Univerziteta u Tuzli, kada je i najavljeno održavanje potonjeg. Gotovo pedeset procenata tuzlanskih učesnika pojavilo se i u Harvardu početkom decembra 2010. godine. Naravno, organizacijska i logistička podrška Harvardove konferencije bila je u skladu s renomeom samog univerziteta. Tema skupa „Pjevači i njihove priče u XXI stoljeću: naslijeđe Milmana Parrya i Alberta Lorda" nagovještavala

je mnogo raznovrsnije pristupe, a renome kuće koja je organizirala skup, garantirala je visok znanstveni nivo i veću zainteresiranost potencijalnih učesnika iz svih dijelova svijeta. Direktnim referatima na simpoziju je učestvovalo 30 znanstvenika iz Njemačke, Švicarske, Kine, Rusije, Danske, Francuske, Švedske, Kosova, Italije, Islanda, Grčke, Finske, SAD i Bosne i Hercegovine.

Aplikabilna vrijednost Parry-Lordove teorije formule demonstrirana je na različitim usmenim tradicijama diljem svijeta kod većine autora, od usmene tradicije američkih Indijanaca, preko srednjovjekovnih islandskih i norveških saga, te finskih narativa kasnijeg doba, pa sve do mongolskih i kineskih istraživanja tamošnjih usmenih tradicija. Sedam znanstvenika svoje radove i svoja istraživanja radilo je direktno na materijalima Parryjeve zbirke, uglavnom na bošnjačkim epskim i lirskim pjesmama. John Miles Foley, možda najveća 'zvijezda' skupa, autor više desetaka knjiga iz ove oblasti, osnivač i urednik znamenitog časopisa „Oral Tradition", propitivao je odnose između kolektivne tradicije i individualnog umijeća na primjerima pjesama zabilježenih u Stocu i okolici, Ronelle Alexander (University of California, Berkeley, USA) bavila se leksikološkim istraživanjima materijala iz Parryjeve zbirke, Anna Bonifazi (Universität Heidelberg, Deutschland) i David Elmer (Harvard University, USA) problem vizualnosti, John Franklin melodijom epskih junačkih pjesama, Aida Vidan (Harvard University) usporedbom motiva izgubljene nevjeste u ženskim pjesmama Parryjeve zbirke i djelima hrvatske renesansne književnosti te Margaret Beissinger (Princeton University) incestuoznim temama u usmenim epikama balkanskih naroda. Jedini predstavnik Bosne i Hercegovine, ali i širih južnoslavenskih prostora, Mirsad Kunić, govorio je o korpusu pjesama Parryjeve zbirke koje pjevaju o smrti krajiškog junaka Mustaj-bega Ličkog. Dodatnu vrijednost simpoziju dali su nastupi dvojice autentičnih pjevača/performera: prve večeri nastupio je Odhon Bayar iz Mongolije a druge Âşik Şeref Taşliova iz Turske.

Cijeli tok simpozija sniman je videokamerom, kako bi se mogao staviti na stranicu Parryjeve zbirke i tako učiniti dostupnim široj javnosti bez ikakvih ograničenja. Kao specijalni gosti skup su svojim prisustvom uveličali i živi potomci dvojice znanstvenika: Marrian Parry, kćerka Milmana Parryja, te dvojica sinova Alberta Lorda. Moram priznati da je, uz veliku odgovornost, bilo i osjećaja ugode, zbog toga što sam dolazio iz zemlje koja je bila glavnim predmetom interesovanja dvojice slavnih znanstvenika ranije, ali i većine učesnika na samome skupu, kao i zbog toga što je veliki dio učesnika, zahvaljujući upravo toj činjenici, poznavao naš jezik. A uz taj pozitivan i lijep osjećaj opekao me i gorak okus spoznaje da nivo istraživačke radoznalosti i interesovanja za Parryjevu zbirku u našoj sredini nije ni približan ovome američkom i, generalno, inozemnom■

Mirsad KUNIĆ

Fluidni svijet Zygmunta Baumana

Dok tečete kao voda... brzo se krećete, nikad se ne opirući struji, nikad ne zastajkujući dovoljno dugo da se trajno zaustavite ili prionete na obalu rijeke ili kamenje – to jest, na stvari, situacije ili ljude koji prolaze kroz vaš život, čak i ne pokušavajući da se držite sopstvenih shvatanja ili pogleda na svijet, već se samo ovlaš, a ipak inteligentno pridržavate za sve što se pojavi dok vi prolazite, a onda ga elegantno ispustite, bez osvrtanja...

(Lao Ce)

Zygmunt Bauman je rođen 1925. god. u Poznanu, u Poljskoj. U Engleskoj živi od 1971. godine, gdje je i napisao i objavio većinu svojih radova koji su mu obezbijedili ugled jednog od najznačajnijih sociologa i filozofa savremene fenomenologije i antropologije. Sa svojih više od šezdeset objavljenih knjiških naslova Bauman je odavno obezbijedio mjesto živućeg klasika sociološke misli. Problemi kojima se bavio u svojim radovima bili su u vezi s etikom, identitetom, globalizacijom, modernizmom, postmodernizmom i drugim savremenim društvenim fenomenima. Jedan od najznačajnijih i najreferentnijih pojmova koje je Bauman ustanovio i na koji se pozivaju brojni analitičari savremenog življenja, jeste pojam fluidnog društva iz kojeg je izveo pojmove fluidni život, ljubav, strah, modernost, ukratko čitav fluidni opus. Bauman tvrdi da je kasna ili fluidna modernost u potpunosti emancipirala čovjeka tako što ga je oslobodila svih tradicionalnih obligacija. Tako je čovjek u potpunosti i konačno postao slobodan. Ovdje će biti riječi o pojmu fluidnosti i o mogućnostima izražavanja novoosvojene individualne slobode u ambijentu savremenog fluidnog moderniteta.

Čovjek u postmodernom svijetu

Očigledno je da su u Baumanovom fokusu pažnje različite manifestacije života u savremenim okolnostima. Drastična transformacija načina života i radikalna postmoderna pertumbacija vrijednosnih sistema su posljedice generalnih trendova koji su se očitovali u globalizaciji, pluralizaciji i relativizaciji. Iako su ti trendovi svoje procese počeli simultano i zapravo predstavljaju manifestacije istog svjetskog senzibiliteta koji suštinski izražava prevaziđenost dogmi modernizma, oni su kontradiktorni između sebe. Naime, teško je pomiriti trend globalizacije

koja ima ambiciju da različite svjetske kulture, informacijski, ali i na sve druge načine, integriše u jedno, "globalno selo", čime realizuje jednu opću, integrativnu funkciju, a u isto vrijeme tretirati trend pluralizacije kao formu afirmacije individualnih, partikularnih interesa i svjetonazora. Dok, dakle, na jednoj strani imamo trend generalne unifikacije, istovremeno se dešava obratni proces partikularizacije, što predstavlja temeljni paradoks postmodernizma koji na pojavnom nivou generira napetosti i sukobe. Posmatrajući konkretnu individuu i savremeni životni kontekst u kojem boravi, zapaža se simultani trend relativiziranja i rastakanja elementarnih, tradicionalnih individualnih odnosa koji su ranije predstavljali sistem i mrežu ljudskih kontakta. Osnovni oblici ljudske uvezanosti su izgubili čvrstoću, a taj proces ugrožava čak i elementarnu ćeliju, instituciju braka i koherentnost porodice čija integrativna funkcija, posmatrajući globalne trendove, slabi a jača pozicija i utjecaj individue. U ovakvim okolnostima dolazi do relativiziranja do tada, čvrstih etičkih normi, a u praktičnom životu, ljudi se suočavaju s potpuno novim i nepoznatim problemima.

Mnogi su autori upozoravali na pogubne opasnosti koje donosi postmoderni način života. Među najrelevantnije kritike implikacija savremenog života, koja povremeno prerasta u dramatična upozorenja o prezentnim fenomenima koji u pitanje dovode temeljne, generičke, antropološke pretpostavke, svakako spada gotovo cjelokupni opus Zygmunta Baumana. *Fluidni život*, Baumanovo djelo iz 2005. god., koji s ostalim "fluidnim" opusom predstavlja svojevrsnu kritiku i svjedočanstvo, jeste jedna kompleksna freska koja pred čitaocem razvija činjenice o fenomenologiji savremenog života. U njoj se ogledaju sve implikacije paradoksalnosti i alijeniranosti današnjeg čovjeka i njegove pozicije u svijetu i društvu. Riječ je o ontološkoj neizvjesnosti fluidnih vremena čiju anamnezu Bauman izvodi "in vivo". Ova knjiga stoji u direktnom i neposrednom kontekstu s također sjajnim analizama istog autora naslovljenim *Fluidna modernost*, *Fluidna ljubav* i *Fluidni strah*, koji zajedno čine tematsku cjelinu. Tekstovi koje nalazimo u ovim knjigama jednim preciznim, konkretnim i povremeno, dramatičnim pristupom omeđavaju naš svijet kojim gospodare brze, drastične i neočekivane promjene. U tom i takvom svijetu individua jednostavno nema dovoljno vremena za bilo kakav oblik aklimatizacije i usvajanja novih pravila ponašanja, uz čiju pomoć bi se prilagodila novim okolnostima, jer nakon njih slijede nove, nenajavljene i brze promjene. Svakako da autorove lapidarne definicije savremenog života, proizlaze iz njegovog šireg teorijskog konteksta. Bauman je, naime, izvore ovih radikalnih društvenih previranja otkrio u dubokim promjenama u samoj društvenoj strukturi i njezinoj dinamici. Osnove ove teorijske orijentacije u vezi s navedenom problematikom, iznesene su u Baumanovom radu *Intimations of postmodernity*, iz 1992. godine.

Izvori fluidnosti

Bauman razloge društvenih promjena vidi u izmjeni same strukture kapitalizma. Naime, prethodna kapitalistička faza je radikalno i bespoštedno, kao na svom temeljnom interesu koji je odražavao samo njegovo biće, insistirao najprije na radu i proizvodnji. Taj je imperativ karakterističan za period koji nazivamo modernizmom. Danas, kada je dominantni način razmišljanja i životne prakse onaj koji najčešće prepoznajemo kao kasni modernizam ili, kod drugih autora prepoznat kao postmodernizam, kapitalistički imperativ proizvodnje po svaku cijenu zamijenio je imperativom potrošnje. (Vrcan, 2005). Ovaj imperativ je postao fundamentalni činilac opće kriteriologije koja arbitrira u gotovo svim domenima društvenog života: nivo i struktura konkretne potrošnje odlučuje o društvenom statusu individue, ona kreira opće etičke stavove, određuje estetske afinitete, a u posrednom smislu uslovljava i samu spoznajnu sposobnost. Svi do tada važeći mehanizmi integracije individue u društvo su sada zamijenjeni kriterijem potrošnje. Konzumerizam kao apsolutni imperativ i kriterij participacije individue u društvu je u potpunosti zamijenio modus kooptiranja pojedinca po principu pripadnosti validnom kulturnom krugu, odnosno, može se već zaključiti kako kulturni afiniteti pojedinca više uopće ne predstavljaju nikakav kriterij i uslov participacije u zajednici. Savremenom kapitalizmu čak nikakva kultura kao kriterij pripadnosti nije niti potrebna. Također, suvišna je i bilo kakva ideološka matrica ili politička orijentacija koju bi pojedinac trebao usvojiti kako bi dao legalitet svojoj društvenoj participaciji. Konzumerizam kao kriterij opće participacije i generiranja prihvatljivog i očekivanog modela društvenog ponašanja, u potpunosti je potisnuo, apstrahirao i relativizirao svaku potrebu i uslovljenost posjedovanja kulturne, ideološke ili političke legitimacije. Ovakva kriteriologija ima potom kardinalne posljedice po individuu koja ravnopravno participira u društvu i putem svog ličnog uticaja producira javni prostor i mnijenje. Naime, očito je da kapitalizam više ne iskazuje prioritetnu potrebu za samosvjesnim, idejno, kulturno, politički i na druge načine zrelim i neovisnim individuima koji bi suvereno mogli prosuđivati svijet i svoju poziciju u njemu, a na temelju racionalnih kriterija koji podrazumijevaju kritičku opservaciju postojećeg. Ovdje se radi o prešutnoj, samopodrazumijevajućoj potrebi novog, postmodernog kapitalizma za konzumentom koji se kroz potrošnju novoproizvedenih dobara afirmiše kao društveno prihvatljiv i poželjan član zajednice. Pri tome se nipošto ne radi o sporadičnom, stihijskom, neorganizovanom konzumerizmu nego o kontrolisanoj manipulaciji koja putem markentiške mreže usmjerava percepciju potrošača na strogo određene prioritete. Istovremeno, to je jedno od efikasnih sredstava usmjeravanja percepcije, zapravo manipulacije simboličkim dobrima, što predstavlja strateški važno sredstvo konzumerizma. Tako manipulacija konzumerskim elementima dovodi do fundamentalne zamjene pojmova kojom se ideja slobode kao finalnog cilja kojem cjelokupna filozofija i praksa teži, sada zamjenjuje pukom slobodom potrošnje. Individua i društvo, već od ranije isposredovani i izmani-

pulirani konzumerskim uticajima, oslobođeni svake druge kriteriologije, olako pristaju na autoritet moći potrošnje kao na jedini autoritet. Šta više, sloboda konzumiranja, tj. potrošnje, sada se identificira sa slobodom uopće.

Šta se u tim okolnostima dešava s društvenom stratifikacijom i kako funkcionira društveno raslojavanje? Religijske i etničke razlike više ne igraju ključnu ulogu, a kriterije koji važe u procesu raslojavanja, Bauman zorno navodi opisujući kako se formira tzv. "ljudski otpad", odnosno opisujući šta je to zajedničko izbjeglicama, nezaposlenima, beskućnicima...: "Zajednička im je beskorisnost njihovog života. Giorgio Agamben ih je opisao u svojoj knjizi *Homo sacer* kao one koji su isključeni iz demokratskog skupa pravila. Također i nezaposleni ispadaju iz društvenog poretka: oni se u potrošačkom društvu, kao oni koji ne proizvode, vide kao loši potrošači i kao finansijski problem. Kao socijalni slučajevi. Za njih može postati teško da poštuju pravila demokratskog društva."

(Fragmenta philosophica 1., 2007:204)

Diskrepancija između modernizma i postmodernizma je uslovila i zapravo isprovocirala ovakvo stanje društva. Modernizam sa svojim univerzalnim vrijednosnim sistemom koji je obuhvatao cjelokupni društveni milje i imao jednoobraznu, unificiranu subordinaciju kojoj je bila imanentna određena vrsta reda i logičnosti, sada se razbio na bezbroj malih cjelina, na sistem ličnih kosmosa kao zatvorenih sistema, kako ih Bauman naziva, kontejnera. Paralelno s tim procesom događa se i proces radikalne destrukcije i raspada principa objektivnosti kao univerzalne forme suglasja volja i konsenzusa principa. Dolazi do raspada modernističkog svijeta transcendiranih principa a uspostavlja se carstvo partikularnih entiteta, carstvo pluralizma kao ambijenta pogodnog za razvoj konzumerizma.

Individualizam kasnog modernizma

Potrebno je na ovom mjestu opservirati i ideju Zygmunta Baumana o pratećoj znanosti o društvu, tj. o tome šta se događa sa sociologijom u ambijentu prevrata modernističkih ideja u pluralizam racionalnosti. Naime, transcendirajući stvarnost unutar koncepta karakterističnih fundacionističkih ideja, modernizam je konstruirao čitave sisteme subordinacije koji čine generalnu strukturu univerzalnog poretka unutar kojeg se činjenice sirove stvarnosti pokušavaju užljebiti i ukalupiti u unaprijed sačinjene apstraktne sheme. Naravno da je ta intervencija podrazumijevala različite oblike prisile preoblikovanja i prilagođavanja zbilje kako bi postala kompatibilna s apstraktnim slikama iz konstruiranih shema pa je modernistička epoha zaista i bila krcata različitim oblicima nasilja. Varijeteti raznih oblika violentnosti za kojima je ljudska civilizacija u modernističkom periodu i u ime modernističkih načela posezala, zaista su raznovrsni: od globalnih sukoba do izrazito brutalnih i krvavih lokalnih malih ratova, a njihov vrhunac se, prema Baumanu, nalazi u ideji i implementaciji koncentracionog logora. Modernistička sociologija je, prateći isključivost jedine ispravne ideje, jedinog verifi-

kovanog i važećeg koncepta stvarnosti, nastojala i ustrajavala na interpretaciji takve stvarnosti kao i na rigidnim korekcijama svake aberacije i zastranjivanja koji su iskakali iz generalne linije. Sociologija kasnog modernizma mijenja svoju paradigmu u pravcu uvažavanja individualnih interpretacija društvene stvarnosti, dakle u pravcu jedne opće, pluralističke validnosti različitih doživljavanja zbilje. Ova emancipacija individue i individualizma kao nove paradigme, imala je velikog utjecaja na sve oblike društvenog života, na društvene znanosti, na politiku, primjerice, kroz snažnu novovjekovnu afirmaciju liberalizma itd. Istovremeno, okolnosti društvenog života su se u novim uslovima postmodernističkog ambijenta, kojeg Bauman naziva kasnim modernizmom, drastično promijenile. Te nove okolnosti i posljedice koje one po individuu i društveni život proizvode, a koje su predmet istraživanja u radu nazvanom *Fluidni život*, također imaju svoj utjecaj na znanost i obrazovanje uopće. Naime, za razliku od klasičnog obrazovanja, gdje je kultura kontinuiteta, učenja i akumuliranja znanja i iskustva važila kao temeljni obrazac prikupljanja znanja i učenja uopće, u fluidnom društvu imamo fenomen općeg diskontinuiteta, zaboravljanja i izostavljanja konteksta. Postmoderno tržište rada ne zagovara kontinuitet obrazovanja i učenja kadrova, nego su oni prepušteni sebi, odnosno stihijskoj inerciji kojoj je imperativ tržišna nesigurnost radnog mjesta. (Ajduković, 2004). Ova orijentacija svoje ishodište i teorijsku eksplikaciju može imati u radovima drugih autora, primjerice kod Liesmanna i njegove "Teorije neobrazovanosti", gdje u bespoštednoj kritici, kroz ironičnu analizu raznih kvizova kuasi znanja, Bolonjskog procesa i drugih autodestruktivnih trendova, pokazuje kako u savremenom, fluidnom društvu zapravo vlada vrišteća, masovna neobrazovanost koja je direktno i sistematski pothranjivana.

Fluidni svijet

Raščišćavanje terminoloških nedoumica, kao preduslov svakom iščitavanju teksta se, u slučaju pokušaja interpretiranja ovog Baumanovog rada, prije svega, odnosi na pojašnjavanje termina "fluidno". Sintagmu "liquid life" bi se mogla a engleskog jezika prevesti kao "tekući život". Domaći prevodilac je upotrijebio termin "Fluidni život", a Enciklopedija JLZ pojam "fluidno" prevodi kao "tekuće". Smisao korištenja ovog termina, koji je više primjeren vokabularu teorijske fizike, uviđa se tek kada se vrati u kontekst u kojem ga Bauman koristi. Oponentni termin bi glasio-"solidno", solidni, kruti, čvrsti, tradicionalni život za razliku od tekućeg, nepostojanog, promjenjivog, neizvjesnog i često ambivalentnog. I tako, na čisto etimološkom planu, dolazimo "in medias res", dolazimo u svijet koji nije više solidan, pouzdan, čvrst i konsekventan na stari, tradicionalni način. To sobom nosi mnoštvo implikacija koje fundamentalno kreiraju naš život u novim okolnostima. Knjiga *Fluidni život* je "zbirka uvida u različite aspekte fluidnog života – života življenog u fluidnom modernom životu. Zbirka ne pokušava da bude konačna." (Bauman, 2009: 24).

Jedna od dominantnih karakteristika života kasnog modernizma je specifičan osjećaj toka, proticanja vremena. Kauzalnost zbivanja u jednoj linearnoj i harmoničnoj vremenskoj dinamici je relikt zaostao iz prethodnih vremena kada se podrazumijevalo da sveukupna zbivanja, kao uostalom i cjelokupna ljudska povijest, vode jednom uzvišenom i izvjesnom kraju čija ishodišna i progresivna tačka koincidira sa svjetlom apsolutne, hegelovske ideje. Ovaj horizont zamijenjen je jednom novom dinamikom: "Fluidni život je niz novih početaka – a baš zbog toga su brzi i bezbolni završeci, bez kojih su novi počeci nezamislivi, ti koji u njemu najčešće predstavljaju najteže trenutke i najneprijatnije glavobolje. Među umećima fluidnog modernog življenja i među veštinama potrebnim za praktikovanje tih umeća, odbacivanje stvari ima prioritet nad njihovim sticanjem." (Bauman, 2009:10). Takva praksa zaista podrazumijeva visoku organiziranost komunalnih odlagališta smeća, deponija koje svakodnevno mogu akceptirati ogromne količine prevaziđenih, potrošenih vrijednosti. "U fluidnom modernom društvu industrija odlaganja smeća preuzima komandnu poziciju u ekonomiji fluidnog života. Opstanak tog društva i blagostanje njegovih članova zavise od brzine kojom se proizvodi određuju za otpad, te brzine i efikasnosti uklanjanja otpada. U tom društvu ništa ne može zahtevati izuzeće od univerzalnog pravila zamenjivosti i ničemu se ne može dozvoliti da ostane tu duže nego što treba. Postojanost, vezivnost, viskoznost stvari, kako živih, tako i neživih, su najstrašnije i najzlokobnije opasnosti, izvori najužasnijih strahova i mete najžešćih napada". (Bauman, 2009:11) Postmoderna, fluidna svakodnevnca u svojoj suštini liči na neprestano oslobađanje od prevaziđenih vrijednosti, na bjesomučnu, permanentnu trku kojoj je, zapravo, cilj ostajanje u mjestu. Osmišljena je i organizovana čitava mreža kolektora koja je razvila posebne tehnike i tehnologije prikupljanja i deponovanja stvari koje su izgubile upotrebnu vrijednost, odnosno deponije samih vrijednosti kao relikata i anakronizama zaostalih iz prethodne marketinške kampanje. Lakoća neobaveznog, površnog življenja koji i ne pokušava dublje ući u suštinu stvari je, na pomalo jeziv način, obuhvaćena citatom Lao Cea sa početka ovog teksta.

Sam tekst *Fluidnog života* predstavlja lucidnu, pronicljivu i bespoštednu anamnezu bitisanja u kontekstu kasnog modernizma, odnosno analizu našeg, konkretnog fluidnog života. Poglavlja u koja je podijeljen tekst su, zapravo, male rasprave o najvažnijim kategorijama praktičnog, savremenog življenja. Riječ je o individui u fluidnom svijetu, o pojmu kulture u novom značenju, potrošačkom mentalitetu i njegovim izvorima, pitanju slobode i ulozi intelektualca, ulozi djece u konzumerizmu, dakle, riječ je o dijagnozi različitih aspekata života veoma bitnih za savremenog čovjeka i to u okolnostima kada je u potpunosti izostala tradicionalna pouzdanost, izvjesnost, čvrstoća i solidnost a razvila se fluidnost.

Čitati poglavlja teksta *Fluidni život* podrazumijeva konstantni napor referiranja bitnih uporišnih mjesta iz preostalog Baumanovog "fluidnog opusa". Interpretacija Baumanovih stanovišta u njegovom punom kapacitetu može funkcionirati u izvornom značenju samo kao rezultat kumulativnog uvida u cijeli opus. *Fluidni strah* je analiza ne samo onog generičkog egzistencijalnog strah,a nego i

terora globalnog koji tu fluidnu strepnju generira u ontološku neizvjesnost fluidne epohe. Individualizacija koja je najmanji zajednički sadržilac kasnog modernizma dovedena je u iskušenje u kontekstu problematiziranja krhkosti ljudskih veza: posmoderni čovjek očajnički želi da stupi u vezu, ali je isto tako očajnički pokušava izbjeći kako bi očuvao slobodu koja će mu omogućiti da uvijek iznova stupa u veze. Ova lebdeća, fluidna pozicija je sukus *Fluidne ljubavi* koja je u Baumanovoj *Liquid modernity* interpretirana kao duboka, generalna pozicija sveopšte postmoderne anksioznosti i raspolučenosti. "Danas, naime, živimo u doba kada je pojedinac prepušten sam sebi da 'uživa' u slobodi o kojoj su teoretičari Frankfurtske škole toliko sanjali. On sigurnost više nigdje ne može potražiti i ostavljen je da traži smisao, oslanjajući se isključivo na sebe i svoje sposobnosti". (Baćak, 2007)

Sloboda ili sigurnost?

Zaista, čini se kako je dohvatanje toliko žuđene, sanjane i opjevane slobode postmodernom čovjeku donijelo samo nevolje. Šta učiniti s tolikom slobodom, pitanje je koje našeg savremenika baca u duboku zbunjenost i neizvjesnost koja eskalira u očaj tako da poseže za potpuno iracionalnim i regresivnim motivima kao što je, primjerice, anahronizam pozicije klečanja pred starom iluzijom monoteističkog gospodara. Ponovo se svi teško osvojeni prerogativi slobode prinose na oltar odustajanja od ljudske kompetentnosti. I to se dešava ovdje i sada, u našim privatnim životima, ali i direktno prenošeno putem masovnih medija. A šta se u toj situaciji dešava s pozicijom intelektualca, koji bi, sjećamo se načela, morao biti avangarda, dijagnostičar stanja i onaj presudni i odlučujući dinamički faktor. Bauman i sam citira Adorna i njegove stavove iz *The culture industry*: "Svet želi da bude prevaren: Adornova direktna presuda zvuči kao komentar Fojvangerove tužne priče o Odiseju i svinjama ili, s tim u vezi, priče o 'bekstvu od slobode', ili kao arhetip svih tih priča, Platonova melanholična spekulisanja o tragičnoj sudbini filozofa koji nastoje da podele sa onima u pećini dobre vesti donete iz suncem obasjanog sveta.Ljudi ne samo da nasedaju na prevaru kao što poslovica kaže... oni priželjkuju prevaru, oni osećaju da bi im životi bili potpuno nepodnošljivi kada više ne bi mogla da se osećaju zadovoljenja kojih uopšte i nema" (Bauman, 2009:168,169). A onda, upuštajući se u analizu izvora te autodestruktivne potrebe, tragom Freuda, a pozivajući se na Adorna: "Bezrezervno ga podržavajući, Adorno citira esej Sigmunda Frojda o grupnoj psihologiji: grupa "želi da se nad njom vlada neograničenom silom: ona pokazuje ekstremnu sklonost prema autoritetu: kako se Le Bon izrazio, ona je žedna pokornosti." (Bauman, 2009:169). Ne libeći se eksplicirati samu suštinu, sami izvor ove ljudske podaničke potrebe, Adorno nastavlja sa psihoanaliziranjem a Bauman verifikuje stav, citirajući ga u *Fluidnom životu*: "Prvobitni otac je ideal grupe koji vlada egom, koji vodi ego do mesta idealnog ega" (Bauman, 2009:169). Osnovni faktor koji vodi i posreduje

ovu igru prepuštanja vlastitog suvereniteta "višem" autoritetu na globalnom planu je sveprisutna i svemoćna industrija masovne kulture. Autoritet oca iz infantilnog perioda je tako zamijenjen autoritetom masovne kulture koja formira, dotjeruje i cizelira poželjni, očekivani i prihvatljivi lik savremenog, postmodernog čovjeka, podanika koji bespogovorno prihvata svoju konzumentsku ulogu. Tako se pozicija egzistencijalne neizvjesnosti i straha transformiše u ulogu iluzije sigurnosti i stabilnosti. "Udovoljava se toj čežnji za 'čvrstim tlom' koja oslikava infantilnu potrebu za zaštitom, pre nego želju za uzbuđenjem." (Bauman, 2009:169Čovjek je na svom cjelokupnom kulturnom, historijskom hodu i razvoju duha, kulture i spoznaje, u toj mjeri ovladao sredstvima za emancipaciju da je najzad mogao otpočeti njegov zlatni period. Postalo je očigledno "da se u borbi čoveka protiv prirode ravnoteža moći pomera u korist čoveka". (Bauman, 2009:156). Ta je mogućnost očigledno, iz iracionalnih razloga, odbačena. Ljudska potreba za autoritetom je u potpunosti akceptirala ogromni utjecaj kulturne industrije koja putem masovnih medija kreira kulturni i duhovni prostor na način konstantnog i globalnog projiciranja poželjnih i društveno očekivanih i prihvatljivih obrazaca. Nad ulogom, pozicijom i perspektivom slobodnog intelektualca kao avangarde Bauman tužno lamentira, ne nalazeći pretjerane mogućnosti za njegov snažniji utjecaj. U tom pesimističnom lamentiranju on se poziva na Habermasa i njegovu metaforu "poruke u boci". Naime, Habermas a evo, i Bauman, saglasni su da je intelektualno ispravnije i poštenije poruku, podrazumijeva se, vrijednu zapisivanja, staviti na hartiju, zapečatiti i poslati u neizvjesnost nepoznatom čitaocu, nekom mornaru ili sličnom recipijentu, nego se konformistički saglasiti s postojećim stanjem neslobode. To je način na koji intelektualac transcendira postojeće, nepodnošljive okolnosti u kojima ne postoji recipijent poruke koja dijagnosticira aktuelno katastrofalno stanje i istovremeno anticipira budućeg čitaoca i drugačije, povoljnije okolnosti. Ne samo da time podrazumijeva privremenost postojećeg, nego taj čin ima i druge implikacije: "Sredstvo 'poruke u boci' ima smisla samo ako (i samo ako) osoba koja joj pribegne veruje da su vrednosti večne, veruje da je istina univerzalna i pomišlja da će brige koje trenutno aktiviraju potragu za istinom i okupljanje u odbranu vrednosti istrajati. Poruka u boci je svedočanstvo prolaznosti frustracije i trajanja nade, kao i neuništivosti mogućnosti i slabosti nedaća koje su prepreka realizaciji." (Bauman, 2009:171). Čini se da, uprkos očitom defetizmu o mogućnostima spasavanja aktuelnog svijeta putem progresivne misli, dakle intervencijom intelekta i intelektualaca, kod Baumana ipak tinja tiha nada pa bila ona i slabačka kao što je metafora "poruke u boci". A jednak defetizam Bauman iskazuje kada tračak nade za kraj fluidne epohe, odnosno epohe slobode, vidi u povratku religije kao predznaku povratka na pozicije sigurnosti. Baumanov iskaz je preuzet iz intervjua datog 2005. god. za "Die Zeit": "Pre 250 godina zemljotres u Lisabonu suočio je savremenike sa iskustvom, koje liči na cunami u naše vreme. Zemljotres je u filozofiji značio kraj teodiceje. Ideja o svemoćnom, brižnom Bogu više se nije dala održati. Taj Bog nije pravio nikakvu razliku u prirodnoj katastrofi između pobožnih i grešnika. Zemljotres je u Lisabonu

još jednom javno predstavio biblijsku knjigu o Jovu. Od tada je nastala ideja da se priroda da u ruke čoveku i da se poveri njegovom razumu. Katastrofe kao što su cunami ili uragan danas nas opet pogađaju kao slepe sile i mnogi u naše vreme reaguju na njih sa velikim pojednostavljenjem, koje za njih znači Bog. Bog? To je glad za apsolutnim, potreba za čistoćom, što se izražava u povratku religije. Iscrpljenost u svetu koji je tako nerazumljiv, vodi želji da se ponovo zameni sloboda za sigurnost. Sigmund Frojd je u svojem delu *Nelagodnost u kulturi* izneo kako je civilizacija smena između slobode i sigurnosti. Klatno naizmenično udara u jednu ili drugu stranu, neprestano. Mi beskonačno eksperimentišemo sa tom dilemom". (*Fragmenta philosophica* 1.,2007:205).

Mehanizmi bjekstva od slobode Ericha Fromma akcentiraju autoritarni model koji funkcionira na principu "čovekove težnje da odustane od nezavisnosti svog pojedinačnog ja i da ga sjedini sa nekim ili nečim izvan sebe, kako bi ono steklo snagu koja mu nedostaje; ili, drukčije rečeno, da traži nove, 'sekundarne spone' kao zamenu za primarne, izgubljene." (From, 1978:131). Mehanizmi potčinjavanja izvanjskom autoritetu i omalovažavanja vlastitog sebstva su brojni a njegov načešći i masovni oblik je onaj religijski. "Šlajermaherova definicija religijskog doživljaja kao doživljaja apsolutne zavisnosti je definicija mazohističkog doživljaja uopšte; naročitu ulogu u tom osećanju zavisnosti igra greh." ...Crta zajednička svem autoritarnom mišljenju jeste uverenje da život određuju snage koje se nalaze izvan čovekovog ličnog ja, njegovih interesa, njegovih želja. Jedina moguća sreća leži u potčinjavanju tim snagama." (From, 1978:154). Vidljiva je sličnost mehanizama potčinjavanja u okolnostima konzumerizma i religijskog pronalaženja autoriteta. Ali, iako Bauman u povratku potrebe za religijom vidi "potrebu za čistoćom, za apsolutom", ne bi se reklo da će ta zamjena autoriteta donijeti kvalitet ljudskoj individui. Ta vrsta eskapizma, bježanja, odnosno povratka u sigurnost blagotvorne sjene vrhunskog autoriteta nipošto ne može predstavljati evolucijski kvalitet jer je zapravo cijeli postmodernistički prevrat ukidanja apsoluta imao osnovnu zadaću oslobađanja čovjeka od izvanjskog, stranog autoriteta a na pravcu afirmacije njegovih neizmjernih slobodnih potencijala. Čini se logičnijom interpretacija koja bi eventualni povrat na teistički autoritarizam smatrala retrogradnom intencijom, ali koja bi svakako bila signifikantna da markira nepodnošljivu lakoću egzistiranja slobodne individue u savremenim okolnostima koje Bauman naziva fluidnim. I samo u tom pogledu, ona je dobrodošla■

Jasenko KAROVIĆ

LITERATURA

Ajduković, Marina , "Vrijednosti kao izazov u 'fluidnom društvu'. *Revija za soc. politiku*. Zagreb, god. 11. br. 3-4, str. 427-442, 2004.

Baćak, Valerio, "O pojednostavljivanju modernosti: kritika Baumana i Gidensa". *Diskrepancija*, siječanj 2007. svezak 8/broj12, 2007.

Bauman, Zygmunt, *Intimations of postmodernity*. London, Naw York: Routledge, 1994.

Bauman, Zygmunt, *Liquid Modernity*. Cambridge, UK: Polity Press, 2000.

Bauman, Zygmunt, *Postmoderna etika*. Zagreb: AGM, 2009.

Bauman, Zygmunt, *Fluidna ljubav*. Novi Sad: Mediteran publishing, 2009.

Bauman, Zygmunt, *Fluidni život*. Novi Sad: Mediterran publishing, 2009.

Fragmenta philosophica 1. Loznica: Karpos, 2007.

From, Erih, *Bekstvo od slobode*. Beograd: Nolit, 1978.

Šarčević, Abdulah, *U labirintu svijeta*. Sarajevo: Svjetlost, 1990.

Vrcan, Srđan, "Suvremeni prijepori oko sociologije..." *Revija za sociologiju*. Zagreb, No.3-4, 2005.

GODIŠNJAK 2010

IZ "PREPORODOVE" DJELATNOSTI

Izvještaj o radu BZK "Preporod" Sarajevo za 2010. godinu

Obilježili smo dvadeset godina od obnove rada Bošnjačke zajednice kulture "Preporod". Na Obnoviteljskoj skupštini 5. oktobra 1990. godine pokrenut je rad KDM "Preporod". Prisjetimo li se da je "Gajret" osnovan 1903., a "Narodna uzdanica" 1923., potom da je njihov rad objedinjen 1945. pod zajedničkim imenom "Preporod", te njegove zabrane rada 1949., vidjet ćemo da je ova zajednica u kulturi istiniti svjedok i aktivni sudionik preobražaja Bošnjaka u subjekt svog kulturnog uobličenja i izrastanja. Obnavljanju "Preporoda" 1990. godine pristupili su istaknuti Bošnjaci: Muhsin Rizvić, Atif Purivatra, Hajrudin Numić, Halid Čaušević, Rusmir Mahmutćehajić, Alija Isaković, Munib Maglajlić, Enes Duraković... Dijeleći sudbinu svoga naroda, mijenjajući oblike, ali ne i svrhu i poslanje svoga djelovanja, "Preporod" je izrastao u respektabilnu instituciju nacionalnog profiliranja Bošnjaka. Sama činjenica da je njegovo djelovanje od Obnoviteljske skupštine 1990. do danas bio uglavnom uzlazni i plodotvorni hod prema osmišljenom i unaprijed zadatom cilju dovoljno govori o društvenoj opravdanosti njegovog postojanja. Ali, također, o samoprijegoru i ozbiljnosti ljudi od općinskih društava do Matičnog odbora, koji su počašćeni zadaćom izgradnje, promoviranja i unapređenja programskih načela "Preporoda".

Na Obnoviteljskoj skupštini 1990. za predsjednika "Preporoda" izabran je Muhsin Rizvić, a potom slijede Enes Duraković, Munib Maglajlić, Šaćir Filandra i Senadin Lavić, sadašnji predsjednik. U proteklih dvadeset godina pripala nam je i zadaća obilježavanja stotinu godina od osnivanja.

U januaru 2010. godine održana je redovna Izborna skupština BZK "Preporod". Skupština je održana 15. januara u Bošnjačkom institutu Fondacija "Adil Zulfikarpašić". U radu Skupštine učestvovali su predsjednici općinskih društava iz Bosne i Hercegovine, članovi organa "Preporoda" kao i veliki broj poštovalaca ove zajednice u kulturi. Na Skupštini su izabrani članovi Matičnog odbora, Savjeta, Nadzornog odbora, Suda časti i predsjednik BZK "Preporod". Za predsjednika je izabran prof. dr. Senadin Lavić. U svečanom dijelu Skupštine učestvovao je „Vokalni ansambl" iz Bugojna.

U protekle dvije decenije Matični odbor BZK "Preporod" svoj rad je usklađivao na zborovima predsjednika općinskih društava. Zborovi su održani šesnaest puta širom Bosne i Hercegovine. Razmjena iskustva i prijateljstva između dru-

štava jeste važan činilac u međusobnom povezivanju. A to se upravo uspješno postiže na ovim zborovima. Ovogodišnji Zbor predsjednika općinskih društava održan je u Zvorniku od 18. do 20. juna uz finansijsku pomoć općine Zvornik i njezinog načelnika Zorana Stevanovića. U organizacionom smislu nije izostala pomoć predsjednika općinskog društva "Preporod" iz Zvornika Amera Redžića. U Zvorniku smo se predstavili različitim kulturnim sadržajima: prvog dana održano je književno druženje Mirsada Bećirbašića s osnovcima Podrinja te postavljena izložba naziva "Zvornik nekad". Izložbu je otvorio Amer Redžić. Potom smo upriličili zajedničku posjetu Memorijalnom centru "Potočari". Drugog dana otvorena je izložba "Snoviđenje" i odigrana predstava "Umri muški" u Domu mladih – Zvornik u izvedbi Kamernog teatra 55 iz Sarajeva. Sljedećeg dana organizirana je zajednička posjeta Kula Gradu i Diviču.

Pomoć općinskim društvima, kako savjetodavne tako i finansijske prirode, ni ove godine s razine Matičnog odbora nije izostala. U iznosu od 28.000,00 KM finansijski su pomognuta sljedeća općinska društva: Bihać, Bosanska Dubica, Brčko, Busovača, Doboj Istok, Foča, Glamoč, Gradačac, Ilijaš, Jablanica, Kalesija Kladanj Konjic, Livno, Modriča, Novi Travnik, Osmaci, Srebrenica, Tomislavgrad, Velika Kladuša, Vlasenica, Vitez, Zvornik i Žepče.

Posjete predsjednika BZK "Preporod" prof. dr. Senadina Lavića u ovoj godini uslijedile su sljedećim općinskim društvima: Banja Luka, Brčko, Bratunac, Glamoč Goražde, Konjic, Livno, Prnjavor, Srebrenica, Tomislavgrad, Zenica, Zvornik, ...

Četvrti po redu Naučni skup o djelu živućeg bošnjačkog pisca ove godine posvećen je akademiku Dževadu Karahasanu. Naučni skup naziva "Sjene gradova: Karahasanovo književno i filozofsko djelo" održan je u maju u Sarajevu. U organiziranju skupa sudjelovali su revija "Odjek", bosanskohercegovački P.E.N. te Karahasanov izdavač "Connectum".

Cilj ovog naučnog skupa bio je da se široj kulturnoj javnosti predstave rezultati dosadašnjih istraživanja književnog i filozofskog djela Dževada Karahasana. Kao što je poznato, Karahasanovo djelo je danas prisutno u cjelini našeg jezika, ali i brojnim prijevodima u svijetu. S obzirom na raznovrsnost njegovog književnog i istraživačkog djela (roman, drama, esej i teorijske studije), te na brojnost analitičkih prikaza tog djela, prvorazredan interes ovoga skupa bio je sabiranje tog djela i njegovih recepcija u dostupan prikaz, u čemu se i uspjelo. Svi tekstovi sa skupa su sabrani i štampani kao poseban dodatak u reviji "Odjek", godina LXII, broj 2, ljeto 2010.

Karahasanovo raskošno djelo, organizirano je i razmatrano na tri tematska stola.

U radu prvog panela: "Karahasanovo djelo u svjetskim tokovima", učestvovali su*:*

Vahidin Preljević (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Poetika Dževada Karahasana, modernistička tradicija i književne tendencije kasnog 20. stoljeća", Naser Šećerović (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Recepcija Karahasanovog djela u

njemačkom govornom području", Mile Babić (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Oblici onostranog u romanima Dževada Karahasana", Velimir Visković (Zagreb, Hrvatska): "U potrazi za korijenima zla", Ljljana Šop (Beograd, Srbija): "Esejističko-filozofski diskurs u prozama Dževada Karahasana" i Rusmir Mahmutćehajić (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "O ljudskoj savršenosti i njezinoj opreci: U Karahasanovim knjigama *Dnevnik selidbe* i *Noćno vijeće*".

U radu drugog panela: „Karahasanovo djelo u pluralnom vidiku Bosne", učestvovali su: Enes Karić (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Hikaje Dževada Karahasana", Nikola Petković (Rijeka, Hrvatska): "Šljiva i agava ili o univerzalnosti kulturalne geografije" i Muhidin Džanko (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Pripovijedanje Sarajeva (Andrićeva pripovijetka *Pismo iz 1920.* u pripovjednom i esejističkom diskursu Dževada Karahasana)".

U radu trećeg panela: „Karahasanovo djelo u središtu i na rubu književnosti", učestvovali su: Muhamed Dželilović (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Imaginarna integriranost svijeta u djelu Dževada Karahasana", Dijana Hadžizukić (Mostar, Bosna i Hercegovina): "Potraga za unutarnjim", Almir Bašović (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Svjedok i svjedočenje u Karahasanovim romanima", Jasmina Ahmetagić (Beograd, Srbija): "Fenomen straha u romanu *Istočni diwan* Dževada Karahasana", Amela Šehović (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Kako jezik odražava moć (na primjeru drame *Tamo je dobro* Dževada Karahasana) "i Zoran Mlinarević (Sarajevo, Bosna i Hercegovina): "Modeli i ljudi – odnos između teorije i prakse u dramama Dževada Karahasana".

U izdavačkoj djelatnosti ni ove godine nismo uspjeli realizirati štampanje XI kola iz edicije "Bošnjačka književnost u 100 knjiga". Ovo kolo je predato u štampu, ali štamparija još nije ispunila preuzete obaveze. U ovoj godini objavili smo dramu Zilhada Ključanina *Švedsko srce moje majke*, koja je bila dobitnica bijenalne nagrade "Alija Isaković" za 2008., i knjigu Isme Kamberović *Bibliografija izdanja BZK "Preporod" i literatura o BZK "Preporod: 1990-2010*. Ovu knjigu javno je predstavio prof. dr. Munib Maglajlić u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti u sklopu Dvadesetogodišnjice obnove "Preporoda". U toku je priređivanje "Preporodovih" časopisa: desetog broja "Godišnjaka" i četvrtog broja "Bosnian Studies", koje smo u prošloj godini uspjeli indeksirati u poznatoj digitalnoj bazi Central and Eastern European Online Library iz Frankfurta am Main (http: // www.ceeol.com)

Osmi literarni i likovni konkurs BZK "Preporod" za učenike osnovnih škola s područja Bosne i Hercegovine imao je zadatu temu "Moji heroji mira". I ove godine odziv je bio iznimno veliki. Članovi žirija u sastavu Bisera Alikadić, Mujo Musagić i Alija Musić za literarne radove, te Mirsada Baljić, Dževdet Nikočević i Mušo Šahman za likovne radove s koordinatoricom konkursa Hatidžom Duman nakon nekoliko sastanaka donijeli su sljedeće odluke: u konkurenciji literarnih radova prvonagrađeni je proglašen rad Ismara Osmanovića, učenika VII razreda OŠ "Prokosovići" iz Lukavca, druga nagrada je dodijeljena Esmi Čelenki, učenici VIII razreda OŠ "Mehurići" iz Mehurića kod Travnika, a treća Elmi Mešić,

učenici V razreda OŠ "Orašje" iz Orašja; u konkurenciji likovnih radova, kao prvonagrađeni proglašen je rad Faruka Velagića, učenika I razreda OŠ "Safvet-beg Bašagić" iz Sarajeva, druga nagrada dodijeljena je Mirvetu Begoviću, učeniku VIII razreda OŠ "Sead Ćehić" iz Grahova kod Velike Kladuše, a treća Arneli Fejzić, učenici VIII razreda OŠ " Mramor" iz Tuzle.

Uvažavajući dosadašnju praksu da se, uz najbolje učeničke radove, nagrade i najbolji učitelji i nastavnici, žiri je nagradio sljedeće prosvjetne radnike za literarne radove: Jasminu Zuhrić-Šiljak, OŠ "Mehurići" iz Mehurića kod Travnika, Sabiru Bećirović OŠ "Bužim" iz Bužima i Anu Kosorić "Prva osnovna škola" iz Živinica. A za likovne radove Slavku Delić, "Druga osnovna škola" iz Živinica, Zijada Hasića, OŠ "Kiseljak 1" iz Bilalovca kod Kiseljaka i Fikreta Jahića, OŠ "Slavinovići" iz Tuzle Izdat je reprezentativan katalog nagrađenih i odabranih litrarnih i likovnih radova. Prigodna izložba i dodjela nagrada bila je upriličena u Galeriji "Preporod" uz prisustvo učenika, roditelja, nastavnika i posjetilaca.

Ove godine dodijeljena je četvrta po redu bijenalna nagrada "Alija Isaković" za najbolji dramski tekst pisan na bosanskom jeziku. Na konkurs se prijavilo dvanaest žanrovski i vrijednosno vrlo razuđenih tekstova: od historijske drame do dobro znanog književnog/dramskog toposa bosanskohercegovačkog post/ratnog pisma u kome se traumatično zrcale i sjenke prošlosti i patologija. Stručni žiri u sastavu dr. Zilhad Ključanin, književnik, član, Strajo Krsmanović, kritičar, član, i Nedžad Fejzić, profesor, predsjednik, na sastanku održanom 13. decembra 2010. godine donio je jednoglasno odluku da se Nagrada ravnopravno dodijeli dramama *Kad uzcvate glog, crn trn* Ljubice Ostojić i *Bez riječi* Zlatka Topčića.

Kontinuirano skrbeći za perspektivne mladih naučnika/ica iz oblasti bošnjačke književnosti i bosanskog jezika, Fond "Muhsin Rizvić" je i u akademskoj 2010./2011. razmatrao prijave pristigle na Konkurs/Natječaj za dodijelu finansijske potpore diplomantima, magistrantima i doktorantima iz navedenih oblasti.

Pravo na dodjelu finansijske potpore u iznosu od po 1.000,00 KM stekli su: Tea Polčić, Nehrudin Rebihić, Nudžejma Softić (diplomanti), Halid Bulić, Zenaida Karavdić, Nihada Lubovac, Naida Osmanbegović (magistranti), Alen Kalajdžija, Bernisa Puriš i Selma Raljević (doktoranti).

Jedan od sadržaja obilježavanja dvadesetogodišnjice obnove je izložba *Mlado stoljeće "Preporoda"*. Autor izložbe bila je dr. Aida Abadžić-Hodžić. Izložba je imala elemente tradicije u jeziku savremene umjetnosti, vizualnih komunikacija i dizajna. Ona je stvarena u saradnji s Akademijom likovnih umjetnosti u Sarajevu i na njoj su bili primarno zastupljeni radovi mladih umjetnika i studenata završnih godina studija i postdiplomskog programa te po jedan rad profesora sa svakog odsjeka Akademije. Izbor mlađe generacije umjetnika bio je motiviran željom da se naglasi komponenta obnavljanja aktivnosti zajednice kao i njena usmjerenost ka promišljanju savremenog trenutka. Izložba je bila postavljena u Galeriji "Preporod", a otvorila ju je Aida Begić, filmska redateljica.

Dokumentarna izložba o radu "Preporoda" u proteklih dvadeset godina bila je postavljena u Muzeju književnosti i pozorišne umjetnosti Bosne i Hercegovine.

Autorice izložbe su bile Medhija Maglajlić i Isma Kamberović. Na izložbi su predstavljeni dokumenti, fotografije, "Preporodova" izdanja i drugi sitni materijal iz rada Društva. Svi eksponati su iz arhivskog i knjižnog fonda Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod".

Svečana akademija povodom dvadesetogodišnjice obnove održana je krajem godine u Bošnjačkom institutu-Fondacija "Adil Zulfikarpašić". Kako je ovo obilježavanje bilo u znaku mladosti, na svečanom koncertu učestvovali su studenti Muzičke akademije iz Sarajeva: Hana Hadžajlić – flauta, Milan Lucić – klavir, Isak Haračić – violončelo, Azra Ramić – klarinet i Adema Pljevljak-Krehić – sopranistica Narodnog pozorišta iz Sarajeva. U književnom bloku naziva „Pogled u književnu budućnost" učestvovali su: Bjanka Alajbegović, Adisa Bašić, Asmir Kujović i Senadin Musabegović.

Ove godine je diljem Bosne i Hercegovine obilježavana stogodišnjica rođenja bosanskohercegovačkih i bošnjačkih pisaca Skendera Kulenovića i Meše Selimovića, te je naša dvadesetogodišnjica bila posvećena i tim velikanima pisane riječi. Odlomke iz njihovih djela čitali su glumci Alena Džebo i Mirsad Tuka■

Hatidža DUMAN

Dokumenti

Predsjednik BZK „Preporod“, članovi Izvršnog odbora, Matičnog odbora, Savjeta, Nadzornog odbora i Suda časti, koji su izabrani na 11. skupštini Bošnjačke zajednice kulture “Preporod”, koja je održana 16. 1. 2010. godine

Predsjednik BZK “Preporod”:

Senadin Lavić

Izvršni odbor:

1. Aida Abadžić-Hodžić, predsjednica
2. Hatidža Duman
3. Šaćir Filandra
4. Lejla Gazić
5. Hadžem Hajdarević
6. Munib Maglajlić
7. Asim Mujkić
8. Jasminko Mulaomerović
9. Sead Šemsović

Matični odbor:

1. Nijaz Bajgorić
2. Kemal Balihodžić (Bugojno)
3. Uzeir Bavčić
4. Selma Begić
5. Izet Beridan
6. Adnan Busuladžić
7. Ismet Bušatlić
8. Kemal Čolak (Donji Vakuf)
9. Amira Dervišević (Bihać)
10. Šaćir Filandra
11. Azra Gazibegović (Tuzla)
12. Mehmed Gribajčević
13. Amira Hadžagić-Turbić (Tuzla)

14. Dijana Hadžizukić (Mostar)
15. Hadžem Hajdarević, predsjednik
16. Senahid Halilović
17. Adnan Jahić (Tuzla)
18. Dževad Jahić
19. Husnija Kamberović
20. Enes Kujundžić
21. Alija Kulenović (Zenica)
22. Mufid Lazović
23. Munib Maglajlić
24. Adnan Muftarević
25. Hasnija Muratagić-Tuna
26. Zehra Musto'o
27. Fehim Nametak
28. Senad Nanić (Zagreb)
29. Rapko Orman (Livno)
30. Vahidin Preljević
31. Munir Rašidović
32. Sulejman Redžić
33. Selma Rizvić
34. Suad Selimović
35. Adnan Silajdžić
36. Vedad Spahić (Tuzla)
37. Mersida Sućeska
38. Ćazim Suljević (Brčko)
39. Rifat Škrijelj
40. Jusuf Trbić (Bijeljina)
41. Adnan Tufekčić (Tuzla)
42. Amir Talić (Sanski Most)
43. Semir Vranić
44. Behija Zlatar
45. Sibila Zvizdić-Meco
46. Jusuf Žiga

Savjet BZK "Preporod"

1. Nijaz Alispahić (Tuzla)
2. Zijad Bajramović
3. Amila Bakšić
4. Azra Begić
5. Muhamed Begović (Tuzla)
6. Ilijas Bošnjović
7. Đenana Buturović
8. Muhamed Cico
9. Smail Čekić
10. Šefkija Čekić
11. Almasa Defterdarević-Muratbegović
12. Šahzija Dreca
13. Selma Ferović
14. Ejup Ganić
15. Lamija Hadžiosmanović
16. Fatma Hasanbegović
17. Muharem Hasanbegović
18. Irfan Horozović
19. Dževad Hozo
20. Muhamed Huković
21. Nedžad Ibrišimović
22. Enver Imamović
23. Mustafa Imamović
24. Salih Jalimam (Zenica)
25. Enes Karić
26. Ibrahim Krzović
27. Emina Memija
28. Nedžad Mulabegović
29. Rasim Muminović
30. Ferhat Mustafić (Gradačac)
31. Omer Nakičević
32. Salim Obralić
33. Amila Omersoftić
34. Muris Osmanagić
35. Enes Pelidija, predsjednik
36. Munir Rašidović
37. Fahrudin Rizvanbegović
38. Enes Sarač
39. Mevlida Serdarević
40. Avdo Sofradžija
41. Izet Šabotić (Tuzla)
42. Arif Tanović
43. Mehmed Zaimović
44. Esad Zgodić
45. Arif Zulić

Nadzorni odbor:

1. Hasan Balić, predsjednik
2. Ismet Hotović (Foča)
3. Ferid Bućo
4. Smajo Fetahović
5. Smajo Hadžić

Su**d čast**i:

1. Vahid Kljaić, predsjednik
2. Ibrahim Festić
3. Salko Selimović

Izvještaj o radu Biblioteke Instituta za bošnjačke studije BZK "Preporod" za 2010. godinu

Aktivnosti koje su se odvijale u biblioteci u 2010. godini imale su svoj uobičajeni tok. Poslovi nabavke knjiga: kupovina, pokloni i razmjena; obrade knjiga: inventarisanje, klasificiranje, katalogiziranje; kucanje kartica, unošenje u kompjutersku bazu, rad s korisnicima (čitaonica, telefonskim putem i elektronskom poštom) i druge obaveze završene su u predviđenom vremenu. Proširili smo krug djelovanja uspostavljanjem saradnje sa ceeol digitalnom bibliotekom (Central and Eastern European Online Library iz Frankfurta am Main) u vezi s indeksiranjem naših časopisa "Bosnian Studies" i "Godišnjak" BZK "Preporod" u ovoj digitalnoj bazi.

Nabavka knjiga

Biblioteka je bogatija za 530 novih naslova, od kojih je 101 kupljen, a ostalo smo dobili na poklon od naših sljedećih darodavaca: gospođe Amile Škaljić, koja je poklonila 116 knjiga i 115 brojeva različitih časopisa, Fondacije za bibliotečku djelatnost (52 naslova), te Adnana Alikadića, Senadina Lavića, Borislava Spasojevića, Rijaseta Islamske zajednice, Franjevačke teologije, Slavističkog komiteta, Centra za kulturu i obrazovanje iz Tešnja, Društva pisaca Bosne i Hercegovine, Udruženja za očuvanje kulturne tradicije "Odjek", PEN centra, Udruženja ilmijje Islamske zajednice u BiH, Naučnoistraživačkog instituta "Ibn Sina", Udruženja "Selam" iz Zenice, Udruženja "Monos" iz Gračanice, Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH, Biblioteke "Alija Isaković" iz Gradačca, Fakulteta humanističkih nauka iz Mostara i dr. Publikacije smo razmijenili sa sljedećim institucijama: Akademijom nauka i umjetnosti BiH, Institutom za istoriju, Orijentalnim institutom, Forumom Bosna, Fakultetom političkih nauka, Pravnim fakultetom, Filozofskim fakultetom, Fakultetom islamskih nauka, Gazi Husrev-begovom bibliotekom, Zemaljskim muzejom BiH, HKD "Napredak", općinskim društvima BZK "Preporod" i dr.

Obrada knjiga

U inventarsku knjigu upisane su 522 nove knjige, otkucano je 1050 kataloških kartica za autorski (abecedni) i stručni (UDK) katalog. Knjižni fond biblioteke trenutno se sastoji od 13.267 naslova.

Rad na online katalogu

U 2010. godini smo u kompjutersku bazu unijeli 580 novih naslova, koje smo abdejtovali u već postojeću bazu, koja se može pretraživati na našem online katalogu na adresi: www.preporod.ba

Bibliotečko-informacijske usluge

Naše bibliotečke usluge u 2010. godini koristilo je 200 korisnika: 150 ih je čitalo knjige u čitaonici, a ostalih 50 informacije je tražilo telefonskim putem i elektronskom poštom, nakon pregledanja našeg online kataloga.

Bibliografija "Preporodovih" izdanja

Donedavno smo redovno ažurirali bibliografiju "Preporodovih" izdanja na našoj web stranici, sada smo objavili publikaciju koja će dobro doći svim općinskim društvima, jer se odnosi na sve njih. Knjiga nosi naslov *Bibliografija izdanja BZK "Preporod" i literatura o "Preporodu": 1990-2010*, autorice Isme Kamberović. U ovoj knjizi se, pored hronološkog pregleda "Preporodovih" izdanja, mogu naći vijesti i podaci o osnivanju "Preporodovih" odbora u Bosni i Hercegovini, Hrvatskoj, Srbiji, Njemačkoj i Luksemburgu, o godišnjim skupštinama, izboru "Preporodovih" predsjednika i različitih operativnih tijela Matičnog odbora i općinskih društava, intervjuima "Preporodovih" djelatnika, održanim tribinama, naučnim skupovima, okruglim stolovima, značajnim godišnjicama, promocijama knjiga, književnim večerima, ratnom duhovnom otporu, likovnim i dokumentarnim izložbama, svečanim bajramskim akademijama, koncertima, predstavama, bibliotečkoj djelatnosti, izdavačkim projektima, kulturnim manifestacijama, folklornim priredbama, dobitnicima "Preporodovih" nagrada, pobjednicima na "Preporodovim" konkursima, borbi za bošnjački identitet, bosanski jezik i bošnjačku književnost.

Koordinacija s "Preporodovim" općinskim bibliotekama

S novim knjigama obradovali smo biblioteke sljedećih "Preporodovih" općinskih društava: Bratunca, Srebrenice, Vlasenice i Zvornika.

Koordinacija sa ceeol digitalnom bibliotekom

U prošloj godini ostvarili smo saradnju s Central and Eastern European Online Library iz Frankfurta am Main u vezi s indeksiranjem naših časopisa u ovoj uglednoj online biblioteci. Članci iz časopisa "Bosnian Studies" i "Godišnjak" BZK "Preporod" već se nalaze u ovoj bazi i mi ćemo i ubuduće redovno sarađivati i slati nove brojeve, kako bi bili dostupni široj javnosti. Ova digitalna baza je dostupna na sljedećoj web adresi: http: // www.ceeol.com

Ostale aktivnosti

Dokumentarnom izložbom o radu "Preporoda", čije su autorice direktorica Muzeja književnosti i pozorišne umjetnosti BiH, Medhija Maglajlić i Isma Kamberović, obilježili smo 20 godina od obnove rada "Preporoda". Za ovu izložbu napravljen je izbor iz bogatog arhivskog i knjižnog fonda "Preporodove" biblioteke, koji se prikuplja, čuva i prezentira prilikom obilježavanja ovakvih i sličnih svečanosti. Izložbom je prikazan put "Preporoda" od obnove 1990. do 2010., njegove aktivnosti (promocije, izložbe, okrugli stolovi, naučni skupovi), najvažnije ličnosti, te izdavačka djelatnost. Eksponate su činile: pozivnice, fotografije, plakati s promocija knjiga, likovnih izložbi, naučnih skupova, dokumenti iz rada "Preporoda", tekstovi o "Preporodu", te "Preporodova" izdanja■

Isma KAMBEROVIĆ

Aktivnosti općinskih društava BZK "Preporod" u 2010. godini

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Banovići

Sa skromnim budžetom od svega 3500,00 KM na godišnjem nivou, nesebičnim trudom i radom nekoliko najaktivnijih članova društva u kalendarskoj 2010. godini uradili smo, između ostalog i sljedeće:

– Nastavili učešće u pripremi jednosatne emisije iz nauke i kulture, koja se već četvrtu godinu realizuje svake sedmice (četvrtkom od 16:00 do 17:00 sati) putem Radija Banovići s kojim imamo izuzetnu saradnju.

– Proveli smo, sada već dobro uhodani i provjereni, projekt saradnje s osnovnim školama s ciljem što uspješnijeg profesionalnog usmjerenja učenika budućih srednjoškolaca pod nazivom "Koju srednju školu a potom fakultet upisati". Naime, i 2010. godine smo svim završnim razredima osnovnih škola Vozuća i Ribnica održali predavanja s ciljem da se učenicima i njihovim roditeljima određene nauke približile i ukaže na potrebna predznanja, sklonosti i nužne pretpostavke da se mogu upisati određene škole a potom samozapošljavanja, rada u državnim institucijama te rada i studiranja u inozemstvu.

Teme su bile iz sljedećih oblasti:

- medicina, stomatologija, farmacija. Predavač Edin dr. Huskić
- građevina, geodezija, arhitektura. Predavač Vehid Kudumović, dipl. inž. geod.
- ekonomija, turizam, trgovina. Predavač Senad Hadžić, dipl. ecc
- šumarstvo, poljoprivreda, hortikultura. Predavač Enes Modrić, dipl. inž. šum.
- pravo, sociologija, pedagogija. Predavač Amir Omerčević, školski pedagog

I na kraju je svako od završnih odjeljenja posjetio i banovićki pisac Halid Mehičić s ciljem da učenicima prenese iskustvo o ljepoti pisane riječi i pisanja, ohrabri barem neke od njih da se okušaju kao budući pjesnici, pisci... Kompletna organizacija navedenih predavanja i posjeta školama je provedena od i o trošku Općinskog društva "Preporod" Banovići.

- Kao i svake godine, i u 2010. smo ostali vjerni u pomoći (ako nismo iz finansijskih razloga bili izdavači) svima koji pišu i pripremaju se za iz-

davanje svojih prvih ili nekih od svojih knjiga. Ove godine smo pomogli pripremu i štampanje zbirke pjesama mlade banovićke pjesnikinje Lejle Avdić (13 godine) s nazivom *Imam san* (*I have a dream*) koja je objavljena na bosanskom i engleskom jeziku.

- Također smo uradili i pomogli kompletnu pripremu (elektronski obradili, prekucali, platili recenziju, lektorisanje i dr.) zbirke pripovijedaka s nazivom *Nadmetanje* našeg istaknutog člana društva Halida Mehičića iz Banovića.
- Kao rezultat jednogodišnje saradnje s Turskim bataljonom koji je opremio fono-laboratorijski kabinet OŠ "Ribnica" inicirali smo i kandidirali izgradnju mosta preko rijeke Ribnice za koji smo uradili Kandidacioni i Idejni projekt.
- Iako veoma skromnog godišnjeg budžeta, ostali smo vjerni sada već tradiciji stipendiranja studenata i srednjoškolske omladine, dodijelivši četiri jednokratne nepovratne stipendije u iznostu od 150,00 KM.
- Učestvovali smo na Zboru predsjednika Općinskih društava "Preporod" u Zvorniku.
- Učestvovali smo na svim sastancima i projektima koje je organizirala Zajednica općinskih društava "Preporod" Tuzlanskog kantona■

Predsjednik
Vehid Kudumović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bihać

Godina 2010., zbog poznatih razloga, bila je u finansijskom smislu veoma teška, što se odrazilo i na aktivnosti Društva. S nešto malo donacija uspijevalo se koliko-toliko zadržati postojeće stanje. Iz budžeta Općine Bihać kao i Unsko-sanskog kantona nisu dobijena sredstva za programe koji su kandidirani. Ništa nije bilo bolje ni s programom koji je predat Ministarstvu civilnih poslova BiH. Zahvaljujući prodaji knjiga koje je Općinska organizacija izdala u prošloj i pretprošloj godini, koliko-toliko su se podmirivale potrebe. U odnosu na redovne aktivnosti koje se godinama obavljaju, u ovoj godini je osnovana muzička sekcija koju čine učenici osnovne i srednje škole, a koji imaju muzička znanja stečena u osnovnoj i srednjoj muzičkoj školi. Cilj je bio da se ovi mladi ljudi muzički obrazuju i u duhu tredicionalne muzičke kulture Bošnjaka, u prvom redu sevdalinke. Pogodovala je činjenica što smo angažovali vrhunskog pedagoga i muzičara Dinka Mujanovića koji je ovaj posao učio kod znamenitih muzičara u Bosni i Hercegovini. Za kratko vrijeme ova sekcija je imala javne nastupe. Nade postoje da će ova grupa biti rasadnik vrsnih muzičara koji će čuvati bošnjačku muzičku tradiciju na ovim prostorima. U saradnji s Kulturnim centrom u Bihaću, "Preporod" je učestvovao u svim kulturnim manifestacijama. Bilo je nekoliko gostovanja na

području Unsko-sanskog kantona i nastup u Orašju povodom Hidžretske godine. Održano je nekoliko promocija knjiga ovdašnjih autora.

Predsjednik Općinskog društva bio je gost na naučnom skupu u Zagrebu održanom u aprilu ove godine o temi: "Cazinska krajina u XX stoljeću-politika ljudi i događaji" sa temom *Međubošnjački sukob u Cazinskoj krajini*. Uspjelo se finansijski uklopiti u realizaciju ovog skromnog programa■

Predsjednik
Smail Kličić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bijeljina

Tokom 2010. godine nastavlja se redovna aktivnost BZK "Preporod" Bijeljina – Janja. Tokom zimskih mjeseci učestvovali smo u radu više tribina i okruglih stolova o temama "Tranzicijska pravda", "Promjene Ustava BiH", "Rad nevladinog sektora" itd, kao i na promocijama knjiga čiji je izdavač "Gariwo" iz Sarajeva. Nastavljena je saradnja s bošnjačkim klubom Vijeća naroda NS Republike Srpske, čija je delegacija posjetila naše sjedište. U 2010. godini obnovljena je saradnja sa Islamskom zajednicom Hrvatske. U posjeti su nam bili predsjednik Medžlisa Zagreb Mirsad Srebreniković sa saradnicima, a publika u Janji je prisustvovala predavanju o 400 godina islama u Hrvatskoj. Gosti iz Zagreba donirali su i više stotina knjiga našoj biblioteci u Janji. Veliki poklon u knjigama dobili smo i od ženske sekcije Rotari kluba iz Tuzle. Obje naše biblioteke, u Bijeljini i Janji, nastavile su da rade i popunjavaju svoj knjižni fond. I ove godine obilježen je prigodno 2. april, Dan sjećanja na pokolj civila u Bijeljini 1992. godine.

U toku ljeta održana je tradicionalna manifestacija "Ljetne večeri" u Janji, uz veliki broj tribina i muzičkih sadržaja. Izdvajamo promocije knjiga Amira Brke, Nedima Rifatbegovića, Uzeira Bukvića, Nizame Čaušević-Granov, večeri Amora Mašovića, Semira Osmanagića, Edina Ramića i univerzitetskih profesora iz Tuzle, a promovisana je i *Istorija Janje* dr. Mahmuda Nurkića.

U saradnji sa FRTV pripremili smo specijalnu emisiju o Bošnjacima Janje i Bijeljine za Federalni radio, kao i više novinskih i TV priloga za medije u zemlji i inozemstvu, uključujući i TV Justice, čiji je prilog emitovan na 16 TV stanica u BiH.

Nastavili smo saradnju s drugim općinskim odborima "Preporoda", a u Gračanici je održana promocija naših knjiga. Pripremili smo za štampu i nove knjige Zlatka Dukića i Jusufa Trbića. I ove godine (a također i za 2011. god.) uspjeli smo obezbijediti nešto više od 20 hiljada maraka finansijske podrške iz budžeta Skupštine opštine, što bi trebalo da omogući nesmetan rad u naše dvije kancelarije, a ostalo što nam je potrebno obezbijedit ćemo iz donacija■

Predsjednik
Jusuf Trbić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bosanska Dubica

U toku protekle godine naše društvo nastavilo je s planiranim aktivnostima, okupljanjem omladine, povratkom i, što je veoma bitno, prezentiranjem kulture Bošnjaka. Naš dosadašnji predsjednik Samir Krivdić, koji je veoma uspješno obavljao svoju dužnost, zahvalio se na tom ukazanom povjerenju i zbog objektivnih razloga prepustio tu funkciju, jer nije mogao uskladiti svoje aktivnosti. On je i dalje u upravi Društva, a na mjesto predsjednika imenovan je Semir Krivdić. Ova mala rotacija ni u kom smislu nije utjecala na rad i aktivnosti u Društvu. Također, moramo da napomenemo da smo u našoj akciji među bošnjačkim narodom u našem gradu organizirali humanitarni Bajramski koncert za pomoć prijatelju Društva oboljelog od bolesti raka. BZK "Preporod" Bosanska Dubica sa svojim brojnim sekcijama broji 40 članova različitog uzrasta. U sljedećim sekcijama: folklorna dramska sekcija slobodnog plesa, likovna hor ilahija, radionice i sl. Također da napomenemo da imamo i jedan tamburaški orkestar. Možemo slobodno reći da smo postali jedno od najpoznatijih društava na prostorima na kojima djelujemo.

Imali smo veći broj gostovanja:

– 22. maja 2010. godine učestvovali smo na šerijatskoj-muslimanskoj svadbi, našeg dragog prijatelja Društva, također i našeg donatora.
– 24. maja 2010. godine nastupali smo na trgu u Bosanskoj Kozarskoj Dubici povodom manifestacije "Gastro dani".
– 6. juna 2010. godine nastup sa folklornom i dramskom grupom u Domu Kulture Bosanska Kozarska Dubica povodom mektebskih dana, 10 godina od izgradnje prve džamije nakon rata.
– 11. juna 2010. godine smo pozvani u Dubrave Opština Gradiška na druženje koje oni tradicionalno organiziraju svake godine.
– 19. juna 2010. godine nastup na otvorenju restorana "Konak" kraj rijeke Une u Bosanskoj Dubici.
– 21. jula 2010. godine jedan veliki nastup u Bosanskoj Kozarskoj Dubici povodom Dana dijaspore.
– 31. jula 2010. godine nastup u Orahovoj Opština Bosanska Gradiška.

Sedamnaestog novembra 2010. godine u saradnji s Medžlisom Islamske Zajednice Bosanska Dubica organizovan Bajramski koncert povodom Kurban-bajrama, na kojem smo učestvovali s folklorom i horskim sekcijama u domu kulture u Bosanskoj Dubici.

Protekli rad u 2010. godini organizirali smo ličnim sredstvima i sitnim donacijama s kojima smo čak uspjeli sašiti i jedan dio ženske bošnjačke nošnje.

Uz ovo moramo da istaknemo da za prostor koji smo trenutno dobili na korištenje za folklorne i ostale sekcije, od 2011. godine moramo da izmirujemo nadoknadu od 150 KM za održavanje i plaćanje režija (voda, struja, smeće, internet u našoj otvorenoj kancelariji)■

Predsjednik
Semir Krivdić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Brčko

Najvažnija aktivnost brčanskog "Preporoda" u 2010. godini je završetak rekonstrukcije/restauracije i svečano otvaranje zgrade "Islahijjeta". Za ovu prigodu realizovan je bogat i raznovrstan program kulturnih aktivnosti.

Svečana akademija, kojom je zgrada "Islahijjeta" otvorena, realizovana je u četvrtak, 17. juna u 12.00 sati. Na svečanoj akademiji govorili su Ćazim Suljević, predsjednik BZK "Preporod" Brčko Distrikt BiH, glavni imam Medžlisa islamske zajednice Brčko Distrikt BiH Mustafa ef. Gobeljić, Vahid ef. Fazlović, direktor Behram-begove medrese u Tuzli, muftija tuzlanski Husein ef. Kavazović, prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod" BiH, prof. dr. Šaćir Filandra, dr. Enes Kujundžić, te gradonačelnik Brčko Distrikta BiH gosp. Dragan Pajić i gosp. Mirsad Đapo, predsjednik Skupštine Brčko Distrikta BiH. U umjetničkom dijelu programa učestvovali su hor "Mošus" Udruženja mladih "Izvor", pijanistica Dženana Šehanović, violinistica Jasmina Šehanović, diplomirana glumica Džana Krasnić Matanović, magistar gitare Elvis Sivčević te mladi brčanski umjetnici Fatmir Sulejmani (solo), Lejla Imamović (gitara) i Asja Čandić (gitara). Akademiji su prisustvovali i članovi Izvršnog odbora BZK "Preporod" BiH prof. dr. Asim Mujkić, Hadžem Hajdarević, književnik, te brojni ugledni građani i predstavnici javnog i političkog života u Brčkom.

U okviru programa otvaranja "Islahijeta" realizovani su i sljedeći kulturni sadržaji:

Izložba fotografija o "Islahijetu"
– Galerija "Islahijjet", 17. juni

Izložbu čine odabrane fotografije koje svjedoče o raznovrsnosti i kvalitetu aktivnosti te dometima ove kulturno-potporne institucije. Tim povodom štampan je katalog, a izložba će činiti stalnu postavku u galeriji "Islahijjeta".

Koncert klasične muzike
– Jasmina Šehanović – violina, klavirska pratnja Dženana Šehanović.

Predstavljačka djelatnost

Ova godina počela je predstavljanjem knjige *Sedam krugova pakla* autora mr. Muhameda Mujkića iz Brčkog. Knjiga je posvećena žrtvama rata i zločina, kao i zločinima raznih oblika u Brčkom. Promovisana je 4. februara u Omladinskom centru u Brčkom. O knjizi su govorili: Džafer Deronjić iz Brčkog, preživjeli logoraš koncentracionog logora "Luka", prof. dr. Mehmed Dedić, Ćazim Suljević i Elvira Čavalić.

Povodom velikog jubileja 100 godina od rođenja Meše Selimovića 28. aprila u Domu kulture u Brčkom je priređeno "Veče u čast Meši". O književnom stvaralaštvu Meše Selimovića govorio je prof. dr. Enver Kazaz. U programu su učestvovali pjesnici Hadžem Hajdarević (Sarajevo), Duško Novaković (Beograd), Tvrtko Klarić (Zagreb), glumac Narodnog pozorišta Sarajevo Izudin Bajrović, gradonačelnik Tuzle Jasmin Imamović. Domaćin i moderator bio je Edin Jašarević.

Četrnaestog septembra u zgradi "Islahijjeta" postavljena je izložba kaligrafskih radova autora prof. dr. Ćazima Hadžimejlića. Tim povodom iste večeri je promovisana monografija *Umjetnost islamske kaligrafije*. U predstavljanju su učestvovali Seid Hasanefendić, akademski slikar, Rešid Hafizović, akademik, te autor. Tehniku ebrua demonstrirao je Mahmut Glušac, dok je u umjetničkom dodatku promocije učestvovao mladi solist Armin Muzaferija i Ekrem Kahriman.

Književno veče s Dževadom Karahasanom realizovano je 14. oktobra u zgradi "Islahijjeta". Razgovor vodila i odabrane tekstove čitala Džana Krasnić-Matanović, profesorica bosanskog jezika i diplomirana glumica iz Brčkog.

Izdavački pothvat "Preporoda" Brčko, knjiga *Bosanskohercegovački roman na kraju XX* stoljeća autorice Alme Denić Grabić, docentice na Filozofskom fakultetu u Tuzli, predstavljen je u "Islahijjetu" 23. oktobra 2010. godine. U promociji su učestvovali prof. dr. Enver Kazaz i mr. Mevlida Đuvić.

Izložba filigranskog nakita Mensura Bektića iz Sarajeva upriličena je u zgradi "Islahijjeta" od 26. novembra do 3. decembra 2010. godine. Na otvaranju izložbe o filigranskoj umjetnosti govorio je mr. Adnan Muftarević, kustos Muzeja "Sarajevo". Domaćin i voditelj bila je Elvira Čavalić iz Brčkog. U okviru programa otvaranja izlozbe priređena je revija nakita u kojoj su učestvovale mlade Brčanke: Džehva Ahmetović, Maja Ahmetović, Samra Osmić, Elma Tirić, Rusmira Abdurahmanović, Adisa Fazlović, Alma Kalić, Sanja Bećirović, Maida Čačkovic, Selma Čandic, Amila Tursić i Alma Murguz. Za frizure i make-up djevojaka pobrinuli su se u frizerskom salonu "Ida".

U ovoj godini "Preporod" Brčko je organizovao nekoliko muzičkih događaja, od kojih su dva imala humanitarni karakter.

U Bošnjačkom institutu u Sarajevu 22. juna održan je solistički koncert Jasmine Šehanović (violina) uz klavirsku pratnju Dženane Šehanović.

BZK "Preporod" je podržao inicijativu Amile Vilić, studentice iz Brčkog, za uključivanje Brčaka u humanitarnu akciju za pomoć teško oboljeloj Amili Džinović iz Tuzle. Aktivnosti koje su uslijedile podržala su i nacionalna kulturna

društva "Prosvjeta" i "Napredak" te nevladine organizacije: Magazin, Asocijacija mladih Brčko Distrikt BiH, Omladinski centar "Vermont", "Proni" Centar za omladinski razvoj, Nevladina organizacija "Svitac", Udruženje žena Bošnjakinja Brčko Distrikt BiH, Web portal infobrcko.com, Savez studenata Ekonomskog fakulteta u Brčkom i Udruženje za njegovanje srpskog kulturno-istorijskog nasljeđa "Baštinar" Brčko. Medijski pokrovitelji aktivnosti bili su: RTV HIT Brčko, Televizija Brčko Distrikta Bosne i Hercegovine, Posavina TV, Radio Brčko Distrikt Bosne i Hercegovine, web portali: I nfobrcko.com i Ctrlx.info.

U tu svrhu organizovan je koncert klasične muzike "Pomozimo Amili Džinović" u Domu kulture u Brčkom 13. novembra 2010. godine. U programu su učestvovali: Dženana Šehanović – klavir, Jasmina Šehanović – violina, Đorđe Predojević – klasična gitara, Milan Milovanov – klasična gitara.

Za iste svrhe organizovan je koncert "Veče sevdalinke" u zgradi "Islahijjeta" 23. decembra na kojem su učestvovali: magistar gitare Elvis Sivčević te solisti Mensura Bajraktarević, Armin Muzaferija i Amel Ćurić.

Rad s mladima

Aktivnosti dramskog studija "Arlekino" i ove godine bile su intenzivne i uspješne. Obavljena je audicija za upis novih članova 30. oktobra 2010. godine. U toku su pripreme novih predstava prema tekstovima Žarka Milenića, dramskog pisca iz Brčkog. Mlađa grupa priprema predstavu "Nezavršena priča" a starija " To je propast tvoja". Premijerna izvođenja su planirana za kraj aprila.

Mlađa grupa "Arlekina" je učestvovala na 53. Majskim igrama – međunarodnom festivalu scenskog stvaralaštva djece i mladih u Bečeju (Srbija) od 25. do 27. maja 2010. godine. Dramski studio "Arlekino" je dobio dvije nagrade:

- nagrada "mladog žirija" za najbolju žensku ulogu koju je dobila Asja Čandić;
- nagrada stručnog žirija za najbolju muziku koja je dodijeljena Rasimu Korajcu.

Ostale aktivnosti

"Preporod" Brčko je i ove godine organizovao odlazak i učešće Brčaka na manifestaciji "Marš mira – trasom smrti do slobode" Srebrenica 2010. Na ovoj manifestaciji učestvovalo je 100 osoba iz Brčkog i okolice. Za učesnike je obezbijeđen prevoz do mjesta polaska, šatori i majice.

Povodom Ramazanskog bajrama u zgradi "Islahijjeta" je 11. septembra održan tradicionalni bajramski turnir u šahu. Igralo se po švicarskom sistemu u 9. kola s tempom igre od 15 minuta po igraču.

Prvu turnirsku pobjedu na rapid turnirima u seniorskoj konkurenciji, i to ubjedljivu, ostvario je mladi Srđan Jefić iz Doboja ispred fide majstora Slavke Rosić iz Brčkog i internacionalnog majstora Zorana Runića.

BZK "Preporod" Brčko nagradio je i dvojicu najboljih omladinaca: Amera Kamenjaševića (4 poena) i Aleksandra Ganilovića (2,5 poena).

Nastavljena je uspješna saradnja s udruženjima koja okupljaju boračke kategorije. Tako je i ove godine "Preporod" pripremio i realizirao program svečane akademije povodom 18. godina od formiranja 108/215 viteške/motorizovane brigade Armije RBiH, 17. maja u Domu kulture u Brčkom.

Dio akademije je i pripremljena video prezentacija idejnog rješenja spomenika šehidima i poginulim borcima 108/215. viteške/motorizovane brigade Armije RBiH.

U toku je realizacija projekta istraživanja historije Brčkog putem intervjua s uglednim porodicama a u skladu sa savremenom metodologijom. Do sada je intervjuisano sedam porodica i prva faza projekta bi mogla biti realizovana do prve polovine 2011. godine.

Zgrada "Islahijjeta" postala je mjesto okupljanja pojedinaca i institucija i njihovog kreativnog izražavanja. Tako su nakon otvaranja u "Islahijjetu" svoje aktivnosti realizirali Medžlis islamske zajednice, Udruženje žena Bošnjakinja, Udruženje mladih "Izvor", Udruženje mladih "Ihlas", Organizacija porodica šehida i poginulih boraca, Udruženje ratnih vojnih invalida i drugi■

Predsjednik
Ćazim Suljević

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Bugojno

U toku protekle godine Općinski odbor BZK "Preporod" Bugojno svoje aktivnosti je fokusirao u realizaciji programskih ciljeva koji je izvršni odbor postavio u periodu 2007.-2011. godine. Naše aktivnosti su se ostvarivale u različitim oblicima, na raznim poljima kulture i umjetnosti, izdavačkom djelatnošću, javnim manifestacijama, promocijama, sportskim aktivnostima i drugim djelatnostima.

U toku ove godine istakli bismo značajne manifestacije koje smo realizovali.

– Promocija romana *Pjesme divljih ptica***,** treće izdanje, autora akademika prof. dr. Enesa Karića. Roman su predstavili: prof. dr. Hilmo Neimarlija, dr. Dževad Hodžić, književnik Hadžem Hajdarević i travnički muftija mr. Nusret ef. Abdibegović..

– U prostorijama velikog amfiteatra Kulturnog centra princeze Dževhere u Bugojnu upriličeno je druženje s hafizom Sulejmanom Bugarijem. Amfiteatar Kulturnog centra princeze Dževhere bio je ispunjen do posljednjeg mjesta. Na druženju su, osim Bugojanaca, bili ljudi iz okolnih krajeva: Gornji Vakuf, Prozor, Donji Vakuf, Jajce, Travnik, Kupres.

– U prostorijama Gimnazije Bugojno održane su pripreme maturanata za polaganje prijemnih ispita pri upisu na fakultete. Pripreme su organizovane iz četiri predmeta: matematike, fizike, hemije i biologije, a izvedene su od profesora bugojanskih srednjih škola. Ovaj projekt je trajao tri radne sedmice, a pripremna nastava se odvijala po četiri dana u sedmici.

– U saradnji Medžlisa IZ Bugojno realizovana su za oba bajrama posebni koncerti koji su opet oko ovih projekata okupili trenutno sva aktivna udruženja koja se na bilo koji način bave kulturom u našem regionu.

– Učestovali smo na tradicionalnoj manifestaciji "Bugojansko proljeće", gdje smo se u saradnji s fondacijom "Mulla Sadra" iz Sarajeva predstavili bugojanskoj publici s predstavom "Prvo proljeće" u reziji Dženite Imamović.

– U sklopu programskih sadržaja 500. Ajvatovice u subotu 12. juna u 18:00 sati u Pozorišnoj dvorani Kulturno-sportskog centra u Bugojnu održan "Kolažno-revijalni program za žene" – modna revija. Ovaj program priredili su aktivisti Medžlisa IZ-e Bugojno i BZK "Preporod" Bugojno. Voditelji programa su bili Aida Imamović-Terzić i Vahida Arnaut. Odjeća koju su modeli nosili je bila izbor iz modne kuće "Tekbir".

– U nedjelju 13. juna u sklopu manifestacije 500. Ajvatovica održana je promocija knjige *Bugojno i njegova okolina u vrijeme Austro-ugarske uprave* autorice Samije Sarić. Promotori su bili: Kemal Balihodžić, novinar, Mirsad Busatlija, prof., mr. hfz. Elvir Duranović, i mr. Muamer Terzić, Samija Sarić, autor, Eneida Alibegović, moderator. (Program pripremio i priredio BZK "Preporod" Bugojno).

– U amfiteatru Kulturnog centra princeze Dževhere u Bugojnu, u okviru 500. Ajvatovice, održan je skup na kojem su o književnom opusu Džemaludina Latića govorili akademik Muhamed Filipović i književnik Gradimir Gojer. Književna večer počela je Latićevim čitanjem poezije iz knjige *Careve oči.* (Program pripremio i priredio BZK "Preporod" Bugojno).

– U srijedu, 23. juna 2010. godine u 19:00 sati, u Bugojnu u Centru princeze Dževhere u okviru Festivalskih dana jubilarne 500. Ajvatovice u organizaciji BZK "Preporod" Bugojno i OO Ajvatovice održan je omaž rahmetli prof. dr. Iljasu Hadžibegoviću, Bugojancu o kojem su govorili njegovi bivši studenti: profesor Mirsad Bušatlija, prof. dr. Edin Radušić i prof. dr. Husnija Kamberović s Filozofskog fakulteta u Sarajevu.

– 23. jula, u Kulturnom centru Princeze Dževhere povodom obilježavanja sedamnaeste godišnjice stradanja Bošnjaka u Mjesnoj zajednici Vrbanja održana je promocija knjige *Bošnjaci između Srebrenice i Ferhadije*, autora Aziza Kadribegovića.

– Priređeni su iftari u mjesecu ramazanu.

– Bajramski šahovski turnir održan u prostorijama općinske organizacije BZK "Preporod"

– U amfiteatru Kulturnog centra princeze Dževhere u Bugojnu promovirana je monografija *Ajvatovic*a u izdanju Naklade "Zoro". O monografiji su govorili akademik Esad Duraković, mr. Nusret Abdibegović i Kemal Balihodžić.

Predsjednik
Muamer Terzić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Busovača

U toku 2010. godine BZK "Preporod" Busovača imao je mnogo aktivnosti. Održana je izborna skupština BZK "Preporod" Busovača je na kojoj Ferida Karić izabrana za predsjednicu. U martu smo poslali nekoliko naših najaktivnijih članova na seminar u Donji Vakuf na obuku za koreografe i rukovodioce folklornih sekcija. Godinu smo počeli gostovanjem u Vitezu, tačnije 30. januara 2010. godine, a 26. februara ugostili smo gostovanje kod KUD "Dem" i "Mali vrh". Također smo prigodnim programom obilježili Dan nezavisnosti i tom prigodom ugostili dva društva iz Slovenije (KUD "Mali vrh", Kranj, KUD "Sevdah", Ljubljana).

– 19. juna posjetili Potočare.

– 15. maja – u Ključu su članovi folklorne sekcije, učestvovali na smotri folklora, a 19. maja smo bili u službenoj posjeti u Konjicu.

U junu smo organizirali predavanje "Kultura Bošnjaka u 20-om stoljeću" a predavač je bio prof. dr. Senadin Lavić.

U toku ove godine bili smo gosti širom Bosne i Hercegovine. Članovi folklorne sekcije, koja je ujedno i najbrojnija, nastupali su na smotrama folklora u Karauli, Vitezu, Doboju, Konjicu, Višnjevu, Travniku, Mehuriću, Tojšićima, Brku, Rahiću, Čeliću, Srebreniku, Rašljanima. Važno je napomenuti da smo u Kaćunima 24. jula održali Međunarodnu smotru folklora na kojoj smo ugostili goste iz Turske, Hrvatske, Slovenije, a brojna folklorna društva iz naše države.

Početkom oktobra članovi folklorne sekcije pozvani su na smotru folklora u Kiseljak.

Takoder smo 10. septembra obilježili i Bajram, tako što smo u Katićima održali bajramsko sijelo.

Potrebno je spomenuti i da smo uzeli udjela i u ceremoniji otvaranja bajramskog nogometnog turnira u Lugovima.

– 22. oktobra bili smo u posjeti Sloveniji; 19. decembra bili smo u posjeti Zagrebu, a 22. decembra gostovali na humanitarnom koncertu u Vitezu.

Zahvaljujući pomoći Matičnog odbora iz Sarajeva, uspjeli smo opremiti kancelariju■

Predsjednica
Ferida Karić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Čelić

– 1. mart – U organizaciji Općinskog društva "Preporod" Čelić povodom Dana nezavisnosti u općinskoj sali održano je prikazivanje dokumentarnog filma "Otpor Bosne čuo se do neba".

– 30. april – U Gornjim Humcima održan je kulturno-zabavni program "U susret proljeću" u organizaciji UŽ "Humci" iz Humaca i MZ Gornji Humci. Općinsko društvo "Preporod" Čelić učestvovalo je učešće u finasiranju dijela programa.

– 18-20. juna – Predsjednik Općinskog društva "Preporod" Čelić je učestovao u 16. Zboru predsjednika općinskih društava BZK "Preporod" koji je održan u Zvorniku.

– 4. juli – U organizaciji Općinskog društva "Preporod" Čelić održana je kulturna manifestacija "Smotra bubnjara i zurlaša" Gornji Humci 2010. Na manifestaciji su učestvovalii: bubnjari i zurlaši iz Gornjih Humaca, bubnjari i zurlaši iz Srebrenika, bubnjari iz Vražića, bubnjarski podmladak iz Gornjih Humaca i sazlija iz Srebrenika. SZR "Fotobosna" Čelić snimila je program i izradila DVD.

– 6. i 7. augusta – Pod organizacijom Mjesne zajednice Vražići održana je tradicionalana kulturno-zabavna manifestacija u Vražićima. Općinsko društvo "Preporod" Čelić učestvovalo je u organizaciji i finansiranju kulturnog programa u kojem su nastupali: Alternativni teatar Srebrenik, KUD "Zumbul" Vražići i Vražićki bubnjari.

– 30. aprila – Općinsko društvo "Preporod" Čelić organizovalo je jednodnevnu ekskurziju u Jajce. Učesnici ekskurzije bili su uzrasta od 12 do 30 godina, iz svih mjesnih zajednica Općine. Četrdeset dva učesnika ekskurzije posjetila su muzej AVNOJ-a, katakombe, tvrđavu, crkvu, džamiju i druga kulturno-historijska mjesta■

Predsjednik
Mersad Tanjić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Doboj Istok

– "Smotra kulturne baštine", naziv je kulturne manifestacije održane 13. februara 2010. godine u Škahovici, općina Gračanica, a u organizaciji KUD-a "Izvor" iz Škahovice, na kojoj je učestvovao i folklorni ansambl BZK "Preporod" Općinskog društva Doboj istok. Značaj ove manifestacije folklornog stvaralaštva je što su, osim nekoliko folklornih ansambala iz FBiH, učestvovala i KUD-a iz manjeg bh. entiteta: KUD "Ozren" i dr. Naše društvo predstavilo se s nekoliko koreografija, svoje umijeće, ljubav i dio naše muzičke baštine predstavili su i naš sazlija Suljo Osmanović, kao i njegov kolega koji svira violinu, gospodin Rešid Hrnjić.

– "Bingo show": Nakon višegodišnjeg čekanja, naše društvo je dobilo priliku da bude gost popularne emisije u realizaciji FTV-a "Bingo show". Dvadeset šestog februara 2010. godine predstavili smo se široj gledalačkoj publici putem malih ekrana najgledanije TV u BiH. Vrijedno je naglasiti da su nam novčana sredstva u iznosu od 7.00,00 KM dobro došla za troškove koji se u nas čekali već u julu prilikom održavanja II. Međunarodne smotre folklornog stvaralaštva "Spreča 2010."

– "Jedna si jedina": Dva dana po povratku iz Sarajeva, 28. februara 2010. godine, BZK "Preporod" Doboj Istok je, kao i svake godine, upriličilo svečanu akademiju "Jedna si jedina", u čast 1. marta, Dana nezavisnosti BiH. Osim prigodnog referata, članovi recitatorsko-dramske sekcije govorili su stihove, dok su se članovi folklornog ansambla i muzičke sekcije potrudili da svojim umijećem naprave pravu prazničnu atmosferu za više od 600 okupljenih građana Doboj Istoka.

– "Bingo show": Da BZK "Preporod" Doboj Istok, barem na području najmnogoljudnijeg kantona slovi za veoma uspješno, iako relativno mlado kulturno društvo, govori i činjenica da smo od RTVTK u minulih sedam godina često pozivani da za potrebe Redakcije kulturno-zabavnog programa snimamo emisije povodom vjerskih ili državnih praznika. Tako smo i drugog marta 2010. godine pozvani da ponovno učestvujemo u snimanju emisije "Bingo show" TK-a, kada smo brojnim gledaocima RTVTK predstavili svoju kulturno-umjetničko ostvarenje, uglavnom kroz igru i pjesmu. Osim toga, predsjednik Društva je predstavio i ostale aktivnosti Društva, programske ciljeve i zadatke, kao što su izdavaštvo, promocije knjiga, gostovanja, književne susrete "Kasim Deraković", čiji je inicijator i organizator naše društvo.

– Dan Općine: 10. marta 2010. godine, u organizaciji općine Doboj Istok, na prigodan način je obilježena dvanaesta godišnjica nastanka naše općine. Pored svečane sjednice OV Doboj Istoka, kojom prilikom su pojedincima, udruženjima

i ustanovama zaslužnim za promoviranje naše općine u BiH, ali i izvan njenih granica, uručena općinska priznanja u vidu zahvalnica, zlatnih znački i plakete, u večernjim satima naše društvo je u sali Doma kulture u Klokotnici upriličilo bogat kulturno-zabavni program za goste i građane Doboj Istoka.

– 27. marta 2010. godine u MZ Brijesnica Velika upriličeno je svečano otvaranje poslovne jedinice trgovačkog centra "Konzum". Na molbu Uprave spomenutog trgovačkog centra, BZK "Preporod" Doboj Istok je na velikom platou ispred trgovačkog centra za veliki broj posjetilaca tom prilikom izveo bogat kulturno-zabavni program (folklor, sevdah, saz, narodno kolo).

– "Majski dani otpora": Naziv je svečane akademije upriličene u povodu obilježavanja dana pružanja prvog oružanog otpora agresoru, 1992. godine od samoorganiziranih građana MZ Klokotnica. Taj datum je Odlukom Savjeta MZ Klokotnica, potpuno opravdano prihvaćen kao Dan MZ Klokotnica. Tim povodom u Sali Doma kulture u Klokotnici upriličena je svečana akademija, na kojoj su se u velikom broju posjetilaca, uglavnom građana Klokotnice, obratili ratni komandanti i nosioci najvećih ratnih priznanja, evocirajući uspomene na taj, historijski važan događaj, a članovi BZK "Preporod" Doboj istok su govorili prigodne stihove i igrom i pjesmom dali svečarsku notu ovom značajnom datumu u našoj bliskoj historiji.

– "Dan MZ Dobošnica": Na poziv Savjeta MZ Dobošnica i KUD-a "Dobošnica", općina Lukavac, 19. maja 2010. godine, naš folklorni ansambl, muzička sekcija i hor ilahija i kasida "Ašk", u povodu "Dana MZ Dobošnica" u večernjim satima mještanima ove MZ-e izveli su bogat kulturno-zabavni program.

– "Smotra folklora u Rašljanima": 29. maja 2010. godine, na poziv BKUD "Azra" Rašljani kod Brčkog, naš folklorni ansambl učestvovao je na tradicionalnoj smotri folklora i sevdaha u MZ Rašljani – Brčko Distrikt. Na ovoj prestižnoj manifestaciji folklora učestvovalo je devetnaest KUD-a iz BiH, ali i iz susjedne R. Hrvatske i Srbije.

– "Dan MZ Stanić Rijeka": U povodu obilježavanja Drugog juna, Dana MZ Stanić Rijeka, kojom prilikom je 5. juna 2010. godine u Stanić Rijeci, kao i svake godine, mještanima ove MZ-e priređen i bogat kulturno-zabavni program, uz nemali broj KUD-a iz Doboja, Doboj Juga i Stanić Rijeke, i BZK "Preporod", Općinsko društvo Doboj Istok je učestvovalo u obilježavanju ovog historijskog datuma. Osim folklornog ansambla i recitatorske sekcije, učestvovali su i članovi muzičke sekcije, tačnije interpretatori sevdalinke i izvorne muzike.

– "Spreča 2010": U organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, dana 3. juna 2010. godine u Klokotnici je održana II međunarodna smotra folklornog stvaralaštva "Spreča 2010". Osim književnih susreta, ovo je najveća kulturna manifestacija u organizaciji našeg društva koja je već poprimila tradicionalni karakter. Isto tako, prema riječima novinara i sudionika ove manifestacije, iako tek druga po redu, ova međunarodna smotra folklornog stvaralaštva na području TK-a

slovi kao najveća i najznačajnija smotra folklora. Ovu, drugu po redu smotru folklornog stvaralaštva otvorio je predsjednik BZK "Preporoda" BiH, prof. dr. Senadin Lavić. Na ovoj kulturnoj manifestaciji, osim folklornih ansambala iz BiH, učestvovala su i KUD-a iz Hrvatske, Srbije, Crne Gore, Sandžaka i Turske. Važno je naglasiti da su u posjetu našem društvu, dva dana prije smotre stigli i prijatelji iz azijskog dijela Isanmbula, iz općine Pendik koja broji više od 600 000 stanovnika. Gosti iz Turske čije kulturno društvo nosi naziv "Bosna-Sandžak-Dernek", nakon smotre, kao naši musafiri, ostali su još tri dana. Naravno, stekla su se nova poznanstva i rodila trajna prijateljstva između članova našeg i gostiju iz Pendika. Zbog nezavidne finansijske situacije, ali i zbog boljeg upoznavanja i zbližavanja članova ovih dvaju kulturnih društava, gosti iz Turske, njih trideset i sedmoro, spavali su u kućama naših članova. Ovu međunarodnu smotru folklornog stvaralaštva, koja je trajala dva dana, popratili su printani i elektronski mediji (FTV, RTV TK, Radio Gračanica, "Dnevni avaz", "Naše novine", "Oslobođenje", "Gračaničke novine" i mnogi drugi). Naravno, naše druženje s prijateljima iz Turske rezultiralo je pozivom za uzvratnu posjetu, koja bi, prema nekim još nepotvrđenim najavama, mogla uslijediti već u aprilu iduće godine.

– "Dan brigade": Kao i svake godine, BZK "Preporod" Doboj Istok je i 2010. bio jedini nosilac kulturnog dijela programa prilikom obilježavanja osamnaeste godišnjice osnivanja legendarne "109/224 brigade Doboj". Četvrtog jula 2010. godine, u Domu kulture u Klokotnici, upriličena je svečana akademija, dodijeljena priznanja, nakon čega je naše kulturno društvo skupa s folklornim ansamblom "Bosna-Snadžak-Dernek" iz Turske, građanima i brojnim zvanicama poklonilo dva sata bogatog i raznovrsnog kulturno-zabavnog programa.

– "11 šehida – fudbalskih asova": Naziv je tradicionalnog nogometnog turnira koji svake godine organizira nogometni klub "Doboj Istok" iz Klokotnice u spomen na jedanaest šehida, nekadašnjih članova ovog nogometnog kluba, koji su u toku Odbrambeno-oslobodilačkog rata na BiH "92/95", kao borci ARBiH položili svoje živote za slobodu naše domovine. U spomen na njih, 17. i 18. jula 2010. godine upriličen je nogometni turnir na kome su, osim domaćih, učestvovali i premijerligaši, FK "Sarajevo", NK "Velež", FK "Budućnost" Banovići i mnogi drugi. Kao i svake godine, čast da otvore i zatvore ovaj, sada već tradicionalni memorijalni turnir pripala je folklornom ansamblu BZK "Preporod" Doboj Istok.

– "Noćni turnir": U spomen na poginulog pripadnika ARBiH, inače nogometnog znalca iz MZ Brijesnica Mala, već dugo niz godina u organizaciji MZ Brijesnica Mala održava se cjelovečernji malonogometni turnir. Na poligonu osnovne škole u Brijesnici Maloj, 24. jula 2010. godine, održan je još jedna u nizu turnira na kome je učestvovalo 19 nogometnih ekipa.

– "Blagaj – Međunarodna smotra folklora": Nakon učešće na Drugoj međunarodnoj smotri folklornog stvaralaštva "Spreča 2010", KUD "Blagaj" iz Blagaja je pozvao naš folklorni ansambl da učestvuje na 27. međunarodnoj smotri folklora u Blagaju. Na ovoj smotri folklora, održanoj 31. jula 2010. godine, učestvovalo

je dvadeset KUD-a iz BiH, Crne Gore, Hrvatske, Sandžaka itd. Sve pohvale organizatoru za organizaciju i svečani defile ulicama lijepog Šantićevog i Emininog Mostara. Tom prilikom upriličeni su skokovi sa Starog mosta u Mostaru.

– "Vis-Smotra folklora": U MZ Babići, općina Gračanica, 1. augusta 2010. godine, upriličena je smotra folklora i sevdaha na kojoj su učestvovali naš folklorni ansambl i baštenici našeg izvornog melosa (saz i violina).

– "Augustovski dani otpora": 6. augusta 2010. godine, u organizacija MZ Lukavica Rijeka koja također pripada općini Doboj Istok, održani su tradicionalni "Augustovski dani otpora". BZK "Preporod" Doboj Istok je herojskom narodu Lukavice Rijeke toga dana upriličio bogat kulturno-zabavni program koji su činili prigodni recitali, ilahije, kaside, sevdalinka, folklor i izvorna muzika.

– *Terorizam antiterorizam*, naziv je knjige književnika i novinara Fatmira Alispahića, čija je promocija održana 7. augusta 2001. godine, u organizaciji našeg društva.

– "Miris bajrama": U povodu obilježavanja Ramazanskog bajrama 11. septembra 2010. godine, u organizaciji BZK "Preporod" Doboj Istok, u Domu kulture u Klokotnici upriličena je bajramska akademija "Miris bajrama". Da bi uveličali ovu akademiju, učestvovali su i članovi KUD-a "Dobošnica" iz Dobošnice, ako i članovi KUD-a "Gradina" Doboj.

– "Putevima prijateljstva": Naziv je prve smotre folklora i sevdaha, održane 18. septembra 2010. godine u MZ Vražići, općina Čelić, na kojoj su, uz dvadeset KUD-a iz BiH i Hrvatske, nastupili i članovi folklornog ansambla BZK "Preporod" Doboj Istok.

– 4. književni susreti "Kasim Deraković": Inicijator i organizator književnih susreta, BZK "Preporod" Doboj Istok i suorganizator Društvo pisaca TK i BiH, 2. novembra 2010. godine održali su susrete u prostorijama kluba društva u Klokotnici. Ove književne susrete otvorio je novinar i publicist mr. Fatmir Alispahić.

– Gostovanje u Ljubljani: Nakon što je "Društvo bosanskohercegovskega in slovenskega prijateljstva" KUD-o "Ljiljan" iz Ljubljane, učestvovalo na 1. Međunarodnoj smotri folklornog stvaralaštva "Spreča 2009" u Doboj istoku, ove godine u oktobru BZK "Preporod" Doboj Istok je dobilo poziv da svoja kulturno-umjetnička dostignuća i tradiciju predstavi u glavnom gradu R. Slovenije. Tako su 12. novembra 2010. godine, 52 člana našeg društva otputovala u Ljubljanu, gdje su nam bili domaćini članovi KUD-a "Ljiljan". Postignut je dogovor da naši ljubazni domaćini već u maju iduće godine budu dva tri dana naši gosti u Doboj Istoku.

– "Nek' mirišu avlije": Ubrzo po povratku iz Slovenije naše društvo je u povodu Kurban-bajrama u Domu kulture u Klokotnici upriličilo svečanu akademiju "Nek' mirišu alvije". Akademija je održana 18. novembra 2010. godine, učestvovali su KUD "Karaula" iz Karaule, KUD "Mehmed Ibrahimović" iz Srebrenika i KUD-o "Dobošnica" iz Dobošnice.

– "Hidžra": U povodu nove, 1432. hidžretske godine, naše kulturno društvo je na poziv KUD-a "Gradina" iz Doboja, 6. decembra 2010. godine učestvovalo u obilježavanju muslimanske nove godine. Nastupi je naš hor ilahija i kasida "Ašk", folklorni ansambl, a članice naše recitatorske sekcije su govorile prigodne stihove brojnim građanima, uglavnom povratnicima u Doboj.

–"Bosansko posjelo": Na poziv Islamske zajednice Bošnjaka u Švajcarskoj, naše kulturno društvo, tačnije nas pedeset i dva člana, 10. decembra 2010. Gostovalo je u Švajcarskoj. Tačnije Ženevi. Bilo je očito po reakcijama i čestitkama brojnih Bosanaca i Hercegovaca koji žive i rade Ženevi, da su više nego zadovoljni onim što su vidjeli i čuli. U pauzama je nastupao estradni umjetnik Osman Hadžić. U subotu, 11. decembra 2010., i u Zürichu smo brojnim posjetiocima predstavili Bošnjačku zajednicu kulture "Preporod"■

Predsjednik
Ismet Suljić

BZK "Preporod"– Općinsko društvo Donji Vakuf

Aktivnosti BZK "Preporod" Općinski odbor Donji Vakuf u 2010. godini realizirane su kroz različite forme, kao i proteklih godina. Intenzitet aktivnosti je bio različit od mjeseca do mjeseca, tako da su aktivnosti u proljetnim, ljetnim i jesenskim mjesecima bile intenzivnije, a posebno u vrijeme ljeta. Posebno treba istaći da je u 2010. godini nastavljena aktivnost na pripremi knjige *Donji Vakuf u prostoru i vremenu* autora Donjovakufljanina Mule Hadžića, te da je u martu knjiga izašla iz štampe i promovirana u Domu kulture u organizaciji Općinskog odbora BZK "Preporod" Donji Vakuf. Promotori, za nas Donjovakufljane izuzetno značajne knjige bili su dr. Enes Milak, dr. Ahmed Kico i mr. Kemal Čolak, predsjednik Općinskog odbora BZK "Preporod" Donji Vakuf i član Matičnog odbora BZK "Preporod" Bosne i Hercegovine. Posebno interesantno i posebno zapaženo izlaganje imao je muftija travnički mr. Nusret ef. Abdibegović. Svakako treba naglasiti da je u toku godine najintenzivniju aktivnost ostvario hor "Preporod" Donji Vakuf i da je u toku godine imao više od dvadeset nastupa u Donjem Vakufu, susjednim mjestima pa čak i u drugim kantonima.

Aktivnosti BZK "Preporod" su realizovane u različitim sredinama kao i ranijih godina (škole, mjesne zajednice, domovi kulture, otvorene scene, trgovi i sl.), a najčešće u povodu bošnjačkih i bosanskih praznika u toku godine, kao i u povodu Ramazanskog i Kurban-bajrama, Dana općine, Ajvatovice, raznih prigodnih akademija, Dana državnosti BiH itd. U realizaciji programa često je ostvarivana saradnja i održavani zajednički programi u saradnji s Domom kulture s kojim je ostvarena posebno dobra saradnja, zahvaljujući prije svega direktoru Doma

kulture. U svemu su svoj doprinos davali donjovakufski pjesnici i književnici, a posebno Samir Tahirović čiju knjigu *Kuća na četiri vode* je izdao Općinski odbor "Preporod" Donji Vakuf prije tri godine.

Svakako treba naglasiti podršku Radija Donji Vakuf kroz redovno i objektivno objavljivanje informacija, priloga i rezultata o aktivnostima Općinskog odbora "Preporod" Donji Vakuf.

Aktivnosti koje su realizovane u toku godine po mjesecima:

Januar: Konkurs za takmičenje učenika osnovnih škola iz područja kulturno-umjetničkog stvaralaštva.

Mart: U povodu dolaska proljeća organizovana je, kao i prethodnih godina, tradicionalna svenarodna zabava, koja se stoljećima provodi, na Baginoj strani pored Sahat kule.

Dvadeset šestog marta promovirana je knjiga našeg sugrađanina Mule Hadžića *Donji Vakuf u prostoru i vremenu*

April: Organizovan je, sada već tradicionalan, koncert svih sastava BZK "Preporod" Donji Vakuf za građane Donjeg Vakufa u Domu kulture. Prisutno je bilo više stotina posjetilaca.

Juni: Već duže od jedne decenije BZK "Preporod" Donji Vakuf je nezaobilazan i jedan je od glavnih faktora i nosilaca kulturnih programa koji se organiziraju u povodu Ajvatovice. Ove godine je bila posebna prilika, jer se održavala jubilarna 500 Ajvatovica. Zbog te činjenice smo u 2010. godini imali, do sada, najintenzivnije aktivnosti. Realizovali smo programe:

– otvaranje Ajvatovice, 5. juna na Musali u Pruscu;

– otvaranje šahovskog turnira, 10. juna u hotelu "Vrbas";

– promocija knjige *101 sevdalinka* autora prof. dr. Muniba Maglajlića, 22. juna u Domu kulture u Donjem Vakufu. Skup je realiziran pod radnim naslovom "Iskustva i budućnost bosanskog sevdaha" i imamo ambicije da se svake godine održava slična manifestacija pod istim naslovom s različitim sadržajima. Promotori su bili autor knjige dr. Munib Maglajlić, zatim mr. Kemal Čolak, predsjednik OO BZK "Preporod" Donji Vakuf, te prof. Amer Čolak.

– Organizacija programa 17. juna u povodom promocije poštanske marke izdate od JP BH Pošta u povodu 500. Ajvatovice;

– Realizacija kulturno-umjetničkog programa na Trgu Ibrahim-bega Malkoča u Donjem Vakufu 25. juna;

– Organizacija programa u povodu otvaranja šehidskog spomen-obilježja na Musali u Pruscu 26. juna;

– Organizovan je prigodan program prilikom susreta zvaničnika i privrednika gradova Akhisara i Inegola iz Turske s kolegama iz Donjeg Vakufa.

Juli: Hor BZK "Preporod" Donji Vakuf nastupio je na smotri horova i vokalnih ansambala u programu "Baščaršijskih noći 2010".

Septembar: U povodu Dana općine BZK "Preporod" Donji Vakuf bio je jedan od organizatora centralne kulturne manifestacije na trgu Ibrahim-beg Malkoč u Donjem Vakufu

– Održana je večer poezije;

– Organizovana je večer sevdaha.

Decembar: U povodu Kurban-bajrama organizovan je program za građanstvo, što je postala već tradicija, uz ogroman broj prisutnih. Manifestacija je održana u Domu kulture u Donjem Vakufu, a nastupili su pored ostalih hor BZK "Preporod" Donji Vakuf i hor Medžlisa Islamske zajednice Donji Vakuf■

Predsjednik
Kemal Čolak

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Dubrovnik

– 18. januara održana je književna večer, posvećena bošnjačkim književnicima: Mehmedaliji Maku Dizdaru, Meši Selimoviću, Abdulahu Sidranu, Enesu Kiševiću i Nedžadu Ibrišimoviću. Večer je održana u hotelu "Lero" u Dubrovniku: Izvođači su bili: Ženski zbor "Preporod", "Dubrovački zumbuli", Arnela Spahović – vokalni solist, Armina Džano – recitator, Džana Spahović, Elvis Agović – recitator, Minela Čampara – recitator i Himzo Oglečevac – recitator.

– 7. februara KDB "Preporod" sa svojim aktivistima i Ženskim zborom "Dubrovački zumbuli" čestvovali su kao gosti na HTV-u u emisiji "Prizma".

– U povodu 1. marta, Dana nezavisnosti BiH, organizirana je ''Bošnjačka noć'' 29. februara 2010. hotelu "Lero". Gosti su bili: predsjednik Matičnog odbora BiH "Preporod", prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik Svjetske federacije Albanaca gosp. Simoni Kuzmin, glavni imam Medžlisa Islamske zajednice u Dubrovniku Salkan ef. Herić, Ženski zbor "Preporoda" "Dubrovački zumbuli", Muški zbor "Behar" iz Goražda, KUD "Đulistan" iz Novog Pazara, Arnela Spahović – solistica, Alma Srebreniković – solistica, Lamija Aličelebić – solistica.

– U organizaciji KDB "Preporod" Dubrovnik, dubrovačke Bošnjakinje i Bošnjaci i građani Dubrovnika, u prekrasnoj dvorani hotela "Lero", svečano su obilježili Dan nezavisnosti svoje matične domovine Republike Bosne i Hercegovine, koji se slavi svake godine 1. ožujka / marta.

– 15. marta počeo je tečaj likovne umjetnosti. Predavači su bili profesori: Josip Škerlj, i Mišo Baričević, Ovaj tečaj pohađalo je pet djevojaka i mladića, članova novoformirane likovne sekcije u okviru "Preporoda" Dubrovnik, i trajao je do 15. maja 2010. godine. Polaznici su bili: Irmis Spahović, Indira Džano, Meliha Džano, Matija Lučić i Elvis Agović.

– 23. marta počeo je drugi po redu tečaj plesa naziva "Plesom protiv droge". Voditelj je bio Jozo prof. Serdarević. Tečaj plesa trajao je do 21. maja 2010. godine. U njemu je učestvovalo oko više od 80 djevojaka i mladića. Na završetku tečaja organizirano je takmičenje u plesu pojedinačno i u paru

– 4. aprila povodom Dana Grada Sarajeva, delegacija "Preporoda" Dubrovnik u sastavu: Izet Spahović predsjednik, Aziz Hasanović, Sado Bečić, Senad Elezović i Kemal Tursunović posjetili su "Preporod" BiH u Sarajevu i Ministarstvo za raseljena lica i izbjeglice BiH .

– 5. aprila delegacija iz "Preporoda" iz Dubrovnika položila je cvijeće na Most "Suade Dilberović" naše sugrađanke, prve žrtve agresije na Sarajevo.

– 22-25. aprila Na poziv Ministarstva za ljudska prava i iseljeništvo BiH, predstavnici "Preporoda" iz Dubrovnika i "Preporoda" iz Zagreba sudjelovali su na Međunarodnom sajmu knjiga u Sarajevu.

U sklopu tog predstavljanja na štandu "Bosanska riječ" nastupili su i predstavnici KDB "Preporod" iz Dubrovnika, Izet Spahović, predsjednik, i Kemal Tursunović Zmaj, autor triju knjiga, te predstavili "Preporodova" izdanja iz Dubrovnika: *Tanke životne žice sjevernoistočne Bosne* i *Bitka za Dubrovnik ' u domovinskom ratu 1991-1995.*

– 7. maja u organizaciji "Preporoda", BOD – bošnjačka omladina Dubrovnika posjetila je herojski grad na Drini Goražde i bila tri dana gost Centra za kulturu u Goraždu, gdje su se družili kroz razne aktivnosti, kulturu, sport i muziku. To je bio jedan od uzvratnih susreta omladine Dubrovnika i Goražda, a nadamo se da će ovo druženje prerasti u jednu tradiciju i proširiti se i na ostale gradove naše matične domovine Bosne i Hercegovine.

– 28. maja u spomen žrtvama srebreničkog genocida, iz Gruža je krenuo, četvrtu godinu zaredom, u Srebrenicu konvoj od 50 mladih dubrovačkih Bošnjaka Hrvatske i njihovih prijatelja pod nazivom "Da se nikad ne zaboravi", kako bi skrenuli pozornost javnosti na ovaj stravičan događaj koji se desio u srcu Evrope krajem 20. stoljeća.

– 19-21. juna Dani kulture "Preporoda" BiH i dijaspore, Zvornik 2010. godine. U Zvorniku, u matičnoj nam domovini Bosni i Hercegovini, održan je 16. po redu Zbor predsjednika općinskih društava Bošnjačke zajednice kulture "Preporod", na kojemu je sudjelovala i delegacija "Preporoda" iz Dubrovnika u sastavu Izet Spahović i Kemal Tursunović. Osim službenog dijela, koji je protekao u aktivnostima kroz radne grupe, nisu izostavljene ni kulturne aktivnosti koje su se odvijale kroz razne sadržaje koje su nam priredili domaćini.

– 11. jula, dani bolnog prisjećanja 13. godišnjica genocida u Srebenici. Naši aktivisti već peti put zaredom na ovaj datum idu u posjetu Memorijalnom centru u Potočarima, u spomen na srebrenički genocid nad Bošnjacima. Ove godine je sudjelovalo 20 djevojaka i mladića iz Dubrovnika, koji su odali dužno poštovanje prema srebreničkim žrtvama genocida.

– 1. augusta u Goraždu je održan "Trinaesti internacionalni Festival prijateljstva i folklora mladih BiH i dijaspore", koji je svojom dugogodišnjom tradicijom i bogatim sadržajima postao prepoznatljiv diljem ovih regionalnih prostora, pa i svijeta. Goraždani po svom prepoznatljivom gostoprimstvu i ljubaznosti, rado su dočekali, smjestili i ugostili 15 gostujućih KUD-a, među kojima i nas 25 članova "Preporoda" iz Dubrovnika. U ovako veličanstvenom programu Festivala, iz Republike Hrvatske, a u ime grada Dubrovnika, sudjelovao je i naš mješoviti zbor "Dubrovački zumbuli".

– 20. augusta, u organizaciji KDB "Preporod" Dubrovnik i Bošnjačke nacionalne zajednice u općini Župa – dubrovačka, organiziran je zajednički iftar za 80 postača. Ovo je bio deseti po redu iftar, koji je postao već i tradicionalan, gdje se okupljaju pretežito mladi postači, a poslije teravih-namaza nastavlja druženje do kasno u noć. Ovakvim i sličnim okupljanjima želimo podstaći našu omladinu da ne gube svoje dragocjeno vrijeme u besposlicama, uz televizijske programe i nekorisna sijela, da shvati kako nije bitan čovjekov izgled, nego njegovo srce i djela koja čine, a što stoji i u Kur' anu Časnom.

– 23. decembra i Smotra bošnjačkih zborova u Zagrebu. Rijetko se dogodi da na samom početku otvaranja Smotre bošnjačkih zborova publika ostvari interakciju i zapjeva s izvođačima izvornih sevdalinki. A upravo se to dogodilo u prepunoj dvorani zagrebačkog kazališta – Travno. Naime, već na prve glasove sevdaha koje su izvele zagrebačke "Arabeske" publika je ustala pjevala zajedno sa izvođačima, te aplauzima koji nisu prestajali, dala još veću intonaciju raspjevanoj mladosti.

Na ovoj I smotri zborova u Zagrebu učestvovali su i naš mješoviti zbor "Preporoda" "Zumbuli i Dilberi", ženski zbor "Bulbuli" iz Zagreba, komorni mješoviti zbor "Bosana" iz Zagreba, "Arabeske" iz Zagreba, mješoviti zbor "Sevdalije" iz Rijeke, ženski zbor "Raške bulbulice" iz Pule, vokalni ansambl iz Bugojna i solisti i orkestar ansambla "Bosana" iz Zagreba.

Organiziranje ovakvih manifestacija je najbolji način očuvanja tradicije, odnosno pjesmom i plesom najlakše privući pripadnike manjina da se uključe u rad Društva.

– 6. novembra III smotra folklora i kulturnog stvaralaštva Bošnjaka u Puli, u Republici Hrvatskoj. U organizaciji KUD "Bosna" iz Pule, a pod pokroviteljstvom Istarske županije i bošnjačkih asocijacija održana je III po redu smotra folklora Hrvatske u sportskoj dvorani "Mate Parlov". Osim KUD-a iz Hrvatske, sudjelovali su KUD-a iz BiH, Slovenije, Crne Gore ukupno 16 kulturno umjetničkih društava. KDB "Preporod" Dubrovnik sa svojim ženskim zborom "Zum-

buli" predstavljali su naš grad Dubrovnik i Dubrovačko-neretvansku županiju, na ovoj, jednoj od najvećih smotri folklora nacionalnih manjina u Hrvatskoj. Osim ove velebne manifestacije, održan je Kongres dijaspore Bosne i Hercegovine. Održan je i okrugli sto o temi "Bošnjačka dijaspora", koji je otvorio uvaženi muftija Ševko ef. Omerbašić, na kojemu je sudjelovalo veliki broj uglednih Bošnjaka iz cijeloga svijeta. Dubrovnik i Dubrovačko-neretvansku županiju predstavljali su Izet Spahović, predsjednik KDB "Preporod", Sado Bečić, predsjednik Vijeća bošnjaka Dubrovačko-neretvanske županije, i Sead Ramčić, predsjednik Bošnjačke demokratske stranke u Hrvatskoj. Ova smotra dala je dobar uvid u stanje bošnjačkih KUD-a, i njihovog amaterizma koji je još jedan od najčešćih manjinskih aktivnosti. Veseli činjenica da se u njihov rad uključuje sve više mladi ljudi koji su u svoja srca utkali ponos i kulturu, te daju do znanja de nema straha od zaborava bosanskih običaja, što je i ova smotra u Puli pokazala.

– 25. novembra dubrovački Bošnjaci proslavili Dan državnosti svoje matične domovine Bosne i Hercegovine. U bisernom i slobodarskom gradu Dubrovniku odjekivale su prelijepe sevdalinke, igre razigrane mladosti, čuli se zvuci harmonike, tambure i bosanskog saza, miris prelijepih djevojaka "Dubrovačkih zumbula", izazivajući ovacije u dušama vesele publike. Sve se ovo događalo u prekrasnom ambijentu pred prepunom salom kompleksa "Vila Rašica" u Dubrovniku uz prepoznatljiv kulturno-zabavni program. Ovaj datum, 25. novembar, KDB "Preporod", Vijeće Dubrovačko-neretvanske županije, Udruga Bošnjaka branitelja Domovinskog rata i Bošnjačka nacionalna zajednica u općini Župa – dubrovačka simbolično obilježavaju svake godine■

Predsjednik
Izet Spahović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Foča

U 2010. godini napravili smo plan i program naših aktivnosti, koji je podijeljen u dva dijela.

Prvi dio čine operativni primarni zadaci:

– Organizovanje zajednice;

– Organizovana su dva potrebna tijela po Statutu;

– Održali smo tradicionalno druženje i zajednički iftar u Hotelu "Zelengora" u Foči, 20. augusta 2010. To je prvi put nakon rata 1992.-1995. da se okupe Fočaci i prijatelji Foče u centru grada. Druženju su prisustvovala 94 člana. Ovaj događaj popratili su elektronski mediji i štampa.

Smatramo značajnim uspjehom da se upisala na Studije Medicine u Foči prva Bošnjakinja Dženana Gabela i zajednica joj je obezbijedila donaciju (kompjuter). Donator je bio prof. dr Nedžad Branković, kome se i ovom prilikom zahvaljujemo. Zajednica će nastojati da joj se obezbijedi stipendija.

Glavni problemi bili su, a oni će biti i u narednom periodu, nedostatak finansijskih sredstava te poslovnog prostora.

Zajednica je trenutno smještena u kući predsjednika Ismeta Hotovića.

Zajednica je dobila 1.000,00 KM od Glavnog odbora BiH "Preporod" na čemu se zahvaljujemo.

Planovi za 2011. godinu:

1. Finansijska konstrukcija:

– Rješavanje smještaja zajednice;

– Održavanje tradicionalnog ramazanskog druženja s dodatnim sadržajem;

– Održavanje Dana dijaspore s kulturnim i sportskim sadržajem;

– Planiramo i izdavačku djelatnost■

Predsjednik
Ismet Hotović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Goražde

BZK "Preporod" Goražde organizovao je treći sedmodnevni seminar o "Kulturi i istoriji islama" od 5. do 11. januara 2010. Predavač je bio Bilal Dervišić, prof. i hafiz Abdulah Dervišić. Program seminara je bio cjelodnevni, a počinjao je u 9:00 h radom s djecom, poslijepodne je program bio namijenjen ženama, a od 19:00 do 21:00 h je program za muškarce. Seminar je obuhvatio pet oblasti iz historije i kulture islama. Za sve polaznike seminara organizovan je kviz znanja iz oblasti koju su učili na seminaru i podijeljene su nagrade najboljim.

– 27. marta u prostorijama BZK "Preporod" Goražde organizovano je predavanje o temi "Emanet je najveće dobro dunjaluka". Gost predavač je bio mr. Sanin Musa.

– Održano predavanje o temi "Uputa najveće dobro ovoga svijeta" u prostorijama BZK "Preporod" Goražde. Predavač mr. Sanin Musa.

– U prostorijama BZK "Preporod" Goražde održano predavanje o temi "Vrijednost znanja i poštivanje učenih", predavač hafiz prof. Bilal Dervišić

– Kapitalno dijelo zbirka hadisa *Sahihu-l-Buhari,* koje je rađeno duže od 40 godina, BZK "Preporod" Goražde dobio je na poklon od direktora Kulturnog centra "Kralj Fahd" iz Sarajeva za svoje članove.

– Safvet (Mustafa) Halilović, profesor tefsira i kur'anske antropologije na Islamskom pedagoškom fakultetu Univerziteta u Zenici, te član Vijeća povjerenika Svjetske unije islamskih učenjaka, posjetio je Goražde, u organizaciji BZK "Preporod" Goražde i Goraždanskog muftijstva, u petak 23. aprila 2010. i održao hutbu u Sinan-begovoj džamiji. Zatim je posjetio Kayseri džamiju i u prostorijama BZK "Preporod" Goražde održao predavanje o temi "Kako izabrati pravog uzora".

– Hajrija Pleh, najbolja učenica OŠ "Harudina Fahri Baščelija", od članova BZK "Preporod" Goražde dobila bicikl je za osvojeno prvo mjesto na kantonalnom takmičenju iz matematike i vjeronauke. Neka je Allah, dž.š., pomogne da uvijek bude ponos bošnjačkog naroda. Hediju je uručio predsjednik BZK "Preporod" Goražde sa Čeljo Senadom.

– Predsjednik BZK "Preporod" Goražde, Nedžad Kurtović, s članovima je posjeto imama Hasana ef. koji sa svojim hanumom Vasvijom živi i radi u Višegradu. Ova posjeta je nastavak aktivnosti BZK "Preporod" Goražde u obilasku i pomoći povratnicima u istočnu Bosnu. Samo najljepše riječi se mogu reći o ovom mladom bračnom paru i njihovom gostoprimstvu koje su nam priredili.

– Predstavnici HO WEFA iz Njemačke posjetili BZK "Preporod" Goražde. Predstavnici ove HO su upoznati s aktivnostima BZK "Preporod" Goražde i daljnim programom rada. U toku svoje posjete su zajedno sa članovima BZK "Preporod" Goražde posjetili izložbu ratnih slika u Centru za kulturu Goražde, obišli grad, spomen izletište Rorovi, ratnog komadanta Pelama i FK "Gazije" na treningu. U narednom periodu se očekuje bolja saradnja.

– Zamjenik načelnika Općine Kečioren iz Ankare Rešat Ozčan posjetio BZK "Preporod" Goražde. U toku posjete potpisan je protokol o bratimljenju između FK Kečioren "Baglumspor" i FK "Gazije" BZK "Preporod" Goražde. Ovom prilikom zamjenik načelnika Općine Kečiren je poklonio FK "Gazije" 22 trenerke, 5 komleta dresova i 5 fudbala. U narednom periodu se očekuje još veća i aktivnija saradnja ovih dvaju klubova. Pored potisivanja povelje zamjenik načelnika Općine Kečioren imao je i niz sastanaka i druženja s članovima BZK "Preporod" Goražde. Ova povelja je historijska za grad Goražde i BZK "Preporod", jer pokazuje ozbiljnost i kvalitet rada ovog društva.

– U Prostorijama BZK "Preporod" Goražde pred 40-ak posjetilaca u nedjelju, 16. maja 2010. godine, u 20 i 30 min. održano je predavanje o temi "Rezultati pozivanja u dobro". Gost predavač je prof. Bilal Dervišić iz Sarajeva. Ovo je još jedno u nizu predavanja koje organizuje BZK "Preporod" Goražde. Pored predavanja za muškarce, u 18 i 30 je organizovano predavanje za žene.

– Kurs engleskog jezika je trajao tri mjeseca, a održavan je u prostorijama BZK "Preporod" Goražde. Profesor engleskog jezika Evelina Macić je u ovom periodu nastojala da poveća zananje engleskog jezika kod polaznika, u čemu je i uspjela, jer su svi polaznici popravili svoje ocjene u školama iz engleskog jezika. Na kraju kursa polaznicima su uručene diplome o završenom kursu i po jedna knjiga kao nagrada za njihov trud. U narednom periodu će se nastaviti s edukativnim programom u okviru BZK "Preprord" Goražde.

– 23. maja pedeset studenata iz Turske i BiH posjetilo je Goražde, a domaćin je bio BZK "Preporod" Goražde. U toku posjete studenti su posjetili spomen-obilježje u Podlozju gdje je ubijeno više od 40 mještana 22. maja 1992. godine

od njihovih komšija Srba. Čas historije je održao general Sead Delić, kome su u ovom pokolju stradali otac i majka. Poslije su obišli grad i upoznali se s historijom Goražda. Poslije podne-namaza održana je prezentacija u prostorijama BZK "Preporod" Goražde, u koju su učestvovali svi prisutni. Na spomen-obilježju Rorovi su imali čas historije, na kome su upoznati o agresiji na Goražde i herojskoj odbrani goraždanskih boraca. Poslije toga su u sportskoj sali OŠ "Fahrudin Fahro Baščelija" održali kviz znanja.

– Članovi umjetničke radionice BZK "Preporod" Goražde poklonili su sliku Kayseri džamije koju je nacrtao Adnan Salković imamu istoimene džamije u Goraždu hfz. Aliji Rahmanu.

– U prostorijama BZK "Preporod" Goražde je potpisan ugovor između članova i njihovih roditelja i FK "Gazije" Goražde. Ovim načinom se želi osigurati podrška roditelja u edukativno-sportskom programu koji realizuje FK "Gazije" iz Goražda.

– Gostovanje predsjednika BZK "Preporod" Goražde na TV 5 u Istanbulu sa Selimom Kurtom kao voditeljom i Rešatom Ozčanom domaćinom te gostima iz "Elči Ibrahim-pašine medrese" iz Travnika, predvođene sa dr. Ahmedom Adilovićem. Posjeta Muftije Kayserija Šabana Isleka s Rešatom Ozčanom i Azrom Karović.

– Zamjenik premijera Turske gosp. Hisein Tanriveredi i načelnik Općine Kečioren Mustafa Ak sa svojim pomoćnicima posjetili BZK "Preporod" Goražde i tom prilikom donirali kopačke svim članovima FK "Gazije". Ovim gostima su uručene slike Kayseri džamije.

– BZK "Preprod" Goražde je organizovao četvrti sedmodnevni seminar "Istorija i kultura islama" od 5. do 12. jula 2010. godine. Predavač je bio prof. Bilal Dervišić.

– Progam s članovima FK "Gazije" Goražde u učenju arapskog pisma. Predavač je Sead Kumro, student islamskih nauka u Medini.

– U toku ramazana predstavnici BZK "Preporod" Goražde su organizovali niz aktivnosti: predavanje o ramazanu koje je održao prof. Elvedin Pezić; podjelu ramazanskih paketa; podjela 80 kg. hurmi, letaka, knjiga i prodajni punkt s knjigama, DVD-ma, CD-ma, ispred Kayseri džamije u Goraždu.

– Posjeta predsjednika BZK "Preporod" Goražde općini Kičoren za vrijeme ramazana.

– Počela mektebska pouka 2010/2011. god. polaznika mekteba Kayseri džamije u prostorijama BZK "Preporod" Goražde. Mualim prof. hfz. Alija Rahman imam Kayseri džamije u Goraždu.

– Kurs turskog jezika u prostorijama BZK "Preporod" Goražde za fudbalere FK "Gazije" Goražde.

– Predstavnici BZK "Preporod" Goražde podijelili bajramske paketiće za učenike specijalnog razreda OŠ "Fahrudin Fahro Baščelija" u Goraždu.

– FK "Gazije" Goražde i BZK "Preporod" Goražde organizovali peti bajramski turnir u malom nogometu za djecu do 14 god. Na turniru je učestvovalo osam ekipa iz Goražda. Prvo mjesto i vrijedne nagrade, pehare, diplome i knjige je osvojio FK "Drina". Proglašen je i najbolji igrač Nedim Kurtović i najbolji golman Neir Čulov. Sponzor turnira je "BH Telekom" direkcija Goražde.

– BZK "Preporod" Goražde organizovala nabavku, klanje i podjelu kurbanskog mesa za stanovnike istočne Bosne. Kupljeno je 6 krava za koje je obezbijedila sredstva HO IHH iz Istanbula. Više od dvije tone mesa podijeljeno je na prostoru istočne Bosne. Gotovo 600 kg je dato Kantonalnoj bolnici, članovima UG mentalno retardiranih, povratnicima u Kaoštice, općina Višegrad, članovima BZK "Preporod" Goražde, socijalno ugroženim u Goraždu i Vitkovićima.

– Održano predavanje u prostorijama BZK "Preporod" Goražde. Tema predavanja "Islam kao alternativa" predavač je bio prof. Bilal Dervišić.

– Predstavnici HO IHH iz Istanbula posjetili BZK "Preporod" Goražde i podijelili bajramske hedije najmlađim članovima.

– Studenti I Turskog i Internacionalnog univerziteta na Ilidži počeli sa gradnjom studentskog vakufa za proizvodnju poljoprivrednih proizvoda u Ustikolini kod Goražda.

– U saradnji s BZK "Preporod" Goražde HO IHH iz Istanbula posjetila poplavljeno Goražde i Ustikolinu te obezbijedila 100 paketa prehrambenih u vrijednosti 50 KM i 100 higijenskih paketa u vrijednosti 15 KM. Kupili su 10 šporeta na čvrsto gorivo i 25 metara drva, 100 deka, 85 kišnih kabanica, pet pari ribarskih čizama za specijalne snage MUP BPK-a, i podijelili određenu količinu novca za najugroženije stanovnike Goražda i Ustikoline.

– Predstavnici BZK "Preporod" Goražde podijelili svim učenicima od 1. do 5. razreda OŠ "Fahrudin Fahro Baščelija" pletene rukavice. Ova podjela će se nastaviti u narednom periodu i ostalim OŠ na području Kantona.

– Press konferencija koju su organizovali studenti IUS-a na Ilidži. U toku ove konferencije obratio se predsjednik BZK "Preporod" Goražde, Nedžad Kurtović i u jednosatnom obraćanju prisutne studente i profesore upoznao o stanju u Goraždu prije u toku i poslije agresije. Ovim presom se krenulo u realizaciju osnivanja vakufa za proizvodnju hrane, a pokretači ovog projekta su studenti sa IUS-a.

– Dopremljena pomoć poplavljenim stanovnicima Goražda koju su prikupili stanovnici Općine Cazin. Akciju je pokrenulo UG "Srce Cazina" zajedno sa načelnikom Općine Nerminom Ogrešević, Medžlisom IZ-e Cazin, Crvenim krstom i RTV Cazin. Kordinator ove akcije je bila BZK "Preporod" Goražde. U ovoj akciji je prikupljeno više od 17.000 KM u novcu (Općina Cazin 5.000 KM, Medžis IZ-e 9.700 KM koje su uplatili na račun Medžlisa IZ-e Goražde i UG "Srce Cazina" 3100 KM) i jedan veliki kamion pomoći u hrani, ćebadima, posteljinama, lijekovima, madracama i sanitetskom materijalu. Akcija će se nastaviti.

– Članovi BZK "Preporod" Goražde posjetili su Općinu Ustikolina i u OŠ "Ustikolina" svoj djeci podijelili pletene rukavice i uplatili obroke za tri učenika. S članovima BZK "Preporod" Goražde bili su prisutni predstavnici lokalne zajednice Ustikolina.

– Posjeta članovima kolektivnog smještaja i podjela paketa s hranom■

Predsjednik
Nedžad Kurtović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gornji Vakuf

Kao i svake godine i 2010. je BZK "Preporod" Gornji Vakuf imao pune ruke posla. Zahvaljujući materijalnoj pomoć Fondacije za bibliotečku djelatnost iz Sarajeva realiziran je projekt "Dopunjavanje fonda biblioteke", koji je povećao fond u biblioteci za još 200 novih izdanja. Osim Fondacije, i neka fizička lica su donirala određeni broj naslova za našu biblioteku.

BZK "Preporod" Gornji Vakuf teži ka poboljšanju svog rada pa je tako za potrebe rada svojih sekcija nabavio muzičke instrumente, fotoaparat i dr. opremu. U septembru su formirane nove sekcije: historijska, plesna i sekcija savremene umjetnosti.

Organizirane su razne manifestacije i posjećeni gradovi u Bosni i Hercegovini:

U organizaciji BZK "Preporod" Gornji Vakuf Medžlisa IZ Gornji Vakuf, i Centra za kulturu i obrazovanje Gornji Vakuf – Uskoplje, 13. februara 2010. godine organizirana je tribina s nazivom "Hafiz Bugari u našem gradu".

Povodom Prvog marta, Dana nezavisnosti Bosne i Hercegovine, održana je Svečana akademija na kojoj je učestvovao hor BZK "Preporod" Gornji Vakuf proučio nekoliko ilahija.

–14. aprila 2010. sa početkom u 18,00 sati, u Centru za obrazovanje i kulturu održana je Svečana akademija organizirana od Koordinacionog odbora boračkih organizacija općine Gornji Vakuf – Uskoplje koju čine: Jedinstvena organizacija boraca (JOB), RVI Gornji Vakuf, OPŠ i PB Gornji Vakuf, Savez udruženja boraca Narodnooslobodilačkog rata, Patriotska liga, Ratni rezervni sastav policije, udruženje "Branioci grada", udruženje "Goranovi" i Udruženje logoraša.

Hor BZK "Preporod" Gornji Vakuf proučio je nekoliko ilahija.

Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Gornji Vakuf i Centar za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf – Uskoplje 19. maja 2010. godine *(srijeda)* sa početkom u 19,00 sati organizirao koncert folklornog ansambla "K I T K A" iz Makedonije.

U organizaciji Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Gornji Vakuf u Centru za obrazovanje i kulturu je upriličen 3. Međunarodni festival ilahija i kasida "Gornji Vakuf 2010."

Festival je otvoren 4. juna, kada je predviđena dodjela plaketa i zahvalnica učesnicima i svima koji su pomogli organizaciju ovog događaja te prezentacija rada "Preporodovih" sekcija i promotivnog CD-a Festivala.

U okviru revijalnog programa, dan kasnije predstavili su se horovi "Isa-beg" iz N. Pazara,"Nurullah" iz Blagaja, "En-Nur" Drežnica, "Dah ljubavi" Sarajevo, hor "Isabeg" iz Novog Pazara, te solist Rafid Subašić, Adin Čalkić i Selma Huseinbegović.

U takmičarskom dijelu programa, 6. juna, sudjelovali su horovi "Gazija" Kiseljak, "Hilal" i "Svitanje" Sarajevo, "Mošus" Brčko, "Atik" Bijeljina, "El-Ihlas" Stolac, "Selimija" iz Doboja te hor BZK "Preporod" Gornji Vakuf, Hor U.B.O "Gazija" Kiseljak, Hor "Hilal" Sarajevo, Hor "Svitanje" Sarajevo, Hor "Mošus" Brčko, Hor "Atik" Bijeljina, Hor "Rejjan" Prijedor, Hor "Selimija" Doboj i domaćin Hor BZK "Preporod" G.Vakuf.

Stručni žiri u sastavu: Edin Fazlić, Kenan Macković i Saudin Cokoja na kraju je odlučio da titulu najboljeg hora i iznos od 700,00 KM ponese domaćin – Hor BZK "Preporod" Gornji Vakuf. Drugo mjesto i novčanu nagradu u iznosu od 500,00 KM osvojio je Hor "Selimija" iz Doboja. Treće mjesto i nagradu u iznosu od 300,00 KM osvojio je Hor U.B.O "Gazija" Kiseljak.

Kao gosti nastupili su solisti sarajevskog "El -Fatiha", Edin Fazlić i Kenan Mačković.

Nakon programa uslijedio je vatromet i after party koji su organizatori pripremili za sve učesnike. Najznačajnije za ovaj međunarodni festival je to što je uvršten u Strategiju razvoja naše Općine i turističku ponudu Srednjobosanskog kantona.

– 18. juna 2010. u organizaciji Dramske sekcije BZK "Preporod" G. Vakuf održana je predstava za najmlađe "Ko je ukrao dnevnik".

Povodom Vjersko-kulturne manifestacije "Dani Ajvatovice 2010" BZK "Preporod" je učestvovao na svim programima organiziranim na području naše općine.

– 31. jula 2010. organizirana je posjeta folklornog ansambla BZK "Preporod" Gornji Vakuf Ključu i Sanici, gdje su učestvovali na tamošnjoj smotri folklora.

U sklopu aktivnosti BZK "Preporod" Općinsko društvo Gornji Vakuf, članovi sekcija i upravnog odbora predvođeni predsjednikom Alijom Filanom, posjetili su bosanskohercegovački grad Jajce i učestvovali na "Večeri duhovne muzike" , koju je organiziralo KUD "Stari grad" Jajce.

Gornjovakufski organak "Preporoda" u Jajcu se predstavio s nekoliko sekcija. Prvi su nastupili članovi hora, koji su izveli blok od šest ilahija. Nakon toga uslijedio je nastup folklornog ansambla, a predstavili su se s dvije koreografije. Prisutnim gostima i zvanicama u Domu kulture u Jajcu predstavi-

li su se i članovi sekcije narodni ansambl, koji su izveli nekoliko tradicionalnih bosanskohercegovačkih sevdalinki i dvije gornjovakufske pjesme. U okviru manifestacije "Dani deblokade Gornji Vakuf 1992-2010" u petak je na platou ispred Osnovne škole "Gornji Vakuf" upriličena promocija monografije *Vrata Bosne – Gornji Vakuf*, koja je rađena prema ideji Upravnog odbora Organizacije porodica šehida i poginulih boraca Gornji Vakuf. Prisutnima se predstavio hor BZK "Preporod" Gornji Vakuf, koji je izveo nekoliko pjesama koje su se pjevale u najtežim trenucima u odbrambeno-oslobilačkom ratu.

– 10. augusta 2010. godine organizirano je treće "Veče bošnjačke kulture" na kojem su učestvovali i BZK "Preporod" Prozor, BZK "Preporod" Jajce, horska sekcija i folklorni ansambl BZK "Preporod" Gornji Vakuf.

U okviru kulturno-zabavne manifestacije "Fojničko ljeto" folklorni ansambl gornjovakufskog ogranka BZK "Preporod" nastupio je na Četvrtoj smotri foklora u Fojnici. Osim gornjovakufskog foklornog ansambla, na ovogodišnjoj smotri foklora učestvovala su i kulturno-umjetnička društva iz Visokog, Jajca, Blagaja, Kiseljaka te domaćini iz Fojnice. Program je počeo defileom kroz grad od Osnovne škole "Muhsin Rizvić" do mjesta održavanja programa "Aquapark". U ime organizatora KUD "1001 noć" prisutnim gostima se obratio predsjednik Amir Bajrektarević, koji se zahvalio svim gostima na dolasku, a općini Fojnica na finansijskoj pomoći, bez koje realizacija Četvrte smotre folklora ne bi bila moguća. U povodu Ramazanskog bajrama u sali Centra za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf – Uskoplje održana je svečana akademija. Hor BZK "Preporod" Gornji Vakuf predstavio se s izvedbom ilahija i kasida, Narodni ansambl, najmlađa sekcija koja djeluje u okviru BZK "Preporod" Gornji Vakuf osvježila je gornjovakufsku publiku izvedbom tradicionalnih bošnjačkih pjesama – sevdalinki. BZK "Preporod" je bio organizator javne tribine o temi "Vjerom protiv droge", koja je održana u prepunoj sali Centra za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf – Uskoplje. Gost večeri hafiz Sulejman Bugari, koordinator svih centara za borbu protiv ovisnosti od droga u ime Rijaseta Islamske zajednice u BiH, u svom prepoznatljivom stilu govorio je o ovisnosti, problemu sa kojim se susreće i bori veliki broj mladih osoba u BiH.

Prvog oktobra 2010. godine Općina Gornji Vakuf – Uskoplje slavi dan Općine. Sa početkom u 10,00 sati u sali Centra za obrazovanje i kulturu održana je svečana sjednica Općinskog vijeća. Tom prilikom načelnik Sead Čaušević uručio je zahvalnice Općine Miji Batiniću za uspješan rad na polju nauke i Mahmutu Drini za uspješan rad na polju sporta. Povelja s grbom Općine za uspješan rad na polju privrede uručena je "Saraj komerc d.o.o." Gornji Vakuf – Uskoplje, dok je za uspješan rad na polju kulture nagrađen ogranak HKD "Napredak" koji djeluje u Općini Gornji Vakuf – Uskoplje.

U okviru obilježavanja dana Općine organiziran je "Međunarodni turnir u karateu za djecu i kadete – Sloga 7", a predviđeno je da tradicionalna manifestacija

"Uskopaljske jeseni" bude dio ovog programa. Prigodnim kulturno-zabavnim programom gostima su se predstavili članovi sekcija Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" Gornji Vakuf-Uskoplje i Hrvatskog kulturnog društva "Napredak" Gornji Vakuf-Uskoplje.

Narodni ansambl BZK "Preporod" Gornji Vakuf kroz nekoliko tradicionalnih bošnjačkih pjesama – sevdalinki učestvovao je na svečanoj akademiji povodom Kurban-bajrama. Predavač je bio dr. hafiz Safvet ef. Halilović u. sali Centra za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf – Uskoplje .

Hor BZK "Preporod" s nekoliko ilahija je učestvovalo na svečanoj akademiji povodom nove 1432. hidžretske godine organizirane u Centru za obrazovanje i kulturu Gornji Vakuf – Uskoplje.

–2. marta 2010. održan je prigodan program povodom Dana nezavisnosti.

Na svim održanim mevludima "Sjećanje na šehide" na području općine Gornji Vakuf – Uskoplje, Bugojno učestvovale su i sekcije BZK "Preporod" G. Vakuf.

U organizaciji Javna ustanova "Centar za obrazovanje i kulturu" Gornji Vakuf – Uskoplje, 24. novembra 2009., održana je svečanost povodom "Obilježavanja Dana državnosti Bosne i Hercegovine". Na manifestaciji su, također, učestvovale horska, muzička i folklorna sekcija BZK "Preporod" G. Vakuf.

U okviru projekta "Živjeti a ne zaboraviti – 15. godišnjica pogibije komadanta Gorana Čišića" 18. decembra 2010. u Centru za obrazovanje i kulturu održana je akademija u organizaciji Udruženja boraca "Goranovi" povodom 15. godišnjice od pogibije ovog velikog gornjovakufskog heroja. Nastupili su i članovi narodnog ansambla BZK "Preporod" Gornji Vakuf.

Osim navedenog, BZK "Preporod" Gornji Vakuf je izradio svoju web stranicu **www.preporod-gv.ba** na kojoj se mogu naći sve potrebne informacije o radu društva■

Predsjednik
Alija Filan

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gračanica

– 22. januara održana je promocija knjige *Kako doživjeti stotu* Senaida Kahrimanovića. Promotori su bili prim. dr. Abdulkadir Šišić i mr. Nerminka Junuzović.

– 26. februara otvorena izložba slika za Dan državnosti. Izlagalo je 12 članova društva u Domu kulture.

– Književni susreti u Srebreniku, na kojim su učestovala četiri pjesnika

– Proljetna izložba slika u Tuzli ULUTKA. Izlagalo je sedam članova.

– 30. juna – promocija knjiga Jusufa Trbića iz Bijeljine: *Majstori mraka* i *Semberija u stihu i srcu* u dershani Medrese.

– Promocija romana *Izjava* Zlatka Dukića iz Tuzle u dershani Medrese

– 1. jula – doček turske folklorne grupe "Pendik". Grupa je otvorila manifestaciju "Ljeto pod lipama Gračanice".

– 13. jula – tradicionalna izložba slika na terasi Medrese, zatim izložba levhi Rasima Maslića iz Travnika.

– Izložba levhi u drvetu i drugih predmeta Alije Dervišević.

– 15. jula – književni susreti na terasi Medrese. Učešće naših članova s gostima iz Srebrenika.

– 23. jula – promocija knjige Bajre Perve *Razgovori* 3 iz Sarajeva. Promotori su bili mr. Šaban Nurić i Bajro Džafić. Promocija održana na terasi Medrese.

– Izložba levhi i rezbarenih predmeta Alije Dervišević u Domu kulture Kladanj povodom manifestacije "Djevojačka pećina".

– 9. augusta – Predramazanski koncert terasa "Osman-kapetanova" medresa. Učesnici su bili: Ibrahim Jukan, Jakub Džafić, Nisveta Kantardžić, Amir Mašić i Alisa Brkičević.

– Izložbe slika i levhi.

– Izložba keranja (Udruženje "Gračaničko keranje").

– Modna revija okeranih šamija.

– Učesnici slikari "Preporoda" i drvorezbara Alije Dervišević. Slikari: Refka Čajić, Enes Imamović, Fikret Ćurić, Amira Tataragić, Mehmed Alić, Refik Mustajbašić i Emina Ibrahimović

– Obilježen Bajram u krugu članova "Preporoda" s gostima.

– Memorijalni sastanak povodom smrti mladog člana slikara Aldina Mehinovića u prostorijama "Preporoda".

– Književni krug održao svoje susrete u Osman-kapetanovoj medresi.

– Izložba slika u Brčko Distriktu povodom Bajrama

– Izložba levhi u drvetu i drugih rezbarenih predmeta. Učesnici su bili: Refka Čajić, Enes Imamović, Fikret Ćurić, Meliha Sulejmanović, Gordana Mehmedagić, Emina Ibrahimović, Elma Džinić i Nisveta Kantardžić.

– 25. oktobra – izložba slika i levhi u Tuzli ULUTKA, na kojoj je učestvovalao sedam članova.

– 9. decembra – izložba slika i učešće pjesnika koji su u toku 15 godina imali učešće u časopisu "Gračanički glasnik". Učestvovali su: Muhamed Dautović, Jakub Džafić, Amir Mašić, Nisveta Kantardžić, Mirza Dedić, Harun Ćudić i slikari: Refka Čajić, Refik Mustajbašić, Fikret Ćurić, Enes Imamović, Anida Letić, Elma Džinić i Mehmed Alić Gljiva■

Predsjednica
Refka Čajić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Gradačac

BZK "Preporod" Gradačac već je dvadesetu godinu najznačajniji nosilac kulturnih zbivanja u općini, a na posljednjoj sjednici Izvršni odbor je konstatirao da smo planirane sadržaje, i još mnogo više, u cijelosti realizirali i pored otežavajućih finansijskih okolnosti.

Napominjemo da smo sadržaje prilagođavali državnim i vjerskim praznicima, te ih usklađivali i sa tradicionalnim manifestacijama općine Gradačac.

Ovim sažetim Izvještajem navodimo aktivnosti realizirane po mjesecima:

– 22. januara – promocija romana *Utjeha* autorice Nizame Čaušević iz Janje. Knjigu je promovirala doc. dr. Azra Verlašević, profesorica na Filozofskom fakultetu u Tuzli, uz prisustvo autorice.

– 26. januara – u čast 1. marta promovirana je knjiga prof. dr. Husnije Kamberovića *Mehmed Spaho: 1873-1939. – politička biografija*. Moderator promocije bio je prof. dr. Munib Maglajlić, a promotor prof. dr. Fehim Nametak.

– 12. aprila – prezentacija nove knjige autora Vahida Klopića iz Gradačca *Kad paprat ozeleni*. Knjigu je promovirala Sadeta Subašić, prof., a upriličena je i pozorišna predstava istog autora pod naslovom *Kandidat br. 1*.

– 10. maja, u okviru kulturno-vjerske manifestacije "Dani islamske kulture" u Gradačcu, a u saradnji sa Medžlisom Islamske zajednice, realiziran je Okrugli sto o temi "Recepcija islamske kulture u Evropi". Učestvovali su: dr. Ismet Bušatlić, dekan Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu, dr. Nusret Isanović, Islamski pedagoški fakultet u Zenici, mr. Mustafa Prljača, Sarajevo, i mr. Nusret ef. Kujraković, glavni imam, kao učesnik i moderator Okruglog stola.

– 28. maja, u okviru manifestacije "Gradačački književni susreti", u prostorijama "Preporoda", HKD "Napredak" Gradačac upriličilo je promociju knjige *Gutači vremena* autorice Jagode Iličić iz Tuzle. Uz moderatoricu Zoricu Barišić, knjigu je gledateljstvu predstavio književnik Šimo Ešić.

– 28. maja – promocija knjige *101 sevdalinka* priređivača prof. dr. Muniba Maglajlića, a u izdanju BZK "Preporod" Gradačac. Knjigu je promovirala dr. Amira Turbić-Hadžagić, profesorica Filozofskog fakulteta u Tuzli. Uz moderatoricu Kadru Abdulahović, promociju su obogatili vokalni solisti, izvodeći autentične sevdalinke iz predstavljene zbirke: Džavid Pamuković, Muhamed Čosić-Hamulja, Jusuf Brkić, Amela Iskrić i Jasenko Inkić.

– 11. juna – promocija knjige *Sjaj i bijeda ekshumacija* autora Jasmina Odobašića iz Sarajeva. Promotori su bili Stjepan Kljujić, član Ratnog predsjedništva RBiH, prof. dr. Nenad Tanović, mr. Esma Palić, a promociju je moderirala Sadeta Subašić, prof.

– 18. juna održana je Peta izborna skupština BZK "Preporod" Gradačac, koja se sastojala iz radnog dijela, na kome su izabrani predsjednik i organi udruženja, te kulturno-zabavnog programa, na kojem su nastupili: Ženski vokalni ansambl KUD Gradačac i Jusuf Brkić, svirajući saz. Skupštini je prisustvovao predsjednik BZK "Preporod" u BiH, prof. dr. Senadin Lavić.

– 28. jula, održana promocija knjige *101 sevdalinka*, koja je objavljena u izdanju BZK "Preporod" iz Gradačca, u Bosanskom kulturnom centru u Gračanici. Učestvovali su prof. dr. Munib Maglajlić, Omer Hamzić i Muhamed Bego Gradaščević.

– 6. augusta, u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice Gradačac, BZK "Preporod" organizirala je tradicionalno "Predramazansko sijelo". O značaju ramazana govorio je mr. Nusret ef. Kujraković, a u kulturno-zabavnom dijelu učestovali su zavičajni izvođači sevdalinke: Hazrudin-Hazre Udvinčić, Refija Husejnagić, Jusuf Brkić, Safet Emrić i Muhamed Hamulja Čosić. Program je vodila predsjednica "Preporoda", Kadira Abdulahović, a u ime UGM "Sumejja" prisutnima se obratila predsjednica Mejasa Subašić.

– 28. augusta, na proširenom sastanku izvršnih organa prezentirana je i vođena rasprava o temi Inicijativa BZK "Preporod" Gradačac o zaštiti kulturno-historijskih spomenika na općini Gradačac/ kompleks Starog grada Gradačca/. Sastanku su prisustvovali: Sead Beširović-predsjednik MZ Centar, Nikola Slavuljica, sugrađanin Gradačca, Biro za ljudska prava Tuzla, Benjamin Bajraktarević, direktor Zavoda za zaštitu kulturno-historijskih spomenika TK, Azra Okanović-urednica Radio Gradačca, te gospoda Esad Sarajlić, Esad Zukić, Mevludin Sejdić, Safet Emić, Emir Harčin i Midhat Šakić, predstavnici informisanja i Zorica Barišić iz HKD "Napredak" Gradačac. Nakon razmatranja zaključeno je da se Inicijativa u pisanom obliku uputi načelniku i nadležnim organima Općine Gradačac.

– 21. septembra, na inicijativu izvršnih organa "Preporoda" realizirana Prezentacija Sarajevske škole za nauku i tehnologiju s temom "Zmaj od Bosne – multimedijalna prezentacija". Prijedlog projekta iznijeli su doc. dr. Selma Rizvić, šef Laboratorija za digitalizaciju kulturnog naslijeđa i dipl inž. Vedad Halušić, koordinator DCM. Prijedlog projekta je upućen načelniku Općine i nadležnim organima zbog finansijske potpore.

– 24. septembra, u sklopu tradicionalnog obilježavanja godišnjice rođenja Husein-kapetana Gradaščevića, ove godine kasnije zbog ramazana, realizirana je tribina o temi "Mjesto pokreta Husein-kapetana Gradaščevića u državnosti BiH". Gosti tribine su bili: prof. dr. Munib Maglajlić, prof. dr. Husnija Kamberović i prof. dr. Adnan Jahić.

– 22. oktobra, u okviru obilježavanja Dana općine Gradačac, BZK "Preporod" je upriličila izložbu slika Mahmuta Latifića iz Sarajeva. Pozdravnu i uvodnu riječ imala je predsjednica Kadira Abdulahović, a izložbu je otvorila Azra Gazibegović, predsjednica ZOD "Preporod" TK.

– 20. novembra, u sklopu obilježavanja Dana državnosti BiH, u prostorijama "Preporoda" postavljena je izložba starih fotografija s nazivom "Gradačac u vremenu", koja je bila otvorena do 31. decembra 2010. godine■

Predsjednica
Kadira Abdulahović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kalesija

U 2010. godini "Preporod" je u kontinuitetu radio na polju kulture i organiziranju sljedećih kulturnih sadržaja u Kalesiji:

– 28. januara, "Preporod" je, u saradnji s Gradskom bibliotekom u Kalesiji organizirao književno veče i druženje s književnikom Faizom Softićem. Tom prilikom su predstavljena djela ovog književnika, s posebnim osvrtom na njegov roman *Strah od rodne kuće*. Razgovor s Faizom Softićem vodio je kalesijski književnik Mehmed Meša Đedović.

– U povodu Dana nezavisnosti BiH "Preporod" i GKUD "Halisije" Kalesija bili su domaćini KUD "Mehmed Ibrahimović" iz Srebrenika, koji su svojim nastupom oduševili publiku u punoj sali BKC "Alija Izetbegović" u Kalesiji.

– Malonogometna ekipa "Preporoda" učestvovala je na malonogometnom turniru "Dževad Bukvarević" u Kalesiji.

– 23. aprila, u povodu Svjetskog dana knjige, "Preporod" je u saradnji sa JU Gradskom bibliotekom u Kalesiji organizirao malonogometni turnir s nazivom "Knjiga je najvažnija glavna stvar na svijetu". Na turniru su, osim ekipe "Pre-

poroda", nastupile još tri ekipe. Svim ekipama su uručene zahvalnice, a svakom učesniku na turniru na poklon je dodijeljena po knjiga.

– 24. aprila organizirana je posjeta mladih članova "Preporoda" Međunarodnom sajmu knjiga i učila u Sarajevu.

– 26. maja u sali BKC "Alija Izetbegović" u Kalesiji "Preporod" je organizirao Koncert klasične muzike učenika Srednje muzičke škole iz Tuzle. To je prvi koncert ovakve vrste muzike u Kalesiji.

– 28. maja u prostorijama Gradske biblioteke u Kalesiji je premijerno prikazan spot za pjesmu "Srebrenica i babo" hip-hop grupe "As Dreamers". Istog dana u istim prostorijama, nakon premijere spota, promovirana je i knjiga *Vukovije* autora Sejfulaha Imamovića.

– 4. juna u prostorijama JU Gradske biblioteke u Kalesiji promoviran je drugi broj časopisa "Šeherdžik", a izdavači časopisa su BZK "Preporod" Kalesija i Kalesija – Osmaci, te Udruženje prognanika Gornja Spreča – Kalesija.

– U augustu je BZK "Preporod" Kalesija sedmi put organizirao kulturnu manifestaciju "Dani *Povelje*", u povodu obilježavanja godišnjice *Povelje* bana Kulina.

– 29. augusta predstavnici "Preporoda" i Gradske biblioteke u Kalesiji, s mladim historičarima ovih društava, posjetili su srednjovjekovni bosanski grad Perin u kanjonu rijeke Drinjače. Obišli su i nekoliko nekropola stećaka u blizini ostataka tog srednjovjekovnog grada: Lemino Brdo u Gornjoj Kamenici i Mramorje kod Perinja (općina Šekovići).

– 30. augusta u galerijskom prostoru BKC "Alija Izetbegović" otvorena je Izložba keramičkih radova "Dobri Bošnjani", Halide Emrić, umjetnice iz Bužima. Istog dana je u prostorijama Gradske biblioteke u Kalesiji promovirana knjiga *Širenje islama u sjeveroistočnoj Bosni*, autora Damira Bošnjakovića.

– 31. augusta održana je tribina "Stradanje Bošnjaka Kalesije u Drugom svjetskom ratu".

– U oktobru "Preporod" je organizirao 15. kulturnu manifestaciju "Ikre". U sklopu te manifestacije održani su slijedeći sadržaji:

– 26. oktobra održana je tribina s nazivom "Uloga knjige i biblioteke u savremeno doba". Gosti su bili predstavnici NUB BiH iz Sarajeva i NUB "Derviš Sušić" iz Tuzle.

– 27. oktobra u prostorijama Gradske biblioteke u Kalesiji promovirano je 10. kolo edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga.* Gosti na promociji su bili prof. dr. Munib Maglajlić i mr. Sead Šemsović. Istog dana održano je i pjesničko veče "Zavičajni pjesnici", na kojem su svoja djela čitali lokalni pjesnici.

– 28. oktobra u sali Bosanskog kulturnog centra "Alija Izetbegović" organiziran je književni omaž "Sto godina Meše Selimovića", na kojem je govorio tuzlanski književnik Nijaz Alispahić, a monologe iz romana Meše Selimovića govorio je glumac Irfan Kasumović.

– 29. oktobra promovirana je knjiga *Trilogija o Srebrenici*, a nakon toga je upriličeno druženje s Nedžadom Ibrišimovićem s nazivom "Moji susreti s Mešom".

– Povodom nastupanja nove hidžretske 1432. godine, 11. decembra organizirana je kulturno-vjerska manifestacija "Hidžra – poruka muslimanima". U sklopu te manifestacije otvorena je izložba levhi učenice 4. razreda Behram-begove medrese iz Tuzle Azre Sakić. Održana je i tribina s nazivom "Uloga medija u očuvanju kulture i tradicije Bošnjaka", na kojoj su govorili hfz. Sabahudin ef. Skejić i Rasim Spahić, osnivač "BM radija". Potom je održano i omladinsko sijelo kojem su prisustvovali predstavnici mnogih udruženja s prostora kalesijske općine: "Cezam", "Sumeja", "Izvor Selsebil".

U 2010. godini nismo uspjeli realizirati sve one sadržaje koje smo planirali, pa se nadamo, da ćemo uz bolju finansijsku podršku u 2011. godini organizirati još više kulturnih sadržaja u Kalesiji■

Predsjednik
Nermin Bukvar

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Kladanj

"Okupila nas je iskonska potreba da negdje pripadamo, želimo promicati istinske vrijednosti naše tradicije i kulture, želimo utjecati na kreiranje kulturnog življenja u Kladnju" – ovo su razlozi zbog kojih se mladi Kladnja odlučuju da svoj polet, darovitost, entuzijazam i mladost stave u službu "Preporoda".

Njihovi razlozi učinili su mi se kao najprimjereniji uvod za izvještaj o radu Društva u godini koja je za kladanjski "Preporod" bila posebno uspješna.

Za kontinuiran rad, bogate kulturne sadržaje i sudjelovanje u kreiranju kulturnog života u Kladnju Društvo je nagrađeno "Zlatnom plaketom" Općine Kladanja i svrstano u glavnog nosioca kulturnih sadržaja u općini.

U protekloj godini Društvo je realizovalo sljedeće sadržaje:

– Učestvovalo u organiziranju svečane Akademije u povodu obilježavanja 17. godišnjice 1. Muslimanske Podrinjske brigade, 2. februara 2010. godine.

– Učestvovalo u svečanosti upriličenoj u povodu polaganja kamena temeljca za izgradnju Sportske dvorane u Kladnju, 8. aprila 2010. godine.

– Društvo je učestvovalo u manifestaciji svečanog obilježavanja 1. marta, Dana nezavisnosti BiH u organizaciji sindikata PPIDIVUTA-a BiH.

– Učešće na Drugoj konferenciji sindikata poljoprivrede Jugoistočne Evrope u Vogošći, 6. maja 2010. godine.

– Učešće u obilježavanju 8. maja, Dana općine Kladanj. Ovaj značajni datum kao nijedne druge godine obilježen je u svim mjestima zajednicama, s "Preporodom" kao glavnim nosiocem kulturnih sadržaja.

– U okviru obilježavanja Dana općine, Društvo je bilo organizator izložbe narodnih rukotvorina s nazivom "Zaboravljni izvori prošlosti" 10. maja 2010. godine.

– Učešće folklorne sekcije Društva na Petoj smotri folklornog stvaralaštva "Dobrinja 2010", 10. juna 2010. godine.

– "Preporodovo" veče "Ja te pjesmom zovem" 17. jula 2010. godine.

– Učešće na 11. manifestaciji "Dani borovnice" Plav 2010. godine u Crnoj Gori, 23.- 26. jula 2010. godine.

– Učešće Društva u obilježavanju VKM "Dani Djevojačke pećine". U saradnji sa Općinom Kladanj kao pokroviteljem manifestacije organizovani su sljedeći sadržaji:

– Koncert ansmabla "Dah ljubavi" iz Sarajeva, 4. augusta 2010. godine,

– Izložba slika, levhi i narodnih nošnji pod nazivom "Sehara", 5. augusta 2010. godine.

– Promocija knjige "Pjesme divljih ptica" autora, akademika i profesora dr. Enesa Karića, promotor književnik Hadžem Hajdarević, 6. augusta 2010. godine.

– Tradicionalna 7. Smotra folklora "Kladanj 2010" u kojoj su učestvovali, osim domaćina kladanjskog "Preporoda": KUD "Visoko" iz Visokog, BKD "Olovo" iz Olova, Gradski folklorni ansambl "Bugojno", BKD "Dobrinja 93" iz Sarajeva, UG "Sunce na dlanu" iz Kladnja.

– Učešće na 8. Večeri folklora "Olovo 2010", 8. augusta 2010. godine,

– Učešće na 4. Smotri folklora u Gradačcu, 17. septembra 2010.

Društvo je, također, organiziralo:

– Bajramsku večer u povodu Ramazanskog bajrama,

– Bajramsku večer "Bajram dođe, mirišu alvije" u povodu Kurba-bajrama, gost večeri KUD "Gradačac" i Ženski vokalni ansambl.

– Učešće na 3. festivalu sevdalinke TK "Sevdalinko u srcu te nosim", 22. decembra 2010. godine u Tuzli, društvo je predstavljala Mirela Avdibegović.

– Učešće u organizaciji humanitarnog koncerta za štićenike Centra za socijalni rad u Kladnju.

– Društvo je učestvovalo i nosilo aktivnosti u vezi s obilježavanjem značajnih datuma, događaja i ličnosti na području općine Kladanj.

– Saradnja sa ZOD TK i općinskim društvima iz sastava zajednice.

– Redovna sjednica Izvršnog odbora.

– Saradnja s različitim institucijama.

– Tokom godine odvijale su se kontinuirano probe i aktivnosti folklornog ansambla, muzičke i dramske sekcije■

Predsjednica
Nevzeta Rustemović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Konjic

U skladu sa svojim programskim ciljevima i u skladu sa Statutom BZK "Preporod", Općinsko društvo Konjic svoje je programske ciljeve u 2010. godini realizovalo kroz slijedeće aktivnosti: Nastojeći da obezbijedi što bolje uslove za svoj rad "Preporod" je aplicirao kod Turske vojne misije u BiH sa projektom renoviranja i izgradnje novih prostorija u Narodnom univerzitetu, projekt je odobren i realizovan je u protekloj godini. Uloženo je pedeset hiljada KM od Vlade Turske i deset hiljada od Općine Konjic. "Preporod" je za svoj rad tako dobio veliku salu, svlačionice, kancelariju s namještajem, mokre čvorove. U protekloj godini također bila je i Izvještajno-izborna skupština na kojoj je izabrano novo rukovodstvo. Za predsjednika je izabran Jasmin Mehanoli, a članovi Izvršnog odbora su: Samira Bise, Sanela Talović, Sabina Čukle, Lela Nuahović-Gakić, Benjamin Mušinović, Aldin Ćibo, Asad Herić, Adis Bakalović, sekretar Osman Ćatić. U sklopu BZK "Preporod" Konjic djeluje istoimeno kulturno-umjetničko društvo, klub studenata i Bosansko-turski kulturni centar "Preporod" u kojem će u narednom periodu biti realizirane zajedničke aktivnosti iz oblasti kulturne i naučne razmjene. U 2011. godini planirana je edukativna ekskurzija u Istanbul, Bursu, Altinovu za studente IV godine Fakulteta humanističkih nauka iz Mostara, Odsjek historija. "Preporod" iz godine u godinu bilježi sve bolje rezultate na polju očuvanja kulturne baštine, a dokaz za to jeste i Povelja sa zlatnim grbom Općine Konjic, koja je za nas obavezujuća da još više i kvalitetnije radimo. Naš angažman na tom polju prepoznala je i Turska-radio televizija od koje smo dobili poziv da budemo predstavnici Bosne i Hercegovine na 32. međunarodnom dječijem festivalu, koji se održao u Izmiru, a jedan dio bio je i u Istanbulu i Efesu. U sklopu programa Festivala imali smo prijem kod gradonačelnika Izmira, valije Izmira, počasnog konzula Bosne i Herecgovine u Izmiru Kemala Baysaka, kao i prijem u Ankari kod predsjednika Republike Turske Abdulaha Güla, premijera Redžepa Tajipa Erdoğana, predsjednika Velike narodne skupštine Mehmeta Ali Šahina, i generalnog direktora TRT-a Ibrahima Šahina. "Preporod" iz Konjica bio je uspješan organizator desete po redu tradicionalne manifestacije međunarodni festival folklornog stvaralašva "Konjička sehara". Sehara je okupila 1 500 učesnika iz više od 30 KUD-a iz BiH, Turske i Crne Gore. U prostorijama "Preporoda" tradicionalno priređujemo prijem za najaktivnijeg člana, najvolontera godine, najuspješnijeg studenta, te na osnovu aktivnosti svake godine na prijedlog "Preporoda" Općina stipendira jednog studenta, putem ovog projekta stipendiralo se deset studenata aktivnih članova BZK "Preporod" Konjic. Titulu volontera Društva ponijela je Adela Mušinović, najaktivniji član je Amer Ćukas, najuspješniji student je Anel Trešnjo, dok je za općinsku stipendiju predložena

Nejra Sultanić. "Preporod" u saradnji s drugim organizacijama i institucijama učestvuje u obilježavanju značajnih datuma i blagdana. Želimo da istaknemo da imamo dobru saradnju s Islamskom zajednicom Konjic, "Merhametom" Konjic, Općinom Konjic, Narodnim univerzitetom Konjic, Radio-televizijom Konjic, srednjim i osnovnim školama u Konjicu, KUU "Sejfullah", HKD "Napredak" Konjic, A.P. Neretva Konjic, "Rezonanca" i Savezom sindikata.

Promocije:

- *Figan Bosne*, autora Ahmeta Bibera. Promotori su bili: prof. dr. Senadin Lavić, Ismail Ismajlović i Esad Bajić;
- *Knjiga razgovora*, autora Bajre Perve. Promotori su bili: prof. dr. Senadin Lavić i prof. dr. Džemal Najetović;
- Film "Istina" – scenarij: Senad Sudo Omerika, autori: Senad Sudo Omerika i Šerif Bojčić. Promotori au bili: Amor Mašović, prof. dr. Ismet Dizdarević, prof. dr. Smajil Čekić i doc. dr. Hajriz Bećirović■

Predsjednik
Jasmin Mehanoli

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Novi Travnik

– 12. februar – promocija knjige *Šapat duše* autorice Dobrice Milutinović Ćulafić i izložba fotografija Mirsada Mujanovića u Osnovnoj muzičkoj školi u Novom Travniku.

– 1. aprila – uređenje nekropole stećaka "Kaurlaš" u Zagrlju s arheologom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH Silvanom Čobanov (utvrđen broj od 70 stećaka).

– 11-15. juna – učešće na Kulturno-vjerskoj manifestaciji 500. Ajvatovica i Danima općine Novi Travnik.

– 11. juna – tribina "Kulturno-historijske i prirodne znamenitosti općine Novi Travnik", organizirana u saradnji sa Zavičajnim muzejom Travnik, kojom prilikom je prezentovan multimedijalni DVD, te izložba fotografija Mirsada Mujanovića.

– 12. juna – koncert hora "Sultan Mehmed Fatih" iz Sarajeva s nazivom "Salavat tebi dušom pojim".

– 13. juna – monodrama *Derviš i smrt* glumca Muharema Osmića u Domu kulture u Novom Travniku.

– 14. juna – promocija knjige *Bošnjakinje govore* autora Selmana Selhanovića, promotori: prof. dr. Dželal Ibraković, Fuad Kovač i Aida Krzić.

– 15. juna – promocija zbirke poezije Alise Maličević *Stampedo* u Osnovnoj muzičkoj školi u Novom Travniku.

– 20. juna – učešće folklorne sekcije na Međunarodnom folklornom festivalu u Splitu.

– 1. jula – promocija materijala "Kulturno-historijsko naslijeđe općine Novi Travnik" i "Nacionalni spomenici BiH na području općine Novi Travnik" na međunarodnim susretima "Dani maline 2010. godine" u Novom Travniku.

– 24-27. jula – učešće folklorne sekcije na Susretima Novotravničana "Reunion".

– 7. augusta organizirana je Centralna akademija u povodu mjeseca ramazana "U susret Ramazanu", pod pokroviteljstvom Općine Novi Travnik. U programu su učestvovali: travnički muftija mr. Nusret Abdibegović, hor BZK "Preporod" Donji Vakuf, hor Medžlisa IZ Zenica "Kuds", Trio iz Bugojna, Redžo ef. Sarajlić i hor BZK "Preporod" Novi Travnik.

– 28. augusta objavljeno je 400 primjeraka brošure *Kulturno – historijsko naslijeđe općine Novi Travnik*.

– 9. septembra – učešće hora BZK "Preporod" na "Bajramskom koncertu" u Novom Travniku.

– 16. septembra – početak uređenja okoliša nekropole stećaka "Maculje" uz stručni nadzor stručnjaka Zemaljskog muzeja BiH mr. Lidije Fekeže-Martinović i mr. Esada Veskovića. (Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH predložila je nekropolu stećaka "Maculje" da se stavi na listu spomenika svjetske kulturne baštine UNESK-a).

– 1. oktobra – promocija knjige *Šehidi i poginuli borci na teritoriji općine Novi Travnik*, promotori Refik Lendo i Remzija Šiljak.

– 7. oktobra – u okviru "Dana evropskog naslijeđa" u Konjicu, sekretar Društva Džemil Jakić dobitnik je Povelje Federalnog ministarstva kulture za zaštitu kulturno-historijskog naslijeđa.

– 8. decembra – potpisan Ugovor s Federalnim ministarstvom prostornog uređenja o sufinansiranju uređenja okoliša nekropole stećaka "Kaurlaš" i "Maculje"

–10-17. decembra – povodom 18. godišnjice 308. bbr. – 708. sllbr., u okviru "Dana brigade novotravničke općine", raspisali smo konkurs/natječaj literarnih radova o temi "Novi Travnik – grad heroj" i dodijelili iz našeg izdavaštva 27 knjiga svim učesnicima.

– 22. decembra – potpisan Ugovor s Federalnim ministarstvom prostornog uređenja o sufinansiranju radova na čišćenju, uređenju, restauraciji i konzervaciji nekropole stećaka "Opara".

– 28. decembra – štampana brošura *Nacionalni spomenici na teritoriji općine Novi* Travnik s prijevodom na engleski jezik■

Predsjednik
Enver Veletovac

BZK "Preporod"– Općinsko društvo Osmaci

U toku 2010. godine BZK "Preporod" – Općinsko društvo Osmaci nastavilo je kontinuitet održavanja manifestacija koje je društvo ustanovilo i koje provodi od svog osnivanja:

– "Dani stradanja Bošnjaka Gornje Spreče", u saradnji s Udruženjem porodica zarobljenih i nestalih lica Kalesija 1992. i Medžlisom Islamske zajednice Kalesija. Ova godišnjica se tradicionalno održava krajem maja i početkom juna, u znak sjećanja na početak progona Bošnjaka ovog područja.

– "Dani povratka, tradicije i kulturnog naslijeđa Bošnjaka Gornje Spreče", u saradnji s Udruženjem prognanika Gornja Spreča Kalesija. Manifestacija se odvijala od augusta do novembra 2010. godine, a sastojala se od više kulturnih i sportskih manifestacija, kao što su turniri u malom fudbalu i tradicionalnim narodnim vještinama u Mahali, mjestu prvog povratka Bošnjaka na području sjeveroistočne Bosne, okupljanja i sijela u mjestima povratka, promocija časopisa, i dr. Nastavljeno je izdavanje časopisa "Šeherdžik", koji se bavi istraživanjem kulturne historije Bošnjaka Gornje Spreče. Drugi po redu broj ovog časopisa štampan je u saradnji s Udruženjem prognanika Gornja Spreča Kalesija i BZK "Preporod" Kalesija. Pripreme na izdavanju trećeg broja časopisa vođene su u drugoj polovini godine i privode se kraju.

U saradnji s drugim bošnjačkim institucijama i uz pomoć resornih ministarstava za pitanja izbjeglica privedene su kraju aktivnosti na dovršetku izgradnje društvenog objekta u Šeheru, u kojem je predviđena i biblioteka, kao i sjedište Općinskog društva. Uporedo su vođene aktivnosti na prikupljanju knjiga za biblioteku "Preporoda" u Šeheru.

Vođene su i aktivnosti na popisu, utvrđivanju stanja i zaštiti kulturno-historijskih spomenika na širem području, u okviru kojeg je, u saradnji s Općinskim društvom "Preporod" Kalesija i udruženjem "Mladi Muslimani" Kalesija, obrađena nekropola stećaka Lemino brdo u Kamenici. U saradnji sa Općinskim društvom "Preporod" Zvornik vršene su aktivnosti na istraživanju i publikovanju građe o prošlosti zvorničkog Podrinja i Gornje Spreče.

Zbog neriješenog finansiranja neke od planiranih aktivnosti društva samo su djelimično realizirane■

Predsjednik
Dževad Tosunbegović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Prozor

U protekloj godini možemo se pohvaliti širokim spektrom aktivnosti, s obzirom na finansijske probleme s kojima smo se stalno susretali. Također, želim da istaknem de je odziv za finansijsku pomoć BZK "Preporodu" Prozor pokazao ministar obrazovanja, nauke, kulture i sporta HNK, gosp. Esad Dželilović, a da su općinske strukture vlasti gotovo pa ostale gluhe na naše apele za pomoć.

– 15. jula 2010. godine – Ljetni koncert u gradu Prozoru;

– 22. jula 2010. godine – Učestvovali na 10. međunarodnom festivalu folklornog stvaralaštva "Konjička sehara" Konjic;

– 23. jula 2010. godine – "Veče folklora" – otvoreni koncert na stadionu Osnovne škole u Prozoru (organizator SDA Prozor i BZK "Preporod" Prozor), učesnici: članovi BZK "Preporod" Prozor i gosti iz Turske "Uskudar" Istanbul;

– 7. augusta 2010. godine – Učestvovali na 4. smotri folklora u Mehuriću kod Travnika;

– 10. augusta 2010. godine – Učestvovali na "Večeri bošnjačke kulture" Voljevac – Gornji Vakuf;

– 14. septembra 2010. godine – Podjela humanitarnih paketa od Ministarstva za izbjeglice i raseljena lica u realizaciji BZK "Preporod" Prozor;

– 19. septembra 2010. godine – Koncert povodom Ramazanskog bajrama u Prozoru;

– 8. novembra 2010. godine – Učestvovali na "Večeri sevdaha" – takmičenje pjevača amatera u Jablanici;

– 9. novembra 2010. godine – jednodnevni izlet članova BZK "Preporod" Prozor u Mostar;

– 3. decembra 2010. godine – Učestvovali u organizaciji humanitarnog koncerta u Prozoru povodom obilježavanja dana osoba s invaliditetom "Djeca nade";

– 8. decembra 2010. godine – Učestvovali na koncertu u Konjicu povodom obilježavanja nove hidžretske godine■

Predsjednik
Almir Muminović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sanski Most

Program je realiziran samostalno i u saradnji s drugim organizacijama kulture.

U protekloj kalendarskoj godini, odlukom Općinskog vijeća Sanski Most za Općinsko društvo BZK "Preporod" nisu odvojena sredstva prema zahtjevu koji je na vrijeme upućen. Tek na kraju godine posredstvom "Kult Media" izdvojeno je 1500,00 KM. To je onemogućilo da zacrtani program bude uspješno realiziran.

Januar

– 15. januara – Književni program posvećen Danilu Kišu u Narodnom pozorištu Prijedor. Učesnici: Gradimir Gojer, Muhidin Šarić, Darko Cvijetić, Amir Talić, Milenko Stojičić.

– 29. januara – Književni petak u Narodnoj biblioteci Sanski Most – učešće sanskih pjesnika.

Februar

– 4. februara – Obilježavanje godišnjice smrti generala Mehmeda Alagića. Učesnici: Zilhad Hodžić i Amir Talić.

– 26. februara – Književni petak u Narodnoj biblioteci Sanski Most – učešće sanskih pjesnika i gosti iz Prijedora, Bezhad Ćirkin i Muhidin Šarić;

– Izložba slika Mehmeda Alihodžića 26. februar – 9. mart 2010. Kaffe "Kapa";

– Poetsko muzički program.

Mart

– Dan nezavisnosti BiH – Svečana akademija u Gradskoj vjećnici S. Most. Učestvovala pjesnikinja Ajša Hadžiahmetović

April

– Svjetski dan dječije knjige;

– Dječije literarno stvaralaštvo sanskih škola – Gradska vijećnica.

– 9. aprila – Izložba slika Džafera Cerića – Gradska vijećnica.

– 16. aprila – Promocija monografije BiH – Magbul Škoro.

– 23. aprila – Međunarodni dan knjige i autorskih prava – Književni petak u Narodnoj biblioteci.

Maj

–13.-14. maja – Sarajevski dani poezije u Sanskom Mostu i Prijedoru.

– 25. maja – Majski kulturni program povodom eko akcije "Sana u srcu" – likovni i literarni natječaj za mlade do osamnaest godina iz Sanskog Mosta;
– Književni petak.

Juni
– 9. juna – Dan rijeke Sane – učešće u programu mladih pjesnika – Parkić na Zdeni.
– 25. juna – Proglašavanje nagrada za likovno i književno stvaralaštvo eko akcije "Sana u srcu" – Gradska vijećnica.
– Književni petak.
– Ljeto na Sani 2010.

Juli
– 16. jula – Revijalna izložba bosanskih pasa (ovčarski pas "Tornjak" i lovački pas "Barak").
– 18. jula – Promocija monografije slikara Jusufa Suljanovića.
– Ljeto na Sani 2010.

2.-7. augusta – Treći međunarodni sajam knjige (priložen program sajma);

Septembar
– Književni petak i zajednički iftar.
– 6. septembra – Dodjela likovnih i literarnih nagrada na konkursu iz ekologije "Sana u srcu" – Gradska vijećnica.
–24. septembra – Književni petak.

Oktobar
– 10. oktobra – Dan Općine Sanski Most, učešće na Svečanoj akademiji pjesnikinje Mevlude Kazić.
– 14.-16. oktobra – Sedamnaesti književni susreti "Stazama djetinjstva" B. Krupa (učesnik Amir Talić).
– 28. oktobra – Promocija knjige pjesama *Sanski slikar* pjesnika Aziza Džananovića u izdanju Narodne biblioteke Sanski most (Biblioteka "Sanus libra");
– Počeo rad "Preporodovog" gradskog hora pod vodstvom prof. Demira Krupića.
– Pjesnička radionica pod vodstvom književnika Enesa Kurtovića u Narodnoj biblioteci.

Novembar
– 23. novembra – Dan državnosti, Svečana akademija i učešće pjesnika Aziza Džananovića;

– Gostovanje Amira Talića u Švedskoj povodom Dana državnosti BiH. Promocija knjige pjesama *Trojanski konj*, projekcija dokumentarnog filma "Čovjek XX vijeka" reditelja Harisa Prolića u organizaciji Saveza žena BiH i Švedske.

– 21. novembra - 9. decembra u šesnaest gradova Švedske.

Decembar:

– 20. decembra – Književni čas u Srednjoj mješovitoj školi, Ajša Hadžiahmetović i Amir Talić.

– 29. decembra – Promocija knjige pjesama *Panciri od stakla* Zilhada Hodžića u izdanju Narodne biblioteke Sanski most, biblioteka "Sanus libra" Narodna biblioteka■

Predsjednik
Amir Talić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Sapna

BZK "Preporod" Oćinsko društvo Sapna se i u 2010. godini susretalo s većinom onih problema s kojima se susretalo i ranije, a oni su uglavnom finansijske prirode. Do polovine kalendarske godine radilo se sa sredstvima koja su preostala iz 2009. godine te sa sredstvima koja su pristigla iz budžeta Općine Sapna.

– Učestvovali smo u organizaciji naučnog skupa u Tuzli skupa sa ZOD "Preporod" Tuzlanskog kantona i još nekoliko općinskih društava.

– U povodu Dana općine Sapna u sali Općinskog vijeća upriličena je izložba grafičkih i keramičkih radova Seada i Halide Emrić iz Bužima. Ova izložba, koja je trajala dva dana, privukla je pažnju javnosti i bila je izuzetno posjećena, a na samom otvaranju o radu ovih umjetnika govorili su sami umjetnici i akademik Enver Mandžić. Ovom prilikom Halida Emrić je načelniku Općine, koji, nažalost, nije mogao prisustvovati otvaranju, uručila u keramici urađen grb općine Sapna, a za BZK "Preporod" Sapna pripremila je također nekoliko vrijednih poklona.

– Kaimijini dani su jedna od manifestacija u čijoj organizaciji BZK "Preporod" Sapna učestvuje već nekoliko godina. I ove godine je ovim povodom u sali Općinskog vijeća upriličena promocija knjige. Riječ je o zbirci poezije *Kako je tamo?* mladog autora Zijada Pandura. O zbirci su pored autora i predsjednika IO BZK "Preporod" OD Sapna, govorili Mehmed Pargan i Hazim Karić.

– Tradicionalno Kulturno ljeto u Sapni održano je i ove godine. Upriličeno je ukupno devet druženja u periodu od 9. juna do 4. augusta. Druženja na otvorenom obogaćena su nizom drugih sadržaja kao što su pozorišna predstava "Kandidat br. 1" Art teatra iz Tuzle, gostovanje izvođača (amatera) sevdalinki, nastup KUD-a Merak iz Sapne, a prigodne tekstove prilikom svakog druženja čitale su i dvije učenice srednje škole. Ovogodišnje Kulturno ljeto realizirano je u saradnji s privrednicima s područja općine Sapna, koji su sponzorirali znatan dio događaja,

te s Italijanskom nevladinom organizacijom CISP sa sjedištem u Tuzli, koja je u BZK "Preporod" OD Sapna prepoznala partnera kako bi realizirala dio svog projekta "Promocija omladinske politike na lokalnom nivou u sjeveroistočnom dijelu Bosne i Hercegovine".

– Kulturno ljeto u Sapni završeno je predramazanskom akademijom koju je BZK "Preporod" Sapna u saradnji sa KUD-om Merak iz Sapne i Medžlisom Islamske zajednice Zvornik, Sapna upriličilo na poligonu ispred Osnovne škole Sapna. Bogatom kulturnom i vjerskom programu prisustvovao je velik broj građana.

– Predsjednik IO BZK "Preporod" Sapna bio je uključen i u poslove oko organiziranja Prvog internacionalnog festivala folklora u Sapni, a čiji je organizator bio KUD Merak.

– U povodu Ramazanskog bajrama od BZK "Preporod" Sapna je učenicima prvog razreda osnovne škole podijeljeno pedeset prigodnih paketića.

– BZK "Preporod" Sapna uključilo se i u organizaciju manifestacije Dan jabuke, koju je inače organizirala MSŠ Sapna, i svojim finansijskim sredstvima doprinijelo kvalitetnijoj realizaciji same manifestacije.

– U okviru obilježavanja mjeseca knjige u prepunoj biblioteci MSŠ Sapna upriličena je promocija knjige *Na istočnom bedemu Bosne*, IV, autora Kemala Durakovića. Riječ je o dnevničkom zapisu za 1995. godinu, a o djelu su pored autora govorili i Mirzet Bećirović i predsjednik IO BZK "Preporod" Sapna.

– U okviru postbajramskog (Kurban-bajram) druženja BZK "Preporod" Sapna je skupa sa KUD-om Merak dočekao nekoliko kulturno-umjetničkih društava iz Prnjavora u Republici Srpskoj pri čemu je upriličen bogat kulturno-umjetnički i zabavni program koji je svojim kvalitetom privukao dosta publike pa je fiskulturna sala Osnovne škole Sapna bila premala da primi sve one koji su htjeli pogledati prezentaciju gostujućih društava i KUD-a Merak.

I pored toga što je kalendarska 2010. godina bila izuzetno teška, BZK "Preporod" Sapna uspjelo je barem djelimično poboljšati kulturni život u Sapni. Dosta toga realizirano je u saradnji s drugim institucijama, što predstavlja svojevrsnu olakšicu i jednima i drugima, a od uspostavljenih novih partnerskih odnosa i onih postojećih svakako treba spomenuti Općinu Sapna, KUD Merak, Medžlis Islamske zajednice Zvornik, Sapna, MSŠ Sapna, Osnovnu školu Sapna, NVO CISP i naravno privrednike, koji uvijek pokazuju razumijevanje za rad BZK "Preporod" OD Sapna.

Kraj godine obilježila je i jedna tužna vijest koja je uzdrmala sve stanovnike općine Sapna. Naime, iznenadnom smrću na ahiret je preselio Mujo Smajlović, istaknuti građanin općine Sapna, a inače i član Izvršnog odbora BZK "Preporod" Sapna. Ovo društvo aktivno se uključilo u organizaciju tewhida ovom vrsnom čovjeku skupa s Osnovnom školom Sapna i MSŠ Sapna. U narednom periodu na njegovo mjesto u Izvršnom odboru bit će kooptiran novi član■

Predsjednik
Munir Kahrimanović

BZK "Preporod" – Općinskod ruštvo Srebrenik

– 15. januara BZK "Preporod" iz Srebrenika organizovao je druženje s nazivom "Sijelo uz sevdalinku i saz" s ciljem druženja svojih članova i prijatelja, kojima je predstavljena bosanska urbana pjesma – sevdalinka, i njen utjecaj na bosansku i bošnjačku kuturu i tradiciju. Učesnik i izvođač sevdalinki je bio sazlija Ahmet Hogić-Beca.

–18. februara organizovana je i realizovana promocija prvog broja "Godišnjaka" BZK "Preporod" O O Srebrenik, u kome je retrospektivno zapisano sve ono što je "Preporod" u Srebreniku radio i uradio u proteklom periodu. Bila je to i prilika za mnoge naše članove i sugrađane, književnike, pjesnike, historičare i umjetnike da prvi put nešto napišu ili objave svoje radove u formi i obliku knjige, dajući time svoj doprinos našem zajedničkom cilju. Promovisali smo i CD, prvjenac našeg aktivnog člana, sazlije i pjevača Ahemeta Hogića, a u okviru manifestacije "Dani povelje – 2010". Promotori su bili: Esad Dedić, Edin Mutapčić, te gl. i odgovorni urednik Nermin Tursić.

– 26. februara u povodu Dana nezavisnosti BiH, promovisali smo knjigu autora Avde Huseinovića *Dželati naroda mog*. Promotori knjige su bili Nermin Tursić i Esad Dedić. Autor knjige, prisutne posjetioce upoznao je s problemima i nedaćama a kojima se susretao u toku pripremanja građe za svoju knjigu, kao i materijala za svoj dokumentarno-igrani film "Vanzemaljci iznad Sarajeva" koji je prikazan srebreničkoj publici u prepunoj dvorani Kino Sale Doma kulture u Srebreniku.

U saradnji sa OŠ "Duboki Potok" i njihovom historijskom sekcijom, kao i klubom književnika BZK "Preporod" OO Srebrenik, u periodu 26. decembar – 1. mart u Domu kulture Srebrenik, organizovana je izložba starina i antikviteta naših krajeva. Sama izložba je pripremljena i urađena veoma profesionalno, s dosta izloženih predmeta koji su privukli pažnju posjetilaca na sam dan otvaranja izložbe, kao i u desetak dana, koliko je postavka bila izložena u holu Doma kulture u Srebreniku.

Također smo na prigodan način obilježili i Dan nezavisnosti Bosne i Hercegovine.

Naša književna sekcija je, kao i svake godine, realizovala književnu manifestaciju "Pjesnici proljeću" koja je okupila naše srebreničke pjesnike koji su svojim stihovima oduševili publiku, što je uživala u književnim dometima svojih sugrađana.

U maju je počela realizacija projekta snimanja dokumentarno-igranog i kratkometražnog filma "Srebrenik-Stoni grad". U filmu su, osim naturščika, bili angažovani i profesionalni glumci iz Tuzlanskog narodnog pozorišta, Nermin Omić

kao i naša Srebreničanka, i prva diplomirana glumica Fatima Džaferović. Cilj snimanja ovog filma bio je da se domaćoj i stranoj publici predstavi "naše blago" Stari grad i tvrđava – Srebrenik. Film će u budućnosti biti prikazivan na filmskim festivalima u BiH i u inozemstvu.

Kao i svake godine do sada, BZK "Preporod" je učestvovao u aktivnostima oko obilježavanja manifestacije Dan općine – Srebrenik. Bogat kulturno-zabavni program, uz učešće naših članova iz gotovo svih sekcija je ponovo oduševio srebreničku publiku i goste našega grada i općine. I ovaj put je "Preporod" potvrdio svoju ulogu glavnog inicijatora i nosioca kulturnih dešavanja naše općine. Za izuzetan doprinos u razvoju nauke i kulture na području općine Sreberenik, BZK "Preporod" OO Srebrenik dobio je najveće općinsko priznanje "Plaketu općine Srebrenik".

– 30. jula potpisan je ugovor s UNDP-om u BiH, o realizaciji projekta "Način upravljanja starim gradom Srebrenikom". BZK "Preporod" OO Srebrenik je aplicirao i prošao vrlo zahtjevne testove i provjere kod UNDP-a koji mu je odobrio spomenuti projekt. Realizacija samog projekta planirana je u fazama, uz stalni nadzor i monitorig predstavnika UNDP-a iz Sarajeva. Potrebne su sveobuhvatne pripreme s ciljem što kvalitetnijeg pristupa realizaciji spomenutog zadatka kroz nekoliko vrsta anketa, i sastanaka u naseljima Ćojluk i Srebrenik Gornji, s mještanima koji gravitiraju tvrđavi i koji su ciljna skupina i predmet istraživanja. Zaključak je da se iznađe najefikasniji način upravljanja starim gradom i tvrđavom uz hitno osnivanje posebne Javne ustanove koja bi samostalno ili u saradnji s JU Dom Kulture – Srebrenik vodila aktivnosti i upravljala ovim našim historijskim "biserom".

Krajem jula – BZK "Preporod" O.O. Srebrenik, kao i svake godine, aktivno sudjeluje u organizaciji tradicionalne i internacionalne manifestacije kulture Otvoreni grad umjetnosti Srebrenik – 2010. Ova manifestacija već decenijama okuplja domaće i strane umjetnike, pretežno slikare, koji svojim dolascima s raznih strana svijeta, kao i svojim djelima, šire i veličaju ljepotu našeg starog grada i tvrđave. Svoja djela ostavljaju u fundusu umjetničke galerije koja se nalazi u JU Dom Kulture – Srebrenik i koja je svake godine sve bogatija.

Srebrenik tako u tih petnaestak dana biva jedan od centara kulture i umjetnosti u Bosni i Hercegovini, a umjetnici koji za to vrijeme borave u našem mjestu sa sobom uvijek nose lijepe uspomene na ovaj pitomi kraj, ljude i našu ljepoticu Gradinu iz 1333. godine.

– 5. august. Završetak i promocija filma "Srebrenik-Stoni grad". Srebreničkoj publici je upriličena premijera ovog kratkometražnog, dokumentarno-igranog filma, koji je pobrao duge aplauze i vrlo pozitivne komentare svih onih koji su imali priliku da ga pogledaju u kino-sali našeg Doma kulture.

I ovo je bio još jedan naš skroman doprinos promociji našeg starog grada i tvrđave, kao i našega kraja i bogatog kulturno-historijskog naslijeđa naše domovine.

– 15. augusta otpočela je realizacija projekta "Način upravljanja Starim gradom Srebrenikom" uz vođenje računa o poštivanju svih programski zacrtanih ciljeva, kao i rokova u kojima se realizacija ovog projekta morala privesti kraju

– 19. augusta – ramazanski koncert je organiziran u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice – Srebrenik. Učesnici ovog koncerta su, između ostalih, bili i naši gosti: Hor "Rejan" iz Sarajeva, Hor "Mošus" iz Brčko DC, a sam koncert je bio zamišljen i kao humanitarni. Svi posjetioci su imali priliku kupiti i ulaznice, a prikupljena sredstva su u toku samog koncerta, javno donirana za liječenje naših sugrađana; Damira ef. Babajića, Mirela Zahirovića, Dejana Stojanovića i Marija Jerkovića.

– 11. septembra 2010. – Bajramska akademija organizirana u saradnji s Medžlisom IZ Srebrenika. Učesnici programa su bili: Hor Medžlisa IZ Srebrenik, naš član i sazlija Ahmet Hogić Beca, Gradski folklorni teatar – Srebrenik, i glumica Fatima Zahirović, koja je izvela recital o Muhammedu, a.s.

– 25. septembra – projekt "Očuvanje starih zanata i rukotvorina-Srebrenik 2010." Cilj ovog našeg projekta je bio da se od zaborava otrgnu stari – tradicionalni načini izrade predmeta od drveta, metala, kože, vune i predstave srebreničkoj publici, a naročito mladima. Činjenica je da se tradicionalni zanati, zanatlije i njihovi proizvodi sve više zaboravljaju i nestaju sa ovih naših prostora. Sama izložba je naišla na odličan prijem i interesovanje brojnih prisutnih posjetilaca, koji su skoro cijelog dana mogli da uživaju u ljepotama i umjetnosti brojnih predmeta koje su nastajali i pred njihovim očima.

Projekt je realizovan u saradnji s pčelarskim udruženjem "Roj" Srebrenik, a u sklopu manifestacije "Sajam meda i pčelarstva Srebrenik – 2010"

–10. oktobra – završen projekt "Način upravljanja Starim gradom-Srebrenik" koji je podržan i finasiran od UNDP-a u BiH.

"Preporod" je i ove godine učestvovao u obilježavanju praznika Dan državnosti Bosne i Hercegovine, svojim prigodnim programom, prijemom i druženjem koje je održano u holu Doma kulture u Srebreniku.

–19. decembra – zajedno sa horom Medžlisa IZ Srebrenik, a na poziv Bošnjačke nacionalne zajednice grada Siska, upriličena je posjeta bošnjacima Sisačkom-moslavačke županije. Program koji je izveden u Petrinji naišao je na odličan prijem domaćina i njihovih posjetilaca, a kao dokaz tome je i njihov poziv za naše učešće na njihove dvije manifestacije; u aprilu i septembru 2011. godine. Tako smo uspjeli prenijeti dio Bosne našim dragim Bošnjacima u Hrvatskoj, kao i uveseliti i raspjevati i njihove komšije i prijatelje Hrvate koji su činili veliki dio prisutne publike■

Predsjednik
Nermin Tursić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teočak

Općinsko društvo u Teočaku u 2010. godini imalo je sljedeće aktivnosti:

− Posjeta dobitnika najvećih ratnih prizanja "Preporodu" (23. januara 2010.)

− "Preporodova" humanitarna akcija za Džemala Sejdinovića, kurira rahmetli Hajrudina Mešića (7. februara 2010.)

− Prvi mart, Dan nezavisnosi BiH, gost tribine je bio prof. dr. Izet Šabotić i dr. Ibrahim Nakičević (1. 3. 2010.)

− Dan Općine Teočak, obilježen je prigodnim kulturno-umjetničkim programom (10. marta 2010.)

− Donacija knjiga "Preporodu" Besima ef. Hodžića i Općine Teočak (31. marta 2010.)

− Petnaesti april, Dan armije RBiH, gosti dobitnici najvećih ratnih priznanja i učenici OŠ "Teočak" (15. aprila 2010.)

− Federalna televizija u posjeti "Preporodu", pri čemu je snimljena dokumentarna emisija o "Preporodovoj" spomen-sobi i najpoznatijim teočanskim herojima (29. aprila 2010.)

− Adaptacija "Preporodovog" prostora (strehe i krova) (11.-16. juna 2010.)

− Kulturno-umjetnički program povodom "Teočanskog trešnjareva" (19. juna 2010.)

− Kulturno-umjetnički program povodom "Teočanskih dana otpora", izložba slika akademskog slikara Enesa Handžića i posjete spomen sobi (21. i 23. jula 2010.)

− Promocija knjige *Na istočnom bedemu Bosne* autora Kemala Durakovića (10. augusta 2010.)

− Kulturno-umjetnički program povodom Ramazanskog bajrama u Janjarima (11. septembra 2010.)

− Memorijalni turnir "Hajrudin Mešić" (30. oktobra 2010.)

− Kulturno-umjetnički program "Preporoda" u OŠ "Teočak" povodom Kurban bajrama (17. novembra 2010.)

− Tribina u povodu 25. novembra, Dana državnosti BiH (25. novembra 2010.)

− "Preporod" u svojstvu domaćina obilježavanja Dana artiljerije 255. Sbb "Hajrudin Mešić" (26. novembra 2010.)

− Privođenje kraju trećeg broja "Preporodovog", časopisa "Teočanski glasnik" (u toku cijele godine zaključno sa 30. decembra 2010.), dok su već dva broja časopisa izdata.

− Posjeta članova sekcije CIVITAS iz JU O. Š. Teočak i MSŠ "Teočak" radi realizacije teme "Kulturno-historijsko naslijeđe Općine Teočak" (15. decembra 2010.)

− Pružanje svih vidova usluga, kao i "Preporodovog" prostora za potrebe RVI, ODB, dobitnicima najvećih ratnih priznanja, Omladinskom savezu Teočak, itd.

− Nabavljena kompletna oprema za folklore velikog uzrasta, organizovane sve sekcije potrebne za kulturno-umjetničkog rada, terenski rad i izdavačku djelatnost.

− Odobrene knjige od JU Arhiv TK za "Preporodovu" biblioteku (preuzimanje u toku decembra.)

− Redovan rad s "Preporodovim" sekcijama■

Predsjednik
Munever Džuzdanović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Teslić

– U okviru promotivno-zabavnog programa, Izvršni odbor "Preporoda" iz Teslića donio je odluku o održavanju "Večeri ilahija i sevdaha". Izvođači programa su bili članovi hora "Dah ljubavi". Bio je to prvi veći uspješni projekt "Preporoda" iz Teslića koji je svima dao snagu za nastavak rada. Na manifestaciju bili su pozvani predstavnici Općine Teslić s načelnikom Savom Kasapovićem, predstavnici političkog života Bošnjaka u Tesliću, predstavnici Islamske zajednice s glavnim imamom Mirzom ef. Zolotom, te predstavnici "Prosvjete".

– U okviru izdavačke djelatnosti Izvršni odbor "Preporoda" donio je odluku o izdavanju i štampanju knjige za djecu *Islamske priče za djecu* u saradnji s Javnom bibliotekom iz Tešnja. Izdato je 500 primjeraka knjige.

– S obzirom na teško stanje povratničkih porodica "Preporod" je donio odluku da se socijalno ugroženim porodicama pomogne prigodnim prehrambenim paketima povodom rođenja Poslanika Muhammeda a. s. Podjelom prigodnih paketa, mještani Teslića upoznati su s početkom rada "Preporoda" i na našoj Općini.

– Zbog nemogućnosti pokretanja aktivnosti, te zbog načina rada i udaljenosti rukovodstva (predsjednika Društva), Izvršni odbor "Preporoda" pokrenuo je niz aktivnosti s ciljem poboljšanja rada i pokretanja aktivnosti. Navedene aktivnosti rezultirale su sjednicom i odlukom o hitnom održavanju vanredne skupštine "Preporoda". Skupština je održana u maloj skupštinskoj sali Općine Teslić. Organi izabrani na Osnivačkoj skupštini dobili su podršku većine skupštinskih

predstavnika, te je izvršena zamjena predsjednika Društva (Muris Mahalbašić) i potpredsjednika (Mirza Zolota). Muris Mahalbašić je ostao član Izvršnog odbora, a Mirza Zolota počasni član "Preporoda" Teslić. Za novog predsjednika jednoglasno je izabran Elvedin Huseinbašić, koji je do tada bio član Izvršnog odbora, a za potpredsjednika Aldin Sivić, koji je također bio član Izvršnog odbora. Odmah nakon izbora novog rukovodstva, Izvršni odbor je krenuo u realizaciju zadanih ciljeva do kraja 2010. godine, kao i pripreme za 2011. godinu.

– Utakmica u Sarajevu bila je bitna za kvalifikacije reprezentacije BiH u dalji krug takmičenja. Grupa građana došla je u "Preporod" s prijedlogom da se organizuje prevoz na utakmicu. Na sastanku Izvršnog odbora uočena je pozitivna atmosfera uoči utakmice, te je jednoglasno podržana inicijativa grupe građana u vezi s prevozom. U okviru svojih sportsko-zabavnih aktivnosti zaključili smo da je takva aktivnost u skladu sa Statutom i misijom "Preporoda". Dobili smo pozitivne reakcije od učesnika u ovom programu, te smo se uspjeli prezentirati većem broju stanovnika Teslića kroz ovaj program.

– U okviru programa za starije Izvršni odbor "Preporoda" Teslić donio je odluku o organiziranju jednodnevne ekskurzije u Zagreb. Ranije je realizirana ekskurzija za studente u Jajce.

Prilikom donošenja odluke vodilo se računa o zanemarenosti spomenute populacije i njihovog teškog materijalnog, pa i duhovnog stanja, jer se radi o starijoj povratničkoj populaciji. Ovom ekskurzijom željeli smo da im uljepšamo povratnički život i ulijemo povjerenje u općinsku administraciju koja pomaže "Preporod" u njegovom radu. U okviru ekskurzije upriličen je obilazak znamenitosti grada Zagreba, i kompleksa Zagrebačke džamije u kojem se održavalo evropsko takmičenje učenja Časnog Kur'ana.

– Imajući u vidu potrebu djece u Tesliću da osjete čari bajramskih blagdana, upriličena je predstava u Kino sali u Tesliću. "Preporod" je obezbijedio i prevoz za najmlađe iz okolnih sela. Izvođači programa bili su članovi Kulturno-umjetničkog društva "Sjenina" iz Sjenine kod Doboja. Program se sastojao od izvođenja narodnih kola i prigodnih pjesama i recitacija.

– Prvi put u Tesliću upriličena je manifestacija povodom Bajrama, te je održano "Veče sevdaha".

Izvođači progama bili su članovi horske sekcije iz zeničkog "Preporoda". Buduća saradnja između dva "Preporoda" dogovorena je na obostrano zadovoljstvo.

– Povodom nove hidžretske godine upriličen je program u saradnji s Medžlisom Islamske zajednice Teslić. Održana je promocija CD-a duhovne muzike s nazivom "Sabahski ezani". Program je održan u džamiji u Stenjaku. Izvođači programa su bili Muris Braćkan, solista i hor MIZ Tešanj. Promotori CD-a su bili: Fuad Šišić, načelnik Tešnja, mr. Fuad Omerbašić, glavni imam u Tešnju, mr. Elvedin Huseinbašić, predsjednik "Preporoda" Teslić i Mirza ef. Zolota, glavni imam u Tesliću.

– Održana je promocija knjige *Hasan ef. Škapur: život i djelo,* autora Fuada Omerbašića u džamiji u Stenjaku. Promotori knjige bili su: Fuad Šišić, načelnik Tešnja, mr. Elvedin Huseinbašić, predsjednik "Preporoda" u Tesliću i Mirza ef. Zolota, glavni imam u Tesliću.

– "Preporod" u Tesliću radio je sve vrijeme na uspostavljanju aktivnosti i iznalaženju načina da se programi zacrtani godišnjim planom rada ispune na najbolji mogući način u skladu s mogućnostima.

U tu svrhu u kancelariji "Preporoda" uveden je telefon, faks i internet konekcija. U svrhu promocije "Preporoda" kod bošnjačke populacije grada Teslića izrađeni su baneri i odštampano je dvije hiljade promotivnih letaka.

– Odluka o osnivanju KUD-a donesena je još 2009. godine, a nakon vanredne skupštine u augustu, intenziviran je rad na osnivanju KUD-a. Održano je niz sastanaka sa članovima nekoliko kulturno umjetničkih društava iz Doboja, Tešnja, Jelaha i Zenice s ciljem upoznavanja i pomoći pri osnivanju KUD-a. U tu svrhu planirana je kupovina neophodne opreme poput odijela bošnjačkih narodnih nošnji, kamere, fotoaparata i sl.

– U sklopu KUD-a "Preporod" će se formirati sljedeće sekcije:

1) Muzička sekcija
2) Dramska
3) Horska
4) Bošnjačke rukotvorine i vezovi u dolini Usore
5) Informatička sekcija

S obzirom na to da trenutne prostorije nisu dovoljno prostrane za održavanje aktivnosti KUD-a, planirano je da se aktivnosti održavaju u Domu MZ Stenjak. Koordinator za formiranje i rad KUD-a je Enes Vukas, član Izvršnog odbora "Preporoda" Teslić. Prave i konkretne plodove rada KUD-a "Preporod" očekujemo krajem 2011. godine.

– "Preporod" u Tesliću od svog formiranja, ima u planu osnivanje biblioteke u okviru "Preporoda". Ovaj projekt realizira se nabavkom knjiga: poklonima darodavaca i kupovinom. Doprinos u obogaćenju knjižnog fonda dao je i načelnik Tešnja, Fuad Šišić, novčanim iznosom od 2.000 KM■

Predsjednik
Elvedin Huseinbašić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Travnik

Ovaj izvještaj sadrži opis najznačajnijih djelovanja i hronološki popis aktivnosti koje je Bošnjačka zajednica kulture "Preporod" Općinsko društvo Travnik realiziralo tokom 2010. godine. U ovom izvještajnom periodu održano je 11 sastanaka na kojima je razmatrana problematika u vezi s realizacijom aktivnosti planiranih Programom rada Bošnjačke zajednice kulture "Preporod" – Općinskog društva Travnik za 2010. godinu, kako ga je utvrdio Izvršni odbor. U toku 2010. godine travnički "Preporod" je realizirao jedan veoma značajan i vrijedan projekt. Naime, u okrilju "Preporod" i u "Preporodovoj" produkciji snimljen je dokumentarni film "Travnik i njegove džamije". Kulturna manifestacija "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" bila je centralna kulturna manifestacija u Travniku krajem 2010. godine. I u okviru ovogodišnje manifestacije "Preporod" je među srednjoškolskom omladinom raspisao Konkurs za najbolji literarni rad, te organizirao "Malu školu šaha", što je dobar način da se animiraju mlade osobe i uključe u "Preporodove" aktivnosti.

Tokom 2010. godine, u organizaciji travničkoga "Preporoda", kulturna javnost Travnika mogla je prisustvovati sljedećim sadržajima:

– *22. juna*, u sklopu 500. Ajvatovice, u holu Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku, premijerno je prikazan film "Travnik i njegove džamije". Publici su predstavljeni autor Meho Šiljak i autorica teksta Fatima Maslić.

– *26. augusta* u restoranu "Divan" organiziran je zajednički iftar za članove Izvršnog odbora "Preporoda" te Travničane koji svojim djelovanjem potpomažu rad "Preporoda".

– *16. novembra,* u sklopu bajramskoga programa TV BH1, emitiran je film "Travnik i njegove džamije".

– *10. decembra* u Ilhamijinom turbetu održana je svečanost povodom početka ovogodišnje manifestacije "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka". U svečanom programu su učestvovali članovi Hora i učenici Elči Ibrahim-pašine medrese. O programskim sadržajima ovogodišnjih "Dana" govorila je predsjednica Amra Lolić, a manifestaciju je otvorio načelnik Općine Travnik gosp. Tahir Lendo.

– *11. i 12. decembra* u "Preporodu" je organizirana Likovna radionica "Bojenje pastilama". Radionicu je vodio Hamo Muhović, slikar iz Sarajeva, koji je tokom radionice polaznike uputio u osnove tehnike slikanja pastilama.

– *15. decembra*, u sklopu programa "Večeri dokumentarnog filma", u Amfiteatru Univerziteta u Travniku prikazan je film "Pogrešan krug", autora Nisveta Hrustića. O autoru i o filmu govorili su gđa. Fatima Maslić i gosp. Nisvet Hrustić.

– *16. decembra*, u sklopu programa "Večeri dokumentarnog filma", u Amfiteatru Univerziteta u Travniku, prikazan je film "Travnik i njegove džamije", autora Mehe Šiljka.

– *17. decembra*, u sklopu programa "Večeri dokumentarnog filma", u Amfiteatru Univerziteta u Travniku, prikazani su filmovi "Džemo, koza i bruceloza" i "Drvo ti je k'o čovjek", autora Nisveta Hrustića. Nakon projekcije gosp. Nisvet Hrustić publici je prikazao videzapis nastao u Šangaju, kada je njegov film ušao u selekciju među pet najboljih filmova.

– *18. decembra*, u saradnji s Omladinskim šahovskim klubom "64", počela je s radom "Mala škola šaha". Škola je osmišljena tako da se, kroz druženje i šahovsku igru, najmlađim Travničanima pruži mogućnost da kvalitetno provedu slobodno vrijeme tokom zimskog raspusta te da se u njima probudi ljubav i interesiranje za ovu drevnu igru. "Malu školu šaha" vodi šahovski majstor gosp. Smail Dautović.

– *19. decembra* organiziran je Šahovski turnir, u kojem su učestvovali šahisti s područja Srednjobosanskog kantona. Nakon turnira proglašeni su postignuti rezultati a najuspješnijima prigodne nagrade je uručio mr. Senid Gerin, član Izvršnog odbora "Preporoda".

– *20. decembra*, u Amfiteatru Univerziteta u Travniku, predstavljen je "Preporodov" časopis za kulturu "Divan". O "Divanu" su govorili gđa. Fatima Maslić, glavna urednica, i gosp. Enver Sujoldžić, jedan od pokretača lista i član "Divanove" redakcije. Tekstove iz "Divana" čitali su učenici Elči Ibrahim-pašine medrese.

– *21. decembra*, u Amfiteatru Univerziteta u Travniku održana je večer posvećena sjećanju na rahmetli Seada Sarića, prvog predsjednika "Preporoda" u Travniku nakon Obnoviteljske skupštine, a povodom desetogodišnjice od njegove smrti. Sead Sarić je autor knjige *Travnička harmonika*, čije su drugo dopunjeno i izmijenjeno izdanje, u izdanju travničkoga "Preporoda", publici predstavili gđa. Fatima Maslić, urednica knjige, i gosp. Enver Sujoldžić. U programu su učestvovali članovi Travničkog pozorišta.

– *22. decembra,* u holu Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku održan je kolaž program, u okviru kojega su proglašeni najbolji radovi pristigli na konkurs za najbolji literarni rad, koji "Preporod" već nekoliko godina zaredom raspisuje među srednjoškolskom omladinom. Autorima najboljih radova uručene su nagrade te je o ovogodišnjim Danima šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka, osmim po redu, govorila predsjednica "Preporoda" Amra Lolić, nakon čega je uslijedio koncert Muzičkog ansambla Bugojno.

– *23. decembra*, u Osojskoj tekiji u Travniku, kao završni program ovogodišnje manifestacije, u znak sjećanja na Ilhamiju kao derviša i imama Ferhat-pašine džamije, proučen je zikr, a dr. Ahmed Adilović održao je prigodno predavanje te se prisutnima obratila predsjednica "Preporoda" Amra Lolić, govoreći o "Preporodovim" aktivnostima, kao i o problemima s kojima se susreće u radu.

– *30. decembra*, u holu Elči Ibrahim-pašine medrese u Travniku, za učenike i profesore Medrese organizirana je projekcija filma "Travnik i njegove džamije" Plakat za manifestaciju "Dani šejha Abdulvehhaba Ilhamije Žepčaka" dizajnirao je akademski dizajner mr. Asim Đelilović, a pojedini programi odvijali su se u saradnji s Elči Ibrahim-pašinom medresom u Travniku, Omladinskim šahovskim klubom "64" i Univerzitetom u Travniku. Napominjemo da su svi programski sadržaji bili medijski praćeni.

I u 2010. godini u "Preporodovoj" kancelariji svakoga radnog dana radi sekretar Društva (pola radnog vremena). Ističemo saradnju sa "Preporodom" iz Zenice te smo, u sklopu te saradnje, pratili određene programe koje je "Preporod" Zanica organizirao u Zenici ("Raspi nam se raspi, šećer ćetenijo") te u Sarajevu (Izložba Likovnog kruga BZK Zenica). Kao i prethodnih godina, nastavljena je dobra saradnja s medijskim kućama te s određenim institucijama iz oblasti kulture i obrazovanja, Zavičajnim muzejom Travnik, Osnovnom školom Travnik, Elči Ibrahim-pašinom medresom u Travniku i Mješovitom srednjom školom Travnik, kao i s općinskim i kantonalnim organima vlasti■

Predsjednica
Amra Lolić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Tuzla

Program rada Općinskog društva BZK "Preporod" Tuzla zasniva se na osnovnim programskim zadacima i ciljevima BZK "Preporod" BiH usklađenim s osnovnim zadacima Društva utvrđenim Statutom. BZK "Preporod" Tuzla kontinuirano, već 19 godina svoju aktivnost ostvaruje u različitim oblicima kulture i umjetnosti, izdavačkom djelatnošću, javnim manifestacijama, naučnim tribinama, promocijama i drugim segmentima Društva. U sklopu rada Društva, 14. aprila 2008. formirana je podružnica BZK "Preporod" Gornja Tuzla kao organizaciona jedinica BZK "Preporod" Tuzla koja djeluje u lokalnoj zajednici Gornje Tuzle. Slijedeći kontinuitet trajanja, godišnji plan i program Društva i podružnice, rad Društva je prilagođen sociokulturnim potrebama trenutka, kadrovskim potencijalima i kulturnim interesima lokalnih zajednica. BZK "Preporod" Tuzla radi na bazi nekoliko segmenta Društva:

– Izdavačka djelatnost

– Kulturni krug SAZ-a i sevdaha

– Književni krug
– Klub likovnih umjetnika
– Klub istraživača iz polja kulturne historije

Podružnica Gornja Tuzla radi na planu sljedećih segmenata Podružnice:
– Sekcije narodnih običaja
– Hor
– Folklorni ansambl "Sehara"
– Turistička sekcija
– Vokalna skupina i narodni ansambl

Izdavačka djelatnost

– Časopis "Pogledi" izlazio je i u ratu, tako da ga smatramo borcem i ulažemo velike napore da izlazi kontinuirano. Ovogodišnji časopis nije tematski, kao što se objavljivao ranije, nego je multidisciplinaran, te tretira različite teme iz oblasti ekonomije, dramske umjetnosti, religije, sociologije i historije.

– "Godišnjak" Društva je časopis koji slikom i riječju prati aktivnosti koje organizuje BZK "Preporod" Tuzla.

Promocije i tribine

– Promocija zbirke pjesama *Put ka svjetlosti* autorice Sadžide Mujezinović. Promotiru su bili: Fatima Alihodžić, prof., mr. Senija Kuralić, mr. Jasna Hadžiselimović.

– Promocija monografije *Tuzla, sjećanje na bisere stare gradske jezgre* autora Nihada i Suada Buljugića. Promotori su bili: dr. Izet Šabotić, dr. Edin Jahić, Fuad Kasumović, akademski slikar i mr. Jasna Hadžiselimović.

– Promocija zbirke pjesama *Trg heroja* autora Emira Džambegovića. Promotori su bili: mr. Fahrudin Međedović, mr. Fatmir Alispahić i mr. Jasna Hadžiselimović.

– Promocija knjige *Vukovije* autora Sejfulaha Imamovića. Promotori su bili: dr. Senaid Hadžić, dr. Izet Šabotić i mr. Jasna Hadžiselimović.

– Promocija knjige *Širenje islama u sjeveroistočnoj Bosni* autora Damira Bošnjakovića. Promotori su bili: dr. Senaid Hadžić, dr. Sead Selimović i mr. Jasna Hadžiselimović.

– Promocija knjige *Teočak kroz protok vremena*, a promotori su bili: dr. Izet Šabotić, dr. Adnan Jahić, prim. Ibrahim Nakičević i mr. Jasna Hadžiselimović.

Zajedničke sjednice Savjeta i Izvršnog odbora: Svečane sjednice

–14. aprila – Izvještajna sjednica Savjeta, Izvršnog odbora i Podružnice

– 25. novembra – Svečana sjednica povodom Dana državnosti

– 1. marta – Svečana sjednica povodom Dana nezavisnosti

Koncerti i akademije

– 8. augusta održano je predramazansko druženje u sali Društva

– 15. augusta održan je koncert "U susret ramazanu" u Domu kulture Gornja Tuzla. Učestvovali su: Narodni ansambl iz Gornje Tuzle, Aida Srna, vokalni solist, Folklorni ansambl "Sehara".

– 17. oktobra održan je koncert "U susret Hadži-bajramu"

– 5. novembra održano Veče kola i igara u domu kulture Gornja Tuzla. Učestvovali su: Folklorni ansambl "Sehara" (djeluje u sklopu Podružnice "Preporoda" Gornja Tuzla), i gosti iz Bosne i Hercegovine.

– 23. decembra, održan je treći Festival sevdalinke.

Izložbe

– 21. juna održana je izložba levhi Saliha Mahmutbegovića

– 2. jula održana izložba "Srebrenica da se ne zaboravi", priređivača Esafa Levića i Ešefe Berbić.

– 18. septembra otvorena je kolonija s međunarodnim učešćem "Vršani 2010". Učesnici su bili: Fikret Ibričić, Alija Kamber, Mirsad Hadžiefendić, Sejfulah Imamović, Ćazim Sarajlić, Izet Paloš, Zlata Abdagić, Jasna Hadžiselimović, Azra Gazibegović, Fadil Jahić, Fikret Jahić, Munib Imamović i Nada Dobnik.

BZK "Preporod" iz Tuzle je nakon dugogodišnjih napora da finansijski pokrije likovnu koloniju s međunarodnim učešćem i ove godine uspio 18. septembra u svojoj namjeri i okupio je 22 likovna umjetnika da svojim prisustvom daju značaj napuštenom gradskom lokalitetu Vršani koji je kulturno-historijski kuriozitet grada i okolice. Naime, kako se grad Tuzla razvijao ka istoku, mahala Vršani, koja je građena arhitekturom u turskom stilu prije 70 godina napuštena je od stanovnika. Kako su kuće ostale, s haremlucima, selamlucima, avlijama, mejtefom, stvorena je lijepa prilika da se na mjestu događaja pronađu elementi bivstvovanja prije 70 godine i da se angažmanom lokalne zajednice vrati život u gradsku mahalu, koja je samo tri kilometra udaljena od naselja Slavinovići. Kolonija Vršani je organizirana u prelijepom netaknutom prirodnom ambijentu.

BZK "Preporod" iz Tuzle je kao gost učestvovao na gotovo svim javnim manifestacijama grada Tuzle i Kantona, te u muzičkom, književnom i naučnom smislu dao doprinos kulturnom i javnom životu lokalne zajednice■

Predsjednica
Jasna Hadžiselimović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vitez

BZK "Preporod" Vitez u 2010. godini proslavio je 20. godina postojanja i djelovanja na području općine Vitez. U skladu s tim Upravni odbor usvojio je odluku prema kojoj će sve realizovane aktivnosti u 2010. godini biti posvećene obilježavanju ovog važnog jubileja.

Predloženi plan i program aktivnosti u 2010. godini izgledao je ovako:

– učešće u obilježavanju dana Općine Vitez,

– organizacija 3. međunarodne smotre folklornog stvaralštva – Vitez 2010.,

– učešće na Međunarodnoj smotri folklora – Konjička sehara,

– obilježavanje državnih praznika,

– obilježavanje vjerskih praznika,

– održavanje minimalno jedne promocije knjige,

– gostovanje folklorne sekcije u Sloveniji,

– organizovanje svečane akademije u povodu 20. godina od osnivanja BZK "Preporod" Vitez.

Navedene aktivnosti predstavljale su okvirni plan i program djelovanja u 2010. godini i zaključeno je da će se realizovati i sve ostale aktivnosti za koje rukovodstvo BZK "Preporod" procjeni da se mogu ostvariti.

Najobimniji i sigurno naš najkvalitetniji projekt bio je organizacija 3. Međunarodne smotre folklornog stvaralaštva – Vitez 2010. Ova velika kulturno-zabavna manifestacija održana je 25. jula 2010. u Gradskoj sportskoj dvorani u Vitezu. Događaj je imao međunarodni karakter jer su pored Kulturno-umjetničkih društava iz naše zemlje učestvovala i društva iz Turske, Hrvatske i Slovenije. Na smotri je ukupno učestvovalo 18 folklornih sekcija (uključujući i folklornu sekciju BZK "Preporod" Vitez) s više od 500 izvođača. Ovaj događaj pobudio je pažnju velikog broja građana općine Vitez, ali i šire, pa je tako smotru posmatralo blizu 1.500 gledalaca, koliko je i kapacitet novoizgrađene sportske dvorane u Vitezu.

Osim realizacije planskih aktivnosti, Upravni odbor BZK "Preporod" Vitez puno je radio i na nabavci materijalno-tehničkih sredstava koja bi, prije svega, unaprijedila rad Društva. Realizirana je nabavka klavijatura i muzičkog razglasa koji su omogućili bolji i kvalitetniji rad folklornoj, ali i muzičkoj sekciji te sekciji vokalnih solista. Također, jedan dio raspoloživih finansijskih sredstava uložen je u nabavku muške i ženske obuće za potrebe folklorne sekcije.

U 2010. godini nastavljena je praksa edukacije naših folklornih koreografa koji su učestvovali na dva seminara održana u Donjem Vakufu.

Članstvo u 2010. godini i dalje je bilo najviše vezano za naše sekcije pa smo tako godinu završili sa oko 150 aktivnih članova koji su većinom uključeni u rad folklorne sekcije, dramske sekcije, sekcije vokalnih solista i muzičke sekcije.

Smatramo da je posebno bitno napomenuti realizaciju jednog humanitarnog projekta čiji je BZK "Preporod" Vitez bio osnovni nosilac. Naime, krajem godine od neformalne grupe građana dobili smo apel za pomoć u prikupljanju finansijskih sredstava za lječenje naše sugrađanke Ramize Salkić koja je oboljela od leukemije. Prihvatili smo ulogu organizatora humanitarnog koncerta koji je imao cilj prikupljanje finansijske pomoći oboljeloj. Maksimalnim angažmanom svih naših resursa i uz pomoć nekoliko naših sugrađana, također ljudi dobre volje, projekt smo uspješno finalizirali. Prikupljena su sredstva od 10.000,00 KM koja su odmah po završetku koncerta i uručena porodici.

Na projektu promocija knjige *Prekinuto djetinjstvo Srebrenice* ostvarili smo kontakt s BZK "Preporod" iz Srebrenice. Promocija je održana 9. oktobra 2010. u prostorijama OD "Behar" u Starom Vitezu (u istoj zgradi se nalaze i prostorije BZK "Preporod" Vitez)

Kalendarska godina završena je prema planu Svečanom akademijom koja je organizovana u povodu 20. godišnjice od osnivanja "Preporoda" Vitez. Akademija je održana 28. decembra 2010. god., a predavač bio je predsjednik BZK "Preporod" BiH prof. dr. Senadin Lavić, koji je ovom prilikom uručio posebna priznanja kolektivima i osobama koje su u proteklih 20 godina doprinijeli unapređivanju rada i razvoju BZK "Preporod" Vitez.

BZK "Preporod" Vitez i dalje ostaje vodeća institucija kada je riječ o očuvanju i prezentaciji bošnjačke kulture na području općine Vitez. U 2010. godini dokazali smo da možemo organizovati velike projekte poput 3. međunarodne smotre folklornog stvaralaštva, da smo spremni ulagati u razvoj Društva, da smo svojim zalaganjem i kvalitetom prepoznati bilo gdje da se pojavimo, da možemo preuzeti odgovornost i kod realizacije humanitarnih projekata, da želimo biti partner političkim strukturama u općini Vitez i Srednjobosanskom kantonu u unapređivanju kulturnog života, da svakim danom naše članstvo postaje sve brojnije i da ćemo u budućnosti biti nezaobilazan faktor kada je u pitanju kultura i prezentacija iste.

Pregled održanih kulturno-zabavnih manifestacija u općini Vitez u 2010. u organizaciji BZK "Preporod" Vitez

– 30. januara 2010. – Kulturno-zabavna manifestacija "Veče s prijateljima" (učesnici BZK "Preporod" Vitez, BZK "Preporod" Busovača i KUD "Neretva" Jablanica).

– 11. marta 2010. – Kulturna manifestacija "Književno veče" u sklopu obilježavanja dana Općine Vitez.

– 25. jula 2010. – Međunarodna smotra folklornog stvaralaštva – Vitez 2010.

– 11. septembra 2010. – Kulturno-zabavna manifestacija "Bajramsko posijelo" (učesnici BZK "Preporod" Vitez i KUD "Sveti Ćiril i Metodij" Makedonija)

– 9. septembra 2010. – Promocija knjige *Prekinuto djetinjstvo Srebrenice*.

– 19. septembra 2010. – Kulturno-zabavna manifestacija "Bajramsko posijelo".

– 22. decembra 2010. – Humanitarni koncert za Ramizu Salkić.

– 28.12. 2010. Svečana akademija u povodu 20 godina od osnivanja BZK "Preporod" Vitez.

Pregled učešća BZK "Preporod" Vitez u kulturno-zabavnim i društvenim događajima na području općine Vitez u 2010. godini.

– 3. marta 2010. – Otvaranje INFO CENTRA Općine Vitez.

– 31. aprila 2010. – Dan OŠ "Dubravica" Vitez.

– 2. maja 2010. – Obilježavanje Međunarodnog praznika rada.

– 21. maja 2010. – Obilježavanje godišnjice 1. dobrovoljačkog odreda.

– 28. jula 2010. – Svečana akademija SDA Vitez.

– 9. augusta 2010. – Kulturno-vjerska manifestacija "U susret Ramazanu".

– 19. septembra 2010. – Svečano otovorenje puta MZ Stari Vitez.

– 1. decembra 2010. – Obilježavanje dana 325. brdske brigade Vitez.

– 18. decembra 2010. – Svečano puštanje u rad rasvjete u MZ Preočica – Vitez.

Pregled učešća BZK "Preporod" Vitez u kulturno-zabavnim i društvenim događajima van matične općine u 2010.

– 26. februara 2010. – Obilježavanje Dana nezavisnosti – Busovača (učesnici BZK "Preporod" Busovača, BZK "Preporod" Vitez, KUD "DEM" Slovenija i KUD "Mali vrh" Slovenija).

– 20. februara 2010. – Seminar za koreografe i umjetničke rukovodioce – Donji Vakuf.

– 10. juna 2010. – Posjeta predstavnika BZK"Preporod" Vitez KUD-u "DEM" iz Slovenije u sklopu obilježavanja njihove godišnjice.

– 15. maja 2010. – Smotra folklora – Ključ.

– 19. maja 2010. – Službena posjeta BZK "Preporod" Konjic.

– 29. maja 2010. – Međunarodna smotra folklora – Rašljani, Brčko.

– 10. juna 2010. – Učešće na kulturno-zabavnoj manifestaciji održanoj u Turskom univerzitetu Sarajevo.

– 19. juna 2010. – Redovni godišnji sastanak predsjednika općinskih društava BZK "Preporod" u Zvorniku i posjeta Memorijalnom centru Potočari, Srebrenica.

– 25. juna 2010. – Ispraćaj konjanika na Ajvatovicu – Karaula, Travnik.

– 3. jula 2010. – Smotra folklora Tojišići, Tuzla.

– 18. jula 2010. – Međunarodna smotra folklora – Brka, Brčko.

– 22. jula 2010. – Međunarodna smotra folklora "Konjička sehara" – Konjic.

– 24. jula 2010. – Međunarodna smotra folklora Busovača.

– 31. jula 2010. – Kulturno zabavna manifestacija Sanica, Ključ.

– 1. augusta 2010. – Međunarodna smotra folklora – Rahić, Brčko.
– 7. augusta 2010. – Smotra folklora Karaula, Travnik.
– 7. augusta 2010. – Smotra folklora Čelić.
– 7. augusta 2010. – Smotra folklora Srebrenik.
– 14. septembra 2010. – Smotra folklora Donji Vakuf.
– 2. oktobra 2010. – Smotra folklora Kiseljak.
– 22. oktobra 2010. – Gostovanje BZK "Preporod" Vitez u Sloveniji.
– 16. novembra 2010. – Seminar za koreografe i umjetničke rukovodioce – Donji Vakuf.
– 19. decembra 2010. – Gostovanje BZK "Preporod" Vitez u Hrvatskoj (godišnjica BKUD "Sevdah" iz Zagreba).

Iz navedenog pregleda može se zaključiti da je BZK "Preporod" Vitez tokom 2010. godine organizovao ili učestvovao na 40 manifestacija održanih u Vitezu, različitim gradovima BiH, Hrvatskoj i Sloveniji■

Predsjednik
Fejzulah Bešo

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Vlasenica

Ovaj izvještaj o radu BZK "Preporod" Vlasenica, sadrži hronološki opis najznačajnih djelovanja i aktivnosti u proteklom periodu, koji se odnosi na period od prvog obnavljanja, ratni prekid i ponovno obnavljanje do danas.

Kulturno društvo Muslimana "Preporod" – Općinsko društvo Vlasenica, prvi put je obnovilo svoj rad krajem 1990. godine, među prvim na prostoru sjeveroistočne Bosne. Nove izmijenjene društvene i političke prilike na prostoru Bosne i Hercegovine i šire su omogućavale obnavljanje i rad KDM "Preporod". Prvi predsjednik KDM „Preporod" bio je književnik Isnam Taljić. Rad "Preporoda" na području općine Vlasenica bio je veoma sadržajan: obilježavanje vjerskih blagdana, organizovanje okruglih stolova, organizovanje večeri poezije, formiranje više sekcija itd.

U Vlasenici su se od 1992. do 1995. godine desile strašne stvari sa zastrašujućim posljedicama: ubistva, zatvaranja, progoni, izgladnjivanje, silovanja itd. Zbog svega navedenog Vlasenica se posljednja otvorila u smislu povratka, a samim tim i obnavljanje bošnjačkih institucija. Tako da je 4. aprila 2008. drugi put obnovljen rad, sa izmijenjenim nazivom BZK "Preporod". Dakle, prekid je trajao u periodu od 4. aprila 1992. do 4. aprila 2008., punih 16 godina. Četvrtog aprila 2008. na Obnoviteljskoj skupštini, nakon agresije, za predsjednika je izabran Sakib Zubović, prof. koji ujedno obnaša i funkciju predsjednika Skupštine Općine Vlasenica. Uprkos prisutnim problemima, radimo i uradili smo sljedeće: kontinuirano smo radili na izradi više projekata, mnogo vremena smo utrošili oko

indentifikacije imovine "Gajreta", a sve u svrhu njenog povrata, organizovali smo "Ljetni školu" za djecu povratnika i na taj način dali doprinos u ostvarivanju zacrtanih ciljeva u prevazilaženju poteškoća povratničke učeničke populacije, organizovali smo posjetu učenika Sarajevu i omogućili cjelodnevno druženje s našim reprezentativcima (između ostalih, s Ibiševićom našim Vlaseničaninom), organizovali smo više javnih tribina o temi aktuelne problematike u našem društvu (gosti predavači istaknuti bh. intelektualci), aktivno smo se uključili u animaciji i realizaciji učeničkih i studentskih stipendija i kredita, radimo na identifikaciji lokacija sa stećcima i preduzimanju određenih mjera u njihovoj zaštiti, kao i na njihovoj promociji.

U saradnji s Islamskom zajednicom, organizovali smo svečanosti povodom obilježavanja Ramazanskog bajrama, Kurban-bajrama, mubrek-noći, Dana džamija, Dana Cerske, mevluda, naši članovi su učestvovali na maršu za Srebrenicu, zatim maršu Kladanj – Turalići – Vlasenica – Sušica, posjeta logoru Sušica i obilježavanje mjesta stradanja Bošnjaka... Učestvovali smo i dali svoj doprinos u regionalnim manifestacijama od značaja za nas Bošnjake, prisustvovali smo promocijama knjiga u Sarajevu i Tuzli, prisutni smo bili povodom dana Sandžaka te pratili tribine istaknutih boraca za ravnopravnost Sandžaka.

Intenzivno radimo na formiranju "Preporodove" biblioteke, zahvaljujući razumijevanju i saradnji s Općinom Srebrenik, koja nam je obezbijedila blizu 8.000 knjiga. Učestvovali smo u određivanju i obilježavanju imena naselja, ulica i trgova i označavanja zgrada brojevima, sa zadatkom da se ažurira adresni sistem na području općine Vlasenica s osnovnom zadaćom da promoviramo naše značajne i istaknute ličnosti iz bošnjačkog kulturno-povjesnog kruga.

Radimo na formiranju više sekcija: folklorna, dramska, mizička itd. Zaokružujemo posao oko obezbjeđivanja prostora, što znači da je obnovljen građevinski objekat i doveden do useljenja. Moramo istaći angažovanje ministra Edina Mušića, savjetnika Muje Hadžiomerovića, te i ostalih saradnika u Federalnom ministarstvu za obnovu i povratak.

Ovom prilikom važno je istaći da smo imali dobru saradnju s predsjednicima BZK "Preporod" BiH, Šaćirom Filandrom i Senadinom Lavićem, koji su nas više puta i posjećivali.

Za dalji uspješan rad "Preporoda" u Vlasenici, a i drugih, bitno je ispunjavanje određenih pretpostavki, što podrazumijeva puni angažman Ministarstva civilnih poslova BiH, resornih federalnih i kantonalnih ministarstava i manjeg bh. entiteta, koji se bave infrastrukturom, obrazovanjem, kulturom, a naročito zbog podrške našim kandidiranim projektima. U ovom pravcu očekujemo najneposredniji angažman rukovodstva BZK "Preporoda" BiH. Ovo iz razloga što dosadašnjih više kandidovanih projekata, nije dobilo podršku, iako su rađeni prema metodologiji međunarodnih organizacija i propozicijama navedenih institucija■

Predsjednik
Sakib Zubović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Zenica

– 16. januara – U domu "Preporoda" održan Dječiji festival sevdaha u organizaciji ansambla "Bosnia folk" Zenica.

– 21. januara – Organizovan program s nazivom "Raspi nam se raspi, šećer ćetenijo" u okviru kojeg je obavljeno javno pravljenje ćetenije, tradicionalnog bosanskog slatkog jela i izveden prigodan kulturno-umjetnički program. Ćeteniju je pripremala hanuma Muvedeta Pojskić kao glavna maja, a pomagale su joj Nejira Serdarević, Nura Isaković, Fatima Mašić i Lejla Ćatić. U kulturno-umjetničkom programu predstavili su se članovi "Preporodovih" sekcija: dramska sa izvodom iz lirsko-dramske predstave "Ptica u kafezu" (Edbir Šarić, Mirza Husetić, Merima Čerim, Rukaja Podojak, Edin Frljak i Hikmet Trako); vokalna grupa i vokalni solisti Sejad Podojak i Selma Kajić uz pratnju orkestra; folklorni ansambl (koreograf Nazif Džidić).

– 23. i 30. januara – U organizaciji Foruma građana Zenice u domu "Preporoda" održane prezentacije i radionice sa NVO u okviru projekta "Zajedno bolje", a pod pokroviteljstvom UNDP-a. U realizaciju ovog projekta BZK "Preporod" se uključila kao partner Forumu građana Zenice.

– 14. januara – Prisustvo predsjednice i sekretara BZK "Preporod" Amne Sofić i Faruka Kadrića na Božićnom prijemu u SPKD "Prosvjeta" Zenica.

– 13. januara – Održan sastanak s voditeljima sekcija o temi ostvarenih aktivnosti u protekloj godini i odrednicama programa rada u 2010. godini.

– 30. januara – U domu "Preporoda" održana godišnja skupština Rafting kluba "Bosna" Zenica.

U okviru Izbora sportiste za 2009. godinu Sportski savez Općine Zenica dodijelio je Muhamedu Brdareviću-Hami specijalno priznanje za njegov dugogodišnji predan i stvaralački rad u razvoju i afirmaciji sporta u Zenici. Prijedlog je uputila BZK "Preporod".

– 13. februara – Promocija porodičnog magazina "Semerkand" u izdanju Udruženja "Semerkand" Sarajevo. Promotori magazina bili su Nedžad Ćeman, glavni i odgovorni urednik, te dr. hfz. Džemail Ibranović i dr. Almir Fatić, članovi redakcije. Program su prigodnim ilahijama i kasidama upotpunili članovi hora "Aksaraj" iz Kaknja. Organizatori promocije su bili članovi Udruženja iz Zenice i BZK "Preporod".

Tokom ovog mjeseca održane su tri kreativne likovne radionice u koje se uključilo dvadesetak žena. U okviru radionice nastali su brojni radovi naslikani na svili, platnu i predmetima od stakla, a izrađivan je i ukrasni nakit. Voditelji

radionice bile su članice Likovnog kruga: Meliha Družić, Amira-Emina Pašalić, Amna Sofić i Meliha Selman.

U okviru nastavka realizacije projekta "Zajedno bolje", u domu "Preporoda" održane dvije prezentacije i radionice za mjesne zajednice: "Londža", "Centar" i "Jalija".

– 6. marta – U povodu 8. marta u domu "Preporoda" priređena izložba "3 G" u okviru koje su predstavljeni likovni radovi članica Likovnog kruga, dječiji ručni radovi i radovi s kreativnih radionica. Promotori izložbe su bili Nejira Serdarević, Meliha Selman i Amna Sofić. Izložbu je otvorila Zahida Šišić, šefica Ureda predsjednica Vlade ZE-DO kantona. Moderator izložbe bio je Faruk Kadrić. U okviru izložbe učesnicama kreativnih radionica dodijeljene su zahvalnice. Izložba je imala i prodajni karakter u svrhu nabavke potrebnog materijala za dječiju sekciju rukotvorina.

– 12. marta – U domu "Preporoda" održana Književna večer posvećena rođenju velikog bošnjačkog književnika Muse Ćazima Ćatića (rođen 12. marta 1878. godine u Odžaku).

– 20. marta – Povodom Dana Zenice i početka 15. međunarodne kulturne manifestacije "Zeničko proljeće" – 2010, na platou ispred OŠ "Meša Selimović" održan je prigodan kolažni program koji su izveli članovi folklornog i muzičkog ansambla BZK "Preporod" i članovi sekcija OŠ "Meša Selimović".

– 22. marta – U hotelu "Zenica" u sklopu obilježavanja Dana JP "Vodovod i kanalizacija" i "Svjetskog dana voda", orkestar i vokalni solisti "Preporoda" izveli su prigodan muzički program.

– 11. marta – Dostavljen prijedlog na Nacrt budžeta općine Zenica za 2010. godinu u kojem je sadržan usaglašen stav sva tri nacionalna društva (BZK "Preporod", HKD "Napredak" i SPKD "Prosvjeta") da se u budžetu predvide sredstva za rad ovih društava.

– 17. marta – BZK "Preporod" Zenica posjetio prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod" BiH. U razgovoru su učestvovali Amna Sofić, predsjednica, Faruk Kadrić, sekretar i Enver Talić, predsjednik Nadzornog odbora BZK "Preporod" Zenica.

– 20. marta – Na Svečanoj sjednici Vijeća općine Zenica Faruku Kadriću dodijeljena Plaketa Zenice za dugogodišnji plodotvoran rad i stvaralačko angažovanje na razvoju i unapređenju kulture, kulturno-umjetničkog amaterizma i očuvanju tradicijske baštine u općini Zenica. Prijedlog je nominirala BZK "Preporod" Zenica.

– 26. marta – Članovi "Preporoda" posjetili u Vogošći suprugu Ismeta Hadžiahmetovića, književnika i bivšeg sekretara BZK "Preporod" Zenica, koji je preselio na ahiret 11. marta 2010. godine. U posjeti su bili Amna Sofić, Zahida Šišić i Faruk Kadrić.

– 6. aprila – U okviru 15. međunarodne kulturne manifestacije "Zeničko proljeće", na Fakultetu za metalurgiju Zenica održana promocija knjige dr. Ibrahima Pašića *Mile i Mošter – ilirsko-gotski korijeni bosanske vladarske dinastije, stećaka i Crkve bosanske*. Promotori knjige su bili: akademik prof. dr. Muhamed Filipović, dr. Dževad Drino, prof. Midhat Kasap i autor dr. Ibrahim Pašić. Organizatori su bili: Opća biblioteka, Univerzitet u Zenici, Muzej grada i BZK "Preporod" Zenica.

– 9. aprila – U domu "Preporoda" priređen prigodan program u izvođenje ansambla "Bosnia folk" Zenica. Program je bio namijenjen učesnicima Znastveno-stručne konferencije s međunarodnim učešćem o temi "Sistem preveniranja socijalnog isključivanja mladih". BZK "Preporod" je bila partner u organizaciji programa.

– 15. aprila – U Bosanskom narodnom pozorištu Zenica održana Svečana akademija povodom 15. aprila – Dana Armije RBiH. BZK "Preporod" je bila suorganizator akademije. Učesnicima akademije obratili su se Sejad Zaimović, predsjedavajući Skupštine ZE-DO kantona i general Enver Hadžihasanović, bivši komandant Trećeg korpusa Armije RBiH. Prigodne muzičke i druge sadržaje izveli su vokalna grupa, vokalni solisti i orkestar, kao i multimedijalna sekcija "Preporoda". Također, u programu su učestvovali hor i orkestar OŠ "Musa Ćazim Ćatić" Zenica.

– 21. aprila – U domu "Preporoda", u sklopu projekta "Zajedno bolje", održana prezentacija i radionica za građane MZ "Mokušnice".

– 5. aprila – Predsjednica i sekretar "Preporoda" prisustvovali Uskrsnom prijemu u Hrvatskom domu "Kralj Tomislav" u Zenici.

– 6. aprila – Predsjednica i sekretar BZK "Preporoda" prisustvovali Vaskrsnom prijemu u Sokolskom domu u Zenici.

– 22. aprila – Održana 11. sjednica Upravnog odbora BZK "Preporod". Na sjednici su, pored ostalog, razmatrani i usvojeni finansijski izvještaji o završnom obračunu društva za 2009. godinu, zatim Program rada za 2010., te Etički kodeks.

– 29. aprila – U domu "Preporoda" održana Skupština udruženja logoroša općine Zenica.

– 8. maja – U okviru "Preporodovog" projekta "Tragovima stare Bosne" obavljena je posjeta Franjevačkom samostanu Guča Gora u općini Travnik. Osim članova "Preporoda", učesnici posjete su bili i članovi HKD "Napredak", SPKD "Prosvjeta" i Foruma građana Zenice, te predstavnici medija (list "Naša riječ", ICNTV Kakanj).

– 13. maja – BZK "Preporod" ostvarila učešće u organizaciji i izvođenju programa Svečane akademije povodom 60 godina rada OŠ "Musa Ćazim Ćatić" Zenica. Akademija je održana u Bosanskom narodnom pozorištu.

– 14. maja – U domu "Preporoda" održana premijera amaterskog filma "Jedna si, mati mila" autora Elmedina Bišića iz Zenice.

– 18. maja – Članovi "Preporoda" izveli prigodan kulturni program u okviru manifestacije obilježavanja 18. godišnjice formiranja Prve brigade Zenica kasnije 303 viteške brigade i Željezarskog bataljona. Manifestacija je održana kod Spomen-obilježja šehidima i poginulim borcima "Željezare" Zenica, a u organizaciji Općinskog odbora za obilježavanje značajnih datuma iz perioda 1992.-1995. godine

– 18. maja – U Bosanskom kulturnom centru u Sarajevu priređena je Izložba slika članica Likovnog kruga "Preporoda". Svoje likovne radove sarajevskoj publici predstavile su: Meliha Družić, Amna Sofić, Mirsada Čajlaković, Mediha Selman i Amira-Emina Pašalić. Predstavljeno je 30 radova koje je odabrao selektor akademski slikar Muhamed Bajramović. Osvrt na slikarske teme dala je Amna Sofić, a izložbu je otvorio prof. dr. Senadin Lavić, predsjednik BZK "Preporod" BiH. Moderator izložbe bio je Faruk Kadrić.

– 28. maja – Povodom obilježavanja 51. godišnjice osnivanja i rada OŠ "Vladimir Nazor" u domu "Preporoda" učenici ove škole izveli su prigodan kulturno-umjetnički program.

– 28. maja – U domu "Preporoda" održan kviz znanja o Muhamedu Seidu Serdareviću (1882-1918), čuvenom zeničkom alimu, piscu, prevodiocu, društvenom i javnom radniku Kviz je održan u okviru kulturno-vjerske manifestacije "Dani Muhameda Seida Serdarevića" koju organizuje Medžlis IZ Zenica.

– 29. maja – Na planinskom platou Smetovi (udaljen 10 km od Zenice) održana manifestacija obilježavanja godišnjica zeničkih brigada i drugih jedinica iz perioda 1992.-1995. godine s nazivom "Majski zov slobode". BZK "Preporod" je bila organizator kulturno-umjetničkog programa. Osim "Preporodovih" sekcija (hor, kamerni i narodni orkestar, folkolrni ansambl) u programu su učestvovali i glumci Bosanskog narodnog pozorišta Selma i Adis Mehanović, te poznati zenički interpretatori sevdalinki Nusreta Kobić, Omer Kadrić i Mirza Šut uz pratnju orkestra "Rima bend". Organizator manifestacije je bio Općinski odbor za obilježavanje značajnih datuma iz perioda 1992.-1995. godina.

– 7. maja – Održan sastanak sa članovima foklornog i muzičkog ansambla u vezi s pripremama za učešće na Prvom internacionalnom omladinskom festivalu foklora u Ankari – R. Turska.

– 4. juna – Održana izložba "Tragom starih fotografija" Abdulaha Hodžića, člana Likovnog kruga "Preporoda". Izložba je postavljena u zeničkoj Sinagogi, a promotori su bili: Adnadin Jašarević, direktor Muzeja grada Zenice, Amna Sofić, predsjednica "Preporoda" i Muhsin Ibrahimagić, predsjednik Foruma građana Zenice.

– 6. juna – U okviru festivalskih dana Ajvatovice u Zenici, BZK "Preporod" je u Bosanskom narodnom pozorištu organizovala Koncert duhovne muzike u izvođenju muzičkog ansambla "Diyanet" iz Ankare – R. Turska.

– 14. juna – U domu "Preporoda" održana prezentacija udžbenika za sedmi razred devetogodišnjeg osnovnog obrazovanja. Prezentaciju za nastavnike iz ZE-DO kantona obavila je izdavačka kuća "Bosanska riječ" Sarajevo.

– 22. juna – BZK "Preporod" se u Domu kulture Maglaj predstavila s kolažnim programom naziva "Bosno moja". U okviru programa otvorena je izložba slika nastalih na Likovnoj koloniji "Stara Bosna" i izložba dječijih ručnih radova. Izložbu su promovirali Amna Sofić, Nejira Serdarević i Faruk Kadrić. Izložbu je otvorila Rešida Mulalić, direktorica Doma kulture Maglaj. Nakon izložbe, u velikoj sali Doma kulture u izvođenju "Preporodovih" sekcija (hor, kamerni orkestar, vokalni solisti i folklorni ansambl) priređen je prigodan kulturno-umjetnički program.

– Od 4. do 11. jula folklorni ansambl "Preporoda" učestvovao je na Prvom internacionalnom omladinskom festivalu folklora u Ankari – Turska. Našu grupu činilo je 35 članova. Osim BZK "Preporod", kao predstavnika Bosne i Hercegovine, na Festivalu su učestvovali folklorni ansambli iz sljedećih država: Rumunija, Grčka, Češka Republika, Bugarska, Srbija, Ukrajina, Georgija i Meksiko. Tokom trajanja Festivala naš folklorni ansambl imao je pet nastupa na različitim lokacijama u Ankari. Članove našeg folklornog ansambla i rukovodstva primio je gosp. Mustafa Araç, upravitelj vanjskih poslova ureda načelnika Ankare.

– 9. jula – Uz prigodan kulturno-umjetnički program, u domu "Preporoda" svečano otvorena manifestacija "Dani sevdaha" Vranduk – 2010 Manifestaciju je u ime Općine Zenica otvorio Nebojša Nikolić, predsjedavajući Vijeća Općine Zenica.

28. jula – U atriju zeničke Medrese priređena izložba slika Mirsade Čajlaković i Amne Sofić, članica Likovnog kruga "Preporoda". Izložbu je otvorio akademski slikar Muhamed Bajramović, a moderator je bio Faruk Kadrić. Nakon izložbe u istom prostoru priređeno je druženje s akademikom i književnikom Nedžadom Ibrišimovićem. Razgovor s akademikom vodio je Midhat Kasap, član Upravnog odbora "Preporoda". Program je izveden u sklopu vjersko-kulturne manifestacije "Lastavica" 2010.

– 30. jula – U selu Arnauti izveden kulturni program u sklopu vjersko-kulturne manifestacije "Lastavica"-2010. U programu s nazivom "Priča o Bosni" učestvovali su članovi "Preporodovih" sekcija: kamerni i narodni orkestar; hor i vokalni solisti; folklorni ansambl.

Iz štampe izišla knjiga *Jači od zla* autora Bahrije V. Bašića, izdavač BZK "Preporod" Zenica.

– 5. augusta – Održan Koncert ambijentalne muzike u ljetnoj bašti BZK "Preporod". U programu su bili zastupljeni: zabavna rock-pop muzika, duhovna muzika ilahije i kaside, posvećene nastupajućem mjesecu ramazanu, sevdalinke i folklorne igre. Također, kazivani su i prigodni književni tekstovi. Izvođači su bili: kamerni orkestar, narodni orkestar, zatim folkorni ansambl i hor. Kao solisti nastupili su: Sandro Pejić, Amela Čančar, Alija Šehić, duo Benisa Džidić i Amila

Kadrić i Šukrija Zuban. Voditelj i narator bila je Faketa Salihbegović-Avdagić, glumica Bosanskog narodnog pozorišta Zenica. Autor projekta bio je Nedim Talić. Koncert je imao i donatorski karakter u svrhu prikupljanja sredstava za kupovinu ozvučenja za BZK "Preporod". Kroz ovu akciju prikupljeno je oko 1.000 KM.

– 6. augusta – U maloj sali "Preporoda" održana je promocija knjige *Mi o vuku, a medvjed na vrata* autora Seida Imamovića. Ovo je druga autorova knjiga. Prva, pod naslovom *Smijeh, zgode i nezgode oko Vranducke kotline*, također je promovirana u domu "Preporoda".

Promotori knjige su bili: Željko Grahovac, književni kritičar, Kemal Mahmutefendić, književnik, i Seid Imamović. Moderator je bio Faruk Kadrić, dok je odlomke iz knjige kazivao Salko Klapuh, član "Preporodove" dramske sekcije.

– 9. augusta – U sportskoj dvorani Vitez, u sklopu programa "U susret Ramazanu", učestvovao je hor "Preporoda". Organizator je bila BZK "Preporod" Vitez. U programu su, također, učestvovali BZK "Preporod" Zavidovići, hor Kewser Sarajevo, Karate klub Vitez i KUD "Vitez".

– 20. augusta – U velikoj sali "Preporoda" priređen je tradicionalni iftar za žene iz političkog, javnog i kulturnog života grada i ZE-DO kantona. Iftaru su prisustvovale i dvije gošće iz Indije i Turske. Već po običaju učesnice su same pripremale po jedno slano ili slatko jelo za iftar. Ovo je bila svojevrsna promocija bosanskih slanih i slatkih jela. Učesnice iftara donirale su i iznos od 145 KM u akciji prikupljanja sredstava za kupovinu ozvučenja za BZK "Preporod".

– 10. augusta – Održana Press konferencija povodom održavanja 4. internacionalnog omladinskog festivala ilahija i kasida. Pressu su prisustvovali i izvođači iz Banovića, Visokog, Sarajeva, Bugojna i Zenice.

– 10. septembra – U saradnji s Medžlisom IZ Zenica, u prijepodnevnim satima, u domu "Preporoda" održan tradicionalni bajramski prijem na kojem su prisustvovale brojne zvanice iz javnog i kulturnog života Zenice i ZE-DO kantona kao i predstavnici svih vjerskih konfesija.

– 10. septembra – u Bosanskom narodnom pozorištu, u partnerstvu sa UG Muzičkih pedagoga ZE-DO kantona i BNP, održan tradicionalni Bajramski koncert. U programu su učestvovali solisti: Ajna Hasanbegović, Sandro Pejić, Amela Čančar, Šukrija Zuban, Alija Šehić i Đenis Terzića (BZK "Preporod" Zenica), te gošća iz Maglaja Edita Totaj, a uz muzičku pratnju Kamernog simfonijskog orkestra pod vodstvom Tanise Mustafić i narodnog ansambla BZK "Preporod".

– 11. septembra – u Bosanskom narodnom pozorištu održan je 4. internacionalni omladinski festival ilahija i kasida. U festivalskoj večeri takmičilo se 14 izvođača iz nekoliko gradova iz BiH (Žepče, Goražde, Bugojno, Sarajevo, Visoko, Banovići, Zenica), kao i izvođači iz Novog Pazara – R. Srbija. Prva nagrada stručnog žirija dodijeljena je ansamblu "Etnista" iz Bugojna, druga Mersihi Prušević iz Novog Pazara (Srbija), a treća Lejli Čaušević iz Sarajeva. Ansamblu "Etnista" dodijeljena je i nagradu za najbolju novokomponovanu ilahiju. Nagrada

medija dodijeljena je Imranu Birđozliću iz Novog Pazara, a nagrada publike (sms glasanje) dodjeljena je Enisu Todiću, također, izvođaču iz Novog Pazara. Stručni žiri dodijelio je i posebnu nagradu Edinu Taloviću iz Sarajeva za najoriginalniji nastup.

– 18. i 19. septembra – Ostvareno aktivno učešće na prezentaciji i radionicima u projektu "Glas budućnosti" (revizija/izrada strategije razvoja općine Zenica) kao partneri Forumu građana Zenice, kreatoru i nosiocu ovog projekta. U projektu su bili uključeni i HKD "Napredak" i SPKD "Prosvjeta" Zenica, te još desetak NVO i udruženja koja se bave pitanjima kulture, ekologije i posebnih socijalnih grupacija. Prezentacija i radionice održane su u planinarskom domu PD "Poštar" na Humu. Kao predstavnici "Preporoda" učestvovali su Amna Sofić i Faruk Kadrić.

– 12. oktobra – U okviru Mjeseca knjige u domu "Preporoda" održana promocija knjige *S Bošnjacima u Turskoj* autora Fikreta Fazlagića. Promotori su bili: Besim Spahić, bivši ambasador BiH u Turskoj, književnica Sejida Čehajić i Midhat Kasap, urednik izdanja, a moderator Faruk Kadrić.

– 19. oktobra – U domu "Preporoda", povodom Mjeseca knjige, održana je i promocija poetske zbirke *Pasje doba*, autora Taiba Spahića. Promotori su bili: Željko Grahovac, književni kritičar, Sejida Čehajić, književnica, Taib Spahić. Midhat Kasap je bio moderator, a stihove iz autorove nove zbirke poezije kazivao je poznati zenički glumac Haris Burina, dok je muzičar Haris Avdagić izveo nekoliko pjesama koje je uglazbio na stihove iz knjige *Pasje doba*.

– 20. oktobra – U okviru aktivnosti Goethe instituta BiH u domu "Preporoda" održana je predstava na njemačkom jeziku s nazivom "Komadi zida", o temi rušenja Berlinskog zida. Izvođači predstave su bili mladi glumci, učenici sedam škola iz Bosne i Hercegovine, među kojima učenici iz dvije zeničke škole. Organizatori su bili Opća gimnazija Zenica i BZK "Preporod".

– 30./31. septembra – Članice Likovnog kruga "Preporoda", Mediha Selman i Amna Sofić, učestvovale u radu Likovne kolonije u Zvorniku koju je organizovala BZK "Preporod" iz ovog grada. Kolonija je organizovana u znak sjećanja na rahmetli Mehmeda Džihića, akademskog slikara, čiji su krajolici i slike trajni zapisi rodnog Podrinja. Kao gost Likovne kolonije bila je Indijka Gita Taneja, koja inače prati i učestvuje u svim događanjima u okviru zeničkog "Preporoda".

– 19. novembra – Održana sjednica Organizacionog tima 14. Bajramskog malonogometnog turnira zeničkih mahala na kojem su utvrđeni termini održavanja turnira, rokovi za prijave ekipa i datum izvlačenja parova po grupama.

– 15. novembra – U domu "Preporoda" održan dječiji Bajramski program u izvođenju djece iz zeničkog obdaništa "Sindibad".

– 16. novembra – U domu "Preporoda" priređen tradicionalni prijem povodom Kurban-bajrama za zvanice iz javnog i kulturnog života grada i ZE-DO kantona, te predstavnike svih vjerskih konfesija.

– 17. novembra – Povodom Kurban bajrama, na poziv BZK "Preporod" Teslić, održan Bajramski koncert u Centru za kulturu Teslić. U jednosatnom programu tesličkoj publici su se predstavili hor i muzički ansambl "Preporoda". Nastupali su i vokalni solisti: Avdo Ćehić, Đenis Terzić, Ajna Hasanbegović, Irfan Durmić, Amela Čančar, Lemana Isaković, Alija Šehić i Đejma Terzić. Vrijedno je istaći nastup devetogodišnje članice BZK "Preporod" Teslić Ajše Huseinbašić koja je izvela prigodnu ilahiju.

Voditelj programa bila je Nejira Serdarević, muzički saradnik prof. Nedim Talić, a scenarij i režiju programa potpisuje Faruk Kadrić. Prema kazivanju naših domaćina, interesantno je spomenuti da je ovo bila prva javna bajramska kulturna manifestacija održana u gradu Tesliću nakon Drugog svjetskog rata.

– 17. – 21. novembra – Održan 14. bajramski malonogometni turnir zeničkih mahala. Na ovogodišnjem turniru učestvovale su 54 ekipe sa 529 učesnika, što je rekordan broj svih dosadašnjih turnira. Prvo mjesto pripalo je ekipi "Goraždanska 84", drugo ekipi "Kamberovića čikma", treće mjesto osvojila je ekipa "Sarajevska 36", a četvrta je bila ekipa "Stara čaršija". U revijalnoj utakmici humanitarnog karaktera nastupile su ekipe pionira NK "Čelik" i NK "Rudar", a održana je u svrhu prikupljanja priloga za liječenje našeg sugrađanina Kenana Kremića.

– 24. novembra – Povodom obilježavanja Dana državnosti Bosne i Hercegovine u domu "Preporoda" održana tribina o temi: "Državno pravni kontinuitet BiH u svjetlu ZAVNOBIH-a". Predavač je bio prof. Hikmet Krkalić, a moderator programa Faruk Kadrić.

U periodu od 25. do 29. novembra, na poziv Bosanskog kulturnog društva – džemat Šmerikon iz Švicarske, BZK "Preporod" je gostovalo u Švicarskoj s pozorišnom predstavom "Bošnjačka svadba" u izvedbi dramske sekcije, a u režiji Šefike Korkut-Šunje. Također, prikazan je i amaterski film "Jedna si, mati mila" Elmedina Bišića, studenta Pedagoškog fakulteta iz Zenice. Program je organizovan povodom 25. novembra – Dana državnosti BiH, a održan je u savremenoj dvorani Mehrzweckgebäude u mjestu Wangen u prisustvu oko 500 posjetilaca.

–5. decembra – BZK "Preporod" s predstavila u Sarajevu s dječijim ručnim radovima u okviru manifestacije "Praznični bazar". Radi se o humanitarnom programu koji organizuje Internacionalni klub žena Sarajevo (ICWS) s ciljem da se promovira prijateljstvo i zajednička pomoć za žene svih nacionalnosti. Organizaciju ICWS čine uglavnom žene ambasadora i stranih atašea u našoj zemlji.

Od prikupljenog novca na bazaru Humanitarni odbor kluba dodijelit će sredstava u humanitarne svrhe određenim udruženjima i organizacija.

– 7. decembra – Povodom nove hidžretske 1432. godine u organizaciji džemata Sejmen i BZK "Preporod", u prepunoj velikoj sali doma "Preporoda" održan je prigodan program. U programu su učestvovali polaznici mektebske nastave ovog zeničkog džemata kao i članovi hora "Preporoda", koji su se predstavili s ilahijama i prigodnom recitacijama.

– 16. decembra – U organizaciji Opće biblioteke Zenica i BZK "Preporod" održana je promocija romana *Niko nas nije pitao...* Abibe Bibe Vuković. Promotori su bili Željko Grahovac, književni kritičar i recenzent knjige, Majda Hadžizulfić, prof. bosanskog jezika i književnosti iz Maglaja, Faruk Kadrić, sekretar BZK "Preporod" i autorica.

– 20. decembra – KUD "Željezara" Zenica u domu "Preporoda" održalo je godišnji koncert Duvačkog orkestra koji važi kao najstariji muzički ansambl u gradu. BZK "Preporod" je bila partner u organizaciji ovog koncerta.

– 25. decembra – U okviru projekta "To su moja dječija prava", kojeg je nosilac Forum građana Zenice, a partner BZK "Preporod", održana dječija radionica. Radionica je okupila 27 učesnika, djece uzrasta od devet do 13 godina. Tokom radionice, kojom je rukovodila Alma Islambegović, akademska slikarka, djeca su crtala radove u različiti tehnikama o temi dječijih prava.

– 26. decembra – U Bosanskom narodnom pozorištu održan novogodišnji koncert "Neki novi klinci" u izvođenju orkestra Tribute Balašević Zenica, a pod vodstvom prof. Nedima Talića, člana "Preporoda".

– 26. decembra – U okviru Božićnog malonogometnog turnira u dvorani Bilmišće odigrana revijalna utakmica između ekipa SPKD "Prosvjeta" i BZK "Preporod" Zenica. Organizator turnira bilo je HKD "Napredak".

– 28. decembra – Članovi sekcija "Preporoda" priredili godišnje druženje uz spontani kulturno-zabavni program.

– 21. decembra i u nastavku 28. decembra održana 12. sjednica Upravnog odbora. Na sjednici su razmatrani i usvojeni: izvještaj o realizaciji programskih aktivnosti između dvije sjednice; izvještaj o održavanju 4. internacionalnog omladinskog festivala ilahija i kasida; izvještaj o učešću na Prvom omladinskom internacionalnom festivalu folklora u Ankari; izvještaj o organizaciji 14. bajramskog malonogometnog turnira zeničkih mahala; izvještaj o gostovanju u Švicarskoj. Također, na sjednici je usvojen i Program rada BZK "Preporod" za 2011. godinu■

Predsjednica
Amna Sofić

BZK "Preporod" – Općinsko društvo ZOD TK

U toku 2010. godine BZK "Preporod", Zajednica općinskih društava Tuzlanskog kantona ostvarila je raznovrsne aktivnosti u skladu s Programom rada koji se zasniva na osnovnim programskim zadacima i ciljevima BZK "Preporod" ZOD TK usklađenim s osnovnim zadacima Zajednice utvrđenih Statutom.

Promocije

Predsjednica BZK "Preporod", Zajednice općinskih društava učestvovala je u otvaranju izložbe slika autora Mahmuta Latifića, koja je održana u BZK "Preporod", Općinskom društvu u Gradačcu.

BZK "Preporod", Općinsko društvo Gračanica, organiziralo je promociju knjige *Semberija u stihu i srcu* autora Jusufa Trbića i roman *Izjava* autora Zlatka Dukića, gdje je, također, učestvovala i predsjednica BZK "Preporod" ZOD TK.

Sjednica Izvršnog odbora i Savjeta ZOD TK

– 28. januara 2010. godine
– 1. marta 2010. godine, svečano obilježen Dan nezavisnosti i održana redovna sjednica IO i Savjeta,
– 8. juna 2010. godine
– 27. oktobra 2010. godine
–25. novembra 2010. godine održana Svečana sjednica u povodu Dana državnosti

Kontakti i saradnja

Predsjednica i dopredsjednik su prisustvovali manifestacijama općinskih društava u 2010. godini:

– Međunarodna smotra folklora održana u Doboj Istoku
– Likovna kolonija održana u Tuzli
– Likovna kolonija održana u Živinicama
– Izložba slika održana u Gradačcu
– Dani Djevojačke pećine u Kladnju
– Promocija knjige *Semberija u stihu i srcu, autora Jusufa Trbića i romana Izjava* autora Zlatka Dukića održana u Gračanici
– Pjesničko veće održano u Srebreniku
– Susreti općinskih društava u Zvorniku o organizaciji Matičnog odbora Sarajevo

Kulturno-historijske manifestacije

– Međunarodna naučna konferencija "Migracije na prostoru jugoistočne Evrope" (I dio)

– Postavljena Spomen-ploča "Žene žrtve rata" 11. novembra 2010. godine

– Održana tribina "Žene žrtve rata" i izložba "Srebrenica da se ne zaboravi" 31. decembra 2010.

Izdavačka djelatnost

U okviru tribine *Prevencijom do zdravlja,* održano je nekoliko predavanja, koja će biti objavljena u zajedničkoj knjizi:

– Prevencija kardiovaskularne bolesti, autora Mehdina Hadžiselimovića, specijaliste kardiovaskularne hirurgije;

– Ponašanje na javnim kupalištima i utjecaj na zdravlje, autorice mr. sci. Selme Pašić, mikrobiologa;

– Ovisnost o nikotinu, autorice mr. sci. dr. Maida Mulić;

– Spolno prenosive bolesti, autorice dr. Zinete Delibegović;

– Zdravstveno obrazovanje mladih – intimna higijena, autorice dipl.med sestre Bahrije Hasić;

– Postraumatski stresni poremećaj, autorice dipl. med. sestre Emine Hujdur.

Ostale aktivnosti

U 2010. godini u toku mjeseca ramazana u ime BZK "Preporod" TK, predsjednica ZOD-a je upriličila iftar za članove Izvršnog odbora i Savjeta.

Okvirni programi rada za 2011. godinu općinskih društava i Zajednice TK sa prijedlogom potrebnih finansijskih sredstava za realizaciju istih.

Predsjednica je u obavezi obaviti razgovore s predstavnicima Skupštine TK i Ministarstva finansija, te Ministarstvom za obrazovanje, kulturu i sport u vezi finansiranja BZK "Preporod" na području TK za 2011. godinu. Napominjemo da smo imali jako dobru saradnju s elektronskim i printanim medijima, kao i da smo imali više puta gostovanje na TV kućama Tuzlanskog kantona■

Predsjednica
Azra Gazibegović

BZK "Preporod" – Općinsko društvo Žepče

U 2010. godini održali smo nekoliko manifestacija u saradnji s Općinom Žepče i Islamskom zajednicom u Žepču:

S Općinom Žepče organizovali smo sljedeće manifestacije:
– Svečana akademija povodom Dana nezavisnosti
– Svečana akademija povodom Dana Općine
– Svečana akademija povodom Dana državnosti

S Islamskom zajednicom u Žepču organizovali smo:
– Svečanost u povodu Ramazanskog bajrama
– Svečanost u povodu Kurban-bajrama

Ženski hor je imao svoje aktivnosti tokom čitave godine.

Svakoga petka u sedmici omogućili smo posjetiocima da posjete Spomen-sobu šehidima, poginulim borcima i civilnim žrtvama rata 1992-95■

Predsjednik
Suvad Hadžić

Adresar općinskih društava BZK "Preporod"

1. Općinsko društvo Banovići
Branilaca Banovića bb
Predsjednik: Vehid Kudumović
Tel/Fax: 035/882-154
Mob: 061/737-886
75290 BANOVIĆI

2. Općinsko društvo Banjaluka
Gorana Radulovića Bimbe 7
Predsjednik: Fuad Balić
Tel: 051/251-343
78000 BANJALUKA

3. Općinsko društvo Bihać
Mali Lug
Predsjednik: Smail Kličić
Mob: 061/479-451
Fax: 037/226-084
adnanklicic@gmail.com
77000 BIHAĆ

4. Općinsko društvo Bijeljina/Janja
Kozaračka 5
Predsjednik: Jusuf Trbić
Tel/fax: 055 / 204-258
065 / 787-032
E- mail: preporodbn@yahoo.de
76300 BIJELJINA

5. Općinsko društvo Bosanska Dubica
Kninska 5
Predsjednik: Semir Krivdić
Mob: 061/878-548
Sekretar: Saed Murtćehaić
Mob: 06/197-81
bzkpreporod.bosdubica@gmail.com
79240 BOSANSKA DUBICA

6. Općinsko društvo Bosanska Gradiška
Partizanska 6
Predsjednik: Ejub Biščević
78400 BOSANSKA GRADIŠKA

7. Općinsko društvo Bosanska Krupa
Dom kulture
Trg Avde Ćuka bb
Tel: 037/471-693
77240 BOSANSKA KRUPA

8. Općinsko društvo Bratunac
Predsjednik: Elvir Hodžić
E-mail: hodzicelvir@yahoo.com
BRATUNAC

9. Općinsko društvo Brčko Distrikt BiH
Bosne srebrene 16
Predsjednik: Ćazim Suljević
Tel/Fax: 049/214-594
Mob: 061/344-946
E-mail: kultura@teol.net
www.preporod-brcko.ba
76100 BRČKO Distrikt BiH

10. Općinsko društvo Breza
Alije Izetbegovića bb
Predsjednik: Fikret Herco
Tel: 032/784-433
Fax: 032/784-596 (O.Š.)
Mob: 061/783-260
E-mail: josebreza@gmail.com
71370 BREZA

11. Općinsko društvo Bugojno
Sultan Ahmedova 71
Predsjednik: Muamer Terzić
Mob: 062 / 581-676
E-mail: mterzic@bih.net.ba
www.bugojno.org /preporod/
70230 BUGOJNO

12. Općinsko društvo Busovača
Kaonik-A
Predsjednica: Ferida Karić
Tel: 030/591-019
Mob: 061 / 361-031
ferida_karic@hotmail.com
BUSOVAČA

13. Općinsko društvo Bužim
505. Viteške 24
Predsjednik: Sead Emrić
Tel: 037/419-500
Mob 061/851-369
E-mail: emric.s@bih.net.ba
77245 BUŽIM

14. Općinsko društvo Cazin
Indire Pjanić 27
Predsjednik: Selim Toromanović
77220 CAZIN

15. Općinsko društvo Čelić
Alije Izetbegovića 60 /2
Predsjednik: Mersed Tanjić
Tel: 035/257-479
Mob: 061/665-009
E-mail: mersed.tanjic@humci.net
75246 ČELIĆ

16. Općinsko društvo Doboj Istok
Klokotnica b.b. (Zanatski centar)
Predsjednik: Ismet Suljić
Tel: 035/720-913
Mob: 061/654-702
E-mail:suljicismet9@gmail.com
74270 DOBOJ ISTOK

17. Općinsko društvo Donji Vakuf
770. Slavne brigade 18
Predsjednik: Kemal Čolak
Tel: 030/205-596
Mob: 061/132-119
kemal.colak@promo.ba
79240 DONJI VAKUF

18. KDB "Preporod" Dubrovnik
Obala pape Ivana Pavla 35
Predsjednik: Izet Spahović
E-mail: izet.spahovic@du.t.com.hr
Mob. 095/908-5477
20 000 DUBROVNIK
Hrvatska

19. Općinsko društvo Foča
Pamuci bb
Predsjednik: Ismet Hotović
Mob: 062 /978-205
73300 FOČA

20. Općinsko društvo Fojnica
Numanagića 2
Predsjednik: Salko Hurko
71270 FOJNICA

21. Općinsko društvo Glamoč
Radoslije 61
Predsjednica: Nurka Bašić
Tel: 034/272-541
80220 GLAMOČ

22. Općinsko društvo Goražde
Ferida Dizdarevića 42
Predsjednik: Nedžad Kurtović
Mob: 061/261-580
E-mail: preporodgz@hotmail.com
www.preporod-gorazde.co.ba
73000 GORAŽDE

23. Općinsko društvo Gornji Vakuf
Mehmed-bega Stočanina bb
Predsjednik: Alija Filan
Predsjednik: 061 768 818
Tel/fax: 030 / 265 053
E-mail: preporod.gv@gmail.com
www.preporod-gv.ba
70240 GORNJI VAKUF

24. Općinsko društvo Gračanica
Podrinjska 8
Predsjednica: Refija Čajić
Tel:035/702-070
Mob: 061/305-621
E-mail: refka@mail.com
75320 GRAČANICA

25. Općinsko društvo Gradačac
Husein-kapetana Gradaščevića 96
Predsjednica: Kadira Abdulahović
Tel/Fax: 035/816-138
E-mail: prep.grd@bih.net.ba
76250 GRADAČAC

26. Općinsko društvo Hadžići
Hadželi 185
Predsjednica: Zehra Musto
Mob: 061/377-100
E-mail: zmustoo@yahoo.com
71240 HADŽIĆI

27. Općinsko društvo Ilijaš
Ivana Franje Jukića 1
Predsjednik: Almir Pušina
Mob: 061/828-838
E-mail: regis@centar.ba
www.preporod-ilijas.ba
71380 ILIJAŠ

28. Općinsko društvo Jablanica
Pere Bilića bb
Predsjednik: Alija Šuko
Tel: 036/753-333
Mob: 061/227-737
88420 JABLANICA

29. Općinsko društvo Jajce
Šamića mahala 4
Predsjednik: Džafer Samir
Tel: 030/656-137
Mob: 061/701-901
70101 JAJCE

30. Općinsko društvo Kakanj
RMK "Kakanj"
Predsjednik: Nazif Hrustić
Tel/Fax: 032/553-971
Mob: 061/477-910
E-mail: hrustic.n@live.com
nazif.hr@gmail.com
Sekretar: Nevzet Kovačević
Mob: 061/421-983
72240 KAKANJ

31. Općinsko društvo Kalesija
Patriotske lige bb
Predsjednik: Nermin Bukvar
Tel: 035/631-891
Mob: 061/291-994
E-mail: nerminbukvar@gmail.com
75260 KALESIJA

32. Općinsko društvo Kiseljak
Medžlis islamske zajednice
i "Preporod"
4. juli
Predsjednik: Munir Mujić
Tel/Fax: 030/594-005 (Medžlis I. Z.-e)
Sekretar: Benjamin Mujić
Mob: 061/349-305
71250 KISELJAK

33. Općinsko društvo Kladanj
Kladanjskih brigada bb
Predsjednica: Nevzeta Rustemović
www.preporodkladanj.com.ba
Tel/Fax: 035/621-150
Mob: 061/553-473
75280 KLADANJ

34. Općinsko društvo Ključ
Branilaca BiH bb
Predsjednik: Ibrahim Kapetanović
Tel/Fax: 037/661-116
79280 KLJUČ

35. Općinsko društvo Konjic
Varda bb, Narodni univerzitet
Predsjednik: Jasmin Mehanoli
Tel: 036/735-031
Fax: 036/735-030
Sekretar: Osman Ćatić
E-mail: preporodkonjic@yahoo.com
Mob: 061/761-018
88400 KONJIC

36. Općinsko društvo Kotor-Varoš
Svetozara Miletića 30
Predsjednik: Nerim Abdić
78220 KOTOR VAROŠ

37. Općinsko društvo Kupres
Kralja Tomislava 7
Predsjednik: Safet Pilić
Mob: 063/349-328
88320 KUPRES

38. Općinsko društvo Livno
Kalajdžinica bb
Predsjednik: Semir Ortaš
Mob: 063/436-320
Fax: 034/201-830
80101 LIVNO

39. Općinsko društvo Lukavac
Dom kulture
75300 LUKAVAC

40. Općinsko društvo Modriča
Hamburška 21
Predsjednik: Husein Huseljić
Tel: 053/811-472
Mob: 061/187-376
E-mail: drhusejnhuselja@hotmail.com
74480 MODRIČA

41. Općinsko društvo Mostar
Mala tepa 3/1
Predsjednik: Damir Sadović
Tel: 036/552/537
Mob: 061/175-270
Sekretar: Kasim Mušinović
061 / 891-139
88000 MOSTAR

42. Općinsko društvo Novi Travnik
Mehmeda Spahe bb
Predsjednik: Enver Veletovac
Mob: 061/751-566
Tel: 030/525-067
E-mail: e.veletovac@bih.net.ba
E-mail: preporod.nt@bih.net.ba
72290 NOVI TRAVNIK

43. Općinsko društvo Odžak
Predsjednik: Mujan Duran
Tel/Fax: 031/761-029 (Općina)
E-mail: mujan.duran@tel.net.ba
76290 ODŽAK

44. Općinsko društvo Orašje
Četrnaesta 5
Predsjednik: Husein Hadžispahić
Tel: 031/712-400
76270 ORAŠJE

45. Općinsko društvo Osmaci
Mahala bb-Caparde
Predsjednik: Dževad Tosunbegović
Mob: 061/178-973
Tel/Fax: 035/480-460
E-mail: bzk.preporod.osmaci@gmail.com
75406 OSMACI

46. Općinsko društvo Paprača-Šekovići
Predsjednik: Sejfudin Ferhatbegović
Mob: 065/201-368
Mob: 066/532-423
75450 PAPRAČA-ŠEKOVIĆI

47. Općinsko društvo Prozor-Rama
Kralja Tomislava 35
Predsjednik: Almir Muminović
Mob. 061 894 604
E-mail: muminovicalmir@yahoo.com
88440 PROZOR

48. Općinsko društvo Kozarac Prijedor
Predsjednik: Sabiha Turkanović
79101 PRIJEDOR

49. Općinsko društvo Sanski Most
Banjalučka bb
Predsjednik: Amir Talić
Tel: 037/684-018; 037/686-452
Mob: 061/137-457
E-mail: amirtalic@yahoo.com
79260 SANSKI MOST

50. Općinsko društvo Sapna
Kovačevići bb
Predsjednik: Munir Kahrimanović
Mob: 061/179-816
Fax: 035/597-194
E-mail: preporod.sapna@yahoo.com
75411 SAPNA

51. Općinsko društvo Split
Trg Republike 4/3
Predsjednik: Ibrahim Duraković
21000 SPLIT
Hrvatska

52. Općinsko društvo Srebrenik
Dom kulture
Predsjednik: Nermin Tursić
Tel/fax 035/643-243
Mob: 061/345-471
E-mail: preporod.srebrenik@bih.net.ba
75350 SREBRENIK

53. Općinsko društvo Srebrenica
Predsjednica: Fija Avdić
E-mail: Fija_avdic@hotmail.com
preporod.srebrenica@gmail.com
Mob: 061/406-530
75430 SREBRENICA

54. Općinsko društvo Stolac
Vlatka Mačeka 13a
Predsjednik: Mensud Medar
Tel/kuća: 036/854-029
Mob: 061/935-539
88360 STOLAC

55. Općinsko društvo Teočak
Centar bb
Predsjednik: Munever Džuzdanović
E-mail: preporod_teocak@hotmail.com
www.preporod.teocak.ba
Tel: 035/755-001
75414 TEOČAK

56. Općinsko društvo Teslić
Krajiška bb
Predsjednik: Elvedin Huseinbašić
Tel./Fax.: 053/430-510
74270 TESLIĆ

57. Općinsko društvo Tomislavgrad
Tabašnica bb
Predsjednik: Senad Džanković
Tel: 063/344-665
80240 TOMISLAVGRAD

58. Općinsko društvo Travnik
Bosanska 119
Predsjednica: Amra Lolić
Tel: 030/541-092
Mob: 061/340-458
E-mail: lolic@bih.net.ba
divan@bih.net.ba
www.preporodtravnik.ba
72240 TRAVNIK

59. Općinsko društvo Tuzla
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Jasna Hadžiselimović
Tel: 035/257-479 fax: 274-224
Mob: 061/632-082
www.preporod-tuzla.com
75000 TUZLA

60. Općinsko društvo Velika Kladuša
Mahmuta Zulića 29
Predsjednik: Ešref Hodžić
Tel: 063/710-709
77230 VELIKA KLADUŠA

61. Općinsko društvo Visoko
Jalija 29
Predsjednik: Najrudin Zilić
Tel/Fax: 032/736-267
71300 VISOKO

62. Općinsko društvo Vitez
OD "Behar"
Predsjednik: Fejzulah Bešo
Tel/Fax: 030/521-007
bzkpreporodvitez@yahoo.com
Stari Vitez
72250 VITEZ

63. Općinsko društvo Vlasenica
Svetosavska 84
Predsjednik: Sakib Zubović
Tel: 056/733-096
Mob: 061/135-206
sakibzubovic@hotmail.com
75440 VLASENICA

64. Općinsko društvo Vogošća
Jošanička 66
Predsjednik: Selman Selhanović
Tel: 432-235
71320 VOGOŠĆA

65. KDBH "Preporod" Zagreb
Ilica 35
Predsjednik: Senad Nanić
Tel/Fax: 00385 (0)1483-3635
kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
www. kdbhpreporod.hr
10 000
ZAGREB
Hrvatska

66. Zajednica Općinskih društava
Bosansko-Podrinjskog kantona
Ferida Dizdarevića 42
73000 GORAŽDE

67. Zajednica Općinskih društava
Tuzlanskog kantona
Turalibegova 20/2
Predsjednica: Azra Gazibegović
Mob: 061/859-325
Tel: 035/258-133; 035/257-479;
Fax: 035/274-224
75000 TUZLA

68. Općinsko društvo Zavidovići
Lamela 1
Predsjednik: Samir Hasičić
Tel: 032/866-881
Mob:061/754-572
E-mail: samky_has@hotmail.com
Sekretar: Kazafer Aličić
Mob: 061/189-361
72220 ZAVIDOVIĆI

69. Općinsko društvo Zenica
Ulica Armije R BiH 1
Predsjednica: Amna Sofić
Mob: 061/754-450
Tel: 032/463-291
Fax: 032/401-718
E-mail: amnas@bih.net.ba
www.preporodzenica.weebly.com
72000 ZENICA

70. Općinsko društvo Zvornik
Svetog Save bb
Predsjednik: Amer Redžić
Mob: 061/731-373
E-mail: preporod@gmail.com
www.bosnjaci-zv.org
56000 ZVORNIK

71. Općinsko društvo Žepče
Sarajevska bb
Predsjednik: Suvad Hadžić
Tel/Fax: 032/881-282
Mob: 061/692-450
E-mail: suvad 1969@yahoo.com
www.preporod.info
72230 ŽEPČE

72. Općinsko društvo Živinice
Alije Izetbegovića 52
Predsjednik: Sakib Aljić
Tel.(kućni): 035/774-933
Mob: 062/ 976-308
E-mail: asakib@tk.kim.ba
ŽIVINICE 75270

GODIŠNJAK 2010

BOŠNJAČKI MERHUMI (2010)

UDK 929 (497.6=163.43*)

Sudionici naše povijesti – umrli u 2010. godini

Isma Kamberović
BZK „Preporod“, Sarajevo

U 2010. godini umrlo je 19 istaknutih Bošnjaka, koji su u ovom radu biografsko-bibliografski obrađeni. U naslijeđe su nam ostavili djela iz ekonomije, historije, geologije, brodogradnje, mašinstva, novinarstva, pedagogije, književnosti, medicine, orijentalistike, filozofije, jezika, muzike i bibliotekarstva. Ovaj rad podsjeća na živote i djela ovih istaknutih stručnjaka.

Ključne riječi: Bošnjaci, Meho Bašić, Ilijas Bošnjović, Safet Čičić, Rasim Delić, Sead Fetahagić, Ismet Hadžiahmetović, Iljas Hadžibegović, Naim Kadić, Fahrudin Kalender, Dešo Mešić, Osman Muftić, Alija Nuhbegović, Omer Pobrić, Jašar Redžepagić, Safet Smajkić, Emir Šaković, Arif Tanović, Ilijas Tanović, Salih Trako

Smjenjuju se život i smrt, dunjalučki svijet napustilo je devetnaest stručnjaka, istaknutih Bošnjaka. U naslijeđe su nam ostavili svoja životna djela iz sljedećih oblasti: ekonomije, demografije, historije, geologije, brodogradnje, mašinstva, novinarstva, pedagogije, književnosti, medicine, orijentalistike, filozofije, jezika, muzike i bibliotekarstva. Kažu da vjernici vjeruju da smrt uništava tijelo i oslobađa duh, a umjetnici vjeruju da smrt uništava ličnost, a oslobađa djelo. Kako god bilo, mi ćemo na sljedećim stranicama biografsko-bibliografski obraditi 19 značajnih Bošnjaka koji su umrli u 2010. godini:

1. Bašić, Meho
2. Bošnjović, Ilijas
3. Čičić, Safet
4. Delić, Rasim
5. Fetahagić, Sead
6. Hadžiahmetović, Ismet
7. Hadžibegović, Iljas

8. Kadić, Naim
9. Kalender, Fahrudin
10. Mešić, Dešo
11. Muftić, Osman
12. Nuhbegović, Alija
13. Pobrić, Omer
14. Redžepagić, Jašar
15. Smajkić, Safet
16. Šaković, Emir
17. Tanović, Arif
18. Tanović, Ilijas
19. Trako, Salih

BAŠIĆ, Meho (1946-2010)

Redovni profesor Ekonomskog fakulteta u Sarajevu, prof. dr. Meho Bašić, rođen je 1. 9. 1946. godine u Domanovićima kod Čapljine. Diplomirao je na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu 1969. godine. Zvanje magistra stekao je na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu s temom *Makroekonomska analiza investicija u Bosni i Hercegovini* 1977. godine. Doktorsku disertaciju *Investicije kao faktor privrednog razvoja Bosne i Hercegovine* odbranio je 1983. godine na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu. Nakon odbrane doktorata, uključuje se u politiku, gdje provodi najveći dio svoje karijere, obavljajući poslove rukovoditelja Sektora za društveno-ekonomske odnose u Predsjedništvu Centralnog komiteta Saveza komunista BiH, u periodu od 1986. do 1990. godine. Bio je politički aktivan kao član Predsjedništva Saveza komunista Bosne i Hercegovine, a kasnije i član Predsjedništva Socijaldemokratske partije Bosne i Hercegovine. Kao ekonomist bio je član Ekonomskog savjeta Federacije BiH, član Predsjedništva Društva ekonomista BiH, te član redakcija nekoliko časopisa za ekonomiju. Na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu predavao je predmet Ekonomska teorija i politika. Učestvovao je na mnogim stručnim seminarima i konferencijama u zemlji i inozemstvu. Objavio je niz stručnih članaka iz ekonomije, uradio je nekoliko naučnoistraživačkih projekata pri Ekonomskom institutu, te objavio sljedeće knjige: *Investicije i privredni razvoj Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: FEB, 1984.; *BH ekonomija u kliničkoj smrti*, Tešanj: Planjax, 1998.; *Ekonomija javnog sektora*, Sarajevo: Ekonomski fakultet, 2004.; *Osnove ekonomije: knjiga za svakoga* (s Esadom Vilogorcem), Sarajevo: Ekonomski fakultet, 2008.

Dobitnik je Ordena rada sa srebrenim vijencem.

Umro je 12. 2. 2010. godine u 64. godini života u Sarajevu.

BOŠNJOVIĆ, Ilijas (1922-2010)

Profesor Ekonomskog fakulteta, demograf, Ilijas Bošnjović, rođen je 9. 3. 1922. godine u Novom Pazaru. Obavljao je poslove rukovodioca Odjeljenja za naučnoistraživački rad na Ekonomskom institutu, gdje je proveo najveći dio svoje karijere, a bio je i direktor instituta. Doktorsku disertaciju *Preobražaj ekonomske strukture radne snage i stanovništva Bosne i Hercegovine* odbranio je 1964. godine na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu. Profesor na Ekonomskom fakultetu bio je od 1978. do 1992. godine, za predmete: Politička ekonomija, Stanovništvo i ekonomski razvoj i Demografija i demografska politika. Bavio se pitanjima stanovništva, nataliteta, mortaliteta, zaposlenosti, migracija, tranzicije, regionalizacije, privrednog i tehnološkog razvoja i ekonomije. Rezultate svojih istraživanja objavio je u sljedećim knjigama: *Preobražaj ekonomske strukture radne snage i stanovništva Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Ekonomski institut, 1966.; *Tercijarne djelatnosti na nedovoljno razvijenom području*, Sarajevo: Republički zavod za zapošljavanje, 1971.; *Razvoj i zaposlenost: razvoj i politika zaposlenosti u Bosni i Hercegovini*, Sarajevo: Svjetlost, 1980.; *Produktivno zapošljavanje i politika stabilizacije u Bosni i Hercegovini,* Sarajevo: Ekonomski institut, 1989.; *Demografska crna jama: nova zamka industrijskog društva*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1990.

Bio je član Savjeta BZK "Preporod" i Međunarodnog foruma "Bosna".

Dobitnik je Ordena rada sa zlatnim vijencem

Umro je 22. 10. 2010. u 88. godini života u Sarajevu.

ČIČIĆ, Safet (1930-2010)

Profesor Rudarsko-geološko građevinskog fakulteta u Tuzli, Safet Čičić, rođen je 13. 11. 1930. godine u Prijepolju. Diplomirao je na Prirodno-matematičkom fakultetu, na Odsjeku za geologiju u Beogradu 1953. godine. Bio je profesor u srednjoj školi u Prijepolju, zatim se zaposlio u Preduzeću za istraživanje i proizvodnju uglja, barita i željeznih ruda u Pljevljima. Godine 1957. prešao je u Upravu za slijeganje terena u Tuzli, gdje je radio kao geolog. Nakon tri godine, primljen je u preduzeće "Geoistrage" u Sarajevu. Doktorsku disertaciju *Geološki sastav i tektonika sjeveroistočnog dijela planine Majevice s naročitim osvrtom na geološko-ekonomski značaj i ležišta mrkog uglja*, odbranio je na Prirodno-matematičkom fakultetu u Beogradu 1964. godine. Postao je savjetnik za poslove proizvodnje i prerade uglja i geoloških istraživanja u Bosni i Hercegovini u Republičkom zavodu za privredno planiranje i ekonomska istraživanja 1963. godine. Nakon šest godina rada na tom radnom mjestu, prešao je u Institut za rudarska i hemijsko-tehnološka istraživanja – Tuzla, na mjesto upravnika Zavoda za rudarstvo Sarajevo. Nakon dvije godine (1971), prelazi u Privrednu komoru BiH, gdje

je obavljao poslove sekretara stručne službe za energetiku, nemetale i hemijsku industriju. Konačno 1973. godine postaje direktor preduzeća "Geoinženjering", i tu funkciju obavlja pet godina. Godine 1978. prelazi u Republički sekretarijat za privredu, gdje je ostao do odlaska u penziju 1990. godine.

Godine 1976. izabran je u zvanje redovnog profesora, po pozivu, za predmet Ekonomska geologija, na Rudarsko-geološkom fakultetu u Tuzli, gdje je održavao nastavu od 1977. do 1990. godine. Zvanje profesora emeritusa dodijeljeno mu je 1992. godine. Ratne godine proveo je u okupiranoj Grbavici, od 1992. do februara 1995. kada je razmijenjen, nakon čega je otišao u Ameriku, ali se nakon godine dana ponovo vratio u Sarajevo.

Objavio je oko 200 stručnih i naučnih radova iz oblasti geologije. Autor je sljedećih publikacija:

Geološki sastav i tektonika sjeveroistočnog dijela planine Majevice a naročitim osvrtom na geološko-ekonomski značaj ležišta mrkog uglja, Sarajevo: Geološki zavod, 1964.; *Energetske mineralne sirovine i njihov značaj za razvoj savremenog društva i međunarodne odnose*, Sarajevo: "Geoinženjering, 1979.; *Geologija Bosne i Hercegovine*. Knj. 2. *Mazozejske periode* (s M. Mojičevićem i J. Papešom), Sarajevo: "Geoinženjering", 1984.; *Geotermalna energija Bosne i Hercegovine* (s Nevenom Miošićem), Sarajevo: "Geoinženjering", 1986.; *Ekonomska geologija*. Knj. 2, *Ekonomska geologija energetskih mineralnih sirovina* (s Rejhanom Dervišević), Sarajevo: Tuzla, Ars Grafika, 2007.; *Geološki sastav i tektonika Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Earth Sience Institutte, 2002.; *Ekonomska geologija*. Knj. 3. *Vrjednovanje ležišta i rezervi mineralnih sirovina* (s Rejhanom Dervišević), Tuzla: Ars grafika, 2008.

Dobitnik je Ordena rada sa zlatnim vijencem, Ordena zasluga za narod sa srebrenim zracima, i Dvadesetsedmojulske nagrade BiH.

Umro je 22. 11. 2010. godine u 80. godini života.

DELIĆ, Rasim (1949-2010)

Ratni komandant Armije Republike Bosne i Hercegovine, Rasim Delić, rođen je 4. 2. 1949. godine u Čeliću. Završio je Vojnu akademiju kopnene vojske 1971. godine. Zatim Visoku vojno-političku školu JNA 1978. godine. Bio je zaposlen u bivšoj Jugoslovenskoj narodnoj armiji (JNA), gdje je obavljao poslove načelnika, komandira i komandanta. Napustio je JNA 13. aprila 1992. godine s činom potpukovnika. Za komandanta Armije RBiH imenovan je 8. juna 1993. godine, i tu funkciju obavljao je do kraja rata. Nakon rata imenovan je komandantom Zajedničke komande Vojske FBiH. Penzioniran je 2000. godine, nakon čega se posvetio izradi doktorske disertacije *Nastanak, razvoj i uloga Armije Republike Bosne i Hercegovine u odbrani Bosne i Hercegovine*, koju je odbranio 2002. godine na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Godine 2005. dobrovoljno se predao Haškom tribunalu, gdje je tokom suđenja proveo tri godine. Sud ga je ne-

pravomoćno osudio na tri godine zatvora, zbog toga što je nije spriječio okrutne mudžahedinske postupke nad pripadnicima Vojske RS u Livadama i Kamenici 1995. godine. Na takvu odluku suda uložena je žalba Odbrane, a odgovor na tu žalbu, nažalost, Delić nije dočekao.

Potrudio se da iza sebe ostavi autentične knjige o odbrani Bosne i Hercegovine od agresije 1992-1995, te je objavio sljedeće publikacije: *Armija ključ mira*, Sarajevo: Press centar Armije RBiH, 1994.; *Bosna je ovdje*, Sarajevo: Press centar Armije RBiH, 1995.; *Vojni aspekti mirovnog sporazuma za Bosnu i Hercegovinu*, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1996.; *Čast je braniti Bosnu: Bosna se brani znanjem i srcem*, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2001-2004. u tri knjige; *Lice i naličje rata*, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2005.; *Armija Republike Bosne i Hercegovine: nastanak, razvoj i odbrana zemlje*, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 2007. u dvije knjige; *101 ratna priča*, Sarajevo: Udruženje za zaštitu tekovina borbe za Bosnu i Hercegovinu, 2009.

Umro je 19. 4. 2010. godine u 61. godini života u Sarajevu.

FETAHAGIĆ, Sead (1935-2010)

Književnik Sead Fetahagić, rođen je 23. 12. 1935. godine u Žepču. Gimnaziju je završio u Sarajevu. Studirao je na Odsjeku za filozofiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Bio je zaposlen u "Sutjeska filmu", zatim je bio urednik lista "Front" koji je izlazio u Beogradu. Nakon preseljenja u Sarajevo, radio je kao scenarist na RTV Sarajevo. Bio je saradnik sljedećih listova i novina: "Omladinske riječi", "Mlade kulture", "Oslobođenja" , "Odjeka", "Naših dana", "Života", "Puteva", "Revije slobodne misli '99", sedmičnika "Slobodna Bosna" i dr. Okušao se u pisanju priča, romana, radijskih i televizijskih drama, pozorišnih kritika, a poznate su i njegove kritičarske kolumne, koje je objavljivao u nekoliko listova. Njegovi tekstovi su prepoznatljivi po humoru, duhovitosti, satiri i kritici društva i vlasti, one prije rata, ratne i poratne. Književni kritičari Džemaludin Alić, Ivan Fogl, Vuk Krnjević, Nazif Kusturica, Juraj Martinović, Luka Pavlović, Enver Kazaz i dr. visoko su rangirali književno djelo Seada Fetahagića, smatrajući neka njegova djela prekretničkim i utemeljiteljskim proznim modelima u bosanskohercegovačkoj književnosti. Sead Fetahagić je predstavnik modernističkog i egzistencijalističkog pravca u našoj književnosti.

Objavio je sljedeće knjige: *Četvrtak poslije petka*, Sarajevo: Svjetlost, 1960.; *Go čovjek na krečnjaku*, Sarajevo: Svjetlost, 1969.; *Drugo kraljevstvo smrti*, Banjaluka: Glas, 1989.; *Velika rasprodaja: komedija*, Sarajevo: Poslovna zajednica profesionalnih pozorišta Bosne i Hercegovine, 1990.; *Pripovijetke*, Sarajevo: Svjetlost, 1984/1985., (Savremena književnost naroda i narodnosti u 50 knjiga;

knj. 35), *Kako je počel*o, Ljubljana: Vodnikova domačija, Kulturni vikend djece iz BiH, 1996.; *Poljubi pa ostavi*, Sarajevo: Bosanska knjiga, 1996.; *Jednog dana jedna žena negdje*, Sarajevo: Omnibus, 2001.; *Iz pozadine,* Sarajevo: Krug 99, 2000.; *Novele*; *Drame*, Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture "Preporod", 2005. (Edicija Bošnjačka književnost u 100 knjiga; knj. 73).

Jedan je od osnivača Asocijacije nezavisnih intelektualaca Krug 99, član Društva pisaca Bosne i Hercegovine i PEN centra.

Umro je 28. 12. 2010. godine u 75. godini života u Sarajevu.

HADŽIAHMETOVIĆ, Ismet (1953-2010)

Novinar, književnik i nekadašnji sekretar "Preporoda" u Zenici, Ismet Hadžiahmetović, rođen je 1. 5. 1953. godine u Višegradu. Diplomirao je na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu. Novinarskim poslom počeo se baviti u listu zeničke firme "Zening", zatim slijede listovi: "El-Liva", "Naša riječ", "Patriotski list", "Znak Bosne" i "Novi horizonti". Početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu priključuje se Sedmoj muslimanskoj viteškoj brigadi, gdje je obavljao poslove načelnika Informativne službe i glavnog urednika lista "El-liva", koji je izlazio u izdanju Sedme muslimanske brigade. Zanimljivo je da je veoma često mijenjao radna mjesta. Bio je načelnik Informativne službe 3. korpusa i glavni urednik "Patriotskog lista" (1995), onda je radio u listu "Naša riječ" (1996), a 1997. godine postao je šef Informativne službe Općine Zenica. Čini se da je njegov dolazak u BZK "Preporod" u Zenici, gdje je obavljao funkciju sekretara i glavnog urednika lista "Znak Bosne", djelovao veoma umirujuće na njegovu dušu. Pisao je priče, romane i pjesme. Izgleda da je "Preporod" bio Hadžiahmetovićeva sudbina, jer su sve njegove knjige koje je objavio izašle s "Preporodovim" pečatom. U "Preporodu" je radio od 1998. do 2006. godine, kada je otišao u mirovinu. Objavio je sljedeće knjige: Zbirku priča *Svjetlo dušom sanjano*, Zenica: BZK "Preporod", 1999.; *Nećeš biti tama*, Zenica: BZK "Preporod", 2001.; roman *Iza perde*, Zenica: BZK "Preporod", 2004.; *Hronikum Vejsila Ostroškog*, Zenica: BZK "Preporod", 2004.; zbirku pjesama *Drvlje i kamenje*, Zenica: BZK "Preporod", 2007.

Dobitnik je nekoliko nagrada na različitim konkursima: Druga nagrada "Oslobođenja" na Konkursu za studente (1975); Prva nagrada na Konkursu za najbolju ratnu novinarsku priču (1997); Druga nagrada na Konkursu "Oslobođenja" za priču (2003);

Zbog bolesti povukao se na svoje imanje, gdje se posvetio isključivo čitanju i pisanju.

Umro je 10. 3. 2010. u 57. godini života u Pazariću kod Sarajeva.

HADŽIBEGOVIĆ, Iljas (1938-2010)

Redovni profesor Filozofskog fakulteta, historičar, Iljas Hadžibegović, rođen je 27. 7. 1938. godine u Crniču kod Bugojna. Nakon završenog osnovnog i srednjeg obrazovanja, upisao je Filozofski fakultet u Sarajevu, gdje je diplomirao 1963. godine. Njegova naučna karijera imala je jedan prirodni redoslijed koji se i očekuje od nekog ko se sav posveti nauci i univerzitetskom radu. Nakon diplomiranja, zaposlio se 1964. godine u Institutu za istoriju radničkog pokreta u Sarajevu. Magistrirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1967. godine s temom *Počeci radničkih pokreta u Bosni i Hercegovini do majskih štrajkova 1906. godine*. Godine 1970. izabran je za asistenta na Filozofskom fakultetu, na Odsjeku za istoriju. Doktorsku disertaciju *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine* odbranio je 1977. godine. Nakon odbrane doktorske teze, izabran je u zvanje docenta 1978. godine, vanredni profesor postaje 1981., a redovni 1987. godine. Uporedo s profesorskim poslom na Filozofskom fakultetu, obavljao je i funkciju direktora Instituta za istoriju, u periodu od 1987. do 1990. godine. Teme njegovog istraživanja bile su iz historije radničke klase, radničkog pokreta, bosanskohercegovačkih gradova u austrougarskom periodu, odnosno ekonomske i socijalne historije, koje je objavio u sljedećim knjigama: *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine*, Sarajevo: Svjetlost, 1980.; *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo: Oslobođenje, 1991.; *Bosanskohercegovački gradovi na razmeđu 19. i 20. stoljeća*, Sarajevo: Institut za istoriju, 2004. (drugo izdanje).

Objavio je više od 100 naučnih i stručnih radova u različitim časopisima, zbornicima i drugim publikacijama. Učestvovao je na brojnim naučnim skupovima i okruglim stolovima u zemlji i inozemstvu, a referate s tih skupova objavio je u sljedećim zbornicima radova: *Počeci socijalističke štampe na Balkanu: međunarodni naučni skup posvećen stogodišnjici izlaska "Radenika*", Beograd: Jugoslovenski institut za novinarstvo, 1974.; *Međunarodni naučni skup posvećen 100-godišnjici ustanaka u Bosni i Hercegovini, drugim balkanskim zemljama i istočnoj krizi 1875-1878*, Sarajevo: ANUBiH, 1977.; *Iseljeništvo naroda i narodnosti Jugoslavije i njegove uzajamne veze s domovinom: zbornik*, Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti, 1978.; *Savjetovanje o istoriografiji Bosne i Hercegovine (1945-1982*), Sarajevo: ANUBiH, 1983.; *Migracije i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo: Institut za istoriju, 1990.; *Zbornik radova posvećen 75. godišnjici života akademika Envera Redžića*, Sarajevo: ANUBiH, 1990.; *Okrugli sto Naučno djelo Nedima Filipovića*, Sarajevo: ANUBiH, 2000.; *Historiografija u Bosni i Hercegovini od 1990. do 2003. godine,* Sarajevo: Friedrich Nauman Stiftung, 2003. i dr.

Bio je član redakcija sljedećih časopisa: "Godišnjaka Društva istoričara BiH", "Glasnika arhiva i Društva arhivskih radnika BiH", "Hercegovina", "Naša škola", te glavni urednik časopisa "Opredjeljenja" i "Prilozi" Instituta za istoriju.

Dobitnik je Nagrade "Veselin Masleša" za knjigu *Postanak radničke klase u Bosni i Hercegovini i njen razvoj do 1914. godine* (1980) i Plakete Grada Sarajeva (1985).

Umro je 10. 2. 2010. godine u 72. godini života, a ukopan je na mezarju u Crniču kod Bugojna.

KADIĆ, Naim (1940-2010)

Neurohirurg, doc. dr. Naim Kadić, rođen je 19. 3. 1940. godine u Sarajevu. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u rodnom gradu. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu Sarajevu 1965. godine. Primljen je u stalni radni odnos na Hirušku kliniku 1969. godine, gdje je specijalizirao opću hirugiju. Zatim je specijalizirao neurohirugiju na Neurohiruškoj klinici "Rebro" u Zagrebu. Bio je šef Odjeljenja za neurovaskularnu hirurgiju Neurohiruške klinike u Sarajevu (1980). Osnovao je laboratorij za eksperimentalnu neurohirurgiju, uveo niz novih operativnih metoda za liječenje određenih neurohirurških oboljenja. Kao hirurg i neurohirurg, proveo je godinu u bolnici Zawia u Libiji, zatim je boravio u Kuvajtu kao ekspert za mikrovaskularnu neurohirugiju Neurohiruškog odjeljenja Bolnice "Ibn Sina" od 1983. do 1986. godine. Obavljao je funkciju generalnog direktora Kliničkog centra Univerziteta u Sarajevu u ratnim godinama od 1992. do 1993. godine. Doktorsku disertaciju *Evaluacija upotrebe ultrazvuka u operativnom liječenju glioma mozga* odbranio je 1994. godine na Medicinskom fakultetu u Sarajevu.

Funkciju ambasadora Bosne i Hercegovine u Kuvajtu obavljao je od 1994. do 2000. godine. Nakon povratka s ambasadorske funkcije, radio je na Neurohiruškoj klinici u svojstvu docenta. Penzioniran je 2005. godine.

Jedan je od osnivača Stranke demokratske akcije, zastupnik Skupštine RBiH, predsjednik Kluba zastupnika SDA.

Naučne i stručne radove objavio je u medicinskim časopisima, zbornicima i drugim publikacijama.

Umro je 16. 11. 2010. u 70. godini života, a pokopan je na mezarju Vrbanjuša.

KALENDER, Fahrudin (1937-2010)

Doktor bibliotečkih nauka, Fahrudin Kalender, rođen je 3. 4. 1937. godine u Livnu. Diplomirao je na Višoj pedagoškoj školi u Sarajevu. Svoj prvi učiteljski posao dobio je u Bugojnu, zatim je bio bibliotekar u Dječijoj biblioteci „Vlatko Foht" u Sarajevu. Godine 1965. zaposlio se u Narodnoj i univerzitetskoj biblioteci Bosne i Hercegovine, gdje je proveo čitav svoj radni vijek, na mjestu rukovodioca Službe za unapređivanje bibliotekarstva. Kasnije je uz rad, diplomirao i na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za psihologiju i pedagogiju. Doktorsku

disertaciju *Osnivanje, razvoj i uloga radničkih biblioteka i čitaonica u Bosni i Hercegovini do 1914. godine* odbranio je 1990. godine na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Dao je značajan doprinos u proučavanju istorije biblioteka, unapređenju bibliotekarstva, a nakon rata se angažirao na obnovi uništenih bibliotečkih fondova. Objavio je više od 50 stručnih i naučnih radova u časopisima i zbornicima. Autor je sljedećih knjiga: *Radničke biblioteke i čitaonice u Bosni i Hercegovini do 1914*, Sarajevo: Društvo bibliotekara Bosne i Hercegovine, 1998.; *Vodič kroz narodne biblioteke Jugoslavije* (kopriređivač V. Jokanović), Beograd: Zajednica jugoslovenskih nacionalnih biblioteka, 1979.; *Bibliotekarski leksikon* (s V. Jokanovićem, E. Popovićem i M. Stojanovićem), Beograd: Nolit, 1984.

Bio je sekretar Društva bibliotekara Bosne i Hercegovine i urednik časopisa "Bibliotekarstvo", U Centru za permanentno obrazovanje bibliotekara BiH bio je angažiran od osnivanja Centra 2000-2002. godine kao predavač o temi bibliotečko poslovanje.

Umro je 12. 10. 2010. godine u 74. godini života, a ukopan je na mezarju u Livnu.

MEŠIĆ, Dešo (1959-2010)

Direktor Klinike za hirurgiju u Tuzli, prof. dr. Dešo Mešić, rođen je 29. 11. 1957. godine u Priluku kod Živinica. Osnovnu školu završio je u Lukavcu, a srednju medicinsku u Tuzli. Diplomirao je na Medicinskom fakultetu u Tuzli 1983. godine, nakon čega se zaposlio na Hiruškoj klinici u Tuzli. Magistrirao je 1992. godine, a doktorsku disertaciju odbranio je 1994. na Medicinskom fakultetu u Tuzli. Stručna usavršavanja obavio je na klinikama u SAD-u, Švedskoj, Francuskoj, Italiji, Turskoj, Austriji i dr. Njegovo uže polje interesovanja su bile sljedeće oblasti: laparaskopska hirurgija, stepler hirugija, pankreatikobilijarna i transplantacijska hirugija. Ostalo je zabilježeno da je dr. Mešić predvodio ljekarski tim koji je uradio prvu transplantaciju jetre sa živog donora.

Učestvovao je na brojnim kongresima i naučnim skupovima u zemlji i inozemstvu, te objavio više od 50 stručnih i naučnih radova. Objavio je knjigu *Hirurgija pankreasa*, Tuzla: PrintCom, 2008.; koautor je udžbenika *Onkološki dijagnostičko terapijski priručnik*. Sv. 1, *Digestivni sistem*, Tuzla : Univerzitetski klinički centar, 2008; U znak sjećanja na dr. Mešića, ustanovljena je nagrada "Prof. dr. Dešo Mešić" koja će se dodjeljivati za najbolji stručni rad. Bio je član Kongresa hirurga u SAD-u i član Američke hirurške asocijacije.

Umro je 20. 10. 2010. godine u 53. godini života na VMA u Beogradu.

MUFTIĆ, Osman (1934-2010)

Redovni profesor Fakulteta strojarstva i brodogradnje u Zagrebu, Osman Muftić, rođen je 8. 3. 1934. godine u Sarajevu. Srednju školu završio je u Zagrebu, a diplomirao je 1959. godine na Fakultetu strojarstva i brodogradnje. Godine 1963. zaposlio se kao asistent na Fakultetu strojarstva i brodogrdnje, gdje je magistrirao 1969. godine, a doktorsku disertaciju odbranio je 1972. godine na istom fakultetu. Za vanrednog profesora izabran je 1976. godine, a za redovnog 1982. godine. Njegovo naučno interesovanje obuhvatalo je sljedeće teme iz tehničkih nauka: dinamika, mehanika, biomehanika, roboti, manipulatori, ergonomija, kontrukcije aviona, sigurnosti dizajna, virtulani trodimenzijski modeli u kompjutorskom okruženju i dr. Predavao je nastavu na još nekoliko fakulteta: Elektotehničkom, Šumarskom, Tehnološkom i Fakultetu grafičke tehnologije. Bio je veoma angažiran u Islamskoj zajednici kao član Odbora za izgradnju Zagrebačke džamije i član Mešihata Islamske zajednice Republike Hrvatske. Obavljao je funkciju dekana na Fakultetu strojarstva i brodogradnje (1990), ministra znanosti i tehnologije (1991), prvi je veleposlanik Republike Hrvatske u Islamskoj Republici Iran (1993-1996).

Objavio je oko 200 naučnih i stručnih radova iz tehničkih nauka u različitim stručnim časopisima i zbornicima. Autor je sljedećih knjiga: *Uvod u teoriju mehanizama* (s K. Drača), Zagreb: Fakultet strojarstva i brodogradnje, 1974.; Udžbenik *Mehanika: statika*, Zagreb: Tehnička knjiga, 1983.; (objavljen je u nekoliko izdanja); *Ekspertni sistemi i njihova primjena u strojarstvu*, Zagreb: Savez strojarskih i brodograđevnih inžinjera i tehničara Hrvatske: Fakultet strojarstva i brodogradnje, 1989.; Osim radova iz tehničkih nauka, bavio se i pisanjem udžbenika i istraživanjem izgradnje džamija, te je objavio sljedeće knjige: *Zapisi o gradnjama zagrebačkih džamija*, Zagreb: Eminex, 1997.; *Udžbenik islamskog vjeronauka: za 5. i 6. razred osnovne škole* (s Azizom Hasanovićem), Zagreb: Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj, 2001.; *Udžbenik islamskog vjeronauka: za 5. razred osnovne škole*, Zagreb: Mešihat Islamske zajednice u Hrvatskoj, 2009.; Poslije povratka iz diplomatije iz Irana, bio je inspiriran perzijskim pjesništvom, te je napisao knjigu *Ljubav je, gospodo moja, nebeskog porijekla*, Zagreb: Kaj, 1998.

Dobitnik je naučne nagrade "Nikola Tesla" (1989) i Krambergerove medalje za antropologiju 1991. godine.

Umro je 27. 6. 2010. godine u 76. godini života, a pokopan je na zagrebačkom groblju Mirogoj.

NUHBEGOVIĆ, Alija (1921-2010)

Novinar Alija Nuhbegović, rođen je 28. 6. 1921. godine u Konjicu. Diplomirao je na Pravnom fakultetu. Nakon Drugog svjetskog rata, 1945. godine, u periodu gradnje i obnove zemlje, pristupilo se osnivanju Radio Sarajeva, čiji je prvi urednik bio Nuhbegović. Nakon stečenog novinarskog iskustva, pristupilo se snimanju televizijskih emisija i osnivanju Televizije Sarajevo 1961. godine, koja je bila smještena u prostorijama Radio Sarajeva. Imenovan je prvim urednikom Vanjskopolitičke redakcije Televizije Sarajevo. Njegova dopisnička karijera počela je 1969. godine, kada je poslat u Bejrut, kao izvještač. Najveći dio svoje karijere proveo je u vanjskopolitičkom dopisništvu u Libanu. Postao je ekspert za bliskoistočne prilike i uvaženi komentator vanjskopolitičkog života. Mnogi ga smatraju utemeljiteljem modernog novinarstva u Bosni i Hercegovini.

Objavio je publikaciju *Međunarodni sudovi i Bosna i Hercegovina*, Sarajevo: Vijeće Kongresa bošnjačkih intelektualaca, 1996.

Umro je 18. 11. 2010. godine u 89. godini života.

POBRIĆ, Omer (1945-2010)

Muzičar i osnivač Instituta sevdaha u Visokom, Omer Pobrić, rođen je 8. 8. 1945. godine u Tešnju. Osnovnu školu završio je u rodnom mjestu, a Srednju šumarsku školu na Ilidži. Studirao je na Prirodno-matematičkom fakultetu, na Odsjeku biologije – hemije. Harmoniku je počeo svirati još u djetinjstvu. Kasnije je osnovao orkestar, s kojim je, između ostalog, sarađivao i s muzičkim emisijama Radio Sarajeva. Kao ljubitelj izvorne bosanske muzike i bosanske lirske pjesme sevdalinke, odlučio je osnovati Institut sevdaha u Visokom i realizirati brojne muzičke projekte:

Otkriveno blago - DVD i CD dvadeset sevdalinki; *99 sevdalinki....i poneka pjesma...* (1992); *Bošnjačka kola...; Sevdah nadahnut životom…slobodom: bošnjačke pjesme i kola* (1996); *Bosna je u meni: (patriotske pjesme i proza) (*1997); *Bosanski mevlud*; *Bajram i ramazan u pjesmi* (2000); *Miruh Bosne*; *Banjalučki sevdah u vremenu* (2004*)*; *Antifašizam na bedemima Bosne i Hercegovine*; *Sevdah i sevdalinka: izbor tekstova* (priredio sa Semirom Vranićem), (2004); *Nauka i sevdah*; knjiga *Saz u Bosni* autora Šukrije Trake.

U Institutu je okupljao izvođače starih bosanskih pjesama i svirače starinskih muzičkih instrumenata, te je tako nastojao sačuvati sevdalinku od zaborava, a mladim generacijama pokazati bogatstvo naše narodne pjesme. Sve poslove u vezi sa zaštitom sevdalinke, kola, harmonike, sazova, radio je s velikom ljubavlju i zanosom.

Umro je 20. 1. 2010. godine u 65. godini života u Sarajevu.

REDŽEPAGIĆ, Jašar (1929-2010)

Redovni profesor Filozofskog fakulteta u Prištini, književnik, akademik, Jašar Redžepagić, rođen je 16. 1. 1929. godine u Plavu u Crnoj Gori. Gimnaziju je završio u Peći. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, na Odsjeku za pedagogiju 1953. godine. Bio je zaposlen kao profesor na Učiteljskoj školi u Prizrenu i Prištini, zatim na Višoj pedagoškoj školi u Prištini. Zasnovao je radni odnos na Filozofskom fakultetu u Prištini 1962. godine, odmah nakon njegovog osnivanja, gdje je proveo najveći dio svoje radne karijere. Doktorsku disertaciju *Razvoj škola i obrazovanje Albanaca na teritoriji Jugoslavije do 1918. godine* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu 1965. godine. Njegova interesovanja kretala su se u nekoliko pravaca: u oblasti pedagoških nauka, školstva, obrazovanja i književnosti. Iza sebe je ostavio impresivnu bibliografiju, koja obuhvata više od 400 bibliografskih jedinica. Knjigu o Redžepagićevom naučnom djelu i životu napisao je Hajrullah Koliqi: *Jashar Rexhepagiqi: figure e shquar e arsimit dhe e shkences*, Prishtine: Sheptia Botuese Libri Shkollor, 2009. Iz pedagoške oblasti i školstva objavio je sljedeće knjige: *Razvoj prosvete i školstva albanske narodnosti na teritoriji današanje Jugoslavije do 1918. godine*, Priština: Zajednica naučnih ustanova Kosova i Metohije, 1968. (knjiga je objavljena i na albanskom jeziku); *Pedagoška misao Svetozara Markovića: (osnove, značenje i uticaj)*, Beograd: SANU, 1979.; *Od građanske do marksističko-lenjinističke pedagogije*, Priština: Akademija nauka i umetnosti Kosova, 1986.; Njegov udžbenik iz poznavanja društva doživio je nekoliko izdanja, a preveden je na turski i albanski jezik. *Poznavanje društva: za IV razred osnovne škole* (s V. Nedovićem), Priština: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo, 1980. (1982., 1987., 1988.); *Toplum bilgisi: ilkokularin IV. simiflari için* (V. Nedović), Priştine: Kosovo Sosyalist Özerk Bölgesiders Kitaplari ve araçleri kurumu, 1988.; Dituri shoqërie: për klasën IV të shkollës fillore, Prishtine: Enti i Tekstove dhe i Mjeteve Mesimore i Krahines Socialiste Autonomne te Kosoves, 1989.; *Etika nastavnika danas*, Priština: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Socijalističke Autonomne Pokrajine Kosovo, 1989.; *Iranološka istraživanja i najistaknutiji iranolozi na teritoriji prethodne Jugoslavije*, Beograd: Kulturni centar Islamske Republike Iran, 2001. Iz književnosti je objavio sljedeće knjige: *Ruka na ruci*, 1985.; *Rukosani*, Pljevlja: Međurepublička zajednica za kulturno-prosvjetnu djelatnost, 1991.; *Svitanice*, Novi Pazar: Matica muslimanska, 1994.; *Pedagoško-literarne refleksije i odzivi*, Novi Pazar: Udruženje pisaca Sandžaka, 1995.; *Boje u kapima kiše*, Prizren: Selam, 1998.; *Na raskršću vremena – od Kapetanovića do Mušovića*, Prishtine: Shtepia Botuese Libri Shkollor, 2007.; Njegovi radovi uvršteni su u hrestomatiju *Slavujeva gora: (hrestomatija savremene sandžačke bošnjačko-muslimanske književnosti)*, koju je priredio Maruf Fetahović, Novi Pazar: Udruženje pisaca Sandžaka, 1995., i *Antologiju savremene književnosti Bošnjaka iz Sandžaka* (priredili Almir Zalihić i Nuro Sadiković), Wuppertal: Bosanska riječ, 1998.

Biran je za člana Akademije nauka i umetnosti na Kosovu, a ujedno je bio i urednik naučnog časopisa "Studije – Studime", Odjeljenja društvenih nauka i ljetopisa "Godišnjak – Vjetari".

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja: Nagrada "Ganimete Terbeshi" za odgoj i brigu o djeci SAP Kosova (1987), Ordena rada sa zlatnim vijencem (1980), Ordena Republike sa srebrnim vijencem (1988), i dr.

Umro je 29. 1. 2010. u 81. godini života, a pokopan je na mezarju u Prištini.

SMAJKIĆ, Safet (1942-2010)

Profesor Pedagoške akademije, Safet Smajkić, rođen je 12. 10. 1942. godine u Mostaru. Osnovno i srednje obrazovanje završio je u rodnom gradu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za pedagogiju u Sarajevu. Njegovo prvo zaposlenje kao pedagoga-terapeuta bilo je u Centru za alkoholizam i narkomaniju Psihijatrijske bolnice u Sarajevu, gdje je radio godinu dana. Godine 1970. izabran je za asistenta na Pedagoškoj akademiji u Sarajevu, za predmet Pedagogija sa didaktikom, gdje radi naredne 33 godine. Godine 1984. odbranio je magistarsku radnju *Uticaj savremene obrazovne tehnologije na promjenu pozicije učenika u nastavnom procesu* na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Na istom fakultetu odbranio je 1998. godine doktorsku disertaciju *Razvoj sistema obrazovanja nastavnika osnovne škole u Bosni i Hercegovini od 1946. do 1986. godine*. Zvanje docenta stekao je 1999. godine. Obavljao je funkciju dekana Pedagoške akademije u dva mandata (1982-1984. i 1992-1994.).

Objavio je više od stotinu stručnih i naučnih radova u stručnim časopisima: *Porodica i dijete* i *Biltenu*, te sljedećim publikacijama: *Zbornik: radovi nastavnika Pedagoške akademije Sarajevo: povodom 30-godišnjice osnivanja Više pedagoške škole u Sarajevu*, Sarajevo: Pedagoška akademija, 1976.; *Zbornik radova sa Simpozijuma "100 godina učiteljstva u BiH",* Sarajevo: "Veselin Masleša", 1989.; *Edukacija učiteljskog kadra u školskom sistemu: Zenica, 25. i 26. 09. 1996. godine*, Zenica: Pedagoška akdemija, 1996.; *Pokidani pupoljci: (zbornik radova međunarodne konferencije održane u Sarajevu, 10. i 11. septembar 2001. godine pod nazivom "Djeca - žrtve rata i mira" = The Plucked Buds: collection of reports from the international conference held in Sarajevo, 10th and 11th September 2001, titled: "Children - Victims of War & Peace"*, Sarajevo: Komisija za prikupljanje činjenica o ratnim zločinima u Bosni i Hercegovini, 2002.; Autor je knjige *Obrazovanje nastavnika osnovne škole u Bosni i Hercegovini: 1946-1986*, Sarajevo: Pedagoška akademija, 2004. Priredio je publikaciju *Program "Građenja mostova": priručnik za roditelje,* Sarajevo: The International Children's Institutte, 2001.

Dobitnik je Povelje Univerziteta u Sarajevu (1999).

Umro je u 7. 3. 2010. godine u 68. godini života.

ŠAKOVIĆ, Emir (1970-2010)

Književnik i bibliotekar Emir Šaković, rođen je 1970. godine u Sarajevu. Diplomirao je na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Bio je zaposlen kao bibliotekar u školskoj biblioteci. Ratno iskustvo u Sarajevskoj brigadi i teške poslijeratne prilike u društvu, ostavili su vidljive tragove u njegovom životu i uveliko odredili njegov ironični i cinični stil u književnosti. Pripadao je krugu nezadovoljnih i kritički raspoloženih boraca – književnika, koji imaju šta da kažu. Njegova poezija i proza je puna ironije i cinizma, što su odlike duhovitog, pametnog i pronicljivog čovjeka. Sva dešavanja oko izgradnje zgrade Rijaseta Islamske zajednice na Kovačima, obradio je na šaljiv način u desetercu, koji je objavljen u "Danima", nakon čega je bio izložen različitim pritiscima. Njegova smrt bila je povod za nekoliko razgovora o njegovom liku i djelu, koje su organizirali njegovi kolege književnici.

Objavio je knjigu pjesama koja je doživjela dva izdanja: *Pjesme iz pouzdanih izvora*, Tešanj: Planjax, 2001.; *Pjesme iz pouzdanih izvora*, Sarajevo: Biblioteka grada Sarajeva, 2005. (drugo izdanje); Roman *Turist u nevolji*, Sarajevo: Rabic, 2010.

Umro je 2. 10. 2010. godine u 40. godini života.

TANOVIĆ, Arif (1925-2010)

Akademik, redovni profesor Filozofskog fakulteta, Arif Tanović, rođen je 4. 12. 1925. godine u Gacku. Učesnik je Narodnooslobodilačkog rata od 1941. do 1945. godine. Nakon rata, diplomirao je na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1953. godine. Zasniva stalni radni odnos na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1958. godine, gdje radi kao asistent na predmetu Etika.

Doktorsku disertaciju *Principi humanizma u filozofiji Bertranda Rasela*, odbranio na Filozofskom fakultetu u Beogradu 1960. godine. Biran je u zvanje docenta 1961., vanredni profesor postaje 1966., a redovni 1972. godine. Za dopisnog člana Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine primljen je 1975. godine. Bio je aktivni sudionik društveno-političkog života, te je obavljao mnoge javne funkcije, od kojih izdvajamo sljedeće: član CK SK BiH, član Sekretarijata Izvršnog komiteta CK SK BiH, rektor sarajevskog Univerziteta, predsjednik Udruženja za filozofiju i dr. Jedan je od osnivača Međunarodnog foruma "Bosna", koji je osnovan 1997. godine. Njegova naučna interesovanja usmjerena su ka naučnom marksizmu, komunizmu, socijalizmu, etici, aksiologiji, i drugim filozofskim temama. Svoje misli, ideje, razmišljanja i istraživanja objavio je u sljedećim knjigama: Knjiga putopisa, *Putevima Istoka*, Sarajevo: Narodna prosvjeta, 1958.; *Vrijednost i vrednovanje: prilog proučavanja aksiologije*, Sarajevo: Zavod za izdavanje udžbenika, 1972.; *Bertrand Rasel: filozof i humanist*, Sarajevo:

"Veselin Masleša", 1972.; *Etika i politika: rasprave i članci*, Sarajevo: Svjetlost, 1973.; *Biti u vremenu: filozofske i političke rasprave i eseji*, Sarajevo: Centar za marksisitičko obrazovanje i izdavačku djelatnoast Republičke konferencije SSOBiH, 1974.; *Humanizam i progres: rasprave i osvrti*, Sarajevo: "Veselin Masleša", 1979.; *Socijalizam i društvena kritika: (rasprave i dijalozi)*, Sarajevo: "Oslobođenje", 1985.; *Egzistencija u opsadi: etički pogledi i dileme*, Sarajevo: Did, 2000.; *Preispitivanja*, Sarajevo: Međunarodni centar za mir, 2005.; *U zbilji vremena: humanistički pogledi*, Sarajevo: Internacionalna liga humanista, 2005.; *Raz-govori: etičko-politički stavovi i dileme*, Sarajevo: DES, 2005. Kao priznati komunist i marksist, priredio je s Francom Cengleom knjige V. I. Lenjina, Karla Marxa, Friedricha Engelsa u Biblioteci Izbor iz djela klasika marksizma u izdanju "Svjetlosti". Bio je član redakcija nekoliko časopisa, te glavni urednik časopisa "Pregled" i "Dijalog".

Dobitnik je mnogih nagrada i priznanja od kojih izdvajamo sljedeće: Nosilac je Partizanske spomenice, Ordena zasluga za narod sa srebrenim zracima, Ordena Republike sa srebrenim viencem, Ordena bratstva i jedinstva sa zlatnim vijencem, Nagrade AVNOJ-a, Nagrade "Veselin Masleša", Šestoaprilske nagrade Grada Sarajeva, Povelja mira Internacionalne lige humanista i dr.

Umro je 23. 6. 2010. godine u 85. godini života u Sarajevu.

TANOVIĆ, Ilijas (1942-2010)

Redovni profesor Filozofskog fakulteta, Ilijas Tanović, rođen je 3. 7. 1942. godine u Gacku. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za ruski jezik u Sarajevu. Radio je kao profesor ruskog jezika u srednjoj školi na Ilidži, Ilijašu i u Jezičkoj eksperimentalnoj gimnaziji u Zrenjaninu.

Magistrirao je 1980. godine na Filološkom fakultetu u Beogradu s temom *Semantizacija ruske leksike: na materijalu udžbenika ruskog jezika za osnovnu i srednju školu*. Zaposlio se u Prosvjetno-pedagoškom zavodu kao savjetnik 1980. godine. Kao spoljni saradnik, predavao je vježbe studentima na Odsjeku za slovenske jezike i književnosti iz ruskog jezika, a u stalni radni odnos primljen je 1988. godine. Doktorsku disertaciju *Ekvivalentnost prijevoda frazema sa našeg na ruski jezik* odbranio je na Filozofskom fakultetu u Sarajevu 1993. godine. Prošao je kroz izbore u sva zvanja: docenta, vanrednog i redovnog profesora. Kao gostujući profesor predavao je na Filozofskom fakultetu u Zadru. Bio je na dužnosti šefa Odsjeka za slavenske jezike i književnosti, prodekan za nastavu, v. d. dekan Filozofskog fakulteta i pomoćnik ministra za obrazovanje, nauku i kulturu Federacije BiH (1998). Objavio je sljedeće knjige: udžbenik za ruski jezik objavljen je u nekoliko izdanja: *Ruski jezik: za VII razred osnovne škole* (s Jadrankom Tošović), Sarajevo: Svjetlost, 1981.; *Priručnik za izbornu nastavu ruskog jezika u VIII razredu osnovne škole*, Sarajevo: Svjetlost, 1982.; *Ruski jezik: udžbenik za III razred srednjeg usmjerenog obrazovanja*, Sarajevo: Svjetlost, 1984.; *Ruski*

jezik za III i IV razred srednjeg usmjerenog obrazovanja, Sarajevo: Veselin Masleša, 1987.; *Ruski jezik 5: priručnik za nastavnike* (s Marinom Katnić-Bakaršić i Nirman Moranjak), Sarajevo: Svjetlost, 1990. (objavljen nekoliko puta)

Ruski jezik: za I. razred gimnazije, Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta, 1997.; *Ruski jezik: za 7. razred osnovne škole,* Sarajevo: Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture i sporta : Svetlost, 1998.; *Negativan uticaj stranih jezika na maternji jezik: posljedice jezičke interferencije u jeziku povratnika iz zemlje prijema* (s Amelom Šehović), Sarajevo: Svjetlost, 2004.; *Frazeologija bosanskog jezika*, Zenica: Dom štampe, 2000.; *Govor grada Sarajeva i razgovorni bosanski jezik* (s S. Halilovićem i A. Šehović), Sarajevo: Slavistički komitet, 2009. Autor je i dva rječnika za ruski jezik: *Školski rječnik: rusko-srpskohrvatski: oko 3.300 riječi* (s Borisavom Tošićem), Sarajevo: Svjetlost, 1983; *Rusko-srpskohrvatski i srpskohrvatsko-ruski rječnik: (sa pregledom gramatike savremenog ruskog jezika i tematskim dodatkom)*, Sarajevo: Svjetlost, 1988.; S ruskog jezika preveo je knjigu Lava Nikolaviča Tolstoja, *Hadži-Murat*, Sarajevo: Svjetlost, 2003.

Bio je član Udruženja prevodilaca Bosne i Hercegovine.

Umro je 7. 7. 2010. godine u 68. godini života u Sarajevu.

TRAKO, Salih (1924-2010)

Orijentalist Salih Trako rođen je 1. 12. 1924. godine u Donjoj Smršnici kod Visokog. Osnovnu školu završio je u Donjem Moštru, zatim Gazi Husrev-begovu medresu u Sarajevu. Diplomirao je na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za orijentalistiku 1957. godine. Saradnju s Orijentalnim institutom počeo je u studentskim danima, radeći kao knjižničar u njihovoj biblioteci. Nakon diplomiranja, zasnovao je stalni radni odnos u Orijentalnom institutu, u kojem je proveo čitav svoj radni vijek. Njegov rad bio je usmjeren na katalogiziranje starih rukopisa na orijentalnim jezicima, zatim na proučavanje i prevođenje književnosti bošnjačkih pisaca koji su pisali na orijentalnim jezicima, a prevodio je i djela perzijskih književnika na bosanski jezik, na kraju je bio i honorarni saradnik na Filozofskom fakultetu na Odsjeku za orijentalistiku, gdje je predavao perzijsku književnost. Radeći na ovim vrlo zahtjevnim poslovima, postao je veliki znalac perzijskog, arapskog i turskog jezika. Svoje znanje je nesebično pokazivao svojim kolegama prilikom rada na različitim projektima, tako da njegove kolege imaju samo riječi hvale za njega i njegovu stručnost i nesebičnost. Inače, ljudi se rado sjećaju onih kolega od kojih su imali priliku nešto korisno naučiti, te su se rado s njim družili i izvan radnih obaveza. Imao je veselu narav, te je rado bilježio i pričao duhovite i mudre dosjetke i priče koje su se dogodile osobama u njegovom bližem okruženju. Ostale su u sjećanju njegove šale, koje se i dan-danas prepričavaju, jer se znao šaliti na sebi svojstven način, te je često domaćicama koje bi pripremile čaj na sijelu rekao: "Ako ima naspi meni, ako nema naspi sebi".

Nakon penzioniranja 1989. godine, radio je honorarno u Gazi Husrev-begovoj biblioteci, a početkom agresije na Bosnu i Hercegovinu, preselio se iz stana u okupiranoj Grbavici u svoju rodnu Smršnicu kod Visokog. Uspio je, s još nekoliko mještana, osnovati medresu u Velikom Čajnu kod Gračanice, koja je dobila ime po njegovom efendiji kod kojeg je završio mekteb, Osmanu Redžoviću, čijem je uspješnom radu i sam doprinio predajući honorarno turski jezik.

Objavio je više od stotinu radova u "Prilozima za orijentalnu filologiju", "Analima" Gazi Husrev-begove biblioteke, "Glasniku" VIS-a, "Takvimu", "Islamskoj misli", "Preporodu", "Beharistanu", "Trećem programu Radio Sarajeva", "Baštini" ,"Odjeku", "Znakovima vremena" i dr.

Sljedeće knjige su rezultat rada na starim rukopisima na orijentalnim jezicima: *Katalog perzijskih rukopisa Orijentalnog instituta*, Sarajevo: Orijentalni institut, 1986.; *Katalog rukopisa Orijentalnog instituta: lijepa književnost* (s Lejlom Gazić), Sarajevo: Orijentalni institut, 1997.; *Katalog arapskih, perzijskih, turskih i bosanskih rukopisa iz zbirke Bošnjačkog instituta* (s Fehimom Nametkom), Srajevo: Zürich: Bošnjački institut, 1997.; S perzijskog jezika preveo je knjigu Sadija Širazija: *Đulistan*, Sarajevo: El-Kalem, 1989.; Rezultat proučavanja djela bošnjačkih književnika koji su pisali na orijentalnim jezicima su sljedeće knjige: *Tragom poezije bosanskohercegovačkih Muslimana na turskom jeziku* (s Lamijom Hadžiosmanović), Sarajevo: Gazi Husrev-begova biblioteka, 1985.; Mehmed Mejlija Guranija: *Izbor iz poezije* (s Lamijom Hadžiosmanović), Sarajevo: Svjetlost, 1989.; *Izbor imena bosanskih Muslimana*, Visoko: Medresa "Osman-ef. Redžović",1995.; Hadžihuseinović, Salih Sidki Muvekkit: *Povijest Bosne* (koprevodioci Abdulah Polimac, Lamija Hadžiosmanović i Fehim Nametak), Sarajevo: El-Kalem, 1999.; Rizvanbegović Arif Hikmet-beg: *Iz Divana* (s Lamijom Hadžiosmanović), Mostar: Karađoz-begova medresa, 2009.

Umro je 5. 8. 2010. godine u 86. godini života, a ukopan je na mezarju u Smršnici Donjoj kod Visokog.

PARTICIPANTS OF OUR HISTORY – DEAD IN 2010

Isma Kamberović

Summary

Nineteen distinguish Bosniaks died in 2010, and they are biographical-bibliographical treated in this paper. They left us works from economy, history, geology, shipbuilding, engineering, journalism, pedagogy, literature, medicine, oriental studies, philosophy, language, music and librarianship. This paper reminds on life and works of those distinguish experts.

Key words: Bosniaks, Meho Bašić, Ilijas Bošnjović, Safet Čičić, Rasim Delić, Sead Fetahagić, Ismet Hadžiahmetović, Iljas Hadžibegović, Naim Kadić, Fahrudin Kalender, Dešo Mešić, Osman Muftić, Alija Nuhbegović, Omer Pobrić, Jašar Redžepagić, Safet Smajkić, Emir Šaković, Arif Tanović, Ilijas Tanović, Salih Trako

Autori priloga:

AHMED Gurbi (rođen krajem 17. ili početkom 18. vijeka)
AHMED Hatem Bjelopoljac (umro 1754. godine)
AHMED Vali Novopazarac (1564-1599)
ALISPAHIĆ, mr. Zehra, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo
BALIĆ, dr. Hasan, Pravni fakultet, Sarajevo
BUŠATLIĆ, dr. Ismet, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo
BUTUROVIĆ, dr. Đenana, Zemaljski muzej BiH, Sarajevo
BUTUROVIĆ, mr. Lada, Sarajevo
ĆUŠIĆ, Tarik, diplomant Filozofskog fakulteta, Sarajevo
DRINO, dr. Dževad, Pravni fakultet, Zenica
DUMAN, Hatidža, BZK "Preporod", Sarajevo
DURAKOVIĆ, Ferida, književnica, PEN centar, Sarajevo
DURANOVIĆ, Amir, Filozofski fakultet, Sarajevo
DŽANKO, dr. Muhidin, Filozofski fakultet, Sarajevo
ĐEDOVIĆ, Mehmed, književnik, Kalesija
FEJZIĆ-ČENGIĆ, Fahira, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
GAČANIN, dr. Sabaheta, Orijentalni institut, Sarajevo
GARDE, Paul, Francuska
HADŽIOSMANOVIĆ, dr. Lamija, Filozofski fakultet, Sarajevo
HAMZIĆ, Emsura, književnica, Novi Sad, Srbija
HASANAGIĆ, mr. Senad, Skupština HNK, Mostar
HAVER, Fadila Nura, književnica, Sarajevo
IBRAHIMAGIĆ, dr. Omer, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
IBRIŠIMOVIĆ, Nedžad, književnik, Sarajevo
KADRIĆ, Alisa, diplomantkinja Filozofskog fakulteta, Sarajevo
KADRIĆ, dr. Adnan, Orijentalni institut, Sarajevo
KALAJDŽIJA, mr. Alen, Fakultet humanističkih nauka, Mostar
KAMBEROVIĆ, Isma, BZK „Preporod", Sarajevo
KARČIĆ, mr. Hamza, Fakultet političkih nauka, Sarajevo
KAROVIĆ, mr. Jasenko, KPZZT, Zenica
KAZAZ, dr. Enver, Filozofski fakultet, Sarajevo
KLJUČANIN, dr. Zilhad, književnik, Sarajevo
KODRIĆ, dr. Sanjin, Filozofski fakultet, Sarajevo
KUJUNDŽIĆ, Atif, književnik, Lukavac

KUNIĆ, dr. Mirsad, Filozofski fakultet, Tuzla

LAVIĆ, dr. Senadin, Fakultet političkih nauka, Sarajevo i predsjednik BZK "Preporod"

MAHMUTĆEHAJIĆ, dr. Rusmir, Međunarodni forum "Bosna", Sarajevo

MEHMEDAGIĆ, Nermana, diplomantkinja Filozofskog fakulteta, Sarajevo

MEMIJA, dr. Emina, Filozofski fakultet, Sarajevo

MULAOMEROVIĆ, dr. Jasminko, Fakultet poslovne ekonomije, Sveučilište / Univerzitet "Vitez" u Travniku

MUSAGIĆ, Mujo, književnik, "Prosvjetni list", Sarajevo

PELIDIJA, dr. Enes, Filozofski fakultet, Sarajevo

REBIHIĆ, Nehrudin, diplomant Filozofskog fakulteta, Sarajevo

SARAJKIĆ, Mirza, Filozofski fakultet, Sarajevo

SEFO, Mustafa, student, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

SPAHIĆ, Sanja, Ljubljana, Slovenija

SPAHIĆ, dr. Vedad, Filozofski fakultet, Tuzla

SUŠIĆ, Osman, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

ŠEHIĆ, Faruk, književnik, Sarajevo

ŠEMSOVIĆ, mr. Sead, Filozofski fakultet, Sarajevo

ŠKRIJELJ, Redžep, Državni univerzitet u Novom Pazaru

TALIĆ, Amir, književnik, Sanski Most

ZGODIĆ, dr. Esad, Fakultet političkih nauka, Sarajevo

Upute autorima

Rukopisi koji se nude za objavljivanje u "Godišnjaku" BZK "Preporod" trebaju biti novi, neobjavljeni tekstovi. Potrebno ih je dostaviti u printanoj i elektronskoj verziji. Tekst mora biti u MS Wordu, font Times New Roman, veličina 12, prored 1,5. Tekst u fusnotama i bilješkama treba biti veličine 10, sa proredom single (jednostruki). Veličina rukopisa ne treba prelaziti jedan autorski tabak (15 stranica). Rukopise čitaju i recenziraju glavni urednik i članovi Redakcije, te oni odlučuju hoće li se tekst objaviti ili ne.

Uz rukopis je potrebno poslati sljedeće podatke:

1. Naslov rada
2. Prezime i ime autora
3. Naziv institucije u kojoj je autor zaposlen
4. Adresa i e-mail adresa
5. Sažetak s ključnim riječima na bosanskom jeziku
6. Summary and key words
7. Bilješke
8. Literatura

Literatura koja se navodi u tekstu treba slijediti sljedeći model navođenja:

– za knjige koje su djelo jednog autora:
Smailagić, Nerkez: *Politička vizija Dantea Aligijerija*. Sarajevo: "Veselin Masleša", 1964.

– za zbornike ili druge publikacije kolektivnog autora:
Rasprave o nacionalnom identitetu Bošnjaka: zbornik radova. Sarajevo: Institut za istoriju, 2009.

– za članke u časopisima ili drugim prublikacijama:
Rebronja, Nadija: "Priče o Božijim poslanicima u podtekstu romana "Derviš i smrt" Meše Selimovića". *Godišnjak BZK "Preporod"*, God. 8 (2008), str. 211-233.

Radove slati na sljedeću adresu:

BZK "Preporod"
(za Redakciju "Godišnjaka")
Branilaca Sarajeva 30
71000 Sarajevo
E-mail: preporod@bih.net.ba